IOANNI PAULO II

PONTIFICI MAXIMO

NUNTIATURAE POLONAE

RESTAURATORI

SACRUM

INSTITUTUM HISTORICUM POLONICUM ROMAE

FUNDATIO LANCKOROŃSKI

ACTA NUNTIATURAE POLONAE

moderatore Henrico Damiano Wojtyska CP

TOMUS I

De fontibus

eorumque investigatione et editionibus

Instructio ad editionem

Nuntiorum series chronologica

•

auctore

HENRICO DAMIANO WOJTYSKA CP

Non exstinguetur

ROMAE 1990

Redactio et administratio:

Institutum Historicum Polonicum Romae
19, Via Virginio Orsini, 00192 Roma, Italia

Textus compositio graphica:

Helena Łukasiewicz-Bianciardi
Catharina Konopka

Corrector: Lucianus Olech

Editor: Fundatio Lanckoroński
Friburgi Helvetiae

"Acta Nuntiaturae Polonae", nova series editionum Instituti Historici Polonici Romae, hominum benevolentia, auxilio et opera concipi et nasci potuerunt.

Itaque inchoantes nunc eorum editionem, singulari memoria prosequi cupimus virum doctum Stanislaum Smolka eiusque discipulos, socios operisque heredes, Sectionis Historicae Academiae Scientiarum Cracoviensis sodales, qui a. 1886 inceperunt et ad a. 1939 perrexerunt publicationem actorum nuntiaturae apostolicae in Polonia typisque exscribenda curaverunt quattuor magnifica volumina actorum nuntiaturae Ioannis A. Caligarii et Alberti Bolognetti, paratis praeterea ad publicandum aliquot tomis subsequentibus et collecta in Thecis, ut aiunt, Romanis et Nuntiaturarum magna copia documentorum, ad vulganda acta reliquorum nuntiorum pertinentium.

Grato animo prosequimur nomen Rev.mi Valeriani Meysztowicz, in Athenaeo Vilnensi olim professoris, qui studiis suis, quae explorandis rerum Polonicarum collectionibus Tabularii Vaticani, praesertim in "Archivo Nuntiaturae Varsaviensis" asservatis, dedicavit, publicatisque non paucis fontibus ad nuntiaturam Polonam spectantibus, viam quasi complanavit huic incepto nostro in hoc ipso Instituto ad exitum deducendo, quod ad huiusmodi opera publicanda a. 1945 ipse condiderat.

Gratam mentem nostram dirigimus in Fundationis Lanckoroński moderatores in manus eius praesidis, clarissimi domini Ioannis Badeni. Cuius Fundationis cura et liberalitate efficietur, ut haec series nostra etiam in posterum et in multos quidem annos tutam et securam vitam vivere, et integra editio iam nunc accurate diligenterque cogitari et in tomos disponi possit.

Singulares agimus gratias moderatrici Instituti Historici Polonici Romae, prof. Carolinae Lanckorońska, quae a. 1986 difficile hoc et arduum inceptum alacri animo approbare non timuit, et cuius consilio et auxilio tam in parando hoc volumine quam ordinando et coordinando labore editorum abunde usi sumus.

Accuratam, quantum fieri potuit, normarum editionis nostrae elaborationem debemus viris doctis illustrissimis egregiisque huius rei peritis, Petro Blet SJ ex Pontificia Universitate Gregoriana Romae, Henrico Barycz et Iosepho Gierowski ex Universitate Jagellonica Cracoviensi, Valthero Leitsch ex Athenaeo Vindobonensi, Annae Sucheni Grabowska et Sbigneo Wójcik ex Instituto Historiae Academiae Scientiarum Polonae, quibus magnas hoc loco habemus gratias.

Restat, ut non vulgares tandem agamus gratias Archivi et Bibliothecae Vaticanae praefectis, clarissimis professoribus Iosepho Metzler OMI et Leonardo E. Boyle OP, qui inceptum hoc nostrum approbare et facilius reddere clementer voluerunt. Ceteris quoque utriusque Instituti Vaticani aliorumque multorum sodalibus, qui aditum ad documenta, quae publici iuris facere intendimus, nobis minus arduum effecerunt, sinceras quoque referimus gratias.

moderator et socii
editores

ABBREVIATIONES

1. Archivales

AA - Archivum Arcis (sectio in AV).
AC - Archivum Consistoriale (sectio in AV).
ACO - Archivio Capitolino, Romae.
ADLP - Archivio Doria Landi Pamfili, Romae.
ADWO - Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie [Arch. Dioecesis Varmiensis Olstini].
AG - Archivo General, Septimancae.
AGAD - Archiwum Główne Akt Dawnych [Arch. Principale Actorum Antiquorum] , Varsaviae.
AN - Archiwum Nuncjatury (sectio in AGAD).
APF - Archivum S. Congregationis de Propaganda Fide, Romae.
AR - Archiwum Radziwiłłów [Arch. Familiae Radziwiłł] (sectio in AGAD).
Arch. - Archivio, Archivum, Archiwum.
Arm. - Armadium, Armario.
ARSI - Archivum Romanum Societatis Iesu, Romae.
AS - Archivio di Stato (in Italia).
ASK - Archiwum Skarbca Koronnego [Archivum Thesaurarii Regni] (sectio in AGAD).
AZ - Archiwum Zamoyskich [Arch. Familiae Zamoyski] (sectio in AGAD).
AV - Archivum Secretum Vaticanum.
Barb. - Barberinus (codex in BV).
BA - Biblioteca Ambrosiana, Mediolani.
BCz - Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich [Bibl. Musei Nationalis Czartoryski], Cracoviae.
BOss - Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich [Bibl. Instituti Nationalis Ossoliniani], Vratislaviae.
BPAN - Biblioteka Polskiej Akademii Nauk [Bibl. Academiae Scientiarum Polonae] (Cracoviae et in Kórnik).
BJ - Biblioteka Jagiellońska [Bibl. Univ. Iagellonicae], Cracoviae.
BN - Biblioteca Nazionale (in Italia), Biblioteka Narodowa [Bibliotheca Nationalis], Varsaviae.
BOZ - Biblioteka Ordynacji Zamoyskich (sectio in BN Varsaviae).
BV - Bibliotheca Apostolica Vaticana.

Coll. - Collectio.
CP - Congregazioni Particolari (sectio in APF).
Ep.ad Princ. - Epistolae ad Principes (sectio in AV).
F. - Fondo (sectio in diversis tabulariis Italicis).
GStAPK,XX.- Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Hauptabteilung XX (Herzogliches Archiv), Berolini.
HHStA - Haus- Hof- und Staatsarchiv, Vindobonae.
Lat. - Latinus (codex).
Lett. - Lettere (nomen fundorum in aliquibus archivis Italicis).
LL - Libri Legationum (sectio in AGAD).
Misc. - Miscellanea (nomen fundi in div. tabulariis).
MK - Metryka Koronna [Matriculae Regni] (sectio in AGAD).
Nunz. - Nunziatura (sectiones Archivi Secretariatus Status in AV).
OBA - Ordensbriefarchiv (sectio in GStAPK).
Ottob. - Ottobonianus (codex in BV).
Reg. - Registra (series in AV).
SC - Scritture riferite nei Congressi (sectio in APF).
SOCG - Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (in APF).
TR - Teka Rzymska [Theca Romana], in collectione Academiae Scientiarum Cracoviensis (hodie in BPAN Cracoviae).
Urb. - Urbinatensis (codex in BV).
Vat. - Vaticanus, -a (codex in BV, series registrorum in AV).

2. Ephemeridum et collectionum

AAS - Acta Apostolicae Sedis, Vaticani.
AKHAU - Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności [Archivum Commissionis Historicae Academiae Scientiarum Cracoviensis], series editorialis eiusdem Academiae.
ANG - Acta Nuntiaturae Gallicae, Romae-Parisiis.
ANP - Acta Nuntiaturae Polonae, series quam edimus.
AP - Annuario Pontificio, Vaticani.
ASRSP - Archivio della R. Società Romana di Storia Patria, Romae.
BIASC - Bulletin International de l'Académie des Sciences de Cracovie.
CT - Concilium Tridentinum. Diariorum, actorum, epistularum, tractatuum nova collectio, Friburgi Brisgoviae.
DBI - Dizionario Biografico degli Italiani, Romae.
DHGE - Dictionnaire d'Histoire et Géographie Ecclésiastique, Parisiis.
DI - Diplomatarium Italicum, Romae-Bucaresti.

EC - Enciclopedia Cattolica, Vaticani.
EFE - Elementa ad Fontium Editiones, Romae.
EPO - Encyklopedia Powszechna Orgelbranda [Encyclopaedia Universalis Orgelbrandiana], Varsaviae.
HJ - Historisches Jahrbuch, Monachii.
"Informationes" - Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych [Ephemeris Pontificii Instituti Studiorum Ecclesiasticorum], Romae-Varsaviae.
KH - Kwartalnik Historyczny [Commentarii Trimestres Historici], Varsaviae
KP - Kurier Polski [Nuntius Polonus] (ephemeris quotidiana), Varsaviae.
MHSJ - Monumenta Historica Societatis Jesu, Matriti.
MÖSA - Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Vindobonae.
MPP - Miesięcznik Pasterski Płocki (ephemeris mensilis dioec. Plocensis), Plociae.
NBD - Nuntiaturberichte aus Deutschland, Gothae-Berolini-Tubingae-Paderborni-Coloniae etc.
NC - Nonciature de Cologne, Bruxellis-Romae.
NF - Nonciature de Flandre, Bruxellis-Romae.
NI - Nunziature d'Italia, Romae.
NR - Nonciatures de Russie, Romae.
PP - Przegląd Powszechny (ephemeris mensilis), Cracoviae-Varsaviae.
PSB - Polski Słownik Biograficzny [Vocabularium biographicum Polonorum], Cracoviae.
QFIAB - Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken, Tubingae.
RAUK - Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie [Annales Academiae Scientiarum Cracoviensis] (ab a. 1918 Academiae Scientiarum Polonae), Cracoviae.
RQ - Römische Quartalschrift, Friburgi Brisgoviae.
RSCI - Rivista di Storia della Chiesa in Italia, Romae.
SRP - Scriptores Rerum Polonicarum (series editorialis Academiae Scientiarum Cracoviensis), Cracoviae.
SZ - Studia Źródłoznawcze [Studia Cognitionis Fontium], Posnaniae.
ZKG - Zeitschrift für Kirchengeschichte, Stuttgardiae.

3. Textuales

aepus	- archiepiscopus
aff.mo	- affezionatissimo
autogr.	- autographum
card.	- cardinalis, cardinale
car.mo	- carissimo
char.mus	- charissimus
cod.	- codex
conf.	- confidentialis (species epistularum diplomaticarum)
col.mo	- colendissimo
consist.	- consistorium, consistorialis
cop.	- copia
CPF	- Sacra Congregatio de Propaganda Fide
div.	- diversi
d.nus	- dominus
dr	- doctor
ed.	- edidit
el.	- electus
epla	- epistula
epus	- episcopus
f.	- folium, foglio
humil.mo	- humilissimo (umilissimo)
ill.mo (us)	- illustrissimo, illustrissimus
inf.	- informatio, informativus
IUD	- Iuris Utriusque Doctor
Lat.	- Latinus
leg.	- legajo
mgr	- magister
min.	- minuta, conceptum
misc.	- miscellanea
mons.	- monsignore, monsegneur
mr	- monsieur
ms.	- manuscriptum
N.	- Numerus(o) documenti in hac editione
n.	- numerus documenti vel voluminis in aliquo archivo vel editione
n.ro (a)	- nostro, nostra
nunz.	- nunziatura
or.	- originale
p.	- pagina
pont.	- pontifex, pontificius

proc. - processus
r - recto
reg. - registrum, epistula registrata
rev.do - reverendo
rev.mo - reverendissimo
ser.mo - serenissimo
S.R.E. - Sancta Romana Ecclesia
s.d. - sine dato
s.f. - sine foliatione
sig. - signore
s.l. - sine loco
s.l.d. - sine loco et dato.
s.o.c. - sine ordine chronologico
SS - Secretarius Summi Pontificis, Secretarius Status, Secretariatus Status
Ss.mus (o) - Sanctissimus (Santissimo)
Tab. - Tabula, id est Tomus cuique nuntio destinatus in Serie Nuntiorum Chronologica
T. - Tomus
umil.mo - umilissimo
univ. - universitas (studiorum)
utr. - uter, utrius(que)
v - verso
v. - vide
ven.lis - venerabilis
vol. - volumen
v.ro (a) - vostro, vostra

BIBLIOGRAPHIA[1]

1. Fontes typis editi

ADS - *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la seconde guerre mondiale*, éd. par Pierre Blet, Robert Graham, Angelo Martini, Burhard Schneider, T. 1-11, Città del Vaticano 1970-1981.

AJZ - *Archiwum Jana Zamojskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, T. 1: *1553-1578* [Archivum Ioannis Zamojski, cancellarii et magni campiductoris Regni Poloniae], wyd. Wacław Sobieski, Warszawa 1904; T. 2: *1580-1582*, wyd. Józef Siemieński, Warszawa 1909; T. 3: *1582-1584*, wyd. J. Siemieński, Warszawa 1913; T. 4: *1585-1588*, wyd. Kazimierz Lepszy, Kraków 1948.

AT - *Acta Tomiciana*, T. 1-8, wyd. Tytus Działyński, Poznań 1852-1860; T. 9-13, wyd. Zygmunt Celichowski, Poznań 1876-1915; T. 14-16, wyd. Władysław Pociecha, Wrocław-Kraków-Poznań 1952-1960; T. 17, wyd. Wacław Urban, Andrzej Wyczański, Wrocław-Kraków-Poznań 1966.

Beiersdorf - *Papiestwo wobec sprawy polskiej w latach 1772-1864. Wybór źródeł* [Papatus et quaestio Polona a. 1772-1864. Fontes selecti], oprac. Otton Beiersdorf, Wrocław 1960.

Biaudet CD - Henri Biaudet, *Un chiffre diplomatique du XVIe siècle. Etude sur le cod. Nunziatura di Polonia 27A des Archives Secrètes du Saint-Siège*, Helsinki 1911 (Annales Academiae Fennicae, Series B, T. 2).

Biaudet SSND - *Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVIe siècle. I. Origines et époque des relations non officielles, 1570-1576. Notes et documents*, par Henri Biaudet, Paris 1906.

Boratyński CEA - *Ioannis Andreae Caligarii, nuntii apostolici in Polonia, epistolae et acta 1578-1581*, ed. Ludovicus Boratyński, Cracoviae 1915 (Monumenta Poloniae Vaticana, T. IV).

Bullarium Romanum - *Bullarium diplomatum et privilegiorum Sanctorum Romanorum Pontificum*. Taurinensis editio, T. 1-24, Augustae Taurinorum 1857-1872 (usque ad a. 1740).

---

[1] In hoc elencho bibliographico referuntur omnia opera, in quibus epistulae et acta nuntiorum apostolicorum in Polonia edita sunt, lucubrationes vero afferuntur solummodo hae, quae immediate de nuntiaturis disserunt vel saepius citantur, omissis illis, quae semel tantum ad iustificandam aliquam assertionem in corpore huius operis adnotantur. Tituli editionum epistularis commercii nuntiorum, qui apud alios reges et principes munere suo functi sunt, referuntur in *Tabulis* singulorum nuntiorum inter *Editiones contemporaneorum*.

Abbreviationes (siglae), tam in editionibus, quam in lucubrationibus, introductae sunt tum solummodo, cum eiusdem auctoris vel editoris plura opera in hoc libro citantur (etiamsi omnia in hoc elencho non appareant). In describendis editionibus, sicut in lucubrationibus, abbreviationi tituli operis cognomen editoris anteponitur. Quae cognomina omittuntur in longioribus seriebus editorialibus, in quibus plures sunt editores vel decursu temporis mutantur; tunc citatio a sigla immediate incipit et inter siglas plenus titulus huius editionis quaerendus est.

Buta DI I - *I ragguagli di Claudio Rangoni, vescovo di Reggio Emilia e nunzio in Polonia dal 1599-1605. Appunti di storia rumena*, ed. Nicolae Buta, DI 1 (1925) p. 259-377.

Buta DI II - *I Paesi Romeni in una serie di "avvisi" del Seicento (1599-1603)*, ed. Nicolae Buta, DI 2 (1930) p. 72-304.

Collura Paulus, *Repertorium rerum Polonicarum ex Archivo Dragonetti de Torres in Civitate Aquilana*, Romae 1962 (EFE V).

Cyprianus - *Tabularium Ecclesiae Romanae saeculi decimi sexti, in quo monumenta restituti calicis eucharistici, totiusque Concilii Tridentini historiam mirifice illustrantia continentur.* Omnia ad fidem autographorum Bibliothecae Gothanae diligenter exacta, publicavit Ernestus Salomon Cyprianus, Francoforti et Lipsiae 1743.

De Bojani - *Innocent XI. Sa correspondance avec ses nonces (1676-1684)*, ed. Ferdinando de Bojani, T. 1-3, Paris-Rome 1910-1913.

Diaz-Carranza BNV - *Francesco Buonvisi, Nunziatura a Varsavia*, Vol. 1-2, a cura di Furio Diaz e Nicola Carranza, Roma 1965.

Dużyk LK - *Listy Józefa Korzeniowskiego do Stanisława Smolki i Bronisława Dembińskiego* [Epistulae Iosephi Korzeniowski ad Stanislaum Smolka et Bronislaum Dembiński], wyd. Józef Dużyk, "Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie", 31 (1986) p. 37-77.

Ehrenberg IB - *Italienische Beiträge zur Geschichte der Provinz Ostpreussen.* Im Auftrage des Provinzial-Ausschusses der Provinz Ostpreussen, herausg. von Hermann Ehrenberg, Königsberg 1895.

Ehrenberg UA - *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der in der heutigen Provinz Posen vereinigten ehemals polnischen Landesteile*, herausg. von Hermann Ehrenberg, Leipzig 1892.

Fraknói ROP - *Relationes oratorum pontificiorum 1524-1526*, ed.Vilmos Fraknói, Budapest 1884 (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia, Series II, T. 1).

Gaeta ORPV - Franco Gaeta, *Origine e sviluppo della rappresentanza stabile pontificia in Venezia (1485-1533)*, "Annuario dell'Istituto Storico Italiano per l'Età Moderna e Contemporanea", Vol. IX-X (1957-1958), p. 3-281 (commentarium et documenta).

Gintel - *Cudzoziemcy o Polsce. Relacje i opinie* [Homines peregrini de Polonia. Sententiae et opiniones], wybrał i wyd. Jan Gintel, T. 1-2, Kraków 1971.

Gramatowski - documenta, vide inter lucubrationes.

Hipler-Zakrzewski HE - *Stanislai Hosii, S.R.E. Cardinalis, Maioris Poenitentiarii, Episcopi Varmiensis (1504-1579), et quae ad eum scriptae sunt epistolae, tum etiam eius orationes, legationes*, T. 1-2, ed. Franciscus Hipler, Vincentius Zakrzewski, Cracoviae 1879-1888 (Acta Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, T. 4, 9).

Jaitner HI - *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhofen, 1592-1605,* bearb. Klaus Jaitner, Bd 1-2, Tübingen 1984.

Jurkiewicz SPW - *Stosunki polsko-watykańskie w latach 1918-1939. Materiały archiwalne* [Relationes Poloniae cum Sancta Sede a. 1918-1939. Documenta ex archivis deprompta], wyd. Jarosław Jurkiewicz, Warszawa 1955.

Kartunnen CD - Kartunnen Liisi, *Chiffres diplomatiques des nonces en Pologne vers la fin du XVIe siècle... extraits des Archives Chigi,* Helsinki 1911 (Annales Academiae Fennicae, Series B, T. 2).

Kluczycki PS - *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego,* zebrał i wyd. Franciszek Kluczycki, T. I/1 *(1629-1671)*, Kraków 1880, T. I/2 *(1672-1674)*, Kraków 1881 (Acta Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, T. 2/1-2).

Korzeniowski AR - *Analecta Romana quae historiam Poloniae saeculi XVI illustrant,* ed. Iosephus Korzeniowski, Cracoviae 1894 (Scriptores Rerum Polonicarum, Vol. 15).

Kuntze-Nanke BEA - *Alberti Bolognetti, nuntii apostolici in Polonia epistolae et acta,* Pars 1: *1581-1582*, ed. Ceslaus Nanke et Eduardus Kuntze, Cracoviae 1923-1933; Pars 2: *1583*, ed. E. Kuntze, Cracoviae 1938; Pars 3, fasc. 1-2: *1584-1585*, ed. E. Kuntze, Kraków 1939-1950 (Monumenta Poloniae Vaticana, T. V-VII).

Lanckorońska DAM - *Documenta ex Archivo Cardinalis Ioannis Morone ad Poloniam spectantia, quae in Archivo Secreto Vaticano asservantur,* ed. Carolina Lanckorońska, I Pars: *1561-1580*, II Pars: *1539-1579*, Romae 1984 (EFE LVIII-LIX).

Loret KK - Maciej Loret, *Kościół Katolicki a Katarzyna II, 1772-1784* [Ecclesia Catholica et imperatrix Catharina II, 1772-1784], Kraków 1910 (Monografie w zakresie dziejów nowożytnych, T. XII), appendices.

Malinowski - *Pamiętniki o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta, obejmujące listy J. F. Commendoni do św. Karola Boromeusza* [Monumenta veteris Poloniae Sigismundo Augusto rege, epistulas I. F. Commendoni ad s. Carolum Borromaeum continentia], wyd. Mikołaj Malinowski, T. 1-2, Wilno 1847-1851.

Meysztowicz Valerianus, *Antonii Martinelli relatio de Hippolyti Aldobrandini legatione ad Sigismundum III regem Poloniae*, "Antemurale" 12 (1968) p. 29-42.

Meysztowicz Valerianus, *Caeremoniarii anonymi relatio de cardinalis Georgii Radziwiłł legatione ad Sigismundum III regem Poloniae (A. 1592),* "Antemurale", 12 (1968) p. 43-75.

Meysztowicz-Wyhowska DPAP - *Documenta Polonica ex Archivo Parmensi,* ed. Valerianus Meysztowicz et Wanda Wyhowska De Andreis, Pars 1: *(1535-1588)*, Romae 1970 (EFE XXII); Pars 2: *(1598-1772)*, Romae

1970 (EFE XXIII).

Niemcewicz - *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polszcze* [Collectio monumentorum historiam antiquae Poloniae illustrantium], wyd. Julian Ursyn Niemcewicz, wyd. nowe Jan Nepomucen Bobrowicz, T. 1-4, Lipsk 1838-1839.

Olarra-Larramendi CNE - *Correspondencia entre la nunciatura en España y la Santa Sede. Reinado de Felipe III (1598-1621),* ed. José de Olarra Garmendia y Maria Luisa de Larramendi, vidua de Olarra, T. 1-7, Publicaciones de la Iglesia Nacional Española, Roma 1960-1967.

Olarra-Larramendi ICN - *Indices de la correspondencia entre la nunciatura en España y la Santa Sede durante el reinado de Felipe II,* elaborados por José de Olarra Garmendia y Maria Luisa de Larramendi, publicalos la Real Academia de la Historia, T. 1-2, Madrid 1948-1949.

Pärnänen J.A., *L'ambassade de Bartholomée Powsiński à Danzig en 1593,* Helsinki 1911 (Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Series B, T.2/6).

Pärnänen SVS - Pärnänen J. A., *Le premier séjour de Sigismond Vasa en Suède 1593-1594 d'après la correspondance diplomatique du nonce apostolique Germanico Malaspina,* Helsinki 1912 (Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Series B, T. 28/3).

Pierling Pierre SJ, *Bathory et Possevino. Documents inédits*, Paris 1887.

Przezdziecki LAK - *Listy Annibala z Kapui, nuncyusza apostolskiego w Polsce, o bezkrólewiu po Stefanie Batorym i pierwszych latach panowania Zygmunta III* [Epistulae Hannibalis de Capua, nuntii apostolici in Polonia, de interregno post mortem Stephani Bathorei et primis annis regni Sigismundi III], wyd. Aleksander Przezdziecki, Warszawa 1852.

Przyboś-Żelewski - *Dyplomaci w dawnych czasach. Relacje staropolskie z XVI-XVIII stulecia* [Publici oratores antiquis temporibus. Veteres relationes de Polonia saec. XVI-XVIII], wyd. Adam Przyboś, Roman Żelewski, Kraków 1959.

Raynaldus - *Annales Ecclesiastici* (documenta, vide inter lucubrationes).

Rederowa MKH - *Materiały do działalności Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie w latach 1873-1918. Wybór źródeł* [Documenta, operam Commissionis Historicae Academiae Scientiarum Cracoviensis annis 1873-1918 peractam illustrantia. Fontes selecti], ed. Danuta Rederowa, Wrocław 1974.

Rouet de Journel NR - *Nonciatures de Russie d'après les documents autentiques,* par J. M. Rouet de Journel, T. 1, *Nonciature d'Archetti 1783-1784,* Città del Vaticano 1952 (Studi e Testi 166); T. 2, *Nonciature de Litta 1797-1799*, Città del Vaticano 1943 (Studi e Testi 167).

Rykaczewski - *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690* [Relationes nuntiorum apostolicorum et aliarum perso-

narum de Polonia ab a. 1548 usque ad a. 1690], wyd. E. Rykaczewski, T. 1-2, Berlin-Poznań 1864.

Szostkiewicz - *Korespondencja arcbpa Cantelmiego, nuncjusza nadzwyczajnego na sejm grodzieński w 1688 r.* [Commercium epistulare archiepiscopi Cantelmi, nuntii extraordinarii, ad comitia Grodnensia a. 1688 missi], przygotowana do druku przez Zbigniewa Szostkiewicza, in: *Sacrum Poloniae Millennium*, T. 3, Rzym 1956 p. 51-279.

Šeptyckyj - *Monumenta Ucrainae Historica,* T. 1-12, collegit metropolita Andreas Šeptyckyj, Romae 1964-1975 (Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae).

Šmurlo Evgenij, *Pamjatniki kul'turnych i diplomatičeskich snošenij Rossii s Italiej* [Memoriale relationum cultus civilis et diplomaticarum inter Russiam et Italiam intercedentium], Leningrad 1925.

Šmurlo RDPG - Šmurlo Evgenij, *Recueil de documents (Sbornik dokumentov), 1693-1700, relatifs au règne de l'Empereur Pierre le Grand,* Youriev (Dorpat) 1903.

Šmurlo RI - Šmurlo Evgenij, *Rossija i Italija. Sbornik istoričeskich materialov i izsledovanij, kasaiuščichsia snošenij Rossii s Italiej* [Russia et Italia. Collectio fontium et studiorum, ad mutuas relationes inter Russiam et Italiam intercedentes attinentium], T. 1-4, Sanktpeterburg 1907-1927 (textus et documenta).

Šmurlo SSOO - Šmurlo Eugène, *Le Saint-Siège et l'Orient Orthodoxe Russe 1609-1654*, Prague 1928 (textus et documenta).

Theiner AE - *Annales ecclesiastici,* ed. Augustinus Theiner, T. 1-3, Romae 1856.

Theiner MHR - *Monuments historiques relatifs aux règnes d'Alexis Michaélowitch, Féodor III et Pierre le Grand, czars de Russie,* extraits des Archives du Vatican et de Naples par Augustin Theiner, Rome 1859.

Theiner SSS - Theiner Augustin, *La Suède et le Saint-Siège sous les rois Jean III, Sigismond III et Charles IX, d'après des documents trouvés dans les archives du Vatican,* T. 2, Paris 1842 p. 275-373 (Appendice); T. 3, Paris 1842 p. 261-431 (Appendice).

Theiner VMPL - *Vetera Monumenta Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, Ed. Augustinus Theiner, T. 2: *Ab Ioanne PP XXII usque ad Pium PP V, 1410-1572*, Romae 1861; T. 3: *A Sixto PP V usque ad Innocentium PP XII, 1585-1696*, Romae 1863; T. 4/1-2: *Ab Innocentio PP XII usque ad Pium PP VI, 1696-1775*, Romae 1864.

Tomašivs'kyj - *Donesennia rims'kich nunciiv pro Ukrainu 1648-1657* [Relationes nuntiorum Romanorum de Ucraina annis 1648-1657], zibrav i vydav Stefan Tomašivs'kyj (Monumenta Vaticana res gestas Ukrainae illustrantia, T. 1, in serie: Džerela do istorii Ukrainy Rusy, Vol. 16).

Turgenev Aleksander Ivanovič, *Historica Russiae Monimenta, ex antiquis exterarum gentium Archivis et Bibliothecis deprompta,* T. 1-2, Petropoli 1841-1842; *Supplementum ad Historica Russiae Monumenta...* a Collegio Archaeographico edita, Petropoli 1848.

Vademecum pro nuntiis apostolicis in Polonia a Galeazzo Marescotti, nuntio apostolico, c.a. 1670 exaratum, ed. Alexander Kakowski, Petropoli 1912.

Vasiliu DI II - *Il principato moldavo e la Curia Papale fra il 1606-1620*, ed. Virginia Vasiliu, DI, 2 (1930) p. 1-71.

Villani OCNN - Pasquale Villani, *Origine e carattere della nunziatura di Napoli (1523-1569),* "Annuario dell'Istituto Storico Italiano per l'Età Moderna e Contemporanea", 9-10 (1957-1958) 335-539 (epistulae).

Volumina legum - Leges, statuta, constitutiones, privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae, omniumque Provinciarum annexarum, a Comitiis Visliciae A. 1347 celebratis usque ad ultima Regni Comitia, In Typographia S.R.M. et Reipublicae Collegii Varsaviensis Scholarum Piarum in unum opus absolutissimum, Collegii ipsius opera primum collecta et sumptibus publicis reimpressa, T. 1-8, Varsaviae 1732-1782 (tituli voluminum - vulgariter *Volumina legum* nuncupatorum - a vol. 2 idiomate Polono scripta sunt).

Welykyj ACPF - *Acta S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia,* collegit et adnotationibus illustravit P. Athanasius Welykyj OSBM, T. 1-5, Romae 1953-1955 (Analecta Ordinis S. Basilii Magni, Sectio III: *Documenta Romana Ecclesiae Unitae in terris Ucrainae et Bielarusjae*, cura PP. Basilianorum collecta et edita).

Welykyj DUB - *Documenta Unionis Berestensis eiusque actorum (1590-1600)*, collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykyj OSBM, Romae 1970 (Analecta OSBM, Sectio III).

Welykyj EM - *Epistolae Metropolitarum (Kioviensium)*, collegerunt, illustrarunt et introductione auxerunt R. P. Theodosius T. Haluščynskyj, P. G. Athanasius Welykyj OSBM, T. 1-9, Romae 1956-1980 (Analecta OSBM, Sectio III).

Welykyj LB - *Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bielarussjae*, ed. Athanasius G. Welykyj OSBM, T. 1-2 (*1601-1760*), Romae 1979 (Analecta OSBM, Sectio III).

Welykyj LE - *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600-1900)*, collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit P. Athanasius G. Welykyj OSBM, T. 1-5, Romae 1972-1981 (Analecta OSBM, Sectio III).

Welykyj LNA - *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850)*, collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit

P. Athanasius G. Welykyj OSBM, Vol. 1-14, Romae 1959-1977 (Analecta OSBM, Sectio III).

Welykyj LPF - *Litterae S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes*, collegit et adnotationibus illustravit P. Athanasius G. Welykyj OSBM, T. 1-7, Romae 1954-1957 (Analecta OSBM, Sectio III).

Wierzbowski U - *Uchansciana czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego* [Uchansciana seu collectio documentorum, vitam et operam Iacobi Uchański illustrantium], wyd. Teodor Wierzbowski, T. 1-4, Warszawa 1884-1892.

Wierzbowski VL - *Vincent Laureo, évêque de Mondovi, nonce apostolique en Pologne 1574-1578, et ses dépêches inédites au cardinal de Côme, Ministre-Secrétaire d'Etat du pape Grégoire XIII, éclaircissant la politique du Saint-Siège dans les années susdites relativement à la Pologne, la France, l'Autriche et la Russie*, ed. Théodore Wierzbowski, Varsovie 1887.

Woś AC - *Annibale di Capua, nunzio apostolico e arcivescovo di Napoli (1544c.-1595). Materiali per una biografia*, [ed.] Jan Władysław Woś, Roma 1984.

Wyhowska CAO - *Collectanea e rebus Polonicis Archivi Orsini in Archivo Capitolino Romae*, ed. Wanda Wyhowska De Andreis, Pars I, Romae 1965 (EFE XIV); Pars II, Romae 1968 (EFE XVIII).

Wyhowska De Andreis Wanda, *De documentis Polonicis Archivi Marchionum Santacroce in Archivo Secreto Vaticano*, "Antemurale", 9 (1965) p. 23-39.

Wyhowska RAO - *Repertorium rerum Polonicarum ex Archivo Orsini in Archivo Capitolino Romae*, collegit Wanda Wyhowska De Andreis, Pars I, Romae 1961 (EFE III); Pars II, Romae 1962 (EFE VII); Pars III, Romae 1964 (EFE X).

Załuski EHF - *Andreae Chrysostomi in Załuskie Załuski... epistolae historico-familiares*, T. 2, Brunsbergae 1711.

2. Lucubrationes

Baldisseri Lorenzo, *La Nunziatura in Toscana*, Città del Vaticano-Guatemala, 1977.

Bandura Władysław, *Opis zbiorów rękopiśmiennych przechowywanych w Zakładzie Dokumentacji Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Teki Rzymskie* [Descriptio documentorum manu scriptorum in Instituto Documentationis Academiae Scientiarum Polonae Cracoviae servatorum. Thecae Romanae], Kraków 1959.

Bartoszewicz EPO - biogrammata nuntiorum auctore Iuliano Bartoszewicz in:

Encyklopedia Powszechna [Orgelbrandi], T. 2-17, Warszawa 1860-1864.

Bartoszewicz Julian, *Ksiądz Wincenty Santino, nuncyusz w Polsce 1722-1728* [De sac. Vincentio Santino, nuntio in Polonia a. 1722-1728], "Biblioteka Warszawska", A. 62 (1885), T. 4 p. 389-411.

Bartoszewicz Julian, *O nuncyuszach w Polsce* [De nuntiis in Polonia], "Przegląd Naukowy", A. 1848, T. 2 p. 114-128, 151-160.

Barycz Henryk, *Stanisław Smolka w życiu i w nauce* [Stanislai Smolka vita et doctrina], Kraków 1975.

Bascapè Giacomo, *L'Archivio Litta*, "Città di Milano. Rassegna Mensile del Comune e Bollettino di Statistica", 69 (1952) nr 3-4 p. 1-3.

Bentkowski LANP - [Franciscus Bentkowski], *Libri actorum nuntiorum apostolicorum in Polonia*, in: *Manuscriptorum quae in Chartophylacio Maximo Varsaviensi asservantur tabulae analyticae*, T. 1, Varsaviae 1912 p. 116-121.

Biaudet NAP - Henri Biaudet, *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648*, Helsinki 1910.

Bieńkowski ANV - Ludomir Bieńkowski, *Archiwum Nuncjatury Warszawskiej* [Archivum Nuntiaturae Varsaviensis], SZ 21 (1976) p. 125-133.

Bignami Odier Jeanne, *La Bibliothèque Vaticane de Sixte IV à Pie XI. Recherches sur l'histoire des collections des manuscrits*. Avec la collaboration de José Ruysschaert, Città del Vaticano 1973.

Biliński Bronisław, *L'"Expeditio Romana" 1886 dell'Accademia di Scienze e Lettere di Cracovia*, ASRSP 100 (1977) p. 129-134.

Biliński Bronisław, *I Polacchi nell'Archivio Vaticano e il primo trentennio dell'Expeditio Romana (1886-1916)*, in: *L'Archivio Segreto Vaticano e le ricerche storiche*, a cura di P. Vian, Roma 1983 p. 37-90.

Blet Pierre SJ, *Histoire de la représentation diplomatique du Saint Siège des origines à l'aube du XIXe siècle*, Città del Vaticano 1982.

Bodniak Stanisław, *Polska w relacji włoskiej z roku 1604* [Polonia in relatione Italica ex a. 1604], "Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej", 2 (1930) p. 26-29.

Boratyński Ludwik, *J. A. Caligari, nuncjusz apostolski w Polsce (1578-1581)* [De I. A. Caligario, nuntio apostolico in Polonia (1578-1581)], in: *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny*, Vol. 59 (Series II, Vol. 34), Kraków 1916 p. 1-52.

Boratyński Ludwik, *Studia nad nuncjaturą polską Bolognettiego (1581-1584)* [De nuntiatura Polona Alberti Bolognetti], in: *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny*, Vol. 59, Kraków 1907 p. 53-106.

Brańska Eugenia, *Archiwum Departamentu Włoskiego z czasów Stanisława Augusta* [Archivum Sectionis Italicae Stanislao Augusto regnante],

"Archeion", 38 (1962) p. 67-88.

Brańska Eugenia, *Ks. Kajetan Ghigiotti i jego archiwum* [Sac. Caietanus Ghigiotti et eius archivum], in: *Miscellanea Historico-Archivistica*, T. 2, Warszawa 1987 p. 133-156.

Brom Gisbert, *Guide aux Archives du Vatican*, Rome 1910, 2 ed. Rome 1911.

Caccamo Domenico, *Il nunzio Durini (1767-1772) e la prima spartizione della Polonia*, in: *Italia, Venezia e Polonia tra Illuminismo e Romanticismo*, Firenze 1973 p. 37-68.

Caiazza Pietro, *Nunziatura di Napoli e problemi religiosi nel Viceregno Post-Tridentino*, RSCI 42 (1988) p. 24-69.

Cardinale Igino, *Le Saint-Siège et la diplomatie*, Paris 1962.

Cardinalium S.R.E. imagines. T. I-IV. Ex Calcographia Rev. Camerae Apostolicae (BV, Cardinali, Foglio 6: Collectio cardinalis Mai).

Cavallieri Ottavio, *L'Archivio di Mons. Achille Ratti, visitatore apostolico e nunzio a Varsavia (1918-1922). Inventario*, Città del Vaticano 1989 (Collectanea Archivi Vaticani, T. 23).

Ciaconius Alphonsus, *Vitae et res gestae Pontificum Romanorum et S.R.E. Cardinalium*, T. 3, Romae 1677.

Ciampi BC - Sebastiano Ciampi, *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze politiche, ecclesiastiche, scientifiche, letterarie, artistiche dell'Italia colla Russia, Polonia ed altre parti settentrionali*, T. 1-3, Firenze 1834-1839.

Czermak BIASC - Victor Czermak, *Rapport sur les travaux de la mission de Rome en 1890/91*, BIASC, Séances de l'année 1891, Cracovie 1891 p. 354-361.

De Daugnon F. F., *Ecclesiastici: Vescovi, nunzi, legati apostolici, missionari ed altri religiosi inviati in Polonia dalla Corte di Roma e dai conventi sino allo spirare del XVIII secolo*, in eiusdem: *Gli Italiani in Polonia dal IX secolo al XVIII. Note storiche con brevi cenni genealogici, araldici e biografici*, T. 2, Crema 1907 p. 87-181.

Del Re Niccolò, *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*, Ed. 3, Roma 1970.

De Marchi Giuseppe, *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956*, Roma 1957.

Dembiński Bronisław, *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich, a szczególniej w Archiwum Watykańskim, o materiałach do dziejów polskich w XVI i XVII wieku* [Relatio de inquisitionibus documentorum ad historiam Polonam saec. XVI et XVII pertinentium, in tabulariis et bibliothecis Romanis, praesertim in Archivo Vaticano, confectis], in: *Scriptores Rerum Polonicarum*, Vol. 12, Cracoviae 1888 p. 43-110.

De Romanis Marianus, *Bibliothecae Josephi Garampii Cardinalis catalogus materiarum ordine digestus et notis bibliographicis instructus*, T. 1-5, Romae 1796.

Duda Etienne, *Le Saint-Siège devant les événements politiques de Pologne à veille de son premier partage,* in: *Sacrum Poloniae Millennium,* T. 1, Roma 1954 p. 140-207.

Fabisz Paweł, *Wiadomość o legatach i nuncyuszach apostolskich w dawnej Polsce (1075-1864)* [De legatis et nuntiis apostolicis in vetere Polonia a. 1075-1864], Ostrów 1864; 2. ed. Ostrów 1866.

Fijałek Jan, *Moderniści Katoliccy Kościoła Lwowskiego w wieku XVI...* [Modernistae Catholici Ecclesiae Leopoliensis saec. XVI], Pars 2: *Rozpoczyna słowo o nuncyaturze Berarda Bongiovanniego, pierwszego dyplomaty papieskiego w Polsce* [Incipit verbum de nuntiatura Berardi Bongiovanni, primi oratoris pontificii in Polonia], "Pamiętnik Literacki", 7 (1908) p. 395-430.

Fink Karl August, *Das Vatikanische Archiv. Einführung in die Bestände und ihre Erforschung,* zweite, vermehrte Auflage, Rom 1951.

Fokciński Hieronim, *Conferimento dei benefici ecclesiastici maggiori nella Curia Romana fino alla fondazione della Congregazione Concistoriale,* RSCI 35 (1981) p. 334-354.

Garampi IR - *Index rerum praecipue ecclesiasticarum Regni Poloniae, M. Ducatus Lithuaniae nec non provinciarum adjacentium, quas Josephus Garampius, Archiepiscopus olim Berytensis et Episcopus Montis Falisci et Corneti, dum in eodem Regno Apostolicae Sedis munere fungeretur, horis subcisivis ex Tabulariis Pontificiis Almae Urbis et Nuntiaturae Polonicae atque ex pluribus scriptoribus excerpsit, collegit, alphabetico ordine duobus voluminibus digessit, atque usui suorum in officio successorum dedicavit, Anno Domini MDCCLXXVI, sedente SS.mo Domino Nostro Pio VI, Pontifice Maximo, pontificatus sui anno II* (ms. AV, *Indici* 190, 191).

Garampi SL - Iosephus Garampi, *Synopsis Legatorum et Nuntiorum Apostolicorum in Polonia* (penultima redactio inscripta *Primo sbozzo dei Nun zi in Polonia dal 1068 al 1700*), ms. AV, F.Garampi 23.

Gauchat HC - Patritius Gauchat OFMConv., *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi,* Vol. 4: *A pontificatu Clementis PP VIII (1592) usque ad pontificatum Alexandri PP VII (1667),* Monasterii 1935.

Glemma Tadeusz, *Zapiski nuncjusza Wincentego Dal Portico z roku 1568* [Annotationes nuntii Vincentii Dal Portico a. 1568 factae], "Collectanea Theologica", 17 (1936) p. 273-288.

Goetz Helmut, *Zur Nuntiatur Luigi Lippomanos in Polen, 1555-1557,* in: *Miscellanea in onore di Mons. Martino Giusti,* T. 1, Città del Vaticano 1978 (Collectanea Archivi Vaticani, T. 5) p. 331-348.

Graciotti Sante, *Il nunzio Durini e la Polonia letteraria del tempo di Stanislao Augusto,* in: *Italia, Venezia e Polonia tra Illuminismo e Romanticismo,* Firenze 1973 p. 69-105.

Graham Robert, *Vatican Diplomacy*, Princeton 1959.

Gramatowski Wiktor SI, *Polonika liturgiczne w Kongregacji Obrzędów 1588-1632. Studium z dziejów Kurii Rzymskiej* [Res ad Poloniam spectantes, a S. Congregatione Rituum discussae 1588-1632. Studium historiae Curiae Romanae], Rzym-Warszawa 1988.

Guarnacci Marius, *Vitae et res gestae Pontificum Romanorum et S.R.E. Cardinalium, a Clemente X usque ad Clementem XII*, T. 1-2, Romae 1751.

Gulik-Eubel HC - Guilelmus van Gulik, Conradus Eubel OFMConv, *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi*, Vol. 3: *Saeculum XVI ab anno 1503 complectens*, Monasterii 1923.

Halban Alfred, *Zbiór "praeiudicatorum" S. Nuntiaturae in Regno Poloniae* [Collectio "praeiudicatorum"...], KH 11 (1897) p. 338-340.

Halkin Léon-E., *Les archives des Nonciatures*, Bruxelles-Rome 1968 (Bibliothèque de l'Institut Historique Belge de Rome, Fasc. 14).

Hinojosa, Ricardo de, *Los despachos de la diplomacia pontificia en España*, Madrid 1896.

Hildebrandt Paul, *Die polnische Königswahl von 1697 und die Konversion August des Starken*, QFIAB 10 (1907) p. 152-215.

Janta Aleksander, *"Przyjemnie zapoznać"* ["Placet notum facere"], Londyn 1972.

Jedin Hubert, *Die Reform des bischöflichen Informativprozesses auf dem Konzil von Trient*, in eiusdem: *Kirche des Glaubens, Kirche der Geschichte*, Bd 2., Freiburg im Br. 1966 p. 441-459.

Jedin GKT - Hubert Jedin, *Geschichte des Konzils von Trient*, Bd 1-4, Zweite Aufl., Freiburg 1951-1975.

Jedin Hubert, *Nuntiaturberichte und Durchführung des Konzils von Trient*, in: *Nuntiaturberichte und Nuntiaturforschung* (ut infra) p. 180-213.

Jedin Hubert, *Osservazioni sulla pubblicazione delle "Nunziature d'Italia"*, "Rivista Storica Italiana", 75 (1963) p. 327-343.

Joachim Erich, *Die Politik des letzten Hochmeisters in Preussen Albrecht von Brandenburg*, T. 1-3, Leipzig 1892, 1894, 1895 (Publikationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven, 50, 58, 61).

Jurkiewicz Jarosław, *Nuncjatura Achillesa Ratti w Polsce* [De nuntiatura Achillis Ratti in Polonia], Warszawa 1953.

Jurkiewicz WP - Jarosław Jurkiewicz, *Watykan a Polska w okresie międzywojennym (1918-1939)* [Sancta Sedes et Polonia inter duo bella], in: *Szkice z dziejów papiestwa* [Epitome historiae papatus], 2 wyd., Warszawa 1961 p. 477-502.

Just EPN - Leo Just, *Die Erforschung der päpstlichen Nuntiaturen. Stand und Aufgaben, besonders in Deutschland*, QFIAB 24 (1932-1933) p. 244-277.

Kallenbach Józef, *Wiadomość o bibliotece "Trivulziana" w Medyolanie* [De Bibliotheca Trivultiana Mediolani], KH, 15 (1900) p. 44-51.

Kartunnen NAP - Liisi Kartunnen, *Les nonces apostoliques permanents de 1650 a 1800*, Génève 1912.

Katterbach Bruno OFM, *Referendarii Utriusque Signaturae a Martino V ad Clementem IX et praelati Signaturae Supplicationum a Martino V ad Leonem XIII*, Bibliotheca Apostolica Vaticana 1931 (Studi e Testi 55).

Kowalsky Nicholas OMI, Metzler Joseph OMI, *Inventary of the Historical Archives of the Sacred Congregation of the Evangelisation of Peoples or "De Propaganda Fide"*, New enlarged edition, Rome 1983.

Kramer Hans, *Die Erforschung und Herausgabe der Nuntiaturberichte,* MÖSA 1 (1948) p. 492-514.

Kraus GPS - Andreas Kraus, *Zur Geschichte des päpstlichen Staatssekretariats: Quellenlage und Methode*, "Jahres- und Tagungsbericht der Goerres-Gesellschaft" 1957 p. 5-16.

Kraus PSS - Andreas Kraus, *Das päpstliche Staatssekretariat unter Urban VIII. 1623-1644*, Rom-Freiburg-Wien 1964 (RQ 29, Supplementheft).

Kuntze Edouard, *Les rapports de la Pologne avec le Saint-Siège à l'époque d'Etienne Batory*, in: *Etienne Batory, roi de Pologne, prince de Transylvanie,* Kraków 1935 p. 133-211.

Kwiatkowski Władysław, *Archiwum Nuncjatury Apostolskiej w Warszawie* [Archivum Nuntiaturae Apostolicae Varsaviense], "Ateneum Kapłańskie", 49 (1948) p. 487-492.

La Sacra Congregazione del Concilio. Quarto Centenario della Fondazione (1564-1964). Studi e ricerche, Città del Vaticano 1964.

Leitsch Walther, *Die Bemühungen Zygmunts III. von Polen um die Kardinalswürde fur Claudio Rangoni*, MÖSA 31 (1978) p. 41-51.

Litta FCI - Pompeo Litta, *Famiglie celebri di Italia,* T. 1-8 (et 2 t. supplementorum et 2 t. secundae seriei), Milano 1819 - Napoli 1907.

Loret Maciej, *Dwaj nuncjusze w Warszawie za Stanisława Augusta: Garampi i Archetti (1772-1784)* [Duo nuntii Varsavienses Stanislao Augusto regnante: Garampi et Archetti (1772-1784)], "Biblioteka Warszawska", 260 (1905) p. 47-60.

Loret KK - Maciej Loret, *Kościół Katolicki* (vide inter editiones).

Loret Maciej, *Przyczynek do pobytu nuncjusza Garampiego w Warszawie* [Studium de nuntii Iosephi Garampi Varsaviae commoratione], KH 20 (1906) p. 502-511.

Loret Maciej, *Życie polskie w Rzymie w XVIII w.* [De Polonis saec. XVIII Romae habitantibus], Rzym 1934.

Lukács Ladislaus SJ, *Die nordischen päpstlichen Seminarien und P. Possevino (1577-1587),* "Archivum Historicum Societatis Iesu", 24 (1955) p. 33-94.

Lutz GGN - Georg Lutz, *Glaubwürdigkeit und Gehalt von Nuntiaturberichten,*

in: *Nuntiaturberichte und Nuntiaturforschung* (vide infra), p. 227-275.

Lutz RIN - Georg Lutz, *Le ricerche internazionali sulle nunziature e l'edizione delle istruzioni generali di Clemente VIII (1592-1605)*, in: *Archivio Segreto Vaticano e le ricerche storiche*, Roma 1983 p. 167-180.

Lutz Heinrich, *Nuntiaturberichte aus Deutschland. Vergangenheit und Zukunft einer "klassischen" Editionsreihe*, QFIAB 45 (1965) p. 274-342.

Maere René, *Les origines de la nonciature de Flandre*, "Revue d'Histoire Ecclésiastique", 7 (1906) p. 565-584, 805-825.

Meister GS - Alois Meister, *Die Geheimschrift im Dienste der päpstlichen Kurie von ihren Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Paderborn 1906.

Meister ZN - Alois Meister, *Zeremoniell der Nuntien*, RQ 5 (1891) p. 159-171.

Meister Alois, *Zur spanischen Nuntiatur im 16. und 17. Jahrhundert*, RQ 7 (1893) p. 447-481.

Mergentheim Otto, *Die Quinquennalfakultäten pro foro externo. Ihre Entstehung und Einfuhrung in deutschen Bistümern*, Bd 1-2, Stuttgart 1908.

Meysztowicz ANV - Valerianus Meysztowicz, *De Archivo Nuntiaturae Varsaviensis quod nunc in Archivo SecretoVaticano servatur*, Vaticani 1944 (Studja Teologiczne XII).

Meysztowicz Valerianus, *De litteris, quas card. Fabricius Spada, Secretarius Status, ad Andream Santacroce, nuntium apostolicum in Polonia, a. 1694 scribebat*, "Antemurale", 9 (1965) p. 11-19.

Meysztowicz Valeriano, *La nunziatura di Achille Ratti in Polonia*, in: *Pio XI nel trentesimo dalla morte*, Milano 1969 p. 177-203.

Moroni Gaetano, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sino ai nostri giorni*, Vol. 1-53, Venezia 1840-1861(*Indice generale*, Vol. 1-6, Venezia 1878-1879).

Müller Wiesław, *Polonica w zespole Nunziature Diverse w Archiwum Watykańskim* [Polonica in sectione Nunziature Diverse Tabularii Vaticani], "Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL", 14 (1963-1964) p. 189-190.

Mysłek Wiesław, *Kościół katolicki w Polsce w latach 1918-1939. Zarys historyczny* [Ecclesia Catholica in Polonia a. 1918-1939. Adumbratio historica], Warszawa 1966.

Nanke Czesław, *Historia dyplomacji* [Historia relationum diplomaticarum], Kraków 1947.

Nuntiaturberichte und Nuntiaturforschung. Kritische Bestandsaufnahme und neue Perspektiven, herausg. vom Deutschen Historischen Institut in Rom, 1976 (Sonderausgabe aus "Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken", Bd 53, 1973 p. 152-275).

Olšr Josef, *La Congregazione ed i Paesi assegnati al Nunzio di Polonia (Polonia, Svezia, Russia)*, in: SCPF Memoria Rerum, I/2 p. 201-225.

Pastor SP - Ludovico Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, T. 1-16,

versione italiana del prof. Angelo Mercati (a vol. 9 Pio Cenci), Roma 1910-1934.

Pásztor ASV - Lajos Pásztor, *Archivio Segreto Vaticano,* Estratto da *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli Archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia* (Collectanea Archivi Vaticani, 2), Città del Vaticano 1970 .

Pásztor PSAV - Lajos Pásztor, *Per la storia dell'Archivio Segreto Vaticano nei sec. XVII-XVIII,* ASRSP 91 (1968) p. 157-249.

Pieper Anton, *Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiaturen,* Freiburg im Br. 1894.

Pierling RSS - Pierre Pierling SJ, *La Russie et le Saint-Siège,* T. 1-5, Paris 1896-1912.

Pietrzak Jan, *Nuncjusz Kosmas de Torres w Polsce (1621-1622)* [De nuntio Cosmo de Torres in Polonia (1621-1622)], "Sobótka", 30 (1975) p. 243-253.

Pociecha KB - Władysław Pociecha, *Królowa Bona (1494-1557). Czasy i ludzie odrodzenia* [Regina Bona (1494-1557). De hominibus, qui tempore renascentium litterarum, ut aiunt, fuerunt], T. 1-4, Poznań 1949-1950.

Prodi Paolo, *Diplomazia del Cinquecento,* Bologna 1963.

Prodi Paolo, *Il Sovrano Pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna,* Bologna 1982.

Przezdziecki Aleksander, *Wiadomość bibliograficzna o rękopismach zawierających w sobie rzeczy polskie, przejrzanych po niektórych bibliotekach i archiwach zagranicznych w latach 1846-1849* [Notitia bibliographica de manuscriptis res Polonicas continentibus, in nonnullis bibliothecis et tabulariis exteris annis 1846-1849 perlustratis], Warszawa 1850.

Przezdziecki Renaud, *Diplomatie et protocole à la cour de Pologne,* T. 1, Paris 1934.

Raynaldus Odericus, *Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII, ubi desinit Cardinalis Baronius,* T. 1-15, Lucae 1747-1756.

Rederowa Danuta, *Ze studiów nad kontaktami Akademii Umiejętności z nauką obcą. Ekspedycja Rzymska (1886-1918)* [De vinculis inter Academiae Scientiarum sodales et exteros historiae studiosos intercedentibus. Expeditio Romana 1886-1918], "Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie", 4 (1958) p. 191-256.

Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648), Bd 1. *(1648-1715),* veröffentlicht... von L. Bittner und L. Gross, Oldenburg-Berlin 1936; Bd 2. *(1716-1763),* von F. Hausmann, Zürich 1950; Bd 3. *(1764-1815),* von O. Winter, Graz 1965.

Repgen Konrad, *Zur Diplomatik der Nuntiaturberichte. Dienstvorschrift für das Abfassen von Avvisi aus dem Jahre 1639,* RQ 49 (1954) p. 123-126.

Richard Pierre, *Origines de la nonciature de France,* "Revue des Questions

Historiques", 78 (1905) p. 103-147.

Ritzler Remigius, *Die bischöflichen Informativprozesse in den "Processus Consistoriales" im Archiv des Kardinalkollegs bis 1907*, "Römische Historische Mitteilungen", 2 (1957/58) p. 204-220.

Ritzler-Sefrin HC - Remigius Ritzler OFMConv., Pirminus Sefrin OFMConv., *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi*, Vol. 5: *A pontificatu Clementis PP IX (1667) usque ad pontificatum Benedicti PP XIII (1730)*, Patavii 1952; Vol. 6: *A pontificatu Clementis PP XII (1730) usque ad pontificatum Pii VI PP (1799)*, Patavii 1958.

Savio Petrus, *De actis Nuntiaturae Poloniae, quae partem Archivi Secretariatus Status constituunt*, Vaticani 1947 (Studja Teologiczne XIII).

Sägmüller Johann Baptist, *Die Anfänge der diplomatischen Korrespondenz*, HJ 15 (1894) p. 279-306.

Schramm Godfried, *Der polnische Adel und die Reformation, 1548-1607*, Wiesbaden 1965.

SCPF Memoria Rerum - *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum 1622-1972*, cura et studio J. Metzler edita, T. 1-3, Rom-Freiburg-Wien 1972-1975.

Semmler Joseph, *Das päpstliche Staatssekretariat in den Pontifikaten Pauls V. und Gregors XV., 1605-1623,* Rom 1969.

Smolarski Mieczysław, *Podróż przez Polskę legata papieskiego w 1596 r.* [De itinere a.1596 a legato pontificio per Poloniam facto], "Przegląd Powszechny", A. 49 (1932), T. 93 p. 353-365.

Stebelski Adam, *Akta Nuncjatury Papieskiej w Polsce 1578-1794* [Acta Nuntiaturae Pontificiae in Polonia 1578-1825], in: *Straty archiwów i bibliotek warszawskich* [Damna tabulariorum et bibliothecarum Varsaviensium reportata tempore secundi belli mundialis], T. 1. Warszawa 1957 p. 309-312.

Sterzi Mario, *Vincenzo Gravina, agente in Roma di Mons. Giovanni Francesco Pignatelli,* ASRSP 48 (1925) p. 201-390.

Sułowska Zofia, *Działalność nuncjusza Viscontiego w Polsce (1630-1635)* [De actione nuntii Visconti in Polonia 1630-1635], "Roczniki Humanistyczne KUL", 9 (1960), fasc. 4 p. 31-99.

Šmurlo ODK (1895) - Evgenij Šmurlo, *Otčet o dvuch komandirovkach v Rossiju i zagranicu v 1892/3 i 1893/4 gg.* [Relatio de duabus expeditionibus in Russiam et exteras regiones annis 1892/3 et 1893/4], Iuriev 1895.

Tacchella Lorenzo, *Paolo IV e la nunziatura in Polonia di Luigi Lippomano, vescovo di Verona (1555-1557),* in: *Dalla Chiesa Antica alla Chiesa Moderna. Miscellanea per il Cinquantesimo della Facoltà di Storia Ecclesiastica della Pontificia Università Gregoriana,* Roma 1983 p. 231-260.

Ughelli Ferdinandus, *Italia Sacra, sive de episcopis Italiae... opus singulare*, T. 1-10, Venetiis 1717-1722.

Van Meerbeeck Lucienne, *Les publications concernant les nonciatures*, "Bulletin

de l'Institut Historique Belge de Rome", 12 (1932) p. 207-216.

Walf Knut, *Die Entwicklung des päpstlichen Gesandtschaftswesens in dem Zeitabschnitt zwischen Dekretalenrecht und Wiener Kongress 1159-1815,* München 1966.

Wierzbowski JU - Teodor Wierzbowski, *Jakub Uchański, arcybiskup gnieźnieński (1502-1581). Monografia historyczna* [Iacobus Uchański, archiepiscopus Gnesnensis (1502-1581). Monographia historica], Warszawa 1895 (Uchansciana, T. 5).

Wierzbowski SL - Teodor Wierzbowski, *Synopsis legatorum a latere, legatorum natorum, nuntiorum ordinariorum et extraordinariorum, internuntiorum, delegatorum, commissariorum, collectorum... apostolicorum in Polonia terrisque adiacentibus*, Romae 1880.

Wodka Johann, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie,* Innsbruck-Leipzig 1938.

Wojtyska Henryk Damian CP, *Król i nuncjusz. Berard Bongiovanni i Zygmunt August w latach 1560-1563* [De rege et nuntio, Berardo Bongiovanni et Sigismundo Augusto annis 1560-1563], in: *Studia i materiały,* Instytut Studiów Kościelnych, Rzym 1972 p. 43-68.

Wojtyska PP - Henryk Damian Wojtyska CP, *Papiestwo-Polska 1548-1563. Dyplomacja* [Papatus et Polonia 1548-1563. Relationes diplomaticae], Lublin 1977.

Wojtyska SP - Henryk Damian Wojtyska CP, *Stan przygotowania do druku korespondencji nuncjuszów w Polsce do roku 1572* [De statu praeparationis ad editionem commercii epistularis nuntiorum in Polonia usque ad a. 1572], SZ 18 (1973) p. 199-206.

Wojtyska Henryk Damian CP, *Toma Crnić, jedyny Słowianin-nuncjusz w Polsce,1522-1523,* "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego", 886 (1989), Prace Historyczne, Z. 89, p. 139-148.

Wojtyska Henryk Damian CP, *Zur Entstehung und Organisation der polnischen Nuntiatur bis 1572,* MÖSA 33 (1980) p. 58-76.

Woś Jan Władysław, *Il diario di viaggio in Polonia di Giovanni Paolo Mucante, maestro di cerimonie del card. legato Enrico Caetani*, "Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa", Serie 3, Quaderno 3 (1973) p. 605-613.

Woś Jan Władysław, *La legazione diplomatica in Polonia del card. I. Aldobrandini in una lettera di Emilio Pucci,* "Rinascimento", 21 (1970) p. 219-234.

Woś Jan Władysław, *Rzymianin Giovanni Paolo Mucante o Polsce w końcu XVI w.* [Romanus Ioannes Paulus Mucante de Polonia saeculo XVI exeunte], SZ 21 (1976) p. 119-123.

Wyczawski NA - Hieronim Wyczawski, *Nuncjatura apostolska* [Nuntiatura Apostolica], in: *Historia Kościoła w Polsce* [Historia Ecclesiae in Po-

lonia], red. B. Kumor, Z. Obertyński, T. 2/2: *1918-1945*, Poznań 1979 p. 23-26.

Zawadzki Konrad, *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące, XVI-XVIII w. Bibliografia* [Ephemerides "volantes" Polonae et ad Poloniam spectantes saec. XVI-XVIII. Bibliographia]. T. 1: *1514-1661,* Wrocław 1977; T. 2: *1662-1728,* Wrocław 1984.

Zdziech Teresa, *Archiwum historyczne Kongregacji Rozkrzewiania Wiary* [Archivum historicum Congregationis de Propaganda Fide], "Informationes", 3 (1984) p. 5-50.

Ziekursch Johann, *August der Starke und die katholische Kirche in den Jahren 1697-1720,* "Zeitschrift für Kirchengeschichte", 24 (1903) p. 86-135, 232-280.

Żywczyński Mieczysław, *Sprawa wysłania nuncjusza papieskiego do Polski w 1563 r.* [De nuntio pontificio a. 1563 in Poloniam mittendo], in: *Wieki średnie. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60 rocznicę urodzin*, Warszawa 1962 p. 283-289.

DE FONTIBUS EORUM INVESTIGATIONE ET EDITIONIBUS

I

DE NUNTIATURA POLONA ET DE SCRIPTIS AD ILLAM ATTINENTIBUS

1. De nuntiaturae Polonae origine et peculiaritate.

Publicorum, permanentium et stabilium Sedis Apostolicae oratorum institutum, vulgo nuntiatura dictum, in Polonia spatio primorum viginti annorum saeculi XVI radices egit coaluitque. Illius tamen origines iam prius quaerendae sunt, in illa scilicet rerum publicarum, ecclesiasticarum et cultus civilis permutatione, quae saeculo XV initium sumpsit. Eiusmodi permutatione - accedente etiam gravi periculo Turcico, quod regionibus Europae australibus et ad orientem solem vergentibus imprimis imminebat - factum est, ut in Polonia hoc nuntiaturae apostolicae institutum non ex antiquis obuli Sancti Petri collectoriis (sicut saepe alias evenit) coalesceret, sed ex legatione "legatorum missorum", qui semel atque iterum ad obeunda singula munera a summis pontificibus eis commissa ad principes exteros mittebantur[1]. Omnia, quae - nostrae aetatis doctorum sententia - ad permanentem et stabilem nuntiaturam apostolicam requiruntur, ut sunt: instructio in scriptis nuntio data, facultates iurisdictionales ei concessae, publica missio ad aulam principis pontificia auctoritate facta (litterae credentiales nuncupatae), longior ibi commoratio, officium denique expediendi et promovendi publica et ecclesiastica negotia[2], inter legatos pontificios in Poloniam missos primum in Zacharia Ferreri, episcopo Guardiensi, qui annis 1519-1521 munere nuntii apostolici penes aulam Sigismundi I Poloniae regis functus est, reperiuntur[3]. Ab illo igitur - praeter contrariam opinionem, iam a nuntio Iulio Rug-

[1] De origine nuntiaturae Polonae fusius scribo in libro *Papiestwo-Polska, 1548-1563. Dyplomacja* [Papatus et Polonia, 1548-1563. Relationes diplomaticae], Lublin 1977, p. 13-53. Cfr. etiam meum commentarium *Zur Entstehung und Organisation der Polnischen Nuntiatur bis 1572,* MÖSA 33 (1980), p. 58-76. De instituto publicorum Sedis Apostolicae oratorum eiusque incrementis vide P. Blet SJ, *Histoire de la Représentation diplomatique du Saint Siège des origines à l'aube du XIXe siècle,* Città del Vaticano 1982.

[2] De elementis eiusmodi, quibus examinandis tales viri docti, ut Antonius Pieper, Petrus Richard, Robertus Graham et Canutus Walf, etiam vacaverunt, loquor in *Papiestwo-Polska*, p. 14-17.

[3] Haec constant ex actis eius nuntiaturae, quae in secundo tomo ANP publicantur. Iam Rinaldus Przezdziecki indicavit omnia, quae in stabili et permanenti nuntio apostolico requiruntur, in illo affuisse,

gieri prolatam (1568) et ab omnibus fere Polonis et exteris rerum gestarum studiosis receptam, qui primum nuntium apostolicum in Polonia Aloisium Lippomano (1555-1557) fuisse affirmant[4] - incipit longa series Sedis Apostolicae nuntiorum in Polonia permanentium. Multi enim nuntii, qui inde a discessu Ferrerii usque ad adventum Lippomani munere suo functi sunt, licet ad obeunda singula eis concredita officia longiore in Polonia commoratione non indiguerint, attamen tam propter pondus et gravitatem negotiorum illis demandatorum, quam ob magnum nondum editorum, quae reliquerunt, documentorum numerum, sicuti nuntii, ut aiunt, minores in hanc seriem inserendi nobis visi sunt.

A Zacharia Ferreri usque ad occasum interitumque Reipublicae Utriusque Nationis (Polonae scilicet et Lithuanae), quem exeunte saeculo XVIII evenisse inter omnes constat, 60 nuntii apostolici plenis mandatis instructi, 5 legati pontificii (quibus magni momenti legatio semel commissa erat) et aliquot nuntii extraordinarii, quos vocant (quibus alicuius momenti missiones semel demandabantur), munere suo in Polonia functi sunt. Illo autem temporis spatio, quo populus Polonus, sub potestatem inimicorum suorum redactus, servitute oppressus tenebatur (1795-1918), Ecclesiae Polonae negotia nuntiis, penes aulas ipsorum Poloniae oppressorum constitutis, committebantur. Qui quamvis multa documenta ad Poloniam spectantia post se reliquerint, nemo tamen illorum, neque Laurentius Litta, qui - postquam ultimus Poloniae rex, Stanislaus Augustus Poniatowski, a. 1795 se regno abdicavit - Petropolim translatus est, ubi ipse et eius successores, nuntii apud aulam totius Russiae imperatorum constituti, usque ad a. 1808 residebant, neque nuntii Monacenses, qui negotia catholicorum in aula Pruthena sibi commissa habebant, neque tandem nuntii Vindobonenses, nuntii apostolici in Polonia, pro quibus aliquando a nonnullis habebantur[5], existimari possunt, nam nuntii vocantur qui penes principes pleno dominio instructos constituti sunt.

Nuntiatura Polona non prius quam a. 1919, Polonia pristinae libertati suae restituta et renata, reviviscere potuit. Primus nuntius in II Republica Polona fuit Achilles Ratti (1919-1921), iam ab a. 1918 visitator apostolicus Poloniae et Lithuaniae; ultimus autem fuit Philippus Cortesi, qui mense Septembri a. 1939 Polonia discessit, sed usque ad mortem suam, scil. 1 II 1947, titulo nuntii usus est[6]. Relationes diplomaticae inter Sanctam Sedem et regimen Reipublicae Popularis Polonae ruptae sunt a. 1945. Sed tandem, mu-

---

cfr. *Diplomatie et protocole à la cour de Pologne,* Paris 1934, p. 15.

[4] Cfr. Cz. Nanke, *Historia dyplomacji* [Historia relationum diplomaticarum], Kraków 1947, p. 59; H. Kramer, *Die Erforschung und Herausgabe der Nuntiaturberichte,* MÖSA 1 (1947), p. 495; Ch. Wollek, *Das Domkapitel von Płock, 1524-1564,* Köln-Wien 1972, p. 171.

[5] Cfr. ex. gr. P. Fabisz, *Wiadomość o legatach i nuncyuszach apostolskich w dawnej Polsce (1095-1864)* [De legatis et nuntiis apostolicis in vetere Polonia a. 1075-1864], Ostrów 1864, 2 ed. ibidem 1866.

[6] Vide AAS, Series II, T. 14 (1947), p. 72. Cfr. Tab. LVII-LX et App. N. 34.

tatis conditionibus et longa tractatione antecedente, die 17 VII 1989 restauratae sunt et nuntiatura iterum restituta, dieque 27 VIII 1989 novus nuntius, mons. Iosephus Kowalczyk, archiepiscopus Heracleensis, nominatus[7].

Nuntiatura Polona candidatos parum alliciebat. Existimabatur enim nuntiatura secundi gradus (una cum Bruxellensi, Coloniensi, Lusitana et Helvetica) et ponebatur post Parisiensem, Vindobonensem et Matritensem (quae primi gradus censebantur), sed ante nuntiaturas Italicas (tertii gradus). Ex magnitudine gradus pendebat magnitudo stipendii singulis mensibus persoluti. Itaque menstruum stipendium nuntii apostolici in Polonia trium saeculorum (XVI-XVIII) spatio fuit 200 ducatorum "auri de Camera", qui 230 scutis Italicis pares erant. Eodem tempore nuntio Parisiensi a 345 ad 482, Vindobonensi a 240 ad 320, Italicis a 60 ad 200 scuti solvebantur[8]. In remotam ab Urbe Poloniam iter facientibus viaticum dabatur 500 (interdum 700) scutorum, totidem collegae eorum in Helvetiam profecturi obtinebant[9]. Notandum est tamen, quod ista minora stipendia maioribus forsan quam alibi proventibus ex taxis dispensationum, gratiarum et iurium tribunalis nuntiaturae, qui medio XVII saeculo a 50 ad 100 scutos singulis mensibus efficiebant, saltem in parte compensabantur[10]. Qui omnes introitus non sufficiebant tamen ad aequivalendas expensas nuntiaturae, quae aliquando 500 scutos singulis mensibus superabant et "ex proprio nuntii, [i.e. ex reditibus beneficiorum, quae a pontifice obtinebat] suppleri debebantur"[11]. Sed praeter modica stipendia alia etiam accedebant incommoda, quae ab ambienda nuntiatura Polona candidatos dehortabantur: magna locorum distantia, quae inter Italiam et Poloniam intercedit, caeli asperitas aerque nimis frigidus, minor hospitiorum et deversoriorum commoditas[12] et imprimis ciborum diversitas,

---

[7] Cfr. App. N. 35 et "L'Osservatore Romano", A. 129 (1989) n. 202 (27 VIII 1989: nominatio Rev.mi Iosephi Kowalczyk). De praeviis tractationibus vide commentarium editorialem *Nel solco della tradizione* in: "L'Osservatore Romano", A. 129 (1989) n. 168 (17-18 VII 1989).

[8] De stipendiis XVI saec. vide Wojtyska PP, p. 214-215. Adhuc a. 1568 nuntio Parisiensi tantum 345 et Vindobonensi 230 scuti solvebantur (cfr. J. Lestocquoy ANG I, p. XXXI); anno vero 1618 nuntio Parisiensi 360, Vindobonensi 240, Polono, Coloniensi, Helvetico et Bruxellensi 230, Veneto 150, Florentino 57,50 scuti solvebantur (cfr. *Pagamenti ordinarii che si fanno ogni mese in Depositeria Generale, Provisione di Nuntii*, in AV, *F.Borghese*, I 715 f. 142r). Salarium 230 scutorum memorat etiam Vidoni a. 1671 (Cfr. App. N. 13); quod stipendium remansit invariatum toto XVIII saec., cum tempore illo stipendia nuntii Parisiensis usque ad summam 482,62 et Vindobonensis ad 321 scutorum aucta sint (vide Roma, AS, *F.Camerale II, Nunziature 1: Assegnamenti ai nunzi*, fasc. 1-2 passim).

[9] Cfr. Roma, AS, *F.Camerale II*, Nunziature 1, fasc. 1 f. 3r. Saec. XVI parte altera totum viaticum nuntii (etiam reditum eius ex Polonia comprehendens) fuit 1000 scutorum. Eodem tempore nuntii Vindobonam et Lutetiam proficiscentes 1500 scutos obtinebant. Cfr. Wojtyska PP, p. 214. Pro altera parte saec. XVII vide App. N. 13.

[10] Cfr. App. NN. 10 et 13. Eodem tempore reditus mensiles nuntii Coloniensis 50 scutos non superabant, cfr. L. Just, *Die Kölner Nuntiatur nach einer Information des Uditore Fini von 1670*, "Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein" 155-156 (1954), p. 315.

[11] App. N. 13. Cfr. etiam N. 10.

[12] Cfr. App. NN. 10, 13 et Garampi IR, p. 1332-1334. Nuntii plerumque in monasteriis ordinum religiosorum, qui curam animarum Italorum in Polonia exercebant, residere solebant: Cracoviae apud

de qua omnes nuntii in Polonia perpetuo querebantur[13].

Unica laborum et incommoditatum, quas nuntii in Polonia perferre cogebantur, compensatio fuit spes certa futurae ad superiorem aliquem dignitatis gradum promotionis. Consuetudo enim fuit, ut reges Poloniae, solliciti, ne maiestas atque auctoritas regni ipsorum labefactaretur, vehementer reclamarent, quotiescumque nuntius ex nuntiatura Polona ad aliud inferioris gradus officium transferebatur. Regi enim persuasissimum fuit bene meritum nuntium in Polonia munere suo perfunctum nonnisi sacra purpura decorari potuisse, sicut inde ab a. 1565 moris erat, cum Sigismundus Augustus Ioanni Francisco Commendone cardinalatus dignitatem a Pio IV impetrasset[14]. Hoc non scriptum privilegium reges Poloniae tum praesertim acerrime defenderunt, cum nuntius, qui revocabatur, "regi et Poloniae gratus" fuit[15]. Cui tamen regum desiderio obiiciebatur aliquando a pontificibus constitutio Pii IV, 18 V 1565 data, qua inhibebatur nuntiis, ne a principibus ad quos mittebantur favores procurarent ad obtinendas dignitates apud Sedem Apostolicam[16]. Dissensiones, quae inde ortae sunt, quod Paulus V nuntio Claudio Rangoni (1599-1606) et Urbanus VIII Ioanni Lancellotti (1622-1627) ac Honorato Visconti (1630-1635) cardinalatum denegaverunt, causa fuerunt praematuri ex Polonia a.1643 discessus successoris eorum, Marii Filonardi[17].

Quod de cardinalatus dignitate dictum est, eo vel magis valet de officiis, quae paria vel inferiora nuntiatura Polona censebantur. Praecipue gravis et significans fuit reclamatio regis Michaelis Coributi Wiśniowiecki, cum a. 1670 Galeatius Marescotti ex nuntiatura Polona ad Hispanam translatus esset[18]. Tunc demum reges Poloniae voluntati pontificiae obtemperaverunt, cum saeculo XVII exeunte consensissent, ut nuntii Varsavienses unice ad Vindobonensem nuntiaturam tranferrentur[19].

Franciscanos Conventuales, Varsaviae primum apud Bernardinos (Fratres Minores de Observantia) prope ecclesiam S. Annae, ab exeunte autem saec. XVII apud Theatinos in via Longa; nonnulli in capitulo S. Ioannis hospitio recipiebantur. A. 1924 nuntiatura II Reipublicae propriam sibi residentiam acquisivit Varsaviae in Platea Szucha (hodie I Armii Wojska Polskiego) sub n. 12.

[13] Multa de omnibus incommodis, quae nuntii in Polonia ferre cogebantur, scribit Marescotti (*Vademecum*) et auctores pro-memoriarum, in App. NN. 10, 13 reportatarum.

[14] Prolixius de hac re scribit Garampius IR, p. 1353-1356.

[15] Nominationem eiusmodi personarum rex Poloniae saeculo XVIII impetrare studebat, quotiescunque novus nuntius in Poloniam mittebatur, cfr. ex. gr. instructionem Stanislai Augusti factori Polono Romae 13 X 1774 datam, publici iuris factam a G. Platania in "Informationibus" Instituti Pontificii Studiis Ecclesiasticis promovendis, Romae, fasc. 2 (1980), p. 44-46.

[16] Cfr. Bullarium Romanum VII, p. 369-371.

[17] Cfr. W. Leitsch, *Die Bemühungen Zygmunts III. von Polen um die Kardinalswürde für Claudio Rangoni,* MÖSA 31 (1978), p. 41-51. De cardinalatu Visconti et expulsione Filonardi vide in BV, *Barb.Lat.* 6596 f. 309r-v et BV, *Chigi*, N.III.78 f. 28r-30r; cfr. S. Ciampi, *Bibliografia critica,* T. 2, Firenze 1839, p. 73-77.

[18] Cfr. App. N. 12.

[19] Cfr. Garampi IR, p. 1356. Itaque ab illo tempore, observando regulam ex nuntiatura gradus inferioris ad superiorem promovendi, saepissime ad nuntiaturam Varsaviensem nuntii Colonienses pro-

Inter omnia tamen incommoda et difficultates, quibus recens nominatus legatus vel nuntius obviam ire cogebatur, illa maxima sane fuit difficultas intellegendi peculiaritatem regionis, in qua munere suo fungi debebat. Omnibus enim supranominatis missis pontificiis - una cum auditoribus (iudicibus) nuntiaturae, qui tempore "interregni", a discessu nuntii usque ad adventum successoris, negotia nuntiaturae ad interim curabant - vivendum et agendum erat, usque ad Poloniae partitiones, in peculiaribus rerum, locorum et hominum adiunctis, in Republica illa Utriusque Nationis, ut vocabatur, in qua tamen longe plures quam duae nationes, varias etiam religiones profitentes, habitabant, nam sub uno sceptro Poloni, Lithuani, Rutheni (hodiernae Bielorussiae et Ucrainae incolae), Germani (maior pars civium et oppidanorum, necnon nobilium Pruthenorum et Livoniensium) et minores coetus Iudaeorum, Tartarorum, Armeniorum, una vivebant. Quae omnes nationes varias etiam, ut diximus, profitebantur religiones et diversas confessiones amplexae sunt, quarum principales erant: catholica, orthodoxa, variae confessiones reformatae, necnon religio mosaica et mahometana; ipsi autem catholici in tres ritus dividebantur: Latinum, Graeco-Ruthenum (Unitum) et Armenum.

Haec magna itaque nationum, religionum et confessionum diversitas, cultus etiam civilis varietas, una cum propria et peculiari, quae ex eis excrevit, moderandae rei publicae ratione (cuius propria erant tot populorum foederatio, magnum ordinis nobilium pondus et auctoritas, "specifica" regis et Regni procerum comitia, regis electio), postea autem, finito primo illo omnium gentium bello et Polonia pristinae libertati restituta, copiosum historiae patrimonium et hereditas - effecerunt, ut nuntiatura Polona primo quidem obtutu caeteris omnibus similis esse videretur, re tamen ipsa et oneribus, quibus nuntius apostolicus in Polonia se subicere debebat, omnino diversa esset, et quae a secretariatus pontificii moderatoribus et a nuntiis ipsis maiorem quam in aliis Europae regionibus rerum et hominum intellegentiam, necnon in capiendis consiliis audaciam requirebat. Adhuc medio XVIII saec. scripsit quidam bene informatus "Nuntiaturam Polonam quoad facultates parem esse maxime illustribus, quoad negotia tractanda esse illis forsitan non inferiorem, sed quoad difficultatem in negotiando esse sine dubio superiorem omni alio ministerio, quod Sancta Sedes alicui suo Praelato committere solet"[20].

Qua re facile explicatur, cur nuntii apostolici in Polonia, magis quam alibi in Europa, diligenter cognoscere et intellegere conati essent regionem, in qua eis operandum esset, eius incolas, mores et consuetudines, regendae tandem rei publicae rationem in ea receptam et observatam. Plures de his rebus relationes scripserunt, tam nuntii ipsi in Polonia, praesertim saeculo XVI munere

---

movebantur; cfr. etiam sententiam Leonis Just in *Atti del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche*, Roma 1956, p. 173.

[20] Cfr. App. N. 27.

functi, quam eorum comites et adiutores. In eiusmodi relationibus non solum res insolitae et singulares enarrantur, quamquam et "mirabilium" descriptiones in eis multae sunt et eo manifestius ostendunt diversitatem et peculiaritatem operae nuntiorum apostolicorum in Polonia[21]. Si enim Alexander Farnesius, Regni Poloniae cardinalis protector, in commentario suo de nuntio a. 1560 in Poloniam mittendo, a candidato imprimis expostulabat, ut Regni naturam ("la natura del Regno") et eius peculiaritatem, praecipue vero gentium et nationum, quae illud inhabitant, varietatem, moderandaeque rei publicae rationis diversitatem cognoscere studeat, non exigit, ut mirabilia discat, sed ut veram et certam rerum cognitionem et scientiam sibi comparare nitatur[22]. Quod imprimis clare animadvertitur in amplissimis huiusmodi relationibus, scil. *Relatione di Polonia* Iulii Ruggieri a. 1568 scripta[23], *Ragguaglio delle cose di Polonia* (quod postea sub titulo *Vademecum pro nuntiis* melius notum erat) Galeatii Marescotti, a. 1670 compilato[24], et in ingenti illo scientiae orbe, annis 1772-1778 duobus voluminibus a Iosepho Garampio composito, in quo omnia Regni Poloniae instituta, saecularia et ecclesiastica, ad amussim describuntur[25].

Id genus informationes, quae - Romam transmissae ibique diligenter examinatae - instructionibus pro futuris nuntiis annectebantur, deinde ab his expletae et locupletatae, propterea quoque pro nuntiatura Polona maioris quam pro aliis erant momenti, quod usque ad finem saeculi XVIII nuntiatura haec ex omnibus Sanctae Sedis in Europa nuntiaturis ab Urbe longissime distabat. Haec locorum distantia, asperae, gelidae ac nivosae hiemes, pessimus viarum status, longa et molesta itinera, efficiebant, ut ordinarium epistularum commercium inter Secretariatum Status et nuntios in Polonia, praesertim XVI et adhuc XVII saeculo, in tres hebdomadas, unum mensem, mensem et dimidium vel etiam duos integros menses peregrinaretur[26] et ad consilia, praesertim in urgentioribus negotiis, tempestive capienda non semper utile esset.

Quod singulae nuntiaturae in rebus publicis tanti momenti et ponderis fuerunt, inde ortum est, quod illarum negotia cum negotiis Italiae et Ecclesiae dominiorum, quorum pontifices Romani erant domini, saepe coniuncta

---

21 Iam in descriptione itineris primi nuntii, Zachariae Ferreri, ex Polonia in Lithuaniam facti, multa eiusmodi mirabilia continentur, vide eiusdem *Vita Beati Casimiri Confessoris ex Serenissimis Poloniae Regibus et Magnis Lithuaniae Ducibus clarissimi,* [Cracoviae] 1521, f. A8r-B2v.

22 Cfr. App. N. 4. Alia optime exarata descriptio peculiaritatum regiminis Poloni medio XVIII saec. facta fuit, ut videtur, ab Alberico Archinto (App. N. 27). Cfr. etiam App. N. 8.

23 Editio textus originalis praeparatur; in versione Polonica ed. Rykaczewski, *Relacye*, T. 1, p. 165-216.

24 Cfr. infra, p. 39 et cap. II, p. 134.

25 De *Indice rerum* Garampii cfr. infra in cap. II, p. 84-87.

26 Accidebat tamen, sed raro, ut etiam spatio unius hebdomadae litterae Roma Cracoviam transmitterentur, cfr. litteras Visconti ad S. Borghese, 8 II 1631, AV, *Nunz.Pol.* 42 f. 142r. Pro saeculo XVIII vide App. N. 31.

erant[27]. Nuntiatura itaque Polona, tum ob suum situm et positionem, tum ob moderandae rei publicae modum et rationem, ad illas partes aspirare non poterat, quas Vindobonensis, Parisiensis et Matritensis, necnon gradu inferiores nuntiaturae Italicae (Veneta, Neapolitana, Florentina et Sabauda), obtinebant, quae negotiis paeninsulae Italicae directe implicatae erant. Iam ipse situs Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae, quae a meridie continuis Turcarum et Tartarorum incursionibus vexabantur, ab oriente vero periculis ex parte crescentis in dies potentiae schismaticae Moscoviae, a septemtrione denique non minori fortassis periculo ex parte protestanticae Suetiae, maris Baltici dominium ambientis (postea etiam ex parte pariter protestanticae Prussiae), exponebantur, nuntiaturam Polonam in prorsus diversis collocavit rerum et personarum adiunctis, ubi pontifex Romanus nonnisi "patris communis" munere fungi et in conflictibus illius regionis partes conciliatoris et societatis bellicae contra Turcas instituendae promotoris suscipere solebat. Praeparatio igitur communis expeditionis bellicae adversus Turcas et promotio Poloniae ad functionem "antemuralis Christianitatis"[28], Sedi Apostolicae maxime cordi erant et ad nuntiorum apostolicorum in Polonia praecipua munera et officia pertinebant, et quidem ab ipsis nuntiaturae Polonae initiis usque ad "negotii Turcici", ut aiunt, prima parte saeculi XVIII exstinctionem. "Di questo Regno la Sede Apostolica ha più bisogno di qualsivogl'altro per distruggere il Turco" - scripsit curialis quidam non nominatus in "pro-memoria" a. 1606 data[29]. Iam Zacharias Ferreri a. 1519 in Poloniam eo imprimis profectus est, ut in controversia inter Sigismundum I et Ordinem Theutonicorum ac Moscovitas intercedente conciliatorem ageret, spe concepta regem Poloniae societati bellicae contra Turcas, a Leone X pontifice maximo instituendae, praefuturum esse. Eadem provincia subsequenti nuntio, Thomae Nigro (Crnić)[30], multisque eius successoribus demandata est. Medio tandem saeculo XVII, praeter hanc provinciam, nuntiis additum est munus tradendi pecunias "per li sussidi della guerra contro il Turco" collectas[31].

Toto illo tempore omnis actio politica Sedis Apostolicae erga Poloniam

---

27 Cfr. Paolo Prodi, *Il Sovrano Pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna*, Bologna 1982, p. 312-313.

28 Cfr. Janusz Tazbir, *Przedmurze jako miejsce Polski w Europie* [Antemurale - locus Poloniae in Europa], in eiusdem: *Rzeczpospolita i świat* [Respublica Polona et mundus], Wrocław-Warszawa 1971, p. 63-78.

29 Vide App. N. 8; cfr. etiam App. N. 7 (n.9).

30 Cfr. documentationem legationum Zachariae Ferreri et Thomae Nigri (Crnić) in Tab. II/1-2.

31 Accurati indices summarum a nuntiis annis 1675-1692 traditarum (7 fasciculi) servantur in AS Romae, *F.Camerale* II. Nunziature 8, n. 15. Accuratus elenchus "dei sussidi rimessi dalla Santità di Nostro Signore Innocenzo XI a Mons. Pallavicini Nunzio Apostolico in Polonia per esser impiegati nella presente guerra contro Turco et impiego de' medesimi" ex annis 1684-1686 invenitur in *Biblioteca Comunale* in Foro Cornelii (Imola) (ms. 64 f.1-57). De subsidiis antea a Polonis requisitis vide App. N. 8. De actionibus Martelli vide Z. Wójcik, *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji, 1674-1679*, Wrocław 1976.

dictabatur foedere illo summorum pontificum cum Familia Austriaca adversus periculum Turcicum inito. Tunc etiam, cum Sedi Apostolicae cum imperatoribus controversia erat negotiorum Italicorum causa, nuntiis apostolicis in Polonia iniungebatur, ut communicato cum aula imperiali consilio agerent munusque suum explerent[32]. Quo factum est, ut inter nuntiaturam Vindobonensem et Polonam singularis societatis vincula orirentur, ita ut saeculo XVI non pauca negotia Polona a legatis vel nuntiis penes aulam imperialem constitutis expedirentur[33], quorum nonnulli apud utramque aulam eodem tempore munere suo fungerentur[34]; postea vero, saeculo XVII et praesertim XVIII, nuntii Poloni directe ad Vindobonensem nuntiaturam promoverentur[35].

"Negotium Turcicum" minorem vim habuit in instituendis arctioris societatis vinculis inter nuntiaturam Polonam et Venetam (quae praeterea officia sua praestabat in acceleranda litterarum missione Roma in Poloniam et vice versa), quamquam interdum, periculo Turcico magis imminente, satis arcta inter eos coniunctio intercedebat[36]. Epistularum commercium et mutua consiliorum communicatio inter nuntios apostolicos in Polonia et illos, qui in reliquis Europae regionibus fuerunt, excepto litterarum commercio inter Fabium Chigi et nuntium in Polonia Ioannem de Torres, annis 1645-1648 habito, cum de Pacis Westphaliensis condicionibus tractaretur[37], satis rara fuerunt.

Quod summi pontifices, per nuntios suos Poloniam ad bellum cum Turcis gerendum totis viribus pertrahere conati sunt, quod multas ob causas Poloniae incommodum erat (quod nuntius Iulius Ruggieri validis argumentis demonstravit, in oratione, qua explicabat, cur Poloni ad eiusmodi bellum suscipiendum minus inclinati essent)[38], ex eo promanavit, quod eiusmodi conamina non solum Domui Austriacae, proxime imminentem incursionem Turcicam metuenti, omnino placebant, sed etiam Magno Moscoviae Ducatui, qui inde ab a. 1492 bello cum Polonia gerendo implicatus erat, non erant ingrata. Magnorum ducum (qui a. 1547 titulum imperatoris totius Russiae

---

[32] Cfr. ex. gr. orationem Ioannis Francisci Cito "coram Imperatore et Electoribus pro bello suscipiendo contra Turcas" habitam, BV, *Vat. Lat.* 3924 f. 367r-370r.

[33] Eiusmodi mandata certo obtinebant nuntii Vindobonenses prima saeculi XVI parte, cum in Polonia nuntii pontificii nondum adessent; cfr. ex. gr. NBD I/1: *Nuntiaturen des Vergerio 1533-1536,* bearb. von W. Friedensburg, Gotha 1892, passim.

[34] Legatus Laurentius Campeggi (1524), nuntius Hieronymus Rorario (1539), nuntius Aloisius Lippomano (1555/6), legatus Ioannes Franciscus Commendone (1572/3).

[35] Cfr. supra, p. 6.

[36] Ex. gr. Nigro annis 1522-1523 demandata erat missio negotii Turcici causa apud senatum Venetum et penes aulas Hungariae et Poloniae, cfr. H. D. Wojtyska, *Toma Crnić, jedyny Słowianin-nuncjusz w Polsce, 1522-1523* (vide Bibliographiam).

[37] Cfr. BV, *Chigi*, A.II.29 f. 119r-141r et B.I.3 f. 662r-759v.

[38] Servatur in BV, *Urbin.Lat.* 855 f. 326r-348r.

sibi asciverunt) promissiones, per integrum saeculum XVI, saepissime aula imperiali Austriaca interprete, iterum atque iterum factae, belli contra Turcas movendi, immo unionis ecclesiasticae cum Ecclesia Romana ineundae, si pontifices Romani regem Poloniae ad mitiora consilia adducerent, Sedi Apostolicae spem vanam faciebant ambos sibi invicem infensos principes, dominum Moscoviae et regem Poloniae, tam ad societatem armorum contra Turcas pertrahendi, quam unionem ecclesiasticam cum orientalibus contrahendi. Hinc originem ducunt legationes illae pontificiae extraordinariae in Moscoviam, quae ab ineunte saeculo XVI semel atque iterum suscipiuntur, ipsa rerum natura cum nuntiatura Polona arctissime coniunctae (inter quas maioris momenti fuerunt missiones Francisci Cito de Potentia a. 1526-1527, Antonii Possevini a. 1581-1582, Alexandri Komulović a. 1595-1596 et Ioannis Andreae Archetti a. 1783-1784 peractae)[39]; eandem quoque ob causam, praesertim saeculis XVII et XVIII, cum directae legationes factae sunt rariores, nuntiis apostolicis in Polonia saepius negotia committebantur cum Russia et Moscovia quodammodo connexa, donec tandem nuntiatura Russiae Petropoli a. 1795 institueretur.

Summatim tamen dicendum est, peculiaritatem nuntiaturae Polonae multo clarius et manifestius perspici posse in rebus religionis et confessionum religiosarum, quam mere politicis. Reformatio enim a Martino Luthero inchoata ad institutum ipsum nuntiaturarum apostolicarum stabiliendum ac confirmandum multum contulit[40]. Animadvertendum itaque est primos duos nuntios, annis 1519-1523 societatis bellicae contra Turcas instituendae causa in Poloniam missos, Zachariam Ferreri et Thomam Nigrum, maiore studio atque diligentia adlaboravisse, ut Lutheri doctrinam debellarent, quam ut negotia expedirent, quae eis imprimis demandata essent. Immo Niger a Sigismundo I rege impetravit etiam primum edictum publicum (7 III 1523 a.), quo propagatio librorum et doctrinae Reformatoris Vitembergensis in Polonia severe interdicebatur[41]. Quod tamen decretum, et nonnulla alia, quae illud subsecuta sunt, non impediverunt, quominus reformatio Polona incrementa caperet, et quidem ita, sicut hoc in peculiaribus rei publicae Polono-Lithuanae locorum et hominum adiunctis fieri potuit.

Ad reformationis religiosae, a Luthero inceptae, in Polonia originem et augmentationem, si pontificum Romanorum oculis rem contempleris, maximi sane momenti fuerunt:

1) Reditus ad statum laicalem, quem vulgo saecularisationem vocant, magni magistri et totius Ordinis S. Mariae Theutonicorum in Prussia, qui assensu regis Poloniae, cuius Ordo, in Ducatum Prussiae transformatus, a.

---

[39] Cfr. Tab. II/5, XI, XVI et LIV.

[40] Cfr. P. Prodi, *Diplomazia del Cinquecento*, Bologna 1963, p. 135.

[41] Cfr. Wojtyska, *Toma Crnić*, p. 145; vide etiam Ferrerii *Orationem...de eliminandis e Regno Poloniae erroneis et contagiosis traditionibus Fratris Martini Luteri* (ut in Tab. II/1).

1525 publico et sollemni actu factus est feudatarius, "novam fidem" amplexus est. Qui publicus regis catholici assensus, rei publicae Polonae commodorum rationem habens (quo scil. per unum et dimidium saeculum fines Poloniae a septemtrionali plaga tuti et securi remanserunt), novae fidei professionem non solum permisit, sed etiam re ipsa effecit, ut eam feudi dominus sub tutelam ac praesidium suum assumeret; exemit praeterea Ordinem olim Theutonicorum e directa potestate et iurisdictione summi pontificis et imperatoris, ad quos antea, cum in controversia et bello cum Polonis fuissent, magni Ordinis magistri semper confugerunt. Quam ob rem ille novi Ducatus Prussiae ad religionem reformatam transitus, quaestio non solum religiosa, sed etiam politica fuit, quae Sedem Apostolicam magna cura et sollicitudine de regione illa afficere debuit. Ex quo enim tempore nuntius Ioannes Pulleoni Clementem VII admonuit maximi ponderis et momenti, quod in negotio religionis et in publicis quoque rebus conventio illa Cracoviensis a. 1525 celebrata, quam Homagium Pruthenicum etiam vocant, assecuta est[42], usque ad interpellationem nuntii Vincentii Dal Portico reclamantis, ne - primo duce Prussiae Alberto marchione Brandenburgensi, magno Ordinis olim magistro, a. 1568 mortuo - infeudatio Ducatus a rege Poloniae renovaretur[43], omnes fere Sedis Apostolicae in Polonia nuntii magna semper vigilantia et diligentia secuti et contemplati sunt, tum quod timuerunt, ne similis rerum permutatio in Livonia quoque instaurari posset (quod re vera a. 1561 evenisse constat, cum reliqua Ordinis pars ad statum laicalem redire statuisset et, feudum regis Poloniae facta, Ducatum saecularem Curlandiae condidisset), tum quod imprimis frenare voluerunt celerrimam doctrinae Lutheranae propagationem, quam etiam in Polonia et Lithuania summo studio et zelo neophyti proprio Albertus marchio Brandenburgensis, Ordinis Theutonici olim magister, postea primus dux Prussiae, regis Poloniae feudatarius, promovere conabatur[44].

2) Nobilium Polonorum, pontificis Romani auctoritatem repudiantium, ad Ecclesiam Nationalem instituendam quaedam proclivitas et propensio, qui tamen Germanam Lutheri confessionem amplecti repugnabant. Ista ad nationalem religionis catholicae formam et rationem inclinatio, medio saeculo XVI orta, non nimis diuturna quidem fuit (cuius maxime fanatici fautores doctrinam Calvini tandem amplexi sunt), sed cum a. 1556, cum talis inclinatio in Polonia culmen suum consecuta esset, Sigismundus Augustus rex a Paolo IV summo pontifice postulasset, ut concilium nationale, linguam Polonicam in liturgia, Eucharistiae sacramentum sub utraque specie et caeliba-

---

[42] Cfr. epistulam Pulleoni ad I. Sadoletum, 26 IV 1525, ed. Fraknói ROP, p. 171-175.

[43] *Protestatio contra investituram Ducis Prussiae* ex mense iulio 1569, ed. Theiner VMPL II, p. 740.

[44] De ardore in hac re ducis Alberti testificatur eius litterarum commercium cum Polonis, quod a C. Lanckorońska et L. Olech in *Elementis ad fontium editiones* Romae publicatur, vol.51-57, 60-63, 65-69, 72-73. De periculis, quae inde exoriebantur vide App. N. 2.

tus clericorum abrogationem sibi concederet, eiusmodi regis postulatis imprimis factum est, ut Aloisius Lippomano per duos annos in Polonia retentus esset eiusque successores, nullo inter singulas nuntiaturas temporis intervallo interposito, tempestive in Poloniam mitterentur[45]. Factum est etiam, ut Romani pontifices maiorem ordinis nobilium rationem habere coepissent, ex quo futurus religionis in Polonia status et condicio magna ex parte pependit. Nuntii enim Berardi Bongiovanni (1560-1563), qui primus demonstravit, quam magni momenti in hac re fuerit nobilitas Polona, industriae et diligentiae eiusque successorum conatibus, ut de Societatis Iesu sodalium opera taceamus, attribuere possumus magnam partem meriti de ingenti illo nobilium Polonorum exeunte saeculo XVI ad Ecclesiam Catholicam reditu et de summo eorum studio et ardore, quo in debellanda Reformatione subsequenti saeculo exarserunt[46].

3) Celerrima doctrinae antitrinitariorum (quos in Polonia Fratres etiam Polonos vocabant) propagatio, quae annis 1560-1562 ex discordia inter Polonos Calvini sectatores, advenarum Italorum opera orta, excrevit. Quae secta, rei socialis et religionis commutandae studiosa, quae usque ad dimidium saeculum XVII in Polonia floruit, quam tum catholici tum protestantes acriter debellabant, a nuntiis attentissime observabatur, tum quod arctis vinculis cum Italis coniuncta erat[47], tum propter pondus et momentum, quod in labefactanda et debilitanda Reformatione in Polonia habere potuit, quod iam a nuntio Ioanne Commendone (1563-1565) notatum est[48].

In hac mirabili sectarum et doctrinarum colluvie, quae condicionis Polonae tempore Reformationis propria erat, nuntiorum imprimis fuit consolidare et corroborare illos, qui Romae fideles manserunt, et hoc ab eis postulabatur etiam a rege Sigismundo Augusto et capitulis cathedralibus, quibus vera Ecclesiae reformatio et defensio difficillimis illis temporibus maxime cordi fuit[49]. Summam sane laudem meruerunt illius temporis pontifices, qui religionem catholicam in Polonia totis viribus defendendam servandamque esse sibi bene conscii fuere et ad regis aliorumque preces statim responderunt mittendo ad nuntiaturam Polonam optimos et maxime eximios, quos ad manum habuerunt, viros (Aloisium Lippomano cum Societatis Iesu sodali Salmerone a. 1555; Petrum Canisium, eiusdem Societatis sodalem, qui Camil-

[45] Cfr. Wojtyska PP, p. 354-364.

[46] Cfr. accuratum studium Godefridi Schramm, *Der polnische Adel und die Reformation, 1548-1607*, Wiesbaden 1965; de opera Berardi Bongiovanni inter nobiles Polonos cfr. Wojtyska PP, p. 137-147.

[47] Cfr. L. Chmaj, *Bracia polscy. Ludzie, idee, wpływy* [Fratres Poloni. Homines, ideae, influxus], Warszawa 1957; D. Caccamo, *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania (1558-1611)*, Firenze 1970.

[48] Cfr. eius litteras ad card. Carolum Borromaeum, Heilsbergae 6 VII 1564, BV, *Barb.Lat.* 5798 f. 351v-352r, 354r.

[49] Cfr. Appendices N. 2-4; cfr. Wollek, p. 169-170.

lum Mentovato comitatus est a. 1558; Berardum Bongiovanni a. 1560; Ioannem Franciscum Commendone annis 1563 et 1572)[50]. Post aliquot infortunia, initio accepta, quae ex difficultate intellegendi peculiarem et insolitam "Reipublicae Nobilium" conformationem provenerunt (Lippomano), postea nuntii munus suum tam egregie expleverunt, ut Godefridus Schramm in opere suo, quod de Reformatione in Polonia et regionibus ei adiacentibus scripsit, asseverare non dubitaverit nuntios illos in Republica Utriusque Nationis plus effecisse quam in aliis regionibus, quarum historiae cognoscendae ipse operam dabat[51].

Rerum gestarum studiosi inter se omnino consentire videntur tempore illo, quo Reformatio Lutherana a catholicis debellabatur (vulgo "Controriforma"), in occidentalis Europae regionibus pondus et auctoritatem nuntiaturarum apostolicarum nonnihil decrevisse[52]. Nuntiatura autem Polona, quae hac ex parte adhuc accuratius investiganda esse videtur, ex hac auctoritatis suae imminutione servata est propter nonnullos magni momenti eventus publicos, quibus tunc Sedes Apostolica maiore vel minore fortuna per nuntios suos interfuit. Praeter enim aliquot "contrareformationis" internae successus, ex. gr. cum catholici aliquot loca in senatu et rei publicae administratione, quae eis a nobilitate Calviniana erepta erant, recuperavissent, cuius rei nuntii apostolici semper diligentem et assiduam curam habuerunt[53], imprimis nominandi hic sunt eventus quidam externi, quorum alter alterum temporis ordine sequebatur:

1) conatus Livoniam, quae a. 1569 in Rem Publicam Polonam et Lithuanam inserta erat, ad Ecclesiam Catholicam iterum reducendi. Nuntii enim, praesertim Ioannes Andreas Caligari (1578-1581) et Albertus Bolognetti (1581-1585), in instituenda illic stabili administratione ecclesiastica et erigendo novo episcopatu (Vendensi), qui a. 1582 a Sede Apostolica instauratus est, regi assiduo collaboraverunt[54].

---

[50] Iam initio saeculi XVII informator quidam in Curia Romana existimabat eiusmodi periculis "difficilmente si puole porgere rimedio da Roma, salvo che col mandare nuntii che siano dei soggetti più qualificati che trovarsi possano, et sopratutto integerrimi nelle cose di giustitia et gratia", BV, *Ottob.Lat.* 2206 f. 163v. De qualitatibus nuntii in Poloniam mittendi et de eius modo agendi vide App. NN. 2-7.

[51] Schramm, p. 209.

[52] Cfr. L. Just, *Die Erforschung der päpstlichen Nuntiaturen*, QFIAB 24 (1932-1933), p. 247.

[53] Cfr. instructionem pro Berardo Bongiovanni ex a. 1560 (Mediolani, Bibl. Trivulziana, ms. 1132 f. 6r-7r). A. 1599 nuntius Rangoni a rege petere debebat, "perché non conferisca in avenire li Palatinati, né Capitaneati all'heretici, né che promova simil persone in Senato, né meno nelli offitii di Maestrato per le Provincie", App. 7 (n. 5, cfr. etiam n. 23, 25-26). Adhuc a. 1671 card. Petrus Vidoni censebat, quod "non lasciar avanzare l'Eretici più di quel che sono" efficit primarium opus nuntiorum in Poloniam mittendorum (App. N. 13); et adhuc ad finem saec. XVIII committebatur illis imprimis "a far mantenere la legge che i Protestanti restin esclusi dalle dignità e posti onorifici de la Corte e del Regno" (App. N. 27).

[54] Vide litterarum commercium Caligarii et Bolognetti ed. a Boratyński CEA et Kuntze-Nanke BEA (passim). Cfr. E. Kuntze, *Utworzenie biskupstwa wendeńskiego przez Stefana Batorego* [Fundatio episcopatus Vendensis a Stephano Batory], in: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby* [Studia his-

2) Temptamina Suetiam ad catholicam religionem reducendi, iam a Ioanne III rege (1568-1592), Catharinae, sororis ultimi ex stirpe Iagellonica Poloniae regis, coniuge, inchoata (legationibus scil. Antonii Possevini annis 1577-1580 peractis)[55], annis 1592-1604 crebriora et strenuiora facta sunt, cum Sigismundus III, Ioannis et Catharinae filius, ab a. 1587 rex Poloniae, regno etiam Suetiae potitus est. Per unionem personalem, ut aiunt, utriusque regni spatium iurisdictionis nuntiaturae Polonae amplificatum est et ad non exiguam Scandinaviae partem sese extendit ita, ut nuntiis Germanico Malaspina (1592-1598) et Claudio Rangoni (1599-1606) nova accesserint officia fidei catholicae praeconum, quorum primus a. 1593 una cum rege in Suetiam quoque profectus sit[56]. Quamvis "casus" ille Sueticus infeliciter cesserit et Sigismundus III a. 1604 regno illo destitutus sit, unde infausta illa et funesta inter Suetiam et Poloniam bella initium sumpserunt, quorum posteriores nuntii nonnisi spectatores esse potuerunt, summatim tamen dici potest auctoritatem nuntiaturae apostolicae tempore illo auctam esse[57].

Eo vel magis, quod etiam tunc temporis vis et auctoritas Poloniae in Moldaviam et Valachiam ita creverunt, ut a. 1591 vetusta dioecesis catholica Argensis ibi sit restituta (quae postea Bacoviensis vocabatur), metropoli Leopoliensi subiecta. Quo factum est, ut initio saeculi XVII iurisdictio nuntiorum in Polonia residentium iterum amplificata sit, sicut luce clarius apparet ex illorum, praesertim Claudii Rangoni, litterarum commercio[58].

3) Principum Saxoniae ad religionem catholicam conversio. Cum enim a. 1697 Fridericus Augustus I, dux elector Saxoniae, quae inde ab initio fidei reformatae tota adhaesit, Poloniae catholicae rex electus esset, religionem catholicam et ipse amplecti debuit, ut legibus et statutis in Polonia vigentibus satisfaceret. Quamquam enim praeterita iam erant tempora, cum principes subditis suis religionem, quam ipsi profiterentur, imponere possent, et neque Fridericus Augustus I (quem in Polonia Augustum II vocabant), neque filius eius Fridericus Augustus II (in Polonia Augustus III), qui annis 1697-

torica in honorem Stanislai Kutrzeba], T. 2, Kraków 1938, p. 443-467; J. Fijałek, *Kościół rzymsko-katolicki w Inflantach pod władztwem polskim (1582-1772/95)* [Ecclesia Romano-Catholica in Livonia sub dominio Polono], "Kwartalnik Teologiczny Wileński", 1/2 (1923/4), p. 177-198.

[55] Cfr. O. Garstein, *Rome and the Counter-reformation in Scandinavia until the establishment of the Congregatio de Propaganda Fide in 1622*, T. 1, Oslo 1963.

[56] Cfr. relationem Germanici Malaspina de itinere in Suetiam (ed. Pastor SP XI, p. 742-751); cfr. J.A. Pärnänen, *Le premier séjour de Sigismond Vasa en Suède 1593-1594 d'après la correspondance diplomatique du nonce apostolique Germanico Malaspina*, Helsinki 1912. In "pro-memoria" a. 1599 suadebatur, "che si commetta al Nuntio che impatronandosi il Re del Regno di Suetia ne piantasse subito in esso la vera predicatione del Santo Evangelio", App.7 n. 30.

[57] Cfr. infra, cap. II, p. 135.

[58] Vide eius et successorum epistulas publicatas a Buta et Vasiliu (cfr. Tab. XVII et XVIII). Cfr. App. N. 7 (n. 19, 24). Etsi a. 1622 Congregatio Propagandae Fidei exemerit Moldaviam et Valachiam a iurisdictione nuntii Poloni et eas nuntio Vindobonensi assignaverit (cfr. Welykyj ACPF I, p. 7), tamen ius processus informativos instituendi pro candidatis ad episcopatum Bacensem adipiscendum remansit penes nuntium in Polonia usque ad finem saec. XVIII, sicut acta processuum in AV, AC testantur.

1763 Saxoniam et Poloniam unione personali invicem coniunxerunt, vix in animo habuerunt subditos suos Saxones, reformatae religioni adhaerentes, ad fidem catholicam convertere, nihilo tamen minus summi pontifices illius temporis nuntiis suis firmiter iniungebant, ut in ambienda et retinenda Regni Poloniae corona eos contra candidatum Polonum, Stanislaum Leszczyński, foverent totisque viribus adiuvarent, vana spe concepta hoc reditum Saxoniae in sinum Ecclesiae Catholicae faciliorem redditurum esse[59]. Res plane manifesta est, hac personali coronae Saxonicae et Polonae unione nuntiaturae Varsaviensis iurisdictionem, cum detrimento Coloniensis, iterum amplificatam esse[60].

Instrumentum et "potens brachium" Sedis Apostolicae in eradicanda in Polonia religione reformata esse debuerunt seminaria pontificia Braunsbergae (Braniewo) a. 1579 et Craslaviae (Krasław) a. 1757 instituta, quorum munus praecipuum fuit erudire et formare sacerdotes, qui protestantes Prussiae, Livoniae et Scandinaviae ad fidem catholicam rursus amplectendam adducturi essent. Seminaria illa Congregationi de Propaganda Fide et iurisdictioni nuntiorum directe subiecta erant, qui curam eorum in omnibus habuerunt et Sedem Apostolicam de eorum ordinatione et disciplina, de alumnis et magistris diligenter edocere debebant[61].

Similem ordinationem habuerunt seminaria pontificia Vilnae (a. 1582), Leopoli (1665 a.) et in Świerżeń (1743) instaurata[62]. Quorum tamen munus imprimis fuit instituere et erudire sacerdotes, qui Ruthenorum et Armeniorum unioni cum Ecclesia Catholica apparandae operam daturi erant. Per unionem enim Ecclesiae Orthodoxae cum Romana, a. 1596 Brestae in Lithuania initam, iurisdictio nuntiorum apostolicorum in Polonia sese extendit ad amplam, a. 1772 plus quam quadragies centena et quingenta milia fidelium comprehendentem Ecclesiam, cui propria aderat ordinatio hierarchica (8 dioeceses seu eparchiae), proprius sacrorum ritus, propria tandem cultus civilis memoria[63]. Difficillimum sane et acerrimum certamen, quod saeculorum de-

---

[59] Cfr. P. Hildebrandt, *Die polnische Königswahl von 1697 und die Konversion August des Starken*, QFIAB 10 (1907), p. 152-215; quantum haec res pontificibus Romanis cordi fuerit, testimonium est instructio (AV, *F.Albani* 195 f. 143r-144v) et litterarum commercium nuntii Iulii Piazza (1706-1708), quod a Ioanne Kopiec typis edendum paratur.

[60] Cfr. memoriale nuntii Coloniensis Caesaris Alberici Lucini, a. 1766 scriptum, a Leone Just publicatum (*Die Erforschung*, p. 264).

[61] Maxima pars documentorum, ad relationes nuntiorum cum supranominatis seminariis attinentium, servatur in Archivo Historico Congregationis de Propaganda Fide (in seriebus *Collegi Vari* et *Visite e Collegi*) et in Archivo Secreto Vaticano (*Arch.Nunz.Vars.* 7-12AA, cfr. Meysztowicz ANV, p. 46).

[62] Cfr. ibidem. De seminariis in genere vide J. Poplatek, *Seminarium papieskie w Wilnie*, Wilno 1930; J. Pielorz, *La S. Congregazione e la Chiesa Latina in Polonia nel sec. XVIII*, in: SCPF Memoria Rerum II, p. 787-789.

[63] Cfr. L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce* [Organisatio Ecclesiae Orientalis in Polonia], in: *Kościół w Polsce* [Ecclesia in Polonia], red. J. Kłoczowski, T. 2, Kraków 1970, p. 781-

cursu Ecclesiae Unitae de servanda sua propria indole et natura, a Latina catholicitatis forma diversa, ex una parte intercedebat, ex altera vero acerbitatis et doloris plena de libertate et legibus propriis defendendis cum Ecclesia Orthodoxa contentio, effecerunt, ut nuntii apostolici penes aulam regiam Poloniae saeculis XVII et XVIII constituti peculiaria, ab aliis diversa munera obire explereque cogerentur (quae partim nuntiis etiam Vindobonensibus committebantur). Quam ob rem ex litterarum commercio, quod nuntiis in Polonia cum Sacra Congregatione de Propaganda Fide intercedebat, multo maiorem rerum temporis illius notitiam haurire et plura discere possumus[64], quam ex taedium, ut ferunt, spirantibus epistulis nuntiorum, qui in Europae Occidentalis regionibus eodem tempore fuerunt[65].

Idem dicendum est de muneribus et officiis nuntiorum cum Ecclesia Armena coniunctis, quae inde a saeculo XVI in unionem cum Ecclesia Romana ineundam propendebat, quam demum nonnisi a. 1681 sollemniter contraxit[66]. Res manifesta est, de rebus Ecclesiae Armenae multo rarius in epistulis nuntiorum tractari propter exiguum in comparatione cum Ruthenis, Armeniorum, qui tum in Polonia vivebant, numerum. Singulares etiam fuerunt Iudaeorum in Polonia medio saeculo XVIII collectivae ad religionem catholicam conversiones (actio antitalmudica Iacobi Iosephi Frenk, a quo Frenkistae nomen ducunt), quibus nuntii N. Serra et A. E. Visconti magno studio et diligentia interfuerunt[67].

Iam Ignatius Dengel notavit epistulas nuntiorum, qui aetate illa fuerunt, quam Illuminatam vel Luminum vocant, plus valere, si informationes respicias, quas ex eis haurire possis, quam aliorum nuntiorum antecedentium[68]. Dengel ipse personae Iosephi Garampi penitius cognoscendae diligenter incubuit, praesertim vero primam eius missionem in Germania peractam (1761-1763) et nuntiaturam Vindobonensem (1776-1785) accurate exploravit[69]. Cum ille eruditissimus nuntius ex Varsaviensi (1772-1776) ad Vindo-

1049; cfr. A. Baran, *Propaganda's concern for the Church in Ukraine and Bielorussia,* in: SCPF Memoria Rerum I/2, p. 226-238.

64 Cfr. *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850),* ed. A. Welykyj, Vol. 1-14, Romae 1959-1977.

65 Cfr. Just EPN p.248.

66 Cfr. G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia,* Roma 1971. Documenta ad Armenios spectantia in commercio litterarum nuntiorum sparsa sunt, partim tantum aliquot collectiones in unum redactae in Archivo S. Congregationis de Propaganda Fide (SOCG, mss. 224-225) et in Archivo Vaticano *(Arch. Nunz. Vars.* mss. 136, 139, 146, 149, 149AA; vide Meysztowicz ANV p. 72-79) asservantur.

67 Vide documenta in AV, *Arch.Nunz.Vars.,* ms. 94 collecta. Excerpta ex epistulis Serrae ad "Motum Frankistarum" spectantia ed. Theiner VMPL IV/2, p. 151-165. Cfr. A. Kraushar, *Frank i Frankiści Polscy, 1726-1816. Monografia historyczna,* T. 1, Kraków 1895, p. 138-230 passim; M. Bałaban, *Studien und Quellen zur Geschichte der frankischen Bewegung in Polen,* in: *Livre d'hommage à la mémoire de Dr S. Poznański,* Warszawa 1927, p. 25-75.

68 Cfr. opinionem Leonis Just in: *Atti del X Congresso,* p. 171.

69 Publicationes eius memorat J. Wodka, *Garampi Joseph,* in: *Lexicon für Theologie und Kirche,* Bd 4, Freiburg 1960, p. 515.

bonensem nuntiaturam translatus sit, merito illius temporis doctrinarum et motuum in Polonia idoneus et legitimus testis atque etiam particeps existimari potest (nullo facto discrimine, quomodo ipse eos iudicaverit)[70].

Ad res publicas quod attinet, nuntii apostolici in Polonia testes sunt stabiles eorum, quae pedetemptim ad ruinam Reipublicae Polono-Lithuanae et ad eius inter vicinos partitiones, annis 1772, 1793, 1795 factas, adduxerunt. Propter peculiarem rei publicae moderandae rationem, in Polonia illo tempore receptam, pondus et auctoritas nuntiorum augebantur, quotiescumque electio novi regis vel comitia regni celebrabantur, quae de omnibus statuebant (vel potius statuere sibi reservatum habebant)[71].

Singularis autem difficultas muneris nuntiorum apostolicorum in II Republica Polona (post a. 1918) in eo constitit, quod ex una parte componere cogebantur dissensiones et dissidia, inter varias nationes et gentes a Republica Utriusque Nationis hereditate acceptas, exorientia, ex altera vero Ecclesiae Catholicae in novis rerum et temporum adiunctis tutam et securam reddere actionis et vitae continuationem, quam temporibus actis semper in Polonia praestiterunt[72].

2. De scriptorum generibus

Documenta, in cancellariis nuntiorum vel illorum, qui eos in explendo munere adiuvabant, prolata, in haec quae sequuntur genera dividi possunt:

1) **Litterae (actus) nominationis,** quae nominato in forma brevis pontificii tradebantur. Non omnes nuntii apostolici in Polonia eiusmodi brevia obtinebant, praecipue si eorum nominatio in consistorio facta erat et in eius acta relata[73]. Praeterea saeculis XVII et XVIII sufficere putabatur mera eius annotatio in prooemio brevis, facultates seu praerogativas nuntii continentis, quod fuit sui generis tessera recognitionis nuntii[74] - et saepe, nulla habita ratione veri temporis, quo nominatio facta est, nominatum certiorem redde-

[70] Lucas Kurdybacha arbitratur Garampium erga Commissionem Educationi Nationali praestitutam se moderatum conservatorem exhibuisse (*Kuria Rzymska wobec Komisji Edukacji Narodowej w latach 1777-1783* [Curia Romana de Commissione Educationis Nationalis quid annis 1777-1783 senserit], Kraków 1949, p. 44).

[71] Cuius rei vel testis est sectio *Dietae Regni* in Archivo Nuntiaturae Varsaviensis, quod nunc in Archivo Vaticano servatur, 16 volumina actorum Comitiorum Polonorum continens (mss. 13-28); cfr. Meysztowicz ANV p. 47-49.

[72] Vide commercium litterarum Achillis Ratti (quod adiri potest) in AV, *Arch.Nunz.Vars.*, mss. 192-207. Laurentius Lauri apparando concordatui anni 1925 adlaborabat. Cfr. Wyczawski NA passim.

[73] Ex. gr. nominatio Berardi Bongiovanni, vide CT II, p. 221.

[74] Cfr. infra, p. 24.

bat eum ad munus nuntii obeundum promotum esse die, quo breve ipsum editum erat[75]. Notandum est tamen fere omnes nuntios multo prius designatos fuisse a pontificibus ad munus suum in Polonia obeundum, antequam supradictam nominationem obtinuerunt[76].

2) **Litterae credentiales,** quibus principi, ad quem a Sede Apostolica publice mittebatur, sollemniter oblatis, novus nuntius eo ipso die penes aulam principis in munere inaugurabatur[77]. Litterae credentiales in forma brevis pontificii conficiebantur enumerabantque rationes et causas missionis, nomen nuntii, eius dignitates et officia, quibus hactenus functus est, necnon animi dotes, quibus excellere asseverabatur (saepissime morum integritatem, prudentiam, studium pietatis). Terminabantur precatione summi pontificis ad principem, ut misso suo fidem haberet et cum ipso ita loqueretur, "ut si nos ipsos audiret"[78]. Similiter pontifices nuntios suos publice inaugurabant coram reginis matribus et consortibus, primatibus et episcopis, et coram maioris auctoritatis senatoribus et proceribus Regni, eosque ipsis commendabant, ea tamen addita indicatione, nuntios suos penes regem munere suo fungi debere. Erant ergo litterae potius commendaticiae quam credentiales et, "ad captandam benevolentiam", semper adulationem quandam continebant illi, ad quem datae erant, destinatam. Componebantur autem secundum 2-5 formulas[79]. Inde a nuntiatura Camilli Mentovato (1558-1559) apparent etiam, et quidem magno numero, "credentiales in albis", quae vocabantur, id est brevia, locos albos, scriptura non repletos, inserendo nomini destinatarii, ad quem danda erant, destinatos continentia, quod nuntius quolibet temporis momento pro necessitate, prout sibi videretur, inscribere potuit[80]. Credentialibus adnumerandae sunt etiam litterae passus, quas vocant, et sunt brevia, nuntium "universis et singulis", quibus eas in itinere, licentiam transeundi et quodlibet auxilium petens, ostensurus est, commendantia[81].

Summatim numerus brevium commendaticiorum satis magnus esse poterat. Iam Hieronymus Martinengo in itinere, a. 1548 in Poloniam facto, 21

---

[75] Formula "Cum nos *hodie* te... nuntium et oratorem duxerimus destinandum", quae iam in brevi facultatum Zachariae Ferreri, 1 XI 1519, occurrit, licet is ad munus suum ante diem 15 IX eiusdem anni nominatus sit (cfr. AV, *Reg. Vat.* 1200 f. 283v).

[76] Cfr. Tabulas singulorum nuntiorum.

[77] Cfr. App. NN. 18, 21, 26.

[78] Breve, litteras credentiales Berardi Bongiovanni continens, 25 IV 1560 editum, AV, *Arm.* 44, ms. 10 f. 132v-133r (formula frequentissime usurpata); exemplum formulae anterioris sunt litterae credentiales Zachariae Ferreri, 15 IX 1519 datae (AT IV, p. 401-402).

[79] Cfr. ex.gr. brevia commendaticia pro Nicolao Fabri (AV, *Arm.* 40, ms. 10 f. 361v) et Hieronymo Martinengo (AV, *Arm.* 41, ms. 42 f. 260r-261r).

[80] Specimina in AV, *Arm.* 44, ms. 2 f. 209r-210r. De brevibus in albis Walf, *Die Entwicklung*, p. 95.

[81] Saeculis XVII et XVIII brevia haec generatim una cum brevibus facultatum apparabantur (vide AV, *Sec. Brev.*, passim). Cfr. App. N. 15.

eiusmodi brevia secum portabat[82]. Postea numerus eorum etiam crevit, sed semper necessitate temperari solebat[83]. Maximum nobis notum numerum 56 huiusmodi brevium obtinuit a. 1586 nuntius Hannibal de Capua. Casu conservata (eo quod, ipso iam iter in Poloniam faciente, mortuus est rex Stephanus Batory, ad quem missus erat, et ideo tradi non poterant) omnia eorum originalia in charta membranea exarata exemplo esse possunt omnium, quae supra descripsimus, generum et specificationum in brevibus credentialibus et commendaticiis occurrentium[84].

Notandum est data diurna brevium credentialium et commendaticiorum, quae ex registris pontificiis a viris doctis (Theiner VMPL, Biaudet NAP, Kartunnen NAP) sumpta sunt, saepissime discordare cum datis, quae in brevibus originalibus inveniuntur, eo quod illa in registra ex minutis transcribebantur, quae datum diei compositionis brevis, originalia vero datum illius expeditionis (quae non raro post aliquot dies fiebat) appositum habebant[85].

3) **Instructio** ad usum nuntii conscripta, praecipuas normas et regulas agendi et operandi continens, quas nuntius in munere suo obeundo observare tenebatur. Huiusmodi instructio quasi in germine nobis nota est iam saeculo XV in forma "mandati", quod vocant. Cum tamen haec primigenia forma instructionis pontificiae nuntio datae parum hucusque explorata sit, certa eius origo vix statui potest. In Polonia primum et omnino vetustissimum est mandatum legato Brandae de Castilione a. 1410 datum. Quod documentum, sicut et mandatum eadem forma conceptum, alius missi pontificii in Poloniam, archiepiscopi Hieronymi Lando, a. 1463 datum, est breve pontificium nuntio nominatim inscriptum, brevissima praecepta continens, ad officia nuntii et modum eadem explendi spectantia. Altera, non exigua, parte documenti enumerantur potestates et facultates nuntii, cum commisso ei munere coniunctae[86]. Mandatum igitur considerari potest copulatio brevissimae et veterrimae formae instructionis cum pariter brevibus exemplis bre-

[82] Cfr. Wojtyska PP, p. 55 et 172.

[83] Ex. gr. Ioannes Baptista Lancellotti (1622-1627), cum ad comitia proficisceretur, quorum exitum Sedes Apostolica valde metuebat - praeter 16 brevia ad principes, per quorum ditiones transire cogebatur - obtinuit 42 brevia ad Polonos, quorum 37 in albis (cfr. AV, *Arm.* 45 ms. 20 f. 165r-194v). Galeatius Marescotti a. 1669 scripsit Curiam Romanam 24 eiusmodi brevia dare solere (cfr. *Vademecum*, p. 65-66), sed non inclusit in hunc numerum alia 24 brevia in albis, exarata secundum 3 diversas formulas pro duobus gradibus nobilium Polonorum (magnates et nobiles), quae ipse obtinuit in Poloniam profecturus a. 1668 (cfr. AV, *Eplae ad Principes* 67 f. 289r-303v).

[84] Cfr. AV, *Nunz.Pol.*, Addit. 1, fasc. IV (s. f.).

[85] Exemplum huius disparitatis possunt esse litterae credentiales Francisci Buonvisi, quae in originali datum 17 XI 1673 habent (ed. Kluczycki PS I/2, p. 1131-1132), in registro vero sub dato 5 XI 1673 inscriptae inveniuntur (editae sub eodem dato a Theiner VMPL III 608). De iisdem discrepantiis cfr. infra p. 32.

[86] Utrumque edidit Theiner VMPL II, p. 3 et 121.

vium sive bullarum, facultates nuntiorum continentium, de quibus infra fusius loqui intendimus.

Prima proprio nomine appellata instructio, commixtione cum aliis brevium formis vacua, in Polonia fuit illa, quae a. 1519 nuntio Zachariae Ferreri data erat. Quae insimul est ultima ex notis nobis instructionibus, in forma brevis pontificii conceptis, id est auctoritate ipsius summi pontificis editis[87]. Posteriores autem instructiones minus sollemnes erant eo, ut postulante necessitate mutari et expleri possent, ideoque a praecipuis Sanctae Sedis negotiorum gestoribus subscribebantur: primum a cardinalibus nepotibus, deinde a secretariis status. Eiusmodi mutatione factum est, ut instructiones assumpserint formam documenti annexi, quod nuntio dabatur sicut appendix ad litteras, quibus Secretarius Status eandem instructionem nuntio transmissam communicabat. Qua re etiam facile explicatur, cur tam paucae instructiones in originali servatae sint, multa vero earum exemplaria, imprimis illa, quae in registro cancellariae Secretariatus Status relata erant, ad nostros usque dies asservata exstant.

Moris erat, ut nuntius instructionem una cum litteris credentialibus, facultatibus et notis secretioribus vel arcanis, quas vulgo cifras vocant, acciperet, antequam in regionem, in qua munus ei explendum erat, proficisceretur[88]. A qua tamen consuetudine in Polonia non rarae exceptiones fuerunt. Interdum enim accidere potuit, ut festinationis et celeritatis causa nuntio interim daretur instructio ad praedecessoris ipsius usum apparata, et nonnisi post aliquod temporis spatium alia instructio, ipsi nominatim inscripta, mitteretur (ex. gr. Ioannes Lancellotti a. 1622 in Poloniam profecturus instructionem Cosmo de Torres a. 1621 datam obtinuit)[89]. Nonnumquam relatio finalis praedecessoris in locum instructionis successoris subrogabatur. Ita a. 1630 relatio Antonii Santacroce data erat Honorato Visconti, ut illam sequeretur, donec nova instructio ipsi transmissa esset[90]. Interdum saeculo XVII et prima saec. XVIII parte accidebat, ut nuntii (ii praesertim, qui ex alia quadam nuntiatura magnis itineribus ad nuntiaturam Polonam transire iubebantur), immediate a suis praedecessoribus, etiam internuntiis, instrui deberent. Ita ex. gr. Claudius Rangoni, antequam e Polonia discessit, tradidit Francisco Simonetta, mense februario 1607, non solum instructionem, quam ipse olim pro se accepit, sed etiam "informatione esatta,

---

87 Cfr. AT V, p. 188-190. Pro exceptione haberi debet instructio supplementaris die 24 IV 1596 a Clemente VIII legato Henrico Caetani data, sed cum "motu proprio" manu ipsius summi pontificis in simplici folio chartaceo lingua Italica scripta sit, solum maximo pondere illius legationis explicatur (Roma, Arch. Caetani, n. 59982).

88 Cfr. Kraus PSS, p. 222, Jaitner HI t. I, p. XLII.

89 Instructio pro Cosmo de Torres, a card. L. Ludovisi subscripta, et originalis instructio eiusdem cardinalis pro Ioanne Lancellotti 14 XII 1622 edita, in Archivo familiae Lancellotti Lauri servantur.

90 Cfr. Theiner VMPL III, p. 387-390.

servitio pubblico"[91]. Tali instructione obtenta, aliqui nuntii nullam postea instructionem generalem a Secretariatu Status accipiebant, nisi forte solummodo instructiones particulares, ad singula negotia promovenda pertinentes. Praesertim vero Congregatio de Propaganda Fide saeculo XVII multas eiusmodi instructiones nuntiis suppeditabat[92].

Instructiones generales non secundum stabilem aliquam et immutabilem formulam componebantur, sicut ex. gr. brevia facultates nuntii continentia. Earum enim auctores plena fruebantur libertate ita, ut quo vellent scribendi genere, forma et tenore uti possent. Nihilominus inter instructiones, quae usque ad nostros dies conservatae sunt, duo praecipua earum genera discernere possumus: a) quae de ordinando ipsius nuntii labore et adiungendis ei adiutoribus tractant; b) quae imprimis negotia spectant, quibus expediendis nuntius incumbere debuit. Eiusmodi divisio praecipuo perspici potest in instructionibus vetustioribus, ita ut Hieronymo Martinengo unumquodque id genus mandatorum duabus separatis instructionibus datum sit[93].

4) **Facultates** iurisdictionales, simpliciter facultates vocatae, quibus nuntio - vigore delegatae auctoritatis pontificiae - concedebatur iurisdictio iudiciaria cuiusvis instantiae, licentia impartiendi dispensationes in varii generis impedimentis canonicis (praesertim ad matrimonium et sacerdotium attinentibus), conferendi beneficia, nominandi notarios publicos et tribuendi dignitates pontificias honorarias, necnon varii generis indulgentias impartiendi[94]. Facultatibus eiusmodi instructi erant omnes legati a latere et nuntii, qui in Poloniam mittebantur "facultatibus legatorum a latere praediti". Iam a. 1463 breve, talium facultatum indicem continens, datum erat Hieronymo Lando, "oratori cum potestate legati"[95], a. vero 1519 primo stabili nun-

[91] Vide eius epistulam ad S. Borghese, 24 II 1607, or. AV, *F.Borghese* II 223-224 f. 38r. Similiter internuntius Ioseph Frentanelli scribit 5 XI 1621 cardinali L. Ludovisi se amplam informationem de Polonia nuntio Cosmo de Torres transmisisse (or. BV, *Barb.Lat.* 6580 f. 46r). Nuntio A. Ranuzzi commissum est requirere a praedecessore "tutte le necessarie instruzioni per il mio carico" (Ranuzzi ad card. P. Altieri, 12 VII 1671, AV, *Nunz.Pol.*86 f. 269v).

[92] Cfr. Welykyj LPF et LNA passim.

[93] Prima inscribitur *Instructio Cardinalis Farnesii ad nuntium Poloniae* (Simancas, AG, *Estado-Berzosa,* leg.2002 f. 39r), altera *Instruttione per il Signor Abbate Martinengo, Nuntio in Polonia, di luglio 1548* (AV, *Misc.Arm.*2, ms. 93 f. 450r). De instructionibus primis nuntiis in Polonia datis cfr. Wojtyska PP, p.167-171.

[94] Accuratum elenchum facultatum, nuntiis Polonis annis 1555-1563 concessarum, attuli in libro *Papiestwo-Polska,* p. 179-182. Ibidem (p. 173-192) de origine earum dixi. Pro altera saeculi XVII parte vide elenchum in App. N. 14. Cfr. etiam Garampi IR, p. 1336.

[95] Cfr. Theiner VMPL II, p. 121-122. Primus inter nuntios, qui eiusmodi facultates obtinuit, fuit Stephanus Nardini in Gallia (a. 1446), cfr. L. Baldissari, *La Nunziatura in Toscana,* Città del Vaticano-Guatemala 1977, p. 25. De vetustissimis facultatibus, quae nuntiis in Germania annis 1518 et 1520 concessae sunt, cfr. O. Mergentheim, *Die Quinquennalfakultäten pro foro externo. Ihre Entstehung und*

tio apostolico in Polonia, Zachariae Ferreri[96]. Facultates legatorum ampliores tamen fuisse videntur quam nuntiorum et non circumscribebantur territorio status, ad quem legatus mittebatur. Ex. gr. Hippolyto Aldobrandini concessae sunt a. 1588, praeter supra enumeratas, etiam facultates dispensandi super matrimoniis clandestinis et inquirendi ac procedendi contra haereticos et schismaticos[97], quas apud nuntios nunquam invenimus; impertire autem eas coepit iam ante suum in Poloniam ingressum, cum per diversa loca Italiae transiret[98].

Ad praxim tamen quod spectat et usum facultatum a nuntiis in Polonia munere fungentibus, dici potest non omnes, quae concessae erant, ab illis usurpatas esse. Quae generatim usurpabantur, "reducuntur - ut scripsit observator quidam medii XVIII saeculi - ad duo capita iurisdictionis contentiosae et duo gratiosae. Illa constant facultatibus visitandi omnes Ecclesias Regni, tam saeculares quam regulares, qualiscumque generis et conditionis, et iudicandi omnes causas in tribunalibus ecclesiasticis agitatas, per appellationem ad Nuntiaturam devolutas. [Iurisdictio] gratiosa reducitur ad collationem beneficiorum, quae praeteritis temporibus comprehendebat omnes, qui non erant in dignitatibus ecclesiasticis constituti, et ad diversas facultates indulgentias concedendi, ordinandos ab interstitiis dispensandi et alias expeditiones gratiosas faciendi"[99].

In omnibus brevibus pontificiis, facultates nuntio concessas continentibus, constanter indicatur, cuius rei gratia summus pontifex partem auctoritatis (potestatis) suae cum nuntio communicet - scil. "ut erga personas Regni Poloniae huiusmodi ac quorumcumque dominiorum ac locorum eidem Sigismundo Augusto Regi subiectorum, ad quas te cum eo declinare contigerit, te possis reddere gratiosum"[100]. Eiusmodi argumentatio in omnibus id genus brevibus pontificiis facile perspici potest, a Zacharia Ferreri usque ad ultimum apostolicum nuntium, qui in I Republica Polona munere suo fungebatur[101]. Qua re non solum efficacior reddebatur Ecclesiae Universalis administratio, integra et incolumi restante pontificis Romani summa in omnibus auctoritate, sed etiam clero et fidelibus in singulis gratiis a pontifice impetrandis, nulla Romam proficiscendi necessitate, succurrebatur. Ideo saepe, praesertim saeculo XVI, etiam a regibus Poloniae eorumque subditis tales facultates pro

---

Einführung in deutschen Bistümern, Bd 1, Stuttgart 1908, p. 238.

[96] Invenitur in AV, *Reg. Vat.* 1200 f. 283v-290v.

[97] Cfr. AV, *F. Borghese* III 112E-F f. 23r. Similes, et forsan adhuc ampliores erant 29 facultates a. 1596 Henrico Caetani concessae (i.a. etiam "canonicatus erigendi"(!), cfr. Arch. Caetani, n. 151005).

[98] Cfr. eius registrum expeditionum in AV, *F. Borghese* I 528.

[99] Cfr. App. N. 27.

[100] Ex brevi facultates continente pro Aloisio Lippomano, 6 VI 1556 dato, AV, *Arm.* 42, ms. 7 f. 325r.

[101] AV, *Reg. Vat.* 1200 f. 283r; in brevi pro Benedicto Odescalchi de 25 I 1712 Clemens XI scribit: "... ut locis et personis praedicti regni [...] et dominiorum, dicto Augusto Regi quomodolibet subiectorum, opportune consulere, teque erga illos utilem et benignum exhibere possis" (AV, *Arch. Nunz. Vars.* 184 f. 1r).

nuntiis postulabantur[102]. Quae omnia nuntio ex una parte amicos conciliatura erant, ex altera autem non parva lucra et emolumenta ei afferebant, cum pro maiore concessarum gratiarum parte statuta ei a petitoribus tributa solverentur[103]. Erant ergo facultates etiam testes gratiae in nuntium ipsum collatae et ideo ipse pro brevibus illas continentibus praefixas taxas in Curia Romana solvere debebat[104].

Hae tamen, tam amplae nuntiorum facultates cum singulorum statuum legibus et iurisdictione episcoporum non raro pugnabant. Quam ob rem in Gallia a publico consilio Parisiensi (quod vulgo parlamentum vocabant) facultates eiusmodi etiam recenseri et recognosci debebant, in Hispania autem inde ab a. 1528 inter regem et papam concordabantur[105]. In Polonia singuli nuntii ad facultates suas primum regi praesentandas tenebantur, tunc demum illis uti poterant, quo facto Tribunal Nuntiaturae inaugurabatur[106]. Talis consuetudo inde ab initio nuntiaturae Polonae observabatur, cuius rei testimonium est, quod inde a nuntiatura Zachariae Ferreri nuntiorum facultates in cancellaria regia in libros metricae regni referri solebant[107]. Nihilominus a medio saec. XVII controversiae de iurisdictione nuntiorum in Polonia satis frequentes fuerunt, quia praerogativae illae existimabantur derogativae privilegiis archiepiscoporum Gnesnensium, qui ab a. 1514 iura et facultates legatorum natorum exercebant et vindicabant[108]. Derogare etiam putabantur iuri patronatus regii super beneficia maiora, praesertim abbatias Polonas, de quibus maxima omnium querela inter nuntiaturam et auctoritates regni orta est exeunte XVII et ineunte XVIII saeculo; adhuc gravior effecta eo, quod aliqui nuntii, cum ex Polonia discederent, auditores nuntiaturae, plena potestate instructos, relinquerent, ut donec nuntii-successores advenirent, internuntios agerent[109]. Quae res primum accidit, cum rex Michael Coributus Wiśniowiecki nullo modo auditorem Carolum Sarteschi, a nuntio Galeatio Marescotti, et Carolum Grappi, a nuntio Francisco Nerli in scriptis designatos, a.

---

[102] Cfr. App. NN. 1 et 6.

[103] Cfr. Mergentheim, I, p. 234; Walf, p. 95. De introitibus ex taxis provenientibus vide supra, p. 5. Saepe tamen committebatur nuntiis, ut pro gratiis nullas recompensationes acciperent, cfr. Wojtyska PP 218 et App. N. 14.

[104] Cfr. App. N. 15.

[105] Pieper, p. 18.

[106] Cfr. App. N. 18 (quinta inter rationes ab archiepiscopo Olszowski a. 1675 reportatas); cfr. etiam Garampi IR, p. 1330, 1343.

[107] Vide AGAD, MK 37 f. 87r-95r.

[108] Cfr. App. NN. 9, 16-18, 20, 23.

[109] Quod ita a pontificibus mandatum esset, testantur litterae secretarii status ad nuntium Nerli, 11 VI 1670 datae, qui debebat "lasciar persona idonea, che vi rimanga per le occorrenze di cotesto ministero", cum ordine ut "si communicano alla medesima col mezzo di questa tutte le facoltà necessarie e opportune per l'essercizio delle incombenze della Nunziatura fino all'arrivo in essa del Prelato, che dovrà succedere a V.ra Signoria" (AV, *Nunz.Pol.* 187 f. 7v-8r).

1670 et 1671 agnoscere voluisset[110].

Cum omnes supra memoratae praetensiones ambarum partium temporis progressu semper crescerent[111], deventum est tandem mense Iunio 1696 ad tribunalis nuntiaturae, de mandato senatus consilii reipublicae, suppressionem, quod quidem paulo post restitutum est, quaestione tamen minime resoluta[112]. Ita, ut a. 1726 Grodnae decretum "contra abusus tribunalis nuntiaturae" a Dieta promulgatum sit et gravamina summo pontifici porrigenda redacta, spiritu gallicanismi, ut vocant, imbuta[113]. Ad quae Benedictus XIII respondit 25 IX 1728 censuras ecclesiasticas fulminando[114]. Pax restituta est tandem (post longas tractativas, quibus nuntius ad hoc speciatim missus, Camillus Paulucci, operam dabat) primo in historia relationum Poloniae cum Sancta Sede mutuo concordatu, a. 1737 a nuntio Paulucci nomine papae subscripto[115]. Nil mirum, quod summi pontifices iam ab initio, cum facultates nuntiis concederent, constanter eos admonebant, ut illis moderate et prudenter uterentur[116].

Pauca tantum brevia originalia facultates nuntiorum in Polonia continentia ad nostram usque aetatem pervenerunt. Conservantur autem Vaticani fere omnes eorum minutae, ex quibus patet nuntios ea, sicuti alii, pro gratia a pontificibus petere debuisse (in maxima collectione illarum, in Fundo Secretariatus Brevium conservata, saepe inveniuntur supplicationes originales, minutis adiunctae). Supplici libello porrecto, conceptus brevis a secretario componebatur, addito in fine brevi illius summario, quod referendarius pontifici in audientia legebat; si probabatur, papa minutam primis sui nominis ex bapismo litteris signabat, addito "placet"; sin minus, textus corrigebatur et deinde confirmabatur. Quo facto, originale brevis apparabatur, quod (sicut in aliis brevibus) a pontifice non signabatur, sed tantum nomina referendarii et secretarii autographa apposita habebat. Videntur itaque hae minutae pro editore non minoris momenti esse, quam ipsa originalia[117].

Inter documenta, quae ad nuntiaturas spectant, brevia facultates nuntii continentia genus certe sunt mutationibus minime obnoxium. Eorum enim

---

110 Cfr. App. N. 18 et epistulam Ludovici Fantone ad card. Virginium Orsini, Varsavia die 25 III 1671 datam (or. Romae, ACO, *Arch.Orsini* 232 n. 404.) nec non eplas Marescotti, Saeteschi et Grappi ad card. Secretarium Status, 2 et 12 VII 1670 et 23 IV 1671 datas (AV, *Nunz.Pol.* 84 f. 158r-v et 162r; *Nunz.Pol.*85 f. 228r-231r).

111 De querelis anni 1675 vide App. NN. 16-18.

112 Cfr. App. NN. 20-21.

113 Cfr. App. NN. 22-24; cfr. etiam Garampi IR, p. 1345-1346.

114 Cfr. App. N. 25.

115 Cfr. Tab. XLVII (editiones et bibliographiam).

116 Cfr. brevia facultatum nuntiis medio saeculo XVI concessarum (Wojtyska PP, p. 176) et breve pro Benedicto Odescalchi (AV, *Arch.Nunz.Vars.* 83 f. 1r).

117 Vide ex. gr. supplicem libellum et minutas plurium brevium facultatum nuntio Ioanni de Torres, 16 II 1645 datarum (AV, *Sec.Brev.* 998 f. 970r-990v) et legato Aldobrandini, sine data (AV, *F.Borghese* III 112 E-F f. 23r).

forma ad nostram usque aetatem fere immutata remansit; mutationes vero in re ipsa, si quae erant, perexiguae fuerunt et plerumque in removendis facultatibus, quae cum decretis Concilii Tridentini evidenter pugnabant, constiterunt[118]. Ab exeunte saec. XVI in usum venit, ut licentiae particulares, praesertim eae, quae propter peculiarem Poloniae conditionem postulabantur, singulis nuntiis separatis brevibus pontificiis, quae brevis principalis quodammodo appendices erant, concedebantur. Gratiae, ipsis nuntiis et eorum comitatui concessae, inde ab altera saeculi XVI parte etiam seiunctis litteris communicabantur[119].

5) Acta testificantia, quomodo nuntii facultatibus iurisdictionalibus usi sint. Quae, conformiter ad ea, quae supra diximus, duplicis sunt generis: **acta contentiosa** (alias iudiciaria) et **acta gratiosa** (scil. collatio beneficiorum, dispensationes, indulgentiae). Prima ex eis fuerunt fructus actionis tribunalis nuntiaturae, qui bis in hebdomada (diebus Lunae et Veneris) causas audire solebat[120]. Andreas Kitowicz descripsit modum, quo huius generis acta conficiebantur: "Patronorum factores iam bene in iuribus exercitati, ad libros nuntiaturae accedebant. Unus ex eis, qui causam actoris curabat, nomine patroni sui querelam contra citatum in eosdem libros referebat; alter vero, qui citati negotium defendebat, cum faenore ad eam respondere solebat... Primus, responso in actis animadverso, iterum ad illud respondebat, alter autem, similiter ac ille, suis argumentis illud confutabat. Quae omnia in libris scripta erant. Post eiusmodi inductus et saepius iterata ad illos responsa, patroni documenta in manus notarii nuntiaturae deponebant, qui ibi non notarius, sed cancellarius vocabatur[121]. Qui documentis istis adiungebat informationes et argumenta, ex variis legibus ecclesiasticis Romanis et localibus, synodalibus et comitialibus deprompta, sicut necessitas postulabat, adnotationibus signando librum et paginam, in qua singulae leges scriptae erant. Deinde omnia in uno fasciculo claudebantur et anulo obsignabantur, adnotatione supra inscripta indicante, ad cuius causam acta illa pertinerent. Auditor vero, pro tempore et pro arbitrio suo, fasciculos eiusmodi recognoscebat, omnes inductus, documenta, informationes legendo. Tandem sententiam suam ferebat argumentis et rationibus suffultam, propter quas unius partis defensionem refutavit et se ad alteram inclinavit. Quo facto [fasciculos illos] cancellario

---

118 Cfr. ex. gr. facultates Zachariae Ferreri a. 1519 (AV, *Reg.Vat.*1200 f. 283r-290v) cum Iulio Ruggieri a. 1566 (AV, *Arm.* 42, ms.25 f. 393r-399r) et Benedicto Odescalchi a. 1712 (cfr. supra, notam 101) concessis. Aliquando nuntii obtinebant minores facultates quam petebant, quod accidit Francisco Simonetta, cui ex petitis in supplicatione solummodo potestas creandi sex protonotarios apostolicos concessa erat a. 1606 (vide AV, *Sec.Brev.* 412 f. 209r-212v).

119 Cfr. App. N. 15.

120 Cfr. App. N. 21.

121 Mutatio huius nominis introducta est tempore nuntiaturae Cosmi de Torres (1621-1622), cfr. App. N. 24(7).

restituebat, qui, tota causa in libros relata, postquam ipse praesente auditore eam diligenter perlegit, partibus recurrentibus eam tradebat"[122].

Itaque in libris nuntiaturae Varsaviensis nonnisi descriptiones causarum et documenta iudiciaria nuntiorum remansisse videntur. Ex posteriore inventario Felicis Ioannis Bentkowski conicere quidem possumus de quodam numero citationum testium, depositionum et sententiarum iudicialium, quae in Tabulario Nuntiaturae Varsaviensis etiam servabantur[123], quod tamen hodie comprobare vix possumus, cum a. 1944 omnia igni delecta sint. Magna autem pars illorum documentorum servata sunt, quae "ingrossata" (id est descripta et in libros relata) vel in epitomen coacta erant. Quae sunt plerumque vel in extenso descriptae sententiae, citationes etc., saepe in libros expeditionum, quos vocant, relatae (vetustissimus eiusmodi librorum, qui servatus sit, annis 1573-1575, cum nuntiaturam Vincentius Lauro moderaretur, confectus erat)[124], vel summaria actorum tribunalis nuntiaturae, quae singulis diebus in sui generis diarium inscribebantur ("acta contentiosa" Francisci Diotallevi, annos 1616-1621 comprehendentia)[125]. Singula summaria tribus elementis constant: quis iudicavit (nomen auditoris; nuntius enim tribunali tum tantum coram aderat, dum maioris momenti causae cognoscebantur), quis et cuiusmodi causam intulit et quomodo eam probabat, qualis fuit sententia lata[126]. Nonnullae decisiones tribunalis nuntiaturae typis etiam divulgabantur[127].

Maioris momenti ad historiam cultus religiosi et civilis in Polonia cognoscendam quam contentiosa sunt acta gratiosa. Testimonium "gratiarum", a nuntiis secundum facultates ipsis competentes concessarum, erant documenta, interdum sollemnissima, quae gratiarum receptoribus tradebantur[128]. Apud quos etiam quaerenda sunt. Documenta huiusmodi nonnisi raro, ad preces illius, qui gratiam obtinuit, in libros officialatuum episcopalium referebantur, prout receptarum gratiarum testimonia, praesertim cum gratia fuit beneficii cuiusdam collatio[129]. Omnia tamen id genus documenta, antequam gratiarum receptoribus traderentur, a cancellario nuntiaturae in libros ad hoc institutos, quos "expeditionum gratiarum" vocabant, diligenter referebantur.

---

122 J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III* [Descriptio morum in Polonia Augusto III regnante], Warszawa 1985, p. 144-145 ("De iudiciis nuntiaturae").

123 Cfr. Bentkowski LANP, p. 121 (vetera mss. 177 et 181-183).

124 AV, *Nunz.Pol.* 396.

125 AV, *Arch.Nunz.Vars.* 161-164.

126 Cfr. ex. gr. primum ex libris contentiosorum Francisci Diotallevi (ut supra, ms. 161), manu cancellarii Iacobi Tonini minus accurate conscriptum.

127 Cfr. ex.gr. *Decisionem Tribunalis Nuntiaturae coram Andrea Butio in causa Varsaviensis matrimonii*, 25 Octobris Varsaviae 1749.

128 Tale est ex. gr. documentum 18 VI 1521 a Zacharia Ferreri pro Ioanne Sacrano editum (invenitur in BJ Cracoviae, documenta membranea).

129 Cfr. privilegium beneficiale, 5 III 1521 a Ferreri Iacobo Brzozowski concessum, ipso postulante in acta officialatus Plocensis relatum (Płock, Arch. Dioecesanum, *Acta Officialia* 184 f. 164v-165r).

Antiquissimi illorum, qui ad dies nostros conservati sunt, a nuntiatura Hannibalis de Capua (1587-1591) et legatione cardinalis Aldobrandini (1588/9) incipiunt[130]. Maioris momenti documenta in libros expeditionum in extenso referri solebant, reliquorum vero summaria tantum conficiebantur.

6) **Acta processuum informativorum** nominatorum ad episcopatus. Processus eiusmodi dederunt originem documentis nuntiorum insolitis, aliis prorsus dissimilibus. Inde enim a Concilio Tridentino, praesertim post annum 1580, nuntiis saepius atque saepius onus imponebatur faciendae primae examinationis (quam "processum informativum in partibus" vocant) de vita, moribus, doctrina et catholica orthodoxia dignitatis episcopalis candidatorum in illis dioecesibus, quae in territoriis nuntiaturae subiectis sitae erant. Quorum etiam fidei professionem et iuramentum fidelitatis audiebant[131]. Anno 1591 Gregorius XIV decrevit, ut istae inquisitiones solummodo ab iis, quos Concilium Tridentinum ad hoc vocat, fierent, id est a legatis et nuntiis apostolicis necnon a loci ordinariis, ita tamen ut "si legatus excludendus erit, ad nuncium, si nuncius, ad ordinarium, si ordinarius, ad viciniorem ordinarium inquisitionis officium deferatur"[132]. Vi huius ordinationis, uti acta processuum informativorum, quae in tabulario Congregationis Consistorialis, a. 1588 a Sixto V institutae, asservantur (cuius Congregationis imprimis fuit consistorium cardinalium in negotio dioecesium et episcoporum praeparare), clare demonstrant, maximam partem eiusmodi processuum in Polonia a nuntiis apostolicis peractam esse. Accuratiore illorum actorum, quae servata sunt, examinatione peracta, perspicimus ab initio saeculi XVII solummodo eos processus promovendorum ad episcopatus Poloniae, non a nuntiis apostolicis, sed ab aliis episcopis Polonis (metropolitanis vel vicinioribus) instructos esse, qui "in absentia nuntii" vel illo impedito postulabantur[133].

Processus ipse consistebat in interrogandis et audiendis testibus prae-

---

130 AV, *Arch.Nunz.Vars.* 158 (acta gratiosa Hannibalis de Capua); AV, *F.Borghese* I 528 (acta gratiosa Aldobrandini). *Liber expeditionum gratiarum* Ioannis Andreae Caligarii ex annis 1578-1581, qui olim servabatur in Archivo Nuntiaturae Varsaviensis (AGAD, AN, ms.1), superiore saeviente bello deletus est (cfr. Bentkowski LANP, p. 117); veterrimae inscriptiones "gratiarum" proveniunt ex annis 1573-1575, sed in registrum referebantur una cum actis iudicialibus nuntii Vincentii Lauro (cfr. AV, *Nunz.Pol.* 396).

131 Cfr. H. Jedin, *Die Reform des bischöflichen Informativprozesses auf dem Konzil von Trient,* in eiusdem: *Kirche des Glaubens, Kirche der Geschichte,* Bd 2., Freiburg im Br. 1966, p. 449-450, 458 (decretum sessionis XXII, de reformatione, can. 2). Cfr. H. Fokciński, *Conferimento dei benefici ecclesiastici maggiori nella Curia Romana fino alla fondazione della Congregazione Concistoriale,* RSCI 35 (1981), p. 149-150.

132 Constitutio "Onus Apostolicae servitutis", die 15 V 1591 promulgata, cfr. Bullarium Romanum IX, p. 419-424 (§ 5).

133 Ex. gr. processus informativi Adami Nowodworski, postulati episcopi Posnaniensis, et Abrahae Woyna, postulati Vilnensis, producti erant anno 1630 "in absentia nuntii apostolici" ab archiepiscopo Gnesnensi Ioanne Wężyk (vide AV, *Proc.Consist.* 28 f. 254r-263v, 559r-573r). Plures erant huiusmodi processus celebrati tempore vacantiae nuntiaturae inter discessum Marii Filonardi et adventum Ioannis de Torres, 1643-1645, uti patet ex actis (cfr. AV, AC, *Proc.Consist.* 45 f. 13r-862v passim).

sente cancellario (saepe etiam auditore), qui testium depositiones conscribebat. Testes autem respondebant ad praeparatas interrogationes, quae plerumque ad personam nominati et dioecesim, ad quam postulabatur, pertinebant. Finitis vero interrogatoriis, quae saepissime aliquot dierum erant, nuntius perscripta processus acta, quae vulgo "verbale" vocabantur, una cum annexis Romam mittebat, ubi fundamentum erant "processus definitivi in Curia" conficiendi, qui consistebat in collectis documentis a cardinali relatore (plerumque Regni Poloniae protectore vel viceprotectore) et tribus membris Sacri Collegii, uno ex ordine diaconorum, uno presbyterorum et uno episcoporum, examinandis et recensendis[134].

Acta processuum a nuntiis in Polonia productorum, quae servata sunt, incipiunt a processu Ottonis Schenking, ad episcopatum Vendensem in Livonia nominati, qui a. 1588 a 10 usque ad 26 diem mensis Iunii ab Hannibale de Capua celebratus erat. Praeter ordinariam eiusmodi processuum structuram (17 interrogationes, responsa testium, confessionem fidei et iuramentum fidelitatis), in actis illius processus inveniuntur multa documenta annexa (testimonium Academiae Cracoviensis, petitio totius dioecesis parochorum, litterae commendaticiae ipsius nuntii etc.)[135]. Unicum indicium, quo manifesto ostenditur "processum in partibus", a nuntio celebratum, in processum consistorialem commutatum esse, sunt subscriptiones in calce manu propria exaratae cardinalis relatoris, Regni Poloniae viceprotectoris Alexandri Peretti, et trium adhuc cardinalium comprobantium "Ottonem Schenkinum [sic] idoneum esse, qui Ecclesiae Vendensi in episcopum praeficiatur"[136]. Acta omnium subsequentium processuum, quamquam non semper tanto documentorum numero instructa, iisdem fere elementis constant, inclusis subscriptionibus et sigillis nuntiorum, qui eos celebraverunt.

Inter acta inveniuntur aliqua, quorum validitatem S. Congregatio Consistorialis in dubium vocabat. Accidebat enim, ut nuntius "processum confici vicesque suas ad recipienda iuramenta testium illosque examinandos, quoties ipse aliis negotiis impeditus fuerit", auditori suo committeret. Quae praxis primum introducta esse videtur a Claudio Rangoni, qui a. 1600 duos processus auditori suo Horatio Amaduzzi hoc modo confici mandavit, ea tamen conditione, ut professio fidei et iuramentum nominandorum ab ipso nuntio acciperentur[137]. Sed neque hanc conditionem observaverunt nuntii Varsavienses, qui ab exeunte saeculo XVII munere suo fungebantur, integros pro-

---

134 Fokciński, ut supra, nota 131; actiones processuales describo nixus actis in AV, AC, *Processus Consistoriales* conservatis et studio L. Jadin, *Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés des Pays-Bas, de Liège et du Franche-Comté,* "Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome", 8 (1928), p. 13-19.

135 AV, AC, *Proc.Consist.* 10 f. 191r-223v.

136 Ibidem, f. 221v.

137 Cfr. AV, *Proc.Consist.* 11 f. 425r, 441r.

cessus instruendos auditoribus suis committentes[138]. Cum tamen praxis ista contraria fuerit supra memoratae constitutioni Gregorii XIV, quae praecipiebat nuntiis, ut "non per auditores aut vicarios..., sed per se ipsos inquirendi munus exercerent"[139], ideo tandem ab a. 1739 Congregatio Consistorialis tales processus "iurisdictionis defectu laborantes" declarare et illos ad summum pontificem remittere incepit. Qui tamen, ne ecclesiae "vacationis incommoda patiantur", "ex speciali gratia in exemplum non adducenda", in speciali audientia praedictos processus apostolica auctoritate convalidare solitus erat, illosque - "hac vice dumtaxat" - admitti mandabat, sicut ex adnotationibus secretariorum Congregationis Consistorialis, illis processibus appositis, constat[140].

Accidebat, sed raro, ut actibus processus Romae examinatis, dubia nascerentur de integritate personae ad episcopatum promovendae. Tunc Congregatio Consistorialis committebat nuntio confici processum informativum supplementarem. Talem commissionem super persona Stanislai Wojeński, ad episcopatum Camenecensem promovendi, obtinuit a. 1678 nuntius F. Martelli, addita instructione et elencho interrogationum, quas sequi debebat[141].

7) **Epistulae** cardinalium, secretariatus pontificii (ab a. 1605 Secretariatus Status) moderatorum, **ad nuntios et eorum auditores** datae. Quae principalem informationum fontem efficiunt, quibus edoceri possumus de Sedis Apostolicae praecipuis erga Poloniam consiliis et propositis, et quae nil aliud erant quam particulares instructiones ad usum nuntiorum compositae. Epistulae huiusmodi, propter earum formam, dividi possunt in:

a) epistulas secretioribus notis exaratas, quas vulgo litteras cifratas vel **in cifra** scriptas vocant, informationes secretissimas continentes. Quae plerumque in forma minutarum scribebantur, deinde arcanis notis exarabantur secundum earundem notarum indicem, ad quem uni "secretario cifrarum" ("segretario della cifra"), postea referendario appellato, aditus patebat[142]. Ille etiam epistulas nuntiorum arcanis notis scriptas legebat et explicabat, "secondo giornalmente arrivarno"; deinde tradebat eas "alli Ill.mi Supremi Secretarii pro tempore, ... appresso li quali restavano"[143]. Ad componendas

138 Plures huiusmodi processus instruxerunt: auditor Opitii Pallavicini (1680-1688) Iacobus Maria ab Unda (cfr. AV, *Proc.Consist.* 83 f. 452r-462r, 560r-581r et 85 f. 305r-316r, 417r-431r) et praesertim - "vigore commissionis sibi a nuntio datae" - Petrus Franciscus Giannini, auditor Camilli Paulucci (cfr. AV, *Proc.Consist.* 123 f. 556r-600r et 124 f. 64r-79v, 774r-786v).

139 § 7, cfr. Bullarium Romanum IX, p. 421.

140 Acta 24 talium processuum convalidatorum invenire potui inter AV, *Proc.Consist.* 123-150 (annorum 1739-1762), inter quos aliqui invalidi erant eo quod nuntius testes "ex auditu tantum" admisit.

141 Vide App. N. 19.

142 Cfr. Kraus PSS, p. 201. In hereditate post Garampium, referendarium "della cifra" annis 1766-1772, relicta, servatae sunt aliquot "chiavi delle cifre con le Nunziature", cfr. AV, *F. Garampi*, ms. 145.

143 Cfr. *Libro di diverse lettere messe in cifra da diversi Nuntii et Vicelegati [...] nel Pontificato di [...]*

cifras usurpabantur variae arcanis notis scribendi rationes, a pontificiis huius artis peritis excogitatae. Quorum maxime egregius fuit Maffeus Argenti, annis 1591-1605 pontificius a notis secretioribus secretarius, qui non solum copiosam collectionem epistularum, a se et a patruo suo et praedecessore, Ioanne Baptista Argenti (1585-1591), arcanis notis conscriptarum et enodatarum post se reliquit, sed etiam auctor fuit "Tractatus de ratione arcanis notis scribendi"[144]. In primam mentionem de litteris arcanis notis ad nuntium apostolicum in Polonia (Zachariam Ferreri) scriptis iam anno 1520 incidimus[145]; primus autem, ad nostros dies asservatus, secretiorum notarum index (ad usum Camilli Mentovato) compositus est a. 1558[146]. Epistulae vero eiusmodi notis exaratae non multae servatae sunt, nam postquam enodatae et explicatae erant, supervacaneae esse videbantur et propterea delebantur; servabantur autem illae, quae explicatae (vulgo "decifratae") erant.

b) Litteras **confidentiales,** quas vocabant; erant litterae ordinariae, quarum argumentum et contenta nuntio cum aliis non erant communicanda; eiusmodi litterae ineunte saeculo XVIII primum apparuerunt[147].

c) Litteras **ordinarias**; quae omnium frequentisimae erant et plerumque semel in hebdomada per publicos cursores Venetos aut Vindobonenses vel, postulante necessitate, per quoslibet tabellarios, cum eorum copia offerretur, mittebantur[148].

Si formam consideres, in qua Curiae Romanae litterarum commercium cum nuntiis apostolicis in Polonia ad nostros usque dies servatum est, eiusmodi litterae dividi possunt in:

a) litteras **originales,** ex toto manu auctoris exaratas (autographum vel chirographum), vel a secretario scriptas et ab auctore propriae manus subscriptione confirmatas; in earum tergo, ubi ponebatur nomen personae, cui inscriptae erant, praeter sigillum vel saltem eius vestigium, saepissime

---

Sisto V [...] discifrati da Giovanni Battista Argenti di bo. me., secretario delle cifre di Sua Beatitudine, BV, *Chigi,* M. II.51 f. 1r.

144 Publicavit illa Meister GS, p. 125-170. Ibidem (p. 51-65) de utroque Argenti. Collectio notarum secretiorum, ab eis excogitatarum et textuum explicatorum servatur in BV, *Chigi,* M. II. 43-III.76.

145 C. Guasti, in appendice ad editionem epistularum card. Iuliani de' Medici (1515-1520), mentionem facit etiam "cifre ai nunzi di Polonia", cfr. *I manoscritti Torrigiani donati al R.Archivio di Stato di Firenze,* "Archivio Storico Italiano", Serie III, 26 (1877), p.177.

146 Servatur in AV, *Concilio di Trento* 132 f. 179r-180v. Claves notarum secretiorum, a nuntiis Polonis saeculi XVI parte posteriore usurpatas, publicaverunt: Meister GS, p. 235-237, 326-328, 379-388, 400-402 ("cifra" Io. Francisci Commendone 1563, Hieronymi de' Buoi 1585, Antonii Possevini et Hannibalis de Capua 1586, Hippolyti Aldobrandini 1588); Biaudet CD, ("cifra" Hannibalis de Capua 1587) et Kartunnen CD, (notae secretiores Germanici Malaspina, cardinalis Caetani, Benedicti Mandina et Claudii Rangoni, 1592-1606, quae in BV, *Chigi,* M.II.56 servantur).

146 Just EPN, p. 249; vetustissimae litterae confidentiales pro nuntiis Polonis proveniunt ex a. 1740, cfr. AV, *Nunz.Pol.* 231.

148 Cfr. Wojtyska PP, p. 203-204 (ad annos 1548-1563). Frequentia epistularum annis sequentibus datarum adhuc exploranda est. Quae hucusque in lucem prodierunt studia demonstrant nullam hac in re mutationem secutam esse.

(saepius tamen in litteris a nuntio ad secretariatum status scriptis) legitur earum summarium in cancellaria confectum et annotationes de die, quo ad eum, cui destinatae erant, allatae sunt, ac de argumentis, quae in eis tractantur[149]. Inscriptio et sigillum, in tergo posita, non plus inveniuntur in litteris originalibus inde a fine saeculi XVII, quando epistulae in buxidis (involucris chartaceis) collocari coepta sunt. Quae buxidae solae inscribebantur et sigillabantur, ita ut plures litterae in uno involucro transmitti possent, nulla necessitate unamquamque separatim inscribendi et sigillandi. Cum buxidae illae generatim non conservarentur, ideo saepe accidebat, ut litterae ipsae annotationibus de earum a destinatario receptione et responso ad eas dato carerent[150];

b) **minutas** (alias concepta) epistularum, quae primum a secretario componebantur, deinde a vero ipsarum auctore legebantur et corrigebantur. In collectionibus ad nostra tempora servatis omnes minutae litterarum ad nuntios datarum, in margine vel in dorso exaratam habent maiusculam litteram "R", quae indicat earum copias in librum registrorum inscriptas, ex minuta, non vero ex originali, quod cito mittendum erat, confectas esse[151];

c) litteras **registratas**, quae scil. ex minutis (cum emendationibus) descriptae et in librum consulto ad id institutum (alias librum registrorum), temporis quo expediebantur ordine servato, relatae sunt; eiusmodi copiae saepe vel omnino carent dato, vel eius loco legitur tantum: "datum ut supra", quod non semper - praesertim saeculo XVI - significat illarum datum idem esse ac epistulae praecedentis, nam saepe minutae dato carentes in eodem loco simul deponebantur et nonnisi post aliquod temporis spatium in libros registrorum referebantur[152]; si minuta dato instructa, ex qua litterae in registrum inscribebantur, emendanda erat eiusque expeditio procrastinanda, tum inter datum minutae, epistulae registratae et epistulae originalis, vel etiam inter eiusdem epistulae duas in eundem librum registrorum sub duobus datis inscriptiones, non parva discrepantia esse poterat[153]. A registris epistularum,

---

149 Cfr. ex. gr. epistulas Honorati Visconti a. 1632 datas, in AV, *Nunz.Pol.* 43.

150 Antiquiores, quas invenimus, huius generis litterae sunt illae, quas card. secretarius status Fabricius Spada scripsit nuntio Andreae Santacroce a. 1690-1696 (cfr. Roma, AS, *Arch.Santacroce*, mss. 1222-1225, 1228-1229.

151 Cfr. ex.gr. concepta epistularum card. Petri Aldobrandini ad nuntium Claudium Rangoni, annis 1602-1604 missarum, AV, *Carte Borghese* 59, fasc. 2b (s.f.). De minutis in genere cfr. Kraus PSS, p. 196.

152 Cfr. *Minute del registro delle lettere a Mons. Malaspina, nunzio in Polonia 1595, 1597, 1599* (AV, *Carte Borghese* 59, fasc. 2a s.f.) cum adscripto supra: "sono già registrate". Multae minutae dato carentes servantur in fasc. 1 (*Minute a diversi nunzi, 1614-1621*) eiusdem voluminis. Cfr. Kraus PSS 200, 251-269.

153 Huius rei testes sunt inter alia litterae secretarii status Francisci Barberini ad nuntium Honoratum Visconti datae, quae in registro (ex minuta descriptae) die 1 II 1631 expeditae esse videntur (cfr. AV, *Nunz.Pol.* 174A f. 172r), licet nuntius in responso suo affirmet se illas litteras die 28 I 1631 datas recepisse (AV, *Nunz.Pol.* 42 f. 142r). De huiusmodi differentiis in "expeditione" brevium pontificiorum occurrentibus, vide R. Gualdo, *Il "Liber brevium de Curia anni septimi" di Paolo II. Contributo allo tudiodel breve pontificio,* in: *Mélanges Eugène Tisserant,* T. IV/1, Città del Vaticano 1964, p. 316-317; quod

quae mittebantur (quas "missivas" vocabant), distinguenda sunt registra litterarum, quae accipiebantur (quae "receptivae" dicebantur); quae sunt, non nimis magno numero servata, copiaria epistularum originalium, quae nonnunquam eo conficiebantur, ut magni momenti litterarum commercium in unum congestum ad manum esse posset, vel ut illorum possessoris bibliothecam privatam locupletarent[154];

d) **copias** (exemplaria), diversis temporibus et ad varios usus, initio simpliciter informativos, aetate vero recentiore ad virorum doctorum historiae studiosorum necessitates accommodatos (ut sunt ex. gr. Thecae Romanae Academiae Scientiarum Cracoviensis) confectas.

8) **Litterae nuntiorum eorumque auditorum ad secretariatum pontificium** datae. Litterae eiusmodi sunt responsa ad epistulas ad eos datas et continent informationes de propria ipsorum actione, de regione, in qua munus suum explebant, de eiusdem regionis incolis, institutis, eventibus etc., et sunt pretiosus fons cognitionum ad historiam Poloniae, praesertim politicam et religiosam, pertinentium. Pondus et momentum eiusmodi epistularum ad res cognoscendas ex industria, diligentia, acumine nuntii, in colligendis notitiis et seligendis informatoribus adhibito, magna ex parte pendebat. Propterea nuntiis iniungebatur, ut familiaritatem cum illis inirent, qui plus quam alii scire putabantur, imprimis cum confessoribus regiis[155]. G. Lutz non affirmat quidem aliquando accidisse, ut nuntii, quorum nuntiaturis pervestigandis ipse operam navabat, scientes et conscii informationes corrumperent vel vitiarent[156], fatetur tamen accuratam lectionem epistularum, ab illis Romam missarum, non parum difficultatis afferre posse. Nuntii enim, multas ob causas arbitrio Curiae Romanae et principum in illa Italiae parte dominantium, in qua bona gentilicia et dioeceses suas possidebant, subiecti et obnoxii (propter clientelam, spem futurae promotionis etc.), formam et tenorem epistularum suarum exspectationibus et desideriis patronorum suorum, praesertim vero "doctrinae curiali" illo tempore vigenti, plerumque accommodare solebant (quod etiam Eduardus Kuntze in epistularum commercio Ioannis Andreae Caligarii et Iosephus Gierowski in epistulis Francisci Buonvisi animadverterunt)[157]. Inde necessitas exoritur, ut in legendis nuntiorum epistulis contorta et difficilis "sermonis analysis" adhibeatur, ad quam per-

attinet ad minutas diplomatici litterarum commercii, quaestio adhunc examinanda est.

154 Eiusmodi sunt ex. gr. registra epistularum Honorati Visconti, annis 1630-1636 datarum, quae in BV, *Barb.Lat.* 6159-6160 asservantur, ex originalibus in AV custoditis (*Nunz.Pol.* 42A, 47) transcripta.

155 "Deve havere per confidente il jesuita, confessore del Re" - a. 1600 iniungebatur nuntio Claudio Rangoni (BV, *Vat.Lat.* 9427 f. 176r). Cfr. G. Lutz, *Glaubwürdigkeit und Gehalt von Nuntiaturberichten*, QFIAB 53 (1973), p. 261, 268.

156 Lutz, p. 261.

157 Cfr. eorum recensionem in KH, 21 (1917), p. 166 (Kuntze) et "Rivista Storica Italiana", 80 (1968), p. 160 (Gierowski).

agendam Lutz "nuntiorum epistularum commercii hermeneuticam", consulto ad id elaboratam, etiam proponit[158].

Genera epistularum, quae a nuntiis mittebantur, respondent plerumque illis, quae a secretariatu pontificio ad nuntios ablegabantur, ea tamen differentia, quod:

a) ordinariae litterae originales ad secretariatum pontificium plures erant uno eodemque die datae, quam epistulae secretariatus ad nuntium, ea de causa, quod nuntiis iniungebatur, "ut singula negotia separatis foliis" scripto mandarent[159]; quo fiebat, ut saepissime nuntii sub eodem dato 6 et plures epistulas ad secretariatum status expedirent. Quae praxis, buxida in usum introducta, non tantum facilior reddebatur, sed etiam specificae formae externae litterarum ordinariarum, vulgo **"in piano"** vocatarum, originem dedit, quae inde horisontaliter in inferiore parte folii dispositae scribi coeperunt, superiore parte chartae, post allocutionem destinatario directam, omnino vacua relicta ("spatium respectus")[160].

Inde a fine saec. XVII haec dispositio textus non semper servabatur in litteris epistulam "in piano" concomitantibus, in eadem buxida collocatis, iis scilicet, quae "foglio a parte" vocabantur. Haec species litterarum postea **"a colonna"** vocari coepta est, eo quod earum textus, quasi in columna verticaliter dispositus, solam dexteram medietatem folii occupat, sinistra medietate omnino vacua relicta, notis faciendis destinata. Haec forma litterarum media esse videtur inter epistulam originalem ordinariam et ephemeridem (avviso), nam caret allocutione ad destinatarium in capite textus et subscriptione auctoris in eius fine; etiam locum et datum translata habet a fine eiusdem textus ad caput vacuae (sinistrae) columnae primae paginae, in cuius fundo collocatur etiam inscriptio illi, cui litterae sunt destinatae[161]. Inde a nuntiatura Camilli Paulucci (1728-1738) aliquae ex epistulis huiusmodi (illae scilicet, quae maioris erant momenti) additum habent sub dato: "a proprie mani di Sua Eminenza" (i.e. cardinalis Secretarii Status); aequiperandae sunt igitur cum epistulis **confidentialibus**, e Secretariatu Status ad nuntium missis[162].

Iam fere ab initio, quo stabilis nuntiatura in Polonia instaurata est, ordinariae litterae originales, ad secretariatum pontificium datae, eadem forma ac tenore transcriptae, ad alias quoque fidas personas et Sedis Apostolicae

---

158 *Glaubwürdigkeit*, p. 269.

159 "Avvertendo che ogni negotio richiede un foglio appartato", App. N. 10. Praescriptum hoc datum fuit a curia iam a. 1635, cfr. Kraus PSS, p. 186.

160 Cfr. Kraus PSS, p. 186, 198; vide specimina talium litterarum Antonii Eugenii Visconti in AV, *Nunz. Pol.* 278.

161 Cfr. antiquissima specimina inter epistulas Francisci Buonvisi ex a. 1675 (AV, *Nunz.Pol.* 92); maxime evolutam formam litterarum "a colonna" habent epistulae Ioannis Andreae Archetti ex a. 1777-1782 in AV, *Nunz.Pol.* 320-326.

162 Cfr. AV, *Nunz.Pol.* 158 et 250 passim.

ministeria, praesertim ad Sacram Congregationem de Propaganda Fide, saepe expediebantur **(duplicatae)**[163];

b) minutae epistularum, quae a nuntiis dabantur, minus accurate confici solebant quam concepta secretariatus pontificii; praeterea non signabantur littera maiuscula "R" et saepissime scribebantur in libro ad id accommodato, qui in locum libri registrorum substitui poterat, si eiusmodi liber deerat[164];

c) registra epistularum, quae a nuntiis apostolicis in Polonia ad secretariatum pontificium mittebantur (quorum vetustissimum, ad nostros usque dies non asservatum, annis 1560-1563 confectum erat)[165], veri similiter ex originalibus conficiebantur, nam minutae ad nostram usque aetatem conservatae quoad formam minus diligenter elaboratae esse videntur[166].

9) **Litterarum commercium nuntiorum** eorumque adiutorum et comitum **cum aliis,** quam pontifex maximus et eius secretariatus, personis et institutis. Inter eiusmodi personas et instituta nominandi imprimis sunt:

a) **nuntii apostolici in aliis regionibus** constituti, praesertim Venetiis et Vindobonae (ad quos cum scriberent, nuntii in Polonia interdum etiam notis secretioribus, consulto eis suppeditatis, utebantur)[167]; b) cardinales **Regni Poloniae protectores**, inde ab Alexandro Farnesio (1544-1589)[168] usque ad card. Ioannem Franciscum Albani (1751-1795); c) **congregationes Romanae,** praecipue Sacra Congregatio de Propaganda Fide, a. 1622 constituta[169]; d) **reges et proceres** Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae, tam saeculares quam ecclesiastici.

Registra epistularum ad id genus personas et instituta datarum inde ab exeunte saeculo XVI in libris separatis conficiebantur[170]. Animadvertendum imprimis videtur epistulare commercium nuntiorum, praesertim vero eorum, qui in ipsorum comitatu manebant, cum varii generis factoribus, familiaribus

---

163 Eiusmodi sunt ex.gr. epistulae nuntii B. Bongiovanni ad cardinalem Ioannem Morone, annis 1560-1563 datae (AV, *Nunz.Pol.* 5A). Ex peracta indaginae sequitur eas easdem fuisse atque deperditae epistulae ad cardinalem Carolum Borromaeum. Cfr. Wojtyska PP, p. 206.

164 Cfr. ex gr. minutaria Henrici Caetani ex a. 1596-1597 (AV, *Nunz.Div.* 273 f. 35r-169r) et Marii Filonardi ex annis 1635-1643 (BV, *Vat.Lat.* 8472 I/II).

165 Cfr. Wojtyska PP, p. 209. Registrum epistularum a Lippomano (1556-1557) datarum vel acceptarum, ibidem memoratum, in *Archivo General de Simancas* servatum, nonnisi copiarium esse videtur.

166 Cfr. minutarium Marii Filonardi (ut supra, notam 164).

167 Vetustissima nobis nota "Cifra comune tra li Rev.mi Nuntii di Spagna, Francia, Germania, Polonia e Venezia" provenit ex a. 1585: "Questa cifra sarà comune acciò si possano scrivere li Rev.mi Nuntii fra di loro". Cfr. Meister GS, p. 341. Cfr. etiam Kraus PSS, p. 203. In instructionibus pro nuntiis Polonis post eum annum saepe occurrunt mentiones de litteris "cifratis" ad alios nuntios datis et ab eis receptis, cfr. ex.gr. instructionem pro Francisco Diotallevi a. 1614 ei datam, in BV, *Ottob.Lat.* 2434 f. 837r.

168 Eius collectio *Carte Farnesiane* est prima ex multis collectionibus litterarum commercii protectorum Regni Poloniae cum nuntiis et aula Polona. Cfr. infra, p. 67.

169 Cfr. infra, p. 51-55.

170 Veterrimum est registrum Germanici Malaspina (1592-98), Romae, Bibl. Vallicelliana, ms. L. 18.

et amicis in Italia commorantibus. Paucae eiusmodi asservatae epistulae continent multas non parvi momenti notitias de vita privata, tam ipsius nuntii eiusque comitum, quam Polonorum, cum quibus eis societas intercedebat. Talis est ex. gr. singularis descriptio vitae quotidianae oppidanorum Vilnensium, quam legimus in vetustissimis id genus litteris, a Benedicto Gavello, nuntii Berardi Bongiovanni secretario, ad consanguineum suum Paulum Castro Romae habitantem, 25 XI 1560 a. datis[171]. Non carent etiam curiosis observationibus morum gentis Polonae plures epistulae nepotum legati Caetani ad familiares illorum in Italia a. 1596 datae[172].

10) Novitates vel nova (Italice **avvisi**). Sunt litterae patentes, carentes nomine illius qui scripsit et ad quem scriptae sunt, et continent informationes de eis, quae recens evenerunt in loco, ubi auctor illarum commoratus est vel unde nova, quae narrabat, accepit. Quarum nonnullae, maioris momenti consideratae, typis etiam impressae et divulgatae erant[173]. Sunt itaque "avvisi" illi vetustissima nostrarum ephemeridum seu actorum diurnorum forma existimandi. Initia eorum Venetiis quaerenda sunt, quo mercatores, qui in regionibus tam in orientem quam occidentem solem vergentibus mercaturas suas exercebant, multas inde varii generis novitates apportare solebant[174]. A medio autem saeculo XVI nuntii quoque pontificii eiusmodi novitates "per ogni via" colligere inter commissa habebant[175], quae deinde in Urbem missae Curiae Romanae "informationum thesaurum" locupletabant et ad penitius cognoscenda negotia, quae nulla interposita mora ex vestigio expedienda erant, non parum conferebant[176]. Ideo committebatur nuntiis, ut unicuique epistulae suae talia "nova currentia" annecterent[177]. Propterea a. 1639 Secretariatus Status specialem etiam instructionem, "De modo et ratione novitates colligendi easque a secretario nuntii conscribendi" inscriptam, edidit. Quod opusculum clare demonstrat, quam magnae curae et sollicitudini Sedi Apostolicae fuerit efficax informationum acquisitio et quantam artem ea in re consecuta sit saeculo XVII[178].

Secundum hanc instructionem secretarius nuntii informationes suas ex optimis fontibus haurire debebat, praesertim ante cubicula principum et apud publicorum tabellariorum praefectos, deinde eas ex vestigio conscribere

---

171 Epistula haec servatur in BV, *Vat.Lat.* 6436 f. 254r-255r.

172 Cfr. Arch.Caetani Romae, nn. 147351-147729 passim et praesertim 151300.

173 Cfr. K. Zawadzki, *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące, XVI-XVIII w.*, (inter quas inveniuntur etiam aliquot "avvisi", in cancellariis nuntiorum confecti).

174 Cfr. Sägmüller, *Die Anfänge*, p. 304.

175 Vide App. N. 5 (n. 8). Cfr. etiam App. N. 30.

176 Cfr. Konrad Repgen, *Zur Diplomatik der Nuntiaturberichte. Dienstvorschrift für das Abfassen von Avvisi aus dem Jahre 1639*, RQ 49 (1954), p. 123-124.

177 Cfr. App. N. 10.

178 Repgen, p. 124.

nullo proprio commentario adiuncto ("non discorrere, ma puramente avvisare") et quam celerrime nuntio porrigere, qui eas prima oblata occasione Romam expedire tenebatur (plerumque propriis litteris annexas). Postulabatur etiam a nuntiis vel eorum secretariis, ut ad melius cognoscendas regiones, quae describebantur, tabulas geographicas conficerent. Cum secretarius detexisset et sibi certo persuasisset prius missas informationes falsas fuisse, obligatus erat ad eas statim corrigendas. Errores vitandi erant etiam in scribendis personarum nominibus et cognominibus, quorum rectam scribendi rationem, in singulis regionibus receptam et observatam, secretarius bene discere cogebatur[179].

Non est necesse demonstrare, quam diligenter et avide eiusmodi novitates, "ex rerum usu et experientia ortae", ut scil. quotidianis necessitatibus satisfacere possent[180], in Secretariatu Status legerentur et quam assidue colligerentur[181], et nunc saepe viris doctis pluris fiant quam ipsae nuntiorum epistulae.

11) **Diaria, itineraria.** Est genus scriptorum, quod in actis nuntiaturae Polonae tardius apparuit. Vetustissimum huiusmodi documentum esse videtur *Relatione del viaggio fatto dal card. Aldobrandini, legato in Polonia, l'anno 1588,* quod est diarium itineris eiusdem legati in Poloniam facti, spatium temporis a 24 X 1588 a. ad 18 VII 1589 a. comprehendens, a secretario cardinalis, Francisco Bordino, conscriptum[182].

Omnium tamen notissimum est diarium legationis cardinalis Henrici Caetani (1596-1597), ab eius caerimoniarum magistro, Ioanne Paulo Mucante, exaratum[183]. Amplissimum autem est, nam 6 voluminibus constat, diarium nuntiaturae Iosephi Garampi (1772-1776)[184]. Breviter dicere possumus, decem eiusmodi, plus vel minus accuratas, operae nuntiorum et legatorum pontificiorum in Polonia descriptiones nobis notas esse.

---

179 *Modo di procurare gli avvisi et di stendere il foglio continuato di essi per il segretario d'un nunzio,* ed. a Conrado Repgen, ut supra, p. 124-126.

180 Repgen, p. 124.

181 Pars earum, una cum epistulis, quibus annexae erant, ligata extitit (ex. gr. "avvisi" Honorati Visconti a. 1634-1636, in BV, *Barb.Lat.* 6586), pars efficit nonnunquam volumina separata intra litterarum commercium nuntiorum ("avvisi" Marii Filonardi ex annis 1636-1643 in BV, *Barb.Lat.* 6598), plerisque tamen in tabulario Secretariatus Status creata est specialis sectio "Avvisi" appellata (hodie AV *Avvisi*).

182 Autographum servatur Romae, in Bibl. Vallicelliana, ms. N.34 f.197r-213v.; fragmentum alterius sat succinctae descriptionis itinerarii huius legati ed. V. Meysztowicz, *Antonii Martinelli relatio de Hippolyti Aldobrandini legatione ad Sigismundum III regem Poloniae,* "Antemurale", 12 (1968), p. 29-42.

183 Cfr. J. W. Woś, *Il diario di viaggio in Polonia di Giovanni Paolo Mucante, maestro di cerimonie del card. legato Enrico Caetani,* "Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa", Serie 3, Quaderno 3 (1973), p. 605-613. Cfr. Tab. XVI.

184 Servatur in AV, *Fondo Garampi,* mss. 69-73 et 191. De temptationibus eius edendi a Matthia Loret, cfr. infra, cap. II, p. 139.

12) **Libri rationum.** Qui sunt triplicis generis:

a) libri Camerae Apostolicae, qui continent *rationes viaticorum et salariorum* nuntiis persolutorum[185]; indices summarum, annis 1675-1692 a nuntiis regi Poloniae traditarum ratione auxilii ad bellum cum Turcis gerendum ("per li sussidi della guerra contro il Turco")[186]; necnon parvo numero servatas apochas et litterarum commercium nuntiorum cum praecipuo Sedis Apostolicae aerario[187];

b) libri impensarum ("libri delle spese") a nuntiis factarum, qui plerumque nuntiorum proprii erant et propterea post nuntii in Urbem reditum in Cameram Apostolicam non tradebantur; quam ob rem pauci ad nostros dies asservati sunt, quamquam nobis constat libros huiusmodi saltem inde a nuntiatura Berardi Bongiovanni (1560-1563) exstitisse[188];

c) rationes satellitum seu stipatorum (qui scil. a rege Poloniae nuntiis comites et custodes apponebantur), continentes indices sumptuum, ad nuntios hospitio excipiendos factorum temporibus illis, cum nuntii adhuc saltem ex parte sumptibus principum sustentabantur (saeculo XVI)[189].

13) **Relationes finales.** Quas nuntii plerumque, postquam munere expleto Romam reverterunt, in Curia reddere solebant. Relationes istae imprimis ad expletionem et absolutionem munerum, nuntiis a Sede Apostolica commissorum, spectabant, et ad eas conficiendas saltem saeculo XVI et prima saec. XVII parte, nuntii omnino tenebantur; non semper tamen necesse fuit eas scriptis mandare, praesertim cum nuntius rationem missionis suae in cardinalium consistorio redderet[190]. Saeculo XVI, cum Polonia in Occidentalis Europae regionibus adhuc parum nota esset, consuetudo erat, ut etiam relationes a nuntiis sensu latiore conficerentur et assumerent formam opus-

---

185 Talis est liber *Assegnamenti ai nunzi*, in Archivo Status Romae servatus (Fondo Camerale II, *Nunziature*, scrinium 1). Inscriptiones impensarum ad sustentationem nuntiorum usque ad medium saeculum XVI factarum, inveniuntur, una cum inscriptionibus aliarum impensarum permixtae, in registris privati thesauri pontificii (Tesoreria Secreta), cfr. Wojtyska PP, p. 213.

186 Romae, AS, F.Camerale II, *Nunziature*, scrinium 8, fasc. 15. Cfr. supra, p. 9.

187 Cfr. ex. gr. fasciculum eiusmodi documentorum ex annis 1767-1776 in supra nominato fasc. 15, sub nro 8.

188 Cfr. Wojtyska PP, p. 219. Fragmentum originalis libri impensarum Hannibalis de Capua (1587-1591) servatur in AV, *Nunz.Pol.* 27A, f. 92r-101v; hodie deperditum *Registro delle spese* Honorati Visconti servabatur olim in Bibl. Czartorysciana Cracoviae, ms.1344 (cfr. S. Kutrzeba, *Catalogus codicum manu scriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis*, T. 2, Cracoviae 1909; suas autem impensas (*Spese di viaggio della Nunziatura di Polonia*) a. 1668 indicavit G. Marescotti (cfr. eius *Vademecum*, p. 132-134).

189 Index eiusmodi impensarum, ad nuntium Hieronymum Rorario a. 1540 hospitio excipiendum servatur in AGAD, ASK I, *Rachunki Poselstw* [Rationes legationum], vol. 1 f. 28r.

190 Hoc modo 19 IV a. 1523 relationem suam de missione in Suetiam peracta fecit Ioannes Franciscus Cito de Potentia, postea nuntius in Polonia, cfr. *Diari di concistori del pontificato di Adriano VI*, ed. A. Mercati, in: *Studi e Testi*, T. 157, Città del Vaticano 1951, p. 103-105. Similiter Hieronymus Martinengo a. 1548 relationem suam oretenus fecit (cfr. Wojtyska PP, p. 226).

culi, quo regio eiusque homines et instituta sacra et profana, ad vitam publicam et socialem pertinentia, accuratius describerentur. Inde a *Descrittione del Regno di Polonia* a. 1557, auctore Aloisio Lippomano[191], semper in scriptis tradebantur et erant sui generis *vademecum,* ut aiunt, in negotiis Polonis in Curia Romana expediendis et in apparandis instructionibus ad usum futurorum nuntiorum accommodatis. Quae, cum natura secretae non fuerint, libenter in plura exemplaria transcribebantur ad usum illorum, qui de Polonia et eius incolis accuratius et penitius edoceri cupiebant. Quapropter in multis bibliothecis, praesertim in aulis regum et principum, reperiri possunt.

Inter has maxime nota fuisse videtur amplissima relatio Galeatii Marescotti, a. 1670 conscripta, a qua inchoatur nova species relationum descriptivarum, illarum scilicet, quas nuntii in Polonia non tam pro informatione curiae, quam suorum successorum componere coeperunt, et ideo cum illas scriberent, non tam ad mores et instituta Polonorum, quam potius ad particularem organisationem et modum agendi nuntiaturae in conditionibus Poloniae animum convertebant. Relatio Marescotti, recte ab editore *Vademecum pro nuntiis apostolicis in Polonia* nuncupata, censebatur a contemporaneo quodam curiali perito "tam completa, tamque exacta, ut nil plus in ea desiderari possit, quia non solum specificat omnes praerogativas nuntiaturae, sed addit etiam informationes de itinere, expensis, provisionibus, victu, et in claram lucem ponit omnia, quae desiderari possint"[192]. Relatio haec, compilata partim ex parvis huius generis relationibus antecedentibus[193], partim ex propria nuntii experientia et observatione, aucta deinde a. 1675 ab Angelo Ranuzzi (cuius tamen opus deperditum est)[194] et locupletata particularibus relationibus nuntiorum secundae partis saeculi XVIII[195], quasi fundamentum erat scientificae elaborationis eiusdem materiae in *Indice rerum* a Iosepho Garampi annis 1772-1776 confecto[196].

Relationes in forma descriptionis confectae, interdum amplissimae, saepe etiam a personis, comitatum nuntii efficientibus, scribi solebant. Duae vetustissimae (Fulvii Ruggieri et Pauli Giovannini), a comitibus nuntii Ioannis Francisci Commendone (1563-1565) exaratae sunt[197]. Difficile dictu, ad usum-ne Curiae Romanae an sponte ab auctoribus scriptae sint. A secunda saec. XVII parte relationes, tam officiales, ut vocant, quam descriptivae, rariores fiunt, tum quia omnia rerum Poloniae adiuncta iam sufficienter nota in Curia Romana existimabantur, tum quia nuntii, expleto officio, Romam

---

191 BV, *Chigi*, R.I. 26 f. 6v-10r.

192 App. N. 15. De editione ab A. Kakowski curata cfr. Tab. XXIX.

193 Cfr. App. NN. 7-8, 10, 13.

194 Cfr. App. N. 15.

195 Cfr. App. NN. 27, 30, 32.

196 Vide infra, cap. II, p. 84.

197 Relatio Fulvii Ruggieri in versione Polona edita est ab Erasmo Rykaczewski *(Relacyje* I, p. 113-165); relationem Pauli Giovannini publicavit Iosephus Korzeniowski (*Analecta Romana*, p. 175-205).

iam non revertebantur, sed recta in nuntiaturam Vindobonensem transferri solebant, et ita munus suum quodammodo continuabant.

Breviter de iis relationibus, quae conservatae sunt, dici potest, cum eae tam multas et varias cognitiones de Polonia eiusque hominibus et rebus afferant, omnia earum genera fontes esse maximi momenti et historiae studiosis utilissimos.

14) **Documenta annexa** (appendices). Sunt omnis generis scripta, non a nuntiis edita neque ad eos directa, sed ab ipsis collecta, transcripta et Romam missa vel in tabulario nuntiaturae cumulata. Maximam et maximi momenti collectionem eiusmodi documentorum efficiunt acta comitiorum Polonorum (alias dietarum), annis 1760-1793 celebratorum, quae in Tabulario Nuntiaturae Varsaviensis Vaticani (mss 13-28) asservantur[198]. Acta comitiorum antecedentium, sicut et alia similia documenta, saepe typis edita, magno numero inveniuntur quoque inter epistulas, quibus annexa erant. Annexis adnumeranda sunt etiam folia, in quibus minute describuntur ordo et caerimoniae primae audientiae nuntiorum saeculi XVIII apud regem vel dietam Poloniae habitae vel habendae. Cum omnia id genus documenta Gallico idiomate scripta sint, recte supponi potest eas a magistro caerimoniarum aulae regiae confecta esse et deinde nuntio ad confirmandum porrecta. Omnia describunt ordinem in audientia sequendum[199], excepto omnium antiquiore caerimoniali nuntii Camilli Paulucci, quod audientiam die 2 VI 1729 Varsaviae peractam describit[200].

3. De praecipuis documentorum collectionibus

Habent sua fata libelli, scripsit poeta. Quae supra diximus documentorum, ad nuntiaturam Polonam pertinentium, genera, saepe in locis minime exspectatis inveniri possunt[201]. Plurima tamen eorum illic reperiuntur, ubi - ad normam universe receptam documenta coacervandi - servari deberent, scil.

---

198 Cfr. Meysztowicz ANV, p. 47-49.

199 Cfr. caerimoniale audientiae A. E. Visconti 1760 (Theiner VMPL IV/2, p. 43-44), A. Durini 1767 (ibidem, p. 182) et I. Garampi 1773 (*Zbiór pamiętników do dziejów polskich*, wyd. Włodzimierz Broel-Plater, T. 4, Warszawa 1859, p. 214-224).

200 Vide App. N. 26.

201 Ita ex. gr. per errorem epistula nuntii Aloisii Lippomano ad archiepiscopum Nicolaum Dzierzgowski, 12 X 1555 data, collectioni epistularum episcopi Varmiensis Fabiani Luzjański ex a. 1520 inserta est (Cracoviae, BCz 1594, p. 653-654).

in tabulariis illorum, qui vel ea ediderunt vel acceperunt.

1) **Tabularium Secretariatus Status.**

Nuntiaturae in servitio et ministerio secretariatus pontificii (qui ab a. 1605 in Secretariatum Status transformatus est) erant et ex illo in omnibus pendebant[202]. In illo ergo servari deberent tum litterarum commercium et relationes, quae a nuntiis Romam mittebantur, tum concepta et registra epistularum, quae ad eos dabantur. Revera tabularium Secretariatus Status, quod nunc Archivi Secreti Vaticani partem efficit, copiosissimam eiusmodi documentorum collectionem possidet[203], quae secundum regiones, in quibus Sedes Apostolica nuntios suos habuit, dividitur. Itaque sectio **Nunziatura di Polonia** (recens etiam *Secretariatus Status, Polonia)* nuncupata de nomine continet 396 manuscripta principalia et 24 additamenta. Cum tamen multa volumina desiderentur, aliorum vero numeratio saepe duplicetur, ergo de facto in sectione ista asservantur 432 unitates archivales, quas vocant (codices et fasciculi non ligati), documenta continentes, quae temporis spatium a medio saeculo XVI usque ad initia saeculi XIX complectuntur[204] .

Praeter omnem exspectationem, hoc ingens documentorum corpus non est uniforme et abundat lacunis. Quod inde ortum est, quod usque ad initium saeculi XVIII cardinales nepotes et secretarii status, tum concepta (minutas) et registra epistularum suarum ad nuntios datarum, tum nuntiorum originalia responsa tamquam proprietatem suam considerare solebant et saepe in privatis bibliothecis suis illa deponebant[205]. Pars vetustissima sectionis Polonae (mss. 1-34 et 171-174) provenit ex illo temporis intervallo, cum annis 1611-1628 iussu Pauli V in novis aedibus Archivi Secreti Vaticani prima tabularii Secretariatus Status fundamenta iacerentur[206]. Tum demum ex antiquo tabulario Camerae Apostolicae in Vaticanum translata sunt manuscripta vetustissima, quattuor numeris consistente signatura praedita (inter alia epistulae originales ad nuntium Hannibalem de Capua datae, quae post eius mortem a. 1595 a Camera Apostolica sequestro retentae sunt)[207]. Quae cum registris epistularum, ex Secretariatu Status annis 1567-1592 ad nun-

---

202 Cfr. A. Kraus, *Secretarius und Sekretariat. Der Ursprung der Institution des Staatssekretariates und ihr Einfluss auf die Entwicklung moderner Regierungsformen in Europa*, RQ 55 (1960), p. 43-84.

203 Secundum computationem B. Katterbach continet 5789 codices manuscriptos, cfr. *Enciclopedia Italiana*, T. 4, Roma 1929, p. 89; cfr. E.-L. Halkin, *Les Archives des Nonciatures*, Bruxelles-Rome 1968.

204 Cfr. Savio, *De actis Nuntiaturae Poloniae, quae partem Archivi Secretariatus Status constituunt*, Vaticani 1947 (accuratum inventarium totius sectionis). H. Fokciński opinatur in illo servari 435 unitates archivales, cfr. eius *Stan kwerendy Instytutu w Archivum Secretum Vaticanum* [Status investigationum, in Archivo Secreto Vaticano ab Instituto factarum], "Informationes", 1 (1976), p. 58 et 67.

205 Moroni II, p. 258-286; Kraus GPS, p. 13-14 (solum de pontificatu Urbani VIII).

206 Cfr. Moroni II, p. 283.

207 Mss. 23-25, 27A, 28 et 34 (reliqui servantur in AV, *Lett.di Principi* 47, 50-51). Cfr. Woś AC, p. 36, 285.; cfr. etiam Savio, p. 7-14, 36.

tios in Poloniam missarum, et cum Polono litterarum commercio cardinalis Ioannis Francisci Commendone, Tabulario Vaticano a primo eius praefecto, cardinali Bartholomaeo Cesi (†1621), dono dato[208], coniunctae, cardinem effecerunt futurae sectionis Polonae tabularii Secretariatus Status.

Series fere non interrupta litterarum commercii nuntiorum apostolicorum in Polonia cum secretariis status in sectione *Nunziatura di Polonia* incipit nonnisi ab epistulis Ioannis Baptistae Lancellotti (1622-1627) et respondentibus eis registris epistularum, ex Secretariatu ad eundem nuntium eiusque successores missarum[209]. A. 1731, cum praefectus tabularii Petrus De Pretis tabularium Secretariatus Status ordinare statuisset, in sectione Polona servabantur ad 200 volumina manuscriptorum, diplomaticum litterarum commercium usque ad annum 1721 comprehendentia[210]. Quoniam vero manuscripta ista (similiter ac in sectionibus aliarum regionum) eo ordine signata sunt, quo in tabularium pervenerunt, De Pretis ergo eiusmodi eorum dispositionem "emendare" constituit, omnia manuscripta in tres partes dividendo, ita ut in primo et secundo armario sectionis *Polonia* collocaverit epistulas originales (mss. 1-170), in tertio autem registra epistularum, ex Secretariatu ad nuntios datarum (mss. 171-190), necnon earundem epistularum minutas (mss. 191-208) deposuerit[211].

Talis tamen ordo, ut De Pretis ipse fatetur, "satis observari nequivit, tum quia plures deficiunt libri vel in hoc archivo nunquam repositi vel ab eo forsan abstracti, tum etiam quia in uno eodemque codice epistolae a diversis diversisque conscriptae simul unitae reperiuntur, tum demum quia in illis colligandis minime servata fuit series annorum, quemadmodum primo aspectu dignoscitur ab ipsorum librorum intitulationibus"[212]. Quarum difficultatum consequentiam in sectione Polona facile perspicere possumus. Reperiuntur enim in illa, cum nuntiorum Polonorum litteris una colligatae, multae exterorum nuntiorum epistulae[213]; permultae autem desiderantur epistulae nuntiorum Polonorum, una cum secunda parte a cardinali Bartholomaeo Cesi tabulario donatarum epistularum Ioannis Francisci Commendone et Hannibalis de Capua, quae in sectiones aliarum nuntiaturarum et *Lettere di Prin-*

---

[208] Mss. 1A, 4-6,9 (reliqui servantur in AV, *Lett. di Principi* 22-27). Cfr. Moroni II, p. 281 et XI, p. 140. Ad eandem collectionem veri similiter pertinent etiam manuscripta, ex hereditate post nuntios relicta provenientia: registrum litterarum commercii Germanici Malaspina cum secretariatu pontificio annis 1592-1594 habiti (ms. 35) et collectio originalium epistularum Vincentii Lauro ad cardinalem Tolomaeum Gallium annis 1566-1577 datarum (ms. 171).

[209] Ms. 38 et sequentia, ms. 174A et sequentia.

[210] Cfr. P. De Pretis, *Lettere della Segretaria di Stato*, AV, *Indice* 134 f. 51r-59r.

[211] Ibidem. Mss. 162-170, annos 1721-1740 complectentia, et - ad idem forsan tempus pertinentia, sed deperdita - manuscripta 191 et 202-206, necnon nonnula duplicata (littera **A** praedita) aliis manibus adscripta exstant. Quod demonstrat sectionem *Polonia* appellatam demum post a. 1740 ordinatam esse.

[212] Ibidem, f. 4r-v.

[213] Cfr. mss. 30, 75, 153, 162, 179.

cipi translatae sunt[214].

Gravissimum tamen vitium "emendationum" Petri De Pretis in eo constitit, quod omnes 3 series sectionis Polonae una numeratione comprehensae, ita dispositae continuari non poterant. Quam ob rem ipse eiusmodi ordinis excogitator, et qui post illum ipsius catalogum continuaverunt, signaturas duplicatas introducere coeperant eo, ut vetustiora manuscripta recens reperta vel acquisita loco idoneo collocari possent. Hoc modo sectioni *Nunziatura di Polonia* inserta sunt i.a., sectione ipsa vetustiora, manuscripta commercii litterarum nuntii Berardi Bongiovanni annorum 1560-1563 (mss. 5A et 170A), codex originalium epistularum Francisci Simonetta ad cardinalem Scipionem Borghese, annis 1609-1611 datarum, a papa Benedicto XIII (1724-1730) "dalla libraria del card. Ottoboni" emptus (ms. 37A)[215], necnon completa collectio minutarum epistularum Iulii Piazza (1706-1707), inter epistulas eius originales ad cardinalem secretarium status Fabricium Paulucci inserta (ms. 132A).

Quod autem ad manuscripta attinet, quae finito iam Petri De Pretis catalogo confecta sunt, clare patet ne hanc quidem viam eorum collocationis iniri potuisse. Codices igitur in sectionem Polonam inserebantur in catalogum non relati. Secundum elenchum, ab archivista Callisto Marini pro Iosepho Garampi confectum, adhuc circa a. 1775 sectio *Polonia* constabat 190 voluminibus numeratis, aliquot voluminibus vetustioribus suo loco sine signatura insertis, et 13 voluminibus duplici numeratione additionali (1-7 et I-V), sine dubio ab ipso Marini in elenchum tantum introducta, praeditis[216]. Cum tandem a. 1881 Tabularium Vaticanum viris doctis patefactum esset, tunc demum recentiora etiam illa manuscripta in indicem Petri De Pretis referri coepta erant. Cuius rei testimonium est, quod sub signatura 217-219, immediate post inscriptionem tempore, quo catalogus parabatur, factam, collocata sunt 3 volumina litterarum originalium cardinalis Scipionis Borghese ad nuntium Franciscum Diotallevi annis 1615-1619 datarum, quae a. 1878 Tabulario Vaticano a Gregorio Palmieri, sodali Ordinis S. Benedicti ex Monte Cassino, donata sunt[217]. Adhuc a. 1894 Eugenius Šmurlo se vidisse in catalogum Petri De Pretis relata nonnisi 216 manuscripta notavit[218].

---

214 Cfr. supra, notas 207 et 208. Pars epistularum Vincentii Lauro (1574-1578) servatur in *Nunziatura di Savoia* 3 et 10, Antonii Possevini (1581-1582) in *Nunziatura di Germania* 93, registrum litterarum commercii Secretariatus Status cum Ioanne de Torres ex annis 1645-1650 in *Nunziatura di Napoli* 39A; pars non contemnenda epistularum commercii eius successoris, Petri Vidoni (1652-1659), invenitur in *Nunziatura di Germania* 156-172 (!). Eiusmodi exempla plura adduci possunt (cfr. Tabulas singulorum nuntiorum).

215 Cfr. inventarium Petri De Pretis f. 58r (ms. hoc initio signatus erat "214").

216 Cfr. *Inventario e nota dei volumi della Nunziatura di Polonia esistenti nell'Archivio Segreto Vaticano e qui registrati secondo ordine cronologico*, AV, *F.Garampi* 250, fasc."J" s.f. (24 folia).

217 Cfr. inscriptionem in catalogo Petri De Pretis f. 58r; cfr. catalogum Petri Savio, p. 41.

218 Šmurlo ODK (1895), p. 176-185.

Pars sectionis *Nunziatura di Polonia*, post "emendationes" a De Pretis factas orta, continet, nulla observata regula, invicem commixta tum documenta ad Secretariatum Status pertinentia, tum multa manuscripta, quae ex tabulariis nuntiorum provenerunt, qui Romae dignitate cardinalium ornati decesserunt: Alberici Archinto (†1758)[219], Camilli Paulucci (†1763)[220], Fabricii Serbelloni (†1775)[221]et Iosephi Garampi (†1792)[222]. In hoc documentorum corpus insertae sunt etiam donationes, Tabulario Vaticano iam a. 1778 factae: rara Poloniae descriptio a. 1572 exarata, a cardinali Romualdo Braschi donata[223], et *Carte Visconti* vulgo dictae, id est 4 fasciculi continentes minutas Antonii E. Visconti tempore illo scriptas, cum munere nuntii apostolici primum in Polonia, deinde Vindobonae fungeretur[224], necnon eius diarium annis 1763-1767 conscriptum[225], "lasciate in Milano in mano di Sua Eccellenza il Signor Marchese D. Antonio Visconti di lui nipote, essendo stata fatta la consegna delle medesime questo di 15 luglio 1778"[226]. A. 1806 sectio Polona locupletata est 11 voluminibus registrorum epistularum Ioannis Andreae Archetti (1776-1783), quae ab heredibus eius "per volere di Pio VII" Tabulario Vaticano tradita sunt[227], necnon 2 voluminibus similium registrorum nuntii Petropolitani Thomae Arezzo, annos 1802-1806 comprehendentium[228], et integra collectione *Polonia-Russia* appellata (mss. 343A-354), continente multa manuscripta, ex tabulario ultimi nuntii apostolici in Polonia, Laurentii Litta (†1820), eiusque successorum Petropoli munere suo functorum, deprompta.

---

219 Insimul 17 manuscripta; in quibus 6 volumina originalium epistularum auditoris Alberici Archinto, Andreae Vincentii Buti, Varsavia Dresdam missarum, ubi nuntius annis 1746-1754 residebat (mss. 363-368); 3 volumina registrorum responsionum eiusdem Archinto: ad auditorem (ms. 369), ad Secretariatum Status (ms. 370) et ad multas alias personas (ms. 390); 8 volumina originalium epistularum et "cifrarum" Secretariatus Status ad nuntium datarum (mss. 375-382); 1 volumen epistularum Congregationis de Propaganda Fide ad nuntium (ms. 383) et 2 volumina variorum scriptorum, a nuntio collectorum (mss. 392-393). Nondum inveniuntur in *Inventario* a Marini confecto.

220 Omnes epistulas originales Secretariatus Status ad nuntium annis 1728-1738 datas (mss. 222-226), 2 volumina epistularum, notis secretioribus scriptarum, ad idem temporis spatium pertinentium (mss. 244-245) et 2 volumina eius litterarum commercii, eosdem annos complectentis, cum Secretariatu Status (mss. 251-252). Omnes exstant in elencho Marini inter ab illo tantum numeratas.

221 6 volumina originalis litterarum commercii Secretariatus Status et congregationum Romanarum cum nuntio annis 1738-1746 habiti (mss. 229-232, 358, 374), necnon 2 completa registra responsionum et collectio minutarum Fabricii Serbelloni (theca 362).

222 Epistulas notis secretioribus scriptas et confidentiales Secretariatus Status, annis 1772-1776 ad Garampium datas (mss. 239A et 239B), necnon omnes minutas eius litterarum commercii, ad tempus nuntiaturae eius pertinentis, in mss. 284-316. Reliquum epistularum commercium vide in AV, *Archivo Nuntiaturae Varsaviensis*, documenta in AV, *F. Garampi* sparsa et nonnullos codices Vaticanos in BV.

223 Ms. 5B. In f. 1r adnotatio archivistae Callisti Marini de dono "la mattina del 5 Aprile 1778" a cardinali Braschi tradito.

224 Mss. 388, 389, Addit. 9 (pars 3) et 10 (pars 2).

225 Ms. 373.

226 Adnotatio in ms. 388; cfr. Savio, p. 70.

227 Mss. 331-340, 371; cfr. Savio, p. 58.

228 Mss. 341-342.

Quae omnia scripta omnino commixta sunt cum originali nuntiorum apostolicorum litterarum commercio et regestis Secretariatus Status, quae ultimis annis, quibus nuntiatura Varsaviensis in Polonia adhuc libera et indivisa missionem suam explebat, confecta erant. Una cum 24 voluminibus "additamentorum", continentibus reliquias collectionum cardinalium Iosephi Livizzani (†1754)[229], Dominici Passionei (†1761)[230] et praecipue Iosephi Garampi[231], in aliis sectionibus Tabularii et Bibliothecae Vaticanae dispersa rum, documenta ista complent collectiones, quae in sectione *Nunziatura di Polonia* servantur. Clauduntur vero accurate confecto registro expeditionum nuntii Vincentii Lauro (1573-1578), a. 1926 a Bibliotheca Vaticana, "alla quale era pervenuto dai Padri della Maddalena in Roma", in Tabularium Vaticanum tradito (ms. 396)[232]. Ultimum manuscriptum, a sectione supradicta acquisitum, est integrum volumen epistularum originalium, ex Secretariatu Status ad nuntium Andream Santacroce a. 1694 datarum, a comite Antonio Lanckoroński in quadam librorum vetustorum officina emptum et a. 1965 a Carolina Lanckorońska Tabulario Vaticano donatum[233].

Sectio *Nunziatura di Polonia* non est unica in tabulario Secretariatus Status, in qua res ad nuntiaturam Poloniae spectantes conservantur. Nam praeter series singulas regiones complectentes, inveniuntur in eo adhuc aliquot collectiones, copiosum litterarum commercium nuntiorum apostolicorum continentes. Ad quas imprimis pertinet sectio **Nunziature diverse** vocata, in qua 308 codices documentorum ad 15 diversas nuntiaturas spectantium, spatium temporis ab exeunte saeculo XV usque ad saeculi XIX initia comprehendentium, asservantur[234]. A. 1731, quo Petrus De Pretis etiam huius sectionis inventarium conficiebat, servabantur in ea 10 volumina rerum Polonicarum, quae similiter ac alia, in eadem sectione deposita, ex "exemplis litterarum et aliis" ("copie di lettere et altre cose") ex annis 1645-1676 constabant[235]. Currente tempore numerus eorum crescebat, ita ut - translatis a. 1929 aliquibus in sectionem *Nunziatura di Polonia*[236] - hodie in sectione ista custodiantur, inter alia, 26 volumina commercii litterarum nuntiorum apo-

---

229 Fragmenta documentorum, ad Poloniam spectantium, ex annis 1697-1747, in mss. Addit. 8-10.

230 Originales epistulae Camilli Paulucci ad Dominicum Passionei, tunc nuntium apostolicum Vindobonae, ex a. 1738, in ms. Addit. pars 2.

231 Multa documenta vetera, annum 1541 attingentia, exemplaria bullarum et brevium etc., ex *Fondo Garampi* in sectionem *Nunziatura di Polonia* translata.

232 Cfr. Savio, p. 71.

233 Ms. 354A, in inventario Petri Savio non allatum, quod recte ad collectionem AV. *Arch.Santacroce* transferri deberet, cum ad tabularium familiae nuntii, non ad Secretariatum Status, antea pertinuerit.

234 Cfr. Pásztor ASV, p. 86-87.

235 Mss. nunc signata 147-153 et 252, cfr. De Pretis f. 208v, 210v.

236 Vetera mss. 119 et 120, quae nunc in AV, *Nunz.Polonia* sub signaturis 183A et 184A inveniuntur (cfr. annotationes in iisdem codicibus et in inventario De Pretis allatas).

stolicorum in Polonia cum Secretariatu Status, annis 1563-1564 et 1595-1685 habiti[237].

Non multa autem Polonica servantur in simili collectione registrorum, continente litterarum commercium Secretariatus Status cum nuntiis apostolicis antea, praesertim annis 1588-1591, munere suo in Polonia functis, in alia tabularii eiusdem Secretariatus sectione, **Lettere di Principi** appellata[238]. In hac sectione continentur tamen - praeter non paucas magni momenti epistulas originales regum et aliorum procerum Polonorum ad Sedem Apostolicam datas - in variis codicibus sparsae aliquot epistulae nuntiorum apostolicorum in Polonia vetustiorum: Marci Antonii Maffei (1553)[239], Camilli Mentovato (1558-1559)[240] et iam supranominatorum Ioannis Francisci Commendone et Hannibalis de Capua[241]. Singulae tantum epistulae nuntiorum in reliquis duabus sectionibus tabularii Secretariatus Status, *Lettere di Vescovi* et *Lettere di Particolari* nuncupatis, reperiri possunt.

2) **Tabularium Nuntiaturae Varsaviensis.**

Sectioni Polonae in Vaticano Secretariatus Status tabulario Varsaviae tabularium nuntiaturae respondebat. Quod tamen tabularium satis tarde institutum est. Nam "usu vel intolerando potius abusu obtinuerat, ut quilibet nuntius Polonia discedens secum auferret asportaretque omnia ab ipso legationis suae tempore acta et pertractata, iis dumtaxat relictis, quae in acta Cancellariae iam relata, ad forum contentiosum et gratiosum, ut aiunt, pertinerent"[242]. Quapropter vetustissimum nuntiaturae tabularium litterarum commercio (tam originalium, quam in librum registrorum relatarum) omnino carebat. Supramemorati autem libri, in quos registra actorum contentiosorum et gratiosorum referebantur, nonnisi ab a. 1578 incipiebant (*registrum* Caligarii)[243]. Erat ergo haec vetustior pars archivi nuntiaturae fructus labo-

---

237 Mss. 7, 107, 146-153, 210, 212-216, 218-219, 221-222, 226, 229-230, 232, 252. Ms. 271 continet scripta Congregationis "per gli Affari di Polonia" ex a. 1705, ms. vero 273 minutas epistularum card. legati Henrici Caetani ad Secretariatum Status, annis 1595-1596 datarum. Brevissimum inventarium eiusdem collectionis invenitur in aula consultatoria Archivi Vaticani, *Indice* 1026; excerptum ex eo confecit W. Müller, *Polonica w zespole Nunziature Diverse w Archiwum Watykańskim* [Polonica in sectione Nunziature Diverse Tabularii Vaticani], "Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL", 14 (1963-1964), p. 189-190. Ad hodiernos usque dies non est statutum, utrum principalia eiusdem sectionis manuscripta sint registra in cancellaria confecta, an copiaria tantum litterarum commercii nuntiorum, cfr. Kraus GPS, p. 14.

238 Mss. 146B-207. Brevem eorum indicem scripsit De Pretis (*Indice* 134 f. 191r-192v); desunt hi codices in inventario analytico originalis litterarum commercii in sectione illa servati (*Indici* 1017-1018).

239 Ms. 19 f. 135r-137v.

240 Ms. 11 f. 235r-259v.

241 Cfr. supra, p. 41-42.

242 Garampi IR (AV, *Indice* 190 f. 8r).

243 Ms. nr 1 Archivi olim Nuntiaturae in AGAD, cfr. infra, p. 50.

rum non secretariorum nuntiorum, sed cancellariorum. Libri ab eis confecti, saltem temporis spatio a Ioanne Andrea Caligario ad Antonium Pignatelli (1578-1668), a nuntio discedente successori suo ad manus tradebantur[244], vel - si discessus anticipabatur - illis, apud quos nuntii residebant, custodienda relinquebantur[245]. A tempore vero, quo nuntiatura propriam sedem sibi Varsaviae (una cum ordine clericorum regularium Theatinorum) erigendam curavit, Antonio Pignatelli auctore, omnia scripta cancellariae ab ipsis cancellariis custodiebantur. A quo etiam tempore officium illorum stabile et mutationibus nuntiorum minime obnoxium esse coepit, ut vel e "nomenclatura" (a Ioanne Francisco Ciacca, qui tempore Antonii Pignatelli cancellariam regebat, non plus "Cancellarii Nuntii", sed "Nuntiaturae Apostolicae Cancellarii" in actibus nominantur, qui acta non "in solita residentia Nuntii" conficiebant edebantque, sed "in Cancellaria Nuntiaturae Apostolicae")[246] et ex muneris singulorum cancellariorum, dum nuntii mutabantur, continuatione (Andreas Fiefne Ultraiectensis primus fuit, qui 5 subsequentibus nuntiis in hoc officio operam suam navabat annis 1668-1680) coniici potest. Qui cancellarii et eorum substituti (procancellarii vocati, quod officium etiam illo tempore introductum est) semper tamen a nuntiis nominabantur vel confirmabantur[247].

His ergo cancellariis debetur, quod adhuc a. 1760 servabantur Varsaviae in tabulario nuntiaturae, secundum computationem a Ludomiro Bieńkowski factam, tantum 145 volumina registrorum actorum contentiosorum et ad 30 volumina registrorum actorum gratiosorum. Commercium litterarum omnino desiderabatur[248], ita ut usque ad illud tempus tabularium nuntiaturae potius tabularium ipsius cancellariae dici posset.

Epistularum futurae dissipationi summus pontifex Clemens XIII finem tandem imponere decrevit. Qui a. 1766 severe iniunxit, ut exinde integrum epistularum commercium in tabulario nuntiaturae relinqueretur[249]. Huic iniunctioni obtemperans nuntius Antonius E. Visconti, cum a. 1767 Varsavia discederet, successori suo Angelo Durini tradidit 5 volumina epistularum ad se datarum et registra litterarum a se ad alios scriptarum, necnon primum accurate confectum tabularii nuntiaturae inventarium[250]. Secum nonnisi mi-

---

[244] Ita ex. gr. mense Februario 1607 Claudius Rangoni tradidit Francisco Simonetta "scritture de la Cancellaria", quas secum Varsavia, cum successori obviam iret, Cracoviam attulerat (vide AV, *F.Borghese* II 223-224 f. 38r).

[245] Ab initio saec. XVII "in deposito de Padri Bernardini in Varsavia", sicut a. 1621 scripsit cardinali Ludovico Ludovisi internuntius Iosephus Frentanelli (BV, *Barb.Lat.* 6580 f. 46r).

[246] Cfr. ex. gr. "nomenclaturam" ab ipso adhibitam in AV, AC, *Proc.Consist.* 77 f. 77v.

[247] Vide documentum nominationis procancellarii Stephani Skwarczyński a nuntio Piazza signatum 23 XI 1707 in AV, *Arch.Nunz.Vars.* 182 f. 40r.

[248] Bieńkowski ANV, p. 125.

[249] App. NN. 29-30. Cfr. Garampi IR (AV, *Indice* 190 f. 8v).

[250] Servatur in AV, *Arch. Nunz.Vars.* 6 f. 282r-283v; descriptionem eius obtulit Bieńkowski ANV p. 126. Aliud illius exemplar (*Carte e documenti che si lasciano da Mons. Visconti per Mons. Durini,* forsitan

nutas abstulit[251]. Sed iam Durini minus integer et honestus fuit. Nam a. 1772 Iosepho Garampi tradidit tantum acta ab Antonio Visconti in inventarium relata, sua vero - paucis exsceptis - in Italiam asportavit[252]. Demum Garampius et tres eius successores mandato pontificio omnino paruerunt, relictis Varsaviae omnibus documentis, ad ultimos annos nuntiaturae apostolicae in Polonia adhuc libera et in potestatem hostium nondum redacta spectantibus (secum autem abstulerunt tantummodo registra epistularum, interdicto papali non comprehensa)[253].

Iosephum Garampi procul dubio verum et praecipuum tabularii nuntiaturae Polonae ordinatorem et dispositorem existimare debemus. Qui, commoditati successorum suorum consulere cupiens (ut scil. in expediendis negotiis sibi commissis idonea auxilia praesto habere possent), totum tabularium in 7 (15 cum subdivisionibus) sectiones divisit. Prima earum fuit informativa, in qua deposita sunt: *Vademecum* Galeatii Marescotti, *Index rerum* ipsius Garampii[254] et varia documenta, casu potius quodam quam ordine disposita, praecipue ad praerogativas nuntiorum et caerimoniarum rationem pertinentia. Reliquae vero sectiones, epistulas et documenta eis annexa continentes, secundum personas et officia, quibus litterae inscribebantur vel a quibus perveniebant, divisae erant (Secretariatus Status, congregationes Romanae, episcopi, ordines religiosi, Rutheni uniti, "Affari nell'interno del Regno", "Affari esterni")[255]. Cum a. 1776 Varsavia Vindobonam proficisceretur, Garampius in sic disposito et ordinato nuntiaturae tabulario reliquit 85 volumina et aliquot fasciculos non ligatos, epistulas et acta continentes, una cum accurato eorum inventario[256], necnon ad 180 volumina, inventario non comprehensa, actorum "contentiosorum" et "gratiosorum". Successores Garampii acta sua et litterarum commercium coacervare pergebant ordine et ratione ab illo statutis, quamquam incommoditate quadam non carentibus (cogebantur ex. gr. signaturas duplicatas "A", "AA" etc. introducere).

Cum, Polonia iam tertium divisa, Laurentius Litta a. 1796 nuntiaturam

---

originale) invenitur in AV, *Nunz.Pol.* 238 f. 161r-162v.

251 Cfr. supra, p. 44.

252 Absentiam eorum iam Garampius notavit (AV, *Indice* 190 f. 8r).

253 Quae postea Tabulario Vaticano tradita sunt et in sectione *Nunziatura di Polonia* collocata, cfr. supra, p. 42.

254 Fusius de hoc pretioso opere scribo infra, in cap. II, p. 84-87.

255 Cfr. *Elenco di Protocolli ne'quali sono state riunite, disposte e legate da Mons. Garampi le carte, memorie e lettere, lasciate tanto da lui, quanto dall'Eminentissimo Visconti nella Segretaria della Nunziatura di Polonia*, AV, Nunz.Pol. 317 f. 231r-234v.

256 Cfr. supra. Inventarium hoc, die 30 IV 1776 Andreae Archetti a Garampio Varsaviae porrectum et ab utroque nuntio subscriptum, enumerat 92 titulos. Ipse tamen Garampius scribit se "85 protocolla et aliquot fascicula" successori suo reliquisse (Garampi IR, AV *Indice* 190 f. 10r). Bieńkowski autem, innixus supradicto inventario, affert 75 volumina et aliquot fasciculos (Bieńkowski ANV, p. 127-129). Copia illius inventarii, quam Garampius pro se conficiendam curavit, invenitur in AV. *F.Garampi*, ms. 12, fasc. C (s.f.).

Varsaviensem dissolveret clauderetque, servabantur in illius archivo 160 volumina litterarum commercii nuntiorum, 5 volumina depositi Theatinorum, in quorum domo Varsaviensi nuntii residebant, 176 volumina et 140 non ligati fasciculi actorum forensium ("contentiosorum"), 35 volumina "gratiosorum", aliquot fasciculi, in quibus deposita erant acta processuum informativorum de candidatis ad episcopatum et alia[257]. Ex eiusmodi collectione Litta mense Martio a. 1797 Vindobonam misit tantum "archivum secretum" (litterarum commercium continens), 23 libros actorum "gratiosorum", annos 1587-1712 complectentes, et 4 libros "contentiosorum" Francisci Diotallevi, ad annos 1616-1621 pertinentium. Documenta haec in nuntiatura Vindobonensi deposita, usque ad a. 1859 in ea remanserunt, cum tandem in Tabularium Vaticanum transportata et inter *Archivi rientrati,* ut vulgo vocantur, sub nomine **Archivum Nuntiaturae Varsaviensis** collocata essent[258]. Ad annum usque 1986 asservabantur in eo 189 manuscripta in numeratione continua (3 codices desiderantur) et 11 manuscripta duplicata, insimul 197 "unitates archivales", quas vocant[259]. Analyticum eius inventarium, cum accurata uniuscuiusque sectionis et manuscripti descriptione, additis exemplis maioris momenti documentorum et tabulis synchronicis, a Valeriano Meysztowicz confectum est[260].

Cum a. 1986 ad acta Sedis Apostolicae usque ad finem pontificatus Benedicti XV inspicienda (id est usque ad integrum annum 1921) ab Ioanne Paulo II pontifice maximo viris doctis aditus permissus esset[261], Tabulario Nuntiaturae Varsaviensis adiunctae sunt 18 thecae (15495 folia), epistulas et alia documenta nuntiaturae Varsaviensis, a. 1919 restitutae, continentes. Thecae istae complectuntur omnia acta primum visitationis, deinde nuntiaturae Achillis Ratti, annis 1918-1921 absolutae, et numerationem tabularii ante partitiones Poloniae exsistentis continuant (mss. 190-207). Breve et concisum istius partis tabularii repertorium Octavius Cavallieri conficiendum curavit[262].

Tristes sane et funestae fuerunt fortunae vicissitudines illius partis

---

257 Bieńkowski ANV, p. 130.

258 Meysztowicz ANV, p. 4.

259 Meysztowicz (ANV, p. 5, quem sequitur H. Fokciński, *Stan kwerendy*, p. 57) adducit numerum 195 unitatum archivalium. Ex suo tamen ipsius catalogo sequitur eum minus accurate computasse numerum voluminum, quae desunt (4), et quae duplicata sunt (10).

260 *De Archivo Nuntiaturae Varsaviensis, quod nunc in Archivo Secreto Vaticano servatur,* Vaticani 1944.

261 Cfr. *Responsionem de mandato Sanctissimi domino Cardinali Archivistae datam, qua fit facultas inspiciendi scripta et documenta in archivis conservata usque ad pontificatum fe.rec. Benedicti papae XV inclusive,* documentum 20 VIII 1985 editum, quo mandatur, ut decisio papae in Conventu Scientiarum Historicarum a. 1986 Stutgardiae celebrando divulgetur; publicatum in AAS 78 (1986), p. 378.

262 *L'Archivio di Mons. Achille Ratti, visitatore apostolico e nunzio a Varsavia (1918-1922). Inventario,* Città del Vaticano 1989 (Collectanea Archivi Vaticani, T. 23).

tabularii Nuntiaturae Varsaviensis, quam Laurentius Litta, cum Varsavia discederet, sub tutela decani capituli Varsaviensis, Ioannis Baptistae Albertrandi, reliquit. Qui cum timuerit, ne collectiones eius a Pruthenis, Varsaviam tunc occupantibus, diriperentur, illas per partes auferre et in consistorio Varsaviensi deponere coeperat. Hoc modo transtulit aliquot voluminum decadas, quae usque ad a. 1944 in curia metropolitana remanserunt, sed in seditione Varsaviensi omnia, una cum aliis pretiosissimis documentis ad historiam Ecclesiae Polonae pertinentibus, igni deleta sunt. Nescimus, cuiusmodi documenta illa fuerint. Unicam de fortuna illorum mentionem reliquit archivista curiae Varsaviensis, sacerdos Vladislaus Kwiatkowski[263].

Nec clementiorem fortunam cognoverunt codices illi, quos Albertrandius ex tabulario nuntiaturae non asportavit, licet Prutheni se erga illos satis benevolos exhibuerint, a. 1800 in Principali Tabulario Provinciali Varsaviensi (hodie in AGAD, Tabulario Principali Actorum Antiquorum) illos collocando. Brevissimum indicem 187 voluminum[264] eorundem actorum a. 1839 confecit Felix Ioannes Bentkowski (tandem a. 1912 publici iuris factum)[265]. Fuerunt omnia, nulla fere exceptione admissa, acta contentiosa et gratiosa nuntiorum, inde a Ioanne Andrea Caligari (1578-1581) usque ad Ferdinandum Mariam Saluzzo (1784-1794). Praeterea illic quoque servabantur inventaria bonorum, ad abbatias Lubinensem, Tyneciensem, Hebdoviensem et Sulejoviensem pertinentium, annos 1726-1773 comprehendentia (ms. 175), acta processuum informativorum episcoporum Varmiensium ab a. 1658 ad a. 1773 (ms.175A), necnon aliquot scripta hinc illinc collecta, ad annos 1657-1793 pertinentia (mss. 181-183). Illa quoque collectio, ab historiae studiosis fere intacta[266], tempore insurrectionis Varsaviensis, mense Septembri a. 1944, tota combusta et deleta est. Servata sunt vix quattuor actorum volumina: unum Fabricii Serbelloni ex a. 1740, duo Alberici Archinto ex annis 1746-1749 et unum Ferdinandi Saluzzo (1784-1794)[267].

Summatim tamen affirmare possumus, non obstante amara hac et miseranda amissione plus quam dimidiae partis totius corporis documentorum tabularii nuntiaturae Polonae, illam Archivi Nuntiaturae Varsaviensis partem, quae nunc in Tabulario Vaticano servatur, esse "unam ex copiosissimis collectionibus fontium, ad historiam Poloniae alterius partis saeculi XVIII attinentium"[268].

---

263 W. Kwiatkowski, *Archiwum Nuncjatury Apostolskiej w Warszawie* [Archivum Nuntiaturae Apostolicae Varsaviense], p. 487-492.

264 Non 183, ut Kwiatkowskium secutus affirmat Bieńkowski (ANV, p. 130), nam 4 manuscripta signaturis duplicatis praedita erant.

265 Cfr. Bentkowski LANP.

266 Cfr. Stebelski, *Akta Nuncjatury Papieskiej w Polsce 1578-1825* [Acta Nuntiaturae Pontificiae in Polonia 1578-1825], p. 311.

267 Servantur in AGAD, AN, mss. 113, 121, 174. Cfr. Stebelski, p. 309-312.

3) **Tabularia Congregationum Romanarum.**

Inter Sedis Apostolicae ministeria illud, cui - post Secretariatum Status - frequentissimum cum nuntiis apostolicis in Polonia intercedebat litterarum commercium, fuit Sacra Congregatio de Propaganda Fide, a. 1622 a summo pontifice Gregorio XV condita ad fidei catholicae praeconum operam missionariam, tum inter paganos, tum inter protestantes et orthodoxos, ordinandam et coordinandam[269]. Tota itaque actio missionaria divisa erat secundum regiones seu provincias. Singulae provinciae in Congregatione subiectae erant cardinalibus consulto ad id designatis, sed in loco missionis iurisdictioni nuntiorum obtemperabant. Nuntius apostolicus in Polonia munere suo fungebatur in territorio totius Reipublicae Utriusque Nationis, in Suetia et Moscovia, necnon in regionibus earum feudatariis obnoxiis[270]; praecipuae vero curae in terris istis erat ei Ecclesia Unita et seminaria pontificia, futuros fidei catholicae praecones paratura[271]. Vastissimum territorium et gravitas munerum nuntiis in Polonia a Congregatione delatorum effecerunt, ut eorum litterarum commercium in **Tabulario Historico Congregationis De Propaganda Fide** asservatum (in aedibus Congregationis sitis Romae, ad Plateam Hispanicam sub n. 48), quoad magnitudinem tertium sit post illa, quae in Tabulario et Bibliotheca Vaticanis custodiuntur. Epistulae a nuntiis et ad nuntios datae, in illo depositae, unum tamen documentorum corpus non efficiunt, neve in separatis quidem voluminibus collectae sunt, sed cum litterarum commercio commixtae, quod Congregationi cum aliis personis et institutis intercedebat.

Maximus nuntiorum epistularum originalium numerus servatur in sectione, cui nomen datum est *Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali* (SOCG). Quod documentorum corpus, 1044 volumina, annos 1622-1892 comprehendentia, continens, constat scriptis, de quorum argumentis disputabatur in congregationibus generalibus, quas vocabant, quae a cardinalibus (interdum praesente pontifice), initio bis in mense, postea rarius, celebrabantur[272]. In prima huius corporis serie inter 417 volumina inveniuntur multa volumina epistularum ex Polonia annis 1622-1669 datarum, non parvum numerum litterarum a nuntiis apostolicis, a Cosmo de Torres usque

---

[268] Bieńkowski ANV, p. 131.

[269] Cfr. J. Metzler, *Foundation of the Congregation "de Propaganda Fide" by Gregory XV*, in: *SCPF Memoria Rerum* I/1, p. 79-111.

[270] Decretum dispartitionis, die 8 III 1622 promulgatum, ed. Welykyj ACPF I, p. 7. Cfr. J. Olšr, *La Congregazione ed i paesi assegnati al nunzio di Polonia (Polonia, Svezia, Russia)*, in: *SCPF Memoria Rerum* I/2, p. 201-225.

[271] Vide supra, p. 16-17.

[272] Originem et descriptionem collectionum in hac sectione et in aliis afferunt Nicolaus Kowalsky OMI et Iosephus Metzler OMI, *Inventary of the Historical Archives of the Sacred Congregation for the Evangelisation of Peoples or "De Propaganda Fide"*. New enlarged edition, Rome 1983. Cfr. etiam T. Zdziech, *Archiwum historyczne Kongregacji Rozkrzewiania Wiary* [Archivum historicum Congregationis de Propaganda Fide], "Informationes", 3 (1984), p. 5-50. Brevem descriptionem totius archivi dedit A. Welykyj LPF I, p. IX-XV.

ad Antonium Pignatelli, missarum, continentia[273]. Epistulae successorum, quae in serie secunda (inde a vol. 418) servantur, ab a. 1669 non secundum regiones (interdum secundum argumenta, quae tractabant), sed tantummodo secundum tempora, quibus discussae erant in congregationibus, colligebantur, et ideo in omnibus sequentibus voluminibus sub datis, quibus illae congregabantur, quaerendae sunt[274]. Cum aliis, quae ex universo orbe affluebant, commixtae, singulae tantum epistulae nuntiorum ex Polonia post a. 1669 datae, in singulis voluminibus eiusdem seriei reperiuntur. Maior enim illarum pars in sectione *Congressi Particolari* (CP), a. 1669 fundata, invenitur. Quae sectio nunc 163 volumina protocollorum et epistularum continet, quorum contenta in specialibus Congregationis sessionibus, minore participantium numero, disceptabantur et negotiis particularibus dedicabantur. Praeter exspectationem, in hoc documentorum corpore, ad chronologiam quod attinet, magna rerum perturbatio perspici potest, ita ut ex. gr. in volumine 22, in tergo "1673" habente, epistulae nuntiorum originales reperiantur, ab a. 1635 ad a. 1674 datae. Multae quoque ipsorum epistulae in voluminibus, vocibus "Ruteni" et "Armeni" signatis, praesertim in vol. 14 et 25 inveniri possunt.

Vera documentorum moles servatur in sectione *Scritture riferite nei Congressi* (SC) nuncupata, epistulas et scripta continente, quae propter minorem earum gravitatem in congregationibus non disputabantur, sed tantummodo in unaquaque hebdomade celebratis conventibus praefecti Congregationis, eiusdem secretarii et minutantium. Quod totum documentorum corpus pluribus seriebus constat, plerumque secundum regiones et argumenta, de quibus tractatur, divisis, quae ad aliquot decadas voluminum continent. Unaquaeque series propria numeratione praedita est (insimul 1346 volumina)[275]. Maximus nuntiorum Polonorum epistularum et aliquando Congregationis ad eas responsorum numerus in hac sectione servatur in primis 17 voluminibus seriei SC, *Moscovia-Polonia-Ruteni* (24 volumina et 6 volumina miscellaneorum). Quae chronologice disposita, epistulas ab a. 1658 usque ad nuntiaturae Polonae suppressionem (a Petro Vidoni ad Laurentium Litta) continent, quae fere omnes ab Athanasio Welykyj et Andrea Šeptyckyj typis impressae sunt. Minus quidem exploratae sunt, sed etiam minorem litterarum commercii, quod Congregationi cum nuntiis in Polonia intercedebat, copiam, continent series SC, *Armeni*[276], *Moldavia, Moscovia, Besarabia, Crimea* et *Istruzio-*

[273] Servantur in voluminibus signatis "Polonia", "Russia", "Moldavia", "Ruteni", "Armeni" et similibus; cfr. inventarium Kowalsky-Metzler, p. 37-38. Antiquior reliquis et maximi valoris est ms. 337.

[274] Ita ex. gr. in vol. 418, quod inscribitur "Scritture riferite in S. Congregazioni Generali dal 15 Gennaio al 22 Marzo 1669", inveniuntur etiam epistulae nuntii Marescotti, mensibus Octobri et Novembri a. 1668 datae (cfr. f. 1r, 36r, 37r-73r).

[275] Cfr. Kowalsky-Metzler, p. 48; Zdziech, p. 17.

[276] Volumina inscripta "Armeni di Polonia" inveniuntur sparsa in aliis seriebus, inter quae speciali mentione dignum est vol. 22 seriei Congressi Particolari (epistulae originales nuntiorum ab a. 1635 usque

ni[277].

Multa pretiosa documenta, praesertim nuntiorum de seminariis pontificiis sollicitudinem testificantia, continentur in duabus seriebus ex collectione scriptorum "in conventibus relatorum": *Collegi Vari* (CV), cuius volumina 2 et 3 continent simul documenta, ad Ruthenorum et Armeniorum collegia Leopolitana annis 1664-1859 pertinentia; in volumine autem 7 collecta sunt scripta ad collegium Braunsbergense spectantia, inter quae etiam aliquot epistulae nuntiorum a Galeatio Marescotti (1668) usque ad Laurentium Litta (1797), insertae inveniuntur; ultimum tandem eiusdem seriei volumen 66 (praeter 13 volumina miscellaneorum, in quibus quoque epistulae nuntiorum apostolicorum in Polonia inveniuntur) similiter continet scripta, ad collegia Vilnae et Craslaviae pertinentia, et complectitur annos 1669-1799, una cum ampla digressione de nuntiorum in eadem collegia iurisdictione[278]. Vetustiores, sed in 44 voluminibus seriei *Visite e Collegi* hic illic sparsae, sunt annuae relationes nuntiorum de visitationibus in collegio Braunsbergensi et Vilnensi inde ab a. 1623 peractis[279]. Minorem numerum documentorum, a nuntiis apostolicis in Polonia prolatorum, invenimus in sectionibus *Istruzioni* (quae tres series complectitur)[280] et *Miscellanee* (etiam tribus seriebus constans)[281]. Reapse tamen epistulae et acta nuntiorum Polonorum in omnibus eiusdem tabularii sectionibus reperiri possunt.

Minorem difficultatem quam epistulae originales afferunt registra litterarum commercii ipsius Congregationis cum nuntiis apostolicis habiti. Quae accurate, ordine chronologico ordinata, in 388 voluminibus in sectione *Litterae* vocata depositis, servantur. Epistulae ad nuntios, plerumque idiomate Italico scriptae, una cum epistulis ad alios datis, usque ad 1646 in libros seriei *Lettere Volgari,* cui numeratio communis fuit cum serie *Lettere Latine,* referebantur[282]. Postea hic ordo mutatus est - servata tamen continua volu-

---

ad 1674) et duo volumina seriei SOCG (224-225), quae maiore ex parte epistulas Antonii Pignatelli et Galeatii Marescotti, annis 1661-1668 datas, continent (in ms. 225 f. 1r-4v inveniuntur etiam 2 epistulae Petri Vidoni a. 1659 et 1660 datae).

277 Cfr. Kowalsky-Metzler, p. 51 et Zdziech, p. 34-36.

278 APF, Collegi Vari 66 f. 5r-12v. Totus hic codex maximam partem est collectio litterarum commercii nuntiorum Polonorum, inde a Galeatio Marescotti ad Laurentium Litta.

279 Incipiunt in primo volumine relatione de visitatione, in collegio Braunsbergensi 16 VIII a. 1623 mandato nuntii Ioannis Lancellotti peracta (vide f. 42r-55v). Praeter volumina 1 et 41, a T. Zdziech (p. 38) descripta, nominandae sunt vetustissimae relationes de visitationibus Braunsbergae et Vilnae ab Antonio Santacroce (11 II 1628) in vol. 6 f. 170r-179v et Honorato Visconti (8 V 1631) in vol. 8 f. 435r-444r, factis.

280 Pluras instructiones pro nuntiis, tempore, quo Congregatio maxime in officium sui iuris evolvebatur (1622-1648), reperiuntur in duobus primis voluminibus seriei *Istruzioni diverse.* In aliis seriebus, quae posteriora tempora comprehendunt, nominandus est vol. 3 seriei *Istruzioni,* in quo amplissimae instructiones pro nuntiis ex annis 1760-1783 inveniuntur (f. 118r-544v).

281 *Miscellanee diverse* (33 volumina, quorum 17 continet etiam documenta ex a. 1596), *Miscellanee varie* (44 vol.) et *Miscellanee generali* (33 vol.). Polonica partim a T. Zdziech nominantur, p. 49-50.

282 Vol. 1 et 9 continent *Lettere latine,* vol. 2-8 et 10-32 *Lettere volgari.*

minum numeratione - in ordinem geographicum[283], sed ab a. 1669 denique recepta est regula dividendi volumina, chronologico ordine et continua numeratione disposita, in epistulas a Congregatione et epistulas a secretariis eius datas[284].

Multae epistulae nuntiorum apostolicorum in Polonia, quae ad fere omnes, quas supra nominavimus, sectiones tabularii Congregationis de Propaganda Fide necessario pertinere deberent, in singulari eiusdem tabularii collectione, *Fondo di Vienna* nominata, inveniri possunt. Quae collectio constat ex 74 voluminibus documentorum Congregationis, quae - post omnium tabulariorum pontificiorum a. 1810 Lutetiam Parisiorum asportationem - Sedi Apostolicae restituta non erant. Postea vero Vindobonam translata sunt et a. demum 1929, iam terminata tabularii Congregationis ordinatione et chronologica dispositione, legitimo possessori reddita; propterea hodie seiunctum corpus documentorum efficiunt, in quo servatur copiosissimum litterarum commercium nuntiorum Polonorum, annos 1658-1666 comprehendens (mss. 17-19), quod per se reperiri deberet in sectione, documenta in congregationibus generalibus relata continente (SOCG)[285]; minoris autem momenti acta, ad annos 1675-1797 spectantia, in voluminibus 31, 32 et 38 posita, in collectionem *Scritture riferite nei Congressi* inserenda essent[286].

Tabularium historicum Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Polonis historiae studiosis iam ab a. 1886 cognitum est[287]; a. 1927 sat amplam eius descriptionem publicavit etiam Eugenius Šmurlo[288]; sed maxime accurate recens exploratum atque pervestigatum est a viris doctis Ucrainis, Ordinis S. Basilii sodalibus, qui etiam ad suas fontium editiones apparandas abunde ex eo hauserunt[289]. Planam perspicuamque singularum eius sectionum descriptionem Theresa Zdziech composuit, quae etiam indicavit satis cohaerentes collectiones rerum Polonicarum in eo servatarum[290]; multo autem amplificatum inventarium eiusdem tabularii, vetere Nicolai Kowalsky repertorio nixus, publicavit Iosephus Metzler[291]. In aula etiam consultatoria, ut aiunt, eiusdem tabularii reperiri possunt inventaria particularia, quae aditum ad epistulas et documenta nuntiorum Polonorum, ad annos 1622-1795

283 Polonica sunt volumina 32, 34, 42, 50 et 52.

284 Zdziech, p. 46. Exinde series haec simpliciter "Litterae" vocatur.

285 Re vera litterae hae desiderantur in SOCG. Duo primi codices continent epistulas Petri Vidoni et Antonii Pignatelli ad Ruthenos spectantes; vol. 19 vero plures epistulas Pignatelli missiones ad Tartaros a. 1661-1666 illustrantes.

286 Zdziech, p. 47-48.

287 Primam de eo mentionem dedit Bronislaus Dembiński, *Sprawozdanie*, p. 94 (cfr. infra, cap. II, p. 115).

288 Cfr. Šmurlo RI, IV.

289 Cfr. infra, cap. II, p. 164-165.

290 Cfr. supra, notam 272.

291 Cfr. supra, notam 272.

spectantia, viris doctis faciliorem reddunt[292].

Minus copiosae et multiplices, ad ordinationem et dispositionem earum quod attinet, sunt collectiones actorum nuntiaturae Polonae, quae in Archivo Congregationis Consistorialis, coacervandis actis processuum informativorum candidatorum ad episcopatum a. 1625 iussu Urbani VIII instituto, custodiuntur[293]. Cum Tabulario S. Collegii Cardinalium coniunctum, efficit hodie illam Archivi Vaticani partem, quae **Archivum Consistoriale** (AC) vocatur[294]. Praeter satis exiguum nuntiorum cum cardinalibus et secretariis Congregationis Consistorialis litterarum commercium[295], servantur in eo documenta fere omnia, ad processus informativos candidatorum ad episcopatus Polonos, qui inde ab anno 1588 a nuntiis apostolicis celebrabantur, pertinentia[296]. Cum aliis actis similibus, ad alias regiones et nuntiaturas pertinentibus, commixta et non semper ordine chronologico disposita, acta haec efficiunt partem Archivi Consistorialis, cui nomen *Processuum Consistorialium* datum est, et quae ex 299 unitatibus archivalibus, quas vocant, annos 1563-1906 (200 mss. usque ad annum 1796) comprehendentibus, constat[297].

Inventionem actorum, quae in illo servantur, faciliorem reddit accuratum inventarium, in Tabularii Vaticani aula consultatoria commoditati virorum doctorum collocatum, secundum dioeceses (residentiales et titulares) et annos confectum[298], in quo acta 400 et supra processuum Polonorum nominantur, qui maximam partem a nuntiis celebrati erant. Acta 6 veterrimorum processuum (4 a nuntiis confecta), ad annos 1588-1592 pertinentia, in volumine 10 inveniuntur. Sed non sunt omnia. Acta enim singulorum processuum in aliis quoque Archivi Vaticani collectionibus reperiri possunt[299]. Ad hereditatem autem a nuntiis relictam non pertinent pauca acta processuum Polonorum Romae celebratorum, quae in sectione Archivi Vaticani *Processus Datariae* servantur[300], quamquam nonnulla eorum apparata erant "ad comprobandum

---

[292] Cfr. J. Metzler, *Indici dell'Archivio Storico della Sacra Congregazione "de Propaganda Fide"*, "Euntes Docete", 21 (1968), p. 109-130.

[293] R. Ritzler, *Die bischöflichen Informativprozesse in den "Processus Consistoriales" im Archiv des Kardinalkollegs bis 1907*, "Römische Historische Mitteilungen", 2 (1957/58), p. 205.

[294] Cfr. Pásztor ASV, p. 127.

[295] Magna eius pars servatur in aliis sectionibus Archivi Vaticani, ex. gr. in *Miscellanea Armadia* I, vol. 84-85 et *Nunz. di Polonia* 394.

[296] Cfr. supra, p. 28-30.

[297] Cfr. Ritzler, ut supra; collectio est fere continua nonnisi ab a. 1588.

[298] AV, *Indice* 1045.

[299] Ex. gr. acta processus Eustachii Wołłowicz, ad episcopatum Vilnensem nominati, a Francisco Diotallevi a. 1616 celebrati, servantur in AV, *Misc. Arm.* I vol. 85, f. 42r-69v; processus Alexandri Horain, nominati a. 1710 ad episcopatum Smolenscensem (acta a Nicolao Spinola confecta), in AV, *Nunz. di Polonia* 394, s.f. Acta processus A. Grabowski ad suffraganeatum Posnaniensem, a P. Vidoni a. 1656 celebrati, inveniuntur inter scripta protectoris Poloniae, card. Virginii Orsini (Roma, ACO, *Arch. Orsini*, 402, n. 348, 349).

[300] Inventarium secundum dioeceses in AV, *Indice* 1046, cfr. Pásztor ASV, p. 64-65.

processum per Illustrissimum et Reverendissimum Dominum Nuntium... confectum"[301].

Dissipatum et non nimis copiosum est litterarum commercium nuntiorum apostolicorum in Polonia, quod servatur in **tabulario antiquae Congregationis Concilii,** a. 1564 a Pio IV ea mente constitutae, ut vigilaret, quo decreta Concilii Tridentini ad effectum adducerentur. Difficillimum tamen est principali eiusdem tabularii sectione uti, et quidem illa, quam explorare nostra maxime interest, quae *Positiones* vocatur, et quae nunc in Tabulario Vaticano custoditur (5638 volumina annos 1564-1911 comprehendentia), nam usque ad a. 1677 (ad ms. 2671) documenta in ea deposita et asservata secundum singula Concilii Tridentini decreta ordinabantur et disponebantur, post illum vero annum secundum tempus, quo inspiciebantur et examinabantur[302]. Accuratissimum repertorium, a Dominico Troiani confectum[303], complectitur tantummodo 48 prima volumina huius amplissimae sectionis; reliqua autem ne brevibus quidem indicibus praedita sunt, ita ut si quis ea explorare voluerit, aliud post aliud perlustrare cogatur[304]. Iam prima documenta nuntiorum Polonorum, scil. Claudii Rangoni "Dubia, in quibus R.D. Premisliensis ab R.mo D. Nuntio Apostolico petit resolutionem", una cum responso Congregationis 8 I 1603 a. dato[305], necnon epistulae Francisci Diotallevi et Cosmi de Torres, cum documentis annexis, annos 1617/18 et 1622 comprehendentibus[306], demonstrant documenta in tabulario illo servata, licet pauca, maximi tamen momenti esse. Accessus ad illa, quae in inventario Dominici Troiani non nominantur, facilior quodammodo efficitur propterea, quod registra responsorum Congregationis in alia serie eiusdem ministerii pontificii inveniuntur, quae scil. *Libri Litterarum* appellatur, et quae constat 38 voluminibus registrorum, ad annos 1564-1902 spectantium, et nunc in aedibus Congregationis pro Clericis (Romae, ad Plateam Pii XII sub n. 3 sitis) asservatur. Haec autem facile reperire potes, si conciso inventario, secundum annos ab A. Parisella elaborato et publici iuris facto, utaris[307].

Alia magni momenti pro vita Ecclesiae Catholicae post Concilium Tridentinum reformanda fuit **Congregatio Episcoporum et Regularium**, a. 1593 (definitive 1601) ex duabus antecedentibus congregationibus eam componen-

---

301 Processus Venceslai Paprocki ad suffraganeatum Vladislaviensem, 18 III 1639, AV, *Processus Datariae* 18 f. 53r-55r.

302 Cfr. Pásztor ASV, p. 149-150.

303 *S. Congregatio Concilii. Fondo Storico. Positiones,* T. 1-11 (AV, *Indici* 910-920).

304 Magnae gratiae debentur sac. Christophoro Nitkiewicz, huius seriei studioso, qui e voluminibus a se examinatis (49-244) paucas sed pretiosas litteras nuntiorum adnotavit.

305 AV, *Congr. Concilii, Positiones* 8 f. 438r-441v.

306 Ibidem, vol. 10 f. 471r-529v.

307 A. Parisella, *"Liber Litterarum" Sacrae Congregationis Concilii,* in: *La Sacra Congregazione del Concilio. Quarto Centenario della Fondazione (1564-1964). Studi e ricerche,* Città del Vaticano 1964, p. 447-476. Descriptionem totius archivi huius Congregationis dedit F. Chiappafreddo, *L'Archivio della S. Congregazione del Concilio,* ibidem, p. 395-422.

tibus constituta[308]. Totum archivum historicum huius congregationis nunc in Archivo Vaticano servatur. Litterae nuntiorum reperiri possunt praesertim in serie *Positiones,* constante circiter 6 milibus thecarum, documentis ad annos 1573-1908 refertarum, ad a. 1625 secundum annos ordinatis; post illum vero annum regula chronologica observatur in seriebus internis: *Vescovi, Regolari, Monache* et *Archivio Segreto* (ultima incipit a. 1721)[309]. Etiam in hoc tabulario paucae, sed magni momenti epistulae nuntiorum inveniri possunt, ut ex registris nuntiorum, quae conservata sunt, patet[310], sed, proh dolor, explorationes rerum Polonicarum in hoc archivo nondum sunt inchoatae.

Felicius cessit **Archivo Congregationis Rituum**, a. 1588 eo institutae, ut super ritibus et caerimoniis Ecclesiae ac sanctorum canonisationibus vigilaret[311]. Tabularium huius congregationis, quod in Archivo Secreto Vaticano depositum servatur, non multas quidem habet epistulas et documenta nuntiorum, quae maxime in serie Sectionis Liturgicae, *Positiones* nuncupata (2000 capsulae, documenta a. 1588-1969 comprehendentes), conservantur, sed usque ad a. 1632 omnes annotatae et partim editae sunt a Victore Gramatowski SJ, qui eas etiam documentis ex registro responsionum Congregationis eiusdem temporis spatio expeditarum (conservatur in sede Congregationis pro Cultu Divino, Romae ad Plateam Pii XII sub n. 10) locupletavit[312]. Litterae tamen nuntiorum post a. 1632 datae, iterum magno labore in hoc tabulario sunt quaerendae.

Nonnulla documenta et epistulae nuntiaturae Polonae inveniri etiam possunt in archivo antiquissimi tribunalis **S. Romanae Rotae**, in qua maxime audiebantur causae per appellationem ad eam devolutae[313]. In sectione *Processus Actorum* (1063 vol., ad a. 1500-1800) exstant aliquot protocolla causarum, primum coram tribunali nuntiaturae agitatarum et deinde ad Rotam devolutarum, sigillis nuntiorum munita. Excerpta ex illis, quae non sunt conservata (praesertim sententiae), reperiri possunt in sectione *Positiones* nuncupata (3819 vol. ad a. 1627-1870). Litterae autem nuntiorum aliaque scripta, praesertim ad diversas commissiones ipsis a Rota demandatas

---

[308] Cfr. Del Re, p. 330-332.

[309] Inventarium chronologicum singulorum voluminum (AV, *Indice* 1104 I/II) suppletur analyticis indicibus rerum, de quibus tractant, in alia serie eiusdem archivi asservatis, quae *Collectanea* appellatur (31 volumina). De toto archivo huius congregationis, nondum accurate ordinato, cfr. Pásztor ASV, p. 156-162. Quanti momenti sint documenta in tabulario isto asservata ad demonstrandam ministeriorum Curiae Romanae dispertitionem (ita ut pars epistularum commercii nuntiorum Neapoli recta ad Congregationem transmitterentur), scribit P. Caiazza, *Nunziatura di Napoli e problemi religiosi nel Viceregno Post-Tridentino,* RSCI 42 (1988), p. 34; ibidem in pp. 49-69 singula documenta publicantur.

[310] Vide ex.gr. registra epistularum ad diversas Congregationes, quas Andreas Sanctacroce a.1690-1696 (AV, *Arch.Santacroce* 38) et Camillus Paulucci a. 1728-1737 (collectio quaedam privata) dederunt.

[311] Cfr. Del Re, p. 435.

[312] W. Gramatowski, *Polonika liturgiczne w Kongregacji Obrzędów*; cfr. Pásztor ASV, p. 170.

[313] Cfr. Del Re, p. 243-259; Pásztor ASV, p. 179-185.

spectantia, in 185 capsulis sectionis *Iura diversa* (1512-1802) quaerenda sunt[314].

Casu quodam fortuito in Bibliothecam Vaticanam pervenerunt 3 volumina documentorum ex tabulario, aditu quidem difficillimo, **Congregationis S. Officii**, ad annos 1626-1628 spectantium, in quibus i.a. etiam aliquot epistulae Ioannis Baptistae Lancellotti et Antonii Santacroce inveniuntur[315]. Singula tantum documenta ad nuntiaturam Polonam spectantia inveniri possunt in reliquis Romanae Curiae dicasteriis, actu exsistentibus seu iam suppressis, quae ideo hic non sunt examinanda.

Facile autem adiri possunt brevia, litteras credentiales et commendaticias pro nuntiis continentia, necnon brevia et bullae cum illorum praerogativis et facultatibus. Documenta haec servantur sub dato in collectione Vaticana, *Registri Vaticani* inscripta (facultates nuntiorum saeculo XVI in forma bullarum edebantur), et in registris epistularum missarum Secretariatus Brevium ad Principes (litterae credentiales in seriebus *Epistulae ad Principes* et *Armaria 44-45*)[316] et Secretariatus Brevium generalis (facultates in serie **Secretariatus Brevium**). Invenire in hac serie documenta pontificia satis pretiosa, ad nuntiaturam Polonam pertinentia, est admodum facile propter accuratissimum, 150 voluminibus constantem *Indicem Brevium* (in aula consultatoria AV), quo singula brevia enumerantur: ad annum usque 1721 ordine chronologico, postea vero secundum voces intra singulos pontificatus; inter quos etiam vox "De Nuntiaturis Apostolicis" occurrit [317].

Notandum est non pauca documenta, ad nuntiaturam Polonam spectantia, etiam in aliis Tabularii Vaticani partibus sparsa esse, praesertim in Archivo Arcis[318] et in Miscellaneis Armariis[319].

4) **Tabularia gentilicia secretariorum status.**

Non est obliviscendum partem non exiguam diplomatici litterarum commercii nuntiaturae Polonae privata tabularia locupletasse eorum, qui vel epistulas acceperunt vel eas miserunt: cardinalium nepotum et secretariorum status ex una parte, et nuntiorum ex altera. Re enim vera bibliothecae nonnullorum cardinalium nepotum - praesertim si ex familia feliciter regnantis

---

[314] Omnes has informationes debeo dr Christinae Bukowska, quae explorando huic tabulario a pluribus annis operam navat.

[315] BV, *Barb.Lat.* 6334-6336. In ultimo horum voluminum inveniuntur 6 epistulae Antonii Santacroce.

[316] Quas adducunt, cum de singulis nuntiis loquuntur, Biaudet NAP et Kartunnen NAP.

[317] Brevia pro nuntiis, in hac sectione servata, recensentur in Hierarchia Catholica (a volumine quarto). Descriptionem totius sectionis cfr. Pásztor ASV, p. 115-117.

[318] Vide i. a. originales epistulas Nicolai Fabri, a. 1525/26 datas, in AV, AA I-XVIII, vol. 6522.

[319] Praesertim in *Misc. Arm.* II (antea *Politicorum Varia).*

pontificis nati essent - eiusmodi documentis abundant. Collectiones istarum bibliothecarum saepe non circumscribuntur ad temporis spatium, quo possessores earum munere suo functi sunt, sed rebus etiam ad posteriora tempora spectantibus bene instructae sunt, quae vel per emptionem vel hereditatem acquirebantur.

Feliciter evenit, quod vetustissima eiusmodi collectio ("buona quantità di carte") ex hereditate post cardinalem Alexandrum Peretti, nepotem Sixti V (1585-1590), relicta, ab Alexandro VII (1655-1667) coempta et Tabulario Vaticano tradita est[320]. Multo maiores, quamquam fideliter officio eorum respondentes, sunt posteriores collectiones cardinalium Petri et Cynthii Aldobrandini, secretariorum nepotum Clementis VIII (1592-1605). Servabantur in eis - tum ex familiae ipsorum tabulario, tum ex secretariatu pontificio deprompta - documenta, ad legationes cardinalium Hippolyti Aldobrandini annis 1588-1589 et Henrici Caetani annis 1596-1597 in Polonia peractas pertinentia, litterarum commercium cum nuntiis, qui sub pontificatu papae Aldobrandini munere fungebantur, id est acta fere omnia Germanici Malaspina (1592-1598), una cum registris ab ipso confectis et epistulis originalibus ad ipsum datis, necnon secretariatus status litterarum commercium cum Claudio Rangoni (1598-1606).

A. 1631 illae copiosae collectiones ab ultima ex stirpe Aldobrandiniorum, Olympia, Pauli Burghesii uxore, dotis nomine ad familiam Burghesiorum apportatae sunt. Hoc modo cum aliis magnis documentorum collectionibus coniunctae et in unum redactae sunt, cum illis scil., quae a secretario status sequentis pontificis, Pauli V Burghesii (1605-1621), et eius ex sorore nepote, Scipione Caffarelli Borghese, relictae erant. Cui quoque opportunum visum est in familiae suae tabularium transferre non solum registra sui proprii litterarum commercii cum nuntiis Francisco Simonetta (1606-1612), Laelio Ruini (1612-1614) et Francisco Diotallevi (1614-1621), sed etiam partem non contemnendam eorum epistularum originalium.

Manifestum est documenta ad Poloniam spectantia, quamquam permulta, tantae hoc modo constitutae duarum familiarum collectionis particulam tantum effecisse. Quae, a. 1892 ex integro a Leone XIII papa coempta et Archivo Vaticano tradita, possidet hodie 2 milia et supra codicum manuscriptorum, qui in quattuor seriebus sectionis **Fondo Borghese** et 120 thecis sectionis **Carte Borghese** coacervati sunt[321]. Supramemoratum nuntiorum Polo-

[320] Moroni I, p. 286.

[321] Sectio tertia in AV - *Archivio Borghese* - continet tantum chartas ad familiam Borghese eiusque rem familiarem spectantes; cfr. Pásztor ASV, p. 213-214.

norum litterarum commercium, quod in vetere Aldobrandiniorum tabulario servabatur, hodie imprimis in seriebus I, II et IV sectionis *Fondo Borghese* et in theca 59 sectionis *Carte Borghese* sparsim collocatum est; res ad nuntiaturas Pauli V spectantes praesertim in secunda serie *Fondo* collectae sunt, in qua tamen tantummodo manuscripta 217-237 collectionem cohaerentem et continuam originalium epistularum nuntiorum apostolicorum in Polonia efficiunt. Alia volumina, quae solum vel maxima ex parte documenta nuntiaturae Polonae continent, invenire poteris, si utaris brevibus inventariis, iam tunc confectis, priusquam tabularium a Sede Apostolica acquisitum esset[322]. Singula documenta nuntiorum reperiri etiam possunt in litterarum commerciis, cum aliis personis, praesertim Polonis, habitis[323]. In prima serie *Fondo* servantur multa exemplaria instructionum et litterarum nuntiorum, quae ad tempora ante annum 1592 pertinent[324].

Parva pars non ligati litterarum commercii Aldobrandiniorum, i.a. epistulae Germanici Malaspina et Claudii Rangoni ad cardinalem Cynthium Aldobrandini, ab Olympia Aldobrandini Borghese in tabularium familiae Pamphili apportata est, cum illa, vidua facta, a. 1647 Camillo Pamfili, Innocentii X (1644-1655) ex fratre nepoti, nupsisset. Documenta haec nunc servantur in parvo *Fondo Aldobrandini* (litterae nuntiorum in voluminibus 1, 3-5) privati **Tabularii Doria Landi Pamfili,** quod Romae ad Plateam "della Gatta" sub numero 5 situm est[325].

In hereditate post familiam Burghesiorum relicta omnino desiderantur epistulae originales nuntii Francisci Simonetta eiusque secretarii - internuntii Caesaris Baroffi - ad cardinalem Scipionem Borghese annis 1609-1613 datae. Septem volumina eis referta inter manuscripta, ex Secretariatu Status intercepta a cardinali Ludovico Ludovisi, sequentis papae Gregorii XV Ludovisi (1621-1623) nepote, inveniuntur. Per plus quam dimidium saeculum in tabulario gentilicio Ludovisiorum asservata, a. 1681 - matrimonio ultimae ex Ludovisiorum stirpe, Hippolytae, cum principe Sorae, Gregorio - in familiam Buoncompagni transierunt. Quae annis 1947-1953 Bibliothecae Vaticanae illa donavit, ubi hodie partem sectionis **Fondo Buoncompagni-Ludovisi** appellatae, ex 82 voluminibus epistularum littera "E" (Epistolae) signatis, constantem, efficiunt[326]. Ex eo, quod in tabulario Ludovisiorum reperiri pote-

---

322 AV, *Indici* 192 et 193 *(Fondo,* serie I-IV), *Indice* 1052 *(Carte).*

323 Ex. gr. epistulae originales cardinalis Andreae Batory ad Germanicum Malaspina, 3 X 1599, et Claudii Rangoni ad card. Cynthium Aldobrandini, 13 X 1601 datae, servantur in *F.Borghese* III 70 B-F, f. 36r et 104r.

324 Ex. gr. in ms. I 56 f. 34r-41v exstat instructio pro Camillo Mentovato, a. 1558 ei data; in ms. I 141-144 f. 6r-11r habetur relatio Berardi Bongiovani, a. 1560 facta; in mss. vero I 163-169 et I 825-827 documenta ad nuntiaturam Aloisii Lippomano ex annis 1555-1557 pertinentia.

325 Exstat breve inventarium totius collectionis, a Renato Vignodelli Rubrichi confectum, *Il "Fondo Aldobrandini" dell'Archivio Doria Landi Pamfili,* ASRSP 92 (1969), 15-38.

326 Epistulae Francisci Simonetta inveniuntur in codicibus E.34-40. Cfr. Walter Reinhard, *Akten aus*

runt epistulae ad priorem pontificatum pertinentes, omnino autem defuit litterarum commercium cum nuntiis, tempore brevis pontificatus papae Ludovisi (1621-1623) habiti[327], clare sequitur, ut hoc quoque casu a novis secretariis status observata sit consuetudo intercipiendi acta et quidem eo, ut melius cognoscerent causas et negotia, quae eis ab illis expedienda committerentur[328]. Re enim vera omnes epistulae nuntii Cosmi de Torres et auditoris eiusdem, Antonii Cirioli, ad Secretariatum Status missae, necnon "Registrum litterarum cardinalis Ludovisi, nepotis Gregorii XV, ad nuntios et cardinales Poloniae atque eorum secretarios inde a 21 VIII 1621 usque ad 1 VII 1625 a. datarum" (ergo integrum pontificatum pontificis ex stirpe Ludovisiorum complectentium) in ingentibus collectionibus familiae eius successoris, Urbani VIII (1623-1644) eiusdemque secretarii status, cardinalis Francisci Barberini, asservantur[329].

Quae tanta documentorum collectio, omnium saeculi XVII nobis cognitarum collectionum privatarum longe copiosissima, a cardinali Maffeo Barberini, adhuc prius quam ad pontificatus fastigium eveheretur, inchoata erat. Cuius tamen verus conditor fuit iam supra nominatus cardinalis Franciscus (1597-1679), qui non solum diligenter cumulabat familiae suae litterarum commercium et ex bibliothecis privatis et monasterialibus avide acquirebat vetera litterarum monumenta, typis impressa et manuscripta, sed etiam - summi pontificis permissu - ex arce Vaticana tot manuscripta, quot ei libuit, asportare solebat[330]. Bibliotheca, hoc modo condita, nonnisi minima ex parte ab eius successoribus aucta et locupletata est[331]. Anno 1902, cum Leo XIII exiguo pretio eam redemisset et Bibliothecae Vaticanae inseruisset, ad 40 milia textuum typis impressorum et plus quam decem milia codicum manuscriptorum continebat[332]. Pretiosa manuscripta Latina (**BV, Barberini Latini**), quae investigare nostra maxime interest, similiter ac reliquae collectiones, a duobus ultimis bibliothecariis Barberiniorum, Sancte et Alexandro Pieralisi, accurate ordinata et in indices relata sunt. Breves catalogi ab ipsis confecti, ad nostros usque dies sunt praecipuus fons informationis de iis, quae in singulis codicibus *Barberinianis Latinis* continentur, qui codices in Bibliotheca quoque Vaticana suam primigeniam dispositionem servaverunt, mutata nonnisi numeratione partim Romana, partim Arabica, in continuam signa-

---

dem Staatssekretariat Pauls V. im Fondo Buoncompagni-Ludovisi der Vatikanischen Bibliothek, RQ 62(1967), p. 94-104.

[327] In collectione ista servantur nonnisi minoris momenti epistulae aliarum personarum ad cardinalem Ludovisi, annis 1621-1623 datae (mss. E. 70-82).

[328] Cfr. Kraus GPS, p. 7.

[329] Cfr. BV, *Barb.Lat.* 6580-6582 (litterarum commercium) et 6621 (registrum).

[330] Bignami, p. 109.

[331] Cfr. Giuseppe Gabrielli, *La Biblioteca Barberiniana,* in: *Enciclopedia Italiana,* T. 6, Roma 1930, p. 140.

[332] Bignami, p. 109.

turam Arabicam (ex. gr. antiquum ms. LXIX, 67 est hodie 6160)[333].

Nihilo tamen minus dispositio totius collectionis non est uniformis. Manuscripta enim postea acquisita (ex. gr. documenta ad nuntiaturam Aloisii Lippomano pertinentia in collectionibus Caraffarum[334], copiarium epistularum Ioannis Francisci Commendonae ex annis 1563-1565 et summaria eius litterarum ex eodem tempore in cancellaria Secretariatus Status confecta[335], necnon epistulae aliorum nuntiorum apostolicorum in Polonia inter documenta pontificatuum Gregorii XIII[336], Clementis VIII[337], Pauli V[338] et Gregorii XV[339]) commixta exstant cum litterarum commercio Barberiniorum: cardinalium Maffei, Caroli et imprimis ipsius Francisci, et aliquot corpora manuscriptorum efficiunt, quae aliqua originis et qualitatis uniformitate praedita esse videntur. Maximum eiusmodi corpus sunt *Carteggi diplomatici,* id est litterarum commercia secundum regiones ordinata. Inter manuscripta, quae in sectione "Polonia" servantur (mss. 6559-6675) - praeter epistulas originales regum Poloniae eorumque secretariorum et factorum Italorum, necnon Regni procerum ad summos pontifices et ad familiam Barberiniorum datas - inveniuntur 8 volumina epistularum originalium nuntiorum, annis 1611-1623 ad cardinales secretarios status, Scipionem Borghese et Ludovicum Ludovisi (mss. 6575-6582), datas, quae forsan a Francisco Barberini ex Vaticano asportatae erant; 20 volumina similium epistularum et novitatum ("avvisi), ex Polonia ad ipsum annis 1623-1644 (mss. 6583-6600) et paulo post, ad ipsum ipsiusque nepotem, cardinalem Carolum Barberini, annis 1681-1704 Regni Polonae protectorem, missarum (mss. 6660-6664)[340].

Praeter istam ingentem seriem, in collectionibus manuscriptorum Barberiniorum, quae directe a Francisco Barberini proveniunt, servantur registra responsorum eiusdem, inter quae occurrunt etiam integra volumina epistula-

---

333 Inventaria haec inveniuntur hodie in aula consultatoria Bibliothecae Vaticanae: ordinaria sub numeris 335-374, analytica autem (ordine alphabetico disposita) sub numeris 110-168.

334 Mss. 5697-5740; cfr. imprimis in ms. 5715 pretiosas epistulas originales Aloisii Lippomano, ex nuntiatura Polona missas. Documenta ad nuntium Lippomano pertinentia servantur etiam in mss. 5805 et 5806.

335 *Barb.Lat.* 853 et 5798.

336 Mss. 5741-5745 ad annos 1572-1585.

337 Registra epistularum ad nuntios datarum in mss. 5746-5748 et collectiones originales illorum litterarum commercii in mss. 5783-5786 et 5822-5866. Omnia ad annos 1592-1605 referuntur.

338 Registra litterarum commercii cardinalis Scipionis Borghese in mss. 5912-5938 et 5945-5946 (codex 5932 continet registra epistularum ad Franciscum Simonetta ex a. 1611, codex autem 5945 eiusmodi registra ex a. 1605) et originalia responsa nuntiorum, annis 1605-1621 data (ex Polonia in mss. 6575-6579, cfr. infra).

339 Registra commercii litterarum cardinalis Ludovici Ludovisi in mss. 5939, 5941-5944 et 5958-5963 et responsa originalia nuntiorum ex annis 1621-1623, secundum regiones disposita (Polonica in mss. 6580-6582).

340 Mss. 6649-6654 sunt registra responsorum cardinalis Caroli Barberini ad epistulas Polonorum et nuntiorum in Polonia, annis 1681-1704 datas.

rum nuntiorum apostolicorum (etiam Polonorum) ex annis, quibus Barberini secretarii status munere fungebatur (manuscripta 6007-6008, 6226-6227, 6234-6236). Originales autem nuntiorum epistulas, quas ex cancellaria non asportavit (neque obliviscendum est ab illo inceptam esse fere non interruptam seriem litterarum commercii nuntiorum, quod in sectione *Nunziatura di Polonia* servatur)[341], cardinalis Franciscus Barberini, ad usum bibliothecae suae, transcribi iussit. Propterea in manuscriptis 6158-6162 inveniuntur duplicatae epistulae nuntiorum Antonii Santacroce, Honorati Visconti et Marii Filonardi, annis 1628-1643 scriptae, quae eo pretiosiores sunt, quod duo ex originalibus codicibus, ex quibus transcriptae erant, iam omnino perierunt[342].

Summatim affirmari potest, collectiones Francisci Barberini, singulas etiam epistulas nuntiorum Polonorum continentes, inter alia ipsius scripta sparsas[343], esse unum ex maximi momenti fontibus, ad nuntiaturam Polonam primae partis saeculi XVII pertinentibus.

Subsequentium pontificum nepotibus non contigit, ut in familiarum suarum bibliothecis tot epistulas nuntiorum, cum quibus eis, munere secretariorum status fungentibus, litterarum commercium intercedebat, accumularent. Itaque cardinalis Camillus Pamfili, nepos Innocentii X (1644-1655), id tempestive facere non potuit, cum a. 1647 sacrae purpurae et officio renuntiaverit eo, ut Olympiam Aldobrandini Borghese uxorem duceret. Eius in Secretariatu Status successores, qui magna ex parte stirpe pontificum orti non erant, officiale litterarum commercium, cum nuntiis apostolicis habitum, plerumque in Curiae Romanae tabulario relinquebant, ex quo praesertim tempore Alexander VII Chigi pontifex maximus (1655-1667), annis 1651-1655 secretarius status Innocentii X, serio constituisset decretum Urbani VIII, a. 1628 editum, de epistulis nuntiorum in Archivo Vaticano coacervandis, severae exsecutioni mandare[344]. Quam ob rem ex illo tempore in tabulariis et bibliothecis privatis summorum pontificum nepotum et secretariorum status plura documenta collecta sunt per emptionem acquisita, quam ex Secretariatu Status clam asportata (et propterea tam varia et multiformia sunt, quamquam interdum valde pretiosa).

Nihilominus in huiusmodi collectionibus multa adhuc magni momenti litterarum monumenta, ad nuntiaturas pertinentia, nonnumquam ostendi possunt. Itaque copiosissima **collectio Chisiorum**, a Fabio Chigi (postea Alexandro VII) inchoata, antequam ad summi pontificatus culmen eligeretur,

---

[341] Cfr. supra, p. 42.

[342] Scil. codex litterarum commercii Antonii Santacroce ex a. 1628, cuius exemplar in *Barb.Lat.* 6158 servatur, et codex epistularum Marii Filonardi, ex "cifra" explicatarum, datarum annis 1635-1639 (exemplar in *Barb.Lat.* 6161). Reliqui tres codices originales servantur in AV, *Nunz.Pol.* 42A, 47 et 49.

[343] Ex. gr. in ms. 2168 f. 47r invenitur originalis epistula Ioannis Lancellotti, a. 1624 scripta.

[344] Moroni I, p. 285.

praeter ipsius epistularum commercium cum nuntiis apostolicis (i.a. cum Ioanne de Torres)[345] illo tempore habitum, quo secretarii status munere nondum fungebatur, continet etiam unicam in genere suo collectionem epistularum notis secretioribus scriptarum et registrorum epistularum, a secretariis status annis 1585-1665 ad nuntios datarum et ab eis acceptarum, quae a variis secretariis "della cifra" arcanis notis scriptae et explicatae erant[346]. In collectione ista servatur quoque litterarum commercium cum nuntiis apostolicis in Polonia, a Camillo Mentovato (1558) ad Antonium Pignatelli (1665), quod praecipue annis 1585-1605 frequentissimum fuit, cum officio secretariorum a notis secretioribus iam supranominati Ioannes et Maffeus Argenti fungerentur[347]. Quae omnia documenta, una cum collectione non exigua transcriptarum relationum nuntiorum (etiam Polonorum)[348], ab anno 1922 in Bibliotheca Vaticana servantur [349].

Aliud ex servatis tabulariis secretarii status, scil. collectiones cardinalis Alderani Cybo, qui per totum pontificatum Innocentii XI Odescalchi (1676-1689) munere suo functus erat, hanc regularitatem confirmat. In **Archivo Card. Alderani Cybo**, quod hodie in Tabulario Status Massae invenitur, 3 tantum epistulae nuntii Opitii Pallavicini ad cardinalem illum datae servatae sunt[350]. Collectio tamen ista (ex 95 codicibus constans) clauditur 5 voluminibus originalis litterarum commercii cardinalis Scipionis Borghese, annos 1609-1623 comprehendentis, in quo circiter 200 epistulae nuntii Francisci Simonetta eiusque auditoris Ioannis Mariae Belletto et internuntii Caesaris Baroffi etiam servantur[351]. Volumina haec Cybo ex Archivo Vaticano asportasse fertur "per necessità contingenti"[352], sed verisimilius videtur ea in collectionem ipsius directe ex tabulariis familiae Borghese vel potius Buoncompagni-Ludovisi pervenisse[353].

---

345 Cfr. supra, p. 10.

346 Haec collectio occupat totam fere sectionem **M** et magnam partem sectionis **N** (ad N.II.30).

347 Cfr. BV, *Chigi* M.I.4 (Mentovato), N.II.27 (Pignatelli). Volumen litterarum commercii cum Pignatelli ex annis 1663-1665 casu quodam sub signatura E.II.34 invenitur. Polonica vero ab utroque Argenti collecta sunt in mss. M.II.43, 47, 53, 55, 56, 60. Cfr. supra, p. 31.

348 Servantur plerumque in sectione **R** (Polonica in R.I.26, 27, 29).

349 Cfr. Bignami, p. 140. Inventaria huius archivi inveniuntur in aula consultatoria Bibliothecae Vaticanae sub signatura 190 (reale, vol. 1-54) et 389 (ordinarium, vol. 1-6).

350 In mss. 24 (n. 45), 81 (n. 137) et 82 (n. 3). Codices 34 et 35 continent tantummodo originale litterarum commercium regum Poloniae eorumque familiarium cum cardinali Cybo ex annis 1656-1699. Epistulae episcoporum aliorumque procerum Polonorum, ad cardinalem Cybo datae, inter epistularum commercium cum aliis personis sparsae inveniuntur in voluminibus secundum annos ordinatis.

351 Mss 190-194. Epistulae Francisci Simonetta, Ioannis Belletto et Caesaris Baroffi ad Scipionem Borghese, annis 1609-1612 datae, cum commercio litterarum aliorum nuntiorum in his voluminibus, nullo servato ordine, commixtae sunt.

352 Sic affirmat auctor 5 voluminibus constantis inventarii huius tabularii Iosephus Arsento (cfr. eius introductionem).

353 Quod attinet ad chronologiam, supplentur epistulis in BV, *Fondo Buoncompagni-Ludovisi*, asservatis, ex quo coniici potest eas, similiter ac illas, interceptas esse a cardinali Ludovisi, postquam

Similiter multa pretiosa manuscripta, ad veteres nuntiaturas pertinentia, continentur in magna collectione eximii librorum amatoris, cardinalis Petri Ottoboni, nepotis papae Alexandrii VIII Ottoboni (1689-1691), quae a. 1748 a summo pontifice Benedicto XIV empta et Bibliothecae Vaticanae tradita est[354]. In hac collectione (**codices Ottoboniani Latini**) - praeter exemplaria multarum relationum finalium nuntiorum[355] - servantur quoque magni momenti registra epistularum commercii cardinalis secretarii pontificii Tolomaei Gallii, i.a. cum nuntiis Andrea Caligari et Alberto Bolognetti, annos 1579 -1584 complectentis[356]; invenitur etiam inibi pluribus voluminibus constans minutarium epistularum cardinalis Petri Aldobrandini, fragmenta litterarum a. 1598 ad nuntium Germanicum Malaspina datarum continens[357], necnon unica in genere suo collectio documentorum "pro memoria", de meliore ordinatione et efficaciore actione nuntiaturarum, inter quas etiam Polonae, editorum[358]. Deest autem in hac collectione litterarum commercium cum nuntiis apostolicis, qui tempore pontificatus papae Ottoboni munere suo functi sunt.

Idem litterarum commercium quoque desideratur (licet adsint non pauca exemplaria relationum finalium)[359] in collectionibus nepotis Clementis XII (1730-1740), cardinalis Nerei Corsini. In **Bibliotheca Corsiniana** Romae (ad Plateam della Lungara n. 10) servatur unum tantummodo volumen documentorum, ad negotia pertinentium, quae cardinalis iste cum nuntio Camillo Paulucci annis 1730-1738, cum scil. Congregationis Consistorialis sodalis esset, expedienda curabat[360].

Unicam exceptionem ex hac regula efficit tabularium familiae summi pontificis Clementis XI Albani (1700-1721). Multa enim eius pontificatus documenta, ad politicam papae agendi rationem pertinentia, a familiaribus eius ablata sunt. A. 1751 Benedictus XIV 268 volumina, maximi momenti acta et documenta illius pontificatus continentia, ab eis redemit et Tabulario Vaticano tradidit[361]. Volumina 193-196 eiusdem collectionis, quae nunc **Fon-**

munere secretarii status fungi coeperat (cfr. supra, p. 60-61).

354 Cfr. Bignami, p. 55. Brevissimum inventarium huius copiosi tabularii adest in aula consultatoria Bibliothecae Vaticanae sub signatura 387 (vol. 1-2).

355 I.a. instructiones pro Cosmo de Torres (1621) et Ioanne Lancellotti (1622) inveniuntur in ms. *Ottob.Lat.* 2725 f. 131r-143r et 189r-199r; relatio autem Berardi Bongiovanni (1560) in ms. 2510 f. 66r-70v.

356 Cfr. *Ottob.Lat.* 2415 et 2417.

357 *Ottob.Lat.* 3252 f. 568r-583r. In collectione epistularum nuntii apud regem Hispaniae, Philippi Sega, inveniuntur etiam aliquae epistulae Caligarii et Hannibalis de Capua (cfr. *Ottob.Lat.* 3206).

358 *Ottob.Lat.* 2206; documenta ad nuntiaturam Polonam spectantia in f. 156r-177r.

359 Una ex maximis collectionibus instructionum et relationum, comprehendit manuscripta 466-577; inter quae invenitur relatio Iulii Ruggieri ex a. 1568 in ms. *Cors.* 475 et eleganter transcriptum *Raguaglio* (Vademecum) Galeatii Marescotti (1670) in ms. *Cors.* 474.

360 Ms. *Cors.* 1186.

361 Cfr. Pásztor ASV, p. 210-211.

do Albani efficiunt, documenta ad Poloniam spectantia continent[362]. Ordine chronologico disposita, incipiunt ab instructione a. 1698 nuntio extraordinario Fabricio Paulucci data[363]. Cum enim et reliqua huius voluminis documenta praecipue ad eius missionem in Polonia peractam spectent, adhuc priusquam papa Albani ad summi pontificatus fastigium eveheretur, in sequentibus autem voluminibus maiore ex parte documenta contineantur, quae ad negotia cum nuntiis apostolicis ab illo expedienda tempore, quo non solum munere secretarii status fungebatur (1700-1721), sed etiam Regni Poloniae protectoris vices gerebat (1706?-1712), coniciendum est totam hanc collectionem ab illo videlicet accumulatam esse[364]. Curiosa enim res est, in collectione ista omnino desiderari documenta ad annos 1715-1721 spectantia, ex quo scil. tempore iuvenis Regni Poloniae protector, cardinalis Hannibal Albani, negotiis Poloniae promovendis serio animum intendit. Epistulae nuntiorum, quae in *Fondo Albani* servantur, quamquam per singula volumina sparsae, facile tamen inveniri possunt, si utaris accurato inventario, ex quo primam de eis notitiam iam a. 1894 Eugenius Šmurlo hausit[365].

5) **Tabularia gentilicia Regni Poloniae protectorum.**

Suspicandum est illam tabularii familiae Albani partem, quae in arcem Vaticanam nunquam rediit, non exiguas continuisse collectiones litterarum commercii nuntiorum apostolicorum in Polonia cum cardinalibus Hannibale et eius ex fratre nepote, Ioanne Francisco Albani, qui inde ab a. 1712 usque ad Reipublicae Utriusque Nationis, post tertiam Poloniae inter hostes divisionem, a. 1795 interitum atque ruinam, Regni Poloniae protectores erant. Epistulae hae a summis pontificibus non vindicabantur propterea, quod inde ab initio litterarum commercium cardinalium protectorum cum regibus Poloniae et nuntiis, apud eorum aulam constitutis, proprium ipsorum patrimonium existimabatur. Quod litterarum commercium ipsa rei natura plerumque minoris momenti esse videtur, quam quod cum Secretariatu Status intercedebat et imprimis ad principalem quaestionem in relationibus nuntiorum cum protectoribus - scilicet nominationes ad beneficia consistorialia - attinebat[366]. Cum tamen praecipua pars tabularii Albaniorum, quae ab auctoritatibus publicis Prussiae, gente Albaniorum a. 1825 extincta, coempta erat, cum in Germaniam transferretur, naufragium prope portum Civitatis Anti-

---

362 Vetus signatura *Polonia* 1-4; etiam codex 199 *Miscellaneis* constans, continet aliquot documenta ad Poloniam pertinentia.

363 Ms. 193 f. 11r-14r.

364 De aliis documentis ab eo relictis cfr. infra, p. 75.

365 Cfr. AV, *Indice* 144; Šmurlo ODK (1895), p. 199. In AV, *F.Garampi* 250, fasc. "R" servatur etiam inventarium rerum in his voluminibus contentarum, a Laurentio Caleppi pro Iosepho Garampi, die 4 VII 1771, antequam in Poloniam profectus esset, confectum.

366 Cfr. supra, descriptionem actorum processuum informativorum de candidatis ad episcopatus.

quae (Civitavecchia) passa sit[367], difficile est iudicare, quanti momenti hoc integrum epistularum commercium, saeculo XVIII habitum, fieret. Veri similiter non multo sese ab illo differebat, quod in tabulariis familiaribus Regni Poloniae protectorum saeculi XVI et XVII asservatum est.

Vetustissimae eiusmodi collectiones ad cardinalem Alexandrum Farnese, annis 1544-1589 Regni Poloniae protectorem, pertinuerunt. Satis multae epistulae nuntiorum, totum hoc temporis spatium complectentes, eandem fortunam perpessae sunt, quam et tabularium Farnesiorum cognoverat. Non multa documenta, quae in eis contenta erant, in principali eorum tabulario Parmensi (nunc Tabulario Status) custodiuntur[368]. Multo plura a. 1736 Parma Neapolim translata sunt, una cum litterarum commercio, quod ad nostros usque dies **Carte Farnesiane** vocatur. Praecipua illorum pars, superiore saeviente omnium gentium bello, 30 IX 1943 a. omnino deleta sunt[369]. Documenta ad Poloniam spectantia, quae in illis servabantur, nonnisi exeunte saeculo XIX ab historiae studiosis notata et significata sunt[370]. Servata sunt tantummodo illa satis pauca, quae in 19 codicibus a. 1890 ab Archivo Vaticano redempta sunt[371].

Collectiones autem subsequentium Poloniae protectorum, Alexandri et Andreae Peretti (1590-1623), hic illic sparsae et dissipatae manent[372]. Post Cosmum de Torres, olim in Polonia nuntium (1621-1623), annis vero 1623-1642 protectorem, eiusque ex fratre nepotem, Ioannem de Torres, annis 1645-1652 nuntium, in privato, hodie aditu difficili tabulario familiae Dragonetti de Torres, quod Aquilae (in media Italia) est, pauca tantum servantur documenta, quorum brevissima regesta Paulus Collura confecit[373]. In privato, quod iam memoravimus, **Archivo Doria Landi Pamfili** Romae, in sectione dicta *Archiviolo* Pamfili, inveniuntur etiam inter epistulas ordine chronologico ordinatas sparsae, aliquot epistulae nuntiorum apostolicorum in Polonia ad cardinalem Ioannem Baptistam Pamfili, qui - antequam summus pontifex (Innocentius X) eligeretur - munere comprotectoris Regni Poloniae annis

---

[367] Cfr. L. Berra, *Albani*, EC I, 638. Nihil, quod ad nuntiaturam Poloniae spectet, invenitur in illis antiquae bibliothecae Albaniorum fragmentis, quae in Archivo Status Romae (*Fondo Albani*) et Urbini (cfr. F. Canuti, *Catalogo di manoscritti esistenti nella Biblioteca del papa Clemente XI a Urbino*, Fano 1939) servantur.

[368] Omnia a V. Meysztowicz edita, cfr. infra, cap. II, p. 167.

[369] Cfr. Riccardo Filangeri di Candida, *Perdita e ricuperi del diplomatico Farnesiano*, in: *Miscellanea archivistica A. Mercati*, Città del Vaticano 1952 (Studi e Testi, 165), p. 269. De historia praecedenti tabularii Farnesiorum scripsit Ioannes Drei, *Gli Archivi Farnesiani, loro formazione e vicende*, Parma 1930.

[370] Nonnulla edidit Th. Wierzbowski (cfr. cap. II, p. 113); de registratione ab Expeditionibus Romanis facta cfr. cap. II, p. 124, 131.

[371] Accuratum inventarium analyticum in AV, *Indice* 1067. Maioris momenti Polonica ex hac collectione edidit Theiner VMPL II.

[372] Pars earum servatur in AV (cfr. supra, p. 59). Polonica sunt plerumque dissipata.

[373] Cfr. infra, cap. II, p. 167.

1636-1644 functus est[374]. Illis tamen pretiosius in ista collectione esse videtur originale registrum epistularum filii Sigismundi III, cardinalis Caroli Alberti Vasa, annis 1622-1635 ad nuntios Polonos datarum[375].

Tres Regni protectores (scil. comprotectorem Antonium Santacroce 1631-1641, protectorem Casparem Mattei 1644-1650, comprotectorem Marcellum Santacroce 1660-1674)[376], necnon duos nuntios (Antonium Santacroce 1627-1630 et Andream Santacroce 1690-1696) nobilis familia Romana Santacroce Poloniae dedit. Cuius copiossissimi tabularii maxima pars, 700 et supra voluminibus non ligati et male asservati familiaris litterarum commercii constans, hodie Romae in Tabulario Status Italici (AS, **Archivio Santacroce**)[377] servatur. A Polonis hactenus fere non exploratum[378], vera est "aurifodina" documentorum, ad historiam nuntiaturae Polonae totius paene saeculi XVII illustrandam. Custodiuntur enim in illo non solum maximi momenti codex originalium epistularum, a Polonis ad nuntium Antonium Santacroce datarum (ms. 774), et collectio etiam originalium litterarum ex Secretariatu Status ad Andream Santacroce missarum (ms. 1228), necnon originalia registra epistularis eius commercii cum aliis personis, quae ad eum litteras dabant (ms. 1167), verum etiam permultae et pretiosae epistulae ab eodem nuntio ex Polonia ad familiares suos scriptae (mss. 1222-1224).

Praeter omnem exspectationem, in eiusmodi collectionibus servatur quoque originale registrum epistularum cardinalis secretarii status Alderani Cybo ad nuntios Opitium Pallavicini et Iacobum Cantelmo, annis 1687-1688 datarum (ms. 1225 fasc. 4). Copiosissimum autem litterarum commercium nuntiorum apostolicorum in Polonia cum Antonio Santacroce et Caspare Mattei, Poloniae protectoribus, in 30 et supra reliquis codicibus eiusdem collectionis sparsum exstat[379]. Desiderantur autem, paucis exceptis, epistulae Polonorum ac nuntiorum in Polonia ad comprotectorem Marcellum Santacroce da-

---

[374] Epistulae hae in singulis voluminibus ordine chronologico dispositae sunt. Epistulae nuntiorum Polonorum inveniri possunt ope brevissimi inventarii, in quo nominantur sub nominibus ipsorum propriis; cfr. Renato Vignodelli Rubrichi, *Fondo detto "Archiviolo" dell'Archivio Doria Landi Pamfilj in Roma,* Roma 1972 (*Miscellanea della Società Romana di Storia Patria*, vol. 22).

[375] ADLP, *Archiviolo,* ms. 123 f. 8r-66v. Hoc registrum repertum est ab Adalberto Biliński a. 1987. Praeterea in *Archiviolo* servatur non parva, 22 voluminibus constans, collectio exemplarium notarum nobis relationum nuntiorum, i.a. etiam Polonorum (mss. 82-103). In mss. 158-159 servantur exemplaria notarum nobis instructionum.

[376] Cfr. Wodka, p. 115-116, qui tamen erronee ponit finem comprotectionis Polonicae Marcelli Santacroce iam anno 1666.

[377] Cfr. Marina Raffaelli, *L'Archivio Santacroce e le Carte Mattei,* in: *Miscellanea in onore di Ruggero Moscati,* Napoli 1985, p. 227-236.

[378] Hausit ex illo tantum, quantum scio, epistulas Iacobi Cantelmo Z. Szostkiewicz (cfr. Tab. XXXV).

[379] Attentionem nostram merentur manuscripta 209-212 et 775-777, ad Antonium Santacroce attinentia, et 766-767, quae i.a. continent epistulas nuntii Ioannis de Torres ad card. C. Mattei. In vetere inventario n. 46, in aula consultatoria Archivi Status Romae exposito, accurate non nominantur ea, quae in singulis manuscriptis continentur.

tae[380], quae in reliqua tabularii Sanctacruciorum parte, vendita vel dispersa, veri similiter inveniebantur. Huius dispersae partis maiorem collectionem esse illam puto, quae a Tabulario Vaticano coempta est, 53 voluminibus constat et etiam *Archivio Santacroce* vocatur. Etiam in hac collectione reperiuntur documenta ad Poloniam spectantia. Praecipue pretiosum est registrum epistularum, quas Andreas Santacroce annis 1690-1691 ad varias congregationes Romanas dedit (ms. 38)[381].

Epistulis ad nuntios Polonos abundat etiam copiosum tabularium (2300 et supra unitatibus archivalibus, ut aiunt, constans) familiae cardinalis Virginii Orsini (**Archivio Orsini**), inde ab a. 1647 comprotectoris, annis vero 1650-1676 protectoris Regni Poloniae. Quod tabularium nunc in Archivo Capitolino Romae (ad Plateam Ecclesiae Novae, sub n. 18) servatur. Litterarum commercium Virginii Orsini cum Ioanne de Torres, et praesertim cum Petro Vidoni et eius successoribus, in illo omnino commixtum est cum epistulis ad alios vel ab aliis missis, quoniam in singulis etiam voluminibus dispositio severe chronologica observata est[382]. Documenta haec a Wanda Wyhowska De Andreis una cum aliis rebus Polonicis reperta, explorata et in brevissima compendia redacta[383], non tanti tamen momenti esse videntur, quanti est in eodem tabulario asservatum litterarum commercium, quod Virginio Orsini cum suis Italicis apud aulam regiam Poloniae informatoribus et factoribus intercessit.

Etiam Carolus Barberini, annis 1681-1704 Regni Poloniae protector, eiusque comprotector cardinalis Franciscus Barberini iunior, reliquerunt tam epistulas originales nuntiorum, quam sua ad illas responsa, satis distincte disposita et ordinata in supranominato tabulario Barberiniorum[384]. Ex parte tantum servata tabularia duorum subsequentium protectorum, Francisci Pignatelli (1705-1706) et Fabricii Paulucci (1706?-1711), eorum epistulis ad nuntios, cum munere protectorum fungerentur, datis vel ab eis acceptis, prorsus carent. Eorum autem praecedens litterarum commercium ex Polonia describitur infra[385]. Vicissitudines autem tabularii duorum ultimorum Regni Poloniae protectoram ex familia Albani iam supra enarravimus. Summatim

---

[380] In voluminibus AS, *Arch.Santacroce* 1162-1164 et 1224 (fasc.1) inveniuntur tantum epistulae Italorum ad Marcellum Sanctacroce ex a. 1642-1657 et 1673 (inter quas, foliatione carentes, inveni ex. gr. in ms. 1163 litteras nuntii Ranuzzi, 24 II 1673 datas).

[381] Omnium Polonicorum ex hac collectione (insimul 89 epistularum et aliorum documentorum) brevissima regesta confecit Wanda Wyhowska De Andreis, cfr. infra, cap. II, p. 167. Vetus ms. 10759 (!) antiqui tabularii Santacroce, epistulas Polonorum ad Antonium Santacroce continens, possidetur a Museo Ucraino (cfr. Tab. XXIII). De alio codice huius archivi a. 1965 Tabulario Vaticano donato vide supra, p. 45.

[382] Concisum inventarium manuscriptorum ad eam, quae nostra interest, seriem primam huius archivi in aula consultatoria invenitur.

[383] Cfr. infra, cap. II, p. 167.

[384] Cfr. supra, p. 62.

[385] Cfr. infra, p. 75.

dicere possumus, litterarum commercium nuntiorum Polonorum cum Regni Poloniae protectoribus non fuisse tamen magni momenti monumentum et fontem, sicut diplomaticum epistularum commercium cum Secretariatu Status, et propterea a nemine vindicatum, magna ex parte periisse.

6) **Tabularia, quae epistulare commercium nuntiorum cum aliis nuntiis conservant.**

Adhuc magis dispersum et dissipatum videtur litterarum commercium nuntiorum apostolicorum in Polonia cum ipsorum collegis, qui in aliis Europae regionibus munere suo fungebantur. Quamquam enim illi etiam particularem et separatam notarum secretiorum rationem a Secretariatu Status saepe obtinebant eo, ut secum notitias communicarent, quae eis utiles viderentur[386], non cogebantur tamen Romam mittere informationes, quas sibi invicem significabant. Propterea sortes huiusmodi litterarum commercii plerumque eaedem fuerunt atque vicissitudines tabulariorum nuntiorum, ad quos litterae dabantur. Non paucae, neque parvi momenti epistulae nuntiorum Polonorum, ad ipsorum collegas in Germania datae vel ab illis acceptae, servantur quoque in Archivi Vaticani sectione **Nunziatura di Germania** appellata[387] et in paucis, proh dolor, collectionibus privatis, inter quas praecipue animadvertendae sunt collectiones Fabii Chigi[388], Casparis Mattei[389], Dominici Passionei[390] et Camilli Paulucci[391].

Inter tabularia ordinum religiosorum, cum quibus nuntiis Polonis satis rarum litterarum commercium intercedebat, nominandum saltem est Archivum Romanum Societatis Jesu (ARSI, Romae, Borgo Santo Spirito n. 5). In sectione *Epistolae Externorum* (Ep.EE) inveniuntur hic illic sparsae singulae epistulae nuntiorum ad praepositos generales Societatis, in sectione autem *Epistolae Nostrorum* (Ep.NN) servantur registra responsionum ad illas datarum[392].

7) **Tabularia Polonorum, cum quibus nuntiis litterarum commer-**

---

386 Cfr. supra, p. 35.

387 Epistulae Antonii Pignatelli, annis 1661-1663 ad nuntium Vindobonensem Carolum Caraffa datae, in ms. 454A f. 142r-234v; litterae autem Camilli Paulucci ad alium nuntium Vindobonensem, Dominicum Passionei, ex a. 1735 in ms. 527 (ex vetere tabulario Passionei); registra litterarum commercii Fabricii Serbelloni cum Camillo Paulucci (iam nuntio Vindobonae) ex annis 1741-1742 in ms. 783 f. 2r-54v.

388 Epistulae originales Ioannis de Torres ad nuntium Coloniensem, Fabium Chigi, annis 1645-1651 scriptae, in BV, *Chigi*, B.I.3 f. 662r-759v.

389 Nuntii Vindobonae annis 1639-1643. Eius litterarum commercium cum Mario Filonardi, ex hereditate post illum relicta, in AS Romae, *Arch.Santacroce*, sparsum est in mss. 764-765 (originales litterae) et 1150-1156 (registra responsorum).

390 Nuntii Vindobonensis annis 1730-1738. De epistulis Camilli Paulucci ad eum ex anno 1738, cfr. supra, notam 230.

391 Satis magna collectio originalium epistularum Fabricii Serbelloni ad Camillum Paulucci, annis 1739-1741 Vindobonam missarum, in tabulario quodam privato (cfr. infra, p. 75).

392 Ex. gr. 5 responsa praepositi generalis Mutii Vitelleschi ad nuntium Honoratum Visconti, annis 1630-1633 data, inveniuntur in Ep.NN 3.

cium intercedebat.

Separatim dicendum est de epistulis nuntiorum ad varias personas in Polonia habitantes datis, ad quas accedere hodie difficillimum est. Litterarum enim commercium cum regibus eorumque familiaribus plerumque nonnisi in registris nuntiorum est asservatum, epistulae vero originales saeculi XVI et XVII variis locis sparsae occurrunt; epistulae ad reges Poloniae ex familia Saxonica et eorum ministros (1697-1763) servantur in tabulario status Dresdensi (Staatsarchiv), hodie accessu difficillimo; septem vero volumina litterarum commercii Antonii E. Visconti, Angeli M. Durini, Iosephi Garampi, Ioannis A. Archetti, Ferdinandi Saluzzo et Laurentii Litta cum rege Stanislao Augusto Poniatowski (1764-1795) et eius aula, necnon volumen annexorum extra ordinem confectum ("contiennent des papiers relatifs au Prélat Ranuzzi destiné nonce en Pologne")[393], a. 1820, cum ceteris documentis Sectionis Italicae, quam vocabant, Petropolim asportata sunt, ubi verisimiliter ad nostros usque dies inveniuntur[394]. Acta haec, mortuo ultimo Sectionis Italicae moderatore, secretario regio, sacerdote Caietano Ghigiotti (†1796), a Friderico Bacciarelli, clarissimi illius Marcelli pictoris filio, intercepta sunt, qui multo impenso studio et opera, illa pro 2500 rublorum pretio ministro Russico a Confessionibus Religiosis et Instructione Publica, Andreae N. Golicyn, tandem vendidit[395]. Inventaria illius tabularii, quae occasione venditionis Bacciarelli confecit, ad nostram usque aetatem illius copiosissimae collectionis litterarum commercii nuntiorum apostolicorum cum aula regia Poloniae, altera saeculi XVIII parte unicum exstant testimonium[396]. Haec ignominiosa procul dubio venditio nonnisi ex parte compensatur exiguo numero responsionum regis, manu Caietani Ghigiotti exaratarum, necnon epistulis originalibus nuntiorum, annis 1760-1796 ad eum datis (insimul circiter 200 epistulis), quae hodie in **Archivo Caietani Ghigiotti**, quod sectionem separatam Tabularii Principalis Veterum Actorum Varsaviae (AGAD) efficit, conservantur[397].

---

[393] Agitur de Vincentio Ranuzzi (†1800), postea cardinali (1785), qui veri similiter a. 1783, postquam Archetti Petropolim discessit, ad nuntiaturam Polonam candidatus fuit. Cum tamen supra nominatus fasciculus perierit, veritatem huius coniecturae certo statuere non possumus.

[394] Cfr. Eugenia Brańska, *Archiwum Departamentu Włoskiego z czasów Stanisława Augusta* [Archivum Sectionis Italicae Stanislao Augusto regnante], "Archeion", 38 (1962), p. 73.

[395] Ibidem, p. 69-75. Nonnihil aliter hanc rem rettulit Bacciarelli Sebastiano Ciampi, cfr. infra, cap. II, p. 102-103.

[396] Publicavit illa E. Brańska, ut supra, p. 79-87. In collectione litterarum commercii Stanislai Augusti ex annis 1762-1790, nunc in Bibl.Czartorysciana Cracoviae servata (mss. 654-937) omnino desiderantur epistulae a nuntiis acceptae vel ad eos missae.

[397] Cfr. *Inwentarz Archiwum Ks. Kajetana Ghigiottiego z lat 1760-1796* [Inventarium Archivi sac. Caietani Ghigiotti ex annis 1760-1796] ab E. Brańska confectum (cuius manuscriptum invenitur in aula consultatoria AGAD). Cfr. etiam eiusdem *Ks. Kajetan Ghigiotti i jego archiwum* [Sac. Caietanus Ghigiotti et eius archivum], in: *Miscellanea Historico-Archivistica*, T. 2, Warszawa 1987, p. 133-156.

Non minus sparsae et dissipatae sunt epistulae nuntiorum ad episcopos Polonos datae. Tabularium quidem archiepiscoporum Gnesnensium et Poloniae primatum, quod est Lovicii, non parvo earum numero olim praeditum erat, sed - antequam superius omnium gentium bellum exardesceret - Varsaviam imprudenter translatum, a. 1944 una cum aliis maximi momenti eiusdem tabularii documentis igni deletum est[398]. Ex reliquis tabulariis ecclesiasticis, **Archivum** tantum **Dioecesis Varmiensis Olstinii** (ADWO) aliquot epistulas nuntiorum, ad Stanislaum Hosium, Martinum Cromerum et Simonem Rudnicki datas, inter epistulas aliis personis inscriptas, continet[399].

Accuratius colligebantur non multae quidem, sed saepe pretiosae epistulae nuntiorum, quae ad eximiores Regni Poloniae proceres et dignitarios mittebantur. Maxima earum collectio in **Tabulario Principali Actorum Antiquorum** (AGAD) Varsaviae hodie servatur. Itaque in *Archivo Principum Radziwiłł*, quod partem eiusdem tabularii constituit, 85 eiusmodi epistulae originales, ad annos 1567-1782 spectantes, custodiuntur, quae propter indicem auctorum, ordine alphabetico confectum, inventu satis faciles sunt[400]. Difficilius autem est distinguere inter alia documenta dispersas et disiectas epistulas et diplomata nuntiorum, quae in *Archivo Comitum Zamoyski*, ibidem custodito, servantur, licet et illic aliqui fasciculi tantummodo acta nuntiaturae contineant[401]. In *Archivo Publico Familiae Potocki* i.a. reperitur antiquius aliis diarium manuscriptum itineris, a. 1596/7 a cardinali legato Henrico Caetani in Poloniam facti, a Ioanne Paulo Mucante exaratum[402].

Ex minoribus collectionibus privatis, quae nunc in **Bibliotheca Nationali** (BN) Varsaviae asservantur, maximo epistularum et diplomatum nuntiorum apostolicorum numero instructa est *Collectio Zalusciana*, praesertim autem celebrorum virorum Andreae Stanislai (1695-1758)[403] et Iosephi Andreae

---

398 Veterrimae collectiones epistularum commercii incipiebant a Regni Poloniae primate Nicolao Dzierzgowski, quibus usus est Vladislaus Pociecha in elaborando opere suo *Arcybiskup Mikołaj Dzierzgowski, prymas Polski (ok. 1490-1559)* [Aepus Nicolaus Dzierzgowski, primas Regni Poloniae (circa 1490-1559)], "Nasza Przeszłość", 2 (1947), p. 36-102.

399 Quae in sectione **D** servantur. Pars earum deinde in Bibl.Czartorysciana Cracoviae deposita est (mss. 1602-1640).

400 AGAD, *Arch.Radziwiłłów*, Sectio V (Epistulae Principum Externorum) - inventarium in aula consultatoria. Copiosissima est documentatio ad missionem Alexandri Komulović, annis 1595-1597 peractam (17 epistulae in theca 55, fasc. 2371) et nuntiaturam Claudii Rangoni ex annis 1600-1604 (16 epistulae in theca 298, fasc. 12896).

401 Ex. gr. libellus n. 302 cum epistulis Claudii Rangoni, Francisci Diotallevi et Antonii Santacroce ad Thomam Zamoyski, annis 1605-1628 datis; libellus n. 501 continet epistulas Antonii Davia, Andreae Santacroce et Francisci Pignatelli ad Annam Zamoyska, annis 1696-1704 scriptas. 4 voluminibus constans inventarium collectionum huius copiosissimi tabularii (31603 unitates archivales) invenitur in aula consultatoria AGAD.

402 Ms. 159 trecentis triginta sex chartis constans.

403 Cfr. registra 1 epistulae ad Fabricium Serbelloni et 8 ad eius auditorem Hieronymum Salari, annis 1742-1743 datarum, in mss. BN.III.3223-3224.

(1702-1774)[404] Załuski. Singulae, sed magni momenti epistulae inveniri etiam possunt in collectionibus Nicolai Spytconis Ligęza, castellani Sandomiriensis (†1637)[405], Iacobi Michałowski (1601-1658)[406], et familiae Morstiniorum[407] (nunc omnes in Bibliotheca Nationali Varsaviae depositae), necnon in tabulariis familiarum Sapieha et Chodkiewicz, hodie in **Bibliotheca Academiae Scientiarum Polonae** (BPAN) Cracoviae asservatis[408]. Nonnihil maior numerus epistularum Andreae Opaliński, Regni Poloniae marscalci (†1593), eiusque familiarium ad Hannibalem de Capua, Hippolytum Aldobrandini, Henricum Caetani et Claudium Rangoni, annis 1587-1605 scriptarum, servatur in **Bibliotheca Cornicensi Academiae Scientiarum Polonae**[409], in qua servata sunt quoque documenta, ad vetustiores nuntiaturas Polonas (1519-1525) pertinentia[410]. Similiter singulae epistulae et documenta nuntiorum inveniri etiam possunt in aliis tabulariis Polonis, quae ab interitu et asportatione, inde a spoliationibus medio saeculo XVII a Suecis factis, usque ad evectiones annis 1939-1945 peractas, feliciter servari potuerunt.

8) **Tabularia gentilicia legatorum et nuntiorum.**

Omnes originales responsiones ad epistulas nuntiorum et alia scripta, cum illorum missione in Polonia coniuncta, in tabulariis nuntiorum inveniri deberent. Attamen *Tabularium Nuntiaturae Varsaviensis*, cuius illa colligere et coacervare maxime interesse videretur, possidet, ut vidimus, tantummodo originale litterarum commercium alterius partis saeculi XVIII et partem registrorum expeditionum gratiarum et contentiosorum, ad anteriora tempora attinentium. Quae cum ita sint, epistulae originales, ad nuntios apostolicos ante annum 1766 datae (quo anno decretum de eis in tabulario nuntiaturae deponendis et conservandis latum est), in privatis tabulariis nuntiorum vel eorum familiarium quaerendae sunt.

Pars eiusmodi documentorum per viam sequestri[411], donationis[412] vel

---

[404] Epistulae originales Alberici Archinto, Nicolai Serra, Antonii Visconti et Iosephi Garampi in mss. BN.III.3253, 3260, 3263, 3268 et 3270 sparsae.

[405] Epistula ad Ioannem Lancellotti ex a. 1624 in registro eius litterarum in BN.III,6614 f. 157v-158v.

[406] Epistula Vladislai Myszkowski ad Petrum Vidoni in causa Universitatis Cracoviensis (BN.III.6634 f. 201r-v).

[407] Decretum nuntii Buonvisi de persolvendis decimis, 11 VII 1674 datum (BN.III.6635 f. 481r-482v).

[408] Commercium litterarum familiae Sapieha servatur in mss. 344-350 (in ms. 347 habentur singulae epistulae Antonii Santacroce a. 1630 et Honorati Visconti annis 1631-1633 datae); in ms. 358, ad familiam Chodkiewicz pertinente, invenitur i.a. epistula Francisci Simonetta ad eandem familiam a. 1611 scripta.

[409] In ms. 245.

[410] In mss. 223, 228, 243, 244, pertinentibus ad collectiones Stanislai Górski (Acta Tomiciana), cfr. *Katalog rękopisów staropolskich Biblioteki Kórnickiej* [Catalogus veterum manuscriptorum Polonorum in Bibliotheca Cornicensi servatorum], T. 2, Wrocław 1985.

[411] Epistulae originales Hannibali de Capua inscriptae, cfr. supra, p. 41.

[412] Documenta originalia ex hereditate post Io. Franciscum Commendone et Franciscum Diotallevi relicta et registrum Vincentii Lauro, cfr. supra, p. 42-43, 45.

emptionis[413] in tabularium Secretariatus Status rediit. Similiter per viam donationis et vindicationis redierunt etiam partes tabulariorum, et quidem maximi momenti, nuntiorum saeculi XVIII[414]. Documenta ad Poloniam spectantia, in privatis tabulariis legatorum et nuntiorum servata, qui postea summi pontifices, secretarii status vel Regni Poloniae protectores fuerunt (Hippolytus Aldobrandini, Cosmus et Ioannes de Torres, Antonius et Andreas Santacroce), iam supra descripsimus. Restat ergo, ut ad extremum illas describamus collectiones, quae in reliquis tabulariis gentiliciis nuntiorum, quae, ut nobis constat, adhuc exsistunt et sunt accessibilia, inveniuntur.

Inter illa, ordinem chronologicum sequendo, primum est privatum **Archivum** Romanum familiae **Caetani** (in Platea "Botteghe Oscure", sub. n. 32), in quo, ope facillimi usu inventarii chronologici (littera "C" signati), omnia, quae ad legationem card. Henrici Caetani in Polonia a. 1596-1597 referuntur, adire possumus[415]. Epistulae (et scripta originalia, ut instructio Clementis VIII ac summarium facultatum) ipsius cardinalis et praesertim eius nepotum ad familiares ex Polonia Romam missae, inveniuntur ibi sub uniuscuiusque proprio numero. Reliqua scripta in serie *Miscellaneorum* collocantur, inter quae antiquissimum manuscriptum *Diarii* Ioannis Pauli Mucante (Misc.59/78) et elegans manuscriptum registri litterarum commercii cardinalis cum Secretariatu Status et cum aliis nuntiis (Misc. 62/57) eminent[416].

In **Archivo** familiae **Lancellotti** Lauri prope Neapolim servantur, praeter expectationem, tantum originales instructiones nuntio Ioanni Baptistae Lancellotti, a. 1622 datae. Desiderantur omnino epistulae[417]. Quibus tam originalibus Secretariatus Status, quam nuntii in registrum relatis, cumulate refertum est **Archivum** familiae **Ranuzzi,** quod hodie partem efficit Archivi Status Bononiensis, quodque conservat 6 volumina epistularis commercii Angeli Ranuzzi toto tempore eius nuntiaturae, annis 1671-1673 datarum et acceptarum[418]. Pariter copiosae collectiones epistularum eius successoris annis 1673-1675, Francisci Buonvisi, in **Archivo Buonvisi** (hodie in Archivo Status in civitatae Lucensi) servantur, quae ulteriore praesentatione non in-

---

[413] Collectiones Germanici Malaspina, una cum integro tabulario Burghesiorum coemptae, cfr. supra, p.59.

[414] Cfr. supra, p.43.

[415] Cfr. inventarium *Documenti per la Domus Caietana* intitulatum, series C (*Ordinamento cronologico*), nn. 23-24 (annos 1594-1600 comprehendentia). Inventarium hoc potius regestum documentorum dici potest, quibus usus est Gelasius Caetani in conficiendo libro *Domus Caietana,* cuius magnam partem descriptio legationis card. Henrici occupat (T. 2, Sancasciano Val di Pisa 1933, p. 300-313).

[416] Cfr. Tab. XVI.

[417] Ad tabularium istud a. 1987, accedente benevolentia principis Pauli Lancellotti, permissus est accessus Thaddaeo Fitych, editionem actorum Lancellotti apparanti.

[418] Accurata descriptio horum voluminum, iam a. 1776 ad usum Garampii confecta, servatur in AV, *F.Garampi* 192 s.f.; de praesenti eorum statu cfr. Gianfranco Orlandelli, *L'Archivio Ranuzzi,* "Notizie degli Archivi di Stato", 8 (1948), p. 192. Cfr. Tab. XXXI.

digent eo, quod omnes editae sunt[419]. Ad supranominatas collectiones privatas nuntiorum adiungendae sunt etiam 300 et supra epistulae Vincentii Gravina, factoris nuntii Francisci Pignatelli, annis 1700-1703 datae, quae in tribus voluminibus partim servati veteris **Archivi Pignatelli**, Neapoli in Bibliotheca Nationali depositi, servantur[420].

Epistulari commercio ex archivis gentiliciis nuntiorum primae partis saeculi XVIII abundant 2 collectiones privatae. In quadam collectione Romana conservantur tres codices originalis litterarum commercii necnon pretiosum registrum epistularum **Horatii Spada** ad diversas congregationes Romanas, ad totam eius nuntiaturam pertinentium, annis 1704-1706 datarum vel acceptarum. Secunda collectio, quae etiam possidet magnam copiam documentorum, quae tamen incompleta sunt, ad nuntiaturas **Fabricii et Camilli Paulucci** pertinet. Praeter omnem exspectationem, in collectione ista omnino desideratur litterarum commercium cardinalis Fabricii Paulucci cum Polonis illo tempore habitum, quo munere protectoris Regni Poloniae fungebatur (1706-1712), inter minutas autem epistularum, quas, cum secretarius status esset, scripsit, inveniuntur tantum litterae, annis 1724-1727 ad nuntium Vincentium Santani datae, ergo illo temporis spatio, quo iterum penes Benedictum XIII Orsini officio secretarii status fungebatur. Quae res suspicionem nostram confirmare videtur volumina "Polonica", in collectionibus Albaniorum servata, ab eo videlicet provenire[421]. Multo autem pretiosius est completum registrum eius epistularum, notis secretioribus scriptarum et deinde enodatarum, posteriore anni 1698 parte ad Pontificium Secretariatum Status datarum, cum scilicet munere legati extraordinarii instructus in Poloniam missus esset.

Collectio ista magis abundat documentis, a cardinalis Fabricii ex sorore nepote, Camillo Paulucci-Merlini, relictis, ad nuntiaturam eius Polonam (1728-1738) et Vindobonensem (1738-1743) attinentibus. Praeter enim iam supranominatum litterarum commercium cum Fabricio Serbelloni, servantur in ea originales epistulae arcanis notis scriptae et deinde explicatae, a Iosepho Firrao, secretario status, a. 1736 datae, epistulae originales Hannibalis Albani, cardinalis Regni Poloniae protectoris, annis 1729-1730 scriptae, completum registrum litterarum commercii inter nuntium et congregationes Romanas, ad integrum tempus nuntiaturae eius pertinentis, et maximi momenti registrum similis letterarum commercii, quod nuntio annis 1731-1732 cum

---

[419] A F. Diaz et N. Carranza, cfr. infra, cap. II, p. 163; cfr. etiam Tab. XXXII.

[420] Mss. XIII.B.45-47. Cfr. Mario Sterzi, *Vincenzo Gravina, agente in Roma di Mons. Giovanni Francesco Pignatelli,* ASRSP 48 (1925), p. 201-390. In collectionibus Romanis familiae Pignatelli desunt documenta tum ad nuntiaturam Polonam Antonii Pignatelli (postea Innocentii XII pontificis maximi, annis vero 1660-1668 nuntii apostolici in Polonia), tum Francisci Pignatelli, cfr. *Catalogo di libri stampati e manoscritti, disegni, incisioni ed acquarelli riguardanti Innocenzo XII (Pignatelli), raccolti e posseduti dal principe Don Diego Pignatelli di Cavaniglia,* Roma 1902.

[421] Cfr. supra, p. 66.

Polonis intercessit[422]. Absentia reliquorum eiusdem registri voluminum et lacunae quaedam in commercio litterarum Iosephi Firrao[423] et Hannibalis Albani clare demonstrant, partem non contemnendam actorum nuntiaturae utriusque Paulucci in tabulario illorum heredum conservabatur, quod a. 1966 Florentiae ingenti aquarum inundatione prorsus deletum est.

Reliquiae tantum documentorum nuntiaturae Polonae, quae Archivo Vaticano tradita erant, in tabulariis familiae **Ioannis A. Archetti** Bergomi[424] et **Laurentii Litta** Mediolani[425] servantur. Nullo autem modo attingi possunt, in aditu difficillimo **tabulario Duriniorum**, Mediolani vel potius (ut fertur) in quodam eorum feudi pago depositae, copiosissimae chartae Mariae Angeli Durini (1767-1772), qui - spretis severis mandatis pontificiis - ne epistulas quidem e Secretariatu Status ad se datas Varsaviae, in tabulario nuntiaturae, reliquit neve eas Sedi Apostolicae restituit[426]. Qualem fortunam cognoverint documenta, ab aliquot reliquis nuntiis ex Polonia asportata, ignoramus.

Dissipatio et amissio collectionum suarum, quas aliquot tabularia privata vel familiaria quorundam nuntiorum Polonorum subierunt, inde secutae sunt, quod eorum sortes plerumque ex arbitrio et voluntate heredum pependerunt, qui ea saepe librorum et manuscriptorum colligendorum studiosis vendere aut donare soliti sunt. Multa in hac re discere possumus ex fortunae vicissitudinibus hereditatis, a nuntio Ioanne Francisco Commendone eiusque secretario Antonio Maria Graziani relictae. Nam usque ad medium saeculum XIX chartae eorum "Polonicae" fere omnes in **Tabulario Margherini-Graziani** in Civitate Castelli servabantur, sed iam a. 1864 venundari coeptae sunt[427], et pars illarum reapse vendita est; ad residuam vero partem, magnis tamen cum difficultatibus, temporis spatio duobus superioribus bellis comprehenso, singuli heredes viris doctis aditum permittebant[428]. Bello autem finito, originalia documenta nuntiaturae Ioannis Francisci Commendone (1563-1565) in manibus privatorum rerum antiquarum amatorum, partim in Italia (collec-

---

[422] Duo volumina ligata in folio, sub titulo *Registrum Epistolarum Polonicis responsivarum*.

[423] Volumen epistularum notis secretioribus scriptarum secretarii status ad Camillum Paulucci datarum, in hac collectione servatarum, suppletur epistulis "in piano", in AV, *Nunz. di Polonia* custoditis (cfr. supra, notam 220).

[424] Nunc in *Biblioteca Civica* Bergomensi. Indicem personarum, quarum epistulae ad Andream Archetti datae in tabulario isto servantur, confecit G. Locatelli, *L'Archivio Archetti,* "Bergomum", Parte Speciale, 19-21 (1026-1927); quae, cum munere nuntii fungeretur, fuerunt plerumque Poloni et factores Italici Andreae Archetti.

[425] Cfr. Giacomo Bascapé, *L'Archivio Litta,* Milano 1952.

[426] Cfr. supra, p. 48. Anno 1795 Durini maximam partem collectionum suarum tradidit Bibliothecae publicae Braidensi Mediolani (nunc *Biblioteca Nazionale Braidense* vocatur), sed desiderantur in eis chartae ipsius propriae, cfr. *Annuario delle Biblioteche Italiane,* T. 2, Roma 1971, p. 314, 317.

[427] Vladislaus Abraham in relatione sua (*Sprawozdanie*) de investigationibus a. 1896-1897 in Italia peractis (p. 21-22), adducit integrum catalogum manuscriptorum, quae tunc temporis venundabantur.

[428] Cfr. infra, cap. II, p. 150-153.

tiones Emerici Hutten-Czapski et archiepiscopi Iosephi Gawlina), partim in Foederatis Americae Statibus (in bibiothecis universitatum Harvardianae et Austinianae), apparuerunt; in possessionem vero magnae documentorum copiae, ad legationem ab eodem Commendone annis 1571-1573 in Polonia peractam pertinentium, venit scriptor Alexander Janta-Połczyński, qui partem eiusdem collectionis ante annum 1972 "uni ex magnis Foederatarum Americae Civitatum athenaeis" tradidit[429].

Idem Janta descripsit etiam miram sane historiam illius tabularii Ranutiorum partis, quae nostra maxime interest. Anno enim 1968 bibliotheca universitatis in oppido Austin in Foederatis Civitatibus Londinii in auctione pro pretio 15000 libellarum Anglicarum 600 fasciculos ex tabulario illo coemit. Inter quos fuerunt etiam 3 volumina documentorum ad Poloniam spectantium, a nuntio Angelo Ranuzzi collectorum: 50 documenta cum legatione cardinalis Henrici Caetani (a.1596/7 peracta) coniuncta[430], plura scripta ad nuntiaturam Galeatii Marescotti (1668-1670) spectantia[431] et aliquot exemplaria ex annis 1683-1697[432]. Ut videmus, exploratio documentorum, quae ex tabulariis nuntiorum apostolicorum proveniunt, in totum fere terrarum orbem se extendere poterit.

9) **Collectiones amatorum antiquitatis.**

Ultimum et ab iis, quae hactenus distinximus, prorsus diversum genus privatae collectiones amatorum antiquitatis efficiunt. Iam enumeravimus illas, quae in umbra, ut ita dicamus, tabulariorum familiarum Barberini, Chigi, Corsini, Ottoboni excreverunt. Sed adhuc aliquot nominandae videntur. Prima inter omnes est illa, quae temporum decursu maximam partem illarum ipsa absorbuit, Bibliotheca scil. Apostolica Vaticana, quae inde a saeculo XV maximi momenti totius mundi litterarum monumenta colligere et coacervare coeperat[433]. Nil igitur mirum, quod in **Codicibus Vaticanis Latinis**, in ea servatis, multa pretiosissima documenta custodiuntur, ad nuntiaturam quoque Polonam pertinentia, inde a legatione Pamphili Strassoldo, a. 1536 peracta[434],usque ad privatum litterarum commercium Iosephi Garampi, quod ei cum factore ipsius Vindobonensi Schmittner et multis Polonis ad finem usque saeculi XVIII intercessit[435]. Scripta haec, inter quae reperitur etiam pars tabularii nuntii Marii Filonardi (1635-1643)[436], valde tamen dissipata

[429] Collectionem hanc descripsit Janta in commentario suo *Przyjemnie zapoznać*, Londyn 1972, p. 229-235. Hodie invenitur in *University of Kansas Library* in civitate Austin.

[430] Ms. 12795. Janta affirmat ea ex archivo familiae Caetani provenire (p. 262).

[431] Ms. 12656.

[432] Ms. 12794, cfr. Janta, p. 262-263.

[433] Cfr. Bignami, p. 9-11.

[434] BV, *Vat.Lat.* 3915.

[435] BV, *Vat.Lat.* 12550-12551.

[436] Duo volumina originalium epistularum, ad eum in Poloniam datarum (*Vat.Lat.* 8473 I/II), et

et disiecta sunt[437].

Nec minus dissipata sunt permulta exemplaria instructionum et relationum nuntiorum apostolicorum in Polonia in **Codicibus Urbinatibus** Bibliothecae Vaticanae[438] et aliis collectionibus minoribus, quarum saltem pretiosissimae hic nominandae sunt: *Relatio Regni Poloniae* Vincentii Lauro a. 1576 exarata, registrum Germanici Malaspina litterarum commercii cum Polonis annis 1592-1596 habiti, et *Scritture spettanti a varii negozii di Polonia* ex annis 1588/9 et 1596/7, cum scil. sodales Oratorii S. Philippi Neri munere secretariorum fungerentur legationum in Polonia cardinalium Hippolyti Aldobrandini et Henrici Caetani, quae in copiossissima bibliotheca huius Oratorii et Caesaris Baronii Romae servantur (**Bibliotheca Vallicelliana** nuncupata, sita Romae ad Plateam Ecclesiae Novae, sub n. 18)[439]. Unicum in genere suo copiarium litterarum commercii Collegii Cardinalium, quod i.a. cum nuntiis in Polonia annis 1678-1700, quotiescumque Ecclesiam summo pontifice vacare contigit, habuerunt, possidet **Bibliotheca Angelica**, Romae penes templum divo Augustino sacrum sita[440]. **Bibliotheca** autem **Casanatensis**, olim Ordini Praedicatorum a cardinali Hieronymo Casanate testamento legata (sita Romae, ad viam S. Ignatii 52), continet completam documentationem ad legationem cardinalis Henrici Caetani in Polonia, scil. 4 volumina registrorum eiusdem litterarum commercii, annos 1596-1597 comprehendentis[441].

Inter collectiones Polonas, quae documenta ad historiam nuntiaturae apostolicae in Polonia spectantia continent, **Bibliotheca Czartorysciana** Cracoviensis imprimis nominanda est, quae revera ex pluribus collectionibus, saeculis XVIII et XIX a principibus Czartoryski a collectoribus privatis et aliis acquisitis, constat[442]. Praecipue copiosae fuerunt collectiones veteris bibliothecae regis Stanislai Augusti Poniatowski, a. 1819 a Thaddaeo Czacki,

---

completum minutarium eius epistularum ex Polonia missarum (*Vat.Lat.* 8472 I/II), Bibliothecae Vaticanae a. 1826 ab heredibus eius donata.

[437] Adiri tamen possunt ope inventariorum in aula consultatoria Bibliothecae Vaticanae praesentium, quorum alia, brevia et manuscripta, ad codices 1-14233 (*Indici* 301-317), alia, accurata et typis impressa, ad manuscripta 1-1266, 1461-2192, 9734-82 et 9852-11709 (*Indici* 12-17, 31-34) referuntur.

[438] Cfr. mss. *Urb.Lat.* 823, 837, 855, 865 et 1020. Collectiones istae usque ad a. 1631 fuerunt ducum Urbini, cum ab Urbano VIII papa in sequestro positae et in Bibliothecam Vaticanam translatae essent. Anno 1645 in sola sectione manuscriptorum Latinorum continebantur 6442 codices. Cfr. Bignami, p. 141. Inventaria typis impressa ad codices 1-1779 annis 1902-1921 a Cosmo Sternajolo publicata sunt.

[439] Mss. L.16, L.18 et N.34.

[440] Ms. 1242.

[441] Mss. 1562-1565.

[442] Eiusmodi sunt ex. gr. - praeter eas, quas infra descripturi sumus - collectiones Regni Poloniae cancellarii Ioannis Szembek ex annis 1703-1731 (BCz, mss. 446-520), quae singulas epistulas nuntiorum Francisci Pignatelli et Camilli Paulucci continent, necnon litterarum commercium episcoporum Varmiensium saeculi XVI et initii XVII in mss. 240, 403 et 1594-1643, una cum epistulis nuntiorum eiusdem temporis.

qui tunc illarum possessor fuit, principibus Czartoryski venditae, inter quas fuerunt *Thecae Naruszewiczianae*, quae vocantur (apographa maximi momenti documentorum, historiam Poloniae illustrantium, i.a. apographa nonnullorum actorum nuntiaturae Polonae, ab Adamo Naruszewicz annis 1781-1792, iussu regis confecta)[443], et *Thecae Albertrandianae*, de quibus infra prolixius loqui in animo habemus. Quae omnes collectiones initio in aedibus principum Czartoryski Pulaviae servabantur. "Cum tamen anno 1831 pro libertate atque aris et focis decerneretur, collectiones illae Pulavienses, a periculis non immunes, translatae sunt primum Sieniaviam, postea Lutetiam [Parisiorum], ubi principes Czartoryscy, Patria egredi coacti, novas condiderunt aedes"[444]. In patriam reportatae, ab anno inde 1876 partem Musei Nationalis Czartorysciorum Cracoviae instituti efficiunt[445]. Documenta nuntiorum, in museo illo hic illic sparsa, ope catalogorum, a Iosepho Korzeniowski et Stanislao Kutrzeba confectorum, facile reperiri et adiri possunt[446].

Non minus copiosa et locuples est, a veris librorum amatoribus condita, bibliotheca illa **Ossoliniorum**, nunc Vratislaviae instaurata, quo annis 1946-47 ex pristinis aedibus suis Leopolitanis translata erat. Ad historiam tamen nuntiaturae Polonae explorandam collectiones in ea servatae minoris certo momenti sunt, quam illae, quae Cracoviae in Bibliotheca Czartorysciana asservantur. Ex documentis, ad nuntiaturam Polonam spectantibus, quae in ea custodiuntur, nominandum fortassis est exemplar integri codicis instructionum nuntiis, qui Gregorio XV pontifice maximo fuerunt, i.a. Cosmo de Torres a. 1621 et Ioanni Baptistae Lancellotti a. 1622 datarum. Non constat nobis, qua via et modo istud pretiosum manuscriptum, procul dubio in Italia confectum, in possessionem Ossoliniorum venerit[447].

Multa documenta nuntiorum apostolicorum in Polonia continentur vel continebantur, praesertim saeculo XVIII, in collectionibus privatis singulorum. Cuius rei exemplum est magnum illud documentorum corpus, **Fondo Garampi** nuncupatum, quod revera est privatum tabularium nuntii olim apostolici in Polonia, a. 1795 Archivo Vaticano testamento legatum. Tabularium istud, satis neglegenter recensitum et in inventaria relatum[448], continet

---

443 Cfr. J. Korzeniowski, *Catalogus codicum manu scriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis*, Vol. 1, Cracoviae 1887-1893, p. 1-31 (descriptio historiae et documentorum totius *Corporis Naruszewiciani*, quod 217 manuscriptis constat).

444 Ibidem, p. 3.

445 Cfr. K. Buczek, *Z przeszłości Biblioteki Muzeum XX. Czartoryskich* [Bibliotheca Musei Principum Czartoryski temporibus actis quae fuerit], "Przegląd Biblioteczny", 10 (1936), fasc. 4.

446 Primum eorum volumen confecit J. Korzeniowski (ut supra), alterum autem (eodem modo inscriptum) a. 1909 Cracoviae edidit Stanislaus Kutrzeba.

447 Ms. 1257 (instructiones pro Torres et Lancellotti in p. 307-357 et 627-675). Cfr. W. Kętrzyński, *Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* [Catalogus manuscriptorum Bibl. Ossolinianae], T. 3, Lwów 1898, p. 437.

448 Inventarium in AV, *Indice* 157.

multa, plerumque non consuta et foliationae carentia documenta, non solum ad historiam nuntiaturae ipsius Garampii attinentia (instructionem in manuscripto 59, facultates in ms. 85, pretiosissimum diarium in mss. 69-73 et 191, "claves" ad notas secretiores explicandas in ms. 145 et copiosum privatum litterarum commercium cum Polonis, in multis aliis manuscriptis sparsum), sed etiam opera eius propria de historia nuntiaturae Polonae scripta[449] et collectiones actorum originalium et apographorum ab antecessoribus ipsius relictorum[450].

Similis fuit collectio alterius magni librorum amatoris, cardinalis Dominici Passionei, quae, post eius mortem (†1761), annis 1761-1763 Tabulario Vaticano tradita et variis eius sectionibus inserta est[451]. Collectio ista - praeter ipsius Passionei litterarum commercium cum nuntiis apostolicis in Polonia[452] - multa etiam alia possidebat documenta, quae ad nuntios anteriores olim pertinuerunt, ex. gr. registrum epistularum cardinalis Henrici Caetani, quas iste tempore saepius memoratae suae in Poloniam legationis dedit[453]. Exemplaria illius registri, relatio, quam post reditum suum ex Polonia in consistorio fecit, et multae eius epistulae, una cum exemplaribus multarum instructionum pro aliis nuntiis et registro epistularum commercii Marii Filonardi, efficiunt maximi momenti corpus documentorum ad Poloniam spectantium, quod in collectione, 307 voluminibus constante, alius cardinalis, vetustarum litterarum amatoris, Caroli Pii de Sabaudia (†1689), servabantur; anno 1753 a Tabulario Vaticano coempta, collectio haec est hodie pars principalis praesentis **Fondo Pio**[454].

Scriptis, ad nuntios apostolicos in Polonia spectantibus, vehementer delectatus esse videtur abbas Martinus Vespignani de Foro Cornelii (Imola), in cuius collectione, quam bibliothecae monasterii Capucinorum in civitate sua tradidit (a. 1870 ab auctoritatibus publicis Italiae in sequestro posita, nunc in **Biblioteca Comunale** servatur)[455], accuratissime transcripta inveniuntur duo volumina litterarum commercii legati Henrici Caetani[456], *Vademecum* Galeatii Marescotti[457] et, inter alia, instructio pro Cosmo de Torres, a. 1621 ei data[458]. Martini Vespignani etiam fuisse videtur maximi sane momenti docu-

[449] De quibus vide infra, in cap. II, p. 83-97.

[450] Ex. gr. facultates, Ioanni Lancellotti 17 VIII 1624 a. datae, sunt in ms. 122 s.f. Multa horum manuscriptorum perierunt, alia in sectionem *Nunz. di Polonia* translata sunt (ms. 395 et aliquot Addit.).

[451] Cfr. Pásztor PSAV, p. 157-164.

[452] Cfr. supra, p. 70.

[453] Nunc in AV, *Nunz. Diverse* 273.

[454] Cfr. Pásztor ASV, p. 223. Polonica facile inveniri possunt ope analytici indicis (AV, *Indice* 1091).

[455] Cfr. R. Galli, *I manoscritti e gli incunaboli della Biblioteca Comunale d'Imola,* Imola 1894, p. XXX.

[456] Ms. 60 I/II, per errorem *Nunziatura del Graziani* inscriptum; constat 818 foliis, eiusdem manus scriptura repletis. Fortassis agitur de exemplaribus quattuor voluminum, in Bibl. Casanatensi servatorum, mss. 1562-1565 (cfr. supra, p. 78).

[457] Ms. 92, eadem manu ac ms. 60 exaratum.

[458] Ms. 94.

mentum "Polonicum", quod in illa provinciali bibliotheca servatur: *Conto dei sussidi rimessi dalla Santità di Nostro Signore Innocenzo XI a Mons. Pallavicini, nunzio apostolico in Polonia, per esser impiegati nella presente guerra contro Turco et impiego de'medesimi.* Scriptum hoc (ex hereditate ab ipso Pallavicini relicta depromptum?) est originalis collectio rationum et apocharum pecuniae a nuntio ad bellum cum Turcis gerendum acceptae - unicum huius generis documentum inter scripta a nuntiis apostolicis in Polonia relicta[459].

Mirae vicissitudines tot aliarum collectionum privatarum optime illustrantur historia inquisitionum in collectione cardinalis Francisci Zelada (†1801), a Polonis susceptarum. Collectio ista, mortuo suo possessore, ab archiepiscopo Toletano, cardinali Francisco Lorenzana, empta est, qui eam deinde capitulo suo cathedrali Toletano donavit. A. 1910 Ludovicus Boratyński casu quodam fortuito didicit in collectione ista servari completum registrum epistularum nuntii Alberti Bolognetti, annis 1581-1585 datarum. Statuto tandem loco, quo collectio ista custodiretur, a. 1913 reperta sunt integra 4 volumina, pretiosissimo litterarum commercio Alberti Bolognetti referta, quae iam fere paratam editionem actorum eiusdem nuntii admodum locupletarunt[460]. Quae secutae sunt explorationes, in eadem collectione peractae (in **Archivo Capitulari Toletano**), permiserunt, ut a. 1921 Czeslaus Nanke detegeret in illa 2 volumina epistularum originalium cardinalis secretarii status, Iosephi Firrao, ad Petrum Franciscum Giannini, annis 1734-1738 auditorem nuntiaturae Varsaviensis, datarum, et adhuc unum exemplar *Vademecum* Galeatii Marescotti[461]. Recens in chartis a Garampio relictis inventa est mentio de servato illic "Registro delle lettere di Mons. Santini, Arcivescovo e Nunzio Apostolico in Polonia, ricavato dalla Biblioteca Zeladiana, dai 18 XI 1723, in pagine 99"[462]. Huic reperto addendum est adhuc saltem pretiosum registrum commercii litterarum Aloisii Lippomano, annos 1555-1557 complectentis, Romae transcriptum et deinde in Hispaniam transportatum, ubi in collectione *Libros de Berzosa* appellata, in **Archivo Generali Septimancae** inter scripta *Secretaria Estado* asservatur[463]. Ex quo sequitur, ut acta et epistulae nuntiorum apostolicorum in Polonia ubique quaeri et inveniri possint. Habent sua fata libelli.

Collectionibus, quas supra descripsimus, adiungendae sunt forsitan aliae, nondum nobis notae vel minus accessibiles, quae in praesenti investigationum statu non tam facile reperiri possunt (agitur praesertim de reliquis tabulariis gentiliciis nuntiorum). Si autem omnia genera litterarum per singu-

---

[459] Ms. 64 f. [1-57], cfr. supra, notam 31.

[460] Cfr. Kuntze-Nanke BEA I, p. XXV; vide etiam infra, cap. II, p. 144.

[461] Mss. C 110 n. 10 et C111 n. 1-2; cfr. Nanke, *Sprawozdanie*, p. 16; cfr. etiam infra, cap. II, p. 144.

[462] AV, *F.Garampi* 151, fasc. H.

[463] Cfr. infra, cap. II, p. 138-139.

los legatos ac nuntios in unum colligas, in diversis archivis, quas recensuimus, conservata, luce clarior apparet, quod a maxime disperso litterarum commercio nuntiorum primae partis saeculi XVI usque ad fere completas collectiones litterarum nuntiorum saeculi XVIII constans progressio in iis congregandis et conservandis notatur, praesertim a tempore, quo primum privatae litterarum nuntiorum collectiones post eorum obitum iure spolii vel dono ad Archivum Vaticanum devolvi coeptae sunt, et deinde a. 1766 lex lata, qua nuntiis epistulas ad nuntiaturam spectantes ex archivo nuntiaturae asportare vetabatur. Accedentibus ad haec aliis vere privatis scriptis (minutis et litterarum commercio cum personis artem diplomaticam non exercentibus), quae in tabulariis gentiliciis nuntiorum adhuc retinebantur et nunc in iis reperiri poterunt, dici potest nuntiaturas Camilli Paulucci, Fabricii Serbelloni, Iosephi Garampi et Ioannis Andreae Archetti completam prorsus documentationem futuris earum editoribus offerre.

II

DE ACTORUM NUNTIATURAE POLONAE EXPLORATIONIBUS, STUDIIS, EDITIONIBUS

1. De studiis Garampianis

Ab ipsis fere primordiis nuntiaturae apostolicae in Polonia in historiam eius pervestigandam ipsi nuntii incumbere coeperant, qui inde a medio saeculo XVI fontes et documenta, ad negotia attinentia, quibus expediendis praedecessores eorum in munere suo obeundo vacare cogebantur, congerere solebant. Nuntii enim provinciam sibi commissam expleturi ex praedecessorum usu et scientia, quam de Polonia eiusque incolis, legibus, institutis acquisiverant, fructum aliquem et utilitatem sibi trahere cupiebant. Hoc modo in relationes finales, de missione in Polonia expleta tractantes, inserebantur quoque notitiae quaedam de praedecessoribus et eorum opera. Brevem descriptionem originum stabilis permanentisque nuntiaturae in Polonia institutae et missionis Aloisii Lippomano (1555-1557) reliquit posteris in sat ampla relatione sua Iulius Ruggieri (1566-1568)[1], eius vero successores relationibus suis ad ipsius narrationem semper novi aliquid et hucusque incogniti addebant eamque locupletabant. Non paucas et pretiosas notitias de eminentiorum nuntiorum opera in Polonia praestita attulerunt illi, qui eorum vitas enarraverunt, praesertim si ipsi eorum missionibus intererant, ut erat Antonius Maria Graziani, vitae Ioannis Francisci Commendone, nuntii a. 1563-1565, scriptor[2].

Attamen omnia haec opera non erant nisi fontes narrativi ad historiam nuntiaturae Polonae investigandam. Vera autem, ordine rationeque composita ea in re studia, ad normas et praecepta doctrinae aetate nostra vigentia iam quasi accommodata, nonnisi a Iosepho Garampio (1725-1792) incepta erant. Garampius, vir rarae eruditionis, insolita industria, diligentia, sedulitate praeditus, librorum monumentorumque vetustatis ardentissimus amator, Archivi Secreti Vaticani annis 1751-1772 praefectus, nuntius apostolicus Varsaviae (1772-1776), deinde Vindobonae (1776-1785), 14 II 1785 a. cardinalis creatus, auctor fuit non solum celeberrimi illius rerum ecclesiasticarum inventarii, universam christianitatem complectentis, *Schedario Garampi*

[1] Cfr. Rykaczewski, I p. 190.

[2] Vide *De vita Joannis Francisci Commendoni Cardinalis libri IV*, Parisiis 1669. Nuntiaturam Polonam cardinalis describit in libro II, cap. VI-XVII (p. 108-210).

nuncupati (in Archivo Vaticano hucusque asservatur), quod primus quasi gradus erat ad ingentem, ad effectum tamen non adductum, rerum christianarum scientiae orbem, cui *Orbis Christiani*[3] nomen dare in animo habuit, sed etiam pariter ad finem non deducti et parum cogniti operis, cui *Prospetto del codice diplomatico di Santa Sede* inscriptum est, quo documenta Sedis Apostolicae, singulas regiones catholicas concernentia, in 43 voluminibus (quorum octavum Poloniam comprehendere debebat) publici iuris facere sibi proposuit[4].

Is itaque Garampius, statim post suum ad sedem Varsaviensem adventum mense Septembri 1772 a., non solum ad tabularium nuntiaturae ordinandum animum intendit[5], sed etiam "horis subcisivis" ad historiam eius illustrandam fontes colligere coeperat. Qua in re duplicem sibi finem proposuit:

1) Compilare volebat, ad usum proprium et suorum in officio successorum, repertorium encyclopaedicum praecipuarum cognitionum, ad historiam Poloniae eiusque res ac negotia attinentium, quibus expediendis nuntii missione eorum durante fere quotidie operam navare cogebantur. "Existimavi enim - scribebat - faciliorem expeditioremque Apocrisiariis Pontificiis in Polonia fore rationem Ecclesiae negotia pertractandi, si data opportunitate, praesto iis semper sit rerum praeteritarum accurata notitia"[6].

Maximam partem documentorum ad huiusmodi opus conscribendum in ipso nuntiaturae tabulario se esse reperturum sperabat. Sed, proh dolor, collectiones commercii epistularum in illo repertarum nonnisi ab anno 1760, registra vero actorum tribunalis nuntiaturae et gratiarum a nuntiis concessarum ab anno 1578 incipiebant.

Unicus fons informationis de causis et negotiis, et quomodo illa a decessoribus expedirentur, erat *Vademecum pro nuntiis* Galeatii Marescotti, manu posteriore transcriptum, cum nonnullis additionibus in fine, a nuntiis Nicolao Spinola (1707-1712), Hieronymo Archinto (1720-1721), Camillo Paulucci (1728-1738) et Antonio E. Visconti (1760-1766) factis[7]. Ex hoc ergo opere Garampius excerpta conficere coeperat. Deinde transiit ad servatum Antonii Visconti litterarum commercium perquirendum. Denique acta nuntiaturae iudicialia et registra gratiarum atque dispensationum, a decessoribus concessarum, aggressus est. Eodem tempore operam dabat penitius cognoscendis operibus Polonis, praesertim iis, ad quae - cum Latine scripta fuerint - facilis

---

[3] Cfr. I. Ph. Dengel, *Sull'Orbis Christianus di Giuseppe Garampi*, in: *Atti del II Congresso Nazionale di Studi Romani*, T. 2, Roma 1931 p. 497-499.

[4] Prima adumbratio huiusmodi prospectus servatur in AV, *Nunz. di Polonia* 395, fasc. IV s.f. Apographica collectio bullarum pro Polonia in eo descriptarum invenitur in AV, *Nunz. di Polonia*, Addit. 1, fasc. I-II.

[5] Cfr. Meysztowicz ANV p. 45.

[6] Ex dedicatione operis *Index rerum* (vide infra) Pio VI pontifici oblati, AV, *Indice* 190 f. 4 v.

[7] Ibidem f. 8r. *Vademecum* est hodie in AV manuscriptum nr 1 *Archivi Nuntiaturae Varsaviensis*.

ei patebat aditus, ut erant collectiones legum civilium et ecclesiasticarum (i.a. statuta Ioannis Wężyk), chronicae Galli Anonymi, Martini Cromeri, Reinholdi Heidenstein, Samuelis Nakielski, *Epistolae historico-familiares* Andreae Chrysostomi Załuski et alia. Vehementer animum eius commoverunt *Annales* Ioannis Dlugossii, a. 1711 Lipsiae editi, ex quibus accurata conficiebat excerpta, admiratus non solum non vulgarem auctoris rerum gestarum cognitionem atque peritiam, sed etiam prorsus novum, pro illa aetate, investigandi modum et rationem, ita ut eum historiae Polonae parentem appellare non dubitaverit ("quem vere parentem historiae Polonicae pronuntiare non dubito"), quem aliae nationes Polonis invidere possint[8].

Lacunas in documentis a se in Polonia collectis in hunc modum explebat, quod suos olim in Archivo Vaticano collegas operisque socios per litteras sollicitabat, ut fontes a se eis indicatos, praesertim in registris bullarum et in sectione *Nunziatura di Polonia* asservatos, perquirerent et perquisitionis suae fructus sibi transmitterent[9].

Fontes ad cogitatum opus suum pertinentes Garampius sine intermissione colligere pergebat toto temporis intervallo, quo munere nuntii apostolici in Polonia fungebatur. Quem laborem non intermisit nisi mense Aprili 1776 a., cum ad nuntiaturam Vindobonensem translatus esset. Ob temporis tamen angustiam non potuit conficere excerpta ex omnibus fontibus, ad quos ei Varsaviae patebat aditus. Itaque lectionem librorum gratiarum, qui in nuntiatura conscripti erant, sub anno 1755, librorum vero iudicialium tribunalis nuntiaturae sub anno 1622, *Annalium* Dlugossii sub anno 1430 interrumpere coactus erat[10]. Excerpta ex duobus primis supra nominatis fontibus maximi sane nunc sunt momenti, cum textus originales, ex quibus deprompta erant, superiore saeviente bello a Germanis prorsus deleti sint.

Vindobonae Garampius restitit temptationi, ut similem laborem de nuntiatura quoque penes imperatorem exsistente in se recipere auderet[11]. Per duos annos in ordinandum et in nitidiorem formam redigendum suum orbem rerum Polonicarum incubuit ita, ut a. 1778 ad effectum deductum sit opus manuscriptum, in quattuor tomos divisum, cui inscriptum est: *Index rerum*

---

[8] AV, *Indice* 190 f. 9r-v. Quam intento studio Garampius incubuerit in cognoscenda opera Polonica sibi aditu facilia, quibus innixus tam partem Polonicam *Orbis Christiani*, quam *Indicem rerum* Polonicarum elaborare instituit, testimonio esse potest eius bibliothecae catalogus, in qua "Historiae Episcopatuum Poloniae" et "Historia Poloniae" 172 volumina comprehendebant, praeter permulta opera Polonorum (Hosii, Carncovii, Socolovii et aliorum), quae in aliis bibliothecae sectionibus collocata erant. Cfr. Marianus De Romanis, *Bibliothecae Josephi Garampii Cardinalis cathalogus, materiarum ordine digestus et notis bibliographicis instructus*, T. 4/1, Romae 1796 nr 9906-9918, 13320-13478. Liber *Annalium* Dlugossii, "elegans" definitus, valoris 5 ducatorum aestimatus erat (cfr. ibidem nr 13339).

[9] Cfr. inventarium ("Siglae") fontium et operum in initio *Indicis* positorum (AV, *Indice* 190 f. 12r-18v).

[10] AV, *Indice* 190 f. 10v.

[11] Aliquas notas ad legatos et nuntios pontificios in Germania spectantes initio congerere coepit, sed praesto laborem illum intermisit, cfr. AV. F. *Garampi* 245, fasc. C, D, E, I, H, G.

praecipue ecclesiasticarum Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae, nec non provinciarum adjacentium, quas Josephus Garampius, Archiepiscopus olim Berytensis et Episcopus Montis Falisci et Corneti, dum in eodem Regno Apostolicae Sedis munere fungeretur, horis subcisivis ex Tabulariis Pontificiis Almae Urbis et Nuntiaturae Polonicae atque ex pluribus scriptoribus excerpsit, collegit, alphabetico ordine digessit... atque usui suorum in officio successorum dedicavit. Anno Domini MDCCLXXVI, sedente Ss.mo Domino Nostro Pio VI, Pontifice Maximo, pontificatus sui anno secundo. Manuscriptum hoc, antequam ad nuntium Ioannem Andream Archetti Varsaviam missum esset[12], accuratissime transcriptum, a. 1780 Pio VI pontifici maximo transmissum erat[13].

Supradictum opus, cuius exemplar summo pontifici dedicatum 2197 constat paginis, testimonio est non solum magnae audaciae et industriae, quibus Garampius illud conficiendum suscepit et susceptum confecit[14], sed miram etiam ostendit auctoris eruditionem et doctrinam, cui, nonnisi "horis subcisivis" laboranti, ita prospere contigit, ut directe ex fontibus, maximam partem archivalibus, totum doctrinae et scientiae orbem, ordine alphabetico digestum, de rebus Polonicis sacris et profanis, in historico contextu consideratis, composuerit. Voces huiusmodi, ut *Comitia, Cracovia, Dissidentes, Scholae, Stanislaus Poniatowski, Synodus* - pro illorum temporum adiunctis - iuxta nostrae quasi aetatis normas et scientiae exigentias elaboratae et redactae esse videntur. Sunt etiam in *Indice* sub suis vocibus breves notitiae de singulis nuntiis, qui sub multis quoque aliis vocibus, non ad personas, sed ad res pertinentibus, nominantur et citantur.

Pretiosior aliis est tamen ipsa vox *Nuntii Apostolici*[15], quam Garampius incipit a definitione nuntii pontificii, addit deinde brevem historiam nuntiaturae Polonae, incipiendo ab illo capitulorum cathedralium postulato, quo canonici Poloni a. 1556 a Paulo IV pontifice postulaverunt, ut stabilem quandam et permanentem missionem pontificiam in Polonia institueret[16]; tales praeterea agitat quaestiones, ut sunt historica nuntiaturae evolutio, ordo caerimoniarum, sedes et domicilium nuntii etc. In altera autem eiusdem vocis parte (pp. 1337-1356) accurate et prolixe de eo tractatur, quomodo iura et privilegia nuntiorum apostolicorum in Polonia evolverentur et augerentur. Breviter affirmari potest hanc vocem totumque *Indicem,* una cum multis notis ad fontes remittentibus, qui vel ab ipsa nuntiatura producti essent vel ad eam attinerent, primam omnino fuisse temptationem, et quidem felicissi-

12 Hodie in AV (*Archivo Nuntiaturae Varsaviensis,* mss. 2-5) custoditur.

13 Nunc in aula consultatoria AV accedi potest, *Indici* 190, 191.

14 "Animus, quo illud suscepi, audax erat, diligentia assidua". Ex dedicatione ad pontificem, vide AV, *Indice* 190 f. 4v.

15 *Index* t. 2, p. 1329-1356 (AV, *Indice* 191 f. 96v-110).

16 Postulatum hoc capitulorum ex manuscriptis, ab Aloisio Lippomano, nuntio a. 1555-1557 relictis, Garampio notum erat. Anno 1864 ab Erasmo Rykaczewski editum (*Relacye* I, p. 48-49). Cfr. App. N. 3, commentarius apud Wojtyska PP, p. 49.

mam, historiam diplomatices pontificiae in Polonia iuxta scientiae normas et praecepta conscribendi. Carent tunc temporis huiusmodi operibus aliae nationes. Minus enim usae sunt prospera illa fortuna in habendis apud se apostolicis nuntiis - rerum gestarum studiosis, quibus, sicut Garampio, doctrinae cultus et historiae amor pariter ac officia diplomatica cordi essent.

2) Res gestas singulorum nuntiorum in Polonia, ordine chronologico digestas conscribere.

In dedicatione *Indicis* Pio VI a. 1780 scripsit Garampius: "Erit et aliud lucubrationum mearum opus, quo series ac res gestae omnium retro Apocrisiariorum Apostolicae Sedis, qui ab initio religionis christianae in Polonia ad nostram usque aetatem provinciam administrarunt, explicantur; quod nunc secundis curis horis subcisivis recognoscere non praetermitto; atque hoc ipsum novum opus, postquam in nitidiorem formam fuerit redactum, illud etiam Sanctitati Vestrae consecrabo"[17].

Quod opus tunc temporis iam quasi ad finem deductum esse debebat, nam brevissimae voces singulis nuntiis consecratae in *Indice* in calce ad quandam *Synopsim* remittunt, cuius cogitatam inscriptionem invenimus in ingenti et iuxta praecepta fere temporis nostri confecto repertorio bibliographico, in initio *Indicis* posito: *Synopsis Legatorum et Nuntiorum Apostolicorum in Polonia.* Infra autem legitur explicatio: "opus a nobis digestum, et in duo volumina dispertitum, Archivo Nuntiaturae eiusdem consecratum, quo res gestae eorum ab anno 964 ad hodiernum diem describuntur"[18].

At licet Garampius frequentius affirmaverit anno 1780 opus hoc iam fere ad finem perductum et paratum fuisse, nemo tamen ad hodiernum usque diem *Synopsim* istam praesto habuisse videtur. Neque usi sunt illa auctores duorum primorum catalogorum, legatos et nuntios apostolicos in Polonia continentium (errores enim, quibus opera eorum referta sunt, in documentis a Garampio collectis desunt), Sebastianus Ciampi[19] et Alexander Przezdziecki[20]. Quamquam alter eorum - teste Theodoro Wierzbowski - "ab Archivi Vaticani directore, ut ipse dicit, quandam seriem nuntiorum" se obtinuisse asserebat, quam etiam in appendice ad suam *Notitiam bibliographicam* (Wiadomość bibliograficzna) publicavit[21], sed ex textu ipsius Przezdziecki clare patet non de *Synopsi* Garampiana illic agi, sed tantummodo de "inventario rerum Polonicarum", ergo de *Indice*[22].

---

[17] AV, *Indice* 190 f. 6r.

[18] AV, *Indice* 190 f. 17v.

[19] S. Ciampi, *Nunzii, Cardinali Legati et Commissarii Papali ai Re di Polonia ed Ambasciatori di questi ai Papi per affari ecclesiastici*, in Ciampi BC, p. 9-116.

[20] A. Przezdziecki, *Spis chronologiczny legatów i nuncyuszów Stolicy Apostolskiej w Polsce* [Index chronologicus legatorum et nuntiorum Sedis Apostolicae in Polonia], in eiusdem: *Wiadomość bibliograficzna*, p. 164-170.

[21] Wierzbowski SL, p. 7.

[22] A. Przezdziecki, *Wiadomość bibliograficzna*, p. 3; in p. 31-36 analytica *Indicis* descriptio.

Auctor vero tertii catalogi nuntiorum apostolicorum in Polonia, Paulus Fabisz, affirmat se eam vidisse inter documenta Nuntiaturae Varsaviensis, quae tunc in sede Nuntiaturae Vindobonensis deposita erant ibique usque ad annum 1859 servabantur. Cuius depositi totam sextam sectionem eam occupasse asserit[23]. Ipse tamen Fabisz alio loco aperte profitetur se ad tabularium illud non omnino admissum fuisse[24], errores autem, quos ex Ciampio recepit, testimonio sunt illum *Synopsim* Garampii nunquam in manu habuisse. Attamen si revera opus illud in deposito Vindobonensi, quod a. 1859 Romam translatum est, servatum esset, postea in Archivo imprimis Vaticano quaerendum fuisset. Ita visum est quoque Theodoro Wierzbowski, quarti catalogi nuntiorum apostolicorum in Polonia auctori, qui iam a. 1880, antequam ad Tabularium Vaticanum rerum gestarum studiosis aditus patere coepisset, cardinalem Iosephum Hergenröther, eiusdem Tabularii praefectum, enixe rogabat, ut ad *Synopsim* Garampii accessum sibi permitteret. A quo ei responsum est nihil eiusmodi in sectione Archivi Nuntiaturae Varsaviensis reperiri. Libere tamen uti potuit *Indice,* ex quo noscenda omnia ad legatos medii aevi et nuntios attinentia diligenter excerpsit, quae cum notitiis (maximam partem non veris) ex Ciampio, Przezdziecki et Fabisz receptis supplevisset, atque documentis veris et probatis, quae in *Monumentis Poloniae Historicis* et *Veteribus Monumentis Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*[25] publicata erant, locupletasset, suam propriam in lucem edidit *Synopsim*, in duas series, alphabeticam et chronologicam, dispertitam[26].

Cum a. 1881 Archivi Vaticani portae viris doctis patefactae essent, *Synopsim* Garampianam assidue quaerebant gestarum rerum studiosi, qui Expeditionibus Romanis Academiae Scientiarum Cracoviensis interfuerunt. Bronislaus Dembiński omnino asseruit "eam in Tabulario non inveniri"[27]. At Vladislaus Abraham, qui a. 1903 - primus Polonorum - *Fondo Garampi,* nondum in ordinem redactum, perlustrare coeperat, sub numero 31 repperit fasciculum documentorum, quem "illam ipsam *Synopsim* vel documenta ad eam conscribendam collecta" esse agnovit[28]. Sed neque huic documentorum collectioni ullus rerum gestarum studiosus animum intendit, ne unicus quidem ad illud usque tempus nuntiaturae Garampianae in Polonia explorator, qui erat Matthias Loret. Quod mysterium ad nostros usque dies exspectare debuit, ut tandem explanari posset. Documentis enim in *Fondo Garampi* asservatis et aliis ex eo receptis manuscriptis, nunc in sectione *Nunziatura di*

---

23 Fabisz, p. 2 (continet elenchum fontium, quibus usus erat); vide etiam ibidem p. 130.

24 Ibidem, p. 130.

25 Quanti momenti opus hoc ad historiam nuntiaturae Polonae cognoscendam fuerit, vide infra.

26 T. Wierzbowski, *Synopsis legatorum a latere, legatorum natorum, nuntiorum ordinariorum et extraordinariorum, internuntiorum, delegatorum, commissariorum, collectorum... apostolicorum in Polonia terrisque adiacentibus*, Romae 1880, p. 7.

27 Dembiński, *Sprawozdanie*, p. 45.

28 Abraham, *Sprawozdanie* 1899-1913, p. 21.

Polonia custoditis, accuratius examinatis, tanta apparuit fontium ad *Synopsim* conscribendam moles, qua innixi temptare possumus singula definire temporis intervalla, quibus opus hoc nascebatur.

Propositum describendi res gestas non solum nuntiorum, sed omnium prorsus Sedis Apostolicae ablegatorum, qui inde a principio usque ad tempora sua in Poloniam mittebantur, factum est a Garampio in ipso initio suae apud nos commorationis, fontes autem ad tale opus conscribendum colligebat simul cum documentis ad parandum *Indicem* destinatis. Consilium vero eius in huiusmodi opus inserendi etiam legatos pontificios, qui medio aevo fuerunt, auctore Dlugossio ortum esse videtur. Quae coniectura ex una parte vel eo comprobatur, quod in eorum enumeratione ad *Annales* illius saepe recurrit[29]; ex altera autem modo et ratione, qua eos edocebat, qui in colligendis documentis adiutricem ei praestabant operam[30]. Non contemnendam sane fontium quantitatem, ad totum opus componendum collectorum, reliquit Garampius in permultis schedulis, similibus illis, quae in singulis paginis *Schedarii Garampi* agglutinatae inveniuntur[31]. Ex qua re coniicere possumus eum, in ipso *Synopsis* suae elaborandae initio, omnes, quantum fieri potuit, de nuntiis apostolicis in Polonia notitias colligere voluisse, quae in fontibus iam typis editis, Polonicis et exteris, continebantur. Multa itaque confecit excerpta, praesertim ex chronicis Pauli Piasecki et Samuelis Nakielski[32], necnon ex operibus Odorici Raynaldi et Ferdinandi Ughellii[33]. Peculari auxilio in fontibus colligendis fuit ei Daniel Janocki et Bibliotheca Publica Załusciana Varsaviensis, cui ille praefectus erat. In qua non pauca repperit magni momenti documenta manu scripta, i.a. adnotationem de constitutionibus synodalibus dioecesis Vilnensis, a nuntio Berardo Bongiovanni (1560-1563) confirmatis[34].

Simul cum exploratione fontium iam typis editorum, Garampius accurata

---

[29] Sicut patet ex documentis, quibus ad opus suum conficiendum usus erat, in AV, *Fondo Garampi*, conservatis, (cfr. ms. 31, fasc. I et II, passim). Agitur de opere *Annales Regni Poloniae*, annis 1455-1480 composito, pluries publicato. De prima editione completa Lipsiensi anni 1712 a Garampio usurpata, vide infra, p. 93.

[30] Cfr. responsa archivistae Vaticani Callisti Marini, 25 XI et 22 XII 1775 a. data, autographa in AV, *Nunz. di Polonia*, 391, fasc. I s.f.

[31] Maxima earum pars servatur in 11 involucris (ex quibus unum continet etiam documenta ad historiam primatum Poloniae sicut legatorum "natorum") in AV, *Fondo Garampi*, 192 s.f. (pars invenitur in involucro instructo inscriptione: *Varie notizie per i Nunzi Apostolici in Polonia)*.

[32] P. Piasecki, *Chronica gestorum in Europa singularium*, Cracoviae 1645; S. Nakielski, *Miechovia seu antiquitates monasterii Miechoviensis*, Cracoviae 1634. Vide AV, *Fondo Garampi*, ms. 31, fasc. IV/1-3 passim. Cfr. M. De Romanis IV/1 nr 13380.

[33] O. Raynaldus, *Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII, ubi desinit Cardinalis Baronius*, T. 1-15, Lucae 1747-1756; F. Ughelli, *Italia sacra sive de episcopis Italiae... opus singulare*, T. 1-10, Venetiis 1717-1722, Vide AV, *Fondo Garampi*, ms. 31, fasc. I-IV passim. Omnes notitiae de missione nuntii Hieronymi Rorario (1539-1540), quae in hoc manuscripto inveniuntur; nituntur opere Salomonis Neugebauer, *Historia rerum Polonicarum* inscripto, edito Francoforti 1611 (ibidem, fasc. IV/1 f. 35r-v). Opus hoc sub aliis etiam vocibus citatur.

[34] Vide AV, *Fondo Garampi*, ms. 31, fasc. IV/1 f. 53v.

conficiebat excerpta et summaria ex libris tabularii Nuntiaturae Varsaviensis, et ita eodem tempore colligebat notitias, quibus tam ad *Synopsim* conscribendam quam ad componendum *Indicem* opus habuit. Ad parandam *Synopsim* omnia ea imprimis quaerebat, quae de itineribus nuntiorum, de libris actorum ab illis relictis, de operis eorum sociis et adiutoribus inveniri poterant. De modo et ratione, qua eiusmodi notitias congerere solebat, edocere nos possunt breves elenchi ab eo confecti auditorum (iudicum) tribunalis nuntiaturae[35] et cancellariorum seu notariorum, quos singuli nuntii penes se habuerunt[36], necnon accuratae descriptiones librorum, qui in tabulario nuntiaturae servabantur[37]. Talem praesertim laborem, ut ita dicamus "domesticum", nullo temporis momento, ab aliis occupationibus libero, horis, ut ipse dicebat, "subcisivis", intermittebat. Cuius rei testes sunt fortuitae chartulae, in quibus id genus notitias exarabat. Sic ex. gr. adnotatio de actis tribunalis nuntii Claudii Rangoni (1598-1606) et de eius auditore, Scipione Fontana, scripta erat in dorso litterarum secretarii regii, Caietani Ghigiotti, 18 VII 1775 a. datarum, quibus ille nuntium certiorem reddit eum a Stanislao Augusto rege ad prandium invitari[38].

Garampius nullam prorsus praetermittebat occasionem res novas, ad scribendum opus suum utiles, adipiscendi. Itaque cum eum per Poloniam iter facere contingeret, non solum consistere solebat, ut vetusta templa aliaque monumenta visitaret, sed etiam ut in sacrariis et plebaniis rariores libros et documenta quaereret ac perlustraret. Excerpta ex eis facta postea in *Synopsim* includebantur. "Apud ecclesiam parrochialem Zatoriensem in dioecesi Cracoviensi legi egomet diploma" indulgentiarum nuntii Zachariae Ferreri, die 21 Iunii a. 1521 editum[39]. Id genus adnotationes in opere Garampii plures inveniri possunt. Res ad historiam nuntiaturae apostolicae in Polonia explorandam quaerebat Garampius adiutoribus etiam nonnullis Polonis. Mense Aprili a. 1774 mandavit patri Aegidio Kowalski, regenti Studii Fratrum Minorum Conventualium Cracoviae, ut exquireret epitaphium nuntii Camilli Mentovato (1558-1559), qui Cracoviae in ecclesia eiusdem ordinis sepultus erat (textum in eius lapide sepulcrali incisum, non sine mendis transcriptum, in *Monumentis Sarmatiarum* Simonis Starowolski invenit)[40], et ut scripta ad illum attinentia in eiusdem conventus tabulario inquireret[41].

---

35 Cfr. *Nomina auditorum Sacrae Nuntiaturae*, AV, *Fondo Garampi* 192 s.f. Incipit a Bartholomaeo Melitensi, auditore cardinalis legati, Marci Barbo, ex a. 1472.

36 Cfr. *Cathalogus Cancellariorum S. Nuntiaturae Apostolicae*, ibidem 2 folia (s.f.)

37 Vide AV, *Fondo Garampi*, mss. 31 et 245, passim.

38 AV, *Fondo Garampi*, ms. 31, fasc. IV/3 f. 51r.

39 Ibidem, fasc. IV/1 f. 25r.

40 Ibidem, f. 49r-v. Usus est editione *Monumentorum* Cracoviensi (a. 1655), vide M. De Romanis IV/1 nr. 133667.

41 In annexo ad responsum patris Kowalski de 30 IV 1774 obtinuit tantum (a guardiano Ioanne Cantio Naroński et custode monasterii Martino Geryng confirmatum) apographon epitaphii et mentionem de aliquot actis iudicialibus Camilli Mentovato. Cfr. autogr. responsi, AV, *Nunz. Polonia* 395, fasc. IV s.f.

Gravissimum tamen onus documenta de nuntiis in Polonia ("sui nuncj di Polonia") exquirendi archivistae Vaticano Callisto Marini imposuit, qui non parum insudavit, ut legatorum atque obuli s. Petri collectorum nomina et temporis intervallum, quo in Polonia commorati essent, exquireret. Garampius enim, cum sibi conscius fuerit maximam partem documentorum, tam ad *Indicem* quam *Synopsim* conscribendam utilium, in Tabulario Vaticano asservari, ab illo postulabat non solum accurata inventaria documentorum in sectione *Nunziatura di Polonia* servatorum[42] et eorum summaria[43], sed mandabat illi etiam, ut notitias de singulis quaestionibus, quae ei cordi erant, ut erant nominationes nuntiorum et eorum facultates, exquireret[44].

Iam eo ipso tempore, quo colligendis fontibus intentus erat, Garampius cogitati operis sui fragmenta componere coeperat. Pro temptamine huiusmodi compositionis reputari potest *Catalogus nuntiorum apostolicorum in Polonia postea dignitate cardinalitia insignitorum*[45], necnon simplex elenchus chronologicus adventuum et discessuum singulorum nuntiorum, a nominatione Vincentii Dal Portico (18 II 1568) incipiens, usque ad mensem Septembrem a. 1738 (scil. ad adventum Varsaviam Fabricii Serbelloni)[46].

Spatium temporis, colligendis fontibus destinatum, clauditur conspicuo novarum notitiarum fasciculo ex Urbe accepto[47]. Quo obtento Garampius ad totum opus componendum animum intendit. Itaque primum conscripta esse videtur illa operis pars, quae manu propria nuntii inscripta est: *Notitia Legatorum, Nuntiorum aliorumque Sedis Apostolicae munere functorum in Regno Poloniae, Magno Ducatu Lituaniae aliisque Provinciis adiacentibus a Josepho Garampio, Archiepiscopo Berytensi itemque Nuntio Apostolico digesta et illustrata A.D. 1775,* prima verba dedicationis successoribus destinatae conti-

[42] Accurate confectum, ordine chronologico dispositum, *Inventario e nota dei volumi della Nunziatura di Polonia, esistenti nell'Archivio Segreto Vaticano e qui registrati secondo ordine cronologico* (usque ad a. 1740) indicat etiam datum primae et ultimae epistulae in singulis voluminibus occurrentis. Vide AV, *Fondo Garampi*, ms. 250, fasc. J s.f. (2 fasciculi in folio, unusquisque 12 folia continens). Aliud inventarium manuscriptorum nuntiaturae Polonae ex *Nunz. di Polonia* et *Lettere di Principi* servatur in AV, *Fondo Garampi*, ms. 250, fasc. T.

[43] Cfr. *Estratti dei volumi di lettere della Nunziatura di Polonia esistenti nell'Archivio Segreto Vaticano dall'anno 1551 al 1592,* AV, *Fondo Garampi*, ms. 242, fasc. A; fasciculus B continet *Copie estratte dai Libri della Collectoria di Polonia*.

[44] In AV, *Nunz. di Polonia*, ms. 395 (fasc. II, 2) servantur 16 folia eiusmodi inventaria continentia, quae ope brevium ex *Armadio* 42 et 44 confecta sunt. Cfr. etiam supranominatas epistulas Callisti Marini (nota 30).

[45] *Catalogo dei Nunzi Apostolici in Polonia assunti da 200 anni in poi alla Santa Porpora*; manuscriptum sic inscriptum continebatur in deperdito ex *Fondo Garampi* ms. 115, fasc. F; quod verisimiliter translatum erat ad sectionem *Nunziatura di Polonia*, ubi servatur in codice Addit. 2, fasc. 1 f. 252r-255r inscriptione carens.

[46] Vide AV, *Nunz. di Polonia*, Addit. 2, fasc. 1 f. 253r-v, 256r-257v, 259r-v (ordo foliorum inversus est).

[47] Inveniuntur in aliquot fasciculis manuscripti 395 (sine fol.) in sectione *Nunziatura di Polonia* (fasc. II et IV) et communi inscriptione praedita sunt: *Nuova appendice di notizie per i nunzi apostolici. Dicembre 1775.*

nens[48]. In qua i.a. scribit: "opus hoc elaboravi paucis mensibus, qui mihi a morbo et valetudine usque ad meum ex Polonia discessum superfuerunt"[49]. Notum est nobis Garampium, post Comitia Regni Varsaviae celebrata, 12 IV 1775 absoluta, gravi morbo correptum et usque ad medium mensem Maium lecto affixum fuisse, a tertia autem die Iunii valetudinis recuperandae causa in pago Dawidy prope Varsaviam commoratum esse, ubi "notitias historicas ad Poloniam spectantes", id est *Indicem,* scriptori dictaverit[50]. Compositionem *Notitiarum*, id est *Synopsis* postea nuncupatae, nonnisi mense Decembri a. 1775 coepisse potuit, nam in primitivo eius textu iam inveniuntur informationes, ex Urbe eodem mense acceptae[51]. Opinari ergo licet primam eius adumbrationem hiberno tempore, anno 1775 exeunte et 1776 ineunte, conscriptam esse.

Quae prima operis adumbratio duobus codicibus manu scriptis in 16° non ligatis constat. Quorum primus, a Vladislao Abraham olim detectus, inscribitur *Elenco de' Nunzi Apostolici in Polonia dal 1046 al 1700*[52]. Cuiusmodi elenchus ex quattuor constat fasciculis (quorum quartus in tres partes, propria foliatione instructas, subdividitur) et insimul 447 folia continet, in quibus singulorum nuntiorum opera ordine chronologico describitur. Unicuique descriptioni principali, una eademque manu exaratae, adiunguntur supplementa, in pluribus chartulis variis manibus scripta. In primo fasciculo continentur documenta ad describendam historiam legatorum S. Sedis in Polonia, qui saec. X-XIII munere suo functi erant, in secundo collecti sunt fontes ad legatos et obuli s. Petri collectores, qui saec. XIV, in tertio ad eos, qui saec. XV fuerunt, pertinentes; quartus autem fasciculus continet notitias de 48 nuntiis et legatis saec. XVI.

Documenta, quae hic desunt, ad res gestas nuntiorum saec. XVII pertinentia, collocata sunt, una cum fontibus ad nuntios saec. XVIII pertinentibus, in alio nonnihil minore et foliatione carente manuscripto, in *Fondo Garampi* sub n. 245 asservato[53]; illuc enim propterea translata esse videntur, quod totum opus ita cogitatum erat, ut in duas partes fere aequales divideretur. Quantitas et qualitas documentorum hic collectorum varia et impar est. Nam cum fontes ad nuntios saec. XVII attinentes a documentis ad historiam nuntiorum, qui prioribus saeculis vixerunt, revera non multum differunt, illa,

---

[48] Garampi incipit manu propria: "Successoribus suis in Apostolicae Sedis munere apud Reges et Regnum Poloniae J[osephus] G[arampius] A[rchiepiscopus] B[erytensis] S[alutem] P[lurimam] D[icit]". Intra inserta sunt quattuor folia cogitatae dedicationis, manu secretarii Garampii scriptae. AV, *Fondo Garampi*, ms. 192 s.f.

[49] Ibidem, s.f.

[50] "Nella mia convalescenza dettai... notizie istoriche relative alla Polonia", *Diarii di Polonia del 1775 e 1776*, p. 215 (autographum in AV, *Fondo Garampi*, ms. 191).

[51] Cfr. ex. gr. redactiones textuum de Zacharia Ferreri in AV, *Fondo Garampi*, ms. 31, fasc. IV/1 f. 22r-25v ex AV, *Nunz. di Polonia*, ms. 395, fasc. IV s.f.

[52] AV, *Fondo Garampi*, ms. 31.

[53] Fasc. B (una cum documentis ad historiam nuntiaturae penes imperatorem attinentibus).

quae folium, manu Garampii inscriptum: *Nuntii Apostolici saec. XVIII* sequuntur[54], multo pauperiora sunt et gradatim, ut ad finem vergunt, adhuc deteriora fiunt. Cessant itaque temptamina textum in ordinem aliquem redigendi, quae in vitae narratione ultimi nuntii saec. XVII, Fabricii Paulucci, adhuc aderant; adnotationes reducuntur ad solam descriptionem librorum, a nuntiis in archivo nuntiaturae relictorum, ita ut omnino confirmetur notitia, in *Indice* allata, iuxta quam Garampio, ante ipsius ex Polonia discessum, ad omnia in tabulario nuntiaturae custodita documenta perlustranda atque ea accuratius exploranda defuerit tempus[55]. Haec collectio documentorum concluditur exili informatione de nuntio Angelo Maria Durini (1767-1772), quam nuda sequitur chartula, unum tantummodo continens verbum "Garampi", manu propria Garampii exaratum.

Nuntius Vindobonae nominatus, 16 III 1776 a., fortassis etiam prius, Garampius plane sibi conscius factus est se historiam nuntiorum saec. XVIII scripturum non esse. Tunc etiam decrevisse videtur opus suum anno 1700 concludere, et - certe adhuc ante suam ex Polonia profectionem (Varsavia discessit 6 V 1776 a.)[56] - textum eius scriptori dictare coeperat. Manuscriptum hoc, in nitidiorem formam redactum, servatur nunc in *Fondo Garampi* sub n. 23. Volumen, 135 fasciculis in folio (440 paginis, quibus adiuncta sunt aliquot folia non numerata) constans, inscriptione, manu propria Garampii exarata, praeditum est: *Primo sbozzo dei Nunzi in Polonia dal 1068 al 1700.* Quae inscriptio postea addita est, cum iam manifesto patuisset illam quoque textus compositionem multis emendationibus ac supplementis indigere. In manuscripto deest introductio. In prima autem pagina primi fasciculi deleta sunt verba: "966. Aegidius, episcopus Tusculanus, Legatus Apostolicus"[57], quorum loco scriptum est: "Prolegomena. De initiis Christianae religionis in Polonia", deinde sequitur amplior disceptatio de christianitatis in Polonia primordiis, magna in parte Dlugossii *Annalibus* nixa.

Describuntur tandem singulorum nuntiorum vita et res gestae, indicantur tempora eorum in Polonia commorationis et operae, inde a legatione Raphaelis a. 1068 peracta usque ad Fabricium Paulucci, nuntium extraordinarium a. 1698 in Poloniam missum.Vitae nuntiorum (ut legatos et obuli s. Petri collectores, qui medio aevo fuerunt, praetermittamus), ad primas saeculi XVI nuntiaturas quod attinet, non semper cohaerentibus ac compactis notitiis innituntur, et propterea nonnihil confusae esse videntur, postea tamen, cum de nuntiis agitur, qui inde a medio saeculo XVI fuerunt, dilucidae satis et perspicuae apparent. Descriptiones vitae singulorum nuntiorum indicant primum, quo genere et stirpe nuntius natus sit, et quae munera et officia,

[54] Chartae huius manuscripti foliatione carent.

[55] Cfr. supra, p. 85.

[56] Vide I. Ph. Dengel, *Nuntius Joseph Garampi in Preussisch Schlesien und in Sachsen im Jahre 1776. Bericht über seine Reise von Warschau über Breslau nach Dresden*, QFIAB, 5 (1903), p. 233.

[57] Primam redactionem eius biogrammatis cfr. in AV, *Fondo Garampi*, ms. 31, fasc. I f. 2r.

antequam ad nuntiaturam Polonam destinatus esset, illi commissa fuerint. Deinde adducitur - nota ad registra brevium in Archivo Vaticano asservata remittente confirmatum - certum atque accuratum temporis momentum, quo breve nominationis editum erat. Sequitur descriptio totius operae nuntii, quam toto tempore insumpsit, quo munere suo in Polonia functus est, et praesertim indicatur, quantum ad iura et privilegia Ecclesiae defendenda contulerit. Cui rei amplius illustrandae Garampius, praesertim inde a nuntiatura Ioannis A. Caligarii (1578-1581), ad quam explorandam in tabulario nuntiaturae acta tribunalis et acta gratiosa, quae vocantur, ei praesto fuerunt, maxime incubuit. Interdum enim adducere solet tota documenta ex eiusmodi actis deprompta, imprimis illa, quae ad controversias de iurisdictione spectabant, ut ex. gr. interpellationem, 21 X 1586 a. ab Hieronymo de' Buoi contra propositiones quasdam, quae in nova editione *Constitutionum Synodalium* Stanislai Karnkowski introductae erant, factam[58]. Eiusmodi apographa valde nunc pretiosa sunt, eo vel magis, quod non parva pars librorum, ex quibus descripta erant, omnino perierunt.

Non parum loci a Garampio dedicatur caerimoniarum normis describendis, modo et rationi, qua nuntii laborem suum ordinare solebant, eorum domicilio etc. Nil itaque mirandum vitam Galeatii Marescotti, qui id genus negotiis totum opus dicavit (*Vademecum*), tam copiose et prolixe descriptam esse[59]. Inde a nuntiatura Vincentii Lauro (1574-1578) constanter (non tamen sine exceptione) adferuntur notitiae de auditoribus, cancellariis et secretariis nuntiorum, necnon de registris actorum tribunalis nuntiaturae et impertitionis gratiarum, ab eis confectis. Inopia informationum ad res publicas pertinentium, cuius causa in eo constitit, quod Garampius epistulas nuntiorum ad Secretariatum Status datas ipse in persona inspicere non potuit, eo quoque excusari potest, quod opus ita imprimis cogitatum erat, ut eius in officio successoribus in conficiendis negotiis administrativis, ad iurisdictionem et caerimoniarum ordinem pertinentibus, adiumento atque auxilio esse posset[60]. Propterea, quamquam sub fine singularum vitae descriptionum auctor lectorem saepe edocet, ubi eiusmodi epistulae vel celeres nuntii inveniri possint et quod temporis spatium comprehendant[61], sua tamen magis interesse videtur lectorem ad eas *Indicis* voces remittere, in quibus particularis opera nuntii nominabatur[62]. In hunc modum ambo opera Garampiana se invicem explere debebant.

---

[58] *Primo sbozzo*, f. 81ar-br.

[59] Ibidem, f. 113ar-117av.

[60] Cfr. dedicationem (p. 95).

[61] Ad hanc rem usus est supramemorato indice voluminum sectionis AV, *Nunziatura di Polonia* (cfr. supra, notam 42).

[62] Ex. gr. conclusio biogrammatis Hannibalis de Capua ita sonat: "Epistolae et acta eius extant in Archivo Vaticano, Lib. 23, 25, 26 usque ad 35 Nuntiaturae Poloniae. Nonnulla eius gesta indicamus in Indice nostro v. Cistercienses, Livonia, Luceoria, Varsavia" etc.. *Primo sbozzo*, f. 84 ar .

Quod ad modum et rationem citandi fontes attinet, qua Garampius in opere suo exarando usus est, eum sane hac in re aetatis nostrae praecursorem appellare possumus. Omnem enim assertionem suam in textu occurrentem corroborat notis, ad fontem manu scriptum vel ad librum, ex quo sumpta erat, remittentibus. In hunc modum facilius aestimari potest, quantopere notitiae ab auctore allatae credibiles sint et in exploratione temporibus nostris peragenda adhiberi queant. Talibus etiam notis explicantur quodammodo errores, praesertim cum de nuntiis agitur, qui prima saeculi XVI parte fuerunt, commissi, nam ad illorum vitas enarrandas Garampius maxima ex parte operibus typis impressis uti coactus erat, quae, ut nobis bene constat, tunc temporis minus accurate ac diligenter in lucem edebantur. Manuscriptis prius confectis cum exemplari in nitidiorem formam redacto comparatis, facile perspicimus singulorum nuntiorum vitas fere immutatas ex illis in *Primo sbozzo* inscriptas esse.

Dedicatio operis successoribus destinata, cuius prima lineamenta separatim servata sunt, nitidiore exemplari iam confecto, scriptori dictata erat[63]. Quae ita incipit: "Nihil est quod curiositatem nostram magis alliciat et exacuat, quam nomina ac gesta indagare illorum, qui in eadem qua nos vel conditione vel munere antea vixerunt. Illud enim est in huiusmodi cognitione salubre et frugiferum, quod non solum egregia maiorum facta et praeclarae actiones nostros incendunt animos, sed quum exempli documenta in illustri posita monumento intueamur, quod tuto imitemur habeamus". Quocirca, licet multis oneratus negotiis, Garampius documenta ad praedecessores suos pertinentia colligere coeperat eo, ut quod ipse didicerit, aliis communicaret ("quod sine fictione didici, sine invidia communico"). Gratiarum actiones non exspectabat. "Id enim unice spectarunt consilia mea, ut nimirum prodessem successoribus meis, iisque veluti fax quaedam in tractandis S. Sedis negotiis praeluceret... ad maiorem Dei gloriam, ad S. Apostolicae Sedis et Ecclesiae tranquillitatem, non minus quam ad commodum inclitae huius Nationis"[64].

In calce dedicationis Garampius scribit se successoribus suis opus imperfectum relinquere et rogat, "ut illud non in meliorem tantum formam, sed in uberiorem ac perfectiorem statum novis curis ac studiis reducant"[65]. Quod ante suum ex Polonia discessum auctor successori suo, Ioanni A. Archetti (1776-1784), illud tantummodo exemplar, in nitidiorem formam redactum et fronte adhuc non instructum, tradere in animo habuit, inventario illius tabularii nuntiaturae partis comprobatur, in qua scripta ab Antonio E. Visconti (1760-1767) et ipso Garampio relicta servabantur. In huiusmodi enim inventario, quod Garampius una cum munere successori suo tradidit, sub n. 1 indicatur *Vademecum* Galeatii Marescotti, sub n. 2 unum volumen operis, iam

63 Vide supra, p. 91-92.

64 AV, *Fondo Garampi*, ms. 192 s.f.

65 Ibidem, s.f.

Synopsis seu historiae Apocrisiariorum Apostolicorum in Polonia nuncupati, sub 3 et 4 duo volumina *Indicis*. Subtus vero legitur adnotatio, quae de posteriore utriusque operis Garampiani fortuna nos edocet: "La Sinopsi e l'Indice, non essendosi potuti mettere in pulito prima della partenza di Mons. Garampi, si manderanno inappresso da Vienna"[66]. Ambo itaque opera una cum auctore Vindobonam profecta sunt. *Index* in 4 voluminibus descriptus, a. 1778 rediit Varsaviam, *Synopsis* fortassis nunquam.

Vindobonae Garampius sibi omnino conscius fuit, quantis vitiis *Synopsis* sua laboraverit, et statim eam corrigere atque explere coeperat. Cuius rei testes sunt - praesertim ad primos nuntios saec. XVI quod attinet - manu propria auctoris factae emendationes, novae schedulae, necnon aliquot epistulae novas notitias continentes, inter operis folia insertae vel separatim custoditae. Illae imprimis epistulae, ad eos datae, qui novam aliquam notitiam vel indicium ei porrigere potuerint, testimonium sunt admirabilis sane studii, curae, diligentiae, quam Garampius in indagine sua perficienda impendere voluit. Iam supra memoratus Callistus Marini a. adhuc 1780 ad eum scribebat: "da che sono tornato all'archivio, posso dire con verità di non esser quasi fatto altro che scorrere i tomi de'carteggi della Legazione Polacca del Commendone [1572-1573] per ritrovare quelle notizie ch'ella desidera". Idem Marini, cum eius legationis descriptionem iam Vindobonam misisset[67], similem indaginem, ad nuntiaturas quoque Hieronymi de' Buoi, Francisci Simonetta, Ioannis Lancellotti et Antonii Santacroce pertinentem, in sectione *Nunziatura di Polonia* perficere debuit[68].

Novi fontes non solum in Tabulario Vaticano mandato Garampii quaerebantur. Inter chartas post nuntium relictas servata est i.a., a quodam ignoto ei transmissa, accurata descriptio epistularum commercii, in 6 voluminibus collecti, nuntii Angeli Ranuzzi (1671-1673), quod tum in bibliotheca Ranutiorum Bononiae servabatur[69]. Non paucas novas notitias de nuntiis Zacharia Ferreri, Ioanne Tedaldi, Nicolao Fabri, Hieronymo Rorario et praesertim Hieronymo Martinengo 17 V 1777 a. quidam Ioannes V. Garampio ex oppido Brixia transmisit[70]. Obscuram hucusque vitam Iulii Ruggieri quidam Trombelli rogatu Garampii illuminare conatus est[71]. "Nel libro dell'Amideno non

66 Cfr. *Elenco di Protocolli ne'quali sono state riunite, disposte e legate da Mons. Garampi le Carte, Memorie e Lettere lasciate tanto da lui, quanto dall'Eminentissimo Visconti nella Segretaria della Nunziatura di Polonia* (AV, *Fondo Garampi*, ms. 12, fasc. C, s.f.). Notandum est nunc collectionem Archivi Nuntiaturae Varsaviensis, tunc a Garampio ordinatam, etiam ab opere Galeatii Marescotti incipere, quam directe sequuntur, sicut mss. 2-5, quattuor volumina *Indicis*; ms. n. 6 continet praecepta (normas) ordinis caerimoniarum et elenchos praerogativarum nuntiorum. Cfr. supra, cap. I, p. 48.

67 Epistula autographa de 30 V 1780 servatur in *Fondo Garampi*, ms. 192, s.f.

68 Epistula de 5 VII 1780. Ibidem, s.f.

69 Servatur, sicut folium liberum, in AV, *Fondo Garampi*, ms. 192, s.f.

70 Cfr. eius responsionem in AV, *Fondo Garampi*, ms. 192, s.f.

71 Cfr. eius epistulam de 21 V 1777, a Garampio in fasciculo descriptionem vitae Iulii Ruggieri continente positam, in *Primo sbozzo*, post f. 86a.

si parla di altri nunzi di Polonia che di Ippolito Aldobrandini e di Cosimo de Torres" - alius ignotus Garampio rescribebat et nonnulla de iisdem nuntiis ex libro illo exscripta simul communicabat[72]. Diligentia Garampii atque industria tanta fuit, ut cum cognovisset nuntium Albertum Bolognetti a. 1585 in itinere suo ex Polonia in Italiam Tarvisii in confinibus Italiae diem suum obivisse, a dioecesis Goritiensis vicario de sepulcro eius sciscitaretur[73]. Interrogabatur etiam a Garampio rector atque reformator Academiae Cracoviensis, Hugo Kołłątaj, qui pro responso 6 VIII 1778 a. misit ei amplum repertorium documentorum, quae in Bibliotheca Iagellonica servabantur et tam ad *Indicem* quam *Synopsim* elaborandam utilia esse poterant[74].

Ex litteris a Garampio illo tempore datis atque acceptis manifesto patet, illum praecipue annis 1777-1780 ad explendam atque perficiendam *Synopsim* omnem operam et studium contulisse. Eisdem quoque annis nitidior *Indicis* textus Vindobonae parabatur. Quo ad finem perducto, Garampius perficiendo operi nuntiis in Polonia dedicato verisimiliter renuntiavit[75]. Nam ne minimum quidem exstat vestigium supra memoratas notitias cum textu *Primo sbozzo* nuncupato copulandi. Qui igitur pro ultimo, licet non perfecto nec completo, textu arcanae *Synopsis* Garampianae reputandus esse videtur. Quo accurate diligenterque examinato certo nobis persuademus illud, si completum, perfectum, noviter transcriptum ac rerum gestarum studiosis oblatum esset, pro aetate illa, vere eximium existimari posse, tot notitiis veris et probatis refertum et documentis comprobatum, ut fortassis nostris nonnisi temporibus aliquid perfectius scribere audeamus. Cuius rei optime sibi conscius fuisse videtur Hugo Kołłątaj, cum requisitam informationem ei transmittens scriberet:" Honori mihi est gratias tibi agere nomine nationis meae, propter cuius gloriam Excellentia Tua tam arduum laborem suscipere voluit, quo nomen immortale atque gratitudinem, in teneris concivium meorum cordibus nunquam exstinguendam, certo sibi comparabit"[76].

---

[72] Epistula autographa sine subscriptione, 29 IV 1777 data, servatur in *Primo sbozzo*, post f. 84a. Agitur fortassis de libro non edito Theodorici Ameyden inscripto: *Elogia Summorum Pontificum et Cardinalium*. Desunt enim illorum nuntiorum mentiones in alio libro eius auctoris, publici iuris facto, quod inscribitur *La storia delle famiglie Romane* (reeditio photographica T. 1-2, Roma 1987).

[73] Cfr. responsionem de 9 VI 1777, autographum in *Primo sbozzo*, post f. 78a.

[74] Responsio autographa H. Kołłątaj, una cum annexo elencho documentorum, servatur in AV, *Fondo Garampi*, ms. 192, s.f.

[75] Eodem tempore coeperat colligere documenta ad *Serie dei Legati e Nuntii Apostolici nel Regno* e *Stati ereditari Austriaci*. Collecta tamen documenta et temptamina eorum elaborationis (a s. Bonifacio ad annum circiter 900), cum Polonis comparata, tam incompleta sunt, ut coniciendum sit auctorem mox huiusmodi consilio renuntiasse.

[76] "Ho l'onore di ringraziarla a nome della mia Nazione, per la di cui gloria V.ra Eccellenza a [sic] voluto incaricarsi di sì difficil lavoro, il quale recherà un nome immortale ed una riconoscenza che non si spegnerà mai ne' sensibili cuori de miei Patriotti", AV, *F.Garampi*, ms. 192, s.f.

2. A Garampio usque ad Archivi Secreti Vaticani apertionem

Ad historiam studiorum super hereditate a nuntiis apostolicis in Polonia relicta investigandam magni sane sunt momenti opera illius, qui postea partem Tabularii Nuntiaturae Varsaviensis servavit, Ioannis Baptistae Albertrandi (1731-1808). Qui annis 1777-1778 et 1782-1783 mandato prius regis Stanislai Augusti et deinde eximii illius historiae patriae scriptoris, Adami Naruszewicz, perquirendis et explorandis rerum Polonicarum monumentis, in Italia variis locis sparsis, operam navavit[77]. Cuius tamen non tam ipsius nuntiaturae historiam cognoscere, sicuti Garampii, intererat, quam potius fontes congerere ad res gestas Polonorum indagandas, qui i.a. a nuntiis etiam pontificiis apud nos munere functis creati et relicti erant. Quamobrem cum Romae esset, ad Archivi Vaticani collectiones accedere omni studio nitebatur. Ad quas tamen non erat admissus. Animum itaque intendit accuratius perquirendis fontibus, qui in Bibliotheca Vaticana servabantur[78], ubi inter veterrrimos codices Vaticanos Latinos repperit fragmenta epistularum commercii, quod inter nuntium Berardum Bongiovanni et cardinalem Ioannem Morone annis 1560-1563 intercessit[79]. E codicibus Ottobonianis i.a. descripsit instructiones Hieronymo Rorario a. 1539 et Hieronymo Martinengo a. 1548 datas, necnon nonnullas alias instructiones et commercia litterarum aliquot nuntiorum posteriorum[80]. Ex documentis inter codices Urbinates repertis omnium longe pretiosissimum est apographon relationis nuntii Germanici Malaspina, a. 1600 exaratum[81].

Multa instructionum ac relationum apographa et non parum litterarum commercii Albertrandi etiam invenit in privatis adhuc illo tempore bibliothecis Romanis: principum Chigi (i.a. documenta legationis cardinalis Caetani annis 1596/7 peractae) et Barberini (apographa epistularum Aloisii Lippomano annis 1556/7 datarum)[82]. Inter tot instructiones et relationes, quas in bibliotheca Corsiniorum repperit, animum eius maxime perculisse videtur

---

[77] Cfr. A. Schletz, *Ks. Jan Albertrandi w latach 1731-1795* [Sacerdos Ioannes Albertrandi annis 1731-1795], "Nasza Przeszłość", 10 (1959), p. 201-204 (nota auctori est tantum exploratio annis 1782-1783 peracta). Relationem autem manu propria scriptam (*Compte rendu des Commissions dont Sa Majesté m'a daigné honorer*) ex annis 1777-1778 Albertrandius Stanislao Augusto Roma 28 III 1778 misit; servatur nunc Cracoviae in Bibl. Czartorysciana ms. BCz 782, p. 741-764.

[78] Cfr. *Extrait de mon répertoire de la Bibliothèque Vaticane, contenant les principaux articles directement relatifs à la Pologne*, relationi ex a. 1778 annexum (BCz 782, p. 749-755). Ibidem (p. 745) scribit, quomodo frustra niteretur, ut cardinalis Alexandri Albani et Josephi Garampi, tunc nuntii Vindobonensis, auxilio facultatem obtineret in Archivo Vaticano explorandi.

[79] BV, *Vat.Lat.* 6409-6436.

[80] BV, *Ottob.Lat.* 2206 (Instructio pro Hieronymo Rorario), 2716 (Instructio pro Hieronymo Martinengo), 3220, 3227, 3252-3257 (instructiones posteriores).

[81] BV, *Urb.Lat.* 837.

[82] In relatione de investigationibus suis, in utraque hac bibliotheca factis (vide infra, p. 100), Albertrandi antiquissima utitur singulorum codicum numeratione. Quamobrem recognitio manuscriptorum ab illo in Bibliotheca Chisiana repertorum difficilior efficitur et accuratiore inquisitione indiget.

opus *Raguaglio delle cose di Polonia* inscriptum, postea sub titulo *Vademecum pro nuntiis* magis notum, a. 1670 a Galeatio Marescotti conscriptum, necnon fragmenta commercii epistularum Secretariatus Status cum nuntiis in Polonia, ineunte saeculo XVIII datarum[83]. Omnino autem periisse videtur, vel saltem aetate nostra accessu difficillimum est, similis generis commercium epistularum, et quidem originalium, cum nuntiis apostolicis, qui penes aulam Michaelis Coributi Wiśniowiecki Poloniae regis (1668-1673) munere suo fungebantur (Marescotti, Nerli, Ranuzzi), quod Albertrandium in bibliotheca familiae Altieri vidisse constat[84]. Facta deinde accuratiore investigatione in bibliotheca Romana Congregationis Oratorii (vulgo Vallicelliana nuncupata), detexit inter alia instructiones pro nuntiis Mario Filonardi (1635-1643) et Ioanne de Torres (1645-1652)[85]. Extra Urbem autem Albertrandi nonnisi Genuae[86] et Neapoli investigandis fontibus ad historiam Polonam attinentibus operam dabat. Itaque ipse primus animadvertit, et aliorum quoque attentionem in eam convertit, pretiosissimam collectionem epistularum commercii Hannibalis de Capua, annis 1586-1591 in Polonia nuntii, quod tum in monasterio Sancti Angeli "ad Nidum" (vel rectius "Nilum") Neapoli servabatur[87]. Neapoli etiam invenit codices epistularum Camilli Mentovato (1558-1559) et Iacobi Cantelmi (1687-1689), in tabulario Theatinorum custoditos. Alterum eorum, obtenta - "non sine maximis difficultatibus" - potestate eum describendi, in extenso descripsit ultimis mensibus anni 1782[88].

Ex itinere illo Italico Albertrandi secum attulit Varsaviam 101 thecas, apographis, adnotationibus et notis archivalibus refertas, quibus postea

---

[83] Cfr. infra, cap. I, p. 65. Apographon eiusdem *Raguaglio* ex pulchro codice Corsiniano 474 factum hodie in Bibl. Czartorysciana servatur, vide ms. BCz 1592, p. 11-121.

[84] Ad Bibliothecam Altieri-Pasolini Romae, quae veteris Bibliothecae Altieri partem continere fertur (vide *Annuario delle biblioteche italiane*, T. 4, Roma 1976, p. 2), aditus viris doctis hodie est praeclusus. Attamen conservata est, a Ioanne Albertrandi ex ista bibliotheca descripta, relatio finalis Francisci Nerli, quae inscribitur: *Relazione fatta alla Santità di Nostro Signore Papa Clemente X dall'arcivescovo di Firenze dello stato et affari attinenti al ministero del nunzio apostolico nel regno di Polonia nel ritorno che fece in Roma da quella nunziatura e della nunziatura straordinaria di Germania nell'anno 1671* (Cracoviae, BCz 1592, p. 123-131).

[85] Cod. N. 35 f. 334r-340v. Non animadvertit tamen in eodem manuscripto etiam epistulare commercium Germanici Malaspina inveniri (etiam ms. N. 34).

[86] Ibi, in bibliotheca familiae Fieschi di Lavagna (quae antea fuit Hieronymi Lagomarsini SJ, editoris epistularum Iulii Poggiani, ab A.M. Graziani collectarum), invenit nonnihil litterarum commercii Ioannis Fr. Commendone et Antonii M. Graziani, necnon instructionem pro Iulio Ruggieri, mense Martio a. 1566 ei datam.

[87] Bibliotheca familiae Brancaccio, ad quam inde ab a. 1690 rerum gestarum studiosis aditus patet. Apographa trium in illa repertarum et descriptarum epistularum Hannibalis de Capua nunc in Bibl. Czartorysciana Cracoviae servantur, ms. BCz 1585, p. 499-503. Cfr. Woś AC, p. 10.

[88] Apographon, inscriptum *Litterae Cantelmi, Nuntii in Polonia, dein S.R.E. Cardinalis*, servatur Cracoviae, BCz 182, p. 321-424, annotatione autographa ipsius Albertrandi praeditum: "obtenta potestate, non sine maximis difficultatibus, describendi hunc codicem, extantem in Archivo Domus SS. Apostolorum Clericorum Regularium Theatinorum Neapoli, descripsi illum Anno 1782, mensibus anni tribus postremis. J. Albertrandi".

Thecis Albertrandianis (Teki Albertrandiego) nomen inditum est. "Quae omnia documenta, ab indefesso Albertrandio in Italia collecta, maximam partem manu eius propria descripta"[89], post eius in patriam reditum Adamo Naruszewicz tradita erant, qui illa posthac, una cum aliis a se collectis fontibus, bibliothecae regiae Stanislai Augusti dono dedit. Huiusmodi documenta tunc temporis nondum ordinata et recensita, neque in inventario scripta erant, et nonnisi a. 1797 (post tertiam Poloniae divisionem et regis abdicationem), cum omnes *Thecae Naruszewiczianae* Thaddaeo Czacki a rege traditae essent[90], Albertrandi, ad usum illius novi documentorum a se collectorum possessoris, accuratissimum repertorium omnium a se in Italia perquisitorum archivorum et omnium in eis inventorum, ad Poloniam attinentium, conficiendum curavit. Hoc amplum repertorium, cui *Itineri Italico anno 1800 exarato* nomen datum erat, testimonium est non solum ingentis sane diligentiae et laboris in perlustrandis tabulariis Italicis ab Albertrandio impensi, sed id quoque probare videtur saltem dimidiam partem documentorum, quae tunc reperta erant, in cancellariis nuntiorum creatam vel conservatam fuisse[91]. Eorum apographa, quae in copiosissima bibliotheca Czackiana in Krzemieniec servabantur, a. 1819, una cum tota bibliotheca, principibus Czartoryski cesserunt, qui illa Pulaviis deponenda curarunt. Lutetiam Parisiorum deinde translata, ibi, cum a. 1865 bibliotheca ordinaretur, non pauca eorum defuisse animadversa sunt[92]. Illa vero, quae relicta erant, ad arbitrium dispertita et variis *Thecarum Naruszewiczianarum* codicibus aliisque manuscriptorum collectionibus sunt inserta. Hodie reliquias eorum in Bibliotheca Czartorysciana Cracoviae reperire possumus.

Providentia Dei factum est, ut minima tantummodo pars documentorum ab Albertrandio collectorum, ad historiam nuntiaturae Polonae pertinentium, non typis impressa sit, ut sunt 2 relationes a nuntio Francisco Nerli annis 1670 et 1671 scriptae[93] et Diarium legationis in Poloniam cardinalis Caetani a. 1596 peractae, a I. P. Mucante exaratum *(Dyaryusz legacyi do Polski kard. Gaetani 1596 przez P. Mukantego)*[94]. Aliorum documentorum editionem, sed proh dolor, in versione Polonica faciendam, Iulianus Ursinus Niemcewicz, poeta et principum Czartoryski secretarius, primus in se recepit. Itaque annis 1822-1833 in opere suo *Veteris Poloniae monumenta historica in unum digesta*

---

89 E. Rykaczewski, in introductione ad *Relacye nuncyuszów*, p. IV.

90 Vide J. Korzeniowski, *Catalogus* t. 1, p. 3.

91 Autographum *Itineris* servatur nunc Cracoviae in Bibl. Czartorysciana ms. BCz 2418. Constat 226 paginis in folio et continet etiam relationes de inquisitionibus ab Albertrandio postea in Suetia factis. Aliquot annotationes ad parandum illud inveniuntur in ms. BCz 782, p. 749-764.

92 Korzeniowski, *Catalogus*, p. 3; cfr. supra, cap. I p. 78-79.

93 Vide supra, notam 84. Altera relatio continetur in eodem codice in p. 139-155.

94 Manuscriptum hoc, nunc deperditum, servabatur olim in Bibl. Czartorysciana, ms. BCz 1343 (vide S. Kutrzeba, *Catalogus codicum manu scriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis*, T. 2, Cracoviae 1909 p. 176). Cum accessus ad eum sit impossibilis, difficile est pro certo affirmare eum ad Albertrandium pertinuisse. Fragmentum eius typis edidit Rykaczewski (*Relacye nuncyuszów* II, p. 66-74).

(Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce) i.a. publici iuris fecit fragmenta relationum Iulii Ruggieri a. 1568 et Galeatii Marescotti a. 1670 scriptarum, excerpta ex diario Ioannis Pauli Mucante et ex epistulis Francisci Buonvisi annis 1672-1683 datis, necnon *Descriptionem Poloniae* Aloisii Lippomano, "a sanctae memoriae Albertrandio ex Codice Vaticano inter Ottobonianos (2433 p. 172)... depromptam, a I. P. Żukowski, Universitatis Vilnensis professore, mihi transmissam"[95].

Sat amplam selectionem documentorum, a se antea collectorum, cui titulus est *Extraits de la bibliothèque du Vatican, contenants les manuscrits qui regardent l'histoire de Russie depuis l'an 1075 jusqu'à l'an 1672,* ipse Albertrandi manu sua anno 1790 pro rege Stanislao Augusto confecit. Codex ille, 1076 paginis constans[96], dono postea datus erat a rege I. I. Bulgakov, Russorum Varsoviae tunc legato, a quo deinde in manus Alexandri Ivanovič Turgenev, consiliarii imperatoris Russiae, pervenit, qui a. 1841-1842 ex toto eum in suis *Historicis Russiae Monimentis* typis mandandum curavit. Ita factum est, ut etiam non pauca nuntiorum documenta, ab Albertrandio collecta, in hac Russica editione inserta inveniantur[97].

Partem documentorum maxime inter se cohaerentium, in Thecis Albertrandianis collectorum, efficiebant apographa ex copiario epistularum nuntii Ioannis Francisci Commendone ad card. Carolum Borromaeum annis 1563-1565 datarum, ex "manuscripto Barberiniano" iam diebus 2-30 X 1779 a. ab Albertrandio exscripta[98]. In idioma Polonicum (non semper accurate) a Iosepho Krzeczkowski conversa, a Nicolao Malinowski, brevi vitae nuntii descriptione praemissa, a. 1847-1851 publici iuris facta sunt[99]. Anno 1864 in lucem prodiit collectionum Albertrandianarum pars omnium pretiosissima, relationes scilicet nuntiorum apostolicorum ab anno 1548 ad annum usque 1690 *(Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od 1548 do 1690)* comprehendens. Quae editio, ab Erasmo Rykaczewski parata et parco, Ecclesiae hostili commentario instructa, ad hodiernum usque diem una ex pretiosioribus maximique momenti collectionibus documentorum nuntiaturae Polonae existimari potest. Incipit instructione Hieronymo Martinengo a. 1548 data[100].

---

[95] Utor editione recentiore curata a Ioanne Nepomuceno Bobrowicz, T. 1, Lipsiae 1838 p. 45-84, 141-182; T. 2, Lipsiae 1838 p. 97-150; T. 3, Lipsiae 1839 p. 1-14; T. 4 , Lipsiae 1839 p. 65-67, 231-235, 242-253.

[96] Hodie invenitur in Bibl. Czartorysciana Cracoviae, ms. 1585. Est verisimiliter apographon illius, quem rex postea Bulgacovio donavit.

[97] Ex. gr. instructio a Sigismundo I rege Poloniae nuntio Ioanni Francisco Cito, mandato Clementis VII a. 1526 in Moscoviam proficiscenti data, quam Turgenev in primo volumine p. 133-134 publicavit (cfr. BCz 1585 p. 121-125).

[98] Nunc BV, *Barb.Lat.* 5798. Apographon huius codicis, ab Albertrandio confectum, 324 paginis constans, possidetur hodie ab Alexandro Janta Połczyński (cfr. eiusdem *Przyjemnie zapoznać,* p. 237).

[99] *Pamiętniki o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta, obejmujące listy J. F. Commendoni do św. Karola Boromeusza* [Monumenta veteris Poloniae Sigismundo Augusto rege epistulas I. F. Commendoni ad s. Carolum Borromaeum continentia], T. 1-2, Vilno 1847-1851.

[100] Rykaczewski I, p. 1-3; cfr. supra, p. 98.

Deinde editor "porrigit lectoribus eorumque subiicit iudicio edita a se documenta, Latina in lingua originali relicta, Italica vero in Polonicum sermonem conversa", i.a. litterarum commercium Aloisii Lippomano annos 1556-1557, Camilli Mentovato 1558-1559 et Iacobi Cantelmo 1687-1689 complectens[101], necnon non paucas relationes ab Albertrandio collectas, quas satis libere in linguam Polonicam transtulit. Hoc itaque Erasmi Rykaczewski opus, duobus constans voluminibus, editionem fontium, exeunte adhuc saeculo XVIII ab Albertrandio collectorum, quodammodo claudit. Quae cum hodie maximam partem in Bibliotheca Czartorysciana Cracoviae non reperiantur, facile coniici potest eos ad proprietarios suos nunquam revertisse.

Copiosissimis principum Czartoryski collectionibus, antequam Pulaviis Lutetiam Parisiorum translatae essent, usus est Sebastianus Ciampi Pistoriensis (1769-1847), annis 1818-1822 in Universitate Varsaviensi litterarum antiquarum professor, de inquirendis vinculis et rationibus, inter Italiam et Poloniam intercedentibus, praesertim ad studia litterarum quod attinet, optime meritus[102]. Qui tamen in paranda sua *Bibliographia critica* "nuntiorum, cardinalium legatorum et commissariorum pontificiorum penes reges Poloniae exsistentium"[103] non solum apographis Albertrandianis nixus est[104], sed etiam documentis, Varsaviae in Bibliotheca Załusciana asservatis, necnon excerptis, quae ex operibus Polonicis typis editis ipse confecit. Itaque ex. gr. primus evulgavit notitiam de duobus opusculis nuntii Zachariae Ferreri, cuius vitam S. Casimiri et orationem ad regem Sigismundum I habitam, a. 1521 Cracoviae apud Hallerum editas, in bibliotheca Universitatis Varsaviensis repperit[105]. Invenit tamen et evulgavit non paucas notitias non veras, ex. gr. de nuntiatura a. 1521 Ioannis de Medicis "delle Bande Nere" (quam ex Martini Bielski chronica recepit)[106], vel de Camillo Mentovato iam a. 1553 in Poloniam misso (ex *Monumentis* Starowolscii)[107].

Industriae et perspicacitatis Sebastiani Ciampi, qua in pervestigandis fontibus utebatur, fructum existimare possumus non parvi momenti notitiam de vicissitudinibus hodie iam deperditi epistularum commercii, inter nuntios, qui Stanislao Augusto rege in Polonia munere suo functi sunt, et aulam

---

101 Cfr. supra, p. 99.

102 Cfr. H. Barycz, *Ciampi Sebastian*, PSB IV p. 15-17.

103 Cfr. supra, notam 19.

104 T. Wierzbowski dubitavit, an Ciampio *Thecae Albertrandianae* notae fuerint (cfr. D. Caccamo, *Ciampi Sebastiano*, DBI XXV p. 132). Cum in eius *Bibliografia critica* notae ad singula volumina bibliothecae Czartoryscianae Pulaviensis remittentes omnino desint, dubium hoc eius confirmari non potest, sed ex nonnullis vocibus ad singulos nuntios pertinentibus coniicere possumus ipsum tamen eas prae manu habuisse.

105 Ciampi BC I, p. 106. *Vita Beati Casimiri* et *Oratio [...] habita Thorunii in Prussia ad Ser.mum Regem Poloniae Sigismundum* iam Garampio notae erant (vide AV, *F. Garampi* 31, fasc. IV/1 f. 22r-25v).

106 Ciampi BC II, p. 25. Cfr. *Kronika Marcina Bielskiego* [Chronica Martini Bielski], Warszawa 1764 p. 492.

107 Ciampi BC I, p. 169. Cfr. supra, p. 90.

regiam intercedentis. Ciampi enim ultimum cancellariae regiae Sectionis Italicae praefectum, Fridericum Bacciarelli, rogavit, ut notitiam aliquam de eiusmodi litterarum commercio sibi traderet. Qui et tradidit ei scriptum inventarium in 38 thecis contentorum documentorum, ad varias pactiones inter regnum Poloniae et Sedem Apostolicam attinentium, inter quae 7 supranominatas thecas, continentes epistularum commercium aulae regiae cum nuntiis apostolicis annorum 1760-1794 et unum volumen epistularum commercii sui in officio praedecessoris (ad a. 1788), Caietani Ghigiotti[108], qui - Ciampio teste - omnia illa scripta pro 1800 florenis Bacciarellio vendidit, "que ce dernier a considérablement augmentées et offertes en 1816 à Sa Majesté l'Empereur de touttes les Russies"[109]. Revera res aliquantulum aliter se habuit quam eam Bacciarelli Ciampio rettulit[110], verum iste notitiam hanc alicuius pretii esse agnovit et eam in appendice sui nuntiorum catalogi in extenso typis edendam curavit[111].

Post suum in Italiam reditum Ciampi investigationem fontium ad historiam vinculorum, quae Italiam et Poloniam decursu temporum in colendis litterarum studiis coniungebant, non intermisit, sed eam Romae et Florentiae perrexit. Ad historiam nuntiaturae quod attinet, aliquot satis pretiosa elementa detexit, i.a. non parvi momenti documenta ad legationem Hieronymi Martinengo a. 1548 peractam, ex bibliotheca Magliabecchiana Florentiae exscripta[112], et mentionem legationis Alexandri Komulović, "Ecclesiae S. Hieronymi Romae archipresbyteri, ad Theodorum Magnum Ducem Moscoviae ablegati, ut illum ad bellum adversus Turcam movendum adduceret". Notitiam de hoc minus noto nuntio extraordinario Ciampi recepit ex instructione Clementis VIII, in quodam non melius a se descripto manuscripto, in bibliotheca Barberiniana Romae conservato, reperta[113]. Attamen tales informationes et documenta, a Ciampio inventa (et aliquando in extenso publicata)[114], minime compensant plurimos errores et incompositam edendi rationem, qua in elaborando suo, primo typis impresso, nuntiorum apostolicorum in Polonia catalogo usus est[115].

---

[108] Vide supra, cap. I, p. 71.

[109] Ciampi II, p. 116.

[110] Vide supra, cap. I, p. 71.

[111] Ciampi BC II, p. 115-116.

[112] Nunc in *Biblioteca Nazionale Centrale* Florentiae, ms. II-II 379 f. 807r-812r. Ciampi ea typis edidit in *Bibliografia critica* t. 2, p. 29-31.

[113] Cfr. Ciampi BC I, p. 86 et BC II, p. 48. Instructio haec, die 27 I 1594 data, iam antea a Ioanne Albertrandi ex codice Barberiniano 3054 (nunc 5354?) exscripta, typis edita fuit ab Alexandro Turgenev in secundo volumine Russiae monumentorum, p. 45-47. Recentem eius editionem criticam curavit Jaitner HI I, p. 225-232.

[114] Exempli gr. ex *Mercurio (Merkuryusz)* Polono iterum edidit 2 epistulas Andreae Santacroce, 9 et 15 V 1696 a. datas (*Bibliografia critica* t. 2 p. 100-101).

[115] Opere Ciampi usus est, nulla tamen facta eius mentione, F. F. De Daugnon, qui in suo libro, cui titulus *Gli Italiani in Polonia dal IX secolo al XVIII. Note storiche con brevi cenni genealogici, araldici e*

Maiore prudentia et sagacitate in perquirendis pervestigandisque rerum praeteritarum monumentis fuit eximius ille historiae patriae amator atque illius fontium explorator non vulgaris, comes Alexander Przezdziecki (1814-1871). Ioannis Baptistae Albertrandi vestigiis insistens, cum exemplari manuscripto eius *Itineris Italici,* nescio quomodo acquisito, in manu[116], a. 1845 documenta ad res Polonicas spectantia, in Italia variis in tabulariis custodita, diligenter quaerere et explorare coeperat. Ille etiam magno studio conatus est, ut ad secreta tabularia pontificia aditum consequeretur. "Poterant enim tam iustam exacuere curiositatem arcana illa, quibus tabularia Vaticana circumdabantur, quorum ingressus sub excommunicationis poena est prohibitus"[117]. Non pariter tamen omnibus. Przezdziecki certo enim ad manum habebat supra memoratum opus *Monimentorum* Turgenevii, Petropoli a. 1841-1842 editorum. Invenit in eis permultas epistulas nuntiorum in Polonia (praesertim Commendoni et Caligarii in volumine primo, et Rangonii ac Simonettae in secundo), quas ipse Turgenev, dum Romae fuit, "adiutus ope viri doctissimi, Secreto Archivo Vaticano Praefecti, comitis Marino Marini... deprompsit ex illo quasi totius orbis terrarum thesauro historico"[118]. Epistulae illae, "quarum singularum veritas et integritas manu comitis ill.mi Marino-Marini et sigillo eiusdem archivi comprobata est", ex codicibus tantum sectionum *Nunziatura di Polonia* et *Fondo Albani* descriptae sunt. Anno 1839 Turgenev omnes eas, una cum reliquis documentis a se collectis insertisque apographis Albertrandianis, imperatori Nicolao I obtulit, cuius iussu postea editae sunt[119]. Archivi Vaticani praefectus non minus generosum se exhibuit etiam Sergius Uvarov, Publicae Educationis in Russia ministro. Cui, cum a. 1844 Romae esset, duo volumina epistularum Antonii Possevini SJ extraordinarii Sedis Apostolicae in Moscovia annis 1581-1582 nuntii, ab ipso porrecta sunt, quae etiam exscripta et memorato imperatori dono data, in supplementorum volumine ad *Monimenta* "Turgeneviana" publicata sunt a. 1848[120].

Poterat ergo Przezdziecki bona spe esse sibi etiam eiusmodi potestatem datum iri. Qua tamen spe frustratus est. Ad eam rem consequendam ne audientia quidem, die 21 I 1846 a. a pontifice ei concessa, multum profuit.

---

biografici (Crema 1907), ex eo desumpsit fere omnes notitias de nuntiis et legatis, quos in opere suo descripsit (cfr. pp. 87-181).

116 Vide notam in frontispicio manuscripti *Itineris* in Bibl. Czartorysciana sub n. 2418 asservati.

117 *Wiadomość bibliograficzna*, p. 1.

118 Cfr. *Historica Russiae Monimenta* I, p. IV.

119 Ibidem, p. VI. Litterae nuntiorum, quae in primo volumine sparsae inter alia documenta inveniuntur, in secundo vero paginis 1-209 typis editae sunt, ex primis 38 codicibus sectionis *Nunz. di Polonia* excerptae sunt et unice periodum inter annos 1568-1625 comprehendunt. E posterioribus tantum aliquot scripta Secretariatus Status ad nuntios annorum 1707-1715, e codice 195 *Fondo Albani* descripta, paginis 286-287, 297 et 306-308 in secundo volumine edita sunt.

120 Cfr. *Supplementum ad Historica Russiae Monumenta ex Archivis et Bibliothecis extraneis deprompta, a Collegio Archaeographico edita,* Petropoli 1848. Epistulae Possevini inveniuntur in paginis 1-125.

Gregorius XVI id tantummodo precibus eius dedit, ut ad *Indicem* Garampianum et ad collectiones in Bibliotheca Vaticana custoditas accessum ei permiserit. Itaque accuratius exploratis fontibus, quibus Garampius in scribendo suo rerum Polonicarum orbe nixus erat, Przezdziecki firmiter sibi persuasit documenta, in sectione *Nunziatura di Polonia* in Tabulario Vaticano asservata, maximi sane esse momenti, et valde eum paenituit sibi ad illa perlustranda aditum esse praeclusum[121]. Animadvertit etiam illud a Garampio memoratum "Inventarium tabularii Cracoviensis, a. 1682 conscriptum, et a nuntio Spinola a. 1712 ex Polonia evectum et in Archivo Vaticano collocatum"[122]. Quod inventarium Archivi Regni Poloniae, in Arce Cracoviensi olim exsistentis, aperte testatur Garampium inter nuntios nostros minime illum fuisse, qui rebus Polonicis investigandis primus vacaverit.

Przezdziecki, cum fontes ad res Polonicas pertinentes in Bibliotheca Vaticana et bibliothecis familiarum Romanarum: Albani, Barberini, Chigi, Corsini, necnon Casanatensi (in qua nemo usque illuc Polonica ulla quaerebat) et Vallicelliana investigare decrevisset, haec sibi imprimis firmiter proposuit, ut ea, quae ab Albertrandio explorata essent, expleret, atque ut instructiones tantummodo et relationes finales nuntiorum apostolicorum in Polonia exscriberet. Facta itaque accuratissima investigatione - quae deinde ad bibliothecas quoque Neapolitanas (Regiam Borboniorum et Brancaccianam), Florentinas (Magliabecchianam, Riccardianam, Ginorianam et Archivum Mediceum), Parmenses (Palatinam) et Mediolanenses (Ambrosianam et Palatii Brera) sese extendit - 18 instructiones et 33 relationes repperit et descripsit[123]. In relatione sua de his investigationibus facta, quam a. 1850 Varsaviae publici iuris fecit sub titulo: *Wiadomość bibliograficzna o rękopismach zawierających w sobie rzeczy polskie, przejrzanych po niektórych bibliotekach i archiwach zagranicznych w latach 1846-1849* (Notitia bibliographica de manuscriptis res Polonicas continentibus, in nonnullis bibliothecis et tabulariis exteris annis 1846-1849 perlustratis), Przezdziecki scribit se tunc 2000 manuscriptorum perlustrasse et 540 documenta, ad res Polonicas attinentia, descripsisse[124].

Multa apographa instructionum et relationum invenit imprimis in bibliotheca Albaniana Romae, hodie non exsistente (instructiones Francisco Simonetta a. 1606, Cosmo de Torres a. 1621 datas et relationes Aloisii Lippomani a. 1557, Berardi Bongiovanni a. 1560 et Iulii Ruggieri a. 1568 scriptas)[125]. In bibliotheca Chisiorum detexit ignotam hucusque relationem Horatii Span-

---

121 *Wiadomość bibliograficzna*, p. 31-36. Cfr. A. Biernacki, *Przezdziecki Aleksander*, PSB XXXIX p. 46.

122 *Wiadomość bibliograficzna*, p. 34 . Hodie codex ille in AV, *Misc. Arm.* II 83 custoditur. Est apographon inventarii Archivi Regni, ex mandato regis Ioannis III Sobieski confecti. In f. 6v alia manu "R.P.D. Nicolaus Spinola, Archiepiscopus Thebarum et Camerae Apostolicae auditor, e Polonica nuntiatura redux, Archivo S. Congregationis Rebus Consistorialibus praepositae, Inventarium hoc... consignavit die 15 Julii 1712".

123 *Wiadomość bibliograficzna*, p. 3-4; index earum ibidem in p. 170-174.

124 Ibidem, p. 8.

125 Ibidem, p. 93-94.

nocchi, qui a secretis fuit nuntii Alberti Bolognetti, a. 1586 exaratam[126], et in Casanatensi pretiosissimam collectionem completam registrorum commercii epistularum legati Henrici Caetani, annis 1596-1597 datarum[127]. Bonum exitum habuit prima exploratio Polona in Bibliotheca Ambrosiana Mediolani facta, ubi Przezdziecki repperit hucusque ignotas instructiones, a. 1599 Claudio Rangoni et 13 IV 1596 a. Henrico Caetani datas[128]. Florentiae vero in Bibliotheca Magliabecchiana, praeter scripta a Sebastiano Ciampi iam relata, invenit instructiones, nuntio Ioanni Baptistae Lancellotti a. 1623 et Bartholomaeo Powsiński, legato extraordinario ad Sigismundum III Poloniae regem, a. 1593 datas, necnon non parvi momenti relationem Iacobi Fantuzzi, auditoris olim Ioannis de Torres, de modo et ratione eligendi regis Poloniae (ipse testis fuit electionis Ioannis Casimiri a. 1648 celebratae)[129].

Felicem quoque habuit exitum investigatio in Archivo Mediceo Florentino peracta, ubi magni momenti litterarum autographarum commercium Friderici Martinozzi, auditoris nuntii Petri Vidoni, cum principe Matthia de Medicis, annos 1657-1659 comprehendens, inventum est[130]. Inter reperta Neapolitana longe ante alia eminent duae illuc usque ignotae relationes: altera de itinere in Moscoviam a. 1605 facto, a comite quodam nuntii Claudii Rangoni conscripta, altera de negotiationibus cum Ioanne Zamoyski initis, a Bonifatio Vannozzi, secretario legati Henrici Caetani, cuius mandato negotiationibus illis interfuit, exarata[131]. In bibliotheca Neapolitana familiae Brancaccio (in monasterio "ad Nidum") Przezdziecki iterum detexit (iam ab Albertrandio repertum) regestum 50 epistularum Hannibalis de Capua, annis 1587-1589 datarum. Quas ex toto exscripsit et, in Poloniam reversus, a. 1852 publicavit, ut secundam - post epistulas Ioannis Francisci Commendone - typis impressam collectionem epistularum commercii nuntiaturae Polonae, iterum, proh dolor, in versione Polona[132].

Investigationibus suis ad finem deductis, Przezdziecki suum proprium *Indicem chronologicum legatorum et nuntiorum Sedis Apostolicae in Polonia*[133]

---

126 Ibidem, p. 92. Nunc invenitur in BV, *Chigi* R. I. 29. Typis edita est a Korzeniowski (cfr infra, notam 211).

127 *Wiadomość bibliograficzna*, s. 7. Cfr. supra, cap. I, p. 78.

128 Inveniuntur in codice H. 155 inf., cfr. *Wiadomość bibliograficzna*, p. 110.

129 *Wiadomość bibliograficzna*, p. 123-127. Quae Iacobi Fantuzzi relatio nil aliud est quam epistula eius ad cancellarium Regni Neapolitani, principem Franciscum Caracciolo, 27 XI 1663 data; iam edita est a Michaele Giustiniani (*Lettere memorabili dell'Abbate Michele Giustiniani*, Vol. 2, Roma 1669, p. 24-38).

130 Hodie in Archivo Status, *Archivio Mediceo del Principato*, Carteggio Principe Matias di Toscana. Cfr. *Wiadomość bibliograficzna*, p. 145.

131 Ambae servabantur in Bibliotheca regia Borboniorum, (cfr. *Wiadomość bibliograficzna*, p. 102), hodie in Bibliotheca Nationali Neapolitana.

132 *Listy Annibala z Kapui, nuncyusza apostolskiego w Polsce, o bezkrólewiu po Stefanie Batorym i pierwszych latach panowania Zygmunta III* [Epistulae Hannibalis de Capua, nuntii apostolici in Polonia, de interregno post mortem Stephani Bathorei et primis annis regni Sigismundi III], Warszawa 1852. Cfr. *Wiadomość bibliograficzna*, p. 104.

133 Cfr. supra, notam 20.

conficere statuit, qui revera nihil aliud est quam catalogus Ciampianus, documentis in expeditione Italica repertis expletus et ditatus[134]. Eius auctor, etiamsi aliquot notitias falsas ex Ciampio receperit (ita ex. gr. missionem Camilli Mentovato a. 1553, Pamphili autem de Strassoldo a. 1557 collocavit), eas quoque corrigere conatus est. Specialem ex. gr. explorationem confecit, ut receptam hactenus opinionem de legatione Ioannis de Medicis, a. 1522 summi pontificis mandato in Poloniam peracta, confutaret[135]. Breviter dici potest, informationes Alexandri Przezdziecki, quas de fontibus a se exploratis nobis praebet, licet interdum minus accuratae videantur, eo quod primum typis impressae sint[136], ad historiam tamen studiorum de documentis ad nuntiaturam Polonam attinentibus susceptorum non parum contulisse, eo vel magis quod apographa ab illo confecta satis pauca servata sint.

Silentio omnino praeteriit originem fontium suorum, ad historiam nuntiaturae Polonae explorandam attinentium, alius eiusdem historiae scriptor, Iulianus Bartoszewicz (1821-1870). Fecundus ille, quamquam forsitan nimis garrulus veterum Poloniae institutorum explorator, a. 1848 publici iuris fecit commentarium suum *De nuntiis apostolicis in Polonia*[137], quorum res gestas inde a nuntiatura Aloisii Lippomano (1555-1557) incepit, id est a tempore illo, quo "Roma senescens, ex mundi capite et domina, rerum publicarum conciliatrix peritissima fieri coeperat"[138]. Quod eius scriptum, praeter "ingentia menda typographica" (quorum culpam auctor postea in editorem reiciebat)[139], et quamquam notis ad fontes remittentibus caret, non omnino contemnendum esse arbitramur eo, quod primus sane conatus esse videtur notitias de singulis nuntiis apostolicis in Polonia, hucusque variis locis sparsas et disiectas, in unum congerendi et summatim describendi. In fine commentarii sui Bartoszewicz scribit se in hoc scripto lineamenta tantum vel adumbrationem quandam dare voluisse futuri operis de rationibus et vinculis Romae cum Polonia intercedentibus conscribendi[140]. Quod eiusmodi opus re ipsa scribere intenderet, vel ex eo coniici potest, quod septennio post commentarium conscripsit de *Sac. Vincentio Santino, nuntio apostolico in Polonia a. 1722-1728*[141]. Talis coniectura comprobatur etiam vocibus de singulis nuntiis, ab illo elaboratis, quae in "Universae doctrinae orbe" (*Encyklopedia*

---

134 Ex. gr. adducit notitias de missione Pamphili Strassoldo, a. 1536 peracta, documentis in Bibliotheca Vaticana, *Vat.Lat.* 3915, servatis, innixus, quas in manu habuit (*Wiadomość bibliograficzna*, p. 38, 168), quamquam, argumentis carens, aliam missionem eius, a. 1557, ut vult Ciampi, confectam, non confutat.

135 Cfr. *Wiadomość bibliograficzna*, p. 168.

136 Ita se ipsum excusat Przezdziecki, cfr. ibidem, p. I.

137 *O nuncyuszach w Polsce*, "Przegląd Naukowy", A. 1848, T. 2, p. 114-128, 151-160.

138 Ibidem, p. 125.

139 In commentario de Vincentio Santini (cfr. infra, notam 141) p. 389.

140 *O nuncyuszach*, p. 160.

141 *Ksiądz Wincenty Santino, nuncyusz w Polsce 1722-1728*, "Biblioteka Warszawska", R. 62 (1885), T. 4, p. 389-411.

Powszechna) Samuelis Orgelbrand publicatae sunt[142]. Dissertatio haec de Vincentio Santino, ignoto fere nuntio saeculi XVIII, tam multas continet notitias, nullis tamen notis ad fontes remittentibus comprobatas, ut necesse sit credamus ipsi Bartoszewicz asserenti, se multos revera fontes praesto habuisse[143]. Hic oritur quaestio: unde eos recepit? Suspicari tantum nobis liceret illum ad ea manuscripta Archivi Nuntiaturae Varsaviensis, quae in Polonia relicta sunt, accessum habuisse.

Primum quasi gradum ad dissipandam mysterii auram, qua ditissimi illi thesauri ad historiam Poloniae, et praesertim nuntiaturae apostolicae in Polonia, illustrandam pertinentes, in "prohibito" Tabulario Vaticano custoditi, circumdabantur, fecit eiusdem tabularii praefectus, Augustinus Theiner (1804-1874), Silesius ex matre Polona natus[144]. Qui iam in tribus tomis *Annalium ecclesiasticorum*, a. 1856 Romae editis, quibus magnum illud opus Baronii, Raynaldi et Laderchii[145] continuare voluit, non pauca publicavit documenta illuc usque incognita, ad nuntiaturas Vincentii Lauro, Andreae Caligarii et Alberti Bolognetti pertinentia et annos 1572-1585 complectentia[146]. Plures etiam litteras nuntiorum in Polonia, a Petro Vidoni (1656) usque ad Iacobum Santini (1722), evolutionem Magni Ducatus Moscoviae in modernum imperium Russiae illustrantes, collectas esse a Theinero eo animo, ut in sequentibus voluminibus *Annalium* publicarentur, cum tamen paulo post auctor continuationi illius benemeritae seriei renuntiasset, omnes illae epistulae anno 1859 in unico volumine *Monumentorum historicorum* ad regna Alexii, Theodori et Petri Magni, imperatorum Russiae, spectantium sunt publicatae[147]. Aliquot etiam litteras diversorum nuntiorum Polonorum inveniri potes in fere unaquaque ex multis publicationibus Theineri, quae in bibliographiis singulorum nuntiorum enumerantur.

Sed inexhaustae fere et infinitae fontium res Polonas illustrantium, qui in Tabulario Vaticano custodiuntur, divitiae in opere illo Theineri, quod inscribitur *Vetera monumenta Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae gentiumque*

---

142 Scripsit biogrammata 32 nuntiorum in voluminibus II-XVII (Warszawa 1860-1864) et XXII-XXVI (ibidem 1866-1867). Vitae et opera reliquorum nuntiorum - praeterquam eorum, qui omissi sunt in ista encyclopaedia (Bolognetti, Filonardi, Martinengo, Mentovato, Nerli, Odescalchi, ambo Paulucci, Piazza, Ranuzzi, Serbelloni et Serra) - compilata sunt a Francisco Sobieszczański et fere nullum valorem scientificum habent (a biogrammate Pallavicini usque ad biogramma Ruini, necnon Simonettae, ordine alphabetico considerata).

143 Cfr. *Ksiądz Wincenty Santino*, p. 389.

144 Cfr. H. Jedin, *Augustin Theiner. Zum 100. Jahrestag seines Todes am 9 August 1874*, "Archiv für Schlesische Kirchengeschichte", 31 (1973), p. 134-186.

145 Cfr. supra, notam 33. Iacobus Laderchi elaboravit volumina 22-24 *Annalium* (Romae 1728-1734), pontificatum Pii V (1565-1572) complectentia. Theiner opus eius continuavit elaborando pontificatum Gregorii XIII (1572-1585).

146 Cfr. Theiner AE I-III passim.

147 *Monuments historiques relatifs aux règnes d'Alexis Michaélowitch, Féodor III et Pierre le Grand, czars de Russie*, extraits des Archives du Vatican et de Naples par A. Theiner, Rome 1859; cfr. introductionem, p. VII.

finitimarum.. ex Tabulariis Vaticanis deprompta, manifesto apparuerunt. Editio eius quattuor voluminum in folio, quae Romae annis 1860-1864 in lucem prodierunt, subsidiis i.a. Alexandri Przezdziecki ad effectum deducta erat[148]. Egregia accurataque Archivi Vaticani cognitio atque peritia, qua editor erat instructus, factum est, ut fere omnia maioris momenti documenta ad Poloniam spectantia ab illo selecta sint, ut publicarentur. Quorum pars non exigua constitit ex epistulis nuntiorum, in sectione *Nunziatura di Polonia* nuncupata asservatis, quae curiositatem omnium illuc usque exploratorum tantopere excitabat exacuebatque. Utraque imprimis pars quarti voluminis *Monumentorum*, annos 1697-1775 complectentis, continet documenta fere omnia ex illa sectione deprompta et ad hodiernum usque diem est unica omnino typis edita collectio epistularum commercii nuntiorum apostolicorum in Polonia cum Secretariatu Status habiti, inde a nuntiatura Francisci Pignatelli (1700-1703) usque ad Iosephum Garampi (1772-1776). Sunt tamen in voluminibus prius editis etiam epistulae nuntiorum saeculi XVI et XVII non solum ex sectione *Nunziatura di Polonia,* sed etiam ex aliis collectionibus originalis litterarum commercii, ex. gr. ex sectione *Lettere di Principi,* excerptae. Incipiunt litteris Hieronymi Martinengo ad card. Alexandrum Farnese, 22 IX 1548 a. datis, ex *Carte Farnesiane* exscriptis[149], id est illa privati Farnesiorum tabularii parte, quae partim Neapoli, partim in Archivo Vaticano servabatur. Deinde a Theinero publicantur: copiosissimum epistularum commercium Berardi Bongiovanni cum card. Ioanne Morone (1560-1563), ex integro autographorum codice in *Nunziatura di Polonia* expromptum[150], epistulae cardinalis Borromaei ad Ioannem Franciscum Commendone a. 1565 datae, ex sectione *Lettere di Principi* mss. 22 et 23 exscriptae[151], necnon aliquot fragmenta commercii litterarum nuntiorum posteriorum (exceptis Lauro, Caligario et Bolognetti, quorum epistulae prius in *Annalibus* a Theinero editae sunt) in subsequentibus nuntiaturae Polonae codicibus custoditi. Ad temporum rationem seu chronologiam nuntiaturae statuendam non parum contulerunt etiam multa singulorum nuntiorum nominationis brevia, quae Theiner ex registris in *Armadiis* 39, 44 et 45 necnon in sectione *Epistolae ad Principes* custoditis deprompsit et edidit. Editio Theineriana, quamquam non vitiis immunis, pro temporibus tamen illis satis bona et accurata definiri potest. Exploratorem, eam inspicere et cum originali conferre cupientem, maxime delectant singularia illa signa in forma parvae crucis exarata, quibus editor in manuscriptis ea documenta signavit, quae ut exscriberentur selegit.

Editio a. 1864 ad finem deducta ultimi voluminis *Monumentorum* Theineri cum tempore concurrit, quo *Relationes nuntiorum* Albertrandii (editore

---

148 B. Biliński, *I Polacchi nell'Archivio Vaticano e il primo trentennio dell'Expeditio Romana (1886-1916)* in: *L'Archivio Segreto Vaticano e le ricerche storiche*, a cura di P. Vian, Roma 1983, p. 47.

149 Theiner VMPL II, p. 563-564.

150 Ibidem, p. 658-705.

151 Ibidem, p. 715-721.

Erasmo Rykaczewski) in lucem prodierunt. Quo factum est, ut annus 1864 is reputari possit, quo scientia de nuntiatura apostolica in Polonia magnopere progressa sit. Ab his duabus editionibus maxime distat, eodem anno Ostroviae in Polonia Maiore publicata, *Notitia de legatis et nuntiis apostolicis in vetere Polonia a. 1075-1865*[152]. Cuius auctor, sac. Paulus Fabisz (1819-1881), qui iam a. 1859 Olesniciae edidit *Elenchum chronologicum legatorum et nuntiorum Sedis Apostolicae in Polonia (Spis chronologiczny legatów i nuncyuszów św. Stolicy Apostolskiej w Polsce (1075-1865)*, nititur imprimis notitiis, ex *Bibliographia critica* Sebastiani Ciampi et *Notitia bibliographica* Alexandri Przezdziecki receptis, quas non multis documentis et mentionibus de nuntiis, ex primis voluminibus *Actorum Tomicianorum,* inde ab a. 1852 a Tito Działyński Posnaniae publicari coeptis, supplere et ditare studuit. Quo in opere manifesto imprimis apparet incomposita atque inordinata edendi ratio (quam a Ciampio assumpsit) et frequentes mentiones fontium, quibus auctor nunquam usus esse videtur, inter quos, praeter *Synopsim* Garampianam, cuius notitiam fortassis a Przezdziecki recepit[153], nominantur documenta ex Archivo Nuntiaturae Varsaviensis, Vindobonae deposita, 7 thecae actorum nuntiaturae a Bacciarellio memoratae (quarum notitiam Ciampi typis ediderat)[154] atque "adnotationes de nuntiatura Polona" Petri Vidoni(!)[155]. Tot tamen documentorum, quae citare solet (accurrit etiam ad auctoritatem non melius descriptarum bibliothecarum, quas Romae et omnino in Italia se perquisivisse asserit)[156], in opere suo nullus omnino conspicitur effectus, immo veteres errores iam a Ciampio commissi crebro repetuntur. Fabisz a. 1864 editiones Erasmi Rykaczewski et Augustini Theiner nondum cognoscere potuit, sed quod biennio post, in secunda editione *Notitiae*[157], informationes suas tantum ex opere Rykaczewski receptis, et quidem nonnisi in appendice[158], additamentis supplevit, operi suo certo laudi non est, operi inquam, quod ad hodiernum usque diem a viris doctis citatur, ut recentissimum ad historiam nuntiaturae Polonae cognoscendam.

---

152 *Wiadomość o legatach i nuncyuszach apostolskich w dawnej Polsce 1075-1865.*

153 Cfr. *Wiadomość bibliograficzna*, p. 33.

154 Cfr. supra, p. 103. Secundum Paulum Fabisz tunc temporis in Archivo Supremi Consilii Rebus Spiritualibus praepositi Petropoli servabatur (*Wiadomość o legatach*, p. 2).

155 *Wiadomość o legatach*, p. 2. Suntne istae adnotationes eaedem ac in App. N. 13 publicatae? quaerendum tamen, a quo tunc temporis Fabisz illarum notitiam habere potuerit.

156 Ibidem, p. 2 (verisimiliter notitias eiusmodi a Przezdziecki recepit).

157 Ostrów 1866.

158 Paginis 359-397.

3. De primis Archivi Vaticani perquisitionibus et de Expeditionibus Romanis Academiae Scientiarum Cracoviensis usque ad a. 1896.

Ex quo ad Tabularium Vaticanum a. 1881 a Leone XIII pontifice maximo totius orbis viris doctis aditus patefactus est (quam rem Stanislaus Smolka "unum ex maximi momenti eventibus in historia scientiarum" pronuntiavit), infinita fere et inexhausta vetustatis monumenta in eo servata explorari et publici iuris fieri coepta sunt. Huiusmodi exploratio ad nostros usque dies continuatur a variis scholis seu institutis, a singulis nationibus eo consilio Romae conditis, ut rerum praeteritarum monumenta in Archivo Vaticano custodita inquirerent, investigarent ac publici iuris facienda curarent. Cuiusmodi operam Schola imprimis Gallica Romana (École Française de Rome), iam a. 1873 fundata, et Institutum Historicum Austriacum (Österreichisches Historisches Institut), a. 1881 conditum, inchoaverunt [159]. Ingenti sane copia atque abundantia fontium, ad res gestas variarum gentium illustrandas pertinentium, ad quos tunc viris doctis aditus patefactus erat, factum est, ut initio rerum gestarum studiosi ad mediae aetatis et saeculi XVI monumenta exploranda se imprimis converterent. Inter quae prae aliis emerserunt compactae collectiones veterrimi epistularum commercii nuntiorum apostolicorum cum Curia Romana, quae tum ob ea, quae in eis continebantur, tum quod facile colligi poterant, effecerunt, ut, cum primum tabularium patefactum est, summo studio ab historiae studiosis explorari et publicari coeptae sint.

Eiusmodi edendi actio ab Hungaris imprimis suscepta est. Academia Scientiarum Budapestensis, licet nullum in Urbe nationis suae proprium institutum condiderit, noluit enim, ut Austriacorum potestati subiici cogeretur[160], mox tamen post archivi apertionem secretarium suum, sacerdotem Gulielmum Fraknói, recognitionis causa Romam misit[161]. Qui itaque in sectione *Nunziatura di Germania* i.a. invenit integrum volumen optime servatarum epistularum nuntii Ioannis Pulleoni, baronis Burgi (1524-1526), quibus causae et praecurrentia cladis illius Altinensis (Mohács), a. 1526 Hungaris a Turcis illatae, nova luce illustrabantur[162]. Volumen illud iam a. 1884 ab

---

159 A. 1888 fundata sunt Preussisches Historisches Institut (publicat pretiosum commentarium "Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken") et Römisches Historisches Institut der Goerres-Gesellschaft (edit "Römische Quartalschrift"), anno autem 1904 conditum est Institutum Historicum Belgicum (publicat "Analecta Vaticano-Belgica"). De his et aliis, quae postea condita sunt, institutis fusius scribit K. A. Fink, *Das Vatikanische Archiv*, III: *Die Erforschung: Aufgabe und Leistung*, 2. Aufl., Rom 1951, p. 156-164.

160 Római Magyar Intézet nonnisi a. 1893 fundatum est.

161 Cfr. Jerzy Mycielski, *Otwarcie watykańskich archiwów i najnowsze publikacje z dziejów reformacyi* [Tabulariorum Vaticanorum apertio et recentissimae publicationes ad historiam reformationis pertinentes], "Przegląd Polski" R. 19 (1884/85), T. 3 (75), p. 346-347.

162 Hoc volumen servatur in AV, *Nunziatura di Germania*, ms. 55. Cfr. V. Fraknói, *Ungarn vor der Schlacht bei Mohács (1524-1526) auf Grund der päpstlichen Nuntiaturberichte*, Budapest 1886.

ipso inventore suo in toto editum est. Sic incipit - intra maiorem editionem *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia* - prima omnino publicationum series, in qua epistularum commercium ac relationes nuntiorum apostolicorum ordine rationeque in lucem eduntur[163].

Quod felix Hungarorum inceptum historiae etiam Polonae studiosos stimulavit, ut investigandis fontibus Vaticanis, ad nuntiaturam apostolicam in Polonia attinentibus, sedulam navarent operam[164]. Nuntius enim Pulleoni, quamquam Budae residebat, apud aulam quoque Sigismundi I Poloniae regis munere nuntii fungebatur (mense Iulio a. 1524 in Polonia commoratus est) et non solum negotia Polona conficienda curabat, sed etiam Curiam Romanam de rerum Polonicarum statu ac condicione diligenter reddebat certiorem[165]. Ita Fraknói a. 1884 viris doctis Polonis unum adhuc nuntium apostolicum, ad illud usque tempus prorsus ignotum, propiorem reddidit.

Multas non parvi momenti rerum Polonicarum notitias, ad annos 1533-1539 spectantes, continuerunt prima volumina *Nuntiaturberichte aus Deutschland,* a Valthero Friedensburg edita[166]. Quae licet nonnisi a. 1892 in lucem prodierint, eorum tamen praeparationem amplior investigatio atque accurata studia de origine, ordinatione ac documentis nuntiaturarum praecesserunt et secuta sunt. Itaque praecipue ea de re bene meritus Aloisius Meister iam a. 1891 commentarium de nuntiorum, i.a. etiam Polonorum, caerimoniarum ordine publicavit (manuscripto BV, *Ottob.Lat.* 2206 fultum)[167]; biennio post temptavit primam descriptionem nuntiaturae Hispanicae[168]; deinde nuntiorum notis secretioribus, quibus in suo litterarum commercio uti solebant, explorandis operam dare coeperat, multis etiam clavibus notarum arcanarum, i.a. pro nuntiis in Polonia, publici iuris factis[169]. Maxime tamen scientiam de historia nuntiaturae investiganda promoverunt atque locupletarunt duo opera a. 1894 publicata: dissertatio egregii illius antiquorum codicum interpretis, Ioannis Baptistae Sägmüller, de initiis diplomatici epistularum commercii, in qua accurate tractantur omnia genera documentorum, quae una cum nuntiaturis creata sunt[170], necnon liber Antonii Pieper de origine primis-

---

163 Series II, Vol. 1: *Relationes oratorum pontificiorum 1524-1526.* Ed. V. Fraknói, Budapest 1884.

164 "Nostri quoque iuvenes rerum gestarum studiosi ad limina Apostolorum se conferre deberent", Mycielski, p. 350.

165 Relationes Ioannis Pulleoni publicantur in secundo volumine ANP (cfr. Tab. II/3).

166 Cfr. I. Abteilung, Bd 1: *Nuntiaturen des Vergerio 1533-1536*; Bd. 2: *Nuntiatur des Morone 1536-1538.* Praeter quas, iam a. 1892, mandato Societatis Goerresianae, in lucem prodiit volumen *Nuntiaturberichte Giovanni Morones vom deutschen Königshof 1539-1540,* a F. Dittrich curatum.

167 *Zeremoniell der Nuntien,* RQ 5 (1891), p. 159-171.

168 *Zur spanischen Nuntiatur im 16. und 17. Jahrhunderte,* RQ 7 (1893), p. 447-481. Cfr. postea publicatum studium Richardi de Hinojosa, *Los despachos de la diplomacia pontificia en España,* Madrid 1896.

169 *Die Geheimschrift im Dienste der päpstlichen Kurie von ihren Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts,* Paderborn 1906. Cfr. supra, cap. I, p. 30-31.

170 *Die Anfänge der diplomatischen Korrespondenz,* HJ 15 (1894), p. 279-306.

que incrementis stabilis permanetisque nuntiaturae pontificiae, penes aulas principum catholicorum institutae[171].

Etiam Poloni, rerum gestarum studiosi, cum primum Archivum Secretum Vaticanum apertum est, ad fontes in eo servatos investigandos se statim converterunt. Iam a. 1881 explorationem suam inchoavit historiae studiosus Varsaviensis, Theodorus Wierzbowski (1853-1923), auctor supra memorati catalogi legatorum et nuntiorum apostolicorum in Polonia, quem Romae iam a. 1880 publicavit[172]. Qui, cum documenta ad vitam Iacobi Uchański, primatis Poloniae, enarrandam pertinentia quaereret, primos codices in sectionibus *Nunziatura di Polonia, Lettere di Principi, Lettere di Vescovi* asservatos, necnon registra brevium pontificiorum in *Armadio* 44 custodita perlustravit; explevit etiam priores investigationes Polonas, in bibliothecis Romanis Barberiniorum, Casanatensi, Angelica et Vaticana peractas, verno autem tempore a. 1881 (adhuc antequam Tabularium Vaticanum viris doctis patefactum esset), signaturas a Theinero in Vaticanum in *Veteribus Monumentis* allatas sequens, primam explorationem Polonam collectionis *Carte Farnesiane* Neapoli confecit[173]. Peractis huiusmodi quaesitionibus factum est, ut iam a. 1884, in primo volumine documentorum vitam et operam Iacobi Uchański illustrantium, Wierzbowski selectum ex Archivo Vaticano epistularum commercium eiusdem Poloniae primatis cum nuntiis Berardo Bongiovanni, Ioanne Francisco Commendone, Vincentio Dal Portico, Vincentio Lauro et Andrea Caligario (simul 40 epistulas) publicare potuerit. Quod secutae sunt in secundo *Uchanscianorum* volumine, licet directe cum Uchanscio non fuerint coniunctae, duae ignotae epistulae Ottonis Truchsess, nuntii a. 1542, ad card. Alexandrum Farnese, ex Neapolitanis *Chartis Farnesianis* depromptae[174], et tres epistulae nuntii Commendone ad card. Borromaeum a. 1565 datae, in Barberiniorum bibliotheca repertae[175].

Nuntiaturarum exterarum acta primum publicata, necnon labores a participibus primarum expeditionum Romanarum Academiae Scientiarum Cracoviensis suscepti, Theodoro Wierzbowski incitamento fuerunt ad celeriter parandam - et propterea minus accuratam - editionem epistularum Vincentii Lauro ad card. Tolomaeum Gallium annis 1574-1578 datarum, quae secundum Poloniae interregnum et electionem Stephani Bathorei quasi nova luce abunde illustrant[176]. Imperfecta, ad scientiae normas quod attinet, editione

---

171 *Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiaturen*, Freiburg im Br. 1894.

172 Cfr. supra, p. 88.

173 Cfr. eius relationem in: *Uchansciana czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego* [Uchansciana seu collectio documentorum, vitam et operam Iacobi Uchański illustrantium], T. 1, Warszawa 1884, p. VIII-XII.

174 Wierzbowski U II, p. 4-11.

175 Ibidem, p. 172-186.

176 *Vincent Laureo, évêque de Mondovi, nonce apostolique en Pologne 1574-1578, et ses dépêches inédites au cardinal de Côme, Ministre-Secrétaire d'Etat du pape Grégoire XIII, éclaircissant la politique du Saint-Siège dans les années susdites relativement à la Pologne, la France, l'Autriche et la Russie*, Varsovie

illorum 204 documentorum, quae in toto ex manuscriptis in *Nunziatura di Polonia* in mss. 7-12 asservatis exscripta erant, factum est, ut nuntiatura Vincentii Lauro ad nostros usque dies, cum de edendi ratione agitur, quaestio insoluta remaneat. "Huiusmodi editiones castigandae sunt - scripsit Stanislaus Smolka, cum a. 1887 opus hoc in lucem prodiisset - praeterea vehementer dolendum, Wierzbowski id genus fallaciis editoris gloriam sibi comparare"[177].

Hoc privatum viri docti Varsaviensis, alioquin de historiae monumentis explorandis optime meriti, inceptum atque institutum minus nocuit reliquis nuntiis apostolicis, qui Iacobo Uchański primate munere suo in Polonia functi sunt. Nimis festinanter hinc illinc collecta fragmenta ex 273 epistulis (inter quas 161, a. 1578-1581 datae, ad Caligarium pertinent), a nuntiis Bongiovanni, Commendone, Ruggieri, Lauro, Caligari datis vel acceptis, ex sectione *Nunziatura di Polonia* (mss. 1A, 2, 3, 5, 11, 14-18, 170A-172) descripta, a. 1892 in quarto volumine *Uchanscianorum* sub communi titulo *Legationes pontificiae in Polonia* edita[178], nimis imperfecta atque non completa fuerunt, quam ut futurorum editorum operam irritam et non necessariam facerent. Patefecerunt tamen et in medium protulerunt immensas sane divitias, quae in Vaticanis nuntiorum Polonorum epistularum commercii collectionibus reconditae sunt.

Incepta Theodori Wierzbowski in edendis fontibus, etiamsi minus feliciter cesserunt, effecerunt tamen, ut etiam Poloni rerum gestarum studiosi sibi conscii fuerint, inquisitiones atque investigationes in Tabulario Vaticano non forte fortuna, a singulis viris doctis, solido subsidio pecuniario atque aliorum studiosorum auxilio carentibus, fieri posse. Quod imprimis clarum et manifestum fuit principi illi explorationum Polonicarum instimulatori, in Universitate Cracoviensi professori, Stanislao Smolka (1854-1924). Cuius sententia nonnisi Academia Scientiarum Cracoviensis huiusmodi explorationum fulcrum esse potuit. Smolka itaque auctore, Commissio Historica eiusdem Academiae in sessione, 16 I 1885 a. celebrata, uni viro docto specialem pensionem studiorum causa tribuere decrevit, Romam ad recognitionem mittendo[179].

Revera tamen autumno eiusdem anni duo in Italiam profecti sunt, Vladislaus Abraham et Bronislaus Dembiński. Alter ad historiam medii aevi explorandam, alter saeculi XVI documenta quaesiturus[180]. Relationes, quae ab illis

---

1887; 6 ex his documentis publicavit iam Theiner in suis *Annalibus ecclesiasticis*, vol. 1, p. 415-416; vol. 2, p. 578-580.

177 Cfr. H. Barycz, *Stanisław Smolka w życiu i w nauce* [Stanislai Smolka vita et doctrina], Kraków 1975, p. 165.

178 Poselstwa papieskie w Polsce, Wierzbowski U IV, p. 1-152. Cfr. etiam p. 233-241 et 346.

179 Mycielski, p. 350. De actione in hac re Stanislai Smolka fusius scripsit H. Barycz, ut supra, p. 154-170.

180 Cfr. *Materiały do działalności Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie w latach 1873-1918. Wybór źródeł* [Documenta, operam Commissionis Historicae Academiae Scientiarum

Cracoviam missae sunt, "omnem - teste Smolka - superarunt exspectationem"[181]. Dembiński, qui Romam proficiscens bene definitum consilium ac rationem suae propriae investigationis habuit (tunc temporis disceptationem suam de pontificatu Pii IV perficiendam curabat)[182] et subsidio tantum pecuniario Academiae utebatur[183], indicavit praesertim "immensum valorem" sectionis *Nunziatura di Polonia,* confecit elenchum scriptorum, quae in primis 51 eius voluminibus continebantur, et primus significavit magnam molem documentorum, ad nuntios, qui Stephano Bathoreo rege in Polonia fuerunt (Caligarius et Bolognetti), attinentium[184]. Multa quoque nova documenta repperit, tum in aliis Archivi Vaticani sectionibus (i.a. epistulas Nicolai Fabri, a. 1525, in *Archivo Arcis,* et Hannibalis de Capua annis 1587-1591 datas, in *Lettere di Principi*)[185], tum in Bibliotheca Vaticana et in privatis bibliothecis Romanis principum Barberini, Chigi (ubi i.a. primus significavit notas secretiores nuntiorum, qui annis 1585-1590 fuerunt)[186] et Corsini. Dembiński significavit etiam - quod futuris praesertim exploratoribus valde pretiosum fuit - copiosissima documenta, ad historiam nuntiaturae Polonae indagandam maxime utilia, in tabulariis Romanis servata, quorum aditus ad illud usque tempus Polonis erat praeclusus, ut erant Archivum Status Italici, tabularia Burghesiorum et Congregationis de Propaganda Fide[187]. Fructus harum omnium investigationum et recognitionis a Bronislao Dembiński factae fuit non solum amplior *Relatio (Sprawozdanie),* quam ceterum magna ex parte inventariis nixus scripsit, sed etiam brevis ac concisa descriptio nuntiaturae Berardi Bongiovanni (1560-1563)[188].

Ex quo Dembiński et Abraham actionum suarum fructus Cracoviae rettulerunt[189], omnibus plane manifestum fuit, in locum investigationum, quae

---

Cracoviensis annis 1873-1918 peractam illustrantia. Fontes selecti], ed. Danuta Rederowa, Wrocław 1974 (Rederowa MKH) p. 70-71, 76, 82-83. De ordinanda hac et sequentibus Expeditionibus Romanis scripsit D. Rederowa, *Ze studiów nad kontaktami Akademii Umiejętności z nauką obcą. Ekspedycja Rzymska (1886-1918)* [De vinculis inter Academiae Scientiarum sodales et exteros historiae studiosos intercedentibus. Expeditio Romana 1886-1918], "Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie", 4 (1958), p. 191-256.

181 Rederowa MKH„ p. 86.

182 Cfr. *Studia nad pontyfikatem Piusa IV* [Studia de pontificatu Pii IV], in: *Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności,* T. 20, Kraków 1887, p. 190-304.

183 Cfr. Rederowa MKH, p. 76.

184 Cfr. tardius editam et suppletam relationem *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich, a szczególniej w Archiwum Watykańskim, o materiałach do dziejów polskich w XVI i XVII wieku* [Relatio de inquisitionibus documentorum ad historiam Polonam saec. XVI et XVII pertinentium, in tabulariis et bibliothecis Romanis, praesertim in Archivo Vaticano, confectis], in: *Scriptores rerum Polonicarum,* Vol. 12, Cracoviae 1888, p. 43-110. De collectionibus nuntiaturae sermo est in p. 61-76 et 106-110.

185 Ibidem, p. 53, 55. Cfr. AV, AA I-XVIII ms. 6522 et *Lettere di Principi,* mss. 47, 50.

186 Dembiński, *Sprawozdanie,* p. 90. Cfr. BV, *Chigi* M. II 50-55.

187 Cfr. *Sprawozdanie,* p. 80-83, 94-98.

188 Cfr. *Rzym i Europa przed rozpoczęciem trzeciego okresu Soboru Trydenckiego* [Roma et Europa ante initium tertiae periodi Concilii Tridentini], in: *Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego AU,* Series II, T. 2, Kraków 1891.

189 Relatio Vladislai Abraham, multo minus accurata quam Bronislai Dembiński, publicata est in:

hactenus in tabulariis Romae et Vaticani a singulis peragebantur, commune studium ac bene ordinatam operam multorum subrogandam esse. Stanislaus Windakiewicz, cum postea fructus operae Ioannis Albertrandi, Alexandri Przezdziecki, Theodori Wierzbowski, Vladislai Abraham et Bronislai Dembiński referre voluisset, scripsit eos "sicut aves orbas in regiones illas avolantes, viam straverunt multis, qui primae expeditioni Polonae ad tabularia Romana interfuerunt, eorumque operam leviorem facilioremque reddiderunt"[190]. Eius ordinator moderatorque fuit Stanislaus Smolka, ad tempus sumptibus privatim collectis, sed ab Academia Scientiarum Cracoviensi suffultus. Huius primae Expeditioni Romanae, quam vocant, autumno a. 1886 institutae, praeter ipsum Smolka, sex alii iuvenes rerum gestarum studiosi, explorandi studio incensi, interfuerunt: Ludovicus Grossé, Iosephus Kallenbach, Iosephus Korzeniowski, Stanislaus Krzyżanowski, Vitoldus Rubczyński et Stanislaus Windakiewicz. In Italiam proficiscens, dux expeditionis somniabat in hunc modum "litteris Polonis atque doctrinae fenestram in mundum aperiri"[191], eius vero collegis visum erat se quasi Columbos esse historiae Polonae[192].

Cum iam Romae fuissent, participes expeditionis, cum "inaestimabili duce" - relatione Bronislai Dembiński in manu - initio omnia, quae ad Poloniam quodammodo spectabant, summo studio aggressi sunt. Aliqua volumina in toto descripserunt, ex aliis summaria conficienda curarunt[193]. Sic ex. gr. Grossé multa ignota documenta pontificia, temporibus Vladislai Iagellonis edita, ad *Codicem epistolarum saeculi XV* attulit[194]. Korzeniowski autem res Polonicas ex Archivo Consistoriali describebat[195] et diligentem navabat operam colligendo atque exscribendo pretioso epistularum commercio ex annis 1561-1563 card. Stanislai Hosii, ad Concilium Tridentinum legati, quod tertio volumini iam a. 1879 publicari coeptae seriei *Stanislai Hosii... epistolae et legationes* destinatum erat[196]. Non pauci expeditionis participes horas quoque

---

Scriptores Rerum Polonicarum, Vol. 13, Cracoviae 1889, p. 33-85.

190 S. Windakiewicz, *Wyprawa naukowa do Rzymu roku 1886* [Expeditio scientifica a. 1886 Romam facta], "Czas", 12 XI 1887.

191 Ex litteris Stanislai Smolka ad Stanislaum Windakiewicz. Cfr. Barycz, p. 154. Fusius de hac prima expeditione scripserunt: Rederowa (*Ze studiów*, p. 192-201) et Biliński (*L' "Expeditio Romana" 1886 dell'Accademia di Scienze e Lettere di Cracovia*, ASRSP, 100 (1977) p. 129-134; cfr. eiusdem, *I Polacchi nell'Archivio Vaticano*, p. 152-154).

192 Biliński, *I Polacchi*, p. 53, 55.

193 I. Korzeniowski ad B. Dembiński, Romae 23 XI 1886. *Listy Józefa Korzeniowskiego do Stanisława Smolki i Bronisława Dembińskiego* [Epistulae Iosephi Korzeniowski ad Stanislaum Smolka et Bronislaum Dembiński], ed. Iosephus Dużyk, "Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie", 31(1986), p. 67.

194 Ed. ea Anatolius Lewicki in *Monumentis Medii Aevi Historicis*, Vol. 12, 14, Cracoviae 1891, 1894.

195 Deinde ab ipso Korzeniowski editae in *Analectis Romanis quae historiam Poloniae saeculi XVI illustrant. Excerpta ex libris manuscriptis Archivi Consistorialis Romani*, Cracoviae 1894 (*Scriptores rerum Polonicarum*, Vol. 15).

196 Documenta ab eo descripta deinde transierunt in Thecas Hosianas, quas vocant. De pondere et momento reperti, a Korzeniowski facti, disputabatur in sessione Commissionis Historicae Academiae Scientiarum 24 X 1887 a. Cfr. Rederowa MKH, p. 100-101.

postmeridianas, quibus Tabularium et Bibliotheca Vaticana clausa manebant, eo sacrificabant, ut ex registris Camerae Apostolicae exscriberent catalogos solutionis annatarum ex Polonia, qui in Tabulario Status Romano (*Archivio di Stato*) servabantur. *Itineris Italici* Albertrandii vestigiis insistentes, *Relationibus* Bronislai Dembiński et Theodori Wierzbowski muniti, participes expeditionis omnia ad Poloniam spectantia ex *Chartis Farnesianis* Neapoli (Korzeniowski) et in bibliotheca Romana Chisiorum (ad bibliothecam Barberiniorum autumno a. 1886 accessus nondum permittebatur) colligebant et in album referebant[197].

Iam tamen inde a principio expeditionis participibus tanta documentorum a nuntiatura creatorum se obtulit moles, ut necessitas illa imprimis explorandi semper evidentior fieret. Prius adhuc quam investigationes Vaticanae coeptae essent, Stanislaus Windakiewicz, praeter Iosephum Korzeniowski diligentissimus et maximo explorandi studio incensus expeditionis particeps, ille, qui facta investigatione "nihil inexploratum post se relinquere solitus est" (Korzeniowski), aliquot ignota documenta, ad nuntiaturam Aloisii Lippomano attinentia, Tridenti et Veronae repperit[198]. Korzeniowski, qui initio "temporibus, ab a. 1555 usque ad a. 1569 elapsis, et ultimis annis regni Sigismundi Augusti penitius indagandis, praecipue ad reformationem ecclesiasticam quod attinet", incumbere in animo habuit, modo composito et ordinato investigare et describere coeperat epistularum commercium nuntii Camilli Mentovato cum nepotibus Pauli IV, Carolo et Ioanne Caraffa, ex annis 1558-1559[199], postea vero - autumnali tempore a. 1887 - Genuam quoque se contulit, ut commercium litterarum Ioannis Francisci Commendone exquireret, quod Albertrandius in bibliotheca familiae Fieschi di Lavagna vidisse dicebatur[200].

Mox tamen omnia illa incepta atque consilia uni soli subiecta sunt. Stanislaus Smolka, qui "praecipue laboribus magis generalibus studuit, ratione imprimis habita documentorum, quae in futuris [ad tabularia Italica] expeditionibus accuratius exploranda essent futura"[201], in sectionem praesertim *Nunziatura di Polonia* animum intendit, et in ea notavit - eo vel magis, quod tunc temporis 300. anniversarium mortis Stephani Bathorei Poloniae regis (1586) celebrabatur - satis completam collectionem epistularum commercii nuntiorum, qui illo regnante munere suo functi sunt: Andreae Caligarii et

---

[197] Korzeniowski ad Dembiński, Dużyk LK, p. 67-68.

[198] Korzeniowski ad Dembiński, 3 XI 1885, Dużyk LK, p. 61.

[199] Ideam ad eundem, 23 XI 1886, Dużyk LK, p. 68. Hoc litterarum commercium servatur in AV, *Lettere di Principi*, ms. 11, et in BV, *Chigi*, ms. M.I.4.

[200] Korzeniowski ad Smolka, 9 XI 1887, Dużyk LK, p. 41. Cfr. supra, notam 86. Hanc bibliothecam Korzeniowski non repperit. Hodie invenitur in Archivo Status Augustae Taurinorum, cfr. N. Bianchi, *Le materie politiche relative all'estero degli archivi di stato Piemontesi*, Bologna 1876, p. 737.

[201] Memoriale Stanislai Smolka ad Dietam Provincialem, 12 III 1892, Rederowa MKH, p. 134.

Alberti Bolognetti, necnon legati extraordinarii Antonii Possevini SJ (qui omnes annis 1578-1585 in Polonia fuerunt)[202]. Itaque statutum est, ut his imprimis documentis exscribendis et regestis ex eis conficiendis incumberetur. Investigationes, ad historiam medii aevi pertinentes, Smolka ad tempus abrumpere decrevit. "Praeter maiorem vigorem, qui recentiorum temporum explorationi inesse solet, consilium hoc nostrum aliis quoque rationibus magis personalibus et ad vitam ipsam pertinentibus ortum est, ita ut dicere audeamus exemplo nostro alias quoque missiones Romae operantes (Austriacam et Germanicam) eo attractas esse, ut ad inquisitiones ad historiam recentiorem attinentes se converterent. Si enim aliquando metuendum esset, ne umquam in posterum facultas tabularia Vaticana libere adeundi quodammodo circumscriberetur, hoc sane esset considerandum, huiusmodi circumscriptionem recentiori imprimis historiae investigandae maxime nocituram esse, ad cuius explorationem nunc omnibus liber patet aditus, et in qua investiganda studia et conatus nostri, prosperis his rerum ac temporum adiunctis et gravissimorum virorum nos adiuvantium auctoritate accedente, omni ex parte faciliores reddentur"[203].

His ita decretis atque statutis, inde ab Ianuario a. 1887 omnes expeditionis participes in id praesertim mentes suas intenderunt, ut epistulas nuntiorum, qui Stephano Bathoreo rege in Polonia operati sunt, describerent et regesta ex eis conficerent. Ad Caligarii litterarum commercium explorandum maximo studio Iosephus Kallenbach erat accensus, sed praeter eum etiam Grossé et Krzyżanowski epistulas illius exscribendas curabant; litteris autem Alberti Bolognetti describendis Windakiewicz, Korzeniowski et Rubczyński operam dabant[204]. Iam 23 III 1887 Korzeniowski Bronislao Dembiński significabat: " Quod attinet ad nuntiaturas, quae Stephano rege fuerunt, iam eas elaboravimus... Ad nullum aliud tempus cognoscendum tot et tales exstabunt fontes, quales ad Stephani tempora habentur"[205]. De progressu laborum Stanislaus Smolka referebat ad Commissionem Historicam Academiae Scientiarum in relatione sua de statu investigationis primo anno confectae (quae relatio in sessione 24 X 1887 Cracoviae celebrata in album inscripta est). Qui affirmabat epistulas Caligarii et Bolognetti "ad editionem iam paratas esse ita, ut nonnisi extrema manus eis apponenda sit, quo typis imprimi possint". Labores etiam, cum paranda editione epistularum Possevini coniuncti (quae tum ita cogitabantur, ut in volumine separato ederentur), etiam satis

---

[202] AV, *Nunz. di Polonia*, mss. 14-21 (Caligarii et Bolognetti) et 15A-C et 17A (Possevini).

[203] Memoriale Stanislai Smolka ad Dietam Provincialem (ut in nota 201), p. 135.

[204] Korzeniowski ad Smolka, 8 I 1888, Dużyk LK, p. 45.

[205] Dużyk LK, p. 70. Propositio haec refertur ad novos fontes a. 1887 publicatos: *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego* [Negotia bellica regis Stephani Bathorei], ed. J. Polkowski (*Acta Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, Vol. 11), *Dyariusze seymowe roku 1587* [Diaria comitiorum anni 1587], ed A. Sokołowski (*Scriptores rerum Polonicarum*, Vol. 11) et ad epistulas Vincentii Lauro, a Theodoro Wierzbowski editas.

processerunt. Tota editio cogitata erat sicut continuatio editionis epistularum Vincentii Lauro, quae illo videlicet anno a Theodoro Wierzbowski publicatae sunt. Magni faciebat auctoritatem et vim eiusmodi documentorum Smolka, cuius sententia scripta illa, si publicarentur, "non solum historiam regni Stephani Bathorei mirifice illustrarent, sed minutas etiam quaestiones historiae nostrae, cum altera saeculi XVI dimidia parte coniunctas, luce sua collustrarent". Amplissima, quoad numerum et qualitatem documentorum, quae publicanda erant, editio epistularum ac relationum nuntiorum Caligarii et Bolognetti 5 volumina comprehendere debebat, quorum primum - ab ipso Smolka curatum - iam a. 1888 in lucem proditurum esse sperabatur[206].

Huiusmodi Stanislai Smolka opinionem corroboraverunt etiam primae expeditionis fructus - 19 thecae documentis refertae, quae in *Expeditione a. 1886 studiorum causa Romam suscepta* collecta et a "gelido et plerumque tranquillo" Stanislao Windakiewicz 6 commentariis in ephemeride Cracoviensi "Czas" (Tempus) publicatis magno animi ardore concivibus porrecta erant[207]. Quae in thecis istis continentur, maxima ex parte sunt epistulae nuntiorum, "gemma pretiosissima ac pupilla thesaurorum tabularii Vaticani, et insimul thecarum nostrarum pars maximi momenti et messis nostrae in archivis Romanis factae granum excellentissimum"[208].

Res itaque satis manifesta est alterius Expeditionis Romanae participes, Iosephum Korzeniowski et Victorem Czermak[209], a. 1887/88, eo temporis spatio, quo tabularia viris doctis inspicienda patent, in id imprimis mentes suas intendisse, ut documenta, ad nuntiaturas, quae Stephano rege in Polonia fuerunt, pertinentia, praesertim vero epistularum commercium Possevini, explerent. Cum tamen Czermak, qui tum videlicet regis Ioannis Casimiri temporum (1648-1668) peritissimus factus est studiosus, ad id genus documenta exscribenda "nimio ardore minime fuerit incensus"[210], onus hoc paulatim Iosephus Korzeniowski in se recepit. Qui itaque, cum labori huic suo incumberet, in bibliotheca Chisiorum denuo detexit (iam ab Alexandro Przezdziecki repertam) satis amplam relationem Horatii Spannocchi, qui ab actis fuit Alberto Bolognetti, negotia religionis postremis regni Stephani Bathorei annis nova ac copiosa luce illustrantem[211]. Czermak autem plus vacabat accuratae

---

[206] Cfr. Rederowa MKH, p. 101-102.

[207] Commentarii eiusmodi, sub communi inscriptione, *Wyprawa naukowa do Rzymu r. 1886*, prodierunt in numeris eius ephemeridis diebus 12, 13, 15, 16, 17 et 20 Novembris a. 1887; praeter relationem generalem continent etiam pretiosam descriptionem commercii litterarum et actionis nuntiorum, qui rege Stephano fuerunt. De Windakiewicz vide H. Barycz, *Stanisław Windakiewicz*, KH 53 (1946), p. 630.

[208] "Czas", 13 XI 1887.

[209] Cfr. S. Windakiewicz, *Wyprawa naukowa do Rzymu. Kampania r. 1887/8* [Expeditio studiorum causa a. 1887/8 Romam suscepta], "Czas", 19 IX 1888.

[210] Korzeniowski ad Smolka, 8 I 1888, Dużyk LK, p. 45.

[211] Korzeniowski ad Smolka, 8 I et 2 III 1888, Dużyk LP, p. 45, 47-48. *Horatii Spannocchii Relazione delle cose di Polonia intorno alla religione 1586* Korzeniowski edidit separatim in *Analectis Romanis*, p.

recensioni documentorum (a Bronislao Dembiński inceptae), quae in sequentibus 33 voluminibus sectionis *Nunziatura di Polonia* (t. 50-82) continebantur[212] et nuntiaturas Ioannis de Torres (1645-1652), Petri Vidoni (1652-1660) et Antonii Pignatelli (1660-1668) comprehendebant.

Dum his ita laboribus exsequendis operam dabant expeditionis participes, magna illis apparuit copia documentorum, ad bellum illud annis 1659-1660 a Polonis cum Moscovitis gestum pertinentium, quae in voluminibus 70 et 71 actorum Nuntiaturae Polonae continebantur, et quae postea - fere in extenso exscripta - una cum *Ragguaglio del regno di Polonia,* in Bibliotheca Vaticana invento (*Ottob.Lat.* 2477), Victori Czermak tradita sunt, ut illa elaboranda curaret[213]. Idem Czermak, historicorum Polonorum primus, notavit etiam atque significavit scripta illa minime contemnenda, a nuntiis apostolicis, praesertim ab Ioanne de Torres saepe missa[214], quae Italice "avvisi" vocantur, et cum alia quaereret documenta ad nuntiaturas, quibus elaborandis operam navabat, attinentia, non solum conspicuam eorum partem in Archivo Vaticano, *Nunziatura di Germania* (ad nuntiaturam Petri Vidoni) et bibliotheca Chisiorum (ad nuntiaturam Ioannis de Torres) invenit, sed etiam iure merito suspicatus est plura eorum reperiri posse in "Palatio Doria Pamfili"[215], tabulario scilicet, de quo ad illud usque tempus Polonis nihil omnino constabat, et quod nonnisi exacto superiore omnium gentium bello adire potuerunt.

In summa ambo participes expeditionis, a. 1887/88 peractae, circa 100 volumina archivalia perlustrarunt, 45 recensuerunt, 6 in extenso transcribenda curarunt[216]. Quod certo non parum est, praesertim si consideremus labori illi, aliter quam anno superiore, duos tantum rerum gestarum studiosos vacavisse.

Korzeniowski et Czermak non solum propter magnam documentorum abundantiam satis negotii ac facultatis habuerunt. In eorum laboribus facile perspicitur festinatio quaedam, quae inde orta esse videtur, quod explorandis fontibus ad nuntiaturas Polonas spectantibus aliarum quoque nationum rerum gestarum studiosi operam dare coeperant. Autumno enim a. 1887 in Tabulario Vaticano comparuit historiae studiosus Russicus, Nicolaus Ljubovič, Universitatis Varsaviensis professor, auctor eodem anno publicati commentarii de nuntiatura Polona Ioannis Francisci Commendone[217]. Qui Iose-

227-257 (una cum relatione secretarii Io. Francisci Commendone, Pauli Aemilii Giovannini).

[212] Cfr. Korzeniowski, *Catalogus actorum et documentorum res gestas Poloniae illustrantium, quae ex codicibus manu scriptis et bibliothecis italicis servatis, Expeditionis Romanae cura MDCCCLXXXVI-MDCCCLXXXVIII, deprompta sunt*, BIASC, Comptes-rendus des séances de l'année 1890, Cracovie 1891, p. 152.

[213] Cfr. Windakiewicz, *Wyprawa naukowa*, "Czas", 3 X 1888.

[214] Ibidem, "Czas", 29 IX 1888. Cfr. infra, p. 125.

[215] Windakiewicz, *Wyprawa naukowa*, "Czas", 19 IX 1888.

[216] Ibidem, "Czas", 19 IX 1888. Praeter supra memoratos labores participes Expeditionis anni 1887/8 recensuerunt res Polonicas in sectione AV, *Minutae Brevium* (Arm. 40-42); cfr. Korzeniowski, *Catalogus*, p. 152.

phum Korzeniowski in summam coniecit conturbationem, cum "excerpta ex Caligario" conficere coepisset[218]. Eodem quoque anno in lucem prodiit novum opus - et quidem documentis ex Archivo Vaticano depromptis innixum - Petri Pierling, Societatis Iesu sodalis Russici, auctoris multarum lucubrationum de missione Possevini in Poloniam et Moscoviam peracta[219], ita ut plane metuendum esset, ne historicus ille, "potentissima imaginandi facultate et eximia scribendi arte praeditus"[220], editioni iam prius decretae epistularum commercii celeberrimi confratris sui quodammodo obsisteret. Coniicere itaque possumus ipsi Pierlingio tribuendum esse, quod postea epistulae Possevini non separatim editae, sed commercio litterarum Caligarii et Bolognetti insertae sint.

Secunda expeditione confecta, moderatores Commissionis Historicae Academiae Scientiarum omnia hucusque collecta documenta imprimis ordinare et recensere statuerunt. Onus hoc Iosepho Korzeniowski impositum est. Ita ortae sunt primae 40 *Thecae Romanae,* quae vocantur, ad quas cum ligatae et conglutinatae essent, viris doctis historiae studiosis Cracoviae in aedibus Academiae aditus patet. Quarum 25, quae primum in Instituto Documentationibus, quod vocant, destinato, deinde in Bibliotheca Academiae Scientiarum Polonae Cracoviae depositae erant, ad nostros usque dies servatae sunt[221], reliquae autem perierunt. In quibus, iuxta *Catalogum* Iosephi Korzeniowski[222], nonnisi documenta ad nuntiaturas Caligarii, Bolognetti et Possevini spectantia continebantur[223]. Veri simile esse videtur thecas illas (una cum partibus ceterarum) earum nuntiaturarum editoribus commodatas esse et inde ad collectiones documentorum Academiae nunquam rediisse[224].

Documenta, quae in thecis asservatis continentur, manifesto indicant rerum gestarum studiosos, qui annis 1886-1888 investigandis tabulariis in Italia operam dabant, excepto brevi temporis spatio initiali, fontes ad his-

---

217 Cfr. eius *Papskij nuncij Kommendone v Pol'še* [Nuntius pontificius Commendone in Polonia], "Žurnal Min. Narodnago Prosveščenija" 1887, p. 68-99, 203-240. H. Giżycki in recensione publicata in KH 1 (1887), p. 517-8 scripsit "nihil fere novi in hoc novo studio inveniri".

218 Korzeniowski ad Smolka, 9 XI 1887, Dużyk LK, p. 43.

219 *Bathory et Possevino. Documents inédits*, Paris 1887. Prius edidit i.a. *Un nonce du Pape en Moscovie. Préliminaires de la trève de 1582*, Paris 1884 et *Le Saint-Siège, la Pologne et Moscou, 1582-1587*, Paris 1885.

220 Cfr. V. Meysztowicz, *Repertorium bibliographicum pro rebus Polonicis Archivi Secreti Vaticani*, Vaticani 1943, p. 8.

221 Cracoviae, mss. 8357-8381 in Bibl. Academiae Scientiarum Polonae (BPAN).

222 Cfr. supra, notam 212. Totum catalogum, *Indicem XL "Thecarum Romanarum"* inscriptum, publicavit postea Korzeniowski in *AR*, p. IX-LXIV.

223 In thecis: 5,8-18, 26-28, 34-37. Fragmenta eorum, in unum collecta, servantur hodie in BPAN in mss. 8363, 8364, 8372, 8373, 8377 et 8378.

224 Cfr. Władysław Bandura, *Opis zbiorów rękopiśmiennych przechowywanych w Zakładzie Dokumentacji Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Teki Rzymskie* [Descriptio documentorum manu scriptorum in Instituto Documentationis Academiae Scientiarum Polonae Cracoviensis servatorum. Thecae Romanae], Kraków 1959, p. 1-9 (in cyclostilo).

toriam nuntiaturae attinentes imprimis quaesivisse. Magni sane momenti sunt, praesertim cum documenta in eis descripta superiore saeviente bello prorsus perierint, indices rerum Polonicarum, a Iosepho Korzeniowski a. 1887 ex *Chartis Farnesianis* Neapoli conscripti[225]. Satis etiam sunt pretiosae consignationes commercii litterarum legati Henrici Caetani in bibliotheca Casanatensi Romae[226] atque nuntiorum Vidoni et Pignatelli in Archivo Vaticano, *Nunziatura di Germania,* custoditae[227]. Adhuc pretiosiora esse videntur apographa et regesta epistularum Ioannis Francisci Commendone ad Polonos datarum, quae in Archivo Vaticano, *Lettere di Principi* et *Nunziatura di Polonia* servantur[228]. Alicuius ponderis sunt etiam epistulae Vincentii Lauro a Theodoro Wierzbowski non editae, necnon praetermissum ab editoribus, eo quod valde imperfectum fuerit, litterarum commercium ultimi ex nuntiis, qui rege Stephano fuerunt, Hieronymi de' Buoi (1585-1586), et tandem epistulae Ioannis de Torres et Petri Vidoni - quae omnia ex Archivo Vaticano, *Nunziatura di Polonia,* deprompta fuerunt[229]. A ceteris omnino differunt: theca 30 - quae in 270 foliis continet ex variis fontibus collecta apographa epistularum Polonorum ad summos pontifices annis 1560-1584 datarum[230]; theca 4 - quae in 64 foliis habet *Instructiones pro nuntiis S. Sedis ad reges Poloniae legatisque datas 1472-1585*[231]; theca 6 - in qua Korzeniowski ex variis locis congessit documenta ad nuntios, qui Sigismundo Augusto rege in Polonia fuere (Lippomano, Mentovato, Bongiovanni et Dal Portico - sine Commendone et Ruggierio)[232]. In theca 28 collecta fuerunt apographa 6 relationum finalium nuntiorum, qui in limitibus actionis utriusque Expeditionis Romanae (i.e. ad a. 1669) comprehensi erant[233].

Cum historiam investigationis hucusque peractae et documenta in ea collecta breviter consideramus, facile perspicimus initio institutam regulam iuxta ordinem nuntiorum chronologicum in exploratione procedendi a Victore Czermak violatam esse. Talis violatio Stanislao Smolka manifesta erat, propterea illis, qui tertiae expeditioni annis 1888-1889 interfuerunt, mandavit, ut lacunas inde a nuntiatura Hannibalis de Capua (1586-1591) et legatione card. Hippolyti Aldobrandini (1588-1589) explendas curarent. Exploratio Stanislao Windakiewicz demandata est, adiunctis ei adiutoribus Vitoldo Rubczyński et sac. Ioanne Fijałek. Omnes sumptus cum hoc incepto coniunc-

---

225 Theca 1 (ms. 8357 in BPAN, p. 559-561).

226 Thecae 1 et 38 (mss. 8357 et 8379 in BPAN).

227 AV, *Nunziatura di Germania,* mss. 156-172. Consignatio in theca 2 (ms. 8358 in BPAN).

228 AV, *Lettere di Principi,* mss. 24 et 26, *Nunz. di Polonia,* mss. 5 et 27B. Regesta et apographa in theca 33 (ms. 8376 in BPAN).

229 AV, *Nunz. di Polonia,* mss. 22, 52-52, 71. Apographa in thecis 19-23. (mss. 8365-8371 in BPAN).

230 Nunc ms. 8375 in BPAN.

231 Nunc in BPAN, ms. 8360.

232 Theca haec postea transiit ad *Thecas Nuntiaturarum* 1-4.

233 Fragmenta in ms. 3873 in BPAN.

tos Dieta Provincialis Galiciensis in se recepit, ratio vero studiorum et investigationum ab Iosepho Korzeniowski elaborata est[234].

Quae tamen ratio ipsi Windakiewicz minus placuit. Usu enim et experientia primae partis laborum expeditionis, cui praeerat, didicit, quibus vitiis conceptio ipsa et ordinatio investigationis laboraverit. Tres, eius sententia, imprimis errores commissi erant, quam celerrime corrigendi. Primus error in eo constitit, quod "omnes in omnibus occupati erant", nullo singulis expeditionis participibus proprio et peculiari munere demandato. Secundus in eo, quod omnia typis mandanda documenta secundum ordinem chronologicum, non autem secundum personas et eventus ordinabantur, quod, sua quidem sententia, ad magnam rerum perturbationem perduxit. Tertius error fuit, quod iuxta hucusque observatam regulam unicuique expeditionis participi soli decernere licuit, utrum documenta, quae elaboranda curaret, in extenso vel in fragmentis exscribenda essent, an solummodo eorum summaria vel brevissima regesta conficienda. Ut eiusmodi errores in posterum vitarentur, Windakiewicz ipso die natali Christi a. 1888 laboribus, cum colligendis documentis ad edendam nuntiaturam Hannibalis de Capua coniunctis, ipse in persona praeesse statuit, documenta vero, quae ab Ioanne Fijałek et Vitoldo Rubczyński exscribebantur, ipse consignavit et prorsus novam rationem ac regulam elaborandae nuntiaturae Hannibalis de Capua (*Projekt i zasady opracowania nuncjatury Hannibala z Kapui)*, conscribendam curavit, quam una cum relatione de laboribus ab expeditionis participibus a 12 XI ad 22 XII confectis ("datum in Expeditione 25.12.88.") moderatoribus Academiae Cracoviam transmisit[235]. In qua - ad demonstrandam dissimilitudinem ac distinctionem editionis Polonae ab editionibus exteris, quae tum etiam parabantur (*Nuntiaturberichte)* - proposuit, ut compositio ipsa publicationis radicitus mutaretur. Quae sua sententia 6 partibus constare deberet: commercio epistularum Polonorum directe cum Sede Apostolica habito, commercio litterarum nuntii cum Curia Romana, documentis ad legationem Hippolyti Aldobrandini attinentibus, commercio epistularum nuntii cum hominibus exteris (Venetiis, Vindobonae etc.), commercio epistularum nuntii cum Polonis et tandem documentis ad nuntiaturam directe non pertinentibus.

Propositum hoc iam ex compositione primae ex 6 thecis, fructum expeditionis a. 1888/89 efficientibus, perspici potest (Thecae Romanae 41-46)[236].

---

[234] Cfr. Relationem Stanislai Smolka in Supremo Consilio Confessionibus Religiosis et Institutioni Publicae praeposito, 30 IX 1891 factam. Rederowa MKH, p. 127-128.

[235] Manu propria scripta relatio et *Projekt* inveniuntur in Theca Romana 41 (BPAN, ms. 8382), p. 1-14.

[236] Mss. 8282-8387 in BPAN. Continent apographa, summaria et consignationes 590 epistularum Hannibalis de Capua et 183 Hippolyti Aldobrandini, necnon appendices, plerumque ex AV, *Nunz. di Polonia*, mss. 23, 25-34A; AV, *Lettere di Principi*, mss. 47, 50-51 et ex AV, *Nunz. di Germania*, mss. 108-113 depromptos. Cfr. etiam *Compte-rendu des recherches faites aux archives du Vatican sur les matériaux à servir l'histoire de Pologne*. BIASC N. 2, Février 1889, p. XXII-XXIII; N. 5, Mai 1989, p. XXII-XXIII.

In qua ad documenta, secundum novam regulam ordinata, Windakiewicz adiunxit in fine elenchum chronologicum rerum, quae nuntio Hannibale de Capua acciderunt, indicem bibliographicum, vitas nuntii, Sixti V pontificis maximi et cardinalium, qui in documentis quodammodo occurrunt, excerpta ex brevibus pontificiis, claves notis secretioribus explanandis aptas etc. Ita sub finem anni 1889 Poloni rerum gestarum studiosi non solum documenta ad subsequentis nuntiaturae historiam elaborandam consecuti sunt, sed etiam severam satis aestimationem operae Expeditionis Romanae hactenus peractae atque indicationem, quomodo in posterum huiusmodi opera radicitus mutanda esset, didicerunt. Cum "rationem" Stanislai Windakiewicz iudicamus, iam posteriorum explorationum exitu cognito, conatus illius eo conversos, ut in posterum in colligendis fontibus novis erroribus iretur obviam, quam iustissimos fuisse agnoscere cogimur, consilium vero eius formam editionis radicitus mutandi nimis a via illa deflexisse videtur, quam exteri nuntiaturarum editores tum ingressi erant, et propterea non est acceptum. Quamobrem infelix Hannibal de Capua integrum fere saeculum exspectare debuit, donec alius aliquis editor nuntiaturam eius tertio elaborandam aggredi auderet.

Procul dubio meritum Stanislai Windakiewicz fuit, quod - licet consilia eius partim repudiata sint - moderatores Commissionis Historicae Academiae Scientiarum convincere scivit necessitatis aliqua tandem ex collectis documentis publicandi. Quocirca Stanislaus Smolka proposuit, ut participibus expeditionis a. 1889/90 "tria peculiaria munera imponerentur documenta annis 1886-1888 collecta omni ex parte supplendi"[237]. Itaque Windakiewicz et Felix Koneczny explendis tantummodo documentis ad missionem Possevini in Polonia, Russia et Suecia (1579-1585), ad societatem bellicam adversus Turcas annis 1582-1586 constituendam[238] (documenta ad has duas editiones, initio separatim cogitatas, coniungentur postea cum commercio epistularum Caligarii et Bolognetti), necnon ad edenda ignota Philippi Callimachi poemata, iam a. 1886 in bibliotheca Barberiniorum et Vaticana reperta[239], quibus elaborandis - ut opus suum explorandis tabulariis dedicatum coronaret (postea enim hortatore Smolka ad monumenta litterarum indaganda se convertit) - Stanislaus Windakiewicz animum intendit[240], operam dare debebant.

Hac itaque expeditione ad finem adducta, multa documenta nova nondum reperta Cracoviam asportari non potuerunt. Una sola *Theca Romana* (47)

---

[237] Relatio Stanislai Smolka, 30 IX 1891, Rederowa MKH, p. 128.

[238] Huic quaestioni L. Boratyński dedicavit postea dissertationem: *Stefan Batory i plan ligi przeciw Turkom 1576-1584* [De Stephano Bathoreo et societate bellica adversus Turcas annis 1576-1584 cogitanda], in: *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny* [Dissertationes Academiae Scientiarum. Sectio Historico-Philosophica], series II, Vol. 19, Kraków 1903.

[239] Cfr. S. Windakiewicz, *O rękopisach poezji Kallimacha* [De manuscriptis carminum Callimachi], KH 5 (1891), p. 359-368. Apographa servantur in theca Romana 40 (ms. 8381 in BPAN), p. 15-27.

[240] Cfr. S. Smolka, *Rapport sur les recherches faites dans les archives de Rome* [1889/1890], BIASC, Cracovie 1891, p. 136. Cfr. H. Barycz, *Stanisław Smolka*, p. 349-351.

continet apographa et consignationem documentorum, a Felice Koneczny, dum fontes ad "occultum" illud consilium societatis bellicae contra Turcas ineundae pertinentes quaerebat, Florentiae repertorum[241].

Qui expeditioni a. 1890/91 interfuerunt, iterum in colligendos fontes, ad historiam Poloniae regibus ex familia Vasa in ea regnantibus illustrandam pertinentes, animum intenderunt. Cum tamen animadvertissent in sectione *Nunziatura di Polonia* defuisse epistulas nuntiorum, qui postremis saeculi XVI annis et primis viginti annis saeculi XVII fuerunt, quas Smolka in tabulario principum Borghese reperire sperabat, ad quod expeditionis participes, Victor Czermak et Iosephus Biela, praeter tot temptamina conatusque non erant admissi, itaque statutum est, ut - antequam supradictum tabularium adire possent - recensendis et elaborandis documentis ad regnum Vladislai IV (1632-1648) pertinentibus et generali tabulariorum Venetorum explorationi operam navarent. Smolka, cum 30 IX 1891 a. moderatores Supremi Consilii Confessionibus Religiosis et Publicae Institutioni praepositi de his et prioribus investigationibus certiores faceret, addebat etiam labores, cum apparanda editione nuntiaturarum, quae Stephano Bathoreo rege in Polonia fuerunt, coniunctos, bene procedere, et additicia subsidia pecuniaria postulabat[242]. Eandem informationem repetivit sex mensibus post, cum 12 III 1892 a. ad Dietam Provincialem scriberet et voluntatem membrorum Commissionis Historicae Academiae Scientiarum confirmaret, ut posteriores expeditionis labores ad colligenda tantum et typis edenda acta et epistularum commercia nuntiaturarum circumscriberentur, documentis ad medium aevum attinentibus omnino omissis.

Nuntiabat etiam Smolka Victorem Czermak munus sibi commissum, ut scil. acta ad tempora Vladislai IV et initia regni Ioannis Casimiri spectantia elaboraret, omnino explevisse[243]. Res tamen paululum aliter se habuit. Czermak ipse aperte fatetur se epistulas Marii Filonardi, a. 1637-1639 datas, invenire non potuisse[244]. Cum operis sui coram Academia rationem redderet, diligens ille tabulariorum explorator suppeditavit etiam primas, brevissimas quidem, sed optime scriptas notitias, ad nuntiaturas Honorati Visconti, Marii Filonardi et Ioannis de Torres pertinentes[245].

---

[241] BPAN ms. 8388. Sunt plerumque epistulae Polonorum ad Mediceos, in Archivo Status *Fondo Mediceo Vecchio,* ms. 4292, repertae. Documenta ad missionem Possevini pertinentia, a Korzeniowski ex AV, *Nunz. di Germania* 92 et 93 descripta, supplent illa, quae iam prius ab A. Turgenev, P. Pierling et A. Theiner edita sunt. Cfr. Smolka, *Rapport*, p. 136-142.

[242] Rederowa MKH, p. 129.

[243] Ibidem, p. 134-135. Investigationem in tabulario status Veneto mense Iulio 1891 effecit Victor Czermak, ubi tamen nonnisi epistulas oratoris Veneti in Polonia, Ioannis Tiepolo, invenit. Cfr. V. Czermak, *Rapport sur les travaux de la mission de Rome en 1890/1,* BIASC, Séances de l'année 1891, Cracovie 1891, p. 361.

[244] *Rapport*, p. 358.

[245] Ibidem, p. 355-360. Apographa conficiebantur ex AV, *Nunz. di Polonia* 43, 45-51, 55-56 et ex Bibl. Barberini, mss. *Barb. Lat.* 1634-1643. Cfr. ibidem, p. 355, 360.

Interea temporis Leo XIII pontifex maximus archivum Burghesiorum coemit idque Tabulario Vaticano adiungi iussit. Itaque ad explendas ex eo lacunas in documentis ad nuntiaturas, quae annis 1591-1632 Sigismundo III rege in Polonia fuere, spectantibus, a. 1891/92 Ludovicus Boratyński et Thaddaeus Sternal Romam missi sunt. Mox tamen accessum ad "Burghesiana" viris doctis nondum patere didicerunt, propterea quod documenta illa adhuc in ordinem redigenda et recensenda erant. Rebus sic stantibus Stanislaus Smolka, constitutae iam investigationum rationi renuntiare nolens, utrique exploratori mandavit, ut disparata ad idem temporis spatium pertinentia, in sectione *Nunziatura di Polonia* et in bibliothecis familiarum Barberini et Buoncompagni asservata, explorarent elaborarentque. Toto isto tempore insimul 3 millia documentorum aut etiam supra perlustrata sunt, quorum pars in epitomen coacta, pars in extenso descripta sunt. In adducendo eorum repertorio et describendo singulorum nuntiorum (a Francisco Simonetta ad Honoratum Visconti) epistularum commercio, Smolka imprimis in medium protulit miram quandam accurationem et veritatem informationum Ioannis Baptistae Lancellotti (1622-1627)[246].

In una tantum re participes expeditionis a. 1891/92 temporibus Sigismundi III regis, quae exploranda sibi initio praestituerant, egressi sunt, in eo videlicet, quod futurarum expeditionum operam iam quodammodo praeparabant, id est volumina ex sectione *Nunziatura di Polonia* (vol. 92-118, secundam partem regni Michaelis Wiśniowiecki et totum regnum Ioannis III Sobieski, ab a. 1675 ad 1697, complectentia) accurate recensere et in inventario scribere pergebant[247].

Autumno anni 1892 ad copiosissimas Burghesiorum collectiones in Tabulario Vaticano viris doctis aditus tandem permissus est. Quocirca participes expeditionis a. 1892/93, Ludovicus Boratyński et Alexander Czuczyński, explendis documentis, ad nuntiaturas, quae Sigismundo III rege in Polonia fuerunt, attinentibus, extremam manum apponere potuerunt - "munus, cui obeundo L. Boratyński magno ardore et studio totum se dedit"[248]. Non tamen postpositae sunt investigationes ad tempora Vladislai IV regis pertinentes. Collecta documenta interea temporis sic ordinabantur: 1) epistulae Secretariatus Status ad nuntios annis 1615-1617 et 1632-1637 datae[249]; 2) epistulae

---

[246] Cfr. S. Smolka, *Sprawozdanie z prac archiwalnych w Archiwum Watykańskim i innych archiwach rzymskich za rok 1892* [Relatio de laboribus in Archivo Vaticano aliisque tabulariis Romanis a. 1892 peractis], BIASC, *Comptes rendus des séances de l'année 1893,* Cracovie 1893, p. 109 (tota relatio in p. 106-112).

[247] Cfr. ibidem, p. 112 et relationem S. Smolka in Academia factam (Rederowa MKH, p. 134-135).

[248] S. Smolka, *Sprawozdanie z prac archiwalnych w Archiwum Watykańskim i innych archiwach rzymskich za rok 1893* (Compte rendu des recherches faites aux Archives du Vatican et dans d'autres collections romaines en 1893), BIASC, *Comptes rendus des séances de l'année 1894,* Cracovie 1894, p. 26.

[249] AV, *Fondo Borghese* II 358 et *Nunz. di Polonia* 175 et 177. Fusius in *Sprawozdanie* (a. 1893) Stanislai Smolka, p. 26.

a nuntiis ad Secretariatum Status annis 1592-1621, et 1634 et 1652 missae[250]; 3) regum Poloniae epistularum commercium cum summis pontificibus, idem temporis spatium comprehendens[251].

Smolka, de opera Ludovici Boratyński eiusque collegae ad Academiam referens, nuntiat illos duo millia documentorum perlustrasse, quorum tamen nonnisi ea, quae maximi momenti visa essent, in extenso exscripsisse. Significat etiam magni momenti epistulas Germanici Malaspina, cuius nuntiaturae (1592-1598) primam et hucusque unicam, brevem descriptionem historicam nobis suppeditat[252]. Quasi appendix ad illius expeditionis exitum et fructus fuerunt, in abbatia Nonantula prope Mutinam forte fortuna inventa, regesta epistularum Alberti Bolognetti, annis 1583-1584 datarum[253].

Documenta, a participibus expeditionum a. 1890-1893 collecta, Cracoviae in uno compacto Thecarum Romanarum corpore (thecae 48-73) comprehensa sunt[254]. Quod magna ex parte constat summariis et excerptis (numerus documentorum in extenso descriptorum multo minor est quam in thecis praecedentibus) ex commerciis litterarum nuntiorum, qui annis 1592-1652 munere suo functi sunt (a Germanico Malaspina usque ad Ioannem de Torres), partim habita ratione regnorum Sigismundi III et Vladislai IV usque ad annum 1637[255], partim secundum singulas nuntiaturas ordinatis[256]. Thecae 69-72 continent apographa et summaria epistularum commercii regum Poloniae cum pontificibus Romanis, qui illo temporis intervallo fuerunt[257], in theca autem 73 collocata sunt annexa ad epistulas nuntiorum, annis 1594-1629 (sine consignatione) datas[258]. Theca 51, compendia et summaria litterarum, annis 1592-1593 a nuntio Malaspina datarum et acceptarum, continens, periit. Theca illa anno 1909 Eugenio Barwiński, qui verisimiliter editionem actorum eiusdem nuntii curare debebat, mutuo data erat[259]. Documenta, ad regna Michaelis Wiśniowiecki et Ioannis III Sobieski pertinentia, postea in thecis 86-101 collocata sunt.

Scripta in thecis, quae non perierunt, contenta, satis cruda sunt (si ita dici potest), multis lacunis et omissionibus abundant et fere omnia ex Archivo

---

[250] Multa volumina manuscriptorum ex AV, *F.Borghese* et *Nunz. di Polonia* 60 et 177 (ad Visconti et de Torres). Cfr. Smolka, ut supra, p. 26-27.

[251] Praesertim ex bibliothecis Barberini, Corsini et Vallicelliana. Fusius in *Sprawozdanie* St. Smolka (ut supra), p. 27.

[252] *Sprawozdanie*, p. 27-31.

[253] Ibidem, p. 32.

[254] Mss. 8389-8413 in BPAN Cracoviae.

[255] Thecae 48-50, annos 1592-1609, 1609-1632, 1632-1637 comprehendentes; hodie in BPAN, mss. 8389-8391.

[256] Thecae 52-67 (BPAN, mss. 8392-8407) et theca 68 (8408), apographa variorum documentorum ad nuntios Malaspina, Rangoni, Simonetta et Diotallevi spectantium continens.

[257] Mss. 8409-8412 in BPAN.

[258] Ibidem, ms. 8413.

[259] Cfr. W. Bandura, *Opis zbiorów*, p. 17.

Vaticano, *Nunziatura di Polonia*[260] et *Fondo Borghese*[261], necnon ex rerum Polonicarum collectionibus, in bibliothecis Barberini[262] et Buoncompagni[263] asservatis, deprompta sunt. Apographa satis accurate, saepe tamen sine indicatione eorum originis, confecta esse videntur.

Conclusa expeditione a. 1892/93, labores Commissionis Historicae Academiae Scientiarum, qui initio in exploranda documenta ab ipsis nuntiaturis producta imprimis intenti erant, paulatim labefactari coeperunt. Cuius rei causa fuit primum infirma valetudo praefecti expeditionis, Stanislai Smolka, deinde munera et officia, quibus in Athenaeo Cracoviensi oneratus erat (cuius etiam rectoris munere annis 1895-1896 fungebatur). Easdem ob causas pluries annuntiata editio nuntiaturarum, quae Stephano rege fuerunt, parum processit[264]. Itaque pedetemptim, loco Stanislai Smolka, Vladislaus Abraham expeditionibus praeesse coeperat, qui nulla interposita mora vel dubitatione in explorandos fontes ad medium aevum spectantes animum intendit. Sic ergo annis 1893/94 nuntiaturae omnino posthabitae et neglectae sunt. Annis vero 1894/95 solus Iosephus Szczepański Romae operatur, "prius - ut scribebat Smolka - me magistro in explorandis documentis ad regnum Ioannis III... pertinentibus multo negotio exercitatus"[265]. Expletis itaque atque ditatis apographis prius confectis, Szczepański fundamenta iacuit futuris Thecis Romanis 86-101, quae annis aliquot sequentibus novis repertis suppletae et locupletatae, in unum compactum corpus excreverunt, quo apographa et compendia epistularum commercii nuntiorum Buonvisi, Martelli, Pallavicini, Cantelmi et Andreae Santacroce, annos 1675-1697 complectentis, comprehenduntur. Documenta haec eo tamen ordine exscripta vel in epitomen coacta sunt, quo in singulis voluminibus manu scriptis, praecipue in Archivo Vaticano, *Nunziatura di Polonia,* et in bibliotheca Barberiniorum servatis, collocata erant[266].

Thecae a Szczepański confectae, propter documentorum in illis collectorum chronologiam, nonnisi post Thecas Romanas 74-85 collocatae sunt,quae praetermissum antea commercium epistularum nuntiorum apostolicorum Ioannis de Torres (1645-1652)[267], Petri Vidoni (1652-1660)[268], Antonii Pignatelli

---

[260] Mss. 22, 35, 37A-56, 173-175, 177, 192, 217-219.

[261] Praesertim litterarum commercium nuntiorum Malaspina, Simonetta et Diotallevi, in multis voluminibus in omnibus quattuor sectionibus huius *Fondo* servatum.

[262] Hodie BV, *Barb. Lat.* 6574-6596 (apographa pro annis 1634-43 confecit Czermak iam a. 1891, cfr. *Rapport*, p. 360).

[263] Hodie BV, *Fondo Buoncompagni*, mss. E. 34-40; cfr. supra, cap. I, p. 60-61.

[264] Cfr. Barycz, *Smolka*, p. 166, 206-211.

[265] Barycz, ut supra, p. 166.

[266] Cfr. BPAN, mss. 8426-8441. Mss. 8442-8446 (thecae 101-105) continent apographa litterarum commercii aliorum informatorum cum cardinalibus Barberini (i.a. confessoris Ioannis III Sobieski, Mauritii Vota SJ), in bibliotheca Barberiniorum servati (BV, *Barb. Lat.* 6655-6658).

[267] Thecae 74-76 (BPAN, mss. 8414-8416).

[268] Thecae 77-82 (BPAN, mss. 8417-8422).

(1660-1668)[269], et Galeatii Marescotti (1668-1670)[270] continebant. Eodem quoque ordine, quo in manuscriptis archivalibus disposita erant, documenta haec ab unico quoque et ultimo, ante longius intervallum, expeditionis 1895-1896 anni participe, Bronislao Gubrynowicz, exscribebantur[271]. Expeditiones enim annorum 1896/97 et sequentium ab exploratoribus medii aevi prorsus occupatae sunt[272].

Primo itaque decennio, quo Expeditiones Romanae operam suam praestiterunt (1886/7-1896/7), Cracoviae collectae sunt 111 thecae apographis refertae, inter quas 67 thecae continentes epistulas nuntiorum ad Secretariatum Status annis 1555-1697 datas (exceptis aliquot annis regni Michaelis Wiśniowiecki) et 5 thecae solas instructiones complectentes[273].

4. De Expeditionibus Romanis et primis editionum temptaminibus annis 1896-1928 susceptis.

Annis 1896-1904 ratio et modus colligendi atque elaborandi fontes, ad historiam nuntiaturae Polonae attinentes, non parum mutata sunt. Licet enim huiusmodi studia ex laboribus participum Expeditionum Romanarum exclusa sint, affirmari tamen non potest illa omnino intermissa vel abrupta esse. Itaque Vladislaus Abraham, qui explorandis fontibus ad historiam medii aevi spectantibus praecipue intentus erat, non dubitabat tamen diligenter annotare et viris doctis significare documenta ad nuntiaturam pertinentia. Sic igitur cum res Polonicas in Tabulario Arcis S. Angeli servatas accurate recenseret, repperit i.a. fragmenta instructionum et relationum Vincentii Dal Portico (1568-1572), necnon notas secretiores, quibus internuntius Antonius Graziani a. 1573 utebatur[274], in sectione vero *Miscellanea* nuncupata invenit apographa multarum instructionum relationumque variorum nun-

[269] Thecae 83-84 (BPAN, mss. 8423-8424).

[270] Theca 85 (BPAN, ms. 8425).

[271] Rederowa, *Zestudiów*, p. 204; Bandura, *Opis zbiorów*, p. 23.

[272] Cfr. Smolka ad V. Zakrzewski, 6 VII 1897, *Materiały*, p. 172.

[273] Cfr. *Spis "Tek Rzymskich" obejmujący materyały Archiwum Watykańskiego oraz innych archiwów i bibliotek włoskich do dziejów Polski, opracowanych przez t. z. "Ekspedycyę Rzymską" w latach 1888-1897* [Elenchus "Thecarum Romanarum", documenta ex Archivo Vaticano aliisque tabulariis et bibliothecis Italicis ad historiam Poloniae pertinentium, ab "Expeditione Romana" annis 1886-1897 elaborata, comprehendentium], BIASC, *Comptes rendus des séances de l'année 1898*, Cracovie 1898, p. 55-58. Eiusmodi ordinatio, quam secuta est permutatio successionis thecarum 74-85 et 86-105, exorta est ex novi catalogi thecarum praeparatione (cfr. ibidem, p. 56). Thecae 106-111 (postea ex Thecis Romanis depromptae et ex toto typis mandatae) continebant documenta ad medium aevum attinentia, cfr. Bandura, *Opis zbiorów*, p. 32.

[274] Wł. Abraham, *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich w latach 1896/7 i 1897/8* [Relatio de investigationibus in tabulariis et bibliothecis Romanis annis 1896/7 et 1897/8 peractis], in: *Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności*, T. 9, Kraków 1902, p. 19.

tiorum, qui saeculis XVI et XVII munere suo functi sunt[275]. A. 1903, primus inter Polonos, perlustrare coeperat volumina Additamentorum, quae sectioni *Nunziatura di Polonia* adiuncta erant, necnon collectiones *Fondo Garampi* (ubi invenit i.a. supra memoratum manuscriptum primae adumbrationis *Synopsis* Garampianae)[276]. Pretiosissimum eius repertum, in Bibliotheca Vaticana factum, fuerunt duo volumina, concepta et autographa litterarum commercii nuntii Marii Filonardo (1635-1643) continentia[277]. In spem ingressus inveniendi aliquid eorum, quae ad studia medii aevi pertinerent, Abraham a. 1896 bibliothecam quoque Iosephi Garampii quaerebat, quam Arimini in Romaniola invenire sperabat[278]. Ad documenta huiusmodi indaganda se converterunt postea viri docti nuntiaturarum studiosi, quae tamen a subsequentium Expeditionum Romanarum participibus non describebantur, et propterea in Thecis Romanis desunt.

Attamen opera ab illis praestita, qui explorandis imprimis medii aevi monumentis erant intenti, Stanislao Smolka non satis fuisse videbatur. Propterea iam 6 VII 1897 a. proposuit Vincentio Zakrzewski, qui tunc Commissioni Historicae Academiae Scientiarum praefuit, ut Adamo Darowski, inde ab a. 1894 in Italia habitanti rerum gestarum studioso et diurnario scriptori, provinciam demandaret describendi epistulas nuntiorum, annis 1670-1675 (regnante scil. in Polonia Michaele Wiśniowiecki) datas, quae in Thecis Romanis deerant[279]. Eiusmodi consilium placuit, et Darowski, una cum alio mercede conducto scriptore, annis 1897-1901 confecit accurata apographa integrorum voluminum, epistulas Galeatii Marescotti, Francisci Nerli et Angeli Ranuzzi continentium, in Tabularii Vaticani sectione *Nunziatura di Polonia* servatorum, necnon excerpta ex aliis documentorum complexibus a Smolka indicatis[280].

Documenta haec, ab Adamo Darowski collecta, continentur hodie in Thecis Romanis 116 et 120[281]. Theca autem 122 continet miculas epistularum commercii Berardi Bongiovanni, Ioannis Francisci Commendone, Vincentii Dal Portico et Vincentii Lauro, annos 1561, 1564-1566, 1569-1570 et 1574-1577 complectentes, ex AA I-XVIII ms. 71 descriptas[282]. Magni momenti esse vide-

---

[275] Servantur plerumque in *Misc. Arm.* II (olim *Politicorum Varia*), cfr. *Sprawozdanie*, p. 48-50.

[276] Cfr. Wł Abraham, *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich do dziejów Polski w wiekach średnich za lata 1899-1913* [Relatio de investigationibus in tabulariis et bibliothecis Romanis, ad historiam Poloniae medii aevi pertinentibus, pro annis 1899-1913], in: *Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności*, Seria II, T. 1, Kraków 1923, p. 20-21.

[277] BV, *Vat. Lat.* 8472, 8473. Cfr. *Sprawozdanie* (an. 1896-8), p. 175.

[278] Abraham ad Smolka, Romae 8 XII 1896. Rederowa MKH, p. 157.

[279] Rederowa MKH, p. 171-172.

[280] Smolka ad Darowski, 7 I 1898. Rederowa MKH, p. 175. Cfr. etiam relationem St. Smolka de laboribus participum expeditionis, 6 II 1900 (ibidem, p. 193). Cfr. Rederowa, ut supra p. 208.

[281] Mss. 8456 et 8460 in BPAN (ex AV, *Nunz. di Polonia*, mss. 83-88).

[282] BPAN, ms. 8462.

tur ultima numerata Theca Romana 126, continens apographa et consignationes circa 380 epistularum, quae a Polonis et nuntiis apostolicis in Polonia ad Alexandrum Farnesium, cardinalem Regni Poloniae protectorem, datae erant. Quae epistulae, priusquam altero saeviente omnium gentium bello deletae essent, Neapoli in Tabularii Status sectione, *Carte Farnesiane* appellata, servabantur. Darowski, Stanislai Smolka et Iosephi Kallenbach consilia secutus, annis 1898-1900 documenta eiusmodi elaboravit[283]. Incertum tamen est, quis fuerit auctor neglegenter confecti apographi actorum causarum iudicialium, quas a. 1556 nuntius Aloisius Lippomano contra episcopos Ioannem Drohojowski et Andream Zebrzydowski, haereseos suspectos, instituit. Exemplar huius documenti, ex manuscripto D. 175 inf. Bibliothecae Ambrosianae Mediolanensis conscriptum, continetur in Theca Romana 124 et adnotatione praeditum est, iuxta quam notitiam de hoc manuscripto doctor Ambrosianae, rev.mus Achilles Ratti, significavit[284]. Suspicari possumus exemplar illud ab ipso Kallenbach (vel ipsius mandato) festinanter confectum esse, qui a. 1889 explorationes peragebat etiam Mediolani, ubi - primus ex Polonis - Bibliothecam Trivultianam perlustravit et in ea i.a. repperit aliquot epistulas Ioannis Francisci Commendone ex Polonia datas et aliud exemplar relationis Iulii Ruggieri[285].

Annus 1901, ad historiam nuntiaturae Polonae explorandam quod attinet, fatalis dici potest. Stanislaus Smolka, cum omnes conatus permanentis alicuius stationis studiorum Polonae in Urbe instituendae irritos fuisse vidisset, tum investigationi fontium ad nuntios apostolicos in Polonia attinentium, tum parandae editioni nuntiaturarum, quae Stephano Bathoreo rege fuere, sua sponte renuntiavit[286]. Quod suum institutum antecessit decretum Commissionis Historicae Academiae Scientiarum, 6 II 1900 a. promulgatum, de omnibus laboribus, cum eiusmodi editione coniunctis, novae seriei, *Monumenta Vaticana Poloniae* nuncupatae, subiciendis, in qua documenta a medii aevi exploratoribus collecta publicari debebant [287]. Quamobrem praeses Commissionis, professor Boleslaus Ulanowski, 19 XII 1901 a. pactionem cum Adamo Darowski factam rescidit et operae eius renuntiavit[288]. Sic Tabulario Vaticano historiae medii aevi navi et industrii exploratores iterum potiti

[283] Hodie in BPAN, ms. 8466. Continet accuratissimum indicem Polonicorum, in omnibus 1842 tunc exsistentibus libellis eiusdem tabularii. In f. 383-422 completa apographa inveniuntur. In Theca Romana 125 (BPAN, ms. 8465) habentur summaria et consignationes Polonicorum ex Archivo Status Parmensi (etiam Farnesiana), desunt tamen inter illa - praeter paucas exceptiones - epistulae nuntiorum.

[284] Cfr. BPAN, ms. 8464, p. 1. In textu exemplaris leguntur correctiones, manu Vincentii Zakrzewski factae. Ratti fuit doctor et praefectus Bibliothecae Ambrosianae annis 1888-1912, cfr. Tab. LVII.

[285] Mss. 751 et 1352. Cfr. J. Kallenbach, *Wiadomość o bibliotece "Trivulziana" w Medyolanie* [Notitia de bibliotheca "Trivulziana" Mediolani], KH 15 (1900), p. 44-51.

[286] Cfr. Barycz, p. 216. Rederowa arbitratur eum iam a. 1900 huic editioni parandae renuntiasse (*Ze studiów*, p. 231).

[287] Rederowa MKH, p. 193, 201-202.

[288] Litterae Boleslai Ulanowski ad Adamum Darowski. Rederowa MKH, p. 212-213.

sunt.

Non longum tamen tempus eiusmodi dominio gavisi sunt. Ipse enim Vladislaus Abraham, qui labores adiutorum suorum multo melius quam Smolka ordinare scivit, accedente etiam favore ac benevolentia Ludovici Pastor, id tandem consecutus est, ut a. 1903 studiosorum Polonorum Romae operantium opera laboribus Instituti Historici Austriaci honorifice inserta sit[289]. Hoc modo viris doctis Polonis aditus patefactus est ad subsidia pecuniaria et alia, quibus suffulti ad continuandos intermissos labores, historiae nuntiaturae Polonae investigandae dicatos, sese iterum convertere potuerunt. Itaque in sessione Commissionis Historicae, Cracoviae 23 X 1903 a. celebrata, statutum atque decretum est, ut expeditiones hactenus peractae de integro constituerentur et renovarentur. Totius incepti moderatio commissa est Vladislao Abraham, cui etiam mandabatur, ut rerum medii aevi explorationem, adiutore Ioanne Ptaśnik, continuaret. Eius autem vices gesturus erat Vincentius Zakrzewski, qui "cogitatae editioni nuntiaturae Polonae temporum Stephani Bathorei parandae" ipse in persona incumbere constituit[290].

Haec incepta et mutationes novam inchoaverunt aetatem studiorum et explorationis fontium, ad historiam nuntiaturae Polonae pervestigandam pertinentium. Vincentius Zakrzewski, perlustratis documentis in Thecis Romanis collectis, et itinere in Italiam a. 1903/4 facto (comite Eduardo Kuntze, qui collecta documenta ad tempora regis Stephani attinentia cum originalibus conferre debuit)[291], concludit, tantam collectorum documentorum molem quodammodo, aliter quam hucusque factum erat, eleborandam esse. Itaque in sessione Commissionis Historicae 20 VI 1905 a. statutum est ipso proponente, ut "ex eo tempore praecipuum et principale munus Expeditionum Romanarum esset editiones fontium imprimis curare, collectio vero documentorum secundo loco poneretur. Inde in posterum Expeditionibus tales solummodo viri docti interfuturi essent, qui vel ipsi editiones curarent, vel editoribus adiumento essent". Praeter seriem *Monumenta Vaticana Poloniae* nuncupatam Zakrzewski proposuit novam editionum seriem inchoare, cui *Nuntiatura Stephano rege in Polonia exsistens* (Nuncjatura polska za Stefana Batorego) inscriberetur, et quae epistularum commercium Andreae Caligari, Alberti Bolognetti et Hieronymi de' Buoi (1578-1586) comprehenderet. "Posseviniana" vero, una cum litterarum commerciis aliorum Sedis Apostolicae ablegatorum, qui "eodem tempore in Polonia operati sunt", voluminibus nuntiorum insererentur, quibus adiungerentur etiam legationes eodem tempore ex Polonia Romam missae, necnon omnis generis acta et scripta, ad res publicas et ecclesiasticas, Sedi Apostolicae cum regno Poloniae communes, attinentia. Investigationes non solum in Archivo Vaticano peragerentur, sed ad

---

[289] Cfr. Rederowa MKH, p. 226, 228.

[290] Ibidem, p. 227-228, 243.

[291] Ibidem, p. 227.

alia etiam tabularia, Polona et extera, in quibus spes esset aliquid utile inveniendi, sese extenderent. Introductiones et apparatus, quem vocant, criticus publicandorum voluminum lingua Latina confici deberent. Thecae Romanae, quae documenta ad editionem epistularum commercii singulorum nuntiorum sparsim continerent, licet iam ligatae fuerint, dividi possent, ut eo facilius singula documenta in unum coniungerentur et ita necessitatum editionis ratio haberetur[292].

Ergo, ut facile perspicimus, Zakrzewski prorsus novum colligendi et edendi acta et epistularum commercia nuntiorum apostolicorum modum et rationem proposuit. Qua in re sua propria nixus est experientia, quam parando editionem epistularum commercii Stanislai Hosii et examinando illa, quae a. 1888 a Stanislao Windakiewicz editioni illi obiecta erant, sibi comparavit. Consilium vero extendendi investigationem ad plura tabularia inde ortum est, quod interim etiam in Polonia et aliis regionibus extra Italiam magni momenti documenta ad historiam nuntiaturae pertinentia reperta sunt. Catalogus Bibliothecae Czartoryscianae, quae interea temporis Cracoviam revertit, annis 1887-1893 a Iosepho Korzeniowski confectus, et labores Stanislai Kutrzeba in illo continuando suscepti[293], patefecerunt non solum inedita hucusque documenta nuntiaturae Polonae, a Ioanne Baptista Albertrandi collecta[294], sed etiam paululum litterarum commercii nuntiorum, in collectionibus Ioannis Szembek et Thaddaei Czacki asservati (epistulas Laurentii Litta in ms. 1180). Korzeniowski, cum manuscripta principum Czartoryski, ab imperatore Russiae direpta, quaereret in Bibliotheca Publica Imperiali Petropolitana annis 1891-1892, repperit alia documenta ad historiam nuntiaturae spectantia, i.a. exempla instructionum Cosmi de Torres ex a. 1621 et Horatii Philippi Spada ex a. 1703, quae - quamquam pluries repetebantur - nunquam ad legitimum dominum reverterunt[295]. Neque recuperatum est, in eadem bibliotheca repertum et ab Alfredo Halban a. 1897 descriptum ac recensitum, pretiosum ad historiam cultus civilis morumque pervestigandam volumen decisionum iudicialium nuntiorum, qui exeunte XVII et ineunte XVIII saeculo fuerunt, ad Tabularium Nuntiaturae Varsaviensis olim pertinens[296]. Idem Korzeniowski, ex itinere studiorum causa a. 1894 ad tabularium regium Septimancae in Hispania confecto, pretiosam secum attulit notitiam de registro

---

[292] Cfr. memoriale V. Zakrzewski ex 20 VI 1905. Rederowa MKH, p. 242-245.

[293] Cfr. supra, cap. I, p. 78-79.

[294] Cfr. supra, p. 99-101.

[295] J. Korzeniowski, *Zapiski z rękopisów Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich* [Excerpta ex manuscriptis Imperialis Bibliothecae Publicae Petropoli et aliarum bibliothecarum Petropolitanarum], Kraków 1910 (*Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce*, T. 11), p. 316. Manuscriptum harum instructionum in Bibliotheca Czartorysciana signatura 1544 praeditum erat.

[296] Cfr. A. Halban, *Zbiór "praeiudicatorum" S[acrae] Nuntiaturae in Regno Poloniae* [Collectio "praeiudicatorum"...], KH, 11 (1897), p. 338-340.

epistularum commercii Aloisii Lippomano (1555-1557), cuius exemplar iussu ipsius Philippi II Hispaniarum regis Romae exaratum erat[297]. Ad hunc elenchum adiungendum est adhuc supra memoratum *Vademecum pro nuntiis* Galeatii Marescotti, in bibliotheca ecclesiae Sanctae Crucis Varsaviae inventum (exemplar ex hereditate post Garampium vel Albertrandium relicta) et ab Alexandro Kakowski a. 1912 publici iuris factum[298]. Ex his omnibus clare sequitur, ut Zakrzewski explorationes suas extra Italiam non extendere non potuerit.

Nec defuerunt stimuli ad editionem actorum et epistularum nuntiorum accelerandam. Annis 1892 et 1895 publicati sunt duo libri Hermanni Ehrenberg (1858-1920), directoris Archivi Status Prussici Regiomonti, qui iam a. 1889-1890, tamquam archivarius-assistens tabularii Posnaniensis (1883-1889), a regimine Prussico adiutus, documenta ad Brandenburgiam, Prussiam Occidentalem (Pomeraniam) ac Orientalem necnon ad regiones Magnae Poloniae a Prussis tunc occupatas spectantia, Vaticani et in diversis tabulariis ac bibliothecis Italiae intense perquirebat describebatque. In volumine Magnae Poloniae consecrato publici iuris factae sunt - saepe addita etiam versione Germanica - multae epistulae nuntiorum in Polonia saeculo XVI (ab Aloisio Lippomano usque ad Hippolytum Aldobrandini) et tempore, quo secunda divisio Poloniae inter Russiam et Prussiam parabatur (nuntiatura Ioannis Andreae Archetti 1776-1784), munere suo functorum. Ex introductione patet editorem iam fructus primorum laborum Expeditionum Romanarum Academiae Cracoviensis bene novisse; documenta autem a se festinanter, sed cum iudicio selecta et sat bene descripta, imprimis ope inventariorum selegisse[299]. Similiter etiam opus hoc, historiae imprimis Prussiae Orientalis et Varmiae ab Ehrenberg destinatum, aliquot etiam epistulas Ioannis Francisci Commendone et multas Ioannis Andreae Archetti necnon maximi momenti "promemoriam" Iosephi Garampi, 5 I 1774 conscriptam, viris doctis suppeditat, fere omnia ex AV, *Nunziatura di Polonia* descripta[300].

Nuntiis tantum destinatum erat aliud opus, tunc temporis ab aliis editoribus Austriacis et Germanicis confectum. Annis enim 1897-1905 in lucem prodierunt, in serie *Nuntiaturberichte aus Deutschland,* nova volumina, quae non pauca documenta, etiam ad nuntiaturam apostolicam in Polonia et res Polonicas pertinentia, continebant[301]. Post longiorem cunctationem etiam

---

[297] Septimancae, Archivo General, *Estado (Libros de Berzosa)*, leg. 2008.

[298] *Vademecum pro nuntiis apostolicis in Polonia a Galeazzo Marescotti, nuntio apostolico, c.a. 1670 exaratum*, ed. A. Kakowski, Petropoli 1912.

[299] Cfr. *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der in der heutigen Provinz Posen vereinigten ehemals polnischen Landesteile,* herausg. von Hermann Ehrenberg, Leipzig 1892, p. XVI; in p. IX-XXXIX elenchus fontium pequisitorum; epistulae Archetti occupant p. 582-654! De ipso Ehrenberg vide Lehnert in *Altpreussiche Biographie*, Bd. 1. Marburg 1974 p. 158-159.

[300] Cfr. *Italienische Beiträge zur Geschichte der Provinz Ostpreussen,* herausg. H. Ehrenberg, Königsberg 1895; vide praesertim p. V et XXXIX.

[301] Enumerantur a Fink, p. 174-176. Documentis ad Poloniam spectantibus praecipue abundat pri-

Galli[302], Belgae[303] et Helvetii[304] explorandis nuntiaturarum suarum initiis et fontibus ad eas attinentibus publicandis operam dare coeperant. Inde ab a. 1892 rerum gestarum studiosus Russicus, Eugenius Šmurlo, investigandis documentis in Archivo Vaticano intentus erat, qui "etiam nuntiaturae suae editionem ab a. 1578 incepit"[305]. Eodem fere tempore labores suos in Urbe inchoaverunt participes expeditionis Academiae Scientiarum Fennicae, quorum duo, Henricus Biaudet et Liisi Kartunnen, postea gloriam sibi comparaverunt sicut auctores primorum synchronicorum catalogorum, omnes nuntios apostolicos complectentium[306]. Sed eorum munus primigenium erat perquirere fontes ad historiam Scandinaviae spectantes, qui a nuntiatura Polona initio regni Sigismundi III Vasa, Poloniae et Suetiae regis, effecti sunt. Magnum illorum hac in re meritum fuit explanatio et solutio notarum secretiorum, quibus nuntii Hannibal de Capua, Germanicus Malaspina et Claudius Rangoni, in epistulis suis utebantur[307]. Tertius autem expeditionis particeps, I. A. Pärnänen, studebat elaborandis documentis, ad missionem Sueticam Germanici Malaspina et nuntii extraordinarii Bartholomaei Powsiński a. 1593/4 pertinentibus[308]. Viris ergo doctis Polonis sufficientes aderant rationes ad festinanter agendum, ne scil. tot tam difficulter collecta documenta, propter industriam et labores aliorum, Polonis historiae studiosis irrita et inutilia redderentur.

Vincentius Zakrzewski, antequam haec consilia sua et novam editionum

---

mum volumen secundae seriei (ad annos 1560-1572), quae ab Instituto Historico Austriaco Romae publicatur "im Auftrage der hist. Commission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien". Volumen hoc, inscriptum *Die Nuntien Hosius und Delfino 1560-1561* a. 1897 a S. Steinherz editum est, qui magna ex parte documentis Stanislai Hosii in tabulario Bibliothecae Jagellonicae Cracoviensis asservatis, innixus est.

[302] Cfr. P. Richard, *Origines de la nonciature de France*, "Revue des Questions Historiques", 78 (1905), p. 103-147 (continuatur in sequentibus annalibus sub variis titulis). Editionem primorum textuum curavit J. Fraikin, cfr. *Nonciatures de Clément VII (1525-1527)*, Paris 1906.

[303] Cfr. R. Maere, *Les origines de la nonciature de Flandre*, "Revue d'Histoire Ecclésiastique", 7 (1906), p. 565-584, 805-825. Textus publicabuntur deinde (cfr. infra, notam 380).

[304] Cfr. *Nuntiaturberichte aus der Schweiz seit dem Concil von Trient nebst ergänzenden Aktenstücken*, I. Abteilung, 1. Band: *Aktenstücke zur Vorgeschichte der Nuntiatur 1570-1579. Die Nuntiaturberichte Bonhominis und seine Correspondenz mit Carlo Borromeo aus dem Jahre 1579*, bearb. von F. Steffens und H. Reinhardt, Freiburg im Br. 1906.

[305] J. Ptaśnik ad V. Zakrzewski, 22 X 1910. Rederowa MKH, p. 273. De publicationibus Eugenii Šmurlo cfr. infra, p. 145-146.

[306] H. Biaudet, *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648*, Helsinki 1910; L. Kartunnen, *Les nonces apostoliques permanents de 1650 à 1800*, Genève 1912. Biaudet ab a. 1560 in catalogo suo parando nititur brevibus nuntios regibus Polonis commendantibus (ex AV), ad annos vero 1500-1560 innititur catalogis Ciampi, Fabisz, Wierzbowski et opere Šmurlo (cfr. p. 95); in appendice (p. 312-314) publicat memoriale de nuntiatura Polona a. 1663 (ex ms. BV, *Ottob. Lat.* 2206).

[307] Cfr. supra, cap. I, notam 146. Prius Biaudet lingua Gallica edidit summaria multarum epistularum legati Commendone et nuntiorum Dal Portico et Lauro, ad Suetiam annis 1569-1576 pertinentium, in libro inscripto *Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVI siècle. I. Origines et époque des relations non officielles, 1570-1576. Notes et documents*, Paris 1906.

[308] Cfr. supra, cap. I, p. 15.

rationem, ab Academia Scientiarum 20 VI 1905 a. approbatam[309], ad effectum adducere coepisset, parandae a se editioni nuntiaturarum, quae Stephano rege fuerunt, renuntiare statuit. Perlustratis enim thecis, quae documenta ad nuntiaturas Sigismundo Augusto rege (1548-1572) exsistentes continebant, concludit, se posse suscipere munus eiusmodi documenta explendi et edendi, et simul parare editionem commercii litterarum Stanislai Hosii, ad idem temporis spatium pertinentis. Propterea iam post suum ex Italia reditum documenta ad nuntiaturam Caligarii collecta Stanislao Zakrzewski tradidit et mense Octobri eiusdem anni ipsum in Italiam misit, ut illa cum originalibus conferret et expleret[310]. Unicum vestigium laborum, in itinere illo Italico a iuniore Zakrzewski peractorum (ad Maium usque 1905 a.), est eius relatio de investigationibus in Bibliotheca Ambrosiana Mediolanensi susceptis, ubi copiosum repperit litterarum commercium Ioannis Andreae Caligarii cum Carolo Borromaeo[311]. Constat tamen nobis illum "Caligariana" etiam Florentiae, Parmae, Brettenorii (quae urbs dioeceseos Caligarii caput erat) et in Brisighella (eiusdem nuntii paroecia) quaesivisse[312]. Ex quo tempore Commissio Historica Academiae Scientiarum publice ei mandaverat, ut acta nuntiaturae illius edenda curaret, Stanislaus Zakrzewski documenta ad eiusmodi editionem collecta adeo complevit, "ut - secretario generali Academiae teste - brevissimo temporis spatio interiecto typis excudi possent"[313].

In eadem sessione "editio nuntiaturae Alberti Bolognetti" Ludovico Boratyński demandata est. Qui autumno a. 1905 in Italiam profecturus erat, ut collecta prius documenta compleret et integraret. Una cum Boratyński in Italiam iturus erat Matthias Loret, ei in utraque publicatione praeparanda adfuturus[314]. Quo factum est, ut Loret, qui iam antea (II-V 1905 a.) in Tabulario Vaticano excerpta conficiebat ex litterarum commercio nuntii Ioannis A. Archetti ex annis 1780-1784[315], utrique editori adiutor sit additus. Itaque toto temporis spatio (a. 1905/6) concorditer cooperantes (Boratyński explorationem in Archivo Vaticano extendit "ad acta aliarum quoque nuntiaturarum, eodem tempore exsistentium, praesertim vero Germanicae et Hispanicae", et extra Romam ad Venetias, Bononiam, Mutinam, Parmam, Florentiam, Mediolanum, Nonantulam), prius collecta documenta adeo expleverunt et amplificarunt, ut iam mense Aprili a. 1907 Secretarius Academiae Generalis censeret, acta utriusque nuntiaturae Polonae Stephano rege exsistentis, "quae

309 Cfr. Rederowa MKH, p. 242-245.

310 Cfr. *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego z czynności Akademii od kwietnia 1904 do kwietnia 1905 r.* [Relatio Secretarii Generalis de actione Academiae a m. Aprili 1904 ad m. Aprilem 1905 a.], RAUK, A. 1904/5, p. 95.

311 Relatio haec servatur in Theca Romana 126 (BPAN, ms. 8466, p. 423-427).

312 Cfr. Rederowa MKH, p. 245.

313 *Sprawozdanie* pro a. 1905/6, RAUK, A. 1905/6, p. 81.

314 Rederowa MKH, p. 245-246.

315 Cfr. relationes secretarii generalis, RAUK, A. 1904/5, p. 95 et A. 1905/6, p. 81.

aliquot volumina effectura essent"[316], nulla interposita mora typis excudi potuisse.

Matthias Loret non casu quodam fortuito explorandis ultimis nuntiaturis Poloniae, nondum inter vicinos divisae et liberae, animum intendit. Initio enim rerum gestarum studiosi - praeter Vincentii Zakrzewski edendi rationem et consilium - nonnisi leviter et fere in transitu fontes a nuntiis illius temporis relictos cognoscere in animo habuisse videntur, nullo firmo proposito ea statim publicandi. Quocirca et Loret, qui a. 1905/6 etiam documenta ad nuntiaturas Garampii et Andreae Archetti attinentia perlustrabat[317], nulla quidem post se reliquit apographa, sed duo eius commentarii de utriusque nuntii Varsaviae commoratione scripti, praesertim propterea, quod Loret pretioso diario Garampii innixus illos conscripserat, scientiam de utraque illa missione pontificia in Polonia non parum amplificarunt atque locupletaverunt[318]. Excribendis autem fontibus operam dabat Stanislaus Kościałkowski, expeditioni a. 1905/6 adiunctus. Octo thecae, confecta ab eo apographa epistularum commercii ultimi nuntii, qui in Polonia nondum inter hostes dispertita, munere suo fungebatur, scil. Laurentii Litta (1793-1797), continentes, ultimum sunt Thecarum Romanarum incrementum. Positae in locum retractarum thecarum 107-111, documenta ad medium aevum spectantia continentium[319], claudunt celebrem illam collectionem, 126 thecis constantem, quae fructus est viginti annorum laboris et studii, non semper satis aestimati et parum usitati, tot iuvenum historicorum Polonorum, laboris inquam et studii, a. 1886 magno ardore et zelo incepti, anno vero 1906 in oblivione conclusi.

Ad talem Thecarum Romanarum conclusionem ipse Vincentius Zakrzewski non parum contulit. Qui, muneribus singulis operis sui sociis assignatis, statim ad cogitatam editionem epistularum nuntiorum, qui Sigismundo Augusto rege in Polonia fuerunt, se convertit. Itaque mense Martio 1906 a. in Italiam, aliquot menses moraturus, profectus est, ut "statum investigationum, ad historiam nuntiaturae Polonae in ipsis illius primordiis, id est Sigismundi Augusti temporibus, pertinentium, inde ab a. 1555, accuratius cognosceret et deinde curaret, quo perpauci fontes, ad edendam I seriem nuntiaturae Polonae collecti, complerentur ditarenturque"[320]. Mentio de divisione in series

---

316 *Sprawozdanie* pro a. 1906/7, RAUK, A. 1906/7, p. 91. Eodem anno Boratyński publicavit amplum commentarium *Studia nad nuncjaturą polską Bolognettiego (1581-1584)* [De nuntiatura Polona Alberti Bolognetti, (1581-1584)], in: *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny*, Vol . 59, Kraków 1907, p. 53-106.

317 Cfr. *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego* pro a. 1905/1906, p. 81.

318 Cfr. M. Loret, *Dwaj nuncjusze w Warszawie za Stanisława Augusta: Garampi i Archetti (1772-1784)* [Duo nuntii Varsavienses Stanislao Augusto regnante: Garampi et Archetti (1772-1784)], "Biblioteka Warszawska", 260 (1905), p. 47-60; eiusdem, *Przyczynek do pobytu nuncjusza Garampiego w Warszawie* [Studium de nuntii Iosephi Garampi Varsaviae commoratione], KH 20 (1906), p. 502-511.

319 BPAN, mss. 8447-8454. Cfr. *Sprawozdanie* pro a. 1905/6, p. 82.

facta ostendit, Vincentium Zakrzewski eo videlicet tempore consilium suum concepisse edendi *Sanctae Sedis Apostolicae Nuntiorum in Poloniam, tum etiam Legatorum e Polonia Romam missorum, nec non Summorum Pontificum, Cardinalium, Regum, Senatorum Regni etc. epistolas et acta*. Eiusmodi propositum mutationes quasdam induxit in edendi rationem mense Iunio 1905 a. approbatam. Nam in locum seriei editionum, nuntiaturas tantum complectentis, quae Stephano rege fuerunt, nunc Zakrzewski proposuit editionem, omnes prorsus nuntiaturas comprehendentem, quam - ad instar Germanicorum *Nuntiaturberichte* - in plures series dividere constituit. Quarum prima amplecteretur secundam partem regni Sigismundi Augusti et interregna illud secuta (1555-1576), altera totum regnum Stephani Bathorei (1576-1586), tempora vero tertiae et sequentium pedetemptim statuerentur, prout earum publicatio procederet[321].

Ex hoc proposito et consilio iam pridem concepto excludendorum ex Thecis Romanis documentorum, quae publicationi destinata essent, secutum est, ut nova inchoaretur collectio, cui postea *Thecis Nuntiaturarum* nomen datum est. Zakrzewski enim ex Thecis Romanis non solum exemit documenta ad tempora Stephani Bathorei pertinentia, sed etiam ex thecis antea consutis (excepta Theca Romana 33) eripuit et avulsit sparsa apographa documentorum, anno 1572 anteriorum, et novam separatam condidit thecam, quae postea, crescente documentorum numero, inter singulos nuntios seriei primae divisa, originem dedit novo documentorum complexui, qui hodie 14 thecis constat et annos 1548-1572 amplectitur (elaboratio actorum nuntiaturae Vincentii Lauro, a Theodoro Wierzbowski editorum, intermissa est)[322].

Quae omnia documenta verisimiliter deleta essent, si Zakrzewski illa, sicut initio in animum induxerat, publici iuris fecisset. Attamen elapsis quattuor mensibus (a Martio ad Iulium 1906 a.), quibus temptatum est - Romae, Neapoli, Parmae et Mediolani in Bibliotheca Ambrosiana - illa complere et integrare, manifesto apparuit "editionem actorum nuntiaturae vetustioris, quae Sigismundo Augusto rege fuit, brevi temporis intervallo, sicut Commissionis Historicae moderatores sibi proposuerunt, ex toto aggrediendam non esse, cum actorum eiusmodi nonnisi fragmenta et frustula servata sint". Ad nuntiaturam tantum Aloisii Lippomano paulo plura extiterunt documenta (registrum eius epistularum commercii a Iosepho Korzeniowski Septimancae exscriptum), et propterea Zakrzewski parandae editioni eiusdem nuntiaturae totum sese dedere constituit[323]. Itaque eius rei causa duo alia, a. 1907 Romam et 1909/10 Septimancam, confecit itinera. Nihil tamen novi illic in-

---

[320] *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego* pro a. 1905/6, p. 81.

[321] Hoc propositum, manu propria Vincentii Zakrzewski scriptum, invenitur in BPAN, ms. 8501 s.f. Hac oblata occasione corrigere velim meum proprium errorem quoad tempus eiusmodi propositi ineundi (cfr. Wojtyska SP, p. 199).

[322] Hodie in BPAN, mss. 8490 I/II, 8497-8508. Cfr. eorum descriptionem infra.

[323] *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1906/7 p. 92.

venit[324].

Interea edendis nuntiaturis, quae Stephano rege exstiterunt, novae obvenerunt difficultates. Anno enim 1907 Stanislaus Zakrzewski medii aevi studiorum cathedram in Athenaeo Leopoliensi adeptus est. Cum ergo sibi ad parandam editionem nuntiaturae Caligarii vix tempus suffecturum videret, Ioannis Rutkowski, postea eximii historiae rerum oeconomicarum studiosi, auxilio et opera uti coeperat, cuius tamen dotes et doctrina eiusmodi muneri obeundo impares erant[325]. Confecto igitur mensibus Septembri et Octobri 1908 a. Romam et Mediolanum itinere, ubi nova aliquot adhuc repperit documenta[326], Zakrzewski id consecutus est, ut Academia Scientiarum annuam pensionem tribueret iuveni illi rerum oeconomicarum historico, quem a. 1909/10, adiutoris sui munere functurum, Romam misit. Rutkowski tamen, cum in Urbem venisset, non satis sciebat, quid sibi in Tabulario Vaticano faciendum esset, et propterea "ad explorationem etiam diarii itineris in Poloniam Ioannis Pauli Mucante, qui a. 1596 unus ex comitibus fuit cardinalis legati Henrici Caetani, sese convertit"; cuius diarii apographum, antecedentibus annis in Tabulario Vaticano confectum, Ioanni Rutkowski ansam dedit ad alia eiusmodi opera cognoscenda, eo consilio, ut in posterum vel dissertationem aliquam de hac re, vel introductionem ad editionem eiusdem diarii conscribere posset[327].

Ita Stanislaus Zakrzewski non tam ad promovendam epistularum Caligarii editionem, quam potius ad novum quoddam consilium ineundum non parum contulit, quod eo vel magis probatum videri potuit, quod Matthias Loret, qui eodem quo Rutkowski tempore in Archivo Vaticano investigationi operam dabat, alterius etiam diarii, scilicet Garampii, editionem parabat, "ad quam rem ad effectum adducendam subsidium pecuniarium ei a Commissione Historica assignatum erat"[328]. Illud tamen consilium minus prospere processit, et utrumque diarium ad nostros usque dies ineditum restat. Loret, qui per duo adhuc temporis intervalla (1910/11 et 1911/12) documenta ad Garampium et nuntiaturas, quae, Polonia inter vicinos suos divisa et sub eorum dicionem redacta, penes imperatores Russiae Petropoli exstiterunt[329], pertinentia colligebat, "sui" diarii apographorum ne vestigium quidem reliquit. Post Ioannem autem Rutkowski nonnisi apographum diarii Ioannis

---

[324] Cfr. Wojtyska SP, p. 200.

[325] Rederowa, *Ze studiów*, p. 241.

[326] *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1908/9, p. 96-98. Cfr. eius relationem *Z badań archiwalnych nad nuncyaturą Caligariego w latach 1578-1581* [De nuntiatura Caligarii annis 1578-1881 fontibus archivalibus illustrata], in: *Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie*, Vol. 13, Kraków 1908, Nr 9, p. 9-11.

[327] *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1909/10, p. 91-92 et A. 1910/11, p. 92.

[328] Cfr. RAUK, A. 1909/10, p. 92.

[329] Cfr. relationes in RAUK, A. 1910/11, p. 94 et A. 1911/12, p. 91. Fructus huius investigationis fuit i.a. opus inscriptum *Kościół Katolicki a Katarzyna II, 1772-1784* [Ecclesia Catholica et Catharina II, 1772-1784], Kraków 1910, in quo Loret etiam multa fragmenta epistularum Garampii et Archetti in notis edidit.

Pauli Mucante,"vetustioribus temporibus confectum", relictum est, casu fortuito inter Thecas Romanas (theca 118) coniectum[330]. Itaque consilio edendi illud "ad Kalendas Graecas" reiecto[331], frustratus eius editor iam a. 1910 documentis ad nuntiaturas attinentibus porro explorandis elaborandisque omnino renuntiavit. In cuius locum Stanislaus Zakrzewski alium adiutorem substituendum proposuit, scil. Ceslaum Nanke, magistrum Samboriensem, qui mense Octobri a. 1910 Romam se contulit, ut artem edendi nuntiaturas ibi edisceret et scripta Caligarii cum originalibus iterum conferret[332].

Sic spes inchoandae editionis "Caligarianorum", quae inde ab a. 1887 adeo elaborata et parata esse videbantur, ut sine mora typis mandari possent, iterum est decepta. Ad obiectamenta et sollicitationes, a Vincentio Zakrzewski et Boleslao Ulanowski motas, Stanislaus Zakrzewski initio anni 1911 respondit se parandae "Caligarianorum" editioni renuntiare[333]. Quod eius institutum non solum omnes vehementer conturbavit, sed seriae etiam considerationi de methodo et ratione cogitatae editionis ansam dedit. Iam enim mense Iulio a. 1910 Boleslaus Ulanowski, qui de mature ad exitum adducenda publicatione seriei nuntiaturarum, *Monumenta Vaticana* nuncupatae, serio subdubitabat, proposuit, ut editio epistularum commercii nuntiorum extra eiusmodi seriem susciperetur, apparatu critico, tantum laboris et temporis exigente, omnino praetermisso. Ad vitanda autem in posterum tot sumptuosa itinera consilium dedit, ut nostris temporibus magis convenientia instituerentur Cracoviae reproductionum photographicarum, quae dicuntur, tabularia, ubi eo facilius collecta prius documenta cum originalibus conferri possent[334].

4 XII 1910 a. eandem quaestionem movit etiam Ioannes Ptaśnik, qui inde ab initio colligendis et publicandis medii aevi monumentis diligentem operam navavit. Qui cum videret, quantum insudandum esset illis, qui Romae documenta ad nuntiaturas rege Stephano exsistentes, ab aliis collecta et descripta, cum originalibus conferre debebant, et quomodo singuli ad propria studia promovenda attraherentur, concludit: "ad parandam nuntiaturae editionem vires nobis desunt, cum perpauci apud nos inveniri possint, qui annos integros arduo et ingrato labori sacrificare velint". Ptaśnik animadvertit etiam aliisque significavit omnino falsum esse unicuique licentiam dari, ut ad proprium arbitrium documenta vel "in extenso", vel excerpta et summaria

---

330 Hodie in BPAN, ms. 8458.

331 Examinatio huius consilii, 12 VII 1910 a. a S. Krzyżanowski Commissioni Historicae propositi, ad autumnum eiusdem anni reiecta est, postea autem ad illud indagandum iam nemo revertit. Cfr. Rederowa MKH, p. 268.

332 Rederowa MKH„ p. 273. Cfr. relationem secretarii generalis in RAUK, A. 1910/11, p. 92.

333 "Diu in editione incipienda cunctatus, denique a labore perficiendo sese subtraxit", ex introductione Ludovici Boratyński ad editionem litterarum commercii Andreae Caligarii (Boratyński CEA), p. XIII. Cfr. Biliński, *Polacchi*, p. 62; Rederowa, *Ze studiów*, p. 242.

334 Cfr. Rederowa MKH, p. 270.

eorum conficeret, quo factum est, ut eorum elaboratio iterum atque iterum necessaria efficeretur et ita primum volumen commercii epistularum Caligarii non prius quam post tres annos elapsos in lucem prodituram sit, dum alii, eius sententia, eodem tempore nova publicabunt volumina, "nam exemplaribus non in fragmentis, sed ex toto descriptis utuntur et omnia bene ordinata habent". Propterea, consilia Boleslai Ulanowski secutus, Vincentio Zakrzewski suasor fuit, ut collecta hactenus documenta nondum elaborata, publicarentur in forma analectorum, ad instar Pruthenicarum *Quellen und Forschungen aus den italienischen Archiven und Bibliotheken*[335]. "Quod si regularem tantum nuntiaturam ante oculos habebimus - scribebat - in decem annorum spatio nihil consequemur, praesertim cum lingua editionis sit idioma Latinum, qua re labor et fatiga decies fere augentur"[336].

Postquam Stanislaus Zakrzewski curandae editioni "Caligarianorum" renuntiaverat, quae propterea "a sex inde annis parum processit, et quinque adhuc annis opus esset, ut utrumque volumen typis excuderetur", Ptaśnik ad propositum illud Stanislai Windakiewicz se iterum convertit et 25 II 1911 a. Vincentio Zakrzewski persuadere conatus est, elaborationem singulorum voluminum uni soli editori demandandam esse, cui de iuribus auctoris etiam caveatur. Ita, eius sententia, Ludovico Boratyński, qui hactenus optime operatus est et magnam experientiam sibi comparavit, munus edendi primi voluminis commercii litterarum Caligarii committi posset, dum Ceslaus Nanke, minore rerum usu et experientia praeditus, volumen secundum paulatim pararet[337].

Vicit prudentium sententia. Ludovicus Boratyński mandato Commisionis Historicae Academiae Scientiarum consensit[338] et opus a Stanislao Zakrzewski inceptum continuare constituit, editione actorum nuntiaturae Alberti Bolognetti ad aliud tempus reiecta, praesertim cum cognoverit in Bibliotheca Capitulari Toletana in Hispania integrum et completum registrum illius nuntii epistularum custodiri, et propterea editionem eiusmodi nuntiaturae 800 circiter illuc usque ignotis documentis explendam esse[339]. Toto temporis spatio 1911/12 a. Boratyński Cracoviae parabat et typis excudi mandabat partes initiales commercii epistularum Caligarii, dum Nanke Romae documenta ad secundam partem collecta cum originalibus conferebat[340]. Postea ipse Boratyński aliquoties in Italiam profectus est, typis exaratas paginas secum afferens, ut eas cum originalibus conferret et, oblata occasione, alia

---

335 Ab a. 1898 publicabantur ab Instituto Historico Pruthenico Romae.

336 Epistula ad V. Zakrzewski, 4 XII 1910. Rederowa MKH, p. 275-276.

337 Rederowa MKH, p. 282-283.

338 Cfr. *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1910/11, p. 94; cfr. Biliński, *Polacchi*, p. 62.

339 Cfr. *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1921/22, p. 14. Boratyński invenit hanc informationem in margine codicis epistularum Alberti Bolognetti Nonantulae. Tunc tamen non potuit ipse se Toletum conferre, ut in persona registrum illud exploraret, cfr. infra, notam 342.

340 Cfr. *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1911/22, p. 91.

documenta ad nuntiaturam Bolognetti pertinentia exquireret[341], dum Vincentius Zakrzewski, occasione sui alterius in Hispaniam itineris, quod ea mente fecit, ut documenta ad editionem actorum Aloisii Lippomano congesta expleret et integraret, munus in se recepit supranominati epistularum commercii Alberti Bolognetti, Toleti asservati, consignandi[342].

Pridie quam primum omnium gentium exarsit bellum, primo vere 1914 a. acta nuntiaturae Caligarii iam typis excudi coepta sunt. Eorum editor parandis indicibus et introductioni[343] (quae partim ab ipso Vincentio Zakrzewski scripta erat) diligentem operam navabat[344]. Tam indices quam introductio, antequam belli tempestas erupit, iam parata erant, quare a. 1915, iam saeviente bello, Cracoviae in lucem prodire potuit tam diu exspectatum volumen *Ioannis Andreae Caligarii nuntii apostolici in Polonia epistolarum et actorum 1578-1581*, quod seriei *Monumenta Poloniae Vaticana* insertum, quartum eius volumen effecit (tribus praecedentibus medio aevo dicatis voluminibus, a Ioanne Ptaśnik editis). Magnum hoc volumen (920 paginis constans), accuratissime editum, continet 535 documenta "in extenso" publicata, 481 excerpta et 378 summaria. In appendice annexa est i.a. amplior enarratio vitae et operae Caligarii, nuntii apostolici in Polonia, ex textu Polonico in Latinum sermonem conversa (versio Polonica separatim publicata est in *Dissertationibus Facultatis Historico-Philosophicae Academiae Scientiarum Cracoviae)*[345].

Opus Ludovici Boratyński ab exteris rerum gestarum studiosis vix animadversum et notatum est[346]. Apud Polonos autem sensum inferioris quasi condicionis superasse videtur, quo nostri historiae scriptores laborabant, cum se cum illis compararent, qui a multis inde annis nuntiaturarum suarum acta publicabant. "Habemus tandem et nos nuntiaturam nostram"[347]. Edendi ratio, quam editor secutus est, nonnihil differebat ab illa, quae a. 1906 a Vincentio Zakrzewski proponebatur. Boratyński enim, haud neglecta vel posthabita accurata tabulariorum exploratione, publicandis tamen documentis ad historiam legatorum Polonorum Romae pertinentibus renuntiavit, scripta vero a tertiis profecta adeo circumscripsit, ut nonnisi illa publicaret, quae

---

[341] Romae et Brisighellae fuit m. Maio, Iunio et autumno anni 1912 (RAUK, A. 1912/13, p. 94) atque autumno anni 1913 (RAUK, A. 1913/14, p. 90).

[342] "Quae consignatio, vera margarita, exemplum nobis praebet, quomodo - praeter necessariam interdum festinationem - eiusmodi consignationes conficiendae sint", L. Boratyński, *Wincenty Zakrzewski*, KH, 32 (1918), p. 407. De registro isto Toletano cfr. supra, cap. I, p. 81.

[343] *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1913/14, p. 90.

[344] Ita Boratyński in supra memorato necrologio in honorem V. Zakrzewski (cfr. supra, notam 342).

[345] *J. A. Caligari, nuncjusz apostolski w Polsce (1578-1581)* [De I. A. Caligario, nuntio apostolico in Polonia 1578-1581], in: *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny*, Vol. 59 (Series II, Vol. 34), Kraków 1916, p. 1-52. Cfr. praesentationem editionis epistularum Caligarii, a secretario generali Academiae factam, in RAUK, A. 1914-1916, p. 31.

[346] In commentariis exteris, quarum editiones nuntiaturarum interfuit, nulla recensio in lucem prodiit.

[347] E. Kuntze in satis blanda recensione publicata in KH, 21 (1917), p. 164-170.

maximi viderentur momenti. Possevini autem epistulae cum commercio litterarum nuntii coniunctae sunt. Acta vero Caligarii, id est dispensationes et privilegia a nuntio impertita, necnon decisiones tribunalis nuntiaturae, licet in voluminis titulo annuntiata sint, ab editore praetermissa sunt. Integrum volumen, eiusmodi actorum registra continens, tunc temporis servabatur in Tabulario Principali Varsaviensi, et Boratyński non potuit nescire illa illic custodiri, praesertim cum a. 1912 publicatum sit repertorium, accuratam descriptionem omnium 183 voluminum huiusmodi actorum, quae Varsaviae servabantur, continens[348]. Talis actorum illorum praetermissio, consulto facta, post aliquot decennia fatalem sane et perniciosam se exhibuit, nam mense Septembri a. 1944 acta Caligarii, quibus nemo rerum gestarum studiosus (praeter Garampium) usus erat, igni consumpta sunt[349].

Belli procella colendis nuntiaturarum studiis minime favebat. Quamquam enim Boratyński editionem commercii litterarum Alberti Bolognetti pro viribus parare pergebat[350], Nanke autem ex documentis a Stanislao Windakiewicz ad nuntiaturam Hannibalis de Capua collectis aliquid facere nitebatur (primum fortassis gradum ad novae seriei inchoationem?)[351], sed revera non multum factum est. Mox duae dolendae mortes secutae sunt: 14 IV 1918 a. diem suum obivit Vincentius Zakrzewski, cuius merita de studiis nuntiaturarum promovendis maerens laudabat Boratyński[352], qui 25 II 1920 a. ipse magistrum suum secutus est[353]. Attamen obitus illorum tam bene meritorum historiae studiosorum inceptum opus non interrupit. Quorum hereditatem discipuli ipsorum receperunt. Ita in locum Vincentii Zakrzewski, Commissionis Historicae moderatoris, 26 I 1920 a. subrogatus est sacerdos Ioannes Fijałek[354], qui suum studiorum curriculum a. 1888, Stanislao Windakiewicz duce, a describendis documentis ad nuntiaturam Hannibalis de Capua spectantibus inchoavit, et qui etiam postea - licet ad alia studia animum intenderit - investigandis nuntiaturis vacare non desiit, et a. 1910 magno cum ardore et studio commentarium de Berardo Bongiovanni publicavit[355]. Illi

---

[348] Cfr. supra, cap. I, p. 50.

[349] Cfr. supra, cap. I, notam 266.

[350] Cfr. *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1916/17, p. 29.

[351] Cfr. Cz. Nanke, *Kurya rzymska e elekcya 1587 r. w Polsce* [Curia Romana et electio regis Poloniae a. 1587], KH, 32 (1918), p. 527. Commentarius hic est summarium orationis in Societate Studiis Historicis promovenda Cracoviae, 26 X 1918 a. habitae (explicatio trium instructionum Hannibalis de Capua).

[352] Cfr. supra, notam 342.

[353] Cfr. *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1919/20, p. 11; cfr. Rederowa, *Ze studiów*, p. 245. Studia Ludovici Boratyński et eius merita de edendis nuntiaturis Polonis accurate describuntur in introductione ad editionem primi voluminis litterarum commercii Alberti Bolognetti (cfr. infra), p. XI-XIX.

[354] *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1919/20, p. 11.

[355] Cfr. *Moderniści Katoliccy Kościoła Lwowskiego w wieku XVI* ... [Modernistae Catholici Ecclesiae Leopoliensis saec. XVI...], Cz. 2. *Rozpoczyna słowo o nuncyaturze Berarda Bongiovanniego, pierwszego dyplomaty papieskiego w Polsce* ... [Incipit verbum de nuntiatura Berardi Bongiovanni, primi oratoris pon-

quoque procul dubio attribuendum est consilium a moderatoribus Commissionis Historicae a. 1920 initum, ut omnia documenta et scripta, ad nuntiaturam Alberti Bolognetti a Ludovico Boratyński olim collecta, Ceslao Nanke, in eiusmodi laboribus iam bene versato, traderentur et documentis Toleti detectis complerentur[356]. Hac de causa, licet subsidia pecuniaria exigua fuerint, is Ludovici Boratyński successor aestate a. 1921 primum Romam, deinde Toletum iter facere potuit, ubi mensibus Iunio et Iulio describebat vel in epitomen cogebat documenta ad edendam Alberti Bolognetti nuntiaturam necessaria. Cum vero a decano capituli Toletani, sac. Narcisso Esternago, sibi promissum esset residuas 100 epistulas, quas ob temporis angustiam describere non potuit, in photocopiis ei missum iri, Nanke in patriam rediit et exeunte anno 1921 primam partem voluminis, nuntii Bolognetti epistularum commercium continentis, prelo mandavit[357].

Ob breve temporis spatium, quo editio maturata erat, effectum est, ut Commissio Historica Academiae Scientiarum, tunc iam Polonae, post novem annorum intervallum, Expeditiones Romanas restitueret et propositam a Vladislao Abraham rationem inceptum opus continuandi, tam ad medium aevum quam recentiorem aetatem quod attinet, approbaret. Itaque cum de recentioribus temporibus ageretur, maxime imprimis referebat, ut Alberti Bolognetti epistulae publici iuris fierent[358]. Prima Expeditio Romana, confecto iam bello suscepta, cui soli mediae aetatis studiosi interfuerunt (a Martio ad Iunium 1922 a.), futuri Instituti Polonici Romae quasi germen fieri debebat. Ut eiusmodi institutum in Urbe conderetur, iam annis 1897-1899 Stanislaus Smolka multum, sed frustra, laboravit et conatus est[359]. 23 V 1914 a. praeses Academiae, Stanislaus Tarnowski, totam orationem suam, quam in aperiendo novo anno academico habuit, huic rei dedicavit. "Illud (institutum) somnium est quidem, sed amplificatio operis nostri, conservatio et amplificatio vinculorum, quae nobis cum cultu civili occidentis et australium partium intercedunt, non vanum est somnium, sed vera et certa necessitas"[360]. Somnium eiusmodi a. 1921, libertate patriae nostrae restituta, enixis praesertim studiis et opera comitis Iosephi Michałowski, felicem exitum habere potuit. Michałowski, ipse investigationi etiam in Tabulario Vaticano deditus[361], totam suam copiosam bibliothecam ad usum futuri Instituti tradidit et in obtinenda ad tempus eius sede in Hospitio s. Stanislai, in via ad

---

tificii in Polonia], "Pamiętnik Literacki", 7 (1908), p. 395-430.

356 Cfr. relationes secretarii generalis, RAUK, A. 1919/20, p. 12 et A. 1920/21, p. 11.

357 Cfr. *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1921/22, p. 14-15. Cfr. *Polska Akademia Umiejętności w r. 1921-1922. Kronika* [Academia Scientiarum Polona annis 1921-1922. Chronica], KH, 36 (1922), p. 253. De aliis repertis, a Czeslao Nanke Toleti factis, cfr. supra, cap. I, p. 81.

358 *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1921/22, p.16.

359 Rederowa, *Ze studiów*, p. 219-230.

360 Cfr. RAUK, A. 1913/14, p. 3.

361 Cfr. eius relationem *Studia w archiwach watykańkich w latach 1914-1923* [Investigationes, in tabulariis Vaticanis annis 1914-1923 factae], KH, 38 (1924), p. 555-562.

Apothecas Obscuras sito, multum adiuvit[362]. Cum tamen de subsidiis futuro Instituto assignandis et eius approbatione nimis diu tractaretur, nonnisi a. 1927 rite, debito modo et forma, Statio Romana Academiae Scientiarum Polonae condita est. Ex eo etiam tempore rerum gestarum studiosi, qui Romae investigandae nuntiaturarum historiae operam navabant, pariter cum aliis, cum bibliotheca tum aedibus Stationis uti poterant[363].

Eodem tempore, quo de instituenda Statione Romana Academiae Scientiarum Polonae tractabatur, nonnulli exterarum nationum historiae studiosi consilium inierunt amplas partes actorum nuntiaturae Polonae publicandi. Talis opera primum a Russico studioso, Eugenio Šmurlo, primis annis saeculi XX inchoata est. Qui inde ab a. 1892 Romae investigationi suae operam dare coeperat, publicatis deinde sat accuratis inventariis collectionum "Polonicarum", quae in archivo et bibliotheca Vaticanis et aliis bibliothecis Romanis servantur, una cum annexis permultis documentis ad Moscoviam et Russiam spectantibus. Manifestum est maximam eiusmodi repertorum partem ex hereditate a nuntiis apostolicis in Polonia relicta provenisse[364]. Anno autem 1903 Šmurlo publicavit Tarbati (Dorpat) suam primam collectionem fontium, ad regnum Petri I in Russia annis 1693-1700 attinentium. Maximam sane partem eius editionis efficiunt relationes nuntiorum Andreae Santacroce, Ioannis Antonii Davia et Francisci Pignatelli, ex Archivi Vaticani sectione *Nunziatura di Polonia* depromptae[365]. Fructus subsequentium investigationum, annis 1903-1910 peractarum, publicavit Šmurlo in quattuor voluminibus constanti opere suo *Russia et Italia. Collectio fontium et studiorum, ad mutuas relationes inter Russiam et Italiam intercedentes attinentium*[366]. In ultimo volumine huius operis auctor dedit primam valde accuratam descriptionem documentorum Polonicorum et Russicorum, in archivo Congregationis de Propaganda Fide servatorum. Summatim tamen dici potest hoc opus copiosissimam quidem, sed insimul inordinatam commixtionem praebere notitiarum et fragmentorum editorum textuum.

Effectus ultimae explorationis suae, scilicet *Relationem historiae studiosi de investigationibus suis Romae peractis a. 1916-1917*, Šmurlo publicavit iam

---

[362] Cfr. chronicam in KH, 36 (1922), p. 253. Cfr. Rederowa, *Ze studiów*, p. 231.

[363] Cfr. relationes secretarii generalis, RAUK, A. 1924/25, p. 33; A. 1927/28, p. 43; A. 1928/29, p. 28.

[364] Cfr. *Otčet o dwuch komandirovkach v Rossiju i zagranicu v 1892/3 i 1893/4 gg.* [Relatio de duabus expeditionibus in Russiam et exteras regiones annis 1892/3 et 1893/4 factis], Juriev 1895 (i.a. in p. 176-185 inventarium sectionis *Nunziatura di Polonia*, et inter appendices publicata instructio pro Mario Filonardi (p. 230-236).

[365] Cfr. *Recueil de documents 1693-1700 relatifs au règne de l'Empereur Pierre le Grand*, Youriev (Dorpat) 1903.

[366] *Rossija i Italija. Sbornik istoričeskich materialov i izsledovanij, kasaiuščichsia snošenij Rossii s Italiej*, Vol. 1 fasc. 1, Sanktpeterburg 1907, fasc. 2, Sanktpeterburg 1911; Vol. 2, fasc. 1, Sanktpeterburg 1908, fasc 2, Sanktpeterburg 1913 (in p. 618-654 index chronologicus documentorum in integro volumine allatorum); Vol 3, fasc. 1, Sanktpeterburg 1911, fasc. 2, Sanktpeterburg 1915; Vol. 4, Leningrad 1927.

tempore, quo Russiae populi revolutio invaluit[367]. Maxime tamen improvisum et inopinatum accidit viris doctis Polonis, cum a. 1925 in lucem prodiit integrum volumen (256 paginis constans) litterarum commercii Ioannis Andreae Caligarii, annos 1578-1581 complectentis[368]. Šmurlo quidem editionem istam iam inde ab a. 1903 apparabat, quae studiosos Polonos non parum sollicitos reddebat[369], sed completa in hac editione, collectionibus sectionis *Nunziatura di Polonia* imprimis suffulta, ignoratio optimi operis Ludovici Boratyński editoribus Cracoviensibus vehementer displicuit. Eo vel magis, quod a. 1928, in appendicibus ad suum librum *Le Saint-Siège et l'Orient Orthodoxe Russe 1609-1654* Šmurlo 100 et supra pretiosa documenta subsequentium nuntiorum, a Francisco Simonetta ad Ioannem de Torres, Pragae publicavit.

Sui generis chronologicam continuationem editionum Eugenii Šmurlo efficiunt primae publicationes Ucrainorum. Iam enim a. 1919 Stephanus Tomašivs'kyj Leopoli publicavit *Relationes nuntiorum Romanorum de Ucraina annis 1648-1657*[370]. In eo volumine editae sunt maximi momenti epistulae nuntiorum Ioannis de Torres et Petri Vidoni, in quibus narrantur causae et progressus seditionis Cosacorum contra Polonos duce Bohdano Chmielnicki motae. A. 1922 I. M. Rouet de Journel SI edidit primum volumen suarum *Nonciatures de Russie,* primam scilicet partem epistularum Thomae d'Arezzo, nuntii apostolici Petropoli (1802-1806) continens[371]. Tota ista editio, 5 constans voluminibus, retrocedendo comprehendere debebat etiam missionem Ioannis A. Archetti, Petropoli annis 1783-84 peractam, et nuntiaturas penes totius Russiae imperatores inde ab a. 1797 institutas, id est ex quo Nuntiatura Varsaviensis clausa et nuntius Laurentius Litta Varsavia Petropolim translatus est (Litta 1797-1799, Benvenuti 1799-1803, d'Arezzo 1802-1806)[372]. Documenta ad eiusmodi nuntiaturas pertinentia, hodie in sectione *Nunziatura di Polonia* asservata, quae maximam partem res ad ecclesiam Polonam spectantes continent, iam pridem a Matthia Loret explorabantur. Propterea, cum longiore temporis intervallo interiecto ipse - primus post bellum confectum nuntiaturae Polonae studiosus et explorator - a. 1926 Romae comparuisset, nil aliud ei faciendum restabat, quam ut ad investigandas nuntiaturas, quae Stanislao Augusto rege, et praesertim primo illius regni decennio, exstiterunt (Visconti, Durini, Garampi), animum intenderet. Secretario Generali Acade-

---

[367] *Otčet učenago korrespondenta v Rime za 1916-1917 gody,* in: *Izvestija Russkoj Akademii Nauk,* Vol. 4, Leningrad 1918.

[368] *Pamjatniki kul'turnych i diplomatičeskich snošenij Rossii s Italiej,* Leningrad 1925.

[369] Cfr. supra, p. 135.

[370] *Donesennia rim'skich nunciiv pro Ukrainu 1648-1657* (Monumenta Vaticana res gestas Ukrainae illustrantia, T. 1, in serie *Džerela do istorii Ukrainy Rusy,* vol. 16).

[371] *Nonciatures de Russie d'après les documents authentiques. Nonciature d'Arezzo (1802-1806).* Première partie, *1802-1804,* Rome 1922. De opere Journet Polonos edocuit I. Michałowski, *Studia,* p. 562.

[372] Publicata secunda parte actorum Thomae d'Arezzo (Romae 1927) et documentorum Laurentii Litta (Vaticani 1943), editio totius seriei *Nonciatures de Russie* (5 volumina) a. 1952 in collectionem Vaticanam *Studi e Testi* inserta est, in qua ordine chronologico disposita, occupat volumina 166-169, 194.

miae Scientiarum teste, "Loret tunc temporis documenta nuntiaturam Polonam in universum illustrantia explere et integrare debebat"[373]. Ergo dissertationem tota de nuntiatura Polona conscribere in animo habuisse videtur. Attamen haec nonnisi pia, ut dici solet, desideria fuerunt.

Tertia tandem regio, cuius rerum gestarum studiosi consilium ceperunt acta nuntiaturarum, inter quas nuntiaturae etiam Polonae, explorandi, fuit Dacia seu Romania. Schola Daco-Romana a. 1922 Romae instituta (Scoala Românâ din Roma), a. 1925 suum *Diplomatarium Italicum* publicare coeperat ab editione epistularum commercii Claudii Rangoni, nuntii apostolici in Polonia, annis 1599-1605 datarum[374]. Ita una adhuc selectio documentorum in lucem prodiit, i.a. ad Moldaviam etiam spectantium, quae in posterum huius quoque nuntiaturae editionem difficiliorem reddere poterant[375].

Non deerant ergo rationes ad tempestive et festinanter agendum. Primum tamen et principale propositum, cui omnia in negotio edendae nuntiaturae Polonae subiecta erant, editio scil. commercii litterarum Alberti Bolognetti, propter angustias pecuniarias satis lente procedere potuit. Itaque usque ad mensem Aprilem a. 1927 vix 25 parva fascicula typis impressa erant[376]. Quamobrem Ceslaus Nanke animo demissus editioni parandae renuntiavit, eodemque anno continuatio eiusdem comissa est Eduardo Kuntze, Bibliothecae Jagellonicae praefecto et Expeditionum Romanarum olim participi[377]. Talis tamen commutatio labores parum acceleravit, ita ut inde ab a. 1923 in fasciculis edi coeptum volumen *Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia epistolarum et actorum pars I, 1581-1582*, nonnisi a. 1933 in serie *Monumenta Poloniae Vaticana*, uti volumen quintum, in lucem prodire potuerit. Documentis Toleti repertis valde locupletatum, ad rationem et normas edendi quod attinet, a volumine commercii epistularum Caligarii nihil differt. Volumen secundum, commercium litterarum Alberti Bolognetti a. 1583 datarum continens (*Monumenta Poloniae Vaticana*, t. VI), per integros 5 annos typis excudebatur[378], volumen vero tertium et ultimum (annos 1584-1585 comprehen-

---

[373] Cfr. RAUK, A. 1926/27, p. 14.

[374] *I ragguagli di Claudio Rangoni, vescovo di Reggio Emilia e Nunzio Apostolico in Polonia (1599-1605)*, ed. N. Buta, in: *Diplomatarium Italicum*, Vol. 1, Roma 1925, p. 259-377. Cfr. supra, cap. I, p. 15.

[375] Minoris momenti sunt fragmenta litterarum commercii nuntiorum Rangoni, Simonetta, Ruini et Diotallevi, edita in secundo volumine Diplomatarii a. 1930 a Virginia Vasiliu (*Il principato moldavo e la Curia Papale fra il 1606-1620*, DI II, p. 22-71) et aliquot epistulae Claudii Rangoni, antea a Buta non editae (*I paesi Romeni in una serie di "avvisi" del Settecento, 1599-1603*, DI II, p. 72-304 passim). Ex anterioribus editionibus nominanda sunt saltem multa excerpta ex epistulis nuntiorum Polonorum Martelli et Pallavicini, a Ferdinando De Bojani publicata in tribus voluminibus eius operis *Innocent XI. Sa correspondance avec ses nonces (1676-1684)*, Rome 1910-1913.

[376] Cfr. *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1926/27, p. 13; *Kronika*, KH, 41 (1927), p. 700. Cfr. relationes anteriores de processu laborum in editionibus parandis et typis mandandis annis 1924-1926: RAUK, A. 1923/24, p. 14; A. 1924/25, p. 14; A. 1925/26, p. 14.

[377] *Sprawozdanie*, RAUK, A. 1927/28, p. 17; cfr. KH, 42 (1928), p. 837.

[378] Editum Cracoviae 1938.

dens), ab Eduardo Kuntze adhuc ante alterum omnium gentium bellum praeparatum, nonnisi a. 1950 typis imprimi et publicari potuit (*Monumenta Poloniae Vaticana*, t. VII). Itaque 63 annis opus fuit, ut acta nuntiaturarum, Stephano rege in Polonia exsistentium, quae iam a. 1887 prelo mandari potuisse annuntiabantur, sub specie librorum viris doctis tandem porrigi possent. Tam lenta et diuturna eorum elaboratio et publicatio non solum erroribus et vitiis illorum, qui eis edendis praefecti erant, attribuenda est, sed difficultatibus etiam et angustiis pecuniariis Academiae Scientiarum, necnon novis magna ex parte documentis ad nuntiaturam Alberti Bolognetti spectantibus, primum Nonantulae, deinde Toleti repertis, ascribenda. Editores tamen de eiusmodi tarditate excusari possunt summa diligentia et cura, quibus quattuor illa volumina ediderunt, et praesertim sedulitate et patientia, quibus documenta in hereditate recepta semel atque iterum cum originalibus conferre non sunt dedignati, "opus sane laboriosissimum, quo factum est, ut alii furore corriperentur propter plagulas typis excusas emendandas, propter continua dubia et additamenta"[379].

5. De paranda editione nuntiaturarum, quae Sigismundo Augusto rege fuerunt (1928-1939).

Anno 1924 nuntiaturas suas magno impetu edere coeperant Belgae[380], paulo post similem operam Bohemi et Slovaci inchoaverunt[381]. Nescimus, quantopere eiusmodi incepta exterorum historiae studiosorum, praeter nimiam tarditatem laborum in paranda editione commercii litterarum Alberti Bolognetti, ad initum a. 1928 consilium continuandae explorationis et collectionis documentorum ad edendas nuntiaturas, Sigismundo Augusto rege exsistentes, contulerint. "Remoratam illam editionem ad effectum adducere intendit Ioannes Fijałek, Commissionis Historicae praeses". Ascitis sibi adiutoribus Vladimiro Budka et postea etiam eius uxore, Sophia Kozłowska-Budkowa[382], 22 X 1928 a. Romam profectus est, ubi usque ad 15 Decembris

[379] Biliński, *I Polacchi*, p. 62.

[380] *Nonciature de Flandre (Correspondance d'Ottavio Mirto Frangipani 1595-1606.* Vol. 1: *1596-1598*, ed. L. van der Essen, Rome-Bruxelles 1924) effecit secundam - post primam, documenta medii aevi comprehendentem - seriem collectionis *Analecta Vaticano-Belgica*, quae ab Instituto Historico Belgico Romae publicatur.

[381] Editionem suam *Epistolae et acta nuntiorum apostolicorum apud Imperatorem 1592-1628, curis Instituti Historici Bohemoslovenici Romae et Pragae* inceperunt a volumine 4: *Epistolae et acta Antonii Caetani 1607-1611*, Pars 1: *1607*, Pragae 1932, accurate apparato a Milena Linhartová. Ad a. 1946 quattuor tantum volumina edere potuerunt (Linhartová 3 partes voluminis quarti, Zdenek Kisten primam partem voluminis tertii, nuntiaturam Ioannis Ferreri 1604-1707 complectentis).

[382] Vladimirus Budka Romae laboravit ab 22 X 1928 ad 19 IV 1929; a 25 II 1929 ab uxore adiuvabatur, cfr. *Sprawozdania Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1928/29, p. 27. Unicum vestigium laborum suorum Budka reliquit in commentario *Papier listów nuncjusza Bongiovanniego*,[De charta

documenta ad nuntiaturas Aloisii Lippomano et Camilli Mentovato, a Vincentio Zakrzewski relicta, cum originalibus conferebat, extensa simul investigatione ad primam nuntiaturam regni Sigismundi Augusti, scil. legationem Hieronymi Martinengo, a. 1548 paractam, et ad nuntiaturam successoris Camilli Mentovato, Berardi Bongiovanni (1560-1563)[383]. Eius itaque mandato coniuges Budka multa tum confecerunt apographa, conscripserunt etiam repertorium chronologicum (annos 1548-1563 comprehendens) documentorum Vaticanorum, quae ab Oderico Raynaldo, Augustino Theiner, Erasmo Rykaczewski et Theodoro Wierzbowski edita erant[384], necnon composuerunt accurata registra rerum Polonicarum ex minutis brevium Iulii III et Pauli IV (1550-1559)[385].

Collectis his documentis, Fijałek paratus fuit ad eorum publicationem incipiendam, cuius rei testimonium est fasciculus: *Moja nuncjatura 1555-1563. Lippomano-Bongiovanni* [Mea nuntiatura 1555-1563. Lippomano-Bongiovanni]. In quo i.a. invenimus adumbratam introductionem ad editionem epistularum Lippomani et indicem librorum et dissertationum de eius nuntiatura Polona conscriptarum (mentionem etiam fecit nihil novi afferentis commentarii Ceslai Frankiewicz, cui inscribitur: *Ze studiów nad soborem narodowym w Polsce. Nuncjusz apostolski Ludwik Alojzy Lippomano w Polsce* [Studia de concilio nationali in Polonia. Nuntius apostolicus Ludovicus Aloisius Lippomano in Polonia], Rzeszów 1914)[386]. Sed, proh dolor, eiusmodi proposita iam a. 1929 diuturna primum aegritudine, deinde morte Ioannis Fijałek, quae secuta est 22 X 1936 a., abrupta sunt[387]. Relictae sunt post illum, praeter supranominatas adnotationes in theca collectiva contentas, 4 primae *Thecae Nuntiaturarum*, signatae *I. Nuntiatura 1548-1563*[388]. In quibus documenta quidem secundum singulos nuntios, sed non ordine chronologico, disposita sunt et in statu, ut ita dicamus, crudo inveniuntur. Apographa saepe minus accurate confecta, saepe etiam duplicata sunt. Certa et congruens divisio in volumina deest. Theca I complectitur annos 1548-1555. Ad nuntiaturam Hieronymi Martinengo continet apographa septem documentorum, quae ad usum Vincentii Zakrzewski iam olim confecta erant[389]. Nuntiatura Lippomani occupat secundam partem thecae I, integram thecam II et

epistularum nuntii Bongiovanni], "Silva rerum", 4 (1928), p. 182-184.

[383] Cfr. relationem Ioannis Fijałek in BPAN Cracoviae, ms. 8501 s.f. et relationem secretarii generalis Academiae, RAUK, A. 1928/29, p. 24-28.

[384] Cfr. relationem secretarii generalis pro a. 1928/29 (ut supra), p. 27. Apographa et indices servantur in BPAN ms. 8501.

[385] Ex AV, *Arm.* 42, vol. 6-9, 11 et *Arm.* 44, vol. 2, 4, 10. Omnia servantur in memorato ms. 8501 in BPAN Cracoviae.

[386] Fasciculus iste servatur hodie in BPAN ms. 8501 s.f.

[387] Cfr. RAUK, A. 1936/37, p. 29.

[388] Hodie in BPAN, mss. 8497-8500. Accuratam descriptionem documentorum in eis servatorum vide: Wojtyska SP, p. 200-202.

[389] *Estado (Libros de Berzosa)*, leg. 2002.

initium thecae III. Apographa saepe duplicata et pluribus manibus, ad varia tempora pertinentibus, exarata sunt. Veterrima omnium sunt apographa Expeditionis Romanae a. 1886 peractae, quae ex manuscripto *Barb.Lat.* 5805, nunc in Bibliotheca Vaticana asservato, confecta erant. Habentur praeterea exemplaria commercii epistularum eiusdem nuntii, a Iosepho Korzeniowski ex *Libros de Berzosa*, quos vocant, (legajo 2008 et 2010) in Archivo Generali Septimancae exscripta, necnon documenta, maximam partem a Vladimiro Budka in Tabulario Vaticano (*Arm.* 44, *Archivum Arcis* et *Fondo Borghese*)[390] et in Bibliotheca Vaticana (codices *Chigi* et *Barberini Latini*)[391] descripta. Adest etiam apographum unius documenti ex Tabulario Status Neapolitano[392].

Documenta ad nuntiaturam Camilli Mentovato, in theca III contenta, constant tantummodo apographis Expeditionis Romanae a. 1886 peractae[393] et apographis a Vladimiro Budka ex minutis brevium Pauli IV confectis[394]. Nuntiatura vero Berardi Bongiovanni, quae finem thecae III et totam thecam IV occupat, constat exemplaribus codicis AV *Nunziatura di Polonia* 170A, descripti in extenso a participibus Expeditionis Romanae, quae a. 1886 fuit, et commercio epistularum eiusdem Bongiovanni cum cardinali Ioanne Morone (maxima eorum pars servatur in Archivo Vaticano, *Nunziatura di Polonia* 5A)[395]. In summa, "omnia haec scripta, elaboratu difficillima, tum quod trunca et imperfecta sunt, tum quod apographa saepe parum diligenter et minus accurate cum originalibus collata esse videntur, partim vero nonnisi consignata sunt, iterum accuratius examinanda et explenda, antequam typis mandari poterunt; editore denique opus habent, qui eiusmodi laborem recipiat et opus ad effectum perducat"[396].

Fijałek minime intendebat operam suam ad editionem "suae" tantum nuntiaturae circumscribere. Moderator editionis totius seriei I, iam mense Ianuario 1930 a. Henrico Barycz iniunxit, ut descriptas iam prius epistulas Ioannis Francisci Commendone (1563-1565), ad s. Carolum Borromaeum datas, cum originalibus conferret et expleret[397]. Quem laborem Barycz usque ad mensem Iunium 1930 a. Romae exsequebatur. Mense vero Iulio, primus ex Polonis, perlustravit copiosa "Commendoniana", quae tunc temporis adhuc in Tabulario Magherini-Graziani Tiferni (alias in Civitate Castelli) servabantur

---

390 AV, *Arm.* 44, vol. 2; AA I-XVIII 4351, 5226, 5363, 6540, 6541, 6543; *Fondo Borgese* I 163-169, I 825-827.

391 BV, *Chigi* L.III. 58 et R.I. 26; *Barb.Lat.* 822, 851 et 5715.

392 Fondo *Carte Farnesiane*, fasc. 714.

393 AV, *Lettere di Principi* 11; BV, *Chigi* M. I. 4.

394 AV, *Arm.* 44, vol. 2 et *Nunz. di Polonia* 170A (exemplar instructionis).

395 Magnam partem eiusmodi litterarum commercii iam prius edidit A. Theiner VMPL II, p. 658-705.

396 *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1937/38, p. 30.

397 Apographa Expeditionum Romanarum ex *Barb.Lat.* 5798 et ex AV, *Lettere di Principi*; cfr. relationem in RAUK, A. 1929/30, p. 22-23.

(efficiebant partem hereditatis, ab Antonio Maria Graziani, secretario nuntii, post se relictae). Partem eiusmodi documentorum Florentiae photographice depingendam curavit[398].

Investigationem tamen suam Barycz perficere non potuit. Ad documenta ab illo collecta nonnisi a. 1934 viri docti iterum se convertere potuerunt. Subsidio ab auctoritatibus publicis et a privatis personis, i.a. a comite Antonio Lanckoroński, obtento, Ioannes Fijałek munus continuandae investigationis sacerdoti Miecislao Żywczyński committere potuit, qui iam a. 1930 mandato Abdonis Kłodziński, historiae iuris Polonici studiosi, describendis ex Regestis Lateranensibus et Vaticanis documentis ad Poloniam spectantibus operam dabat[399]. Żywczyński, cum in Italia commoraretur (7 III - 21 IV 1934), collectionem Henrici Barycz novis repertis explebat. Ita in oppidulo Morcote in Helvetia invenit nonnihil commercii litterarum nuntii Ioannis Francisci Commendone, iam a. 1899 satis neglegenter publicati[400], quod cum apographis in Bibliotheca Vaticana servatis (*Barb.Lat.*5798) contulit[401]. In Poloniam reversus, Żywczyński documenta ad nuntiaturam Ioannis Francisci Commendone spectantia integrabat et supplebat. Ultimam expeditionem suam in Italiam aestate a. 1937 eo consilio suscepit, ut explorationes concluderet et ad parandam editionem se tandem converteret. Inquisitionibus Venetiis, in Tabulario Magherini-Graziani (ad cuius codices ei accessus Florentiae permissus erat) et Romae peractis, pauca tantum nova repperit documenta, quibus illa, quae iam prius collecta et elaborata erant, complere potuit[402].

Quam tamen editionem, licet iam tantopere processerit, antequam secundum omnium gentium exardesceret bellum, Żywczyński ad effectum adducere non potuit. Bello autem confecto ad eam non rediit, quoniam documenta ab ipso collecta periisse affirmabatur[403]. Servata tamen sunt et nunc in Bibliotheca Academiae Scientiarum Polonae Cracoviae asservantur. *Theca Romana* 33 continet apographa commercii epistularum Ioannis Francisci Commendone, in Tabulario Vaticano (*Lettere di Principi* 22-28, *Nunziatura di Polonia* 5) a Iosepho Korzeniowski a. 1886 confecta[404]. Theca autem *Commendone I* continet apographa recentiora, partim ab Henrico Barycz, partim a Miecislao Żywczyński exarata[405]. Denique in Theca *Commendone II* depo-

[398] Cfr. *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1930/31, p. 19.

[399] Ibidem, p. 20 et relatio pro a. 1934, RAUK, A. 1933/34, p. 31.

[400] *Lettere di sovrani, principi e prelati dirette a Pio IV, al Card. Borromeo ed altri (1561-1630). Dagli autografi in casa Paleari a Morcote*, "Bollettino Storico della Svizzera Italiana", 21 (1899), p. 28-33, 73-76.

[401] Cfr. *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1933/34, p. 31-32.

[402] Cfr. relationem secretarii Academiae in RAUK, A. 1937/38; vide etiam relationem ipsius Żywczyński, manu propria scriptam, de utraque exploratione sua in exteris facta, in BPAN, ms. 8490, pars 2 (s.f.).

[403] Cfr. Schramm, p. 210. Informationem hanc confirmavit ipse Żywczyński adhuc a. 1971.

[404] BPAN, ms. 8376.

[405] Nunc in BPAN Cracoviae ms. 8490, pars 1 (s.f.).

sita sunt ipsius Żywczyński apographa, una cum accurata codicum descriptione, appendicibus, photocopiis (pretiosum regestum originale epistularum Ioannis Francisci Commendone ex Tabulario Familiae Magherini-Graziani) et diligentissima relatione de investigationibus in tabulariis exteris peractis. Ex hac relatione sequitur collationem "Commendonianorum" cum originalibus ad finem deductam esse[406]. Quibus documentis nemo hactenus usus est, praeter ipsum Żywczyński, qui anno 1962 eisdem nixus, commentarium suum de origine nuntiaturae Ioannis Francisci Commendone in Polonia publicavit[407].

A. 1934 inchoati sunt labores, cum paranda editione epistularum commercii reliquorum etiam nuntiorum, qui Sigismundo Augusto rege munere suo fungebantur, coniuncti, quorum onus sacerdos Thaddaeus Glemma umeris suis imponere voluit. Qui igitur inde a mense Ianuario ad Aprilem 1934 a. in Tabulario Vaticano explorabat et colligebat documenta ad nuntiaturam Iulii Ruggieri (1565-1568) et Vincentii Dal Portico (1568-1572) pertinentia[408]. A Februario vero usque ad Iunium a. 1937 documenta prius collecta, praesertim ad nuntiaturam Iulii Ruggieri, cuius elaboratio iam satis processit, iterum Romae, postea etiam Florentiae (in tabulario familiae Graziani), deinde in Tabulario Status Austriaco Vindobonae integranda et explenda curabat[409]. Primo vere a. 1939 rursus Romam profectus est, ut fontes ad utrumque supranominatum nuntium et ad legationem cardinalis Commendone a. 1572 spectantes, "tum etiam ad sequentia nuntiaturae Polonae volumina edenda"(!), colligeret[410]. Interea temporis Glemma res ad editionem commercii litterarum Iulii Ruggieri hactenus collectas, quaerendo et investigando in tabulario episcoporum Varmiensium Frauenburgi (ubi epistulae communes Stanislai Hosii et Iulii Ruggieri servabantur)[411] et in tabulariis Polonis explere et locupletare studebat[412].

Ex relatione, quam Glemma de omnibus inquisitionibus suis scripsit, clare sequitur illum, ad nuntiaturam tantum Iulii Ruggieri quod attinet, accuratam et fere completam investigationem perfecisse (non tamen explorasse eiusdem nuntii epistulas, Mediolani in Bibliotheca Ambrosiana servatas);

---

406 BPAN, ms. 8490, pars 2 (s.f.).

407 *Sprawa wysłania nuncjusza papieskiego do Polski w 1563 r.* [De nuntio pontificio a. 1563 in Poloniam mittendo], in: *Wieki średnie., Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60 rocznicę urodzin*, Warszawa 1962, p. 283-2.

408 Cfr. *Sprawozdanie Sekretarza Generalnego*, RAUK, A. 1934/35, p. 35. Iulii Ruggieri aliquot epistulas prius descripsit V. Zakrzewski, et Vincentii Dal Portico (iam a. 1887/8) I. Fijałek. Apographa haec servantur nunc in BPAN Cracoviae, ms. 8501 (s.f.). Confecto illo itinere, Glemma publicavit brevem commentarium: *Zapiski nuncjusza Wincentego Dal Portico z roku 1568* [Annotationes nuntii Vincentii Dal Portico a. 1568 factae], "Collectanea Theologica", 17 (1936), p. 273-288.

409 Cfr. relationes secretarii generalis Academiae, RAUK, A. 1936/37 p. 29 et A. 1937/39, p. 28.

410 Cfr. RAUK, A. 1938/39, p. 27 et 117.

411 Nunc Archivum Dioecesis Varmiensis Olstinii (ADWO).

412 Cfr. RAUK, A. 1937/38, p. 30.

reliqua multis adhuc supplementis indigebant[413]. Finito autem bello, propter non parvas difficultates, quibus Facultas Theologica Universitatis Iagellonicae, cuius pro-decani munere fungebatur, obviam ire coacta est, Glemma ad explorandas elaborandasque nuntiaturas suas reverti iam non potuit. 5 X 1953 a. omnia scripta et documenta ab ipso collecta primum Instituto Servandis Documentis praeposito (Zakład Dokumentacji PAN), postea vero Bibliothecae Academiae Scientiarum Polonae Cracoviae tradita sunt[414].

Thecae Nuntiaturarum, quae vocantur, documenta a Thaddaeo Glemma collecta continentes, sunt omnino 6 et in inscriptione nomen eius exaratum habent. Prima ex duabus thecis, ad nuntiaturam Iulii Ruggieri pertinentibus, parata fuisse videtur, ut statim typis mandaretur, documenta enim in ea contenta ordine chronologico disposita sunt et apparatu, quem vocant, critico instructa. Quae tamen documenta fere omnia (paucissimis tantum exceptis) parum accurate et manu descripta sunt. Inscriptiones tantum, manuscriptis affixae, prelo dactylographico sunt exaratae[415]. Sub aspectu, ut ita dicamus, heuristico documenta illa summopere incompleta sunt propter amissionem epistularum originalium nuntii ad cardinalem nepotem Michaelem Bonelli datarum, quae - praeter tot conatus et temptationes - ad nostros usque dies inveniri non potuerunt. Documenta auxiliaria ad editionem actorum Iulii Ruggieri in sequenti theca continentur, et sunt plerumque annotationes bio- et bibliographicae prorsus inordinatae et incompositae. In 4 thecis, quae sequuntur, *Glemma III/1, III/2, IV* et *V* signatis, collocata sunt scripta, ad nuntiaturam Vincentii Dal Portico et legationem Ioannis Francisci Commendone pertinentia, et sunt accurate descripti ac secundum loca, ex quibus proveniunt, dispositi integri codices ex Archivo Vaticano (*Nunziatura di Polonia* 1, 1A, 2, 3, 6, 172) et Archivo Magherini-Graziani Tifernatensi (mss. 25 et 50 - eo pretiosiores, quod nunc magna ex parte dispersi), necnon apographa singulorum documentorum, in variis partibus Archivi Vaticani[416] et multis tabulariis Polonis confecta. In relatione sua editor queritur, documenta ex tabulariis Vindobonensibus adhuc sibi deesse[417].

Thecae Thaddaei Glemma claudunt illud temporis spatium, quo apographa fontium, ad editionem actorum nuntiaturae Polonae spectantium, ab illis, qui Expeditionibus Romanis Academiae Scientiarum interfuerunt, et a membris sectionis Cracoviensis Academiae Scientiarum Polonae colligebantur. Annis, qui secuti sunt, publicabantur et ad nostros usque dies publi-

---

[413] Relatio haec servatur in *Theca Nuntiaturarum* (nunc in BPAN Cracoviae, ms. 8501 (s.f.).

[414] Nunc mss. 8503-8508 in BPAN Cracoviae. In prima theca legitur annotatio (manu Casimiri Lepszy facta?) de thecis a Glemma interceptis 5 X 1953 a.

[415] Cfr. BPAN, ms. 8503.

[416] Praecipue ex *Misc. Arm.* III, mss. 68, 69, 82; *Conc. di Trento* 33 et singula documenta ex *Archivo Arcis* (AAI-XVIII).

[417] Cfr. BPAN, ms. 8501 (s.f.).

cantur varii generis repertoria, documenta "microfilmica" arte imprimuntur et hic atque illic a variis editoribus etiam consilia capiuntur selectos fontes ad historiam nuntiaturae attinentes publicandi. Nec tamen antea - priusquam superius oriretur bellum - singula defuerunt temptamina aliqua maioris momenti nuntiaturae nostrae monumenta historica illustrandi (ut sunt diarium Ioannis Pauli Mucante a. 1596 conscriptum et finalis relatio Claudii Rangoni a. 1604 exarata)[418]. Nominanda est etiam pretiosa descriptio nuntiaturae Camilli Paulucii (1728-1738) Matthiae Loret in eius libro *De Polonis saec. XVIII Romae habitantibus*[419], qui fructus fuit eius investigationum olim in Tabulario Vaticano peractarum. Nec praetereunda est etiam satis ampla quidem, sed parum subtilis dissertatio Rinaldi Przezdziecki de protocollo, ut aiunt, diplomatico nuntiorum apostolicorum, qui penes aulam regiam Poloniae tempore partitiones eius praecedente munere suo functi sunt[420].

6. De studiis nuntiaturae Polonae disparatis (1939-1989)

Non semper verum est illud: inter arma silent Musae. Superioris enim belli atrocitates atque vastationes, et quae illud secutae sunt difficultates, effecerunt quidem, ut historiae cuiuslibet nuntiaturae, et non solum Polonae, investigatio et actorum eius editio fere omnino cessaret, sed eodem simul tempore mirum in modum non parum contulerunt ad melius cognoscendas fontium nuntiaturae collectiones, quae in Vaticano Tabulario custodiuntur. Quod magna ex parte factum est cura et opera sacerdotis Valeriani Meysztowicz (†1982), professoris universitatis Vilnensis, qui munere consiliarii legationis Polonae apud Sanctam Sedem tum fungebatur. Is enim, cum una cum aliarum nationum, quae bellum cum Germanis gerebant, legatis intra Vaticanae arcis muros refugium sibi quaerere et delitescere coactus esset, quattuor et supra annorum otia illa labori in tabulario pontificio, ad quod ei liber patebat accessus, ex toto dicavit[421]. Investigationem rerum Polonicarum ince-

[418] Cfr. M. Smolarski, *Podróż przez Polskę legata papieskiego w 1596 r.* [De itinere a. 1596 a legato pontificio per Poloniam facto], "Przegląd Powszechny", A. 49 (1932), T. 93, p. 353-365; S. Bodniak, *Polska w relacji włoskiej z roku 1604* [Polonia in relatione Italica ex a. 1604], "Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej", 2 (1930), p. 26-29 - praebet informationem de vetere versione Polonica "Relationis de Regno Poloniae, anno superiore inceptae, sed varias ob difficultates nonnisi 20 die Iulii a. 1604 Cracoviae ad finem deductae" (Relacya o Królestwie Polskiem, zaczęta roku przeszłego, a dla różnych ważnych utrudnień dokończona dopiero 20 lipca 1604 w Krakowie), quae in BPAN in Kórnik servatur, ms. 267 f. 44-141.

[419] *Życie polskie w Rzymie w XVIII w.*, Rzym 1934.

[420] Renaud Przezdziecki, *Diplomatie et protocole à la cour de Pologne*, Vol. 1, Paris 1934, p. 3-94 ("La Nonciature Apostolique en Pologne"). Nullam habet rationem fontium, ab Expeditionibus Romanis collectorum. Nititur praecipue *Vademecum* Marescotti, editionibus E. Rykaczewski et A. Theiner et minus accuratis lucubrationibus Bartoszewicz et Pierling.

[421] Cfr. C. Lanckorońska, *Walerian Meysztowicz*, "Antemurale", 26 (1982/3), p. 218-223.

pit *Repertorio bibliographico pro rebus Polonicis Archivi Secreti Vaticani*, elencho scil. 140 operum et commentariorum, necnon illarum Tabularii Vaticani sectionum, ex quibus auctores ad scribendos libros et commentarios suos fontes hauserunt. Repertorium illud, una cum adiuncta brevi descriptione investigationum in Archivo Vaticano ad illud usque tempus a Polonis historiae studiosis peractarum, et tabulis dispositionem singularum tabularii partium illustrantibus, Meysztowicz iam a. 1943 Vaticani publicavit[422]. Aliud autem opus et quidem maius Valeriani Meysztowicz, illo tempore scriptum, scil. *Archivi Secreti Vaticani prospectica descriptio in schedis*, hucusque typis non est impressum. Haec amplissima, 247 paginis constans, descriptio singularum tabularii collectionum, una cum indice inventariorum ad eas spectantium, e principali in hac re opere Caroli Augusti Fink, *Das Vatikanische Archiv. Einführung in die Bestände und ihre Erforschung*, licet eodem 1943 a. edito, minime pendet[423]. Exemplar dactylographicum huius catalogi Valeriani Meysztowicz in Bibliotheca Vaticana nunc servatur. Inde ab a. 1946 non expletum nec locupletatum, non parum pretii et ponderis, quod initio habuit, hodie iam perdidit.

Semper actualis, ut aiunt, et procul dubio pretiosissimus Valeriani Meysztowicz laborum illius temporis fructus existimari potest accuratus catalogus chirographorum Vaticanae partis Tabularii Nuntiaturae Varsaviensis, a. 1944 in arce Vaticana publicatus[424]. Cuius auctor non solum eiusdem tabularii volumina diligenter perlustravit et descripsit, sed etiam laborem suscepit, secundum severa doctrinae praecepta, illorum nuntiorum vitas enarrandi, quorum epistularum commercium in tabulario asservatur. Eiusmodi biogrammata, quae dicuntur, in prooemio catalogi posita, ad nostros usque dies maxime completam, ut ita dicamus, documentationem nuntiaturae Nicolai Serra (1754-1760) eiusque successorum usque ad a. 1796 nobis suppeditant[425]. Sub patrocinio eiusdem Meysztowicz praeparatum est quoque atque editum inventarium actorum nuntiaturae Polonae, "quae partem Archivi Secretariatus Status constituunt", auctore Petro Savio, tabulariorum Secretariatus Status peritissimo, quod in duas partes, secundum rerum et temporum ordinem, divisum, omnia complectitur acta, quae in sectione *Nunziatura di Polonia* asservantur[426].

Hoc consilium, tam tempestive initum, acta nuntiaturae Polonae explorandi, quod etiam postea a Valeriano Meysztowicz et ab Instituti Historici

---

[422] Uti 11 fasc. "Studiorum Theologicorum Vilnensium" ("Wileńskie Studia Teologiczne"). "Editio nova, photographica, correcta et aucta" a. 1971 prodiit.

[423] Uterque autem usus est veterrimo completo inventario Gisberti Brom, *Guide aux Archives du Vatican*, Rome 1910 (editio secunda aucta, Romae 1911).

[424] *De Archivo Nuntiaturae Varsaviensis;* cfr. supra, cap. I, notam 203.

[425] Meysztowicz ANV, p. 9-43.

[426] P. Savio, *De actis Nuntiaturae Poloniae, quae partem Archivi Secretariatus Status constituunt*, Vaticani 1947.

Polonici, Romae a. 1945 ab eo conditi[427], sociis continuabitur, adiungitur communi tunc inter rerum gestarum studiosos cursui ad investigationes et studia auxiliaria, qui - ante superius bellum inchoatus - bello confecto ex eisdem nuntiaturarum studiis rursus effloruit maioraque cepit incrementa. Exstincto enim paululum primo explorandi et edendi ardore et studio, manifesto apparuit, novis investigationibus et editionibus praemittenda esse ampliora inventaria documentorum (non solum Secretariatus Status), accuratiorem indagationem vinculorum, quae inter nuntiaturas et alia Sedis Apostolicae ministeria intercedebant, diligentem comparationem historicae singularum nuntiaturarum evolutionis in variis Europae regionibus, vastiorem denique et subtiliorem doctrinam de ipsis fontibus a nuntiaturis editis. Non paucas ex huiusmodi quaestionibus iam a. 1932 animadvertit Leo Just, editor actorum nuntiaturae Coloniensis, qui - si opus illud suum de statu studiorum et de officiis editorum consideres ac contempleris - verus in hac re antesignanus et praecursor reputari potest[428]. Finito iam bello, a. 1948 Ioannes Kramer easdem quaestiones iterum adortus est[429]. Sed non nisi magna resonantia et repercussione, quam relationes Iulii Battelli et eiusdem Just, a. 1955 in X Conventu Studiis Historicis promovendis Romae pronuntiatae, habuerunt[430], factum est, ut non solum actorum nuntiaturae editiones de integro instaurarentur renovarenturque, sed etiam accuratae susciperentur inquisitiones in diversas partes procedentes et varia publicarentur opera auxiliaria. In qua re promovenda primas procul dubio obtinent partes bene meriti illi editores "classicae seriei", *Nuntiaturberichte aus Deutschland* nuncupatae[431].

Contemplari nunc volumus omnia eiusmodi conamina et incepta, in quantum historiae nuntiaturae Polonae investigandae eiusque actis edendis usui esse possunt. Incipiamus oportet ab operibus, historiam relationum S. Sedis cum statibus exteris generaliter illustrantibus. Itaque post fortuitas quasdam et quasi marginales de nuntiatura Polona mentiones, in vetustioribus dissertationibus factas[432], ipsa tandem eiusque peculiaritas clare animadversa est in libro Petri Blet SJ, qui *Histoire de la Représentation Diplomatique du Saint Siège des origines à l'aube du XIX siècle*[433] inscribitur. Instructio, facultates et opera Alberti Bolognetti (1581-1585), in comparatione cum muneri-

[427] Cfr. Lanckorońska, *Walerian Meysztowicz*, p. 220.

[428] Cfr. eius *Die Erforschung der päpstlichen Nuntiaturen, Stand und Aufgaben, besonders in Deutschland*, QFIAB, 24 (1932/33), p. 244-277.

[429] *Die Erforschung und Herausgabe der Nuntiaturberichte*, MÖSA, 1 (1948), p. 492-514.

[430] Cfr. *X Congresso Internazionale di Scienze Storiche*. Roma 4-11 IX 1955: *Relazioni*. Vol. 1, Firenze 1956, p. 451-477; *Riassunti delle comunicazioni*, Vol. 7, Roma 1956, p. 101; *Atti*, Roma 1957, p. 171-5.

[431] Cfr. H. Lutz. *Nuntiaturberichte aus Deutschland, Vergangenheit und Zukunft einer "klassischen" Editionsreihe*, QFIAB, 45 (1965), p. 274-342.

[432] Cfr. R. Graham, *Vatican Diplomacy*, Princeton 1959; I. Cardinale, *Le Saint-Siège et la diplomatie*, Paris 1962; K. Walf, *Die Entwicklung des päpstlichen Gesandtschaftswesens in dem Zeitabschnitt zwischen Dekretalenrecht und Wiener Kongress 1159-1815*, München 1966.

[433] Città del Vaticano, 1982.

bus et officiis ceterorum Gregorii XIII nuntiorum, enarratae sunt in eo sicut propriae eius Europae partis, in qua nuntius eiusque adiutores munere suo functi sunt[434]. Haec insertio nuntii apostolici in Polonia in librum, de historia diplomaticae Sanctae Sedis generaliter tractantem, partim inde provenire videtur, quod editores actorum nuntiaturae operum et experientiae collegarum suorum magis in dies rationem habere coeperunt. Animadvertendum est etiam editiones actorum Caligarii et Bolognetti, a. 1916 inchoatas, in Europa Occidentali primum annotatas esse nonnisi a. 1932, in primo scil. indice editionum omnium nuntiaturarum ab editrice Belga Luciana van Meerbeeck publicato[435]. Id genus catalogi, qui superiore bello finito elaborati sunt a Carolo Augusto Fink[436], Ioanne Kramer[437], Leone Halkin[438], maximo auxilio sunt omnis generis studiis comparatis, in quibus modo naturali nuntiaturae etiam Polonae, oblivione prorsus obrutae, locum sibi debitum recuperaverunt[439].

Aliud genus auxiliorum, editoribus nuntiaturarum magnopere utilium et ad studia comparata omnino necessariorum, sunt indices personarum, cum quibus nuntiis litterarum commercium intercedebat. Itaque vetustioribus repertoriis nuntiorum, secretariorum status et protectorum singulorum statuum[440] viri docti, qui in Tabulario Status Austriaco Vindobonae operam praestabant, adiunxerunt (duobus constans voluminibus) inventarium nominum et datarum adventus et discessus omnium legatorum, qui apud singulas Europae regias inde a Tractatu Pacis Westfaliensi a. 1648 initae usque ad Conventum illum omnium Europae principum Vindobonensem a. 1815 celebratum, provincias sibi commissas expleverunt[441]. In hoc inventario collocati sunt quoque tam omnes nuntii pontificii apud aulam regiam Poloniae, quam oratores Poloni apud curiam Romanam munere suo functi.

Aliud eiusdem generis opus, continuationem videlicet catalogorum nuntio-

---

[434] Hanc peculiaritatem auctor significat in singulis paragraphis operis sui, cum de nuntiatura Alberti Bolognetti scribit: "La question protestante", "La provision des évêchés", "Paix de la Chrétienté et guerre au Turc" (cfr. p. 295-316).

[435] *Les publications concernant les Nonciatures,* "Bulletin de l' Institut Historique Belge de Rome", 12 (1932), p. 207-216.

[436] *Das Vatikanische Archiv* (editio 2), p. 173-179.

[437] Cfr. supra, notam 429.

[438] *Les archives des Nonciatures*, Bruxelles-Rome 1968 (Bibliothèque de l'Institut Historique Belge de Rome, vol. 14).

[439] Cfr. H. Jedin, *Nuntiaturberichte und Durchführung des Konzils von Trient*, in: *Nuntiaturberichte und Nuntiaturforschung*, p. 180-213 (de Polonia in p. 207-209).

[440] De repertoriis H. Biaudet et L. Kartunnen (in quibus nominantur etiam secretarii status) cfr. supra, notam 306; catalogos synchronicos cardinalium protectorum singularum nationum confecit J. Wodka, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie*, Innsbruck - Leipzig 1938.

[441] *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648)*, 1. Bd *(1648-1715)*, veröffentlicht.... von L. Bittner und L. Gross, Oldenburg-Berlin 1936; 2. Bd *(1716-1763)*, von F. Hausmann, Zürich 1950; 3. Bd *(1764-1815)*, von O. Winter, Graz 1965.

rum a Biaudet et Kartunnen olim confectorum, curavit Iosephus De Marchi, historiae relationum diplomaticarum, quas vocant, in Pontificia Academia Ecclesiastica professor, qui a. 1957 in tabulis synchronicis omnes nuntios pontificios inde ab a. 1800 usque ad 1956 iuxtaposuit, nuntiis etiam apud II Rempublicam Polonam inclusis[442].

Ad penitius cognoscendum et subtilius intellegendum nuntiorum apostolicorum litterarum commercium maximi sane momenti sunt opera, historiam Secretariatus Status illustrantia, a. 1954 a sociis Societatis Goerresianae (Goerresgesellschaft) inchoata[443]. Mandatu enim eiusdem societatis Andreas Kraus exploranda et describenda curavit originem et exordia istius Sedis Apostolicae ministerii eiusque evolutionem regnantibus Paulo V (1605-1621) et Urbano VIII (1623-1644) summis pontificibus adumbrandam[444], Iosephus vero Semmler confecit et publicavit repertoria epistularum, quae ex variis orbis terrarum regionibus ad Secretariatum Status datae sunt[445]. Sed, proh dolor, index documentorum ad Poloniam spectantium, in repertorio isto positus, omissionibus minime est immunis[446]. Communi multorum doctorum studio elaborata sunt etiam et publici iuris facta opera, de historia et archivalibus aliorum curiae Romanae ministeriorum tractantia, praecipue vero Congregationis de Propaganda Fide et Congregationis Concilii, cum quibus nuntiis apostolicis vivacissimum intercedere solebat litterarum commercium[447]. Supplementum quoddam ad eiusmodi opera auxiliaria erant permulta inventaria tabulariorum, quae epistulas et acta nuntiorum continebant[448], necnon accuratae inquisitiones singulorum fontium, qui a nuntiaturis prolati sunt[449].

Ex omnibus fontium a nuntiaturis editorum generibus maximo semper studio et diligentia a rerum gestarum amatoribus exploratae et examinatae sunt instructiones, nuntiis apostolicis a Sede Apostolica datae. Iam annis 1845-1846 Alexander Przezdziecki 18 instructiones nuntiorum apostolicorum

---

[442] Giuseppe De Marchi, *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956*, Roma 1957.

[443] Cfr. Kraus GPS, p. 5.

[444] Cfr. GPS (ut supra) et *Das päpstliche Staatssekretariat unter Urban VIII. 1623-1644*, Rom 1963 (Kraus PSS). Cfr. etiam summarium opus L. Hammermayer, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariates von Paul V. bis Innozenz X.*, RQ 55 (1960), p. 157-202.

[445] J. Semmler, *Das päpstliche Staatssekretariat in den Pontifikaten Pauls V. und Gregors XV. 1605-1623*, Rom 1969.

[446] Cfr. ibidem, p. 18, 27-29, 33-34.

[447] Cfr. *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum. 350 anni a servizio delle missioni, 1622-1972*, cura et studio Josephi Metzler edita, Vol. I-II et 2, Rom 1971-1973 (SCPF memoria rerum); *La Sacra Congregazione del Concilio. Quarto Centenario della Fondazione (1564-1964). Studi e ricerche*, Città del Vaticano 1964; cfr. supra, cap. I, p. 51-54, 56.

[448] Ad nuntiaturam Polonam quod attinet, valde pretiosum est inventarium Valteri Wagner, *Die Bestände des Archivio della Nunziatura di Vienna bis 1792*. "Römische Historische Mitteilungen", 2 (1957-1958), p. 82-203 (comprehendit nonnisi 200 ex 500 manuscriptis, in tabulario illo asservatis). Vide etiam inventarium Iosephi Marii Marques, *Indices del Archivo de la Nunciatura de Madrid*, T. 1: *1664-1754*, Roma, Instituto Español de Historia Eclesiastica, 1975-1976.

[449] Cfr. supra (cap. I, p. 36) dissertationem Conradi Repgen de "avvisi".

in Polonia collegit eo, ut illas typis divulgaret[450]. A. 1904 editores Belgae congesserunt et edendas curaverunt omnes instructiones nuntiorum apostolicorum, qui annis 1596-1635 in Flandria fuerunt[451]. Anno autem 1932 Leo Just Germanis historiae studiosis suggessit, ut instructiones nuntiorum in Germania similiter publicarentur[452]. Tandem a. 1971 editores actorum nuntiaturarum aliquot nationum, in Instituto Historico Germanico Romae congregati, ut de quaestionibus ad actorum nuntiaturarum editionem attinentibus simul agerent, proponente Petro Blet consilium ceperunt instructiones nuntiorum omnium regionum Europae, secundum singulorum pontificatuum ordinem, publicandi[453]. Consilium eiusmodi responsum esse voluit ad necessitatem in dies crescentem varias editiones coordinandi easque ad lectorum animos alliciendos aptiores reddendi, nam - praeter omnem exspectationem - nimiam historiae studiosorum curiositatem hactenus non excitarunt[454]. Hoc munus obeundum Institutum Historicum Germanicum suscepit, quod a. 1975 Nicolao Jaitner in mandatis dedit, ut pararet editionem instructionum nuntiorum omnium, qui Clemente VIII pontifice maximo (1592-1605) apud regias principum Europae munere suo fungebantur[455]. Laborum eius fructum efficit magnum, duobus tomis constans opus, quod inscribitur: *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592-1605* (Tübingen 1984), in qua publici iuris factae sunt 99 instructiones una cum uniuscuiusque nuntii vitae narratione et repertoriis collectionum archivalium, in quibus documenta originalia vel eorum apographa, necnon litterarum commercia nuntiorum cum Secretariatu Status, conservantur.

In hoc, propter eximiam editoris eruditionem et industriam, sane admirabili opere invenimus quoque instructiones et vitae descriptiones legatorum et nuntiorum apostolicorum in Polonia: Georgii Radziwiłł et Henrici Caetani cardinalium, nuntiorum Germanici Malaspina et Claudii Rangoni, nuntiorum extraordinariorum Bartholomaei Powsiński (Powsinowski), Benedicti Mandina et Alexandri Komulović[456]. In vita eorum enarranda et in commentariis ad ipsorum instructiones auctor minimam tantum habere potuit rationem plurium operum lingua Polona scriptorum, de eis tractantium; quo

[450] *Wiadomość bibliograficzna*, p. 3.

[451] A. Cauchie, R. Maere, *Recueil des instructions générales aux nonces de Flandre (1596-1635)*, Bruxelles 1904.

[452] Cfr. *Die Erforschung*, p. 253; a. 1955 Just proposuit, ut editio ista ad alias quoque nuntiaturas extenderetur (cfr. *Atti*, p. 174).

[453] Cfr. Lutz RIN, p. 167-170; vide etiam introductionem ad *Nuntiaturberichte und Nuntiaturforschung*, p. VII-XII, et introductionem ad *Hauptinstruktionen* (Jaitner HI) I, p. II.

[454] *Nuntiaturberichte und Nuntiaturforschung*, p. IX; cfr. Lutz RIN, p. 169.

[455] *Nuntiaturberichte und Nuntiaturforschung*, p. XI; cfr. Jaitner HI, I, p. VI.

[456] Instructionem pro G. Radziwiłł (quam iste forsitan nunquam obtinuit) et pro G. Malaspina reperire non potuit, itaque vitas tantum eorum et indices aliorum fontium, ad eorum missionem spectantium, publicavit.

factum est, ut actio et opera illorum in naturalibus rerum et locorum adiunctis sufficienter commonstrari non posset. Qui quidem defectus, qui in tam ampla editione vitari vix possunt, ad alias etiam regiones quod attinet, dubitare nos cogunt de opportunitate huius novi propositi, quo dum uni incommodo occurrere cupitur, in aliud incurritur. Ex instructionibus enim ad unum pontificatum pertinentibus in unum collectis facilius quidem intellegi possunt regnantis pontificis studia in rebus publicis generalia, sed cum eiusmodi documenta a singulorum nuntiorum epistulis et actis seiuncta sunt, ad intellegendas praecipuarum quaestionum solutiones, a Sede Apostolica singulis statibus et ecclesiis localibus oblatas, parum utilia esse videntur.

Quae de instructionibus in unum congregandis ac edendis suscepta erat decisio, cogitabatur etiam aliquando de relationibus finalibus a nuntiis confectis. Res tamen ad effectum adducta non est, ita ut relationes istae separatim tantum, una cum singulorum nuntiorum epistulis, vel - si epistulare commercium nuntiorum nondum sit editum - omnino *a parte* publicarentur. Cuius separatae publicationis plurium relationum nuntiorum, saeculo XVII exeunte et toto XVIII in Germania munus suum fungentium, praecipuum meritum habet Heribertus Raab, eximius febronianismi ac josephinismi, quos vocant, explorator[457].

Praeter haec editorum Germanorum incepta, quibus videlicet proponitur mutatio totius rationis edendarum nuntiaturarum, rerum gestarum studiosis et fontium editoribus magno usui esse possunt vitae nuntiorum descriptae, quae inde ab a. 1960 in *Dizionario Biografico degli Italiani*[458] publicantur. In 32 tomis, qui hactenus in lucem prodierunt, narrantur etiam vitae 11 legatorum et nuntiorum apostolicorum in Polonia: accuratissime descriptae vitae et opera in Polonia praestita Hippolyti Aldobrandini (sub voce "Clemente VIII") et Ioannis Andreae Archetti (1776-1784), satis bona biogrammata, quae vocantur, Alberici (1746-1754) et Hieronymi (1720-1721) Archinto, Francisci Buonvisi (1672-1675), Hieronymi de' Buoi (1585-1586), Henrici Caetani et Iacobi Cantelmo (1687-1689); bona, sed quae nihil novi adiungunt ad optima studia Ludovici Boratyński, biogrammata Alberti Bolognetti (1581-1585) et Ioannis Andreae Caligarii (1578-1561), et minus feliciter scriptum, erroribus ad nuntiaturam Polonam attinentibus abundans, biogramma Berardi Bongiovanni (1560-1563)[459]. Omnino desideratur descriptio vitae ultimi nuntii apostolici in Polonia, Philippi Cortesi (1935-1947).

Omnia haec supra nominata studia auxiliaria, quae finito iam bello prod-

---

[457] Cfr. eius publicationes in *Editionibus contemporaneis* in Tab. XXXVII, XLVII et LIII. Idem editor novum etiam addidit - ad vetustum illud ab A. Meister scriptum - studium de caerimoniali nuntiorum saeculo XVIII in Colonia Agrippina munus fungentium (cfr. *Zum Zeremoniell der Kölner Nuntien*, von H. Raab, RQ 52 (1957), p. 229-239).

[458] Romae ab Instituto Encyclopaediae Italicae editur.

[459] Vide biogrammata in Tabulis singulorum nuntiorum.

ierunt, reditum ad ipsas actorum nuntiaturae editiones faciliorem reddiderunt. Quae quidem ab Austriacis primum renovatae sunt, qui a. 1953 septimum volumen secundae seriei *Nuntiaturberichte aus Deutschland* ediderunt[460]. Revera tamen maiora incrementa capere et florere coeperant non nisi post supradictum historicorum conventum Romae a. 1955 celebratum, cum Austriaci et Germani vires et conatus suos multiplicarunt. Austriaci enim a. 1967 finem fecerunt editionis secundae seriei *Nuntiaturberichte*, annos 1560-1572 complectentis[461], quae eis commissa erat, et a. 1970 publicare coeperant epistulas nuntiorum, qui saec. XVIII apud aulam imperialem munus suum expleverunt[462], anno vero 1973 inchoaverunt editionem actorum nuntiaturae Graecensis[463]. Institutum Historicum Germanicum Romae a. 1959 de integro instauravit editionem omnium trium sibi commissarum serierum *Nuntiaturberichte* (seriei primae, annos 1533-1559, tertiae 1572-1585 et quartae saec. XVII comprehendentis)[464]. Catholica autem Societas Goerresiana, quae antequam superius omnium gentium ortum esset bellum, *Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken,* annos 1585-1592 amplectentes[465], edere intendebat, elaborandae edendaequae nuntiaturae Coloniensi totam se dedit. Editionis huius, accuratissimae et secundum aetatis nostrae normas et doctrinae praecepta cogitatae et paratae, fructus sunt 11 volumina epistularum commercii et actorum nuntiaturae Germaniae septentrionalis, ad annos 1585-1624 pertinentium, ita ut haud dubie omnium temporibus nostris exsistentium huiusmodi editionum fertilissima reputari queat[466].

Breviter, omnia tria instituta, quae edendis *Nuntiaturberichte aus Deutschland* operam dant, ad annum usque 1987 in universum 46 volumina actorum et litterarum commercii nuntiorum, qui in Sacro Romano Imperio Germanicae Nationis et Domus Austriacae dominiis munere suo functi sunt, publicaverunt.

Fere omnia volumina *Nuntiaturberichte*, quibus acta nuntiorum apostolicorum apud aulam imperialem publicantur, permulta continent documenta, ad res quoque Polonicas spectantia. Quod facile intellegi potest, si rationem

---

[460] II. Abt., 2. Bd, *Nuntius Commendone 1560-1562*, bearb. von A. Wandruszka, Graz-Köln 1953.

[461] Bd 8., *G. Delfino und Kardinallegat G. F. Commendone, 1571-1572*, bearb. von J. Rainer, Graz-Köln 1967. Tota series constat 8 voluminibus.

[462] Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts in Rom, II. Abteilung: *Quellen*, II. Reihe: *Nuntiaturberichte*, 1. Bd, *Der Schriftverkehr zwischen dem päpstlichen Staatssekretariat und dem Nuntius am Kaiserhof Antonio Eugenio Visconti, 1767-1774*, bearb. von A. Cornaro, Wien 1970.

[463] In serie *Nuntiaturberichte* (ut supra), Sonderreihe: *Grazer Nuntiatur*, 1. Bd, *Nuntiatur des Germanico Malaspina, Sendung des Antonio Possevino, 1580-1582*, bearb. von J. Rainer, Wien 1973.

[464] A. 1968 omnia hucusque edita volumina seriei I, a. 1972 seriei II et a. 1973 seriei IV photographice (offset) iterum publicata sunt. Cfr. *Verzeichnis der "Nuntiaturberichte aus Deutschland"*, in: *Nuntiaturberichte und Nuntiaturforschung*, p. XXI-XXIV.

[465] 5 volumina in 2 seriebus: *Die Kölner Nuntiatur* et *Die Nuntiatur am Kaiserhofe*; praeterea 2 volumina extra seriem. Cfr. Fink, p. 176-177.

[466] De editione ista fusius loquor in commentario ad instructionem (cfr. infra).

habeas vinculorum et necessitudinum, quae Poloniam cum Familia Austriaca coniungebant. Nuper etiam editores Germani, "ea potius quae iungunt quam quae separant" ostendere cupientes, in eadem serie *Nuntiaturberichte* divulgare quoque coeperant acta et litteras nuntiorum, qui in Polonia fuerunt, si eiusmodi documenta mutuae coniunctionis vincula testantur. Praecipue vero volumina, ab Helmodo Goetz, historico de edendis Germaniae nuntiaturis bene merito, publici iuris facta, non pauca id genus documenta continent[467]. Eorum editio reputatur officium historiae studiosis in Polonia oblatum, qui minus facili ad eorum chirographa accessu utuntur. Investigatis documentis ad missionem Aloisio Lippomano, a. 1555 in Poloniam iter facienti, in Germania concreditam spectantibus, Goetz etiam temptavit eius nuntiaturae in Polonia instructionem et facultates elaborare[468].

Eiusmodi officia Polonis rerum gestarum studiosis praestare non possunt editores actorum remotae nuntiaturae Flandriensis, Belgae, qui ne saeviente quidem bello in *Analectis Vaticano-Belgicis* editiones suas interruperunt[469]. Anno autem 1956, duabus novis sectionibus constitutis, scil. *B (Nonciature de Cologne)*[470] et *C (Nonciature de Bruxelles)*[471], eas adhuc auxerunt et amplificaverunt. Usque ad a. 1987 in omnibus tribus seriebus Belgicis in lucem simul prodierunt 23 volumina (13 Flandriensia, 5 Coloniensia, 5 Bruxellensia).

Post multorum annorum intervallum, a. 1948 etiam Hispani ad edenda acta nuntiaturarum suarum iterum se converterunt[472]. Quorum tamen editiones, quamvis aliunde minime contemnendae[473], defectu quodam consecutionis laborare videntur, propterea quod varia instituta, sub quorum patrocinio singula volumina parantur (Real Academia de la Historia, Universidad de Novarra, Iglesia Nacional Española Romae, Instituto Español de Historia Eclesiastica, Archivum Vaticanum)[474], labores suos non satis invicem coordi-

---

467 Cfr. imprimis vol. 17 in serie I: *Nuntiatur Delfinos, Legation Morones, Sendung Lippomanos (1554-1556)*, Tübingen 1970, et vol. 6 in serie III: *Nuntiatur Giovanni Delfinos (1572-1573)*, Tübingen 1982.

468 *Zur Nuntiatur Luigi Lippomanos in Polen, 1555-1557*, in : *Miscellanea in onore di Mons. Martino Giusti*, T. 1 (Collectanea Archivi Vaticani, t. 5), Città del Vaticano 1978, p. 331-348. Ignorat meam anteriorem eiusdem nuntiaturae elaborationem, etiam ignotis ei fontibus Polonis corroboratam (cfr. Wojtyska PP, p. 65-104).

469 A. 1942 et 1943 prodierunt volumina 3 et 8 *Nonciature de Flandre*.

470 Vol. 1, *Correspondance de Martino Alfieri (1634-1639)*, publiée par W. Brulez, Bruxelles-Rome 1956.

471 Vol. 1, *Correspondance du nonce Fornari (1838-1843)*, par A. Simon, Bruxelles-Rome 1956.

472 Cfr. J. de Olarra-M. L. de Larramendi, *Indices de la correspondencia entre la nunciatura en España y la Santa Sede durante el reinado de Felipe II*. Publicalos la Real Academia de la Historia, Vol. 1-2, Madrid 1948-1949.

473 Cfr. infra, commentarium ad instructionem.

474 Cfr. supra et continuationem eorundem in *Correspondencia entre la Nunciatura en España y la Santa Sede. Reinado de Felipe III (1598-1621)*, Vol. 1-7, Roma, Iglesia Nacional Española 1960-1967; *Correspondencia diplomatica de los nuncios en España*, Universidad de Novarra, Documentos para la historia de las relaciones Iglesia-Estado en la España del siglo XIX. Serie I: *Nunciatura*. Vol. 4, *Nuncio Tiberi (1827-1834)*, Pamplona 1976; F. Diaz de Cerio SJ, *Regesto de la correspondencia de los obispos en el siglo*

nandos atque concordandos curant.

Itali, qui initio de edendis nuntiaturis suis parum curabant, a. 1958 edere tandem coeperant nuntiaturas saec. XVI-XVIII (*Nunziature d'Italia*), in seriebus singulis nuntiaturis dicatis: Venetae (8 volumina, a. 1533-1576)[475], Neapolitanae (2 volumina, a. 1570-1577 et 1587-1591)[476] et Sabaudae (1 volumen, a. 1560-1573)[477]. Editio expletur volumine extra has series edito, quod documenta continet ad quartam nuntiaturam Italicam, Florentinam, spectantia, cura et patrocinio Tabularii Vaticani publicato[478]. Quamvis enim Institutum Historicum Italicum (Istituto Storico Italiano per l'Età Moderna e Contemporanea) summo studio et diligentia, magno etiam impetu editionem suam *Nunziature d'Italia* adortum sit, post a. 1977 nullum tamen novum volumen in lucem prodiit[479]. Extra seriem autem idem Institutum edenda curavit 4 volumina epistularum commercii Francisci Buonvisi: a. 1959 duo volumina ad nuntiaturam eius Coloniensem (1670-1672) et anno 1965 duo alia ad Varsaviensem (1673-1675) pertinentia[480]. Eorum tamen editores, Furius Diaz et Nicolaus Carranza, parcissimis tantum additis commentariis vel explicationibus, ediderunt integra volumina litterarum commercii Francisci Buonvisi, in tabulario Lucensi familiae Buonvisi et in sectione *Nunziatura di Polonia* Archivi Vaticani inventa, ne onere quidem sibi imposito, ut - praevia accuratiore investigatione - ea explerent et locupletarent[481].

Inter editores non Polonos actorum nuntiaturae Polonae primum haud dubie obtinent locum Ucraini, Ordinis s. Basilii Magni sodales. Admirandus sane est impetus, quo pater Athanasius Welykyj a. 1954 ad publicandas *Litteras Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam Ucrainae et Bielarusjae spectantes*, anno autem 1959 *Litteras nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes* animum intendit[482]. In prima harum serierum, trium annorum spatio (ad a. 1957), edidit 7 volumina epistularum, a Congregatione de Propaganda Fide annis 1622-1862 ad varias personas de negotiis

---

XIX con los nuncios, segun el Fondo de la Nunciatura de Madrid en el Archivo Vaticano (1791-1903), Vol. 1-3, Città del Vaticano 1984 (Collectanea Archivi Vaticani, vol. 18-20); J. M. Marques, *Indices del Archivo de la Nunciatura de Madrid*, Vol. 1-2, Roma, Instituto Español de Historia Eclesiastica, 1975-1985.

[475] Ordine chronologico numerata 1-11 (non prodierunt volumina 3, 4 et 7). Vol. 1-2 et 5-6 edidit F. Gaeta, 8-10 A. Stella, 11 A. Buffardi.

[476] Vol. 1 (ed. P. Villani), vol. 3 (ed. M. Bettoni), desideratur vol. 2.

[477] Editum a Fausto Fonzi a. 1960.

[478] Cfr. L. Baldisseri, *La Nunziatura in Toscana*, Città del Vaticano-Guatemala 1977.

[479] Cfr. benevolam recensionem Huberti Jedin (*Osservazioni sulle edizioni delle Nunziaturae d'Italia*, "Rivista Storica Italiana", 75 (1963), p. 335-343), in qua tamen subtimescit, ne eiusmodi impetus laude dignus abrumpatur (ibidem, p. 342).

[480] Cfr. Francesco Buonvisi, *Nunziatura a Varsavia*, Vol. 1-2, a cura di F. Diaz e N. Carranza, Roma 1965 (insimul supra 1000 documenta). Cfr. recensiones E. Cochrane, "The American Historical Revue", 71(1965/6), p. 1320-1321, et J. Gierowski, "Rivista Storica Italiana", 80 (1968), fasc. 1, p. 156-162.

[481] Mss. 89-92, 183-184, 184A.

[482] Utraque series inseritur in *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. Sectio III: *Documenta Romana Ecclesiae Catholicae in terris Ucrainae et Bielarusjae, cura PP. Basilianorum collecta et edita*.

Ecclesiae Unitae datarum. Maximam earum partem efficiunt epistulae ad nuntios apostolicos in Polonia scriptae, ex sectione *Lettere* Archivi eiusdem Congregationis depromptae[483]. Series altera, in qua ad a. 1977 prodierunt 14 volumina, annos 1550-1693 comprehendentia, non nisi epistulas nuntiorum continet. Cum tamen non solum supradictae Congregationi de Propaganda Fide inscriptae sint et non solum de Unitis tractent, propterea Welykyj in eis edendis regulam ab A. Turgenev, S. Tomašivs'kyj et a Daco-Romanis olim commendatam secutus est. Selegit scilicet ex relationibus nuntiorum, qui apud aulam Poloniae munere suo functi sunt (partim etiam ex epistulis nuntiorum, qui Vindobonae penes aulam imperialem fuerunt), illas tantummodo earum partes, quae ad Ucrainam quodammodo spectabant, easque publici iuris fecit. Investigationes eius comprehenderunt non solum tabularium Congregationis de Propaganda Fide, sed se etiam extenderunt ad Archivum et Bibliothecam Vaticanam.

Editio *Litterarum nuntiorum* in ultimo ex voluminibus hactenus editis complectitur etiam integras epistulas, vel earum fragmenta, ab aliis personis, quae de rebus Ucrainae scripserunt, datas[484]; tempus vero singula volumina elaborandi et publicandi ita protractum est, ut documenta ad integrum saec. XVIII spectantia adhuc desiderentur. Veri simile est eorum editionem propterea retardatam esse, quod non exiguus numerus epistularum, quae a metropolita Andrea Šeptyc'kyj olim collectae erant, interea temporis publicatae sunt ab Universitate Catholica Ucrainorum S. Clementis papae, Romae exsistente, in serie *Monumenta Ucrainae Historica* nuncupata. Quattuor primis huius publicationis tomis, annis 1965-1967 editis, et quattuor voluminibus supplementorum, iterum eduntur non paucae nuntiorum epistulae, quae iam ab Athanasio Welykyj typis divulgatae sunt (reliqui quattuor tomi, 5-8, continent documenta saeculi XVIII et primae partis XIX). Quae cum ita fuerint, Welykyj elaborandis reliquis seriebus, epistulas metropolitarum[485], episcoporum[486] et Basilianorum unitorum[487], necnon documenta Unionis Brestensis a. 1596[488] complectentibus, totum se dedere constituit. Quae omnes editiones continent etiam plurimas epistulas a nuntiis apostolicis in Polonia

---

[483] Cfr. supra, cap. I, p. 53-54.

[484] *Litterae nuntiorum*, Vol. 14 (*1684-1693*), Romae 1977. Continet etiam multas epistulas Talenti et Romanini et aliorum Italorum residentium in Polonia.

[485] *Epistolae metropolitarum, archiepiscoporum et episcoporum*, Vol. 1-9, Romae 1956-1980. Revera tamen continent tantummodo epistulas metropolitarum, annis 1600-1740 datas.

[486] *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes*, Vol. 1-5, Romae 1972-1981. Nova series, a. 1972 intra seriem anteriorem instituta. Continet epistulas episcoporum (multas ad nuntios datas) ex a. 1600-1740.

[487] *Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae*, Vol. 1-2, Romae 1979 (ad a. 1601-1760).

[488] *Documenta Unionis Berestensis eiusque actorum (1590-1600)*, Romae 1970. Paucae epistulae nuntiorum inveniuntur etiam in prioribus publicationibus Athanasii Welykyj: *S. Iosaphat Hieromartyr. Documenta Romana beatificationis et canonisationis*, Vol. 1-3, Romae 1952-1967.

vel ad eosdem datas, ita ut supradictae Ucrainorum publicationes omnium hactenus typis impressarum collectionum, quae documenta nuntiaturae apostolicae in Polonia publicent, collectionem procul dubio longe copiosissimam et locupletissimam efficiant.

Evidentes ob causas minorem fontium editorum copiam afferunt Polonis historiae studiosis aliae paulo post inchoatae actorum nuntiaturarum editiones, imprimis Gallicae. Anno enim 1961 Facultas Historiae Ecclesiasticae Universitatis Gregorianae et Schola Gallica Romana (École Française) inceperunt bene delineatam editionem *Actorum Nuntiaturae Gallicae*. Optime ordinati laboris et industriae editorum testes sunt 16 usque ad a. 1984 publicata volumina, epistularum commercium continentia nuntiorum apostolicorum in Gallia, qui annis 1535-1686 munere suo functi sunt[489].

Recens consilium acta nuntiaturae edendi captum est ab Academia Historiae Lusitana (Academia Portuguesa da História), quae Academiae Belgicae sodali, Carolo Martiali de Witte OSB, demandavit, ut acta vetustissima nuntiaturae Lusitanae elaboraret eaque edenda curaret. Itaque 1980 a. Olisipone in lucem prodiit ingens (800 paginis constans) volumen, cui inscriptum est: *La correspondance des premiers nonces permanents au Portugal 1532-1553*, signatum volumen II. Volumen vero I quinque annis post, a. 1985, divulgatum est, in quo De Witte profuse illustrat historiam illius quidem antiquissimae, sed simul recentissimae, si publicationem eius actorum consideres, permanentis nuntiaturae Europeae, necnon delineat quaestiones cum eius editione coniunctas.

Inter opera historicorum exterorum, quae nostra interest, annotari tandem debet editoriale inceptum, quod non directe ad nuntiaturas, sed ad omnis generis Sanctae Sedis actionem tempore secundi conflictus gentium annis 1939-1945 illustrandam refertur, cui titulus *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la seconde guerre mondiale,* a Petro Blet, Roberto Graham, Angelo Martini et Burchardo Schneider, professoribus Pontificiae Universitatis Gregorianae mandatu summi pontificis Pauli VI curatum ac editum. In duobus praesertim illius seriei voluminibus aliquot breves nuntii et epistulae Philippi Cortesi, eiusque nuntiaturae consiliarii Alafridi Pacini, publicantur, quae - Tabulario Secretariatus Status ab anno 1922 nondum accessibili - hanc ultimam nuntiaturam II Reipublicae Polonae aliquantulum melius notam reddunt, quam duas illam antecedentes[490].

Conatus studiaque Polonorum in explorandis atque edendis actis nuntiaturae apostolicae in Polonia, finito superiore omnium gentium bello sus-

[489] Cfr. ANG 16: *Correspondance du nonce en France Fabrizio Mirto Frangipani (1568-1572 et 1586-1587), nonce extraordinaire en 1574, 1557-1576 et 1578*, ed. A. Lynn Martin et R. Toupin, Rome 1984 (in tegumento elenchus omnium 15 voluminum antea editorum).

[490] Cfr. volumina ADS I/1: *Le Saint Siège et la guerre en Europe. Mars 1939 - Août 1940*, 2 ed., Città del Vaticano 1970; ADS III/1-2: *Le Saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les Pays Baltes, 1939-1945*, Città del Vaticano 1967. Aliqua inveniri possunt etiam in reliquis voluminibus (cfr. Tab. LX).

cepta, quamvis in comparatione cum aliorum editorum successibus nimis dispersa et ideo minus facile apparentia sint, minime tamen contemnenda esse videntur. Nam praeter tot magnas difficultates et impedimenta, quae nemo est qui ignoret, suscipiebantur tamen, et non solum a plurium editorum collegiis, sed etiam a singulis.

Itaque primo notandum est Thecas Romanas, quae parce ab historicis in Polonia viventibus ante et statim post superius bellum confectum usurpabantur, accessu ad archiva extera praecluso, post annum 1956 largiore, ut dicitur, manu usurpari coeptas esse. Nominandi sunt praesertim editores documentorum vitam et opera Ioannis Zamoyski (1542-1605) illustrantium, qui ab initio huius editionis, a. 1904 inchoatae et nondum expletae, nunquam Thecis Romanis uti cessaverunt, multas epistulas nuntiorum ab Andrea Caligari usque ad Hippolytum Aldobrandini (1578-1588) publici iuris facientes[491]. Ultimus eorum, Casimirus Lepszy, qui expeditionibus impeditis thecarum Cracoviae curam habebat, usus est eis etiam ad alia opera sua historica componenda[492]. Usi sunt eis etiam Adamus Kersten (in pluribus operibus, quae historiam Poloniae medio XVII saeculo illustrant)[493] et Vladislaus Czapliński eiusque discipuli, qui ope epistularis commercii nuntiorum primae saec. XVII partis, in apographis Thecarum Romanarum conservati, historiam dietarum regni elucidare volebant[494]. Ob crescentem tamen in dies inter alios quoque Polonos historiae studiosos eiusmodi nondum satis exploratorum fontium vim attrahendi factum est, ut recens Statio Microphotographica, quam vocant, Bibliothecae Nationalis Varsaviensis copias microphotographicas omnium thecarum conficere coepisset, quo viris doctis facilior ad eas aditus redderetur.

Studia tamen ac explorationes nuntiaturae apostolicae in Polonia non circumscribuntur solum ad opera Expeditionum Romanarum consultanda. Inchoati sunt etiam novi labores. Inter collegiales, ut ita dicamus, fontium nuntiaturae exploratores adnumerandum est Institutum Historicum Polonicum Romae, et praecipue conditor eius et usque ad mortem (a. 1982) moderator, Valerianus Meysztowicz. Quod Institutum sibi imprimis proposuit fontes ad historiam Poloniae spectantes, in tabulariis exteris asservatos, publici iuris facere. Propterea in praecipua eius publicatione, *Elementa ad Fontium Editiones* inscripta, ordine, quo in tabulariis dispositae et collocatae sunt, inter alia documenta typis divulgatae sunt, in extenso vel in regestis, etiam permultae epistulae aliaque acta nuntiorum apostolicorum in Polonia. Editionem id genus documentorum inchoavit Wanda Wyhowska De Andreis, quae annis

---

[491] *Archiwum Jana Zamojskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, T. 1-4, ed. W. Sobieski, J. Siemieński, K. Lepszy, Warszawa-Kraków 1904-1948, cfr. bibliographiam.

[492] Praesertim Thecis Romanis 42 et 44 ad nuntiaturam Hannibalis de Capua spectantibus, cfr. bibliographiam in Tab. XIII.

[493] Cfr. eius opera in bibliographia in Tab. XXVI-XXVIII.

[494] Cfr. bibliographiam in Tab. XXI-XXVI.

1961-1965 publicavit 5 volumina epistularum commercii card. Virginii Orsini eiusque consanguineorum et familiarium cum Polonis (3 volumina regestorum et 2 selectorum textuum in extenso)[495], quod multo sudore in copiosissimo Ursinorum tabulario Romae repperit et exquisivit[496]. Maiorem partem huiusmodi litterarum commercii efficiunt epistulae, annis 1647-1676 ad nuntios et a nuntiis datae. A. 1962, quinto volumine *Elementorum*, a Paulo Collura publicata sunt regesta epistularum Cosmi et Ioannis de Torres, quae in gentis ipsorum tabulario Aquilae servantur[497]. Anno autem 1970 V. Meysztowicz et W. Wyhowska in extenso ediderunt integrum litterarum commercium Farnesiorum cum Polonis et nuntiis apostolicis in Polonia, annos 1535-1772 complectens (ex collectione *Carte Farnesiane* Parmae custodita)[498], et 63 epistulas nuntii Ioannis Andreae Caligarii, in Archivo Capitulari eius dioecesis in oppido Brisighella asservatas[499]. Hic elenchus clauditur volumine epistularum, maximam partem a Berardo Bongiovanni ad card. Ioannem Morone annis 1560-1563 datarum, a. 1984 a Carolina Lanckorońska publicato[500].

Extra seriem *Elementorum* studia quaedam minora sociorum Instituti, nuntiaturae Polonae dicata, divulgata sunt in eiusdem Instituti ephemeride "Antemurale" nuncupata. In qua a. 1965 Wyhowska De Andreis repertorium publicavit epistularum nuntii Andreae Santacroce, annis 1690-1691 datarum, quae in parte Vaticana gentis eius tabularii conservantur[501], et Meysztowicz similem elenchum epistularum card. Fabricii Spada ad eundem nuntium a. 1694 datarum, quae in codice Vaticano, *Nunziatura di Polonia* ms. 354A inveniuntur, conficiendum curavit[502]. Tribus annis post in eadem ephemeride prodiit brevissima relatio Antonii Martinelli de card. Hippolyti Aldobrandini legatione in Polonia, a V. Meysztowicz edita[503]. Idem Meysztowicz auctor est

---

[495] Cfr. *Repertorium rerum Polonicarum ex Archivo Orsini in Archivo Capitolino*, P. 1-3, Romae 1961-1964 (EFE III, VII, X); *Collectanea ex rebus Polonicis Archivi Orsini in Archivo Capitolino Romae*, P. 1-2, Romae 1965-1968 (EFE XIV, XVIII).

[496] Cfr. supra, cap. I, p. 69.

[497] *Repertorium rerum Polonicarum ex Archivo Dragonetti de Torres in Civitate Aquilana*, Romae 1962 (EFE V).

[498] *Documenta Polonica ex Archivo Parmensi*, P. 1-2, Romae 1970 (EFE XXII, XXIII).

[499] *Documenta Polonica ex Archivo Capitulari in Brisighella*, Romae 1970 (sunt II pars voluminis XXIII EFE).

[500] *Documenta ex Archivo Ioannis Morone ad Poloniam spectantia, quae in Archivo Secreto Vaticano servantur*, Romae 1984 (EFE LVIII).

[501] *De documentis Polonicis Archivi Marchionum Santacroce in Archivo Secreto Vaticano*, "Antemurale", 9 (1965), p. 23-39; cfr. supra, cap. I, p. 69.

[502] *De litteris, quas card. Fabritius Spada, Secretarius Status, ad Andream Santacroce, nuntium apostolicum in Polonia, a. 1694 scribebat*, ibidem, p. 11-19. De fortuna huius codicis vide supra, cap. I, p. 45.

[503] *Antonii Martinelli relatio de Hippolyti Aldobrandini legatione ad Sigismundum III regem Poloniae*, "Antemurale", 12 (1968), p. 29-42. In eodem numero Meysztowicz publicavit etiam relationem caerimoniarii pontificii Alaleoni de legatione cardinalis Radziwiłł in Polonia a. 1592, cfr. *Caeremoniarii anonymi relatio de cardinalis Georgii Radziwiłł legatione ad Sigismundum III regem Poloniae (A. 1592)*,

etiam brevis et concisae descriptionis nuntiaturae Achillis Ratti, annis 1918-1921 in Polonia peractae, quam a. 1969 publicavit uti sui generis responsum ad captiosam et non sine ira et studio exaratam eiusdem nuntiaturae descriptionem, a. 1953 a Iaroslao Jurkiewicz divulgatam[504], qui aliis quoque lucubrationibus suis nuntios apostolicos, in II Republica Polona munere suo functos, detrectare et infamare non dubitavit[505]. Hic notandum est marxisticam etiam, ut vulgo dicunt, interpretationem operis nuntiorum II Reipublicae, de quibus etiam aliqua nova in antiquo Tabulario Ministerii Relationum Exterarum invenit, dedisse Vieslaum Mysłek, maiore tamen spiritu honestatis imbutam et scientificis rationibus suffultam[506].

Longe alio spectant labores, partim etiam ad nuntiaturas pertinentes, qui a Pontificio Instituto Studiis Ecclesiasticis promovendis suscipiuntur. Institutum istud annis 1957-63 Romae eo fundatum est, ut "recenseret, ordinate elaboraret et tam per expeditam atque tempestivam informationem, quam continuam "microfilmatarum" taeniolarum coacervationem, historiae studiosis aditu faciliores redderet copiosas fontium collectiones"[507], quae in variis tabulariis asservantur. Quae tamen documentorum coacervatio non "secundum determinatas quaestiones"[508] perficitur. Quam ob rem multae id genus "microfilmicae" taeniolae, quae nuntiaturarum documentationem in Archivo Vaticano collectam (praecipue in sectionibus *Nunziatura di Polonia* et *Archivo Nuntiaturae Varsaviensis*) et tabulariis Italicis[509] continent, documen-

ibidem, p. 43-75.

[504] Cfr. V. Meysztowicz, *La nunziatura di Achille Ratti in Polonia,* in: *Pio XI nel trentesimo dalla morte*, Milano 1969, p. 177-203; J. Jurkiewicz, *Nuncjatura Achillesa Ratti w Polsce* [De nuntiatura Achillis Ratti in Polonia], Warszawa 1953.

[505] Cfr. eius *Stosunki polsko-watykańskie w latach 1918-1939. Materiały archiwalne,* [Relationes Polono-Vaticanae annis 1918-1939. Documenta archivalia], Warszawa 1955; *Watykan a Polska w okresie międzywojennym (1918-1939)* [Sancta Sedes et Polonia inter duo bella] in: *Szkice z dziejów papiestwa,* Warszawa 1961, p. 477-502.

[506] Cfr. *Kościół katolicki w Polsce w latach 1918-1939 (Zarys historyczny).* [Ecclesia Catholica in Polonia a. 1918-1939. Adumbratio historica], Warszawa 1966 passim, praesertim p. 155-161, 184-185.

[507] Cfr. H. Fokciński, *Powstanie i działalność Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie* [De fundatione et opera Pontificii Instituti Studiorum Ecclesiasticorum Romae], "Informationes", 1(1976), p. 8.

[508] Ibidem, p. 8.

[509] Cfr. indicem taeniolarum "microfilmicarum" ad singulas collectiones AV pertinentium (status a. 1976) in "Informationibus", 1 (1976), p. 57-58; cfr. etiam H. Fokciński, *Stan i perspektywy informacji źródłoznawczej o polonikach archiwalnych we Włoszech* [De statu praesenti et futuro informationis de Polonicis, quae in tabulariis Italicis servantur,], KH, (1975), p. 811-820. Ex Bibliotheca Vaticana pauca manuscripta "microfilmata" sunt; eorum recensio facta est ope veterum inventariorum, praecipue relationum Bronislai Dembiński et Vladislai Abraham (cfr. supra, notas 184, 274, 276), cfr. H. Fokciński, T. Zdziech, *Biblioteca Apostolica Vaticana. Rys historyczny, zasoby biblioteki i ich podziały, omówienie serii, w których Instytut prowadził poszukiwania* [Bibliotheca Apostolica Vaticana. Descriptio historica, collectiones Bibliothecae et earum divisiones, series, in quibus Institutum explorationem peregit], "Informationes", 2 (1980), p. 7-27. Praeter Vaticanum recensita sunt Polonica in *Fondo Aldobrandini* in Tabulario Doria Landi Pamfili (cfr. supra, cap. I, p. 60), et in nonnullis tabulariis monasterialibus, cfr. H. Fokciński, *Z działalności Instytutu w latach 1980-1982* [De opera Instituti annis 1980-1982], "Informationes", 3 (1984), p. 125-126.

ta, quae nostra interest, eo ordine disposita nobis suppeditant, quo in tabulariis collocata et ordinata servantur. Inveniri et accedi tamen possunt ope et auxilio catalogorum, qui a sociis Instituti data opera confecti sunt.

Tertium tandem institutum Polonum, quod colligendis et investigandis fontibus, ad nuntiaturam Polonam attinentibus, dat operam, est Catholica Universitas Lublinensis. Itaque a. 1959 et 1962 eiusdem athenaei Institutum Geographiae Historicae Ecclesiae Polonae (praeside Georgio Kłoczowski) in Tabulario Vaticano explorationem suscepit, perlustrando imprimis collectiones *Archivi Nuntiaturae Varsaviensis* et *Archivi Consistorialis* (documenta ad processus informativos episcoporum spectantia, relationes de statu dioecesium)[510]. Proposita tamen sociorum eiusmodi instituti non eo tendebant, ut fontium nuntiaturarum editiones susciperent vel singularum elaborationem temptarent, sed ut potius documentis ad elaborandam historiam socialem et administrativam, ut ita dicamus, Ecclesiae Polonae uterentur. Quam ob rem investigatorum Lublinensium animi ad illa imprimis documenta advertuntur, quae in Archivo Nuntiaturae collecta erant tempore perquisitionis, a. 1772 a nuntio Iosepho Garampio inter episcopos et ordines religiosos peractae, quae ad statum Ecclesiae numericum et administrativum, curam animarum et similia spectabat. Eiusmodi documentorum exploratio Ludomiro Bieńkowski ansam dedit ad scribendam primam, valde accuratam, historiam Archivi Nuntiaturae Varsaviensis[511]. Eorum vero diligentior examinatio et elaboratio fructum edidit aliquas dissertationes de statu et condicione ordinum religiosorum, paroeciarum et curae animarum in Polonia circa a. 1772[512].

Aliud vero institutum Catholicae Universitatis Lublinensis - Institutum scil. Historiae Ecclesiae penes eiusdem athenaei Facultatem Theologicam exsistens - patrocinatur laboribus auctoris huius expositionis, qui inde ab a. 1972 investigandae origini et ordinationi nuntiaturae Polonae[513], indagando statui studiorum et editionum[514] cognoscendisque nuntiaturis, quae initio

---

[510] Cfr. J. Kłoczowski, *Kwerenda polska w archiwach watykańskich w 1962 r.* [De exploratione Polona in Tabulariis Vaticanis a. 1962 peracta], "Przegląd Historyczny", 55 (1964), p. 257-266; de investigatione Vieslai Müller in sectione *Nunziature Diverse*, cfr. supra, cap. I, p. 45-46.

[511] *Archiwum Nuncjatury Warszawskiej*, SZ, 21 (1976), p. 125-133.

[512] *Zakony męskie w Polsce w 1772r.* [Ordines religiosi masculini in Polonia a. 1772], red. L. Bieńkowski, J. Kłoczowski, Z. Sułowski, Lublin 1972; S. Litak, *Struktura terytorialna Kościoła Łacińskiego w Polsce w 1772r.* [Ordinatio territorialis Ecclesiae Latinae in Polonia a. 1772], Lublin 1980; J. Flaga, *Duszpasterstwo zakonów w Polsce w drugiej połowie XVIII w., 1767-1772* [De cura animarum, ab ordinibus religiosis in Polonia exercita XVIII saeculi parte posteriore, 1767-1772], Lublin 1986.

[513] *Geneza nuncjatury polskiej* [De origine nuntiaturae Polonae], "Folia Societatis Scientiarum Lublinensis", 16 (1974), Humanistica 2, p. 123-132; *Zur Entstehung und Organisation der polnischen Nuntiatur bis 1572*, MÖSA, 33 (1980), p. 58-76.

[514] *Stan przygotowania do druku korespondencji nuncjuszów w Polsce do roku 1572* [De statu parandae editionis litterarum commercii nuntiorum ap. in Polonia usque ad a. 1572], SZ, 18 (1973), p. 199-206.

regni Sigismundi Augusti in Polonia fuerunt[515], animum intendit.

Praeter historiae studiosorum collegia, de quibus supra diximus, superiore confecto bello labores et studia, actis nuntiaturae publicandis destinata, etiam a singulis rerum gestarum studiosis suscipiebantur. Itaque Vladislaus Pociecha in opere suo principali, quod de Bona regina Poloniae scripsit, fontibus nixus, de nuntiis in Polonia vetustissimis multa attulit[516]. Sophia Sułowska dissertationem de nuntiatura Honorati Visconti in Universitate Varsaviensi referendam a. 1948 proposuit[517]. Sbigneus vero Szostkiewicz, qui primus ex Polonis in Archivo Santacroce explorare coeperat, a. 1956 edidit ex eodem tabulario ex Archivi Vaticani sectionibus *Nunziatura di Polonia* et *Nunziatura di Svizzera* selectas 438 epistulas Iacobi Cantelmo, ad Secretariatum Status annis 1687-1688, id est tempore illo, quo munere nuntii extraordinarii in Polonia fungebatur, datas[518]. Quae editio explevit publicationem epistularum eiusdem nuntii a. 1689 datarum, quam Erasmus Rykaczewski ex apographis, ab Ioanne Baptista Albertrandio in tabulario Theatinorum Neapolitano confectis, parandam curavit[519]. Annis 1959-1971 in duabus editionibus, relationes legatorum exterorum in Polonia complectentibus, maximi momenti fragmenta diarii Ioannis Pauli Mucante[520], necnon relationum Berardi Bongiovanni, Iulii Ruggieri, Ioannis Francisci Commendone et Honorati Visconti iterum typis impressa sunt[521]. Inter memoratos discipulos Vladislai Czapliński, qui post exactum annum 1965 in Athenaeo Vratislaviensi Regni Poloniae comitiorum historiae investigandae operam dabant Thecis Romanis innixi, a. 1975 Ioannes Pietrzak dissertatiunculam etiam de nuntiatura Cosmi de Torres (1621-1623) publicavit[522]. Tandem, ut hactenus publicata studia recensenda concludamus, epitomen historiae *Nuntiaturae apostolicae* II Reipublicae Polonae anno 1979 Hieronymus Wyczawski, professor Acade-

---

[515] *Król i nuncjusz. Berard Bongiovanni i Zygmunt August w latach 1560-1563* [De rege et nuntio. Berardo Bongiovanni et Sigismundo Augusto annis 1560-1563], in: *Studia i materiały*,, Instytut Studiów Kościelnych, Rzym 1972, p. 43-68; *Papiestwo-Polska 1548-1563. Dyplomacja.* [Relationes diplomaticae inter papatum et Poloniam a. 1548-1563], Lublin 1977 (pars I: amplior disceptatio de origine nuntiaturae Polonae; historia nuntiaturarum H. Martinengo, M. A. Maffei, A. Lippomano, C. Mentovato et B. Bongiovanni; ordinatio nuntiaturae eodem tempore accuratius descripta).

[516] *Królowa Bona (1494-1557). Czasy i ludzie odrodzenia* [Regina Bona 1494-1557. De hominibus, qui tempore renascentium litterarum, ut aiunt, fuerunt], T. 1-4, Poznań 1949-1950, passim.

[517] *Działalność nuncjusza Viscontiego w Polsce (1630-1635)* [De actione nuntii H. Visconti in Polonia 1630-1635], "Roczniki Humanistyczne KUL", 9 (1960), fasc. 4, p. 31-99.

[518] Publicatae in *Sacro Poloniae Millennio*, Vol. 3, Rzym 1956, p. 51-279.

[519] Cfr. supra, notam 88.

[520] Cfr. A. Przyboś, R. Żelewski, *Dyplomaci w dawnych czasach. Relacje staropolskie z XVI-XVIII stulecia* [Publici oratores antiquis temporibus. Veteres relationes de Polonia saec. XVI-XVIII], Kraków 1959, p. 135-158 (fragmenta iterum typis excusa ex *Zbiór pism* [Opera collecta], edito a I. Niemcewicz, vol. 2, p. 97-150, cfr. supra, notam 95).

[521] Cfr. *Cudzoziemcy o Polsce. Relacje i opinie* [Homines peregrini de Polonia. Sententiae et opiniones], selegit et edidit I. Gintel, T. 1, Kraków 1971 passim.

[522] *Nuncjusz Cosmas de Torres w Polsce (1621-1622)* [De nuntio Cosmo de Torres in Polonia], "Sobótka", 30 (1975), p. 243-253.

miae Theologicae Varsaviensis studiosis suppeditavit, concisas descriptiones operae quattuor nuntiorum, qui annis 1918-1939 in Polonia fuerunt, publicando[523].

Contributa ad editionem actorum nuntiaturae Polonae promovendam eiusque historiam investigandam afferunt quoque exteri rerum gestarum studiosi. Itaque a. 1961 A. M. Ammann edidit relationem *De itinere Moscovitico* Antonii Possevini, a. 1581 facto[524], anno vero 1963 A. Marani publicavit instructionem Hieronymi Martinengo, a. 1548 ipsi datam[525]. Contributa ad cognoscendam historiam vinculorum, quae inter nuntium Angelum M. Durini et Polonos intercedebant, a. 1973 D. Caccamo et S. Graciotti typis divulgaverunt[526]. De conatibus Sigismundi III Vasa Poloniae regis annitentis, ut nuntio Claudio Rangoni cardinalatus dignitas conferretur, Valtherus Leitsch opus suum dedicavit[527], permultis autem actis legati Ioannis Francisci Commendone et nuntiorum Vincentii Dal Portico et Vincentii Lauro ad conscribendam historiam Habsburgorum coronam regni Poloniae ambientium a. 1984 nixa est Germana rerum gestarum studiosa Almut Bues[528]. Eodem anno L. Tacchella Italico sermone publici iuris fecit quartam iam dissertationem de nuntiatura Aloisii Lippomano[529].

Inter illos, qui superiore finito omnium gentium bello investigandis et in lucem edendis epistulis et actis nuntiorum apostolicorum in Polonia assidue incumbunt, peculiarem sane occupat locum Ioannes Wladislaus Woś. Elaborata enim ab eo et partim publicata diaria legationum et epistularum commercii Hippolyti Aldobrandini (1589/9) et Henrici Caetani (1596/7) cardinalium[530] ad nostros usque dies sunt unicae temptationes illa non contem-

---

[523] *Nuncjatura apostolska*, in: *Historia Kościoła w Polsce*, T. 2/2: *1918-1945*, Poznań 1979, p. 23-26.

[524] "Antemurale", 6 (1960/61), p. 1-85.

[525] *Instruzioni all'Abate Gerolamo Martinengo. Nunzio in Polonia*, "Commentari dell'Ateneo di Brescia", 1963, p. 229-232.

[526] D. Caccamo, *Il nunzio Durini (1767-1772) e la prima spartizione della Polonia*, in: *Italia, Venezia e Polonia tra Illuminismo e Romanticismo*, Firenze 1973, p. 37-68; S. Graciotti, *Il nunzio Durini e la Polonia letteraria del tempo di Stanislao Augusto*, ibidem, p. 69-105.

[527] *Die Bemühungen Zygmunts III. von Polen um die Kardinalswürde für Claudio Rangoni*, MÖSA, 31 (1978), p. 41-51.

[528] *Die habsburgische Kandidatur für den polnischen Thron während des ersten Interregnums in Polen 1572/3*, Wien 1984.

[529] *Paolo IV e la nunziatura in Polonia di Luigi Lippomano, vescovo di Verona (1555-1557)*, in: *Dalla Chiesa Antica alla Chiesa Moderna. Miscellanea per il Cinquantesimo della Facoltà di Storia Ecclesiastica della Pontificia Università Gregoriana*, Roma 1983, p. 231-260.

[530] *Contributo per la pubblicazione del Diario di viaggio in Polonia (1596-1597) di Giovanni Paolo Mucante*, "Bollettino Senese di Storia Patria", 73-76 (1966-1968), p. 252-277; *La legazione diplomatica in Polonia del card. I. Aldobrandini in una lettera di Emilio Pucci*, "Rinascimento", 21 (1970), p. 219-234; *Il diario di viaggio in Polonia di Giovanni Paolo Mucante, maestro di cerimonie del card. legato Enrico Caetani*, "Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa", Serie III. fasc. 3 (1973), p. 605-613); *Rzymianin Giovanni Paolo Mucante o Polsce w końcu XVI w.* [Ioannes Paulus Mucante Romanus de Polonia saeculo XVI exeunte quid senserit], SZ, 21 (1976), p. 119-123.

nenda historiae monumenta Italis quoque historiae studiosis aditu faciliora reddendi. Idem sibi proposuit auctor, cum a. 1984 volumen litterarum commercii Hannibalis de Capua Romae publicavit[531]. Volumen illud cogitatum uti "materiali per una biografia", continet documenta ita selecta, ut non solum viris doctis Polonis, sed etiam historiae Neapolitanae studiosis, cuius civitatis nuntius noster episcopus fuit, quodammodo utilia esse possint. Quod quidem propositum facile intellegi potest, quamquam nonnihil ambiguum et controversum esse videtur. Nihilo tamen minus volumen hoc, ad partem philologicam quod attinet, accurate praeparatum et editum, emendato apparatu critico instructum, haud dubie optimam et hucusque ultimam effecit temptationem actorum nuntiaturae Polonae edendorum, ex quo tempore a. 1951 ultimus fasciculus epistularum et actorum nuntiaturae Alberti Bolognetti in lucem prodiit.

Ut tandem concludamus, dicere possumus, 200 et etiam supra annorum labores et studia, in investiganda atque edenda acta nuntiaturae Polonae eiusque historiam cognoscendam impensa, cum studiis et operibus historicorum et editorum ceterarum nuntiaturarum comparata, ingentem sane, quamquam non satis coordinatam et propter non magnum publicatorum operum numerum minus apparentem, ostendere operam editorum et historiae patriae studiosorum, ex quibus imprimis Ioannes Albertrandi et participes Expeditionum Romanarum Academiae Scientiarum Cracoviensis gratam perpetuamque posterorum memoriam meruerunt.

(*Latine vertit Lucianus Olech*)

---

[531] *Annibale di Capua. Materiali per una biografia*, Roma 1984. Cfr. rec. W. Tygielski in KH 92 (1985), p. 134-136.

INSTRUCTIO AD EDITIONEM

Praemissa

Institutum Historicum Polonicum Romae, capto consilio de edendis omnibus epistulis et actis nuntiorum apostolicorum in Polonia, sibi imprimis proponit: a) rerum gestarum studiosis, praecipue Polonis, minus arduum reddere aditum ad copiosissimum corpus fontium, qui non prorsus ignoti quidem sunt, sed hactenus minima tantum ex parte a viris doctis explorabantur et usurpabantur; b) activo modo se inserere operae illorum, qui in aliis Europae regionibus eiusmodi editionibus incumbunt (*Nuntiaturberichte*); c) coordinare magisque uniformes efficere editorum Polonorum conatus, qui superiore bello confecto modo potius selectivo suscipiebantur, et ita desiderio satisfecere eorum, qui reditum vindicant "ad fontium editiones per series faciendas tamquam unicum efficax instrumentum, quo praesenti in hac re dissipationi occurri possit"[1].

Huiusmodi ergo propositum nostrum re ipsa continuat et continuare cupit labores, a Commissione Historica Academiae Scientiarum Cracoviensis inchoatos, talibus praesertim adhibitis operandi rationibus et methodis, ad quas - non sine multis emendationibus - Academia pervenit illo temporis spatio, quod recens omnium gentium bellum directe praecessit. Praecipuam vero ansam et quasi stimulum ad continuandam eiusmodi editionem Institutum Historicum sibi sumendum existimat ex operibus sui primi moderatoris, Valeriani Meysztowicz, qui ipse elaboravit et publici iuris fecit accuratum repertorium rerum, in illa Tabularii Vaticani parte servatarum, quae *Archivum Nuntiaturae Varsaviensis* nuncupatur, et cuius cura et patrocinio simile repertorium publicatum est ad alteram quoque seriem actorum nuntiaturae Polonae, quae scil. sub nomine *Nunziatura di Polonia* nota est[2]. Post edita supranominata opera, secuta sunt non pauca volumina, litterarum commercium nuntiorum continentia, tam ab ipso Meysztowicz, quam ab aliis Instituti membris publicata[3].

Haec facultas omnia acta nuntiaturae Polonae gradatim edendi Instituto Historico oblata est a Fundatione Lanckoroński, promovendis omnis generis studiis res Polonas spectantibus inde ab initio destinata. Institutum tamen Historicum, etiamsi omnia nuntiaturae monumenta per gradus edere sibi

---

[1] Cfr. L. Łysiak, *O wydawaniu źródeł historycznych* [De edendis fontibus historicis], KH, 90 (1983), p. 145; quod postulatum, quod attinet ad edenda acta nuntiaturae Polonae, repetivit Adalbertus Tygielski, cfr. eius recensionem editionis litterarum commercii Hannibalis de Capua, KH 92 (1985), p. 136.

[2] Cfr. supra, cap. II, p. 154-155.

[3] Cfr. supra, cap. II, p. 166-167.

proponit, minime ius sibi praecipuum vindicat ad eiusmodi editionem curandam. Fontes enim explorandi et in lucem edendi tot et tanti sunt, ut in multos annos multorum editorum diligentiae et labori omnino sufficiant.

Antequam tamen ad editionem ipsam accederemus, operae pretium visum est accuratius examinare historiam studiorum, de nuntiaturis Polonis hucusque peractorum, in comparatione cum laboribus ab historicis et editoribus in aliis Europae regionibus perfectis. Historia in hac re se vere magistram esse ostendit. Praedecessorum enim usus et experientia, praecipue vero Commissionis Historicae Academiae Scientiarum Cracoviensis, necnon illorum editorum, qui in exteris laboris sui uberiorem rettulerunt fructum, effectum est, ut et ipsa laboris ordinatio et documenta publicandi ratio diligenter perpendi ac considerari potuerit.

Eiusmodi considerationem secuta est **totius editionis dispositio.** Perpensis enim difficultatibus, in quas incurrerunt editores *Nuntiaturberichte aus Deutschland* et quas superare vix possunt[4], statuimus reicere regulam, ab Academia Scientiarum Cracoviensi, exemplo editorum Germanorum receptam et observatam, iuxta quam tota editio in series dividenda esset[5]. In eius locum magis opportunum visum est introducere divisionem in tomos ordine numerico digestam. Talis tamen dividendi ratio, nullo temporum servato ordine, usurpata ab editoribus *Actorum Nuntiaturae Gallicae*, non omnino incommodis est vacua, nam indicat quidem verum certumque numerum voluminum, quae iam sunt edita, sed minus ordinatam reddit chronologiam nuntiaturarum, quarum acta publicata sunt[6]; ratio vero elaborandi et numerandi tomos singulis nuntiaturis dicatos, servato nuntiorum ordine chronologico, quam Itali sequuntur et qua voluminum numerationem cum chronologia conciliare nituntur, minus idonea visa est, postquam apparuit non unumquemque editorem elaborandis pluribus voluminibus, uni tantum nuntio destinatis, vacare posse, et propterea a primis inde voluminibus editionis *Nunziature d'Italia* eorum numerationem lacunosam apparere[7].

Quam ob rem ad vitanda huiusmodi incommoda, statuto completo omnium legatorum et nuntiorum Sanctae Sedis in Polonia catalogo, decrevimus inde a principio totam editionem ordine chronologico in tomos dividere, unicuique nuntio vel legato unum tomum destinando, qui in tot partes (volu-

[4] Quas difficultates iam a. 1932 annuntiavit L. Just (EPN,,p. 247. Exemplo esse possunt acta nuntiaturae Ioannis Delfino (1571-1573), quorum partem primam ediderunt Austriaci in serie II (NBD II/7: *Nuntius G. Delfino und Kardinallegat G. F. Commendone, 1571-1572*, herausg. von J. Rainer, Graz-Köln 1967), alteram vero Germani in serie III, volumen 6 (NBD III/6: *Nuntiatur G. Delfinos (1572-1573)*, bearb. von H. Goetz, Tübingen 1982); de hoc incommodo scribit etiam ipse Goetz, cfr. ibidem, p. VII).

[5] Cfr. supra, cap. II, p. 138.

[6] ANG. Volumen primum, annos 1535-1540 complectens, sequitur volumen secundum (1583-1586), volumen autem tertium est continuatio primi (1541-1546), etc. (cfr. supra, cap. II, p. 165).

[7] Ex. gr. in serie *Nunziature di Venezia*, post editionem annis 1958-1960 duorum primorum voluminum, a. 1967 publicatum est volumen quintum; ad hodiernum usque diem desiderantur volumina 3-4. Similiter in *Nunziature di Napoli* deest volumen 2 (cfr. supra, cap. II, p. 163).

mina) subdividi poterit, quot necessitas postulabit[8]. Adhibita tali dividendi ratione - ab editoribus nuntiaturae Coloniensis iam recepta et comprobata[9] - licebit parandae editioni actorum cuiuslibet nuntii operam dare, quotiescumque idoneus eorum editor ad manum esse poterit; licebit quoque cogitare et temptare editiones, varias historiae humanae aetates respicientes. Cum tamen et hic dividendi modus id habeat incommodi, quod tomi in lucem prodire poterunt non servata eorum numerica successione, propterea - ut eiusmodi malo ex parte saltem occurratur - in appendice huius introductionis apponere placuit completum indicem tomorum una cum tabulis, continentibus principales notitias de unoquoque nuntio vel legato pontificio, qui in Polonia munere suo fungebatur.

Alia quae orta est quaestio fuit, **a quo nuntio incipienda et in quo finienda esset editio.** Editores Germani a. 1892 inchoaverunt suos *Nuntiaturberichte* a Petro Paulo Vergerio, qui annis 1535-1536 munere nuntii apud imperatorem functus est[10], cum non pauca acta nuntiorum, qui illum antecesserunt, iam prius edita sint[11]. Cum tamen postea alia documenta, illuc usque ignota, reperta sint, vetustiores autem editiones minus accurate elaboratae vel accessu difficiliores fuerint, ab a. 1963 in appendice ad primam seriem (1533-1559) coepta sunt publicari "volumina integrantia", incipiendo inde a legatione card. Laurentii Campeggio et nuntiatura Hieronymi Aleandro (1530-1532)[12]. A. 1958 Franciscus Gaeta inchoavit editionem actorum unius ex veterrimis nuntiaturis, scil. nuntiaturae Venetae (a. 1485 institutae), non nisi ab a. 1533, argumentum adducens documenta anteriora nimis imperfecta et disiecta esse[13]. Nihilominus tamen eodem adhuc anno extra ordinem edidit 153 documenta, ad tempus ante a. 1533 spectantia[14]. Similiter et Galli nuntiaturae suae editionem ab a. 1535 inceperunt, nam pars actorum nuntiorum, qui Clemente VII pontifice maximo (1523-1534) fuerunt, iam a I. Fraikin a. 1906 publicata erat[15]. Nunc autem a nimis multis vetustioris nun-

---

[8] Internuntii et legati extraordinarii inserentur volumini illius nuntii, cum quo vel post quem munere suo fungebantur.

[9] Non restiterunt tamen temptationi volumina iterum in partes dividendi, cfr. NBD *Kölner Nuntiatur* V/1,1 et V/1,2.

[10] Cfr. supra, cap. II, p. 112.

[11] I.a. commercium litterarum Laurentii Campeggio ex annis 1524-1525 editum est una cum epistulis nuntii Budensis, Ioannis Pulleoni, a V. Fraknói (*Relationes oratorum pontificiorum 1524-1526*, Budapest 1884).

[12] NBD, I. Abteilung (1533-1559), Ergänzungsbände 1-2, bearb. G. Müller, Tübingen 1963-1969.

[13] Cfr. *Nunziature di Venezia*, Vol. 1 (*12 III 1533 - 14 VIII 1535*), a cura di F. Gaeta, Roma 1958, p. IX. Similiter P. Villani editionem actorum nuntiaturae Neapolitanae nonnisi ab a. 1570 incepit (Roma 1962).

[14] Cfr. F. Gaeta, *Origine e sviluppo della rappresentanza stabile pontificia in Venezia (1485-1533)*, "Annuario dell'Istituto Storico Italiano per l'Età Moderna e Contemporanea", 9-10 (1957-1958), p. 63-281. In eodem volumine P. Villani edidit 242 epistulas nuntiorum Neapolitanorum ex annis 1523-1569 (ibidem, p. 337-539).

[15] Vide introductionem I. Lestocquoy ad primum volumen ANG, p. XIV; cfr. supra, cap. II, p. 135.

tiaturae editoribus, qui fortuito hic atque illic apparent, fastidio afficiuntur[16].

Editionem actorum nuntiaturae Polonae Commissio Historica Academiae Scientiarum a Ioanne Andrea Caligario (1578-1581) inchoavit, quia documenta ad illius legationem attinentia aliis completiora atque perfectiora visa sunt, dum acta praedecessorum eius disiecta ac sparsa et partim iam edita erant[17]. Anno tamen 1906 Vincentius Zakrzewski ad elaborandas nuntiaturas annorum 1555-1572 iterum se convertit[18]. Illo ipso tempore nata est opinio, iuxta quam nuntiatura apostolica in Polonia a. 1555 ab Aloisio Lippomano initium sumpsit, quamquam ipse V. Zakrzewski et postea Ioannes Fijałek noscebant quoque et exscribebant documenta, ad missionem Hieronymi Martinengo a. 1548 peractam pertinentia[19].

Ulterius retrocedere nolumus. Haec praesens editio incipit a Zacharia Ferreri (1519-1521), non solum propterea, quod munus eius in Polonia expletum omnes prae se ferebat proprietates, quae ad stabilem et permanentem nuntiaturam requiruntur[20], verum etiam quod actis eius hic illic sparsis in unum congestis et reperto hactenus ignoto litterarum commercio cum magno Ordinis Theutonicorum magistro, Alberto ab Hohenzollern, sufficiens exstat documentorum copia, quae publicari possint, spes vero plura inveniendi fere nulla est. Quamquam successores eius usque ad Hieronymum Martinengo, qui vel extra fines Poloniae residebant, vel ad quaedam urgentia tantum negotia expedienda in eam veniebant, non multa quidem acta et litterarum commercia post se reliquerunt, opportunum tamen nobis visum est ea in unum congerere et in primo tomo publici iuris facere, ne omnino pereant, neve in posterum necesse sit ad ea quaerenda se iterum convertere. His omnibus consideratis satis explicatur, cur acta, quae in tomo "nuntiis minoribus" dedicato publicentur, tam quoad eorum pondus quam formam, inter se varia atque disparata sint, et cur tomus secundus nonnihil differat a sequentibus, quibus successorum acta typis excudentur.

Quod attinet ad terminum "ad quem", consultum nobis visum est editioni nullos imponere limites, sed eam usque ad finem ita disponere et ordinare, ut - oblata opportunitate nuntiorum recentiorum acta publicandi - non sit necesse intra editiones iam exsistentes novas inchoare series[21], vel tomos extra

---

[16] Cfr. G. Rucellai, *Lettere dalla Nunziatura di Francia (1520-1521)*, a cura di G. Falaschi, Roma 1983.

[17] Cfr. supra, cap. II, p. 117.

[18] Ibidem, p. 137-138.

[19] Ibidem, p. 149.

[20] Cfr. supra, cap. I, p. 3.

[21] A. 1973 Institutum Austriacum Scientiarum et Cultus Civilis Romae inchoavit, intra seriem "Nuntiaturberichte", seriem separatam (Sonderreihe) pro nuntiatura Gracensi, quarum acta edere coeperat ab a. 1580 (cfr. supra, cap. II, p. 161); a. 1956 Belgae seriem suam "Nonciature de Flandre" (intra "Analecta Vaticano-Belgica") in 3 sectiones diviserunt: Flandriensem, Bruxellensem et Coloniensem (cfr. supra, cap. II, p. 162).

ordinem edere[22], vel denique novam prorsus editionem cogitare[23]. Hic etiam praedecessorum usus et experientia valida nobis argumenta suppeditat. Primi enim editores, considerata ingenti novorum documentorum mole, non nisi litterarum commercium nuntiorum saec. XVI edendum esse censuerunt; illorum successores (1900-1914) explorandis documentis saec. XVII vacare coeperant, Ignatius autem Dengel divulgandis ex parte litterarum commerciis nuntiorum saec. XVIII animum intendit[24]; superiore bello finito, Belgae et Hispani constituerunt etiam nuntiaturas saec. XIX publici iuris facere[25]. Procedente tempore ineditorum monumentorum antiquorum copia minuitur, et cum nova creantur, magno studio et desiderio illa vetustiora a rerum gestarum studiosis acceptari solent. Quapropter in hanc editionem etiam nuntiaturae, quae temporis spatio, duobus superioribus omnium gentium bellis circumscripto, fuerunt, inseruntur, ea tamen lege, ut earum publicatio ad nostrae aetatis normas eiusmodi documenta edendi accommodetur[26].

Quid est edendum? Cum a. 1881 Tabulario Vaticano patefacto, viri docti investigandis nuntiaturis vacare coepissent, in inquirendam imprimis rerum politicarum historiam magno ardore et studio se converterunt, qui autem historiae ecclesiasticae studebant, similiter in eius aspectum politicum et administrativum imprimis intenti erant. Ita fere omnes, una cum sodalibus Academiae Scientiarum Cracoviensis, in cumulandis et publicandis diplomaticis litterarum commerciis, quae inter nuntios et Secretariatum Status intercedebant, omne studium posuerunt. Post superius tamen confectum bellum rerum politicarum nimia quaedam satietas et taedium inter viros doctos subsecuta sunt et saepe saepius a nonnullis dubia movebantur de utilitate commercii epistularum nuntiorum ad explorandas alias historiae partes, praecipue ad historiam Ecclesiae et cultus civilis cognoscendam[27]. Multi postulaverunt, ut editio ad alios quoque fontes a nuntiaturis prolatos extenderetur, admonitionem illam fatidicam Leonis Just in memoriam revocantes, qui iam a. 1933 vaticinabatur forte in posterum eiusmodi fontes prorsus aliter aestimatum iri[28], et palam ostendit, quam magni momenti essent acta iudiciaria, imper-

---

[22] Cfr. *Correspondance inédite entre Mgr. Antonio Garibaldi, internonce à Paris, et Mgr. Césaire Matthieu, archevêque de Besançon*, par P. Poupard, extra seriem in appendice ad ANG editam.

[23] Instar editorum Hispanorum, cfr. supra, cap. II, p. 162-163.

[24] Cfr. L. Just, in discussione in X Conventu Historiae Studiosorum Romae, a. 1955 celebrato (*Atti*, p. 171).

[25] Integra sectio nuntiaturae Bruxellensis comprehendit nuntiaturam saeculi XIX; quod attinet ad Hispanos, cfr. F. Diaz de Cerio SJ, *Regesto de la correspondencia de los obispos de España en el siglo XIX con los nuncios, segun el Fondo de la Nunciatura de Madrid en el Archivo Vaticano (1791-1903)*, Vol. 1-3, Città del Vaticano 1984 (Collectanea Archivi Vaticani, 18-20).

[26] I. Ihnatowicz, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku* [Adumbratio instructionis ad edendos fontes historicos XIX et initii XX saec.], SZ 7 (1962), p. 99-124.

[27] Cfr. G. Alberigo, *Diplomazia e vita della Chiesa nel XVI secolo*, "Critica Storica", 1 (1962), p. 52; H. Lutz, *Nuntiaturberichte aus Deutschland*, QFIAB 45 (1965), p. 319-320.

[28] Cfr. H. Kramer, *Die Erforschung*, p. 503.

titiones gratiarum, necnon nuntiorum litterarum commercia cum praesulibus ecclesiasticis et proceribus regionum, in quibus munere suo functi sunt[29]. Eiusmodi postulata, quamvis iterum atque iterum in variis disputationibus moveantur et extendantur etiam ad alia fontium genera (ut sunt "avvisi", diaria, epistularum commercium cum congregationibus Romanis, praecipue cum Congregatione de Propaganda Fide)[30], minimam tamen vel omnino nullam vim exercuerunt in bonitatem editionum, quae ad nostros usque dies in lucem prodierunt[31]. Uni Belgae in eorum serie edere statuerunt 3 volumina documentorum, ad controversias de iurisdictionie nuntiorum, quae in Germania Inferiore saec. XVII et XVIII exarserunt, pertinentium[32], initium facientes novi generis explorationum et editionum, quae ipsius nuntiaturae, uti instituti, historiam respicerent[33]. Postulatorum Leonis Just rationem partim habent doctrinae eius heredes, Societatis Goerresianae sodales, editores seriei *Nuntiaturae Coloniensis* (Die Kölner Nuntiatur). Itaque adhuc a. 1969 Burchardus Roberg publicavit solum litterarum commercium nuntii Octavii Frangipani cum Secretariatu Status[34]; a. autem 1972 Volfgango Reinhard opportunum visum est litterarum commercio Andreae Albergati in appendicibus inserere etiam maioris momenti documenta, ab eodem nuntio Romam missa, licet ipse eorum auctor non fuerit[35]; a. 1980 J. Wijnhoven publici iuris fecit etiam epistularum commercium Petri Ludovici Caraffa cum congregationibus Romanis, necnon eiusdem nuntii documenta, ad impertitionem gratiarum et dispensationum et causas iudiciarias pertinentia, et in appendice adiunxit varii generis scripta selecta, quae Italice "avvisi" vocantur[36]; anno vero 1983 Roberg in volumine, quo editio nuntiaturae Frangipani claudebatur, etiam in appendice publicandas curavit selectas partes litterarum commercii eiusdem nuntii cum aliis, quam sunt secretarii status, personis, nec-

[29] L. Just EPN, p. 252-254.

[30] Cfr. G. Lutz GGN, p. 262, 268, 274; de "avvisi" cfr. Repgen, *Zur Diplomatik*, RQ 49 (1954), p. 123-126.

[31] Etiam recens inchoata editio actorum nuntiaturae Lusitanae complectitur tantummodo diplomaticum litterarum commercium (cfr. *La correspondance des premiers nonces permanents au Portugal, 1532-1553*, Ed. Ch.-M. de Witte, Vol. 2, Lisboa 1980).

[32] Cfr. NF 7: *Documents relatifs à l'admission aux Pays-Bas des nonces et internonces des XVII et XVIII siècles*, par J. et P. Lefèvre, Bruxelles-Rome 1939; NF 8: *Documents relatifs à la jurisdiction des nonces et internonces des Pays-Bas pendant le régime espagnol (1596-1707)*, par J. Lefèvre, Bruxelles-Rome 1943; NF 9: *Documents relatifs à la jurisdiction des nonces et internonces des Pays-Bas pendant le régime autrichien (1706-1794)*, par J. Lefèvre, Bruxelles-Rome 1950.

[33] Cfr. L. Just EPN, p. 251-158. Recens eiusmodi investigationem nuntiaturae Florentinae suscepit L. Baldisseri, *La Nunziatura in Toscana*, Città del Vaticano-Guatemala 1977.

[34] Bd II/2: *Nuntius Ottavio Mirto Frangipani (1590 August - 1592 Juni)*, bearb. von B. Roberg, München 1969.

[35] Bd V/1, 1 Halbband: *Nuntius Antonio Albergati (1610 Mai - 1614 Mai)*, bearb. von W. Reinhard, München 1972; cfr. adnotationes editoris in p. LII.

[36] Bd VII/1: *Nuntius Pier Luigi Carafa (16.. Juni - 1627 August)*, bearb. von J. Wijnhoven, Paderborn 1980; cfr. explanationes editoris in p. LXVI.

non eius facultates et descriptionem vitae, illi contemporaneam[37].

Larga autem manu, ut ita dicamus, nova genera fontium edere coeperant editores, nulla in hac re a maioribus tradita memoria onusti. Itaque Athanasius Welykyj OSBM, qui inde ab a. 1954 integrum commercium litterarum nuntiorum cum Congregatione de Propaganda Fide et alia scripta ("avvisi"), ad historiam Ucrainae attinentia, publicare coeperat, commonstravit, quantopere eiusmodi novi fontes aspectu suo religioso locupletare possent tritum et aridum epistularum commercium inter nuntios apostolicos et varias auctoritates publicas intercedens[38]. Idem dici potest de registris nuntiorum saeculi XIX epistularum commercii cum episcopis Hispanis[39] et de supplementis ad epistulas nuntiorum apostolicorum in Helvetia, quae ex hactenus prorsus ignorata collectione, *Positiones* dicta, veteris tabularii Congregationis Episcoporum deprompta sunt[40].

Consideratis supradictis et habita ratione necessitatum Polonorum historiae studiosorum, qui fontibus extra fines Poloniae asservatis maxime opus habent, Instituti Historici Polonici Romae moderatoribus opportunum et consultum visum est in hanc praesentem editionem **omnia includere documenta, quae vel a nuntiatura Polona edita vel ad eam missa sunt.** Publicabitur ergo - praeter litterarum commercium diplomaticum - officiale epistularum commercium, quod inter nuntios apostolicos et Sedis Apostolicae ministeria, aulam regiam, proceres et praesules Polonos intercedere solebat. Nec praetermittentur epistulae privatae, praesertim illorum, qui in comitatu nuntii erant, documenta officialia (dispensationes, indulgentiae, citationes, acta iudicialia, collatio beneficiorum) et variae novitates ("avvisi"), quae a nuntiis ad Secretariatum Status transmittebantur. Quae omnia scripta - una cum litteris credentialibus et commendaticiis, necnon instructione et facultatibus nuntii - "in corpore" singulorum voluminum ordine chronologico publicabuntur. In appendice autem collocabuntur documenta, quorum tempus, quo data sunt, ad maius spatium extenditur: diaria legationum, relationes officiales et descriptivae, acta ("verbalia") causarum iudicialium et processuum informativorum de candidatis ad episcopatum, quotiescumque a nuntio peracti et nominis eius subscriptione firmati erant. Omnia id genus documenta (exceptis tantummodo relationibus officialibus) ab editoribus Cracoviensibus omittebantur, neque eorum ratio habetur a nostrae aetatis editoribus, qui in Europa occidentali actis nuntiaturae typis divulgandis vacant. Sunt tamen illa sensu stricto nuntiaturarum opera, a nuntiis edita, quae ad morum et cultus civilis historiam investigandam maximi momenti esse

---

[37] Bd II/4: *Nuntius Ottavio Mirto Frangipani (1594 Januar - 1596 August)*, bearb. von B. Roberg, Paderborn 1983.

[38] Cfr. supra, cap. II, p. 164-165.

[39] Cfr. supra, notam 25.

[40] Cfr. A.-J. Marquis SMB, *Die Nuntiatur von Giovanni Franco Bonhomini in der Schweiz (1579-1581)*, Ergänzung (1578-1579), "Der Geschichtsfreund", 133 (1980), p. 163-247.

videntur.

Iam titulus nomenque totius editionis nostrae, quae *Acta Nuntiaturae Polonae* inscribitur, clare indicat, cuiusmodi documenta publicare in animo habeamus, comprehendit enim omnes partes actionis et operae legatorum et nuntiorum Sanctae Sedis penes reges Poloniae et publicas auctoritates II Reipublicae Polonae, cuius fontes a nuntiaturis prolati testes sunt.

Hoc audax consilium nostrum - severe tamen definitum et circumscriptum, ad singula edendorum fontium genera quod attinet - ea etiam mente iniimus, ut a recepto olim Academiae Scientiarum Cracoviensis proposito "silvam rerum" edendi (scil. epistulas summorum pontificum, regum et principum, cardinalium, oratorum Polonorum apud Sedem Apostolicam etc.) recederemus[41]. Nonnulla tantummodo eiusmodi documenta hucusque ignota, ex patrimonio legatorum et nuntiorum apostolicorum selecta, in singulorum voluminum appendicibus publici iuris fient. **In appendice** autem **ad hunc primum tomum** totius editionis publici iuris facere volumus illa documenta, quae ad ipsam nuntiaturam Polonam uti institutum referuntur, quaeque illius originem, organisationem, problemata ac modum agendi in Polonicis rerum adiunctis toto historiae spatio illustrant.

Facile etiam patet, sic cogitatae editionis fundamentum esse non posse documenta saec. XVI et XVII, quae a participibus Expeditionum Romanarum Academiae Cracoviensis olim collecta erant, eo vel magis, quod in genere etiam suo eorum apographa nimis imperfecta et incompleta sunt, necnon diutina et laboriosa cum originalibus collatione indigent[42]. Multo itaque consultius et utilius visum est, ipsis documentis prius bene examinatis et descriptis, photographicis taeniolis (microfilm) et originalium xerocopiis, quas vocant, fidem dare. Exceptio admissa est ad acta nuntiaturae Iulii Ruggieri (1565-1568) quod attinet, quae a Thaddaeo Glemma iam elaborata et praeparata sunt[43]. Cum originalibus collata et expleta, in uno ex huius editionis voluminibus publicabuntur.

Quomodo edendum? Cum ob magnam argumentorum copiam, quae in fontibus tractantur, tum ob crescentem in annos ipsorum fontium multitudinem, omnia quidem documenta, quae vel ab ipsis nuntiis vel eorum adiutoribus edita, sive ad eos missa erant, integre ("in extenso") publicari non poterunt. Omnia tamen - sub regestorum saltem forma - sub numero unumquodque suo, debito ordine annotabuntur. Ita enim praevenire intendimus criminationes, in quas editores fere omnes incurrere coacti sunt, qui in fontibus edendis selectionem admiserunt[44]. Nam regulae et iudicia, quae eius-

[41] Cfr. consilium Vincentii Zakrzewski, de quo in cap. II loquimur (vide p. 138); cfr. H. D. Wojtyska SP, p. 204.

[42] Necessitatem eiusmodi collationis significavit G. Kłoczowski (*Kwerenda polska*, p. 257).

[43] Cfr. supra, cap. II, p. 153.

[44] Praesertim K. Schellhass, editor *Der Dominikaner Felician Ninguardia und die Gegenreformation*

modi selectionem regunt, plerumque ambigua et incerta sunt[45]. Annotare autem suo loco omnia, quae reperta sunt, documenta, facilius est et minus laboriosum, quam iterum atque iterum novas suscipere investigationes in tabulariis iam semel exploratis, quae saepe illis, qui alias res quaerunt quam quae eis ab editore proponuntur, accessu difficiliora esse solent[46].

Cum omnes nuntiaturarum editores in eo una consentiunt, ut textus saec. XVI *in extenso* edantur, nullis adhibitis abbreviationibus vel omissionibus, etiam illarum partium, quae ad exteras regiones referuntur[47], in edendis Actis Nuntiaturae Polonae eiusmodi regula observatur etiam, cum de documentis subsequentium saeculorum agitur, ea tamen lege, ut textus minoris momenti - etiam quod attinet ad saeculum XVI - *sub forma regestorum* publicentur, quorum numerus augebitur, crescente documentorum copia ad saec. XVII et XVIII pertinentium. Licet enim nonnulli editores, ingenti mole documentorum ad illa saecula spectantium perterriti, omnino statuerint ea tantummodo in epitomen cogere, id est brevissima eorum summaria seu regesta conficere (I. Dengel, editores Belgae), vel non nisi in inventariis recensere (Olarra, Diaz de Cerio)[48], vel denique in tabulis secundum argumenta, de quibus tractant, annotare (Bieńkowski)[49], nobis tamen visum est partem documentorum saec. XVII, XVIII et XX etiam *in extenso* divulgare, considerato magno eorum pondere et momento, eo vel magis, quod timuimus, ne tristem illam et adversam paterentur fortunam, quam tot archivalium volumina saeviente superiore omnium gentium bello cognoverunt. Iure enim merito Leonem Just dixisse existimamus, cum editio nuntiaturarum Bohemica ob nimiam perfectionem reprehenderetur, aliquibus nationibus eiusmodi optionem (scil. quam plurima documenta in extenso publicandi) pro necessitate locorum suscipiendam esse[50].

---

in Süddeutschland und Österreich 1580-1583, Bd 1, Roma 1930, et J. W. Woś, editor commercii litterarum Hannibalis de Capua (cfr. supra, cap. II, p. 172).

[45] Qaestiones cum debita selectione coniunctas optime indicavit L. Just (EPN, p. 245).

[46] Cuius rei exemplo esse possunt nonnullae epistulae Io. Andreae Caligari ad s. Carolum Borromaeum, in Bibliotheca Ambrosiana Mediolani servatae, in editione Ludovici Boratyński, quasi parvi momenti essent, omissae. Eis tamen, qui vincula sancti Mediolanensis cum Polonia explorare cupiunt, minime contemnendae esse videntur.

[47] Cfr. L. Just, *Probleme der Nuntiaturenforschung*, p. 101; a. 1955 O. Halecki in X Conventu Scientiis Historicis Promovendis Romae (*Atti*, p. 167-168, ubi probavit, quanti momenti sit litterarum commercium Germanici Malaspina omnibus historiae Europeae studiosis); G. Alberigo, *Diplomazia*, p. 66-67; H. Goetz, rogatus ab historicis quibusdam Monacensi et Budapestensi, in editione sua epistularum Hieronymi Martinengo eiusmodi summaria circumscripsit ad textus nullius momenti, cum putaverit: "Besinnung auf das Gemeinsame und nicht auf das Trennende muss daher im Vordergrund stehen" (cfr. NBD I/16: *Nuntiaturdes Girolamo Martinengo (1550-1554)*, bearb. H. Goetz, Tübingen 1965, p. XXVII).

[48] Ita J. et M. Olarra in epitomen coegerunt in singulis fasciculis *Correspondencia entre la Nunciatura en España y la Santa Sede. Reinado de Felipe III (1598-1621)*, Vol. 1-7, Roma 1960-1967 circiter ad 1500 documenta, Diaz de Cerio autem in tribus voluminibus confecit regesta 26096 epistularum (cfr. *Regesto*, ut supra, notam 25).

[49] L. Bieńkowski ANV, p. 131.

[50] L. Just EPN, p. 246.

Praeter textus minoris momenti, ea etiam documenta in summariis solum publicabuntur, quae prorsus eadem vel fere eadem sunt cum iam prius in eodem volumine divulgatis. Haec regula imprimis refertur ad tritas formulas documentorum iudicialium et ad quaestiones (interrogationes) in processibus informativis episcoporum usitatas. Longissimi etiam et saeculorum cursu minima tantum ex parte mutati textus "facultatum" nuntiorum in extenso edentur solummodo in volumine primo nuntio dedicato, et in voluminibus nuntiaturarum, quae 50 saltem annorum spatio inter se distant, praesertim si in formula facultatum aliquae mutationes supervenerint; in reliquis tomis non nisi eorum summaria collocabuntur et notae, ad textum in alius nuntii tomo in extenso publicatum remittentes.

Eadem regula observatur etiam, cum de textibus agitur, qui iam in aliis editionibus, nunc aditu facilibus, divulgati sunt. Quod dici imprimis potest de editis epistulis selectis Berardi Bongiovanni, Hannibalis de Capua et Iacobi Cantelmo[51]. In editione completa, acta eorundem nuntiorum complectente, epistulae illae iam alias editae suo loco in forma regestorum significabuntur. Similiter in epitomen cogentur epistulae et acta nuntiorum, quae ab editoribus Ucrainis iam publici iuris facta sunt[52]. In extenso autem denuo publicabuntur (si id mereri videbuntur) accessu nunc difficiliores et ab editore minus curatae epistulae Vincentii Lauro, a Theodoro Wierzbowski olim editae[53], fragmenta litterarum commercii nuntiorum, quae annos 1578-81 comprehendunt, a Turgenev, Šmurlo et Daco-Romanis divulgata[54], necnon documenta nuntiaturarum, ab Erasmo Rykaczewski et Augustino Theiner publici iuris facta. Eadem regula eo magis referenda est ad textus in versione Polonica olim editos[55]. Documenta principalia (instructiones, relationes finales nuntiorum) semper in extenso publicabuntur, sive iam prius, bene vel male, edita sive non edita sunt[56].

Ad **scribendi rationem** (ortographiam) quod attinet, omnes editores - post longas disceptationes - inter se consenserunt omnino tutissimum esse, ut - si fieri possit - ea servetur scribendi ratio, quae in textu singulorum documentorum occurrit, tum quod attinet ad usum grandium et minutarum litterarum (maiuscularum et minuscularum), tum ad interpunctiones, quae exemplo Italorum et Germanorum tunc tantummodo corriguntur, ubi cum praeceptis aetate nostra ab omnibus receptis et observatis evidenter pug-

[51] Cfr. cap. II, p. 167, 170, 172.

[52] Cfr. ibidem, p. 164-165.

[53] Cfr. ibidem, p. 113-114.

[54] Cfr. ibidem, p. 101, 145-147.

[55] Praesertim ab E. Rykaczewski *(Relacye nuncyuszów)* et B. Malinowski (epistulae Io. Fr. Commendone), cfr. cap. II, p. 101.

[56] Institutum Historicum Germanicum Romae recepit regulam documenta maioris momenti denuo edendi, cfr. NBD I/16, p. XXVII.

nant[57]. Ita imprimis vocalibus "ij", tam in Latinis quam Italicis textibus saepe usitatis, substituetur simpliciter geminata littera "ii"[58]; in textibus Latinis simplex littera "e" mutabitur in "ae", ubi grammaticae praecepta id postulabunt, ambae enim hae formae saepe in uno eodemque documento alternis vicibus occurrunt[59]; in documentis Italico idiomate scriptis accentus et apostrophi hodierno usui accommodantur; propositiones nimis longae in breviores, servato logico earum sensu, dividuntur. Servatur etiam, quantum possibile, originalis textus documentorum dispositio graphica.

De **apparatu critico**, quem vocant, quantus et qualis esse debeat, ad nostros usque dies inter editores acriter disputatur. Nimis enim amplae et copiosae explicationes, cum indicatione fontium et operum auxiliariorum, ab editoribus seriei *Nuntiaturberichte aus Deutschland* olim introductae, nimis extrahebant tempus, quo singula volumina parabantur. Propterea 21 V 1971 a. una congregati decreverunt apparatum criticum in posterum ad res maximi momenti reducere. Dolenter hoc consilium accepit de edendis actis nuntiaturae bene meritus Helmodus Goetz, qui etiam recordatus est Italos et Gallos in editionibus suis "minus necessario" lectoribus porrigere[60]. Revera non est quidem laudanda inopia nec repetendi errores apparatus critici, quibus abundat Italica editio actorum nuntiaturae Polonae Francisci Buonvisi[61], nec tamen imitandum esse videtur Ludovici Boratyński summae perfectionis studium, qui in annotationibus ad editionem epistularum Ioannis Andreae Caligarii insolita sane enituit eruditione, "non contentus operibus et fontibus iam editis, sed etiam nondum divulgatis usus est, quos magna ex parte in excerptis affert" ad singulas quaestiones occurrentes melius explicandas et illustrandas[62].

Vitandae ergo tantae commentariorum abundantiae causa, quam ut caveant editores Polonos Stephanus Kieniewicz praemonet[63], in hac editione recepta est aurea regula, a W. Reinhard indicata, qui nos etiam meminisse iubet, apparatum criticum non opus sui iuris esse, sed finibus editionis subici debere[64]. Introducuntur igitur non nisi brevissima indicia de vita et opera personarum, quae in textu occurrunt (annus, quo quis natus et mortuus est,

---

[57] Cfr. H. Goetz in NBD I/16, p. XXVII; W. Reinhard in NBD *Kölner Nuntiatur* V/1, p. LVI; J. Wijnhoven in NBD *Kölner Nuntiatur* VII/1, p. LXVII; F. Gaeta in *Nunziature di Venezia*, Vol. 1, p. XVIII.

[58] Hanc regulam recens secuta est D. Quirini-Popławska in editione litterarum commercii Sebastiani et Valerii Montelupi (*Korespondencja Sebastiana i Valeria Montelupich, 1576-1609*, Kraków 1986).

[59] Praeterea reiecta est regula, a Cracoviensibus litterarum commercii Caligarii et Bolognetii editoribus observata, orthographiam Latinam secundum normas "classicas" corrigendi (cfr. recensionem E. Kuntze in KH 21 (1917), p. 166).

[60] Cfr. introductionem ad NBD III/6, p. XIX.

[61] Cfr. supra, cap. II, p. 163.

[62] E. Kuntze, KH 21(1917), p. 167.

[63] *O wydawaniu źródeł historycznych*, KH 90 (1983), p. 158.

[64] Cfr. NBD *Kölner Nuntiatur* V/1, p. LV.

magistratus, quos gessit etc.). Fontes eiusmodi indiciorum plerumque non afferuntur. Tantummodo in pariter brevibus explicationibus eventuum, qui in textu describuntur vel nominantur, dummodo magni momenti essent et ad Poloniam ac nuntium apostolicum spectarent, ponitur nota, quae ad principales libros vel fontes, de memorato eventu tractantes, remittit.

Tempori editorum parcere cupientes, longitudinem prooemiorum seu praefationum ad singulos tomos in 20-30 paginas statuimus. Amplissima et ob editorum eruditionem atque doctrinam admiranda prooemia ad tomos a Ludovico Boratyński, Ceslao Nanke et Eduardo Kuntze, necnon a Germanis et Gallis editos, interdum 70-80 typis impressas paginas complectentia[65] et accuratam vitae et operae nuntiorum narrationem continentia[66], admiramur quidem, sed in eorum locum brevissimam, certis tamen fontibus suffultam personae nuntii descriptionem totiusque eius missionis in Polonia peractae aestimationem subrogare maluimus. Eiusmodi brevitas eo vel magis commendanda esse videtur, quod prooemium solummodo in primo cuiusque tomi volumine (si tomus in plures partes dividendus erit) collocabitur, et propterea editores vix poterunt accurate explorare et examinare textus, qui non nisi post aliquod temporis spatium in sequentibus eiusdem nuntiaturae voluminibus parati erunt, ut typis mandari possint. Similiter et descriptio atque aestimatio fontium, qui tomum integrum implebunt, in primo tantum volumine ponetur, dum unicuique volumini simplex tantum adiungetur inventarium fontium et librorum, necnon index personarum et locorum in eo occurrentium. Indices vero rerum et argumentorum, quae in documentis tractantur, utpote qui nimis exigunt laboris et multum tempus devorare solent, omittere statuimus. Quae omnia eo contendere volunt, ut editorum operam faciliorem reddant et tomorum editionem accelerent. Neque alio spectat una eademque, omnibus tomis communis, **instructio** ad editionem Actorum Nuntiaturae Polonae, quam facta accurata investigatione praecedentium editionum conscripsimus et quam infra apponimus.

(Latine vertit Lucianus Olech)

---

[65] Ex. gr. ANG T. 2 habet 128 paginas introductionis, volumen vero quartum 132.

[66] Reinhard adducit etiam historiam totius gentis nuntii, cfr. NBD *Kölner Nuntiatur* V/1.

Instructio

1) Documenta, quae publici iuris facere intendimus, comprehendunt omnes legationes a latere, nuntiaturas, internuntiaturas, legationes extraordinarias, quae inde ab anno 1519 usque ad annum 1795 (id est ad regis Stanislai Augusti abdicationem, quae divisionem Poloniae subsecuta est) ad reges Poloniae et Rempublicam Utriusque Nationis (Polonae scil. et Lithuanae), ac deinde, Polonia pristinae libertati restituta, ab anno 1918 ad publicas Reipublicae Polonae auctoritates directe vel indirecte (ex. gr. legationes ad magnos duces Moscoviae missae, quibus saepe res etiam cum Polonis tractandae committebantur) a Sede Apostolica mitti solebant. Terminus "a quo", ut aiunt, a nuntiatura Zachariae Ferreri (1519-1521) incipit. Ille enim primus fuit nuntius, cuius legatio iam stabilior definiri potest, et qui longiore temporis spatio in Polonia commoratus est, omnibusque praeditus fuit facultatibus et documentis, quibus deinceps eius successores, nuntii stabiles et firmi, instruebantur. Terminus vero "ad quem" manet apertus, nam acta nuntiaturae II Reipublicae Polonae, quae in diversis rerum et temporum adiunctis operam suam praestare potuit, pedetemptim publicabuntur, prout ad ea inspicienda et examinanda a Sede Apostolica aditus permittetur.

2) Editio nostra inscribitur **"Acta Nuntiaturae Polonae"** et complectitur:

a) litteras, relationes et diaria legatorum ac nuntiorum, necnon legationis vel nuntiaturae officialium: auditorum tribunalis, secretariorum et negotia nuntiaturae ad interim gerentium;

b) litteras et documenta, quae ad legatos et nuntios nuntiaturaeque officiales dabantur;

c) documenta, quae ex cancellariis nuntiorum edebantur, ut sunt acta tribunalis nuntiaturae, processus informativi episcoporum et documenta, quibus indulgentiae, dispensationes etc. concedebantur;

d) novitates ("avvisi") a nuntiis ad Secretariatum Status missas;

e) maioris momenti documenta et epistulas aliarum personarum, a nuntiis ad Sedem Apostolicam missas, quae tamen in appendicibus tantum publicantur.

3) Editores rationem habere cupiunt omnium, quae adiri possunt, documentorum, quae supra in n. 2 a-d enumerantur, ea tamen lege, ut crescente eorum mole plura scripta non "in extenso", sed tantum "in regestis" publicentur.

4) Regula editorum est, ut omnes textus, qui publicantur in extenso, edan-

saepissime fere eaedem sunt et repetuntur, necnon clausulae, semper eaedem, in documentis iuridicis (praesertim sub n. 2c enumeratis) contentae. Eiusmodi textus in documento primum occurrente adducuntur in extenso, in omnibus sequentibus abbreviatio *etc.*, cursivis litteris scripta, eis substituitur.

5) Textus inter se consimiles - indicata eorum origine et allatis, si quae essent, differentiis - ad textum iam prius editum remittuntur.

6) Scripta iam alibi, secundum normas in eiusmodi editionibus hodie omnino observatas, publici iuris facta et aditu facilia, nonnisi in regestis proprio sub numero publicantur.

7) In regestis etiam publicantur epistulae vel earum partes, quae minoris momenti esse videntur, ea tamen condicione, ut, si aliqua propositio vel fragmentum textus non prorsus omni pretio careat, in regestum convenienter inseratur.

8) Singulae epistulae et documenta, sub propriis numeris ordine chronologico posita, praedita sunt titulo (epistulae nomine auctoris et eius, ad quem datae erant) Latine confecto. Regesta, notae et apparatus, quem vocant, criticus, pariter Latino idiomate exarantur.

9) Nota ad originem scripti attinens, secundum ordinem, qui sequitur, conficitur:

a) originale (etiam autographum),

b) exemplar ab auctore vel in eius cancellaria confectum (*duplicatum*, litterae vel documenta in *registro* officiali relata),

c) minuta (alias *conceptum*),

d) exemplar (alias *copia*) originali contemporaneum,

e) exemplaria posteriora,

f) editio ex originali typis impressa,

g) editio ex exemplari facta,

h) editio ex alia editione typis impressa (*reeditio*).

10) Fundamentum editionis est textus in annotatione de origine documenti primo loco nominatus. Maiores differentiae - praesertim partes textus in minutis expunctae, omissae vel adiunctae - in notis sub textu positis significantur.

11) Editores enituntur, ut - quantum fieri potest - originalis scribendi ratio talis servetur, qualis in singulis documentis occurrit. Corriguntur nonnisi illa

verba, quae - praesertim in exemplaribus - evidenter erronee scripta sunt. In textibus Italico sermone exaratis etiam accentus et apostrophi ad usum modernum adaptantur.

12) Litterae grandes (maiusculae) et interpunctiones eo modo transcribuntur, quo exstant scripta in textibus documentorum, correctis solummodo iis, quae usum hodiernum evidenter laedunt.

13) Nomina propria transcribuntur ita, sicut occurrunt in textibus manuscriptis, opportunis explicationibus - si nomen evidenter nimis corruptum esset - in notis additis.

14) Cuiusvis generis abbreviationes, summaria et annotationes, ab editoribus in textum documenti introductae, litteris *cursivis* imprimuntur.

15) Litteris *cursivis* imprimuntur etiam summaria (regesta), tam ea, quae textum "in extenso" publicatum praecedunt, quam quae ei substituuntur. Quo casu maioris momenti documentorum originalis particulae, in summario ad verbum allatae, ordinariis litterarum formis exscribuntur.

16) In annotationibus sub textu positis adducuntur:

a) nomina personarum et locorum in textu sine nomine occurrentium,

b) praecipua "data" biographica personarum, in textu apparentium (anni vitae, officia, quibus tempore, quo documentum scribebatur, fungebantur),

c) notae ad locos parallelos in aliis epistulis et documentis remittentes,

d) notae ad opera, alias editiones et scripta in tabulariis asservata remittentes, quae tamen satis parcae sunt eo, ne labores editorum nimis extrahantur et retardentur.

17) Elenchus litterarum et documentorum, in singulis voluminibus editorum, in uniuscuiusque voluminis initio collocatur, quem sequitur index tabulariorum et publicationum, quarum in editione ratio habetur. Brevis introductio de persona legati vel nuntii, de forma et natura eius legationis vel nuntiaturae, necnon descriptio fontium, quibus editores in paranda editione usi sunt, in initio uniuscuiusque tomi (non vero voluminis) collocatur.

(*Latine vertit Lucianus Olech*)

NUNTIORUM
SERIES CHRONOLOGICA

Prolegomena

In tabulis infra impressis continentur singula de vita, actis, litteris missis allatisque eorum, qui in Polonia munere legati vel nuntii pontificii fungebantur. Vellemus, ut hae tabulae ad singula volumina totius editionis "Acta Nuntiaturae Polonae" componenda pertinerent. Tabulas eas hunc ad modum adornandas curavimus, ut praecipue fontium editores et rerum gestarum studiosi prima quasi auxilia et praecepta necessaria ad sua studia historica publicanda in eis invenire possent. Unaquaeque tabula continet:

1) **Numerum voluminis** singulis nuntiis destinatum.

2) Integrum **praenomen et nomen** nuntii saepissime in orthographia hodie a scriptoribus rerum papalium et Italicarum servata[1] (ab ipsis enim nuntiis sua nomina sermone Latino saepe reddebantur)[2]; **officium** principale, quo nuntii fungebantur eo tempore, quo litterae fidei edebantur (v.gr. dignitates cardinalis, episcopi, protonotarii apostolici); **tempus missionis in Polonia** expletae, inde ab anno litterarum fidei editarum (quocumque etiam tempore nuntii in Poloniam venerint) usque ad annum, donec ex Polonia discesserunt (post nominationem etiam successorum suorum et saepenumero post adventum eorum in Poloniam, in sede sua remanebant - ut v.gr. Claudius Rangoni - porro munera eis a pontifice commissa explere pergebant).

3) Principales **notitias de nuntii** ortu, obitu, sepultura, officiis, quibus fungebatur ante et post missionem in Polonia expletam. Ut hactenus ea in re explorationes progressae sunt, vita omnium nuntiorum accuratius et copiosius narrari et describi non potuit. Praematurum visum est progressum nuntiaturae singulorum nuntiorum describere, cum non nisi studiis non completis vel nimium vetustis uti potuerimus, quae cum citatis in eadem tabula fontibus archivisticis discrepare possunt.

4) **Diem nominationis** (eius primam mentionem, quae studiis huc usque peractis inveniri poterat) et **documenta principalia** nuntii (ut sunt instructio, litterae fidei, facultates) una cum siglo ad fontem, ex quo hausta et statuta sunt, remittente.

5) Collocationem **finalis relationis** nuntii et, si fieri potest, etiam eius datationem (non semper dies in relationibus ascriptus est). Non omnes transcriptiones relationum (nec non instructionum) afferuntur; nec praeiudicatur de valore eius relationis, quae in tabula nominata est (fortasse id, quod separatum opus exigit, hoc explorationis statu perfici non potest).

6) Indices **principalium collectionum actorum et litterarum** a nuntio

---

[1] Imprimis in *Dizionario biografico degli Italiani* (DBI).

[2] Quam ob rem scribitur De' Buoi non Bovio; Davia non De Via; Lauro non Laureo, etc.

missarum vel acceptarum secundum collocationem documentorum in archivo, ubi inveniuntur, occurrentium, confectos. In eiusmodi indice distinguitur species documentorum (v.gr. archetypum, minuta, regestrum, notae occultae, documenta notis occultis scripta et iam explicata, acta), nomina abbreviata nuntii et eorum, cum quibus ipsi epistularum commercium intercedebat, nec non - si modo in volumine acta chronologice ordinata sunt - datum ultimum litterarum in supra dictis archivis occurrentium. Foliatio codicum, quibus litterae ab uno vel duobus vel pluribus nuntiis missae et acceptae continentur, affertur a primis usque ad novissimas litteras singulorum nuntiorum, quamquam saepe propter ordinem chronologicum - eae cum decessoris vel successoris litteris permixtae sunt. Nec tunc foliatio interrumpitur, cum inter litteras a nuntio missas vel ad eum allatas, aliorum quoque epistulae et documenta dispersa, quae ab ipso vel fortassis ab aliis actis eius adiuncta, inveniuntur. Simili modo in indicibus processuum informativorum a nuntiis peractorum, ut longior enumeratio foliorum vitetur - afferuntur solummodo primae et ultimae chartae, quibus acta nuntii, de quo sermo est, incipiuntur et clauduntur. Omissa est quoque foliatio manuscriptorum, in quibus litterae a nuntiis missae vel acceptae, nec non acta eorum inter similes litteras aliorum nuntiorum vel aliarum personarum dispersa, reperiuntur (praecipue in archivis Congregationis de Propaganda Fide et aliis congregationibus Romanis, ubi saepe documenta - imprimis registra litterarum a nuntio missarum, non secundum eos, qui litteras acceperunt, sed stricte ad ordinem temporis vel secundum causas ordinabantur). Ut lectores de omnibus hac in re fontium collectionibus edoceantur, etiam in his tabulis notata sunt volumina deperdita vel deleta (imprimis ex vetere illo nuntiaturae tabulario, quod usque ad annum 1944 in Archivo Principali Veterum Actorum Varsaviae servabatur).

Similiter in indicibus nulla ratio habita est documentorum, quae in codicibus numero minore quam 5-10 dispersa sunt, caetera vero ad nuntium, de quo dicitur, nihil attinent. Plane nobis manifestum est in his actorum indicibus, perscrutationem laboriosam efflagitantibus, documenta omnino praetermissa vel minus accurate et diligenter scripta inveniri posse, nam non omnia manuscripta satis assidue et studiose inquisita sunt. Si in repertoriis, quibus certo fidem adhibere possumus (v.gr. Petri Savio), afferuntur omnia, quae prorsus postulantur, innixi sumus solum eisdem repertoriis, manuscriptis non examinatis. Ex usu et experientia illorum, qui iam pridem eiusmodi tabulas conficere temptaverunt, sequitur, ut errores et omissiones in id genus operibus vitari vix possint[3].

7) Brevitatis causa, introducta sunt in tabulas **nomina abbreviata:** nun-

[3] Ita v.gr. J. Semmler in indice litterarum, a Secretariatu Status annis 1605-1623 ad nuntios Poloniae missarum, praeter alia minus accurate et diligenter scripta, omisit manuscripta in Archivo Vaticano, *Nunziatura di Polonia* 37A, 173-174 et 217-219 asservata, cfr. *Das päpstliche Staatssekretariat*, p. 18-34.

tii in "suis" tabulis et auditores eorum et internuntii pontificii sub prima littera sui nominis, archiva autem eorumque sectiones sub abbreviationibus in indice generali abbreviationum collocatis, inveniuntur. Sub SS (Secretarius, Secretariatus Status) intelligendi sunt non solum cardinalis secretarius status vel nepos, sed etiam vices eorum gerentes et secretarii; similiter abbreviatio CPF (Congregatio de Propaganda Fide) comprehendit tam cardinalem praefectum eius congregationis, quam eius membra et secretarium munere suo pro tempore fungentem.

8) Omnes **editiones** cuiusvis generis documentorum cum nuntiatura coniunctorum adducuntur, etiam si solum singulae litterae in illis exstent. Notantur etiam acta praecipua, in prima parte tabularum non nominata (ut sunt v. gr. claves notarum occultarum explanandarum) nec non summaria, excerpta et translationes. Tituli editionum, quae solum ad nuntiaturam tractatam pertinent, in extenso afferuntur, etiamsi in bibliographia propria abbreviatione praedita sint, quae etiam in aliis huius et aliarum tabularum rubricis usurpabatur (quod etiam ad studia nuntiaturis dicata attinet).

9) In rubricis separatis **administri nuntiorum** (adiutores nuncupati) nominantur. Inter quos non nisi auditores, cancellarii, secretarii, domus praepositi et maioris momenti personae (v.gr. datarii, magistri caerimoniarum et nepotes) enumerantur, quorum nomina praesertim in actis nuntiorum: gratiae et iustitiae nec non in processibus informativis ad episcopatus saepe occurrunt. Cum ex hoc fonte eorum notitia hauritur, annotatione ad illum referente caret; cum autem alio ex fonte hauriuntur (v. gr. ex auditorum et cancellariorum indice particulari ab Iosepho Garampi facto)[4], is fons prope eorum nomina citatur, similiter ac eorum acta, diaria et litterarum commercium, si modo asservata sunt. Omittuntur autem in indice capellani, stabuli praepositi et alii, qui in iisdem actis tantum fortuito inveniuntur. Informationes de nuntiaturae officialibus satisfacere videntur postulationi Georgii Lutz, qui nuntii familiam, quam vocant, ad studia comparativa nec non explanationem ipsius nuntiaturae magni momenti esse putat[5].

10) In propriis quoque rubricis nominantur **nuntii extraordinarii** et commissarii pontificii, qui missiones suas in Polonia pariter cum nuntio, de quo tractatur, explebant (nisi eis longioris legationis apostolicae et crebrarum litterarum causa suum proprium volumen et tabula dicata sit, ut v. gr. Fabricio Paulucci); nec non **internuntii** pontificii (saeculo XX gestores negotiorum nuntiaturae nuncupati), qui vices nuntiorum post discessum unius usque ad adventum alterius gerebant. Sub singulis ipsorum nominibus litterae missae et allatae editionesque earum collocantur.

11) In **bibliographia** continentur opera principaliora et omnia, in quantum fieri potuit (indicibus catalogorum non praetermissis), quae ad ipsum

[4] Cfr. supra, p. 90.

[5] Cfr. LutzGGN, p. 263.

nuntium et missionem eius in Polonia expletam pertinent. Similiter ac in editionibus, si alicui nuntiaturae iam monographia dicata est, eadem in extenso, etiamsi in bibliographia generali contineatur, in tabula affertur. Ex studiis ad quaestiones generales spectantibus solummodo allata sunt ea, in quibus missio singulorum nuntiorum enarratur vel eiusdem litterarum commercium saepius citatur.

12) In principio et fine tabulae posita sunt **indicia**, quae **"locum"** uniuscuiusque legati vel nuntii inter maioris momenti personas (cum quibus ei ratione muneris, quo fungebatur, erat frequentior conversatio), faciliorem redditura sunt. Praenomina et nomina gentilicia pontificum hoc tempore regnantium, eorum secretariorum status, nec non cardinalium protectorum et regum (saeculo XX praesidum) Poloniae, allata sunt in titulis sine datis, si per totum temporis spatium, quo munere suo fungebantur, regnavissent; cum datis autem electionis, nominationis, mortis vel magistratus renuntiationis, si eiusmodi casus missione nuntiorum durante evenissent. Hac in re innixi sumus synchronis indicibus dominantium (Hadriani Cappelli ad papatum[6] et Bronislai Włodarski ad Poloniam quod attinet[7]), cardinalium secretariorum status (H. Biaudet, L. Kartunnen et A. De Marchi[8]) nec non cardinalium protectorum singularum nationum (J. Wodka, cuius opus in parte Polona[9] propriis inquisitionibus auctoris huius studii expletum est). Indices, alias quidem utiles, cum nuntiorum, qui eodem cum nostris nuntiis tempore in aliis regionibus missiones suas expleverunt, tum oratorum ab aliis regnantibus ad curiam regiam Polonam missorum, ampliore spatio opus haberent. Quam ob rem ad eorum synchronos indices a Biaudet, Kartunnen et De Marchi (nuntii pontificii) nec non a membris Tabularii Publici Austriaci confectos (legati dominantium), lectores remittuntur[10]. Ad calcem uniuscuiusque tabulae inveniuntur tituli editionum litterarum commercii nuntiorum, qui nuntio in Polonia munere suo fungente, in aliis quoque Europae statibus operati sunt. Notitia haec non modo informationem praebere intendit de publicationibus aliarum nuntiaturarum iam editis, sed etiam faciliora vult reddere earum studia comparativa.

Auctor gratias singulares agit Adalberto Biliński, Thaddaeo Fitych, Ioanni Kopiec, Adalberto Tygielski et Stanislao Wilk, qui auxilio fuerunt in tabulis componendis eorum nuntiorum, quorum actis edendis ipsi dant operam.

(Latine vertit Christophorus Pawłowski)

---

[6] A. Cappelli, *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo, dal principio dell'era cristiana ai nostri giorni. Tavole cronologico-sincrone e quadri sinottici per verificare le date storiche*, 5 ed., Milano 1983.

[7] B. Włodarski, *Chronologia polska*, Warszawa 1957.

[8] Ad synchronos catalogos nuntiorum pontificiorum, vide bibliographiam.

[9] Cfr. bibliographiam.

[10] *Repertorium der diplomatischen Vertreter...*, vide bibliographiam.

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
LEO X DE MEDICIS	IULIUS DE MEDICIS	ACHILLES DE GRASSIS	SIGISMUNDUS I IAGELLONIDES

TOMUS II (1)

ZACHARIAS FERRERI, epus Gardiensis (1519-1521)

Natus 1479 Vincentiae in Italia Superiore; theologiae et iuris utriusque universitatis studiorum Romanae doctor; ordinis S. Benedicti, dein Carthusianorum professus; monasterii Montis Subasii OSB abbas commendatarius; schismatis Pisani anni 1511 fautor,1513 cum pontifice Romano Leone X reconciliatus; 12 VI 1518 epus tit. Sebastensis et in terra Nursiae commissarius pontificius; 5 IX 1519 epus Gardiensis (Guardalfiera in regno Neapolitano); 1522-1524 gubernator Faventiae; poeta, auctor hymnorum ecclesiasticorum et aliquot tractatuum de Ecclesiae reformatione; homo inquietus. Obiit Romae ante 19 IX 1524, nescitur ubi sepultus est.

Nominatus: 12 IX 1519 (AV, Arm. 39 ms. 37 f. 69v).
Instructio: 1 XI 1519 (Kraków, BJ 6548 p. 693-698).
Credentiales: 16 IX 1519 (AV, Arm. 40 ms. 4 f. 125r).
Facultates: pro Lithuania et Moscovia: 1 XI 1519 (AV, Reg.Vat. 1200 f. 283v-290v); extensio pro Polonia: 7 VII 1520 (AV, Reg.Vat. 1201 f. 390r-v).
Relatio finalis: deest.
Venit (Thoruniam): 18 II 1520 (AT V 251).
Discessit (Cracovia): initio Iulii 1521 (Pociecha KB II 519).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

Berlin, GStAPK, XX, OBA 23217-24694 passim.
Kraków, BJ 6548 p. 575-715 passim.
Caetera disparata.

Editiones: *Vita Beati Casimiri confessoris ex Serenissimis Poloniae regibus...a Rev.mo Patre Domino Zacharia Ferrerio...ex fide dignorum testium depositione scripta* [sine loco et data]; *Oratio Legati Apostolici, Rev.mi Patris Zachariae Ferrerii Vicentini, Pontificis Gardiensis, habita Thorunii in Prussia ad Ser.mum Regem Poloniae Sigismundum de eliminandis e Regno Poloniae erroneis et contagiosis traditionibus Fratris Martini Luteri..* Apud Joannem Haller in Regia Urbe Cracovia, III Kal. Julias, Anno a salutifero Partu 1521; Raynaldus XII 266-267; AT IV 401-402, V 187-197; Fijałek, *Mahnschreiben* (ut infra) 377-380.

SOCII: **IOANNES DE TEDALDIS,** Florentinus, Leonis X consanguineus; no-

minatus 2 XI 1519 (Kraków, BJ 6548 p. 692-693), discessit circa 24 IX 1520 (AGAD, LL 5 f. 134r).

ANTONIUS DE BREVES de Sabaudia, aggregatus Ferrerio verisimiliter mense Aprili 1520, discessit Thorunia 4 VII 1520 (BJ 6548 p. 785).

Bibliogr.: Garampi SL 58av, 59ar; B. Morsolin, *Zaccaria Ferreri. Episodio biografico del secolo decimosesto*, Vicenza 1877; idem, *L'Abate di Monte Subasio e il Concilio di Pisa (1511-1512)*, Venezia 1893; idem, *Un latinista del Cinquecento, imitatore di Dante*, "Atti del R. Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Serie 7, T. 5 (1893-1894) 1428-1446; Wierzbowski SL 58; J. Fijałek, *Mahnschreiben des päpstlichen Legaten in Polen Zacharias Ferreri an Martin Luther, 20 Mai 1520*, HJ 15 (1894) 374-380; Pastor SP IV/1 p. 418-420; A. Ferrajoli, *Il Ruolo della Corte di Leone X. Prelati domestici. XXV. Zaccaria Ferreri abate di S. Amabile*, ASRSP 41 (1918) 91-104; Gulik-Eubel HC III 206, 295; R. Aubert, DHGE XVI 1252-1255; H.D. Wojtyska, *Początki kultu i procesy kanonizacyjne św. Kazimierza*, "Analecta Cracoviensia" 16 (1984) 187-231.

Ed. contemporaneorum: P. Kalkoff, *Die Depeschen des Nuntius Aleandro vom Wormser Reichstag 1521*, Braunsberg 1897; G. Rucellai, *Lettere della Nunziatura di Francia (1520-1521)*, a cura di G. Falaschi, Roma 1983.

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
HADRIANUS VI FLORENSZ	THEODORICUS VAN HEEZE	ACHILLES DE GRASSIS	SIGISMUNDUS I IAGELLONIDES

TOMUS II (2)

THOMAS CRNIĆ (NIGER), epus Scardonensis (1522-1523)

Dalmata, natus Spalati (Split) c.a. 1450; 1487-1493 professor grammatices Phari (Hvar) et Spalati; 1499 canonicus et archipresbyter Spalatensis; secretarius aepi Spalatensis B. Zanni, cum quo 1512 Concilio Lateranensi interfuit; a 1514 secretarius "bani" Croatiae Petri Berislavić; totus defendendae Croatiae adversus Turcas deditus, multas propterea legationes Venetiis, Romae, in Hispania, Germania, Flandria et Hungaria explevit; 1519 protonotarius apostolicus; 11 I 1520 epus Scardonensis (Skradin in Dalmatia), translatus 2 IX 1524 ad dioec. Traguriensem (Trogir); poeta et scriptor. Obiit post 24 VI 1532; sepultus Spalati in ecclesia "ad Paludem".

Designatus: paulo post 9 I 1522 (AT VI 222).
Instructio: prima deest, altera 24 I 1523 (Kórnik, BPAN 228 p. 96-101).
Credentiales: non inveniuntur.
Facultates: non habuit.
Relatio finalis: verbalis (AT VI 348).
Venit (Cracoviam): 20 XII 1522 (Pociecha KB II 115).
Discessit (Cracovia): medio a. 1523 (Wojtyska ut infra).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
Fontes dispersi.

Editiones: AT VI 221-223; J. Wiesiołowski, *Z kórnickiego kodeksu Corpus Cricianum. Przyczynki do dziejów poezji polsko-łacińskiej,* "Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej", 15 (1979) 249-251.

Bibliogr.: D. Farlati SI, *Illyricum Sacrum,* T. 4, Venetiis 1769 p. 26-27; Garampi SL 58ar, 58br-cr; Fabisz 112-113; Wierzbowski SL 58; Gulik-Eubel HC III 294, 316; L. Kolankowski, *Sprawy polskie przed Stolicą Apostolską w okresie rewolucji religijnej w Niemczech,* KH 22 (1908) 332-341; G. Praga, *Tomaso Negri da Spalato, umanista e uomo politico del sec. XVI,* "Archivio Storico per la Dalmazia", 15 (1933) 159-184; H. D. Wojtyska, *Toma Crnić jedyny Słowianin-nuncjusz w Polsce, 1522-1523,* "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego", 886 (1989), Prace Historyczne, Z. 89, p. 139-148.

Ed. contemporaneorum: *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V.*, Bd 3., Gotha 1901 (nuntius F. Chieregati).

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS VII DE MEDICIS	MATTHAEUS GIBERTI IACOBUS SADOLETO	LAURENTIUS PUCCI	SIGISMUNDUS I IAGELLONIDES

TOMUS II (3)

IOANNES ANTONIUS PULLEONI, baro Burgi (1524-1526)

Siculus; in servitio regum Hispaniae, dein Hadriani VI papae; 1523 socius legationis Hungaricae card. Caietani; 26 X 1526 commissarius defensionis Romae adversus gentem Columnarum; 1533 nuntius et collector denarii S. Petri in regno Angliae et 1536 in Sicilia.

Designatus: 20 II 1524 (AV, Arm. 39 ms. 44 f. 263r).
Iterum: 21 VII 1526 (AV, Arm. 40 ms. 12 f. 33r-v).
Instructio: non invenitur.
Credentiales: 20 II 1524 (AV, Arm. 39 ms. 44 f. 263r-v).
Facultates: non habuit.
Relatio finalis: non invenitur.
Residebat: Budae.
Revocatus: 27 VII 1526 (AV, Arm. 40 ms. 12 f. 36r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
AV, Nunz.Germania 55 ff. 368 (or. P ad SS: 1524-1527).
Alii fontes dispersi.

Editiones: *Andreae Cricii, Episcopi Premisliensis, ad Joannem Antonium Pulleonem, Baronem Burgii, nuntium apostolicum in Hungaria, de negotio Prutenico epistula,* Cracoviae per Hieronymum Vietorem, Anno Domini 1525; Theiner VMPL II 414-415; AT VI 314, VII 7-8, VIII 223; *Relationes oratorum pontificiorum 1524-1526,* ed. V. Fraknói, Budapest 1884 (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia, Series II, T. 1) passim.

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: **GUNDISALVUS DE SANGRO,** ad deferendos regi Sigismundo I pileum et ensem a Clemente VII missus; nominatus 27 III 1525 (BV, Vat.Lat. 12308 f. 122r); munus obivit Cracoviae 25 V 1525 (Warszawa, AGAD, Sucha 22/32 p. 45-46). Cfr. Pociecha KB II 512.

Bibliogr.: Garampi SL 59bv; Wierzbowski SL 58; Moroni LXV 234; V. Fraknói, *Le baron Burgio, nonce de Clément VII en Hongrie,* Florence 1886; Pastor SP IV/2 p. 221, 411-415; J. Pajewski, *Stosunki polsko-węgierskie i niebezpieczeństwo tureckie w latach 1516-1526,* Warszawa 1930 passim; Pociecha KB II 117-594 passim.

Ed. contemporaneorum: Fraknói ROP (Hungaria et Imperium); *Nonciatures de France. Nonciatures de Clément VII (1525-1527),* Ed. J. Fraikin, Paris 1906; Gaeta ORPV 200-226 (Venetia); Villani OCNN 337-343 (Neapolis).

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS VII DE MEDICIS	IACOBUS SADOLETO MATTHAEUS GIBERTI	LAURENTIUS PUCCI	SIGISMUNDUS I IAGELLONIDES

TOMUS II (4)

NICOLAUS FABRI, laicus (1525-1526)

Foroiuliensis; nescitur quam ob causam e dominio Veneto bannitus sit a duce Iacobo Badoer; restitutus 11 III 1525 (Clemente VII postulante?); post peractam in Polonia legationem, in documentis amplius non occurrit.

Designatus: ante 14 XI 1525 (AV, Arm. 40 ms. 10 f. 361r).
Instructio: non invenitur.
Credentiales: 14 XI 1525 (AV, Arm. 40 ms. 10 f. 361r).
Facultates: non obtinuit.
Relatio finalis: s.d. (AV, AA I-XVIII 6522 f. 16r-17r).
Venit (Cracoviam): 29 XII 1525 (AV, AA I-XVIII 6522 f. 12r).
Discessit (Cracovia): 6 II 1526 (AV, AA I-XVIII 6522 f. 18r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, AA I-XVIII 6522 f. 12r-28r (or. F ad SS: 30 XI 1525 - 16 III 1526).
Alii fontes dispersi.

Editiones: Theiner VMPL II 437-438; AT VI 18.

Bibliogr.: Garampi SL 59bv; Wierzbowski SL 58; M. Sanuto, *Diari*, T. 38, Venezia 1893 p. 179; Pociecha KB II 404-407, 594-595.

Ed. contemporaneorum: ut in Tab. II/3.

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS VII DE MEDICIS	IACOBUS SADOLETO	LAURENTIUS PUCCI	SIGISMUNDUS I IAGELLONIDES

TOMUS II (5)

IOANNES FRANCISCUS CITO OFM, epus Scarensis (1525-1527)

Natus Potentiae, inde etiam "de Potentia" vocatus; Ordinis Fratrum Minorum de Observantia professus; 1514 et 1515 bis a Leone X legationem ad patriarcham Maronitarum Libani explevit ad unionem illius Ecclesiae cum Romana promovendam; 1518-1523 procurator generalis sui ordinis apud Curiam Romanam; 15 V 1523 epus Scarensis (in regno Suetiae, ultimus epus catholicus huius dioecesis) 13 I 1527 aepus Nazarethanus et gubernator Asculi Piceni. Occisus Asculi 24 VI 1528.

Designatus (ad m. ducem Moscoviae): 13 X 1525 (Gulik-Eubel HC III 294).
Instructio: non invenitur.
Credentiales: 18 XI 1525 (AV, Arm. 44 ms. 9 f. 352r-355r).
Facultates: non inveniuntur.
Relatio finalis: deest.
Venit (in Niepołomice): 9 II 1526 (Pociecha KB II 122).
Discessit (Cracovia): 1 IV 1527 (Pociecha KB II 330).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, AA I-XVIII 6522 f. 73r-81r (or. C ad SS: 15 II - 11 IV 1526).
Alii fontes dispersi.

Editiones: Theiner VMPL II 439-444; AT VIII 46-48, IX 14-16, 133-134; *Monumenta Saeculi XVI,* ed. M. Balan, Oeniponte 1885 p. 356-359.

Bibliogr.: Garampi SL 60ar; Wierzbowski SL 58; Pierling RSS I 296-311; Pastor SP IV/1p. 571-572; Ch. J. Hefele - H. Leclercq, *Histoire des conciles,* T. 8/1, Paris 1917 p. 509-512; L. Wadding, *Annales Minorum,* T. XV-XVI, Quaracchi 1933 passim; Gulik-Eubel HC III 254, 294; Pociecha KB II 122, 127, 206-207, 330.

Ed. contemporaneorum: *Nonciatures de France* (ut in Tab. II/3).

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PAULUS III FARNESE	AMBROSIUS RECALCATO	ANTONIUS PUCCI	SIGISMUNDUS I IAGELLONIDES

TOMUS II (6)

PAMPHILUS STRASSOLDO, protonotarius apostolicus (1536)

Clericus dioec. Aquileiensis; camerarius secretus Pauli III pont.; 9 IX 1536 protonotarius apostolicus; 3 III 1537 gubernator Urbis Veteris (Orvieto); 3 XII 1537 gubernator Fani; 14 III 1539 vicelegatus Viterbii; 1 XII 1541 gubernator Campaniae et Maritimae; 30 I 1544 epus Ragusinus (Dubrovnik in Dalmatia); mense Aprili 1545 gubernator Urbis. Obiit Romae initio Iulii 1545.

Designatus: 21 VII 1536 (CT IV 27).
Instructio: 10 IX 1536 (CT IV 38-40).
Credentiales: 10 IX 1536 (AV, Arm. 41 ms. 3 f. 89r-92r).
Facultates: non habuit.
Relatio finalis: deest.
Venit (Cracoviam): 9 XI 1536 (Meysztowicz-Wyhowska DPAP I 5).
Discessit (Cracovia): ca 20 XII 1536 (Warszawa, BN, BOZ 21 f. 46r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
BV, Vat.Lat. 3915 f. 56r-66v, 138r-142v (instructio et alia scripta).
Alii fontes dispersi.

Editiones: S.Ciampi, *Notizie dei secoli XV e XVI nell'Italia, Polonia e Russia,* Firenze 1833 p. 61-63 (instructio); CT IV 37-40, 50-52; Meysztowicz-Wyhowska DPAP I 4-6 (EFE XXII).

Bibliogr.: Garampi SL 60av; Wierzbowski SL 58; Gulik-Eubel HC III 281; Pociecha KB II 72, 492, IV 281; P. Paschini, *Un nobile Friulano ai servigi di Paolo III: Panfilo Strassoldo,* "Memorie Storiche Forogiuliesi", 23 (1927) 109-114; Jedin GKT I 255.

Ed.contemporaneorum: CT IV 28-37, 42-68 (Petrus van der Vorst in Germania); NBD I/2: *Nuntiatur des Morone 1536-1539,* bearb. von W. Friedensburg, Gotha 1892; NI: *Nunziature di Venezia,* T. 2: *(9 gennaio 1536 - 9 giugno 1542),* a cura di F. Gaeta, Roma 1960; ANG 1: *Correspondance des nonces en France Carpi et Ferrerio, 1535-1540, et légations de Carpi et de Farnèse,* ed. par J. Lestocquoy, Rome-Paris 1961; *La nunziatura di Francia di Rodolfo Pio, 1535-1537,* a cura di P. G. Baroni, Bologna 1962; *La correspondance des premiers nonces permanents au Portugal, 1532-1553,* T. 2, Ed. Ch.-M. de Witte, Lisboa 1980.

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PAULUS III FARNESE	AMBROSIUS RECALCATO	ANTONIUS PUCCI	SIGISMUNDUS I IAGELLONIDES

TOMUS II (7)

HIERONYMUS RORARIO, protonotarius, laicus (1539-1540)

Natus 1485 in Portu Naonis (Pordenone) in dominio Venetorum; iuris utr. doctor Patavinus; a 1508 in servitio imperatoris Maximiliani I; 1518 protonotarius apostolicus; 1523-1527 nuntius apud regem Romanorum Ferdinandum, 1528 in regno Neapolitano et 1535 apud Ioannem Zapolya, regem Hungariae; missione in Polonia a. 1539 functus est iunctim cum legatione ad regem Romanorum Ferdinandum et Ioannem Zapolya, regem Hungariae. Post 1542 servitio Sedis Apostolicae renuntiavit. Obiit in Portu Naonis 21 XII 1556 ibique sepultus.

Designatus: ante 29 VI 1539 (AV, Arm. 41 ms. 13 f. 421r).

Instructio: 29 VI 1539 (AV, Arm. 41 ms. 13 f. 541r-v).

Credentiales: 29 VI 1539 (AV, Arm.41 ms. 13 f. 542r).

Facultates: non habuit.

Relatio finalis: deest.

Venit (Cracoviam): 14 I 1540 (Warszawa, AGAD, ASK I, Rachunki poselstw 1 f. 28r).

Discessit (Cracovia): paulo post 5 IV 1540 (ibidem).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

Napoli, AS, olim Carte Farnesiane 729, 740 (deperdita).
Alii fontes sparsi.

Editiones: Theiner VMPL II 530-533: Meysztowicz-Wyhowska DPAP I 7-8.

Bibliogr.: Garampi SL 60br; Wierzbowski SL 58; P. Paschini, *Un Pordenonese, nunzio papale nel sec. XVI, Gerolamo Rorario,* "Memorie Storiche Forogiuliesi", 30 (1934) 169-216.

Ed.contemporaneorum: NBD [ed. Goerres Gesellschaft] 1: *Nuntiaturberichte Giovanni Morones vom deutschen Königshof, 1539, 1540,* bearb. von F. Dittrich, Freiburg im Br. 1892; NBD I/4: *Legation Aleanders, 1538-1539,* bearb. von W. Friedensburg, Gotha 1893; NBD I/5: *Nuntiaturen Morones und Poggios, Legationen Farneses und Cervinis, 1539-1540,* bearb. von L. Cardauns, Berlin 1909; NI: *Nunziature di Venezia* 2 (ut in Tab. II 6); ANG 1 (ut in II 6); *La correspondance des premiers nonces permanents au Portugal* (ut in II 6).

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PAULUS III FARNESE	AMBROSIUS RECALCATO	ANTONIUS PUCCI	SIGISMUNDUS I IAGELLONIDES

TOMUS II (8)

OTTO TRUCHSESS A WALDBURG, cubicularius secretus (1542)

Natus 25 II 1514 in castello Scheer prope Sigmaringen; studuit litteris, iuri et theologiae Tubingae, Patavii, Parisiis et Bononiae; 1540 camerarius secretus Pauli III pontificis; 1541 imperatoris Caroli V a consiliis; 1 VI 1543 epus Augustanus; 19 XII 1544 SRE cardinalis; 1549 academiam et seminarium clericorum Dillingae fundavit; pastoralis officii zelo insignis. Obiit Romae 2 IV 1573, sepultus in ecclesia S. Mariae de Anima.

Designatus: ante 29 VII 1542 (Jedin GKT I 370).
Instructio: non invenitur.
Credentiales: 29 VII 1542 (CT IV 234).
Facultates: non habuit.
Relatio finalis: deest.
Venit (Cracoviam): 12 X 1542 (Wierzbowski U II 4).
Discessit (Cracovia): 8 XI 1542 (Wierzbowski U II 11).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
Napoli, AS, olim Carte Farnesiane 753 (deperditum).
Alii fontes dispersi.

Editiones: Wierzbowski U II 4-11; CT IV 259-261; Meysztowicz-Wyhowska DPAP I 14-15.

Bibliogr.: Garampi SL 60bv; Wierzbowski SL 58; Gulik-Eubel HC III 29, 123; B. Schwarz, *Kardinal Otto Truchsess von Waldburg,* Hildesheim 1923; Jedin GKT I 370.

Ed.contemporaneorum: CT IV 226-259; NBD I/7: *Berichte vom Regensburger und Speierer Reichstag 1541, 1542. Nuntiaturen Verallos und Poggios. Sendungen Farneses und Sfondratos, 1541-1544,* bearb. von L. Cardauns, Berlin 1912; ANG 3: *Correspondance des nonces en France Capodiferro, Dandino et Guidiccione, 1541-1546. Légations des cardinaux Farnèse et Sadolet et missions d'Ardinghello, de Grimani et de Hieronimo da Carreggio,* Ed. J. Lestocquoy, Rome-Paris 1963; *La correspondance* (Lusitania, ut in Tab. II 6).

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PAULUS III FARNESE	ALEXANDER FARNESE	ALEXANDER FARNESE	SIGISMUNDUS AUGUSTUS

TOMUS II (9)

HIERONYMUS MARTINENGO, abbas Lenensis (1548)

Natus 19 IX 1504 Brixiae; filius comitis Caesaris II de Martinengo; iuribus et theologiae in universitate Patavina studuit; a 1529 abbas commendatarius monasterii OSB in Leno; ab a. 1540 in Curia Romana; 30 X 1541 sacerdotio auctus; Pauli III pontificis camerarius secretus; 1550-1554 nuntius apud imperatorem; a 3 VIII 1554 praeses Camerae Apostolicae; 1561 nuntius designatus ad reginam Angliae. Obiit Romae 10 XI 1569, sepultus in ecclesia S. Apollinaris.

Designatus: ante 25 II 1548 (Firenze, AS, Carte Cerviniane 43 n. 10).
Instructio: 15 VII 1548 (AV, Misc.Arm. 2, ms. 93 f. 450r-453r).
Credentiales: 21 VI 1548 (AV, Arm. 41 ms. 42 f. 257r-262r).
Facultates: non obtinuit.
Relatio finalis: deest.
Venit (Cracoviam): 23 VIII 1548 (Firenze, AS, Carte Cerviniane 43 n. 155).
Discessit (Cracovia): 23 IX 1548 (Wojtyska PP 59).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
Firenze, AS, Carte Cerviniane 43 (or. M ad M.Cervini: 25 II - 27 X 1548).
Kraków, BPAN 8497 (copiae XIX et XX saec.: 1548).

Editiones: Ciampi BC II 29-31; Theiner VMPL II 563-565; Rykaczewski I 1-3; CT XI 471-472; A. Marani, *Instruzioni all'abate Gerolamo Martinengo nunzio in Polonia,* in: *Commentari dell'Ateneo di Brescia. Per il 1963,* Brescia 1965 p. 230-232.

Bibliogr.: Garampi SL 61ar; Wierzbowski SL 59; Wierzbowski JU 220-221; P. Guerini, *Una celebre famiglia lombarda. I conti di Martinengo,* Brescia 1930; H. Goetz NBD I/16 (ut in Tab. II/10) p. VII-XIX; Wojtyska PP 54-60 et passim; idem, *Girolamo Martinengo, un Bresciano nunzio apostolico in Polonia (1548),* sub prelo.

Ed.contemporaneorum: NBD I/11: *Nuntiatur des Bischofs Pietro Bertano von Fano 1548-1549,* bearb. von W. Friedensburg, Berlin 1910; ANG 6: *Correspondance des nonces en France Dandino, della Torre et Trivultio (1546-1551) avec des documents relatifs à la rupture des relations diplomatiques 1551-1552,* ed. J. Lestocquoy, Rome-Paris 1966; *La correspondance* (Lusitania, ut in Tab. II 6).

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
IULIUS III DEL MONTE	INNOCENTIUS DEL MONTE	ALEXANDER FARNESE	SIGISMUNDUS AUGUSTUS

TOMUS II (10)

MARCUS ANTONIUS MAFFEI, protonotarius apostolicus (1553)

Natus Romae 29 XI 1521; utriusque iuri ediscendo studuit verisimiliter in Romana studiorum universitate; 1548 Consistorii et "fisci Populi Romani" necnon "Regni Poloniae advocatus"; 1553-1566 referendarius Utriusque Signaturae et protonotarius apostolicus; 14 VII 1553 aepus Teatinus; 1555 vicelegatus Campaniae Romanae; 1560-1566 vicesgerens Vicariatus Urbis; 1566-1570 datarius Pii V pontificis; 17 V 1570 SRE cardinalis. Obiit Romae 22 VIII 1583, sepultus in ecclesia S. Mariae supra Minervam.

Designatus: 22 V 1553 (AV, Arm. 41 ms. 68 f. 198r)
Instructio: non habuit.
Credentiales: 27 V 1555 (AV, Arm. 41 ms. 68 f. 244r-250r)
Facultates: non obtinuit.
Relatio finalis: deest.
Venit (Cracoviam): 30 VI 1553 (Wojtyska PP 63)
Discessit (Cracovia): paulo post 11 VIII 1553 (Wojtyska PP 64)

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Lett. di Principi 19 f. 135r-137v (or. M ad SS: 17 VI - 3 VII 1553).
Alii fontes sparsi.

Editiones: desiderantur.

Bibliogr.: Garampi SL 61br; Wierzbowski SL 59; Gulik-Eubel HC III 43, 311; Katterbach 111; N. Del Re, *Il vicegerente del Vicariato di Roma,* Roma 1976, p.42; Wojtyska PP 60-64 et passim.

Ed.contemporaneorum: NBD I/16: *Nuntiatur des Girolamo Martinengo (1550-1554),* bearb. von H. Goetz, Tübingen 1965; NI: *Nunziature di Venezia,* T. 6 *(2 gennaio 1552 - 14 luglio 1554),* ed. F. Gaeta, Roma 1967; ANG 9: *Correspondance du nonce en France Prospero Santa Croce (1550-1554),* introduction F. Giannetto, ed. J. Lestocquoy, Rome-Paris 1972.

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PAULUS IV CARAFA (el. 23 V 1555)	CAROLUS CARAFA (a 23 V 1555)	ALEXANDER FARNESE	SIGISMUNDUS AUGUSTUS

TOMUS III (1)

ALOISIUS LIPPOMANO, epus Veronensis (1555-1557)

Natus Venetiis a. 1496; filius naturalis Bartholomaei Lippomano, patricii Reipublicae Venetae; theologiam discebat in universitate studiorum Patavina; 1529 protonotarius apostolicus; 7 II 1539 epus tit. Motonensis et coadiutor epi Bergomensis; 1542 nuntius extraordinarius in Lusitania; 9 VIII 1548 epus Veronensis; 1548-1550 nuntius ordinarius apud imperatorem; 1551-1552 legatus pontificius in Concilio Tridentino; 20 VII 1558 epus Bergomensis; 1558-1559 "primus secretarius" Pauli IV; auctor tractatuum hagiographicorum et theologicorum adversus Lutherum. Obiit Romae 15 VIII 1559, sepultus in ecclesia S. Catharinae "della Rota".

Designatus: 13 I 1555 (AV, Arm. 44, ms. 4 f. 22r-v).
Confirmatus: 23 VI 1555 (Raynaldus XIV 572).
Instructio: circa 18 VII 1555 (Simancas, AG, Estado-Berzosa 2008 f. 150r-151r).
Credentiales: 14 VIII 1555 (AV, Arm. 44 ms. 4 f. 115r-124r).
Facultates: 6 VI 1556 (AV, Arm. 42 ms. 7 f. 325r-330r).
Relatio finalis: mense Iunio 1557 (BV, Chigi R.I.26 f. 6v-10r).
Venit (Varsaviam): 8 X 1555 (Simancas, AG, Estado-Berzosa 2008 f. 151v).
Discessit (Varsavia): 15 I 1557 (Simancas, AG, Estado-Berzosa 2008 f. 211r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, AA I-XVIII 4351-4352 5226, 6543-6544 (or. er scripta L: 1556).
" F.Borghese I 163-169 f. 56r-86v (cop. div. ad L et vice versa: 1 XII 1555 - 20 VIII 1556).
BV, Barb.Lat. 5715 f. 7r-33v (or. L ad SS: 6 IX 1555 - 18 V 1557).
" " " 5805 f. 30r-103r passim (or. et avvisi L ad SS: 11 VIII 1555 - 20 VII 1556).
" " " 6507 f. 9r-18r (cop. div. ad L et vice versa: 26 VIII 1555 - 2 III 1556).
Simancas, AG, Estado-Berzosa 2008 f. 145r-252v (cop. SS ad L et vice versa: 5 VII 1555 - 6 III 1557).
Milano, BA, D 175 inf., ff. 188 (cop. scripta ad nuntiaturam L pertinentia).
Kraków, BPAN 8497-8498 (cop. XIX et XX saec.: 1555-1557).

Editiones: *Duae epistolae, altera Aloisii Lippomani Veneti, episcopi Veronae, Romani Pontificis in Polonia Legati, ad Ill.mum Principem D. Nicolaum Radzivilium, Palatinum Vilnensem, altera vero eiusdem Ill.mi D. Radzivilii*

ad Episcopum et Legatum illum, Regiomonti 1556; Cyprianus 63-74 passim; Theiner VMPL II 575, 580-582, 588, 590-592; Rykaczewski I 3-68; Hipler-Zakrzewski HE II 637-907 passim; Ehrenberg UA 68; Smurlo RI, II/2 p. 599-601 (fragmenta); *Orichoviana. Opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski, 1543-1566,* ed. J. Korzeniowski, Cracoviae 1891 p. 425-427; Meysztowicz-Wyhowska DPAP I 49-50 (EFE XXII); Goetz, *Zur Nuntiatur* (ut infra) 346-348.

ADIUTORES:

Auditor: Iacobus Liurerio (Wojtyska PP 197).
Theologus: Alfonsus Salmeron SI (MHSJ, *Epistolae P.Alphonsi Salmeronis,* T. 1, Matriti 1906 p. 130-138).
Cancellarius: Franciscus Varugola (Wojtyska PP 199).

Bibliogr: Garampi SL 61bv-62bv; Fabisz 129-134, 361-363; Bartoszewicz EPO XVII 108-110; Wierzbowski SL 59; Wierzbowski JU 108-293 passim; Biaudet NAP 112; Cz. Frankiewicz, *Ze studiów nad soborem narodowym w Polsce. Nuncjusz apostolski Ludwik Alojzy Lippomano w Polsce,* Rzeszów 1914; Pastor SP VI 524-529; Gulik-Eubel HC III 251, 331; Goetz NBD I/17 (ut infra) p. XXIII-XLI; Wojtyska PP 65-104 et passim; H. Goetz, *Zur Nuntiatur Luigi Lippomanos in Polen (1555-1557),* in: *Miscellanea in onore di Mons. Martino Giusti,* T. 1, Città del Vaticano 1978 p. 331-348; L. Tacchella, *Paolo IV e la nunziatura in Polonia di Luigi Lippomano, vescovo di Verona (1555-1557),* in: *Dalla Chiesa Antica alla Chiesa Moderna. Miscellanea per il Cinquantesimo della Facoltà di Storia Ecclesiastica della Pontificia Università Gregoriana,* a cura di M. Fois SJ, V. Monachino SJ, F. Litva SJ, Roma 1983 (Miscellanea Historiae Pontificiae, T. 50) p. 231-260.

Ed.contemporaneorum: *Nonciatures de France. Nonciatures de Paul IV (avec la dernière année de Jules III et Marcel II),* publiées par R. Ancel, T. 1: *Nonciatures de Sebastiano Gualterio et de Cesare Brancaccio (mai 1554 - juillet 1557),* Paris 1909; NBD I/17: *Nuntiatur Delfinos, Legation Morones, Sendung Lippomanos (1554-1556).* bearb. von H. Goetz, Tübingen 1970.

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PAULUS IV CARAFA	CAROLUS CARAFA	ALEXANDER FARNESE	SIGISMUNDUS AUGUSTUS

TOMUS III (2)

CAMILLUS MENTOVATO, epus Satrianensis (1558-1559)

Natus 23 VII 1491 Placentiae; dr utr. iuris Bononiensis; 1542 procurator fisci Camerae Apostolicae; 14 XI 1544 epus Satrianensis et Campaniae in Italia Inferiore et gubernator Bononiae; 1548-1553 vicelegatus Avenionensis; 1554-1558 vicelegatus Marchiae Anconitanae. Obiit 17 VIII 1559 Cracoviae ibique sepultus in ecclesia S. Francisci.

Designatus: initio Iunii 1558 (Wojtyska PP 107).
Instructio: 8 VIII 1558 (AV, Misc.Arm. II 92 f. 13r-14r).
Credentiales: 8 VIII 1558 (AV, Arm. 44 ms. 2 f.195r-210r).
Facultates: 8 VIII 1558 (AV, Arm. 42 ms. 11 f. 316r-320v).
Relatio finalis: deest.
Venit (Cracoviam): 12 X 1558 (Canisii eplae II 318).
Obiit, dum munus suum in Polonia explebat.

COLLECTIONES PRINCIPALES:
AV, Concilio di Trento 132 f. 179r-180v (clavis notarum arcanarum).
" Lett.Principi 11 f. 235r-259v (or. M ad SS: 20 I - 11 IV 1559).
BV, Chigi M.I.4 f. 146r-215r passim (reg. SS ad M: 29 X - 31 XII 1558).
Kraków, BPAN 8499 (cop. XIX saec.).

Editiones: Theiner VMPL II 592-594; Rykaczewski I 68-79 (instructio erronee attributa nuntio Bongiovanni); Śmurlo RI, II/2 p. 601-602 (fragmenta); MHSJ, *Lainii monumenta,* T. 4, Matriti 1915 p. 251-252, 393-394.

ADIUTORES:
Theologi: Petrus Canisius SJ *(Beati Petri Canisii SJ epistolae et acta,* ed. Braunsberger, T. 2, Friburgi Brisgoviae 1898 passim); Dominicus Menghino SJ (MHSJ, *Lainii monumenta,* T. 4, Matriti 1915 passim).

Bibliogr: Garampi SL 63ar-br; Fabisz 363-364; Wierzbowski SL 59; Wierzbowski JU 160-295 passim; Biaudet NAP 95; Gulik-Eubel HC III 293; CT I 630- 654 passim; Wojtyska PP 105-122 et passim.

Ed.contemporaneorum:ANG 14: *Correspondance des nonces en France Lenzi et Gualterio. Légation du Cardinal Trivultio (1557-1561),* ed. J. Lestocquoy, Rome 1977.

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PIUS IV DE MEDICIS	CAROLUS BORROMEO	ALEXANDER FARNESE	SIGISMUNDUS AUGUSTUS
		comprotector IACOBUS SAVELLI	

TOMUS IV

BERARDUS BONGIOVANNI, epus Camerinensis (1560-1563)

Natus Romae 1512; utr. iuri ediscendo in studiorum universitate Romana studuit; 5 III 1537 epus Camerinensis; 1539-1555 vicelegatus Marchiae Umbrae; particeps Concilii Tridentini 1547-1548, 1551 et 1563; 3 IV 1551 nuntius designatus in Polonia; "Promotor diligentissimus decretorum Concilii Tridentini observantiae", mores et disciplinam ecclesiasticam in sua dioecesi reformabat, 3 synodos a. 1564, 1571 et 1574 celebravit, duo seminaria clericorum Camerini (1564) et in oppido Sancti Severini (1566) instituit, opera charitatis patrabat. Obiit 12 IX 1574 Camerini, sepultus in ecclesia S. Augustini Romae.

Designatus: ante 7 II 1560 (Wojtyska PP 130).
Instructio: circa 15 III 1560 (Milano, Bibl.Trivulziana 1132 f. 6r-7r).
Facultates: 14 V 1560 (AV, Reg.Vat. 1934 f. 113r-118v).
Credentiales: 25 IV 1560 (AV, Arm. 44 ms. 10 f. 132v-133r).
Relatio: 1561 (AV, Misc.Arm. 2, ms. 63 f. 5r-14r).
Venit (Cracoviam): 12 VII 1560 (Wojtyska PP 134).
Discessit (Cracovia): 7 VIII 1563 (BV, Barb.Lat. 852 f. 19r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 5A ff. 118 (or. B ad Morone: 20 IV 1561 - 21 V 1563).
" " " 170A ff. 51 (reg. SS ad B" 30 VIII 1560 - ? IV 1563).
" Conc.Trento 71 f. 1r-17v (or. et cop. B ad div. et ad B: 12 I - 14 VI 1561).
BV, Vat.Lat. 6409-6414 passim (singulae eplae, 1560-1563).
Kraków, BPAN 8499-8500 (cop. XIX et XX saec.).

Editiones: Theiner VMPL II 598, 638, 652-653, 658-705; Rykaczewski I 84-110; Wierzbowski U I 43, II 135-140, IV 3-9; Šmurlo RI, II/2 p. 602-605; Orichoviana 513-515; CT VIII 8; Meysztowicz-Wyhowska DPAP 64-67; Lanckorońska DAM I 3-130, II 3-5, 9 (EFE LVIII-LIX).

ADIUTORES:

Auditor:	ignotus.
Cancellarius:	Ioannes Zamojski (Wojtyska PP 199-200).
Secretarius:	Benedictus Gavello (BV, Vat.Lat. 6436 f. 254r-255r).

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: **IOANNES FRANCISCUS CANOBIO** (1561), missus in Moscoviam, litteras passus a rege Poloniae non obtinuit (Theiner VMPL II 641).

Bibliogr.: Garampi SL 61av, 63br-64bv; Bartoszewicz EPO IV 52-53; Fabisz 135-137; Wierzbowski SL 60; Wierzbowski JU 178-668 passim; J. Fijałek, *Moderniści katoliccy kościoła lwowskiego w wieku XVI. 2. Rozpoczyna słowo o nuncyaturze Berarda Bongiovanniego, pierwszego dyplomaty papieskiego w Polsce.* "Pamiętnik Literacki", 7 (1908) 395-430; Pastor SP VII 366-369; Gulik-Eubel HC III 148-149; W. Budka, *Papier listów nuncjusza Bongiovanniego,* "Silva Rerum", 4 (1924) 182-184; D. Caccamo, DBI XII 63-66; H. D. Wojtyska, *Król i nuncjusz. Zygmunt August i Berard Bongiovanni w latach 1560-1563,* in: *Studia i materiały Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie,* Rzym 1972 p. 43-68; Wojtyska PP 122-160 et passim.

Ed.contemporaneorum: *Nunziatura di Mons. Prospero Santa Croce al Re Cattolico, 1560,* ed. G. B. Adriani, in eiusdem: *Della vita e delle varie nunziature del Card. Prospero Santa Croce,* Torino 1869, p. 547-662; *Nunziatura di Mons. Prospero Santa Croce alla Corte di Portogallo, 1561,* ibidem, p. 663-709; NBD II/1: *Die Nuntien Hosius und Delfino, 1560-1561,* bearb. von S. Steinherz, Wien 1879; NBD II/2: *Nuntius Commendone, 1560-1562,* bearb. von A. Wandruszka, Graz 1953; NBD II/3: *Nuntius Delfino, 1562-1563,* bearb. von S. Steinherz, Wien 1903; Olarra-Larramendi ICN I 23-40 (nuntiatura Hispaniae); Villani OCNN 422-515 (nuntius Neapoli); NI: *Nunziature di Savoia,* T. 1*(15 ottobre 1560 - 29 giugno 1573),* a cura di F. Fonzi, Roma 1960; ANG 14 (ut in Tab. III 2).

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PIUS IV DE MEDICIS	CAROLUS BORROMEO (ad IX 1565) MARCUS SITTICH (IX - 9 XII 1565)	ALEXANDER FARNESE *viceprotector* IACOBUS SAVELLI	SIGISMUNDUS AUGUSTUS

TOMUS V

IOANNES FRANCISCUS COMMENDONE, epus Zacynthiensis (1563-1565)

Natus Venetiis 17 III 1524; 1551 dr theologiae et utr. iuris in univ. Patavina promotus; ab a. 1551 cubicularius Iulii III pont.; 1553 missionem secretam in Anglia et 1554 in Lusitania explevit; 1555-1559 secretarius maior Pauli IV; 25 X 1555 epus Cephaloniensis et Zacynthiensis; 1560-1561 nuntius extraordinarius in Germania Septentrionali; 12 III 1565 cardinalis creatus rege Poloniae postulante; legatus pontificius: 1567/68 ad comitia Imperii Augustana, 1568/69 apud imperatorem Maximilianum II, 1571/73 apud eundem imperatorem et regem Poloniae Sigismundum Augustum. Obiit Patavii 12 XII 1584, ibique sepultus.

Designatus: mense Augusto 1563 (Theiner VMPL II 707).
Instructio: IX 1563 (in quadam collectione privata).
Credentiales: desiderantur.
Facultates: extensio 1 et 24 III 1565 (AV, Arm. 42 ms. 22 f. 142r, 175r).
Relatio finalis: deest.
Venit (Cracoviam): 21 XI 1563 (BV, Barb.Lat. 5798 f. 260v).
Discessit (e finibus Poloniae): 8 XII 1565 (BV, Barb.Lat. 5798 f. 623r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 5 f.1r-80v, 124r-180v, 254r-289v (or. div. ad C: 1564-1565).
" Nunz.Diverse 146 f. 1r-83r (reg. C ad SS: 9 X 1563 - 25 III 1564).
" Lett.Principi 22 f. 364r-434r (or. SS ad C: 20 I - 9 XII 1565).
" " " 24 f. 71r-111r, 145r-181r (or. div. ad C: 4 XII 1563 - 8 XII 1565).
" " " 26 f. 28r-30r, 83r-87r, 244r (or. div. ad C: 21 I - 3 X 1565).
" " " 27 f. 4r-43r, 116r-126v (or. div. ad C: 23 XII 1563 - 27 I 1566).
BV, Barb.Lat. 5798 f. 253r-626r (cop. C ad SS: 19 X 1563 - 9 XII 1565).
Città di Castello, Arch.Magherini-Graziani, olim ms. 24 (reg. C ad SS: 9 X 1563 - 31 X 1565).
Kraków, BPAN 8490 I/II (cop. XX saec., codex Miecislai Żywczyński).

Editiones: Turgenev I 199-205 (excerpta); M. Malinowski, *Pamiętniki o dawnej Polsce z czasów Zygmunta Augusta, obejmujące listy J. F. Commendoni do św. Karola Boromeusza,* T. 1-2, Wilno 1847-1851; Theiner VMPL II 715-722; Wierzbowski U I 64, 70-75, 81-82 (excerpta); II 172-186 (excerpta); IV

233-241; Ehrenberg UA 100-253 passim; Ehrenberg IB 12-26; *Lettere di sovranie prelati dirette a Pio IV, al card. Borromeo ed ad altri (1560-1630),* "Bollettino Storico della Svizzera Italiana", 21 (1899) 32-33, 74-76; Meister 235-237 (clavis notarum arcanarum); Welykyj LNA I 36-49; Šeptyckyj I 9, IX-X56-60; Lanckorońska DAM I 133-139, II 27-44 (EFE LXVIII-LIX).

ADIUTORES:

Auditor: Vincentius Dal Portico (BV, Barb.Lat. 4698 f. 147r).

Secretarii: Antonius Maria Graziani (*De vita Ioannis Francisci Commendoni Cardinalis libri IV,* Parisiis 1669 p. 108-210, fragmenta versionis Polonicae ed. Niemcewicz I 45-84, 141-162).
Paulus Aemilius Giovannini (relatio: AV, Nunz.Pol. 9 f. 355-368, ed. Korzeniowski AR 175-205).
Fulvius Ruggieri (relatio: ed. Rykaczewski I 113-165, Polonice).

Theologus: Balthasar Hostounsky SJ (cfr. S. Kot, *Un gesuita boemo (Baltasaro Hostevinus, patrocinatore delle lingue nazionali slave e la sua attività in Polonia e Lituania (1563-1572),*"Ricerche Slavistiche", 3 (1954) 139-161.

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: IOANNES FRANCISCUS CANOBIO

(December 1564 - Ianuarius 1565), cfr. AV, Lett.Principi 29 f. 31r, et Theiner VMPL II 713.

Bibliogr.: Garampi SL 65av-67bv; Bartoszewicz EPO V 800-807; Fabisz 137-160; Wierzbowski SL 60; N.N. Ljubovič, *Papskij nuncij Kommendone v Pol'še,* "Žurnal Ministerstva Narodnago Prosveščenija", 1887 p. 68-99, 203-240; Wierzbowski JU 207-768 passim; Biaudet NAP 112; Pastor SP VII 370-374; L. Van Meerbeeck DHGE XIII 367-378; CT III/2 200, 325; Gulik-Eubel HC III 41, 162; M. Żywczyński, *Sprawa wysłania nuncjusza papieskiego do Polski w 1563 roku,* in: *Wieki średnie. Prace ofiarowane T. Manteufflowi w 60 rocznicę urodzin,*Warszawa 1962 p. 283-289; D. Caccamo DBI XXVII 606-613.

Ed.contemporaneorum: NBD II/4: *Nuntius Delfino, 1564-1565,* bearb.von S. Steinherz, Wien 1914; Olarra-Larramendi ICN I 40-44; Villani OCNN 518-531 (nuntius Neapoli); NI: *Nunziature di Savoia* (ut in Tab.IV).

pontifices	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PIUS IV MEDICI	MARCUS SITTICH v. HOHENEMS	ALEXANDER FARNESE	SIGISMUNDUS
(† 9 XII 1565)	(ad 9 XII 1565)	*viceprotector*	AUGUSTUS
PIUS V GHISLIERI	MICHAEL BENELLI (Alexandrinus)	IACOBUS SAVELLI	
(a 7 I 1566)	(a 6 III 1566)		

TOMUS VI

IULIUS RUGGIERI, protonotarius apostolicus (1565-1568)

Regiensis (in Aemilia); artium et theologiae doctor; 21 IV 1553 abbas Lamularum; cliens card. Herculis Gonzagae et deinde Caroli Borromaei; 1563 Collegio Protonotariorum Apostolicorum cooptatus; 1566 sacerdotio a card. S. Hosio Heilsbergae auctus; 1568, Polonica legatione expleta, Lamulis discessit scribendorum librorum theologicorum causa; theologum fuisse non ignobilem scripta eius ostendunt Venetiis divulgata a. 1581. Obiit 20 VII 1587.

Designatus: mense Iulio 1565 (Szorc KH VI 456).
Confirmatus: 2 III 1566 (AV, Arm. 44, ms. 18 f. 119r).
Instructio: s.d. (AV, Misc.Arm. II, ms. 82 f. 195r-219r).
Credentiales: 2 III 1566 (AV, Arm. 44, ms. 18 f. 119r-v).
Facultates: 3 IV 1566 (AV, Arm. 42, ms. 25 f. 393r-399r),
supplementares: 17 VI 1566 (AV, Arm. 44, ms. 7 f. 83r.).
Relatio: BV, Vat.Lat. 7480 f. 142r-212v (et multae aliae copiae).
Venit (Cracoviam): mense Maio 1566 exeunte (Olsztyn, ADWO, D 15 f. 35r).
Discessit (Cracovia) post 15 III 1568 (Kraków, BJ 60/III p. 925).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
AV, Nunz.Pol. 1 f. 2r-70v (min. SS ad R: 11 I - 27 XII 1567).
BV, Urbin.Lat. 855 f. 326r-348v ("Discorso intorno agli aiuti di Polonia in favore della lega contro il Turco").
Kraków, BCz 1607-1609 passim (or. R ad div. Polonos: 1565-1568).
" BPAN 8503, 8504 (cop. XX saec., codices Thaddaei Glemma).

Editiones: Turgenev I 206-210; Rykaczewski I 165-217; Theiner VMPL II 726; Wierzbowski U I 131, IV 10-11; Welykyj LNA I 64-68; Gintel I 139-147; Šeptyckyj IX-X 60-62.

Bibliogr.: Garampi SL 68ar-br; Ph. Bonamicius, *De claris pontificiarum epistolarum scriptoribus,* in: *Philippi et Castruccii fratrum Bonamiciorum Lucensium opera omnia,* T. 1, Lucae 1784 p. 76, 217; Moroni LXLVII 180, 182; Fabisz 160-162, 369-374; Wierzbowski SL 60; Wierzbowski JU 275-711 passim; Biaudet NAP 112; Pastor SP VIII 474-478; A. Mercati, *Reggio Emilia nel servizio diplomatico a Santa Sede,* Modena 1948 s. 13-15; Szorc KH VI 456, 606.

Ed.contemporaneorum: *Correspondencia diplomatica entre España y la Santa Sede durante el pontificado de S. Pio V,* por L. Serrano OSB, T. 1-2, Madrid 1914; NBD II/5: *Nuntius Biglia, 1565-1566 (Juni). Commendone als Legat auf dem Reichstag zu Augsburg 1566,* bearb. von I. Ph. Dengel, Wien 1926; NBD II/6: *Nuntius Biglia, 1566 (Juni) - 1569 (Dezember). Commendone als Legat bei Kaiser Maximilian II., 1568 (Oktober) - 1569 (Jänner),* bearb. von I. Ph. Dengel, Wien 1939; Olarra-Larramendi ICN I 45-74 (Hispania); NI: *Nunziature di Savoia* (ut in Tab. IV); NI: *Nunziature di Venezia,* T. 8 *(marzo 1566 - marzo 1569),* a cura di A. Stella, Roma 1963.

pontifices	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PIUS V GHISLIERI	MICHAEL BENELLI	ALEXANDER FARNESE	SIGISMUNDUS
(†1 V 1572)	(ad 17 V 1570)	*viceprotector*	AUGUSTUS
GREGORIUS XIII	HIERONYMUS RUSTICUCCI	IACOBUS SAVELLI	(†7 VII 1572)
BUONCOMPAGNI	(17 V 1570 - 1 V 1572)		*Interregnum*
(el. 13 V 1572)	TOLOMAEUS GALLIO		HENRICUS IV VALESIUS
	(a 13 V 1572)		(el. 9 V 1573)

TOMUS VII

VINCENTIUS DAL PORTICO, protonotarius apostolicus (1568- 1573)

Natus Lucae c.a. 1519; iuris utr. dr; Reipublicae Lucensis apud Curiam Romanam "agens"; 1561 protonotarius apostolicus; decanus ecclesiae Lucanae; 1563 auditor nuntii I. F. Commendone in Polonia; 1565 gubernator Marchiae Anconitanae; 1569-1573 collector denarii S. Petri in Polonia; 9 III 1575 aepus Ragusinus (Dubrovnik); 1579 epus Fulginatensis; 1581-1583 gubernator Urbis; 1583-1586 vicesgerens card. vicarii Urbis; 1586-1590 vicelegatus Maritimae et Campaniae. Obiit a. 1590, sepultus Lucae in ecclesia S. Romani.

Designatus: 15 XI 1567 (AV, Arm. 44 ms. 13 f. 75v-76r).
Instructio: 1567 (AV, Misc.Arm. II 82 f. 267r-270v, 488r-493r).
Credentiales: 18 II 1568 (AV, Arm. 44 ms. 13 f. 153v-170r).
Facultates: 1571? (AV, Misc.Arm. II 92 f. 26r-27r).
Relatio finalis: 1572 (AV, AA I-XVIII 4304), forsitan etiam "Relatione del Regno di Polonia" (AV, Nunz.Pol. 5B).
Venit: medio a. 1568 (Glemma 273).
Discessit (e Sulejów): 29 VIII 1573 (AV, Nunz.Pol. 3 f. 420r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, AA I-XVIII 4283-4288 (or. et scripta ad nuntiaturam P pertinentia).
" Misc.Arm. II 68 f. 81r-128v (notulae et reg. P. ad div.: 1567-1573).
" " " II 69 ff. 217 (notulae et scripta ad P. pertinentia).
" Nunz.Pol. 1 f. 71r-141v (min. SS ad P: 7 I - 23 XII 1570).
" " " " f. 144r-304v (or. et scripta P ad SS: 3 I 1571 - 5 III 1572).
" " " 6 ff. 322 (or., cifr. P ad Commendone: 9 VII 1567-12 IX 1573).
" " " 172 f. 3r-105v passim (min. SS ad P: 24 V 1572 - 30 V 1573).
" F.Pio 112 f. 123r-137v, 241r-248v, 325r-326r. 277r-379v (scripta varia).
Kraków, BCz 1611 passim (or. P ad M. Kromer: 1568-1572).
" BPAN 8505, 8506, 8508 (cop. XX saec., codices Thaddaei Glemma).

Editiones: Turgenev I 222-224 (excerpta); Rykaczewski I 218-219; Theiner VMPL II 728-729, 740, 770-776; Wierzbowski U I 166; Ehrenberg UA 257, 357-383; Biaudet SSND 3-17(summaria); Šeptyckyj I 11; Lanckorońska

DAM I 158-159 (EFE LXVIII).

ADIUTORES:
Auditor: Pagliarino (Glemma 280).

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: BONAVENTURA THOMAS OP,
ad reginam Catharinam missus: nominatus 1 XII 1568 (AV, Arm. 44, ms. 18 f. 286r); instructio s.d. (ibidem f. 287r-289v).

Bibliogr.: Garampi SL 70ar-71av; Fabisz 162-163, 375; Bartoszewicz EPO XXVII 136-140; Wierzbowski SL 60; Wierzbowski JU 372-767 passim; Biaudet NAP 112, 127; Pastor SP VIII 479-483; Gulik-Eubel HC III 281; T. Glemma, *Zapiski nuncjusza polskiego Wincentego Dal Portico z roku 1568,*"Collectanea Theologica" 17(1936) 273-288; N. Del Re, *Monsignor Governatore di Roma,* Roma 1972, p. 91-92; idem, *Il Vicegerente del Vicariato di Roma,* Roma 1976, p. 45-46; Wojtyska SP 202.

Ed.contemporaneorum: *Corrrespondencia diplomatica entre España y la Santa Sede* (ut in Tab. VI), T. 3-4, Madrid 1914; NBD II/6 (ut in Tab. VI) et II/7: *Nuntius G. Delfino und Kardinallegat G. F. Commendone, 1571-1572,* bearb. von J. Rainer, Graz-Köln 1967; NBD III/6: *Nuntiatur Giovanni Delfinos (1572-1573),* bearb. von H. Goetz, Tübingen 1982; Olarra-Larramendi ICN I 74-195 (Hispania); NI: *Nunziature di Savoia* (ut in Tab. IV); NI: *Nunziature di Napoli,* T. 1 *(26 luglio 1570 - 24 maggio 1577),* a cura di P. Villani, Roma 1962; NI: *Nunziature di Venezia,*T. 8 (ut in Tab. VI) et T. 9 *(26 marzo 1569 - 21 maggio 1571),* a cura di A. Stella, Roma 1972; T. 10 *(26 maggio 1571 - 4 luglio 1573),* a cura di A. Stella, Roma 1977; ANG 12: *Correspondance du nonce en France Antonio Maria Salviati (1572-1578),* T. 1: *1572-1574,* ed. P. Hurtubise OMI, Rome 1975; ANG 16: *Correspondance du nonce en France Fabio Mirto Frangipani (1568-1572 et 1586-1587), nonce extraordinaire en 1574, 1575-1576 et 1578,* ed. A. Lynn Martin, Rome 1984.

pontifices	*a secretis*	*protector R.P.*	*reges Poloniae*
PIUS V GHISLIERI	HIERONYMUS	ALEXANDER FARNESE	SIGISMUNDUS AUGUSTUS
(†1 V 1572)	RUSTICUCCI	*viceprotector*	(†7 VII 1572)
GREGORIUS XIII	(ad 1 V 1572)	IACOBUS SAVELLI	*interregnum*
BUONCOMPAGNI	TOLOMAEUS GALLIO		HENRICUS IV VALESIUS
(el. 13 V 1572)	(a 13 V 1572)		(el. 9 V 1573)

TOMUS VIII

IOANNES FRANCISCUS COMMENDONE, card. legatus (1571-1573)

Curriculum vitae vide in Tab. V.

Designatus: ante 18 VI 1571 (NBD II/8 p. 16, ut infra).
Instructio: non invenitur.
Credentiales: 1 VIII et 1 X 1571 (AV, Arm. 44, ms. 19 f. 398r, 489r).
Facultates: 18 VI 1571 (AV, Reg.Vat. 2015 f. 221r-225v).
pro novo rege coronando: 15 XI 1572 (AV, Arm.40, ms. 56 f.31r-v).
Relatio finalis: desideratur.
Venit (Cracoviam): 27 XI 1571 (Pastor SP VIII 482).
Discessit (e finibus Poloniae): 13 X 1573 (AV, Nunz.Pol. 3 f. 454r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
AV, Nunz.Pol. 1A ff. 341 passim (or. varii ad C: etiam 1571-1573).
" " 2 f. 31r-235v (or., decifr. C et Graziani ad SS: 5 VI-23 XII 1572).
" " 3 f. 2r-461v (or.,cifr.,decifr. C et Graziani ad SS: 1I - 19 X 1573).
" " 4 ff. 403 (scripta ad legationem C pertinentia: 1571-1573).
" " 5 f. 79r-124v (or. Uchański ad C: 1572-1574).
" " 6 ff. 322 (or. et cifr. Portico ad C: 9 VII 1567 - 12 IX 1573).
" " 27A f. 164r-175r (Oratio C pro nova regis electione).
" " 172 f. 4r-129v passim (min. SS ad C: 24 V 1572 - 1 III 1574).
Città di Castello, Arch.Magherini-Graziani, olim ms. 25, 52 (reg. C ad SS: 6 V 1571- 31 VII 1573).
" " " olim mss. 28, 62-63 (or. varii ad C et Graziani hodie in diversis collectionibus privatis in Italia et in Statibus Foederatis Americae).
Kraków, BPAN 8505, 8508 (cop. XX saec., codices Thaddaei Glemma).

Editiones: Turgenev I 228, 233-237, 243-244, 247-251; Wierzbowski U I 153, IV 12-98; Ehrenberg UA 297-351 passim; Ehrenberg IB 46; Biaudet SSND 21-44 passim (summaria eplarum C et Graziani); Welykyj LNA I 70-73; Goetz in NBD III/6 (ut in Tab. VII) 425-427, 434-454.

ADIUTORES:

Secretarii: Antonius Maria Graziani (eplae in AV, Nunz.Pol. 2 et 3 pas sim).
Iacobus Tolesano (AV, Nunz.Pol. 3 f. 316r-317v).

INTERNUNTIUS: ANTONIUS MARIA GRAZIANI,

munere fungebatur a discessu Commendone (13 X 1573) ad adventum Vincentii Lauro (30 I 1574); discessit 27 IV 1574 (Janta, ut infra, p. 232); epistularum commercium cum SS in AV, Nunz.Pol. 3 f. 455r-516v (19 X -15 XII 1573) et Nunz.Pol. 7 f. 3r-30v (ed. fragmenta Theiner AE I 412-415); eius "Relazione del Regno di Polonia" ad informationem regis Henrici Valesii 1574 exaratam, ed. Korzeniowski AR 208-214.

Bibliogr.: Garampi SL 71br-72bv; S. Gruszecki, *Zmowa w podwarszawskim lesie w 1572 r.*, "Rocznik Warszawski", 8 (1967) 272-274; idem, *Walka o władzę w Rzeczypospolitej Polskiej po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów (1572-1573)*, Warszawa 1969 passim; A. Janta,*"Przyjemnie zapoznać"*, Londyn 1972 p. 229-235; A. Bues, *Die habsburgische Kandidatur für den polnischen Thron während des ersten Interregnums in Polen 1572/3*, Wien 1984 passim.

Ed.contemporaneorum: ut in Tab. VII.

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*reges Poloniae*
GREGORIUS XIII	TOLOMAEUS	ALEXANDER FARNESE	HENRICUS IV VALESIUS
BUONCOMPAGNI	GALLIO	*viceprotector*	(9 V 1573 - 15 VII 1575)
		IACOBUS SAVELLI	STEPHANUS BATORY
			(el. 14 XII 1575)

TOMUS IX

VINCENTIUS LAURO, epus Montis Regalis (1573-1578)

Natus Tropeae (Calabria) 28 III 1523; subdiaconus dioecesis Tropiensis; discebat medicinam Neapoli et theologiam in Universitate Patavina; dein Romae degens factus est secretarius cardinalium Petri Parisi, Nicolai Gaddi et tandem Francisci de Tournon, cum quo in Galliam profectus est; 1565 rediit Romam; 30 I 1566 epus Montis Regalis (Mondovì) in Italia Septentrionali; renuntiavit huic dioecesi m. Octobri 1587; 29 VII 1566 nuntius designatus apud reginam Scotiae; 1568-1572 et 1580-1583 nuntius apud ducem Sabaudiae; 12 XII 1583 SRE cardinalis creatus. Obiit Romae 17 XII 1592; sepultus in ecclesia S. Clementis.

Designatus: 25 VII 1572 (NI: *Nunziatura di Savoia*, I 396).

Instructio: non invenitur.

Credentiales: 1 VI 1573 (AV, Arm. 44 ms. 22 f. 10r-v) et 15 XII 73 (Theiner AE I 161-162).

Facultates: 31 X 1573 (AV, Nunz.Pol. 396 f. 1r-5r).

Relatio finalis: 1576 (Roma, Bibl.Vallicelliana, ms. L 16).

Venit (Cracoviam): 30 I 1574 (AV, Nunz.Pol. 7 f. 24r).

Discessit (Cracovia): circa 1 IX 1578 (Wierzbowski VL, p. 720).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 7 f. 24r-251v (or. et decifr. L ad SS: 5 II - 20 XII 1574).
" " " 8 ff. 521 (or. L ad SS: 7 I - 28 XII 1575).
" " " 10 ff. 189 (reg. L. ad SS: 27 III 1574 - 21 IX 1575).
" " " 11 ff. 196 (reg. L ad SS: 10 X 1575 - 26 II 1577).
" " " 12 ff. 235 (reg. L ad SS: 4 III 1577 - 3 II 1579).
" " " 13 ff. 438 (or. et cifr. L ad SS: 16 I 1576 - 22 XII 1577).
" " " 14 f. 3r-179v (or. et decifr. L ad SS: 21 I - 25 VII 1578).
" " " 171 f. 383r-666v (or. SS ad L: 29 VI 1573 - 16 XI 1577).
" " " 172 f. 121r-304v (min. SS ad L: 2 I 1574 - 23 IV 1578).
" " " 396 ff. 140 (reg. actorum L: 26 II 1573 - 9 VI 1577).
" Nunz.Francia 6 f. 377r-508v passim (or. L ad SS: 23 VII - 27 IX 1573).
" Nunz.Savoia 3 f. 32r-55r (reg. L ad SS: 29 VI 1573 - 12 III 1574).
" " " 10 f. 191r-207v (or. SS ad L: 29 I - 12 III 1575).
" Conc.Trento 71 f. 40r-138r (or. cop. L ad div.: 1 IV 1576 - 10 V 1577).
BV, Vat.Lat. 7124 f. 1r-143v (eplae et scripta ad nuntiaturam L. pertinentia: 1577-1578).

Kraków, BCz 1620 passim (aliquae eplae or. L ad M. Kromer: 1574-1578).
" BPAN 8362 (TR 7: cop. XIX saec.).

Editiones: Turgenev I 265-267, 274-275 (excerpta); Theiner SSS II 290; Theiner AE I 377-383, 415-423, II 398-401, 578-580; Rykaczewski I 288-290, 295-296, 298-299; Wierzbowski U I 247, IV 199-105 et 346; *Vincent Laureo, évêque de Mondovì, nonce apostolique en Pologne 1574-1578, et ses dépêches inédites au card. de Côme, Ministre-Secrétaire d'Etat du Pape Grégoire XIII, éclaircissant la politique du Saint-Siège dans les années susdites relativement à la Pologne, la France, l'Autriche et la Russie, recueillies aux Archives Secrètes du Vatican,* publiées par T. Wierzbowski, Varsovie 1887; AJZ I 148-272 passim; Biaudet SSND 91-179 passim (summaria); Welykyj LNA I 73-105; Lanckorońska DAM I 167-228 passim (EFE LVIII).

ADIUTORES:

Auditor: ignotus.
Cancellarii: Iosephus Monachus (AV, Nunz.Pol. 396 passim).
Simon Łubowski, clericus Posnaniensis (Theiner AE II 401).
Secretarii: Horatius Andreucci, ad 19 VI 1577 (AV, Nunz.Pol. 396 passim)
Aurelius Maximilianus Varro, a 2 XII 1577 (ibidem, a f. 119v).

Bibliogr.: R. Tritonio, *Vita Vincentii Laurei SRE Cardinalis Montis Regalis,* Bononiae 1599; Garampi SL 74ar-76bv; Fabisz 172-177, 375-376; Bartoszewicz EPO XXVII 140-143; Wierzbowski SL 61; Wierzbowski JU 39-719 passim; Biaudet NAP 127; Gulik-Eubel HC III 47, 250; Pastor SP IX 674-676 et passim; P. Paschini EC VII 963; M. F. Mellano, *La controriforma nella diocesi di Mondovì (1560-1602),* Torino 1955, 107-136; seriem articulorum vitam L. illustrantium scripsit A. F. Parisi in periodico "Historica" (Reggio Calabria), 9 (1956) - 12 (1959), vide praesertim: *Il Card. del Mondovì. La nunziatura in Polonia,* ibidem 11 (1958) 51-70; Fonzi in NI, *Nunziature di Savoia* I (ut in Tab. IV), p. XVIII-XXII.

Ed.contemporaneorum: Theiner AE I passim; NBD III/1: *Der Kampf um Köln 1576-1584,* bearb. von J. Hansen, Berlin 1892; NBD III/2: *Der Reichstag zu Regensburg 1576. Der Pacificationstag zu Köln 1579. Der Reichstag zu Augsburg 1582,* bearb. von J. Hansen, Berlin 1894; NBD III/3-5: *Die süddeutsche Nuntiatur des Grafen Bartholomäus von Portia,* bearb. von K. Schellhass, Berlin 1896, 1903, 1909; NBD [ed. Goerres-Gesellschaft] 5: *Die Nuntiatur-Korrespondenz Kaspar Groppers nebst verwandten Aktenstücken 1573-1576,* bearb. von W. E. Schwarz, Paderborn 1898; Olarra-Larramendi ICN I 259-429; NI: *Nunziature di Napoli* (ut in Tab. VII); NI: *Nunziature di Venezia,* T. 11 *(18 giugno 1573 - 22 dicembre 1576),* a cura di A. Buffardi, Roma 1972; ANG 12 (ut in Tab. VII); ANG 13: *Correspondance du nonce en France Antonio Maria Salviati (1572-1578),* T. 2: *1574-1578,* ed. P. Hurtubise OMI et R. Toupin SJ, Rome 1975; ANG 16 (ut in Tab. VII).

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
GREGORIUS XIII BUONCOMPAGNI	TOLOMAEUS GALLIO	ALEXANDER FARNESE *vicesg:* JACOBUS SAVELLI	STEPHANUS BATORY

TOMUS X

IOANNES ANDREAS CALIGARI, epus Bretenoriensis (1578-1581)

Natus Brisighellae in Aemilia 14 X 1527; 1554 dr utr. iuris universitatis studiorum Bononiensis; 1554-1561 in servitio auditorum Curiae Romanae; 1561-1564 vicarius card. B. Scotti in dioecesi Placentina; 1566 socius legationis card. J. F. Commendoni ad comitia Imperii Augustana; 1567-1572 parochiam S. Ioannis in Octavo ad normam Concilii Tridentini, S. Carolo Borromaeo applaudente, gubernabat; 1572 referendarius Utr. Signaturae in Curia Romana; 1573-1578 denarii S. Petri in Lusitania collector; 14 X 1579 epus Bretenoriensis; 1581-1584 in dioecesi sua residebat; 1584-1587 nuntius Graecii (Graz) apud archiducem Styriae et Carinthiae; 1588-1593 secretarius domesticus pontificius; a 1593 in dioecesi sua residebat. Obiit Bretenorii 19 I 1613; sepultus in ecclesia cathedrali.

Designatus: exeunte Decembri 1577 (Boratyński CEA, p. XXX).
Instructio: 23 IV 1578 (ibidem 5-7).
Credentiales: 9 IV 1578 (ibidem 2-3).
Facultates: 22 IV 1578 (ibidem 3-5).
Relatio finalis: non invenitur.
Venit (Cracoviam): 7 VI 1578 (AV, Lett.Principi 23 f. 462r).
Discessit (Częstochovia): post 25 IX 1581 (Boratyński CEA 752).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 14 f. 109r-299v (or. C ad SS: 9 V - 29 XII 1578).
" " " 15 f. 3r-135v (min. SS ad C: 3 I 1579 - 15 VII 1581).
" " " 16 ff. 417 (or. C ad SS: 5 I - 28 XII 1579).
" " " 17 ff. 471 (or. C ad SS: 1 I - 31 XII 1580).
" " " 18 f. 4r-282v passim (or. C ad SS: 1 I - 11 XI 1581).
" " " 172 f. 305r-320v (min. SS ad C: 14 VI - 27 XII 1578).
" Nunz.Spagna 1A f. 330r-392v (reg. C ad regem Pol.: 12 VI 1578-15 IX 1584).
" F.Pio 127 f. 88r-116v (reg. SS ad C: 14 II 1579 - 9 XII 1581).
BV, Barb.Lat. 5741 f. 35r-139r passim (reg. SS ad C: 14 II - 27 VI 1579).
" " " 5742 f. 152r-166r (reg. SS ad C: 18 VII 1579 - 31 XII 1580).
" " " 5743 f. 10v-34v passim (reg. SS ad C: 18 II - 22 IV 1581).
" Ottob.Lat. 2417 f. 102r-130r (reg. SS ad C: 14 II 1579 - 22 IV 1581).
Brisighella, Bibl.Capitolare, ms. 2 ff. 114(or. et cop. rex Poloniae et alii ad C: 23 VI 1578 - 28 VI 1588).
" " " Ms. Bracchini (cop. varii ad C: 1561-1605).
Milano, BA, F. 57-155 inf. passim (or. C. ad C. Borromeo: 30 I 1578-11 X 1584).
Warszawa, AGAD, AN, olim 1, pp. 184 (reg. actorum 1578-1581), combusta.

Editiones: Turgenev I 275-277, 281-320, 353; Rykaczewski I 343-454; Theiner AE II 394, III 168-172, 660-663, 680-683, 704-706; Wierzbowski U IV

106-152; AJZ I 239-362 passim, II 18-50 passim; *I.A. Caligarii, nuntii apostolici in Polonia, epistolae et acta, 1578-1581,* ed. L. Boratyński, Cracoviae 1915 (Monumenta Poloniae Vaticana, T. IV); E. Šmurlo, *Pamjatniki kul'turnych i diplomatičeskich snošenij Rossii s Italiej,* Leningrad 1925; *Documenta Polonica ex Archivo Capitulari in Brisighella,* ed. V. Meysztowicz et W. Wyhowska De Andreis, EFE XXIII 209-297; Šeptyckyj I 13-16 et 24, IX-X 70-81; Welykyj LNA I 105-122.

ADIUTORES:

Auditor: Tarquinius Peculus Interamnensis.
Cancellarii: Simon Łubowski Polonus,
Spinus Bizarri Asculanus (AV, Nunz.Pol. 14 f. 150r).
Secretarius: Antonius Martinelli Placentinus (AV, Nunz.Pol. 16 passim).

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: **ANTONIUS POSSEVINO SI,**
in Suetiam et Poloniam missus a. 1577-1578, 1579-1580. Eplae ed. Theiner SSS II 275-373 et III 261-431 passim, Boratyński CEA passim, Šeptyckyj IX-X 63-70. Relatio: Cracovia 28 VII 1578 (AV, F.Borghese III 6A f. 27r-30r). Cfr. O. Garstein, *Rome and the Counter-reformation in Scandinavia until the establishment of the Congregatio de Propaganda Fide in 1622,* T. 1, Oslo 1963 passim; Lukács passim.

Bibliogr.: Garampi SL 77ar-bv; Bartoszewicz EPO IV 808-810; Fabisz 177-178; Wierzbowski SL 61; Wierzbowski JU 44-714 passim; S. Zakrzewski, *Z badań archiwalnych nad nuncjaturą Caligariego w latach 1578-1581,* "Sprawozdanie z czynności posiedzeń Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny", 19 (1908), N. 9 p. 9-11; Biaudet NAP 127, 142; L. Boratyński, *J. A. Caligari, nuncjusz apostolski w Polsce (1578-1581),* "Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny", Seria II, T. 34, Kraków 1916 p. 1-52; Pastor SP IX 687-688; Gulik-Eubel HC III 140; J. Rainer, introductio ad *Grazer Nuntiatur,* II/2 (ut in Tab. XI) p. XII-XVII; A. Penkalla, *Reforma duchowieństwa świeckiego w korespondencji dyplomatycznej Jana Andrzeja Caligariego (1578-1581),* "Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL", 18 (1970) 136-139; G. de Caro, DBI XVI 711-717.

Ed.contemporaneorum: Theiner AE II-III passim; NBD III/1-2 (ut in Tab. IX); Nuntiaturberichte aus der Schweiz I/1: *Aktenstücke zur Vorgeschichte der Nuntiatur 1570-1579. Die Nuntiaturberichte Bonhominis und seine Correspondenz mit Carlo Borromeo aus dem Jahre 1579,* bearb. von F. Steffens und H. Reinhardt, Freiburg 1906; I/2: *Die Nuntiaturberichte Bonhominis und seine Correspondenz mit Persönlichkeiten der Schweiz aus dem Jahre 1580,* bearb. von F. Steffens und H. Reinhardt, Freiburg 1917; I/3: *Die Nuntiaturberichte Bonhominis und seine Correspondenz mit Persönlichkeiten der Schweiz aus dem Jahre 1581. Bonhominis Tätigkeit für die Schweiz während seiner Nuntiatur in Wien und Köln vom September 1581 bis zum Februar 1587,* bearb. von F. Steffens und H. Reinhardt, Freiburg 1929; Olarra-Larramendi ICN I 415-609; ANG 8: *Correspondance du nonce en France Anselmo Dandino (1578-1581),* ed. I. Cloulas, Rome-Paris 1970; Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts in Rom II/II: Grazer Nuntiatur 1: *Nuntiatur des Germanico Malaspina. Sendung des Antonio Possevino, 1580-1582,* bearb. von J. Rainer, Wien 1973; *Die Nuntiatur von Giovanni Franco Bonhomini in der Schweiz (1579-1581). Ergänzung (1578-1579),* herausg. von A.-J. Marquis SMB, "Der Geschichtsfreund", 133 (1980) 163-247.

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
GREGORIUS XIII BUONCOMPAGNI	TOLOMAEUS GALLIO	ALEXANDER FARNESE *vicesg.* JACOBUS SAVELLI	STEPHANUS BATORY

TOMUS XI

ALBERTUS BOLOGNETTI, epus Massanensis (1581-1585)

Natus Bononiae 28 VII 1538 in familia patricia; 1561 iuris utr. in universitate studiorum Bononiensi dr promotus; 1562-1565 idem ius in academia illa docebat; 1565-1574 docens in universitate Salernitana; eo tempore multa scripta de iurisprudentia edidit; 1574 Romam vocatus, ut munera protonotarii et Utriusque Signaturae referendarii sustineret; 1576-1578 nuntius apud ducem Etruriae et 1578-1581 apud Venetos; 27 IV 1579 in epum Massanensem (Massa Maritima in Etruria) et 12 XII 1583, dum adhuc nuntii munere in Polonia fungebatur, in SRE cardinalem promotus. Obiit Villaci in Carinthia, 9 V 1585, cum ex Polonia rediret; sepultus Bononiae in ecclesia gentilicia S. Mariae Servorum.

Designatus: initio Aprilis 1581 (Kuntze-Nanke BEA I p. LXII).
Instructio: 5-17 IV 1581 (ibidem I 3-8).
Credentiales: 12 IV 1581 (ibidem I 2).
Facultates: 21 IV 1581 (Toledo, Bibl.Capitular, cajon 110, n. 14 s.f.).
Relatio ad informationem successoris: IX 1584 (Kuntze-Nanke BEA III 700-736)
Venit (Tynecium): 2 VII 1581 (ibidem I 13).
Discessit (Cracovia): paulo post 5 IV 1585 (ibidem III 680).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 15 f. 121r-321v (min. SS ad B: 22 IV 1581 - 16 II 1585).
" " " 18 f. 163r-330v passim (or. B ad SS: 14 III - 24 XII 1581).
" " " 19 ff. 394 (or. B ad SS: 7 I - 30 XII 1582).
" " " 20 ff. 479 (or. B ad SS: 3 I - 20 XII 1583).
" " " 21 ff. 505 (or. B ad SS: 1 I 1584 - 3 III 1585).
BV, Barb.Lat. 5743 f. 77r-246r passim (reg. SS ad B: 21 X 1581-11 VIII 1582).
" Chigi L.III.67 f. 1r-335v (or. B ad card. Guastavillani: 9 I - 30 XII 1582).
" Ottob.Lat. 2415 f. 101r-129v passim (reg. SS ad B et Possevino: 7 V 1583 - 29 IX 1584).
Toledo,Bibl.Capitular, c.110, n.11 ff.188+190 (reg.B ad div.: VI 1581 - XII 1582).
" " " " n.12 ff.286+189 (" " I 1583 - II 1584).
" " " " n.13 ff.271+139+157 (" " II 1584 - V 1585).
" " " " n.14 s.f. (or. et cop. ad B spectantia 1581-1585).
Milano, BA, F. 65-96 inf. passim (or. B ad C.Borromeo: 20 V 1581 - 14 VI 1584).
Warszawa, AGAD, AN, olim 2, pp. 226 (reg. actorum 1581-1585), combusta.
Kraków, BPAN 8364 (TR 12-18: cop. XIX saec.).

Editiones: Turgenev I 320, 358; II 1-6 (excerpta); Theiner AE III 716-721, 727-737, 757-787, 819-827; Ehrenberg UA 434-438; AJZ II 54-384 passim,

III passim; *Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia epistolae et acta*, Pars 1: *1581-1582*, ed. C. Nanke et E. Kuntze, Cracoviae 1923-1933; Pars 2: *1583*, ed. E. Kuntze, Cracoviae 1938; Pars 3, fasc. 1-2: *1584-1585*, ed. E. Kuntze, Kraków 1939-1950 (Monumenta Poloniae Vaticana V-VII); Šeptyckyj I 14-67 et IX-X 83-144 passim (una cum Possevino); Welykyj LNA I 123-285 (una cum Possevino).

ADIUTORES:

Auditor: Albertus Moglio Bononiensis IUD (Garampi SL 78ar).
Cancellarius: Stanislaus Szydłowski, canonicus Crusvicensis (ibid. 78ar).
Secretarii: Ludovicus Fuligno (Kuntze-Nanke BEA I-III passim).
Horatius Spannocchi (ibidem; cfr eius "Relazione delle cose di Polonia intorno alla religione" (1586), ed. Korzeniowski AR 227-357 (versio Polonica: Rykaczewski I 459-475).

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: **ANTONIUS POSSEVINO SJ,**
in Poloniam et Moscoviam missus (1581-1582).
Instructio: 27 III 1581 (Turgenev I 299-305). Collectiones principales: AV, Nunz.Pol. 15A, 15B, 17A, Addit. 2/1-2, Addit. 11; Nunz. Germania 92, 93.
Editiones: A. Possevino, *Moscovia, et alia opera de statu huius saeculi*, s.l. 1587 (versio Polona A. Warkotsch, Warszawa 1988); Rykaczewski I 346-386, 398-450; P. Pierling, *Bathory et Possevino. Documents inédits*, Paris 1887; Ioannes Paulus Campani SJ, *Relatio de itinere Moscovitico [Possevini]*, ed. A. M. Ammann SJ, "Antemurale", 6 (1960-1961) 1-84; alia una cum Bolognetti.
Bibliogr.: P. Pierling, *Un Nonce du Pape en Moscovie*, Paris 1884; Pierling RSS II 1-237; Lukács passim; S. Polcin, *La mission religieuse du P. Antoine Possevin SJ en Moscovie 1581-1582*, Rome 1957 (Orientalia Christiana Analecta, 150).

Bibliogr.: Garampi SL 78ar-80av; Fabisz 184-185, 378; R. Ludwig, *Quae Bolognettus cardinalis, papae nuntius apostolicus, in Polonia...perfecerit*, Breslau 1864; Wierzbowski SL 61; L. Boratyński, *Studia nad nuncjaturą polską Bolognettiego (1581-1584)*, "Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny", Seria II, T. 24, Kraków 1907 p. 53-106; Biaudet NAP 142; Kuntze-Nanke BEA I p. XXXIV-XLV; Pastor SP IX 688-691; Kuntze, *Les rapports* passim; Katterbach 158; Gulik-Eubel HC III 47, 237; G. de Caro, DBI XI 313-316.

Ed.contemporaneorum: Theiner AE III passim; NBD III/1 (ut in VIII); Olarra-Larramendi ICN I 583-615, II 1-123; ANG 2: *Girolamo Ragazzoni, évêque de Bergame, nonce en France. Correspondance de sa Nonciature 1583-1586*, ed. P. Blet SJ, Rome-Paris 1962; ANG 7: *Correspondance du nonce en France Giovanni Battista Castelli (1581-1583)*, ed. R. Toupin SJ, Rome-Paris 1967; Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts in Rom II/II: Grazer Nuntiatur 1: (ut in Tab. X) et 2: *Nuntiatur des Germanico Malaspina und des Giovanni Andrea Caligari 1582-1587*, bearb. von J. Rainer, Wien 1981.

pontifices	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
GREGORIUS XIII	TOLOMAEUS GALLIO	ALEXANDER FARNESE	STEPHANUS BATORY
BUONCOMPAGNI	(ad 10 IV 1585)	*viceprotector*	(†13 XII 1586)
(†10 IV 1585)	HIERONYMUS RUSTICUCCI	IACOBUS SAVELLI	*Interregnum*
SIXTUS V PERETTI	*secretarius intimus pontif.*	(† 5 XII 1587)	(ad 9 VIII 1587)
(el. 24 IV 1585)	DECIUS AZZOLINI		
	(a 24 IV 1585)		

TOMUS XII

HIERONYMUS DE' BUOI, epus Camerinensis (1584-1587)

Natus 1542 ex nobili familia Bononiensi, patre Vitali De' Buoi (Bovio); Bononiae, ut videtur, discebat ius civile et ecclesiasticum; 1576 advocatus consistorialis et abbreviator litterarum Latinarum in Curia Romana; paulo post canonicus S. Petri de Urbe; 4 V 1580 epus Camerinensis; 1583-1586 gubernator Marchiae Picenae; ex Polonia redux, in dioecesi sua residebat; tres synodos celebravit. Obiit Romae 26 I 1596; sepultus Bononiae in ecclesia S. Martini.

Designatus: paulo ante 29 IX 1584 (Kuntze-Nanke BEA III 450).
Instructio: X 1584 (AV, Nunz.Pol. 15 f. 306r-309v).
Credentiales: 27 X 1584 (AV, Arm. 44, ms. 25 f. 416v).
Facultates: non inveniuntur (litterae passus 10 XII 1584: AV, Sec.Brev. 60 f. 558r-v).
Relatio finalis: s.d., ad informationem successoris (AV, Borghese III 67A f. 3r-14v).
Venit (Cracoviam): 21 II 1585 (Caccamo DBI XIII 561).
Revocatus: 15 XI 1586 (AV, Nunz.Pol., Addit.1, fasc. IV, n. 345).
Discessit (Cracovia): mense Martio 1587 (Caccamo DBI XIII 562).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 22 f. 1r-98v (or. B ad SS: 16 IV 1585 - 4 X 1587).
" " " 27A f. 44r-103r (reg. actorum B: 1585-1586).
" Nunz.Francia 286 f. 192r-199r (reg. SS ad B: 27 IV - 21 XII 1585).
Warszawa, AGAD, AN, olim 3, pp. 216 (reg.actorum 1585-1586), combusta.
Kraków, BPAN 8360 p. 45-63 (instructio), 8365 (TR 19: cop. XIX saec.).
Città di Castello, Arch.Magherini-Graziani, olim ms. 11 (eplae ad B).

Editiones: Turgenev II 7-8 (excerpta); Meister GS 326-328, 341-342 (claves notarum arcanarum); Welykyj LNA I 286-288; Woś AC 92-93, 96-97.

ADIUTORES:

Auditor: Tarquinius Peculus, clericus Interamnensis (Garampi SL 80br).

Cancellarii: Stanislaus Szydłowski, canonicus Crusvicensis (ut in Tab. XI).
Stanislaus Żebrowski, clericus dioec. Plocensis (Garampi SL 80br).

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: **ANTONIUS POSSEVINO SI,**
iterum in Poloniam et Moscoviam missus (Meister GS 383-388: clavis notarum arcanarum, 23 XI 1586 datus). Fontes et bibliographia ut in Tab. XI.

Bibliogr.: Garampi SL 80br-81br; Bartoszewicz EPO IV 203; Fabisz 185-187; Wierzbowski SL 61; Biaudet NAP 142; Gulik-Eubel HC III 149; D. Caccamo DBI XIII 560-563.

Ed.contemporaneorum: NBD (ed. Goerres-Gesellschaft) 10: *Die Nuntiatur am Kaiserhofe 1: Germanico Malaspina und Filippo Sega (Giovanni Andrea Caligari in Graz)*, bearb. von R. Reichenberger, Paderborn 1905; Olarra -Larramendi ICN II 119-175; NBD, Die Kölner Nuntiatur I: *Bonomi in Köln. Santorio in der Schweiz. Die Strassburger Wirren,* bearb. von S. Ehses und A. Meister, Nachdruck München 1969; ANG 2 (ut in Tab. XI); ANG 16 (ut in Tab. VII); Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts in Rom II/II: Grazer Nuntiatur: 2 (ut in Tab. XI).

pontifices	*a secretis*	*protector R.P.*	*reges Poloniae*
SIXTUS V PERETTI	ALEXANDER PERETTI	ALEXANDER	STEPHANUS BATORY
(† 27 VIII 1590)	(*secr.int.* DECIUS AZZOLINI)	FARNESE	(† 13 XII 1586)
URBANUS VII CASTAGNA	(III 1587-VIII 1590)	(† 4 III 1589)	*interregnum*
(15-29 IX 1590)	PAULUS AEMILIUS	ALEXANDER	SIGISMUNDUS III
GREGORIUS XIV SFONDRATI	SFONDRATI	PERETTI (Montalto)	VASA
(el. 5 XII 1590)	(a 5 XII 1590)	(ab a. 1590)	(el. 9 VIII 1587)

TOMUS XIII

HANNIBAL DE CAPUA, aepus Neapolitanus (1586-1591)

Natus circa 1544 ex illustri familia Neapolitana ducum de Termoli; circa 1560-1562 discebat ius civile et ecclesiasticum Patavii et Papiae, ubi doctoratum in utroque consecutus est; deinde Romae studia theologica in Collegio Romano perfecit; 1574 a Gregorio XIII nominatus est referendarius Utr. Signaturae; 1576 nuntius extraordinarius apud imperatorem Rudolphum II Pragae; 1577-1578 nuntius apud Venetos; 11 VIII 1578 aepus Neapolitanus; post reditum ex Polonia archidioecesim suam gubernabat. Obiit Neapoli 2 IX 1595; sepultus in capella a se exstructa in ecclesia cathedrali.

Designatus: ante 6 IX 1586 (AV, Nunz.Pol. 23 f. 22r).
Instructio: s.d. (AV, F.Borghese III 67A f. 3r-14v).
Credentiales: 15 XI 1586 (or. AV, Nunz.Pol. Addit. 1, fasc. IV n. 345).
Facultates: principales non inveniuntur (desunt sub dato in AV, Sec.Brev. 125); supplementares 10 VI 1587 (AV, Sec.Brev. 129 f. 404r).
Relatio finalis: non invenitur.
Venit (Cracoviam): 10 II 1587 (Woś AC 92).
Discessit (Cracovia): 1 V 1591 (AV, Lett.Principi 50 f. 486r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 23 ff. 542 (or.et cifr. SS et div. ad C: 30 V 1586 - 24 VIII 1591).
" " " 24 ff. 320 (or. et cifr. div. ad C: 4 VI 1588 - 19 IV 1591).
" " " 25 ff. 514 (or. et cifr. div. ad C: 18 X 1586 - 1 XII 1592, una cum min. responsionum C: I 1590 - II 1591).
" " " 26 ff. 516 (or. et cifr. C ad SS: 7 XI 1587 - 29 IV 1591).
" " " 27 ff. 485 (or. SS et div. ad C: 7 II 1587 - 24 I 1591).
" " " 27A ff. 344 (scripta ad nunt. C pertinentia: 1587-1591).
" " " 28 ff. 373 (min. ad div. et alia scripta C: 1586-1591).
" " " 30 f. 8r-198v (decifr. C ad SS: 7 XI 1587 - 17 VI 1590).
" " " 31 ff. 378 (or. div. ad SS et C: 5 IX 1587 - 5 III 1592).
" " " 34 ff. 701 (or. div. ad C et min. responsionum C ad SS et ad diversos: 26 IX 1586 - 11 III 1592).
" " " Addit. 1, fasc. IV s.f. (or. 56 brevium recommendationis C).
" Arch.Nunz.Vars. 158 ff. 118 (reg. actorum gratiae C: 1587-1590).
" Lett.Principi 47 f. 224r - 464v (or. C ad SS: 26 XII 1587 - 30 IV 1591).
" " " 150 f. 185r-190r (reg. SS ad C: 15 XII 1590 - 25 VII 1591).

AV, Lett.Principi 151 f. 364r-404v (reg. SS ad C: 2 I 1588 - 24 VIII 1590).
" AC, Proc.Consist. 10 f. 191r-419v passim (proc. inf. 3 eporum: 1588-1590).
BV, Chigi M.II.43 f. 178r-438r (decifr. C ad SS: 14 II 1587 - 14 IX 1592).
" " " " f. 507r-519r (reg.cifr. SS ad C: 21 III 1587 - 12 VIII 1589)
" " M.II.53 f. 166r-494v (cifr. C ad SS: 4 III 1587 - 16 XII 1590).
Napoli, BN, Mss.Brancacciani III.E.12 (min. C ad div.: 23 XI 1586 - 29 V 1589).
Città di Castello, Arch.Magherini-Graziani, olim ms. 59 (C:"Affari di Polonia" 1587).
Warszawa, AGAD, AN, olim 4, pp. 85 (reg. actorum C: 1587), combusta.
Kraków, BPAN 8382-8383, 8385-8387 (TR 41-42, 44-46: cop. XIX saec.).
Kórnik BPAN 245 f. 190v-242r passim (cop. C ad A.Opaliński et vice versa: 1587-1592).

Editiones: *Oratio Annibalis de Capua...habita ad Ill.mum Senatum Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae pro nova Regis electione,* Romae 1587; Turgenev II 25-30 (excerpta); *Listy Annibala z Kapui, arcy-biskupa neapolitańskiego, nuncyusza w Polsce, o bezkrólewiu po Stefanie Batorym i pierwszych latach panowania Zygmunta III-go, do wyjścia arcy-xięcia Maxymiliana z niewoli,* z rękopisu Biblioteki Brancacciana w Neapolu...wyd. A. Przezdziecki, Warszawa 1852; Theiner VMPL III 3-18, 52-65, 109-110, 129-150, 177-189, 204-208); Rykaczewski I 476, II 2-4; Ehrenberg UA 439-440; Meister GS 379-383 (claves notarum arcanarum); Biaudet CD (claves notarum arcanarum C ex a. 1587: textus et commentarium); Nanke, *Z dziejów* (ut infra) 171-175; Welykyj LNA I 295-323; Šeptyckyj IX-X 144-145; J. W. Woś, *Gli avvenimenti in Polonia dopo la morte di Stefano Bathory (1586) nel carteggio di Annibale di Capua, nunzio apostolico,* "Archivio Storico per le Provincie Napoletane", Serie III, T. 11 (1973) 322-343 (eplae a. 1586-1589); idem, *Documenti per la biografia dell`arcivescovo Annibale di Capua, nunzio in Polonia,* ibidem III/13 (1974) 225-237; idem, *Annibale di Capua,* "Rivista di Letteratura e Storia Ecclesiatica", 11-12 (1980) (eplae a. 1588-159); idem, *Annibale di Capua, Nunzio apostolico e arcivescovo di Napoli (1544c.-1595). Materiali per una biografia,* Roma 1984.

ADIUTORES:

Auditores:	Bernardinus Stefanucci, clericus dioec. Todensis.
	Ioannes Woreiński, clericus dioec. Varmiensis,1589-1591.
Cancellarii:	Petrus Solis et Andreas Sebastiani, laicus Neapolitanus.
Secretarius:	Horatius Spannocchi (cfr. eius "Discorso dell`Interregno di Polonia dell`anno 1587", fragm. ed. Rykaczewski I 459-475).

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: **PETRUS MARIA VULCANIUS,**

"Sedis Apostolicae in Poloniam certis in negotiis commissarius" a. 1591 (Theiner III 198). Cfr. App. N. 6.

INTERNUNTIUS: **IOANNES WOREIŃSKI,**

cfr. eplam SS ad Auditorem: 20 VII 1591 (AV. Lett.Principi 150 f. 190r).

Bibliogr.: Garampi SL 81bv-84av; Bartoszewicz EPO I 927-930; Fabisz 187, 379; Wierzbowski SL 61; Biaudet NAP 142; Cz. Nanke, *Kurya rzymska a elekcya 1587 r. w Polsce,* KH 32 (1918) 527; idem, *Z dziejów polityki Kuryi Rzymskiej wobec Polski (1587-1589),* "Archiwum Towarzystwa Nauk we

Lwowie", Dział 2, N. 9 (1921) 25-211; Pastor SP X 397-400; Gulik-Eubel HC III 255; Katterbach 160; K. Lepszy, *Walka stronnictw w pierwszych latach panowania Zygmunta III,* Kraków 1929; idem, *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589-1592),* Kraków 1939.

Ed.contemporaneorum: NBD (ed. Goerres-Gesellschaft) 10 (ut in Tab. XII) et 14: Die Nuntiatur am Kaiserhofe, T. 2: *Antonio Puteo in Prag 1587-1589,* bearb. von J. Schweizer, Paderborn 1912 (cfr. rec. C. Nanke, KH 32 (1918) 502-511); T. 3 (18): *Die Nuntien in Prag: Alfonso Visconte 1589-1591, Camillo Caetano 1591-1592,* bearb. von J. Schweizer, Paderborn 1919: Olarra-Larramendi ICN II 168-326; NBD, Die Kölner Nuntiatur, I (ut in Tab. XII); II: *Nuntius Ottavio Mirto Frangipani,* T. 1: *(1587 Juni - 1590 September),* bearb. von S. Ehses, Nachdruck München 1969; T. 2: *(1590 August - 1592 Juni),* bearb. von B. Roberg, München 1969; NI: *Nunziature di Napoli,* T. 3: *(11 luglio 1587 - 21settembre 1591),* a cura di M. Bettoni, Roma 1970.

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
SIXTUS V PERETTI	ALEXANDER PERETTI (MONTALTO)	ALEXANDER FARNESE	SIGISMUNDUS III VASA

TOMUS XIV (1)

HIPPOLYTUS ALDOBRANDINI, card. legatus (1588-1589)

Natus 24 II 1536 Fani; litteris et iuri utrique ediscendo studuit Patavii, Perusiae et Bononiae; optimus iurisconsultus; 1568 advocatus consistorialis; 1569 auditor Rotae; 1571 comes legationis card. Michaelis Bonelli in Hispaniam et Lusitaniam; 31 XII 1580 sacerdotio auctus; 15 V 1585 datarius Sixti V; 18 XII 1585 SRE cardinalis; 15 I 1586 paenitentiarius maior; 1589 socius Commissionis pro Nova Editione Decretalium Summorum Pontificum et 1590 Commissionis pro Reformatione Datariae; 30 I 1592 ad summum pontificatum electus, nomen sibi adoptavit Clementis VIII. Obiit 5 III 1605; sepultus in basilica S. Mariae Maioris.

Designatus: in consistorio 23 V 1588 (Korzeniowski AR 132).
Instructio: scriptam non habuit.
Credentiales: non inveniuntur.
Facultates: non inveniuntur (litterae passus in AV, Sec.Brev. 134/135 f. 533r); enumerantur in supplicatione s.d. (AV, F.Borghese III 112E-F f. 23r).
Relatio finalis: in consistorio 5 VI 1589 (textus olim AV, F.Borghese III 128E, hodie deperditus).
Venit (Tynecium): 21 VII 1588 (*A. Martinelli*, ut infra, p. 34).
Discessit (Bytomia): paulo post 11 III 1589 (AV, Nunz.Pol. 32 f. 127r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, AA I-XVIII 3092 (cop.: summarium legationis A).
" Nunz.Pol. 32 ff. 219 (or.et cifr. A ad SS: 31 V 1588 - 5 V 1589 s.o.c.).
" " 33 ff. 351 (scripta ab A collecta: 1588-1589).
" F.Borghese I 528 ff. 106 (reg. actorum A: 21 VI 1588 - 22 V 1589).
" " III 67A ff. 167 (scripta ad legationem A pertinentia).
" " III 72A ff. 748 (or. et cop. div. ad A: 1588-1589).
" " III 90C f. 79r-192v (or. div. ad A: 29 V - 17 XII 1588).
" " III 96A-B1 f. 65r-106v (or. div. ad A: 2-25 III 1589).
" " III 112E-F f. 22r-45v passim (min. A ad div. et alia scripta: 1588-1589).
" " IV 234A f. 3r-35v (or.div. ad A: 3 IX 1588 -24 III 1589).
" Lett.Principi 151 f. 412r-425v (reg. SS ad A: 6 VI 1588 - 25 III 1589).
BV, Chigi M.II.43 f. 439r-466v (decifr. A ad SS: 19 VIII 1588 - 9 II 1589).
" " 53 f. 495r-513v (cifr. A ad SS: 13 XII 1588 - 26 I 1589).
Kraków, BPAN 8384 (TR 43: cop. XIX saec.).

Editiones: Theiner VMPL III 42, 65-82, 124-129; Ehrenberg UA 441-443;

Meister GS 400-402 (clavis notarum arcanarum, 31 V 1588 datus); AJZ IV 232-279 passim.

ADIUTORES:

Datarius: Laurentius Bianchetti, auditor Rotae (AV, F.Borghese I 528 passim).

Cancellarius: Ludovicus Tolesano (AV, Borghese III 72 passim).

Secretarii: Antonius Martinelli (cfr. eius relationem in BV, Vat.Lat. 3661, 6263, et AV, F.Pio 15 f. 1r-7v: ed. V. Meysztowicz, *Antonii Martinelli relatio de Hippolyti Aldobrandini legatione ad Sigismundum III regem Poloniae,* "Antemurale", 12 (1968) 29-42.

Paulinus Statilio (AV, F.Borghese I 528 passim).

Franciscus Bordino (eius relatio in Bibl.Vallicelliana, ms. N.34 f. 197r-213v; fragm. versionis Polonicae ed. Rykaczewski II 4-38).

Prosecretarius: Thomas Lupi (AV, F.Borghese I 528 passim).

Nepos: Cinthius Aldobrandini (eplae passim).

Bibliogr.: Garampi SL 84br-85av; Fabisz 188-192, 379-380; Wierzbowski SL 61; L. Voltolini-Matthaus, *La legazione del Card. Ippolito Aldobrandini in Polonia,* "Bessarione", Serie 2, T. 8 (1905) 294-310; Biaudet NAP 142; Cz. Nanke, *Z dziejów polityki Kuryi Rzymskiej wobec Polski (1587-1589),* ut in Tab. XIII; Pastor SP X 400-405; Gulik-Eubel HC III 51; K. Lepszy, *Walka stronnictw,* ut in Tab. XIII; J. W. Woś, *La legazione diplomatica in Polonia del card. I. Aldobrandini in una lettera di Emilio Pucci,* "Rinascimento", 21 (1970) 219-234; A. Borromeo, DBI, XXVI 259-282.

Ed.contemporaneorum: ut in Tab. XIII.

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS VIII ALDOBRANDINI (el.30 I 1592)	PETRUS et CINTHIUS ALDOBRANDINI (a II 1592)	ALEXANDER PERETTI (MONTALTO)	SIGISMUNDUS III VASA

TOMUS XIV (2)

GEORGIUS RADZIWIŁŁ, card. legatus a latere (1592)

Nicolai "Nigri", palatini Vilnensis, filius, natus in Łukiszki prope Vilnam, 1556; in religione Calviniana educatus, a. 1574 ad Ecclesiam Catholicam a Petro Skarga SJ conversus est; 18 XII 1574 coadiutor epi Vilnensis, studia theologica 1575-77 Romae absolvit; epus Vilnensis 1579-1591 et dein Cracoviensis 1591-1600 optimum se pastorem ostendit, institutiones, clerum et populum visitando et reformando ad normam S. Caroli Borromaei; 12 XII 1583 SRE cardinalis creatus. Obiit Romae 21 I 1600; sepultus est in ecclesia "Al Gesù".

Designatus: in consistorio 14 II 1592 (Jaitner HI, I p. CCXXXIX).
Instructio: 1 III 1592 (deperdita).
Credentiales: 1 III 1592 (AV, Arm. 44, ms. 36 f. 232r-236r).
Facultates: 14 II 1592 (BV, Barb.Lat. 2412 f. 101r-104v).
Relatio finalis: non est facta.
Venit (in Oświęcim): 22 V 1592 (Meysztowicz, ut infra, 62).
Legatio exspiravit (Cracoviae): 14 VI 1592 (ibidem 68).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
AV, F.Borghese III 120A f. 34r-90v (or.R ad SS: 12 III - 17 VIII 1592).
BV, Chigi M.II.56 f. 51r-53v (clavis notarum arcanarum, 19 II 1592).

Editiones: Theiner VMPL III 209 (extensio legationis: 24 IV 1592).

ADIUTORES:
Magister caeremoniarum: Paulus Alaleone (cfr. eius "Itinerarium Poloniae legationis Ill.mi et Rev.mi Card. Radivilii ad Sigismundum III Regem Poloniae", AV, F.Pio 15 f. 8r-38v, ed. V. Meysztowicz, *Caeremoniarii anonymi relatio de Cardinalis Georgii Radziwiłł legatione ad Sigismundum III regem Poloniae (A. 1592)*, "Antemurale", 12 (1968) 43-75.

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: **MAXIMILIANUS DE PERNSTEIN,** cubicularius secretus pontificius, ad deferendam rosam benedictam Annae reginae Poloniae missus. Credentiales: 28 V 1592 (Theiner VMPL III 209). Instructio: s.d. (BV, Ottob.Lat. 2415 f. 350r-351v). Venit Cracoviam 1 VIII 1592, officium explevit 2 VIII 1592, discessit Cracovia ante 7 VIII 1592 (cfr. AV, F.Borghese III 96D f. 21r, 29r).

Bibliogr.: Garampi SL 85br-v; Gulik-Eubel HC III 47; A. Bazielich, *Kardynał Jerzy Radziwiłł, 1556-1600,* in: *Studia Historyczne,* red. M. Żywczyński, Z. Zieliński, T. 1, Lublin 1968 p. 163-265; Jaitner HI I, p. CCXXXIX-CCXL; W. Müller PSB XXX 229-236.

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS VIII ALDOBRANDINI	PETRUS et CINTHIUS ALDOBRANDINI	ALEXANDER PERETTI (MONTALTO)	SIGISMUNDUS III VASA

TOMUS XV

GERMANICUS MALASPINA, epus S. Severi (1592-1598)

Natus verisimiliter Parmae a. 1550 in familia marchionum Malaspina de Lusuolo, clientium Farnesiorum; studiis litterarum et iuris nescitur ubi perfectis, venit Romam initio 1570; 1575 mittitur nuntius extraordinarius in Germaniam; 1580-1584 nuntius Graecii in Austria; 27 IV 1583 epus Sancti Severi in Italia meridionali; 1584-1586 nuntius apud imperatorem; 1591 nuntius in Regno Neapolitano; 1599 nuntius in Transilvania. Obiit initio Decembris 1603 in Sancto Severo; sepultus in ecclesia cathedrali.

Designatus: ante 30 V 1592 (Jaitner HI, I p. CCXII).

Instructio: 6 VI 1592 (deperdita, cfr. Jaitner I 80); particularis s.d. (min. AV, F.Borghese III 96D f. 28r-v); pro Suetia 1593 (Pärnänen, ut infra, 30-33).

Credentiales: 6 VI 1592 (Theiner VMPL III 209).

Facultates: 1 VII 1592 (AV, Sec.Brev. 192 f. 326r-334r); pro Suetia 1 VIII 1593 (AV, Sec.Brev. 206 f. 66v-77r).

Relatio finalis: de missione Suetica 1593-1594 (Pastor SP XI 742-751), de missione integra ad informationem successoris, 1598 (BV, Urb.Lat. 837 f. 480r-512r, 520v-536v).

Venit (Cracoviam): 22 VII 1592 (Jaitner HI, I p. CCXII).

Discessit (Varsavia): 20 IV 1598 (AV, F.Borghese III 96D f. 95v).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, F.Borghese II 475 f. 11r-29v (reg. SS ad M: 14 XI 1592 - 1 XI 1597).
" " III 15C ff. 214 (decifr. M ad SS: 1 I - 29 XI 1593).
" " III 18 f. 3r-432v (reg. SS ad M: 30 V 1592 - 13 XII 1597).
" " III 52A-B ff. 238 (reg. M ad div.: 28 VIII 1592 - 14 VIII 1593).
" " III 66B f. 3r-83v (or. M ad SS: 14 XI 1593 - 4 XII 1599).
" " " " f. 86r-170r (or. div. Polonorum ad M: 1594 s.o.c.).
" " III 66C-D ff. 469 (or. M ad SS: 3 I - 28 V 1593).
" " III 89A ff. 102 (scripta div. a M collecta: 1593-1594).
" " III 89B ff. 315 (or.,decifr. M ad SS et div. ad M: 6 I - 19 XII 1595).
" " III 89C ff. 239 (or., decifr. M ad SS et div. ad M: 6 I - 28 XII 1596).
" " III 89D ff. 244 (or.,decifr. M ad SS et div.ad M: 12 I - 17 XI 1597).
" " III 91A-B ff. 417 (or.,cifr.,decifr. M ad SS: 1 I - 31 XII 1594).
" " III 91B (sic) ff. 241 (scripta div. a M collecta: 1594-1595).
" " III 91C ff. 202 (or. et scripta div. M et ad M: 1595-1597).
" " III 91D ff. 275 (reg. M ad SS et div.: 4 VIII 1595 - 30 XII 1597).

AV, F.Borghese III 96A-B1 f. 217r-230v (or. div. ad M: 12 VI 1594 - 23 XII 1597).
" " III 96D ff. 260 (or. et decifr. M ad SS: 15 VI - 28 XII 1592).
" " III 96E f. 23r-121v (or. M ad SS: 4 V 1597 - 20 VIII 1598).
" " III 112E-F f. 15r-41v passim (or. M ad SS: 2 XII 1594 - 15 XII 1596).
" Carte Borghese 59 fasc 2a, s.f. (min. SS ad M: 1596-1598, s.o.c.).
" Nunz.Pol. 35 ff. 524 (or. et cifr. M ad SS: 26 VI 1592 - 9 III 1594).
" " 361 ff. 220 (or. et cifr. M ad SS: 1 IX 1593 - 22 IX 1594).
" Nunz.Diverse 107 f. 611r-685v (reg. SS ad M : 13 V 1595 - 13 II 1596).
" " " 273 f. 184r-219r passim (reg. H.Caetani ad M: 29 XI 1596 - 6 II 1597).
" F.Pio 63 f. 276-322 (reg. SS ad M: 13 V - 9 XI 1595).
" " 133 f. 91v-243v (reg. M ad SS: 10 VIII 1592 - 10 I 1593).
" AC, Proc.Consist. 10 f. 464r-478v (proc. inf. 1 epi: 1594).
" " " 11 f. 29r-145v passim (proc. 4 eporum: 1596-1597).
BV, Barb.Lat. 846 f. 306v-357v (cop. SS ad M: 18 II - 9 XI 1595).
" " " 5783 ff. 317 (cop. M ad SS: 12 VI 1592 - 19 II 1594).
" Chigi M.III.60 f. 78r-87v (reg. cifr. SS ad M: 29 VIII 1592-1 VIII 1593).
" Ottob.Lat. 3252 f. 568r-583r (reg. SS ad M: s.d. [1598]).
" Urb.Lat. 858 f. 547r-574v (relatio de missione Suetica).
" " " 1492 f. 97r-114r (relatio de Liga adv. Turcas instauranda).
Roma, ADLP, F.Aldobrand. 3 f.1r-360v (or. M ad SS: 9 III 1594 - 25 VI 1596).
" " " 5 f. 1r-267v (or.div. ad M: 1593-1595 s.o.c.).
" Bibl.Vallicelliana, L 18 ff. 229 (reg. M ad div.: 31 VII 1592 - 7 III 1596).
" " N 34 f. 267r-574v (or. div. ad M et alia: 1592-1595).
" " N 35 f. 1r-229r (" " " " 1596-1598).
Warszawa, AGAD, AZ 128, 139 (singulae eplae ad Ioannem Zamoyski).
Kraków, BPAN 8389, 8392-8393, 8408, 8413 (TR 48, 52-53, 68, 73: cop. XIX saec.).

Editiones: Theiner VMPL III 209, 215; Rykaczewski II 56-58, 75-97; Kartunnen CD 5-10 (clavis notarum arcanarum, 12 VIII 1592); Pärnänen SVS passim; Pastor SP XI 721-723, 725-726, 742-751; Welykyj DUB 30-450 passim; Welykyj LNA I 327-370, II 23-153; Šeptyckyj I 78-179 passim, IX-X 149-236 passim.

ADIUTORES:

Auditor et secretarius: Hieronymus Barboncini, IUD, Forosemproniensis (Bibl.Vallicelliana L 18 passim).

Cancellarii: Laurentius Bordini Brixianus,
interdum Valentinus Babski Polonus.

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: **BARTHOLOMAEUS POWSIŃSKI,** a. 1593 ad regem Sigismundum III in Poloniam missus.

Instructio: 27 VII (1 VIII) 1593 (AV, F.Pio 124 f. 106r-111r, Bibl.Vallicelliana N 34 f. 288r-292v, ed. Jaitner HI, I 134-143). Venit Cracoviam m. Iunio 1593, discessit Cracovia post 29 XI 1593 (fuit Gedani cum rege 28 VIII-13 IX 1593). Eplae: AV, F.Borghese III 15C, 66C-D, 129, passim; ed. J. A. Pärnänen, *L'Ambassade de Bartholomé Powsiński à Danzig en 1593*, Helsinki 1911 p. 34-38 (fragmenta). Cfr. Jaitner HI I p. CCXXXVII-CCXXXIX, J. Choińska-Mika, PSB XXVIII 286-287.

Bibliogr.: Garampi SL 86ar-91bv; Fabisz 193-195, 199-200, 380-383; Bartoszewicz EPO XVII 845-847; Wierzbowski SL 61; S. Smolka, *Sprawozdanie z prac archiwalnych w Archiwum Watykańskim... za rok 1893*, BIASC 1894 p. 27-31; Biaudet NAP 157; Pastor SP XI 379-401, 405-408; J. Rainer in Grazer Nuntiatur 1 (ut in Tab. X) p. XV-XX; Jaitner HI I p. CCX-CCXIV; *Korespondencja Sebastiana i Valeria Montelupich (1576-1609)*, oprac. D. Quirini-Popławska, Kraków 1986 passim.

Ed.contemporaneorum: NBD (ed. Goerres-Gesellschaft) 18: Die Nuntiatur am Kaiserhofe 3 (ut in Tab. XIII); NF 1-2: *Correspondance d'Ottavio Mirto Frangipani 1595-1600*, T. 1: *1596-1598*, par L. Van der Essen, Bruxelles-Rome 1924; T. 2: *Lettres 1597-1598 et annexes*, par A. Louant, Bruxelles-Rome 1932; Olarra-Larramendi ICN II 326-579; NBD, Die Kölner Nuntiatur II: *Nuntius Ottavio Mirto Frangipani*, bearb. von B. Roberg, T. 3: *(1592 Juli - 1593 Dezember)*, München 1971; T. 4: *(1594 Jänner - 1596 August)*, Paderborn-München 1983.

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS VIII ALDOBRANDINI	PETRUS et CINTHIUS ALDOBRANDINI	ALEXANDER PERETTI (MONTALTO)	SIGISMUNDUS III VASA

TOMUS XVI

HENRICUS CAETANI, card. legatus a latere (1596-1597)

Nobilis Romanus, natus 6 VIII 1550 Romae; 1573 dr utr. iuris universitatis studiorum Perusinae; 1574 referendarius Utr. Signaturae; 29 VII 1585 patriarcha Alexandrinus (renuntiavit 24 III 1586); 18 XII 1585 SRE cardinalis; 15 I 1586 camerarius Sacri Collegii; 22 VIII 1586 - 26 X 1587 legatus Romandiolae; 25 IX 1589 deputatur legatus de latere in Galliam; 1592 praefectus S. Congregationis Eporum et Regularium. Obiit 13 XII 1599 Romae; sepultus in ecclesia S. Pudentianae.

Designatus: 3 IV 1596 (bulla nominationis: Roma, Bibl.Casanatense, ms. 1565 p. 3-31).

Instructio: 13 IV 1596 (Jaitner HI, II 434-450).

Credentiales: 12 IV 1596 (Theiner VMPL III 262).

Facultates: 3 IV 1596 (Roma, Arch.Caetani, n. 151005).

Relatio finalis: in consistorio 16 VI 1597 (ed. Woś, *Itinerario* 67-77).

Venit (in Zator): 11 VI 1596 (Woś, *Itinerario* 31).

Discessit (ex Oświęcim): 16 IV 1597 (Roma, Arch.Caetani, Misc. 59/78 f. 319v).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, F.Borghese III 18 f. 488r-504r (reg. SS ad C: 4 I - 9 V 1597).
" F.Pio 3 f. 152r-166r (relatio in consistorio).
" " 114 f. 3r-151v (cop. C ad div.: 6 IV - 19 X 1596).
" " 115 ff. 152 (cop. C ad div.: 6 IV - 19 X 1596).
" Nunz.Div. 273 f. 35r-169r (min. C ad SS: 2 V 1596 - 18 I 1597).
" " " f. 171r-224v (min. C ad div.: 26 X 1596 - 5 IV 1597).
BV, Chigi M.I.12 f. 1r-179v (cop. C ad div.: 2 V 1596 - 5 IV 1597).
" Barb.Lat. 5367 f. 229r-239r (scripta ad legationem C pertinentia).
Roma, ADLP, F.Aldobrand.1 f.338r-384v (reg. SS ad C: 26 IV -28 XII 1596).
" " " 5 f. 373r-408v (or. C ad SS: 2 V 1596-26 IV 1597).
" Arch.Caetani, nn. 129522, 147351-153880 passim (or. C et nepotum ad familiam C: 11 IV - 20 XII 1596).
" " Misc. 59/78, 60/792 (diarium Mucantii).
" " Misc. 62/57 ff. 88 (reg. C ad SS et div. nuntios: 14 VI 1596 - 5 IV 1597).
" Bibl.Casanatense, ms. 1562 pp. 408 (cop. C ad Polonos: 1596-1597).
" " " 1563 pp. 561 (cop. C ad SS et Italos: 1596-1597).
" " " 1565 pp. 547 (cop. div. ad C eiusque orationes:

1 V - 10 XII 1596 et relatio finalis).
Imola, Bibl.Comunale, ms. 60 I/II ff. 418+400 (cop. C ad div.: 31 V 1596 - 20 XII 1597).
Kraków, BPAN 8379 (TR 38: cop. XIX saec.).
Austin (USA), University Library (cop. ca. 50 doc. ex Arch.Caetani: 1594-1597; cfr. Janta 262).

Editiones: Rykaczewski II 66-74; Kartunnen CD 11-16 (clavis notarum arcanarum: 23 IV 1596); *Dyariusze sejmowe R. 1597*, ed. E. Barwiński, Kraków 1907, p. 21-27 (oratio C: 20 II 1597); Welykyj DUB 305-306.

ADIUTORES:

Praelatus: Alexander Riccardi, epus Sessae (Arch.Caetani n.148380).

Datarius: Ioannes Garsias Millini, Rotae Romanae auditor.

Abbreviator: Thomas de' Nobili.

Secretarius: Bonifatius Vannozzi Pistoiensis (cfr. eius relationem de conventu cum I. Zamoyski 1596 habito: AV, F.Pio 156 f. 3r-67r; eplae ad div. in Bibl.Casanatense, ms. 1564).

Magister caeremoniarum: Ioannes Paulus Mucante, cfr. eius "Diarium legationis card. Henrici Caetani in Poloniam".
Ed. et studia: Niemcewicz II 97-150 (Polonice); Przyboś-Żelewski 135-151 (Polonice); Gintel I 186-199 (fragm. Polonice); J. W. Woś, *Contributo per la pubblicazione del Diario del viaggio in Polonia (1596-1597) di Giovanni Paolo Mucante*, "Bollettino Senese di Storia Patria", 73-75 (1966-1968) 252-277; idem, *Il diario di viaggio in Polonia di Giovanni Paolo Mucante, maestro di cerimonie del card. legato Enrico Caetani*, "Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa", Serie 3, T. 3 (1973) 605-613; idem, *Rzymianin Giovanni Paolo Mucante o Polsce w końcu XVI wieku*, SZ XXI 119-123; idem, *Sul "Diario di viaggio in Polonia" di Giovanni Paolo Mucante*, "Rivista di Letteratura e di Storia Ecclesiastica", 9 (1977) 267-273; idem, *Zur Biographie des Giovanni Paolo Mucante, Autor der ältesten Beschreibung Warschaus als Hauptstadt Polens (1596-1597)*, "Ricerche di Storia Sociale e Religiosa",7 (1978); idem, *Itinerario in Polonia del 1596 di Giovanni Paolo Mucante, cerimoniere pontificio*, Parte I: *Cracovia*, Roma 1981; idem, *I due soggiorni del card. E. Caetani a Varsavia (1596-1597) nella "Relazione" del maestro di cerimonie Giovanni Paolo Mucante*, Firenze 1982; P. Marchesani, *La Polonia tra Cinquecento e Seicento nei diari di viaggio di Giovanni Paolo Mucante e Giacomo Fantuzzi*, in: *Barocco fra Italia e Polonia*, a cura di J. Ślaski, Warszawa 1977, p. 325-34.

Nepotes: Antonius et Bonifatius Caetani (cfr. "Abbatis [Bonifatii] Caetani discorso intorno alla legazione di Polonia del Card. Caetano, suo zio": BV, Urb.Lat 859 f. 339r-356r; vide etiam eorum eplas ad familiam, in Arch.Caetani, ut supra).

NUNTII EXTRAORDINARII:

ALEXANDER KOMULOVIĆ, abbas Nonensis (in Dalmatia), archipresbyter ecclesiae collegiatae S. Hieronymi Romae, ad regem Poloniae et magnum ducem Moscoviae missus pro foedere ineundo adversus Turcas.
Instructio: 27 I 1594 (Jaitner HI I 225-232). Eplae: Warszawa, AGAD, AR

V 55 n. 2371 (or. K ad Radziwiłł: 1595-1597). Ed. Turgenev II 45-50. Cfr. Pierling RSS II 329-368; E. Fermendžin, *Prilozi k poznavanju diplomatskoga poslanstva Aleksandra Komulovića medju Slovene od godine 1593 do 1597*, "Starine", 36 (1918) 7-30; Jaitner HI, I p. CCV-CCVI.

MARTIUS MALACRIDA, referendarius pont. ad regem Poloniae et card. Andream Batory missus. Credentiales: 25 X 1595 (Theiner VMPL III 230). Venit Cracoviam 12 I 1596 (AV, F.Borghese III 89C f. 3r), discessit Varsavia paulo post 10 X 1596 (ibidem f. 184r).

BENEDICTUS MANDINA, epus Casertanus, pro paranda legatione card. H. Caetani missus. Instructio: 7 I 1596 (ed. Jaitner HI II 397-423). Credentiales: 12 I 1596 (AV, Eplae ad Principes 28 f. 14v-15v). Clavis notarum arcanarum (Kartunnen CD 17-20). Venit Cracoviam initio Martii 1596, discessit Cracovia post 24 VIII 1596. Eplae: AV, F.Borghese I 9 f. 187r-226v (Oratio ad regem pro foedere adv. Turcas ineundo, 30 III 1596), F.Borghese III 18 f. 445r-465r (reg. SS ad M: 3 II - 31 VIII 1596), F.Borghese III 96E f. 3r-22v (or. M ad SS: 19 II - 2 VIII 1596); Roma, ADLP, F.Aldobrandini ms. 5 f. 322r-372v, ms. 27 f. 141r-147v (or. M ad SS: 22 I - 24 VIII 1596). Cfr. Garampi SL 92ar-93ar, Pastor SP XI 401.

Bibliogr.: Garampi SL 93br-95av; Bartoszewicz EPO IX 471-477; Fabisz 195-199, 381; Wierzbowski SL 62; Litta FCI IV [82]; Gulik-Eubel HC III 50, 102; G. Caetani, *Caietanorum genealogia*, Perugia 1920 p. 72-73; Pastor SP XI 402-405; M. Smolarski, *Podróż przez Polskę legata papieskiego w 1596 r.*, "Przegląd Powszechny", 193 (1932) 352-365; Katterbach 159; G. Caetani, *Domus Caietana*, T. 2, Sancasciano Val di Pisa 1933, p. 164-313; Jaitner HI I p. CLXXXII-CLXXXIV; G. de Caro DBI, XVI 148-154. Vide etiam supra, de diario legationis a I. P. Mucante confecto.

Ed.contemporaneorum: ut in Tab. XV.

pontifex	*a secretis*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS VIII ALDOBRANDINI	PETRUS et CINTHIUS ALDOBRANDINI	ALEXANDER PERETTI *vicesg.* ANDREAS PERETTI	SIGISMUNDUS III VASA

TOMUS XVII

CLAUDIUS RANGONI, epus Regiensis (1598-1607)

Comitis Alexandri Rangoni et Renatae d'Este filius, natus 26 IX 1559; camerarius secretus Gregorii XIII pontificis; 1587 Utr. Signaturae referendarius; 16 XII 1593 epus Regiensis (Reggio in Aemilia); 1595 synodum dioecesanam celebravit, 1614 collectionem constitutionum synodalium et rituale sacramentorum ad usum Ecclesiae Regiensis edidit. Obiit Regii 2 IX 1621, ibique sepultus est in ecclesia cathedrali.

Designatus: ante 20 X 1598 (AV, Sec.Brev. 357 f. 42r).
Instructio: 20 II 1599 (Jaitner HI, II 597-610).
Credentiales: 11 I 1599 (Theiner VMPL III 271-272).
Facultates: 20 X 1598 (AV, Sec.Brev. 357 f. 42r-49r).
Relatio finalis: 20 VII 1604 (Kórnik BPAN 267 f. 44r-141v).
Venit (Varsaviam): paulo ante 2 IX 1599 (AV, F.Borghese III 112E-F f. 68r).
Discessit (Cracovia): 6 II 1607 (AV, F.Borghese II 223-224 f. 65r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, F.Borghese II 223-224 f. 4r-50v (or. R ad SS: 13 I - 16 IV 1607).
" " II 230 f. 11r-120r,150r-252r (or. R ad SS: 2 IX-16 XII 1606).
" " II 232 f. 4r-101v (or. R ad SS: 14 V - 26 XII 1605).
" " II 435 f. 3r-254r (cop. SS ad R: 4 VI 1605 - 2 IV 1607).
" " II 475 f. 29v-71v (reg. SS ad R: 8 V 1599 - 22 I 1605).
" " III 18 f. 702r-769r (reg. SS ad R: 5 I - 28 XII 1602).
" " olim III 29 (or. R ad SS: 1599) deperditum.
" " III 52C-D ff. 345 (or. R ad SS: 7 I - 28 XII 1602).
" " III 90A ff. 436 (or., dupl., decifr. R ad SS: 4 I - 27 XII 1603).
" " III 90B ff. 372 (or., dupl., decifr. R ad SS: 3 I - 26 XII 1604).
" " III 90C f. 2r-78v (or., decifr. R ad SS: 1 I - 5 III 1605).
" " III 112E-F f. 68r-73v (or. R ad SS: 2 - 14 IX 1599).
" " " " f. 121r-170v (reg. SS ad R: 4 I - 19 VII 1603).
" " IV 215B f. 174r-239v (reg. SS ad R: 25 III - 30 XII 1600).
" Carte Borghese 59 fasc. 2a-b, s.f. (min. SS ad R: 1599-1604 s.o.c.).
" Nunz.Pol. 173 f. 1r-135v (reg. SS ad R: 4 VI 1605 - 28 IV 1607).
" " 174 f. 25r-34v (reg. SS ad R: 4 VI - 20 VIII 1606).
" " 386, fasc.1 s.f. (decifr. R ad SS: I - II 1604).
" Nunz.Div. 7 f. 430r-441r (reg. SS ad R: 4 VI 13 VIII 1605).
" F.Pio 169 ff. passim (reg. SS ad R: 3 VI - 31 XII 1605).
" AC, Proc.Consist. 11 f. 354r-500v passim (proc.inf. 7 eporum: 1600).
" " " 11a f. 1r-715v passim (proc.inf. 13 eporum: 1603-07).
BV, Barb.Lat. 5866 f. 190r-246r (reg. SS ad R: 4 I - 27 XII 1603).

BV, Barb.Lat. 5945 f. 134r-160v (reg. SS ad R: 4 VI - 20 VIII 1605).
Roma, ADLP, F.Aldobrand. 4 ff. 477 (or. R ad SS: 5 II 1600 - 29 I 1605).
Parma, AS, Carte Farnesiane 119 n. 194-218 passim (or. R ad Farnese: 30 I 1601-31 V 1610).
Warszawa, AGAD, AN, olim 5, pp. 121 (acta R: 1602-1604), destructum.
" " AZ 139, 302 (singulae eplae R ad Zamojski et vice versa).
" " AR V 298 n.12896 (or. R ad div. Radziwiłł: 1600-1604).
Kraków, BCz 1630 (singulae eplae R ad epum Varmiensem Rudnicki).
" BPAN 8389, 8394, 8408, 8413 (TR 48, 54, 68, 73; cop. XIX saec.).

Editiones: Turgenev II 56-57, 60-61, 65-87,136-138 (excerpta); Kartunnen CD 21-23 (clavis notarum arcanarum); *I ragguagli di Claudio Rangoni, vescovo di Reggio Emilia e Nunzio Apostolico in Polonia (1599-1605)*, ed. N. Buta, DI I 259-377; Buta DI II 127-304 passim; Vasiliu DI II 22-25, 48-49; Meysztowicz-Wyhowska DPAP II 4-6, 8-9, 11, 24; Welykyj LNA II 156-265; Šeptyckyj I 187-260, IX-X 237-290 passim; Welykyj DUB 473-510; Welykyj LE I 3-4, 11-13, 15-16, 17-18; Gramatowski 150, 152-154.

ADIUTORES:

Auditores: Horatius Amaduzzi IUD, Ravennatensis (ad IX 1602).
Scipio Fontana IUD, Mutinensis (a IX 1602).
Cancellarii: Thomas Curioni Regiensis.
Aloisius Pratissolio Regiensis.
Ludovicus Cotura Regiensis.
Secretarius: Mutius Toscani Anconitanus.
Mgr caerimoniarum: Bernardinus Mengo Regiensis.
Nepos: Alexander Rangoni.

Bibliogr.: Garampi SL 95br-96br; Fabisz 201-203; Wierzbowski SL 62; Litta FCI VI [14]; A. Hirschberg, *Czy P. Peregrinus istotnie odkrył najważniejszą z relacji nuncjusza Rangoniego o Dymitrze Samozwańcu?*, KH 13 (1899) 287-290; G. Saccani, *I vescovi di Reggio-Emilia. Cronotassi*, 2 ed., Reggio-Emilia 1902 p. 129-132; L. Rangoni Machiavelli, *Biografie Rangoni tolte dalla Biblioteca Modenese di Girolamo Tiraboschi (1786) e continuazione (1833)*, Roma 1909 p. 39-40; Biaudet NAP 157, 172; Gulik-Eubel HC III 284, 294; Pastor SP XI 424-427; S. Bodniak, *Polska w relacji włoskiej z roku 1604*, "Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej", 2 (1930) 26-29; Katterbach 189, 199, 206, 224; W. Leitsch, *Die Bemühungen Zygmunts III. von Polen um die Kardinalswürde für Claudio Rangoni*, MOSA 31(1978) 41-51; Jaitner HI I p. CCXL-CCXLI.

Ed.contemporaneorum: NBD IV/3: *Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra, 1603-1606*, bearb. von A. O. Meyer, Berlin 1913; NF 3: *Correspondance d'Ottavio Mirto Frangipani (1595-1606)*, T. 3/1-2: *Introduction générale. Lettres (1599-1606) et tables*, par A. Louant, Bruxelles-Rome 1942; *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592-1628*, curis Instituti Historici Pragae. T. 3: *Epistolae et acta Iohannis Stephani Ferrerii 1604-1607*, Pars I/1, ed. Z. Kisten, Pragae 1944; Olarra-Larramendi CNE 1: *Años 1598-1601*, Roma 1960; 2: *Años 1602-1605*, Roma 1962; 3: *Años 1606-1609*, Roma 1963; ANG 4: *Correspondance du nonce en France Innocenzo del Bufalo, évêque de Camerino (1601-1604)*, ed. B. Barbiche, Rome-Paris 1964.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PAULUS V	SCIPIO CAFFARELLI	ALEXANDER PERETTI	SIGISMUNDUS III
BORGHESE	BORGHESE	*vicesgerens*	VASA
(el. 16 V 1605)	(a 16 V 1605)	ANDREAS PERETTI	

TOMUS XVIII

FRANCISCUS SIMONETTA, epus Fulginatensis (1606-1612)

Nobilis Mediolanensis, filius Scipionis e comitibus Turricellarum, natus c. 1555; presbyter Ecclesiae Mediolanensis; studio iuris utriusque operam dabat verisimiliter Papiae; 1580 aggregatus Collegio Nobilium Iurisconsultorum Mediolanensium; 1591 praepositus ecclesiae S. Mariae in Scala Mediolanensi; 1602-1606 Utr. Signaturae referendarius; 17 VII 1606 epus Fulginatensis. Obiit in Polonia 19 I 1612; sepultus (ad tempus ?) in ecclesia S. Annae Varsaviae.

Designatus: 3 VI 1606 (AV, Nunz.Pol. 173 f. 76r).
Instructio: 18 XI 1606 (AV, Nunz.Pol. 173 f. 138r-150r).
Credentiales: 16 IX 1606 (Theiner VMPL III 293-294).
Facultates: 17 X 1606 (AV, Sec.Brev. 412 f. 209r-212v).
Relatio finalis: non fuit exarata.
Venit (Cracoviam): 20 I 1607 (Parma, AS, Carte Farnesiane 119 f. 202r).
Obiit Varsaviae: 19 I 1612 (BV, Barb.Lat. 6577 f. 1r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, F.Borghese II 223-224 f. 49r-346v (or. S ad SS: 25 II - 27 VI 1607).
" " II 226 f. 1r-172v (or. S ad SS: 5 X -27 XII 1608).
" " II 228 ff. 315 (or. S ad SS: 27 XII 1608 - 19 VI 1609).
" " II 230 f. 10r-v, 121r-149v, 253r-268r (or. S ad SS: 30 IX - 30 XII 1606).
" " II 234 ff. 368 (or. S ad SS: 5 VII - 29 XII 1607).
" " II 237 ff. 231 (or. S ad SS: 6 I - 30 III 1608).
" " II 435 ff. 255r-624v (reg. SS ad S: 14 X 1606 - 25 VII 1609).
" " IV 79 f. 2r-252v (or. S ad SS: 15 VI 1607, 5 IV - 29 VI 1608).
" Nunz.Pol. 37A ff. 421 (or. S ad SS: 25 IX 1609 - 10 VI 1610).
" " 173 f. 138r-335v (reg. SS ad S: 14 X 1606 - 25 VII 1609).
" " 174 f. 49r-217r (reg. SS ad S: 26 IX 1609 - 26 XI 1611).
" " 192 f. 2r-8v (reg. SS ad S: 3-10 XII 1611).
" Nunz.Germania 114A II f. 69r-208v (or. S ad SS: 17 VIII - 25 IX 1609).
" Nunz.Div. 147 f. 1r-231r (reg. SS ad S: 26 IX 1609 - 30 XI 1611).
" F.Confalonieri 47 f. 1r-16r (min. SS ad S: 1 VIII - 19 IX 1609).
" F.Pio 173 f. 184r-296v (reg. SS ad S: 26 IX 1609 - 26 XI 1611).
" AC, Proc.Consist. 11a f. 658r-792v (proc. inf. 4 eporum: 1607-1608).
" " " 12 f. 73r-86v, 183r-196v (proc.inf. 2 eporum: 1610,1612).
BV, Barb.Lat. 5932 pp. 450 (reg. SS ad S: 26 VIII 1609 - 26 XI 1611).
" " " 6575 ff. 57 (or. S ad SS: 15 X - 17 XII 1611).
" " " 6576 f. 2r-60v (min. SS ad S: 10 XII 1611 - 18 II 1612).

BV, F. Buoncompagni E.34 ff. 104 (or. S ad SS: 27 VII - 19 XII 1609).
" " E.35 ff. 188 (or. S ad SS: 7 I - 30 V 1610).
" " E.36 ff. 231 (or. S ad SS: 10 VI - 30 XI 1610).
" " E.37 ff. 311 (or. S ad SS: 1 I - 29 V 1611).
" " E.38 ff. 269 (or. S ad SS: 2 VII - 29 XII 1611).
" " E.39 f. 2r-34v (or. S ad SS: 7-15 I 1612).
Parma, AS, Carte Farnesiane 119 n. 202-222 passim (or. S ad Farnese: 28 VI 1607 - 1 XII 1611).
Warszawa, AGAD, AN, olim 6, ff. 118 (reg. act. R: 1607-1608) combustum.
Kraków, BPAN 8389-8390, 8395-8396, 8408, 8413 (TR 48-49, 55-56, 68, 73: cop. XIX saec.).

Editiones: Turgenev II 137-154, 196-204, 208 (excerpta); Theiner VMPL III 308-326; Rykaczewski II 97-109 (instructio Polonice); Vasiliu DI II 25-36, 49-5; Meysztowicz-Wyhowska DPAP II 9-21; Welykyj LNA II 266-309, III 5-68; Šeptyckyj I 261-304 passim, IX-X 299-334; Welykyj LE I 43-45; Gramatowski 164, 263-264.

ADIUTORES:

Auditores: Valerius Arcangeli 1606-1608 (or. A ad SS: 4 II - 7 IV 1608: AV, F.Borghese II 241 f.79r-157r).
Ioannes Maria Belletto 1608-1611 (or. B ad SS: Massa, AS, Arch.Alderano Cybo, ms. 90-92 passim; AV, Nunz.Pol. 174 f. 214r-217v; AV, F.Confalonieri 47 f. 218v-224r).
Cancellarii: Laurentius Bordini, clericus Brixiensis.
Mauritius Fridericus de Andreovia, Polonus.
Secretarii: Caesar Baroffi IUD, protonotarius apostolicus.
Matthaeus Buratti Mediolanensis (cfr.Milano, BA, G.252 inf. f. 83r).

INTERNUNTIUS: **CAESAR BAROFFI** (19 I 1612 - 11 I 1613).
Eplae: AV, Nunz.Polonia, Addit. 3, fasc. 2 s.f. (or. B ad I. B. Monti).
BV, Barb.Lat. 6577 ff. 254 (or. B ad SS: 25 I 1612 - 24 IV 1613).
" F.Buoncompagni E.39 f. 37r-169v (or. B ad SS: 19 I 1612- 1 V 1913).
Parma, AS,Carte Farnes.119 n. 215-223(or.B ad div.: 1 X 1609-7 VIII 1612).
Kraków, BPAN 8397 (TR 57; cop. XIX saec.).
Ed.: Welykyj LNA III 69-94; Šeptyckyj I 306-316; Meysztowicz-Wyhowska DPAP II 21-23, 26-29; Welykyj LE I 50-58.

Bibliogr.: Garampi SL 97bv-98ar; Fabisz 203-214; Wierzbowski SL 62; Litta FCI VII [125]; Biaudet NAP 172; Gauchat HC IV 191; Pastor SP XII 496-498; Katterbach 173, 200; J. Byliński, *Sejm z r. 1611,* Wrocław 1970.

Ed.contemporaneorum: Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592-1628, curis Instituti Historici Pragae. T. 4: *Antonii Caetani, nuntii apostolici apud imperatorem, epistolae et acta, 1607-1611,* ed. M. Linhartová, Vol. 1-3, Pragae 1932-1946; Olarra-Larramendi CNE 3 (ut in Tab. XVII) et 4: *Años 1610-1612,* Roma 1964; NBD, Die Kölner Nuntiatur 4/1: *Nuntius Atilio Amalteo (1606 September - 1607 September),* bearb. von K. Wittstadt, München 1975; 5/1: *Nuntius Antonio Albergati (1610 Mai - 1614 Mai),* Halbband 1, bearb. von W. Reinhard, München 1972; NF 13: *Correspondance du nonce Decio Carafa (1606-1607),* ed. L. Van Meerbeck, Bruxelles-Rome 1979.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PAULUS V	SCIPIO CAFFARELLI	ALEXANDER PERETTI	SIGISMUNDUS III
BORGHESE	BORGHESE	*vicesgerens*	VASA
		ANDREAS PERETTI	

TOMUS XIX

LAELIUS RUINI, epus Balneoregiensis (1612-1614)

Senatoris Bononiensis Caroli Ruini filius; commendatarius praeposituraе Bononiensis Sancti Spiritus; 1592-1605 et iterum 1610-1612 Utr. Signaturae referendarius; 22 X 1612 epus Balneoregiensis (Bagno Reggio in Etruria Pontificia); 18 I 1613 obtinuit indultum suscipiendi munus consecrationis episcopalis in Polonia. Librorum amator et collector, quibus postea Bibl. Vaticanam locupletavit. Obiit Balneoregii 31 XII 1621, ibidem sepultus in ecclesia cathedrali.

Designatus: post 2 V 1612 (BV, F.Buoncompagni E.39 f. 52r).
Instructio: 26 IX 1612 (AV, F.Pio 124 f. 147r-152v).
Credentiales: 13 IX 1612 (Theiner VMPL III 353-354).
Facultates: 13 IX 1612 (AV, Sec.Brev. 483 f. 350r-362v).
Relatio finalis: desideratur.
Venit (Cracoviam): 7 I 1613 (BV, Barb.Lat. 6578 f. 23r).
Discessit (Cracovia): 31 XII 1614 (AV, F.Borghese II 222 f. 224r-v).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
AV, F.Borghese II 222 f. 2r-224v (or. R ad SS: 1 IV 1613 - 31 XII 1614).
" Carte Borghese 59 fasc. 1, s.f. (7 min. SS ad R: 18-29 I 1614).
" Nunz.Pol. 192 f. 13r-16v (min. SS ad R: 19 I - 8 III 1613).
" AC, Proc.Consist. 14 f. 296r-358v (proc. inf. 4 eporum: 1614).
BV, Barb.Lat. 6578 ff. 99 (or. R ad SS: 26 IX 1612 - 25 VII 1613).
Warszawa, AGAD, AN, olim 7, ff. 169 (reg.actorum R: 1614) combustum.
Kraków, BPAN 8397 (TR 57; cop. XIX saec.).

Editiones: Rykaczewski II 109-116 (instructio Polonice); Vasiliu DI II 37, 51-52; Welykyj LNA III 94-115; Šeptyckyj I 316-318; Welykyj LE I 58-60.

ADIUTORES:
Auditor: Pompeius Caresana IUD, Verulensis.
Cancellarius: Iacobus Puteo Bononiensis.

Bibliogr.: Ughelli I 518; Garampi SL 98av; Fabisz 214-215, 384-385; Wierzbowski SL 62; Biaudet NAP 187; Gauchat HC IV 108; Pastor SP XII 499, 511; Katterbach 225, 257; Bignami 107.

Ed.contemporaneorum: Olarra-Larramendi CNE 5: *Años 1613-1614*, Roma 1965; NBD, Die Kölner Nuntiatur V/1: *Nuntius Antonio Albergati* (ut in Tab. XVIII), Halbband 2, bearb. von W. Reinhard, München 1972.

pontifices	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PAULUS V BORGHESE	SCIPIO BORGHESE	ALEXANDER PERETTI	SIGISMUNDUS III
(† 28 I 1621)	(ad 28 I 1621)	*vicesgerens*	VASA
GREGORIUS XV LUDOVISI	LUDOVICUS LUDOVISI	ANDREAS PERETTI	
(el. 9 II 1621)	(a 9 II 1621)		

TOMUS XX

FRANCISCUS DIOTALLEVI, epus S. Angeli (1614-1621)

Ariminensis, natus ca. 1580; philosophiae ac theologiae addiscendae Romae in Collegio Romano operam dabat, "doctissimus ab omnibus habitus". Celebres in tota Urbe fuerunt disputationes suae publicae; edidit librum *De concursu Dei ad actus liberos voluntatis creatae* (Lugduni 1611), alia scripta theologica nunc perdita in manuscriptis reliquit; dr utr. iuris promotus, 1612 referendarius Utr. Signaturae factus est; 21 VII 1614 epus Sancti Angeli Longobardorum et Bisacciae in metropoli Neapolitana. Obiit in via, post 6 X 1621, in Italiam ex nuntiatura Polona rediens.

Designatus: 26 IV 1614 (AV, F.Borghese II 222 f. 142r).
Instructio: 3 IX 1614 (AV, F.Borghese II 427 f. 2r-14r).
Credentiales: 4 IX 1614 (Theiner VMPL III 358).
Facultates: 2 VIII 1614 (AV, Sec.Brev. 508 f. 370r-382v).
Relatio finalis: non fuit exarata.
Venit (Cracoviam): paulo ante 4 XII 1614 (AV, F.Borghese II 222 f. 191r).
Discessit (Posnania): 6 X 1621 (BV, Barb.Lat. 6579 f. 1r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, F.Borghese II 185 ff. 292 (or. D ad SS: 5 I - 30 XI 1618).
" " II 217 ff. 190 (or. D ad SS: 7 VII - 4 XII 1620).
" " II 219 ff. 480 (or. D ad SS: 1 I - 28 X 1616).
" " II 220 ff. 245 (or. et decifr. D ad SS: 1 I - 30 XII 1616).
" " II 221 ff. 94 (decifr. D ad SS: 3 I - 25 XII 1615).
" " II 222 f. 191r-330v (or. D ad SS: 4 XII 1614 - 26 IX 1615).
" " II 225 ff. 223 (or. D ad SS: 6 I - 29 XII 1617).
" " II 227 ff. 220 (or. D ad SS: 6 I - 25 XII 1615).
" " II 231 ff. 256 (or. D ad SS: 3 I - 30 X 1620).
" " II 233 ff. 202 (or. et decifr. D ad SS: 18 I - 27 XII 1619).
" " II 235 ff. 186 (or. D ad SS: 22 II - 30 VIII 1619).
" " II 241 f.172r-302v (decifr. D ad SS: 8 III 1614 - 31 VII 1620).
" " II 358 ff. 120 (min. cifr. SS ad D: 31 I 1615 - 9 XII 1617).
" " II 372 f. 1r-52v (min. cifr. SS ad D: 5 I 1619 - 19 IX 1620).
" " II 427 ff. 362 (reg. SS ad D: 11 X 1614 - 23 I 1621).
" " II 428 ff. 500 (reg. SS ad div., i.a. ad D: 1614-1620).
" Carte Borghese 59, fasc. 1 s.f. passim (min. SS ad D: 6 VI - 28 VII 1620, 4 I - 26 XII 1621).
" Nunz.Pol. 217 ff. 181 (or. SS ad D: 10 I - 26 XII 1615).

AV, Nunz.Pol. 218 ff. 196 (or. SS ad D: 16 I - 31 XII 1616).
" " 219 ff. 157 (or. SS ad D: 19 I - 30 XI 1619).
" Arch.Nunz.Vars. 159 ff. 185 (acta gratiosa D: 22 XII 1614 - 4 I 1518).
" " 160 ff. 148 (" " 4 I 1618 - 25 I 1620).
" " 160A ff. 135 (" 14 I 1620 - 19 IX 1621).
" " 161 ff. 387 (acta contentiosa D: 14 I 1616 - 14 XI 1618).
" " 162 ff. 184 (" " 26 XI 1618 - 20 XII 1619).
" " 163 ff. 137 (" " 10 I 1620 - 24 II 1621).
" " 164 ff. 139 (" " 3 III - 13 IX 1621).
" AC, Proc.Consist. 15 f. 119r-547v passim (proc.inf. 4 eporum: 1616-1618).
" " " 16 f. 225r- 541r passim (proc.inf. 4 eporum: 1619-1621).
" " " 17 f. 411r-459v (proc. inf. 2 eporum: 1619).
BV, Barb.Lat. 6579 ff. 253 (or. D ad SS: 24 XII 1620 - 5 X 1621).
Kraków, BPAN 8390, 8398-8399, 8408, 8413 (TR 49, 58-59, 68, 73; cop. XIX saec.).

Editiones: Stanislaus Wierzbovius, *Charisterion in adventum Francisci Diotallevii,* Cracoviae 1614; Šmurlo SSOO 7-11; Vasiliu DI II 37-47 et 52-53 (fragmenta); Welykyj LNA III 115-282, IV 5-36; Šeptyckyj I 321, IX-X 338-340, 344-345;Welykyj EM I 52-60 (fragmenta); Gramatowski 185.

ADIUTORES:

Auditor: Iosephus Frentanelli IUD, Spoletanus.
Cancellarii: Franciscus Turagi (1614-1615).
Iacobus Philippus Tonini Ferentinensis (1615-1621).

INTERNUNTIUS: **IOSEPHUS FRENTANELLI** (IX-XI 1621).

Cfr. BV, Barb.Lat. 6580 ff. 50 (or. F ad SS: 26 IX - 5 XI 1621); ed. Welykyj LNA IV 36-37.

Bibliogr.: Garampi SL 98br-99av; idem, *Uomini illustri [di Rimini],* in Rimini, Biblioteca Civica Gambalunghiana, ms. 204 n. 253; Bartoszewicz EPO VII 110-111; Fabisz 215-216; Wierzbowski SL 62; Biaudet NAP 187; Gauchat HC IV 84; Pastor SP XII 499-500; Katterbach 244; S. Ochman, *Sejmy z lat 1615-1616,* Wrocław 1970; J. Pietrzak, *Po Cecorze i podczas wojny chocimskiej. Sejmy z lat 1620 i 1621,* Wrocław 1983.

Ed.contemporaneorum: NF 4: *Correspondances des nonces Gesualdo, Morra, Sanseverino avec la Secrétairerie d'Etat Pontificale, 1615-1621, et annexes,* par. L. Van Meerbeck, Bruxelles-Rome 1937; Olarra-Larramendi CNE 5: (ut in Tab. XIX); 6: *Años 1615-1617,* Roma 1966; 7: *Años 1618-1621,* Roma 1967.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
GREGORIUS XV LUDOVISI	LUDOVICUS LUDOVISI	ALEXANDER PERETTI *vicesgerens* ANDREAS PERETTI	SIGISMUNDUS III VASA

TOMUS XXI

COSMUS DE TORRES, aepus Adrianopolitanus (1621-1622)

Natus Romae 1584 e nobili familia ex Hispania oriunda; iuris utr. dr in universitate studiorum Perusina promotus; litterarum humanarum cultor; 1605 protonotarius apostolicus et Utr. Signaturae referendarius; 17 III 1621 aepus tit. Adrianopolitanus (renuntiavit 18 X 1622); 5 IX 1622 (dum in Polonia commorabatur) SRE cardinalis; a 9 IX 1622 comprotector et a 23 VIII 1623 ad 1 V 1642 protector regni Poloniae; 16 IX 1624 epus Perusinus, 3 IV 1634 translatus ad ecclesiam metropolitanam Montis Regalis in Sicilia. Obiit Romae 1 V 1642, sepultus in ecclesia S. Pancratii.

Designatus: ante 21 V 1621 (AV, Sec.Brev. 648 f. 49r).

Instructio: 30 V 1621 (or. L'Aquila, Arch.Dragonetti de Torres, ms. 58 n.1).

Credentiales: 8 VI 1621 (Collura, *Repertorium,* p. 10).

Facultates: 21 V 1621 (or. Aquila, Arch.Dragonetti de Torres, ms. 58 n. 3-7, 9-10; ms. 110 n. 4-6).

Relatio finalis: s.d. (BV, Ottob.Lat. 2206 II f. 156r-164r).

Venit (Tynecium): 4 X 1621 (BV, Barb.Lat. 6581 f. 31r).).

Discessit (Cracovia): inter 11 et 19 XI 1622 (BV, Barb.Lat. 6582 f. 3r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. Add 3, fasc. 5 s.f. (or. Polonorum ad T: 1621-1642).
" AC, Proc.Consist. 19 f. 47r-62v (proc. inf. 1 epi: 1622).
" " " 23 f. 309r-319r (proc. inf. 1 epi: 1622).
BV, Barb.Lat. 658/I-II ff. 624 (or. T ad SS: 17 VI 1621 - 5 XI 1622).
" " 6621 f. 2r-80r (reg. SS ad T et Cirioli: 21 VIII 1621 - 12 XI 1622).
" Vat.Lat. 6696 f. 78r-112v passim (cop. div. ad [T]: 22 VI - 22 IX 1622).
APF, SOCG 337 f. 3r-245r (or. et cop. div. Polonorum ad T et T ad CPF: 9 III - 22 X 1622).
Roma, ADLP, Archiviolo 123 f. 10v-47v passim (reg. I.A.Wasa ad T: 1622-33).
L'Aquila, Arch.Dragonetti de Torres, ms. 53, 58, 109-112 (or. div. ad T) inaccessibilia.
Warszawa, AGAD, AN, olim 8 ff. 127 (reg. actorum T: 1621-1622), combustum.
Kraków, BPAN 8400, 8413 (TR 60, 73; cop. XIX saec.).

Editiones: Rykaczewski II 116-156 (instructio et relatio Polonice); A. Dragonetti de Torres, *Lettere inedite dei cardinali...dirette ai cardinali Ludovico e Cosmo de Torres,* L'Aquila 1929, p. 160-182 (instructio); Welykyj LNA IV 38-56; Šeptyckyj I 335-336.

ADIUTORES:

Auditor: Antonius Franciscus Cirioli IUD, Bononiensis.
Cancellarius: Alexander Buti.
Secretarius: Bartholomaeus Ribboni, postea secretarius regis Poloniae.

INTERNUNTIUS: ANTONIUS FRANCISCUS CIRIOLI (19 XI 1622 - 29 IV 1623). Eplae in BV, Barb.Lat. 6582 ff. 109 (or. C ad SS: 12 XI 1622 - 29 IV 1623); ed. Theiner VMPL III 368; Welykyj LNA IV 56-79.

Bibliogr.: Garampi SL 99br-100br; Moroni LXXVIII 8; Fabisz 217, 385-387; Bartoszewicz EPO XXV 391-394; Wierzbowski SL 62; Biaudet NAP 202; Gauchat HC IV 8, 68,249, 277; Pastor SP XII 500-501, XIII 110; Katterbach 200, 276; P. Collura, *Repertorium rerum Polonicarum in Archivo Dragontetti de Torres in Civitate Aquilana*, Romae 1962 (EFE V); J. Pietrzak, *Nuncjusz Cosmas de Torres w Polsce (1621-1622)*, "Sobótka", 30 (1975) 243-253; idem, *Po Cecorze* (ut in Tab. XX), passim.

Ed.contemporaneorum: NF 5: *Correspondance du nonce Giovanni Francesco Guidi di Bagno 1621-1627*, T. 1, 1621-1624, par B. de Meester, Bruxelles-Rome 1938; NBD, Die Kölner Nuntiatur 6/1: *Nuntius Pietro Francisco Montoro (1621-1624)*, bearb. von K. Jaitner, München 1977.

pontifices	*a secretis status*	*protectores R.P.*	*rex Poloniae*
GREGORIUS XV LUDOVISI († 8 VII 1623) URBANUS VIII BARBERINI (el. 6 VIII 1623)	LUDOVICUS LUDOVISI (ad 8 VII 1623) FRANCISCUS BARBERINI (a 6 VIII 1623)	ALEXANDER PERETTI (†2 VI 1623) *comprotector* COSMUS DE TORRES (a 9 IX 1622) (protector a 25 VIII 1623)	SIGISMUNDUS III VASA

TOMUS XXII

IOANNES BAPT. LANCELLOTTI, epus Nolanus (1622-1627)

Natus Romae c.a. 1576; frater card. Horatii Lancellotti, qui - studiis iurisprudentiae a Ioanne Baptista absolutis - eum ad Curiam Romanam vocavit; Utr. Signaturae referendarius; vicelegatus Ravennae et Bononiae; 26 I 1615 epus Nolanus; expleto nuntii in Polonia munere in dioecesi sua residebat; loca cultus martyrum eruptione Vesuvii a. 1631 destructa restauravit. Obiit Nolae 23 VII 1635; sepultus est in ecclesia cathedrali.

Designatus: ante 25 XI 1622 (AV, Arm. 45, ms. 20 f. 151r).
Instructio: 14 XII 1622 (or. Lauro, AL).
Credentiales: 3-10 XII 1622 (AV, Arm. 45 ms. 20 f. 151v-160r).
Facultates: 23 XI 1622 (AV, Sec.Brev. 666 f. 67r-78v, 149r-150v), supplementares: 17 VIII 1624 (AV, F.Garampi 122, fasc. R, s.f.).
Relatio finalis: non invenitur.
Venit (Tynecium): 24 II 1623 (BV, Barb.Lat. 6583 f. 9r).
Discessit(Varsavia): post 25 VI 1627 (AV, Nunz.Pol. 41 f. 86r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 38 ff. 212 (or. L ad SS: 2 I - 27 XII 1625).
" " 39 ff. 194 (or. L ad SS: 14 I - 31 XII 1626).
" " 40 f. 5r-48v (cifr.,decifr. L ad SS: 20 I 1626-17 III1627).
" " 41 f. 1r-86v (or. L ad SS: 6 I - 25 VI 1627).
" " 174A f. 3r-104r (reg. SS ad L: 14 X 1623 - 3 VI 1627).
" AC, Proc.Consist. 17 f. 446r-467v (proc. inf. 2 eporum: 1623).
" " " 18 f. 274r-301r, 477r-490v (proc. inf. 3 eporum: 1724).
" " " 19 f. 173r-188r, 284r-301r (proc inf. 2 eporum: 1626-27).
" " " 23 f. 325r-863v passim (proc. inf. 3 eporum: 1627).
" " " 24 f. 601r-613r (proc. inf. 1 epi: 1627).
BV, Barb.Lat. 6007 f. 276r-283r (reg. SS ad L: 13 X - 30 XII 1623).
" " 6226 f. 1r-111r (reg. SS ad L: 14 X 1623 - 19 VI 1627).
" " 6583 ff. 247 (or. L ad SS: 1 I 1623 - 18 IV 1625).
" " 6621 f. 71v-87v (cop. SS ad L: 26 XI 1622 - 1 VII 1623).
APF, SOCG 56 f. 1r-50 v passim (or. L ad CPF: 1625-1626 s.o.c.).
" " 67 f. 315r-370v passim (or. L ad CPF: 9 XI 1626 - 21 IV 1627).
" " 337 f. 132r- 415v passim (or. et scripta L ad CPF: 1623-1627 s.o.c.).
" Lett.Volgari 2-6 passim (reg. CPF ad L: 1622-1627).

Kraków, BPAN 8390, 8401 (TR 49, 61; cop. XIX saec.).
Warszawa, AGAD, AN, olim 9 ff. 242 (reg. acta L: 1623-1624) combusta.
" " " olim 10 ff. 204 (reg. acta L: 1624-1626) combusta.

Editiones: Turgenev II 208-209; Rykaczewski II 156-178 (instructio Polonice); Šmurlo SSOO 12-44 passim; Welykyj LPF I 6-9, 15-16, 19-52; Welykyj EM I 127-128, 183-184; Welykyj LNA IV 77, 81-271; Šeptyckyj I 337, II 2-28, IX-X 364-598 passim; Welykyj LE I 107; Gramatowski 108, 225-226, 302-303.

ADIUTORES:

Auditor: Aemilius Altieri IUD, clericus Romanus, postea summus pontifex Clemens X.
Cancellarii: Philippus Hurtin, civis Metensis, Gallus (1622-1625), Hieronymus Agnesi, clericus Albinganensis dioec. (1625-1627).
Secretarius: Dominicus Roncalli.

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: CAROLUS MAGALOTTI,
ad parandum iter Romanum principis Vladislai Vasa missus: credentiales 28 XI 1624 (Theiner VMPL III 374).

Bibliogr.: Garampi SL 100bv-101ar; Ughelli VI 263; Moroni XLVIII 72; Fabisz 227-228, 387-388; Bartoszewicz EPO XVI 672-673; Wierzbowski SL 62; Biaudet NAP 202; Gauchat HC IV 260; Pastor SP XIII 110, 718; Katterbach 249; J. Seredyka, *Sejm w Toruniu z 1626 r.*, Wrocław 1966; idem, *Sejm zawiedzionych nadziei*, Opole 1981; J. Kwak, *Sejm warszawski 1626 roku*, Opole 1985.

Ed.contemporaneorum: NF 6: *Correspondance du nonce Giovanni Francesco Guidi di Bagno 1621-1627*, T. 2, *1625-1627 avec annexes et table* par B. de Meester, Bruxelles-Rome 1938; NBD, Die Kölner Nuntiatur 6/1-2: *Nuntius Pietro Francisco Montoro (1621 Juli - 1624 Oktober)*, bearb. von K. Jaitner, München 1977; 7/1: *Nuntius Pier Luigi Carafa (1624 Juni - 1627 August)*, bearb. von J. Wijnhoven, Paderborn 1980.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
URBANUS VIII BARBERINI	FRANCISCUS BARBERINI	COSMUS DE TORRES	SIGISMUNDUS III VASA

TOMUS XXIII

ANTONIUS SANTACROCE, aepus Seleuciensis (1627-1630)

Natus Romae 1599 in antiquissima familia Romana Publicolarum de Sancta Cruce; cardinalis Prosperi Santacroce nepos; nescitur ubi studiis utr. iuris operam dabat; 1622 Utr. Signaturae referendarius et vicelegatus Viterbii ac 1624 Campaniae et Maritimae; 1626 socius legationis card. Francisci Barberini in Galliam; 1 III 1627 aepus tit. Seleuciensis cum dispensatione a defectu aetatis, "quia ut attingat trigesimum annum duo circa desunt"; consecratus Romae 21 III 1627; card. creatus 19 XI 1629 rege Poloniae postulante; 1630 protector Regni Suetiae et comprotector Poloniae; 10 III 1631 translatus ad ecclesiam metropolitanam Theatinam et 9 VI 1636 ad Urbinatensem; 1636 legatus Bononiae. Liberalis erga pauperes et erga B.Mariam Virginem valde devotus. Obiit Romae 25 XI 1641, sepultus in ecclesia gentilicia S. Mariae in Publicolis.

Designatus: ante 23 II 1627 (BV, Barb.Lat. 6226 f. 101r).
Instructio: 23 IV 1627 (BV, Barb.Lat. 6584 f. 2r-v).
Credentiales: 16 IV 1627 (Theiner VMPL III 380-381).
Facultates: 30 V 1627 (AV, Sec.Brev. 724 f. 65r-71r).
Relatio finalis: ad informationem successoris, 7 IX 1630 (BV, Barb.Lat. 6587 f. 1r-6v).
Venit (Varsaviam): 24 VI 1627 (AV, Nunz.Pol. 41 f. 82r).
Discessit (Varsavia): 17 IV 1630 (AV, Nunz.Pol. 42A f. 56r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 40 f. 49r-527r (cifr., decifr. S ad SS: 30 V 1627 - 7 V 1630).
" " 41 f. 82r-208v (or. S ad SS: 24 VI - 24 XII 1627).
" " 42 ff. 135 (or. S ad SS: 6 I - 29 XII 1629).
" " 42A f. 1r-67v (or. S ad SS: 1 I - 4 VI 1630).
" " 174A f. 103r-166r (reg. SS ad S: VI 1627 - 1 VI 1630).
" AC, Proc.Consist. 24 f. 36r-51r, 821r-842r (proc. 2 eporum: 1627).
" " " 25 f. 275r-290r, 834r-851v (proc. 3 eporum: 1627-28).
BV, Barb.Lat. 6158 ff. 42 (cop. S ad SS: 1 I - 30 XII 1628).
" " 6159 f. 2r-22r (cop. S ad SS: 5 I - 4 VI 1630).
" " 6226 f. 111v-195r (cop. SS ad S: 19 VII 1627 - 1 VIII 1630).
" " 6335-6336 passim (reg. Congr. S. Offitii ad S: 11 IX 1627-18 XI 1628).
" " 6584 ff. 237 (or. S ad SS: 23 IV 1627 - 9 II 1630).
APF, SOCG 57 f. 86r-140v (or. S ad CPF: 20 X 1628 - 14 IX 1629).
" " 67 f. 325r-345v (or. S ad CPF: 10 VII - 22 X 1627).

APF, SOCG 69 f. 380r-413v, 447r (or. S ad CPF: 12 XI 1627 - 5 VIII 1628).
" " 132 f. 295r-313v (or. S ad CPF: 3 X 1629 - 12 IV 1630 s.o.c.).
" " 337 f. 99r-498v passim (or. S ad CPF: 3 III 1629 - 1 II 1630).
" Visite e Collegi 6 f. 170r-179r (visitatio collegiorum pontif.: 1628).
" Istruzioni div.1 f.102v-138v passim (instructiones CPF ad S: 1627-29).
" Lett.Volgari 6-10 passim (reg. CPF ad S: 1627-1630).
Roma, AS, Arch.Santacroce 774 s.f. (or.div. ad S: 1629, s.o.c.).
" ADLP, Archiviolo 123 f. 19r-42v passim (reg. I.A.Waza ad S: 1629-33).
Arch.Musaei Nationalis Ucraini, Cod. Santacroce 10759 (or.div. ad S:1627-1630, cfr. Welykyj LE I passim).
Kraków, BPAN 8390, 8402, 8413 (TR 49, 62, 73, cop. XIX saec.).

Editiones: Theiner VMPL III 387-390; Šmurlo SSOO 44-76 passim; Welykyj LPF I 53-98 passim; Welykyj EM I 198-237 passim, II 11-18; Welykyj LNA IV 276-330, V 7-51; Šeptyckyj II 91-144 passim, IX-X 595-772 passim; Welykyj LE I 152-217 passim; Gramatowski 228, 233, 312.

ADIUTORES:

Auditor:	Cyprianus Bardini de Vulterris, IUD.
Cancellarius:	Paulus Roscius, clericus Firmanae dioecesis.
Secretarii:	Ludovicus Piazzoli, IUD.
	Ioannes Baptista Lauro.
	Iacobus Betti Romanus.
Mgr domus:	Bonaventura de Rubeis IUD, Sarzanensis.

INTERNUNTIUS: **CYPRIANUS BARDINI** (IV-X 1630), cfr. AV, Nunz. Pol. 42A f. 67r-v, ed. Welykyj LNA V 52.

Bibliogr.: Garampi SL 101av-102ar; Moroni LXI 60; Fabisz 216, 228; A. Ciccarelli, *De origine, antiquitate et nobilitate illustrissimae domus Sanctacruciae,* "Miscellanea di Storia Italiana", 5 (1868) 465-476; Bartoszewicz EPO XXII 917-918; Wierzbowski SL 62; Biaudet NAP 202, 217; Katterbach 273; Gauchat HC IV 22, 332, 341, 353; B. Ligi, *I vescovi e arcivescovi di Urbino. Notizie storiche,* T. 2, Urbino 1953 p. 178-181; J. Seredyka, *Rzeczpospolita w ostatnich latach panowania Zygmunta III (1629-1632). Zarys wewnętrznych dziejów politycznych,* Opole 1978; A. Filipczak-Kocur, *Sejm zwyczajny z roku 1629,* Wrocław 1979; J. Seredyka, *Sejm zawiedzionych nadziei,* Opole 1981.

Ed.contemporaneorum: NBD IV/1-2: *Nuntiatur des Pallotto 1628-1630,* bearb. von H. Kiewning, Bd 1: *1628,* Berlin 1895; Bd 2: *1629,* Berlin 1897; NF 11: *Correpondance de Fabio de Langonissa (1627-1634),* par L. Van Meerbeeck, Bruxelles-Rome 1966.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*reges Poloniae*
URBANUS VIII BARBERINI	FRANCISCUS BARBERINI	COSMUS DE TORRES	SIGISMUNDUS III VASA († 30 IV 1632)
		comprotector ANTONIUS SANTACROCE (ab a. 1631)	VLADISLAUS IV VASA (el. 13 XI 1632)

TOMUS XXIV

HONORATUS VISCONTI, aepus tit. Larissensis (1630-1636)

Natus Mediolani; Herculis, comitis Saliceti, et Annae Sfondrati, neptis Gregorii XIV pontificis maximi, filius; card. Alphonsi Visconti nepos; 21 VI - 5 IX 1608 Utr. Signaturae referendarius; 1608 gubernator civitatis Aesis (Iesi), 1610 Fani, 1614 Asculi; possessor villae Castri Gandulfi, quam a. 1623 cessit pontifici Urbano VIII; 1624-1627 inquisitor et visitator apostolicus insulae Melitae; 1627-1630 vicelegatus Marchiae Picenae; 10 VI 1630 aepus tit. Larissae in Thessalia; 1634 abbas commendatarius monasterii in Gratosolio prope Mediolanum; 1637-1640 gubernator Romandiolae. Obiit Mediolani 7 VII 1645.

Designatus: ante 26 IV 1630 (BV, Barb.Lat. 9070 f. 83r).
Instructiones: 19 X et 30 XI 1630 (AV, Nunz.Pol. 44 f. 3r-6v, 8r-12v).
Credentiales: 15 VI 1630 (AV, Ep. ad Princ. 44 f. 227v-240v).
Facultates: 18-19 VI 1630 (AV, Sec.Brev. 763 f. 349r-363v).
Relatio finalis: 15 VII 1635 (AV, Misc.Arm. III 73 f. 5r-55v).
Venit (Cracoviam): 4 X 1630 (AV, Nunz.Pol. 42A f. 91r).
Discessit (Cracovia): paulo post 4 IV 1636 (BV, Barb.Lat. 6586 f. 230r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 42A f. 68r-433v (or. V ad SS: 17 VI 1630 - 27 XII 1631).
" " 43 f. 1r-348v (or. V ad SS: 3 I - 31 XII 1632).
" " 44 f. 1r-66v (decifr. V ad SS: 21 XI 1630 - 28 V 1632).
" " " " " (reg. cifr. SS ad V: 19 X 1630 - 31 VII 1632).
" " 45 f. 1r-126v (cifr. et decifr. V ad SS: 23 VI - 31 XII 1632)
" " " " " (min. SS ad V: 7 VIII - 25 XII 1632).
" " 46 ff. 196 (cifr. et decifr. V ad SS: 27 I - 1 X 1633).
" " " " (min. SS ad V: 1 I - 17 XII 1633).
" " 47 f. 2r-273r (or. V ad SS: 7 I 1634 - 21 III 1636).
" " 48 ff. 63 (decifr. V ad SS: 16 X 1634 - 19 IV 1636).
" " " " (reg. cifr. SS ad V: 18 XI 1634 - 2 II 1636).
" " 174A f. 166r-193v (reg. SS ad V: 5 X 1630 - 27 XII 1631).
" " 175 f. 3r-130v (reg. SS ad V: 3 I 1632 - 24 V 1636).
" " 177 ff. 46 (decifr. V ad SS et reg. SS ad V: 7 I - 28 X 1634).
" " 192 f. 18r-138r (min. SS ad V: 15 XI 1631 - 8 IV 1634).
" " Addit. 3, fasc. 2 s.f. (or. V ad C. de Torres: 10 IV 163-6 V 1634).
" Arch.Nunz.Vars. 166 f. 1r-126r (reg. actorum 1634-1635).
" " olim 167 (reg. actorum), deperditum.
" AC, Proc. Consist. 28 f. 35r-65r, 184r-215r (proc.inf. 2 eporum: 1631).
" " " 30 f. 12r-44v (proc. inf. 1 epi: 1632).

AV, AC, Proc.Consist. 32 f. 240r-643v passim (proc.inf. 5 eporum: 1631-33).
" " " 33 f. 109r-1101v passim (proc.inf. 7 eporum: 1633-35).
" " " 34 f. 24r-51r (proc. inf. 1 epi: 1636).
" " " 35 f. 477r-503v (proc. inf. 1 epi: 1636).
" " " 37 f. 542r-571v (proc.inf. 1 epi: 1635).
" F.Pio 73 f. 13v-517v (min. nuntii Vindobonensis Baglioni ad V: 12 XII 1634 - 26 XII 1635).
" " 101 f. 132v-687r passim (reg. M.Pio ad V: 6 III 1632 - 24 VIII 1633).
BV, Barb.Lat. 6159 f. 23r-125r (cop. V ad SS: 17 VI 1630 - 27 XII 1631).
" " 6160 f. 1r-92r (cop. V ad SS: 7 I 1634 - 21 III 1636).
" " 6226 f. 195v-236r (cop. SS ad V: 5 X 1630 - 27 XII 1631).
" " 6227 f. 1r-175r (reg. SS ad V: 3 I 1632 - 24 V 1636).
" " 6585 ff. 254 (or. V ad SS: 23 VIII 1630 - 29 XII 1633).
" " 6586 f. 1r-230r (or. V ad SS: 7 I 1634 - 4 IV 1636).
" " 6587 ff. 209 (cifr. et decifr.V ad SS,min. SS ad V: 19 X 1630 - 31 VII 1632).
" " 6588 ff. 264 (cifr. et decifr. V ad SS: 7 I - 30 XII 1634).
" " 6589 ff. 235 (cifr. et decifr. V ad SS: 1 I 1635 - 19 IV 1636).
" " 6598 f. 1r-6v ("avvisi" V ad SS: 25 III - 27 VIII 1635).
APF, SOCG 58 f. 1r-44v (or. V ad CPF: 21 XI 1631 - 12 XII 1632).
" " 59 f. 3r-27r (or. V ad CPF: 7 I - 28 VII 1635).
" " 73 f. 10r-52v passim (or. V ad CPF: 24 I - 31 X 1631).
" " 75 f. 339r-335v passim (or. V ad CPF: 6 IV - 1 XI 1633).
" " 76 f. 205r-215v (or. V ad CPF: 16 X 1633 - 13 V 1634).
" " 336 f. 7r-344v passim (or. V ad CPF: 24 V 1631 - 15 IV 1635).
" Istruzioni div. 1 f. 180v-209v passim (reg. CPF ad V: 24 XII 1632- 28 III 1634).
" Lett.volgari 10-16 passim (reg. CPF ad V: 1630-1636).
Aquila, Arch.Dragonetti de Torres, 111 n. 101-122 (or. V ad C. de Torres).
Warszawa, AGAD, AN, olim 11 ff. 345 (reg. acta 1630-1631) combusta.
" " " " 12 ff. 230 (reg. acta 1632) combusta.
" " " " 13 ff. 380 (reg. acta 1633-1634) combusta.
" " " " 14 ff. 257 (reg. acta 1635-1636) combusta.
Kraków, BCz, olim 1344 (Registrum expensarum V) deperditum.
" BPAN 8390, 8391 8403, 8404 (TR 49-50, 63-64: cop. saec. XIX).

Editiones: Rykaczewski II 180-183, 187-272 (relatio Polonice); Theiner VMPL III 387-390, 394-399; Šmurlo SSOO 86-109 passim; *Reforma elekcji czy naprawa Rzeczypospolitej? Wybór źródeł (1630-1632)*, wyd. Wł. Konopczyński, Kraków 1949 p. 294; Gintel I 235-237; Welykyj LPF I 98-141; Welykyj EM I 311-316; Welykyj LNA V 52-272; Šeptyckyj II 132-205 passim, IX-X 776-919 passim, XI 9-179 passim et 601-606; Meysztowicz-Wyhowska DPAP II 40-41; Welykyj LE I 231, 248-9, 254-255, 262-267.

ADIUTORES:

Auditor: Franciscus Torre IUD, Lucensis, protonotarius apostolicus.
Cancellarius: Alexander Barnabei, clericus Pharensis Abbatiae Farfensis.
Secretarii: Ioannes Baptista Rinalducci Pisauriensis.
Antonius Franciscus Tempestini.

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: HANNIBAL BENTIVOGLIO,

ad deferendum Ioanni Alberto Vasa capellum cardinalitium missus. Credentiales: 9 I 1633 (AV, Ep. ad Princ. 47 f. 53r-65r). Epistolae: BV, Barb.Lat. 6660 f. 13r-24v (or. B ad SS: 29 I - 26 III 1633); ADLP, Archiviolo 123 f. 40r-50v (reg. I. A. Vasa ad B).

Bibliogr.: Garampi SL 102av-104bv; Fabisz 237-241, 388-391; Bartoszewicz EPO XXVI 226-231; Moroni IV 113, XXIX 249, LVI 235, CI 71; Wierzbowski SL 63; Biaudet NAP 217; Litta FCI VIII [172]; W. Czermak BIASC 1891 p. 355-357; A. Szelągowski, *Rozkład Rzeszy a Polska za panowania Władysława IV,* Kraków 1907 passim; Collura EFE V passim; Gauchat HC IV 216; Z. Sułowska, *Działalność nuncjusza Viscontiego w Polsce (1630-1635),* "Roczniki Humanistyczne KUL", 9 (1960), fasc.4, p. 31-99; J. Seredyka, *Rzeczpospolita* (ut in Tab. XXIII); Beltrami 35-36; W. Kaczorowski, *Sejmy konwokacyjny i elekcyjny w okresie bezkrólewia 1632 r.*, Opole 1986.

Ed.contemporaneorum: NF 10: *Correspondance de Richard Pauli-Stravius (1634-1642),* par Winfrid Brulez, Bruxelles-Rome 1955; NC 1: *Correspondance de Martino Alfieri (1634-1639),* par W. Brulez, Bruxelles-Rome 1956; NF 11: (ut in Tab. XXIII); *Fabio Chigi apostolic delegate in Malta (1634-1639). An edition of his official correspondence*, ed. Vincent Borg, Città del Vaticano 1967 (Studi e Testi 259).

pontifex	*a secretis status*	*protectores R.P.*	*rex Poloniae*
URBANUS VIII BARBERINI	FRANCISCUS BARBERINI	COSMUS DE TORRES († 1 V 1642) IULIUS SAVELLI (a V 1642, † VII 1644) *comprotectores* ANTONIUS SANRACROCE († 25 XI 1641) IOANNES BAPTISTA PAMFILI (a 1536)	VLADISLAUS IV VASA

TOMUS XXV

MARIUS FILONARDI, aepus Avenionensis (1635-1643)

Romanus, Scipionis et Birgittae de Ambasiis Anagninae filius, card. Philippi Filonardi nepos; 14 V 1620 Utr. Signaturae referendarius; assessor Congregationis S. Officii; basilicae S.Petri de Urbe canonicus; 16 IX 1624 aepus et vicelegatus Avenionensis. Obiit Romae 19 VIII 1644; sepultus in ecclesia S. Caroli "de' Catinari" (BV, Vat.Lat. 7900 f. 84v).

Designatus: ante 20 I 1635 (AV, Nunz.Pol. 175 f. 99r).
Instructiones: 30 I - 19 VII 1635 (AV, Misc.Arm. III 36 f. 398r-508v).
Credentiales: 12 IV 1635 (Theiner VMPL III 411).
Facultates: 15 III 1635 (AV, Sec.Brev. 821 f. 460r-476v).
Relatio: pro a. 1636-1640 (AV, Nunz.Pol. 49 f. 45r-53r).
Venit (Cracoviam): 28 II 1636 (AV, Nunz.Pol. 49 f. 45r).
Discessit (Cracovia): post 2 X 1643 (BV, Barb.Lat. 6595 f. 239r-240v).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 47 f. 245r-572v (or. F ad SS: 19 I 1636 - 15 X 1639).
" " 49 ff. 450 (or. F ad SS: 22 X 1639 - 6 VI 1643).
" " 50 ff. 181 (reg. decifr. F ad SS: 19 X 1639 - 7 IX 1641).
" " (reg. cifr. SS ad F: 7 I 1640 - 21 X 1641).
" " 51 ff. 278 (reg. decifr. F ad SS: 14 IX 1641 - 6 VI 1643).
" " (reg. cifr. SS ad F: 13 VII 1641 - 11 VII 1643).
" " 175 f. 105v-154v (reg. SS ad F: 28 VII 1635 - 12 XII 1637).
" F.Pio 214 f. 230v-296r (reg. F ad nunt.Vindobonensem: 6 III 1642-11 I 1643).
" " 241 f. 3v-224r (reg. nunt. Venetiae ad F: 3 I - 26 XII 1642).
" Misc.Arm. III 35 f. 511r-557v (scripta varia: 1634-1637).
" " " " 36 f. 398r-508v (instructiones S.Congregationum: 1635).
" Arch.Nunz.Vars., olim 167 (forsitan acta F), deperdita.
" AC, Proc.Consist. 36 f. 162r-179r, 515r-526v (proc. inf. 2 eporum: 1638).
" " " 37 f. 423r-841v passim (proc. inf. 3 eporum: 1638-1640).
" " " 39 f. 170r-298r passim (proc. inf. 3 eporum: 1641).
" " " 40 f. 321r-778r passim (proc. inf. 3 eporum: 1641-42).
" " " 43 f. 89r-626r passim (proc. inf. 6 eporum: 1641-1643).
BV, Barb.Lat. 6160 f. 45r-220v (cop. F ad SS: 23 VII 1635 - 15 X 1639).
" " 6161 ff. 137 (cop. decifr. F ad SS: 25 VIII 1635 - 22 X 1639).
" " 6162 ff. 270 (cop. F ad SS: 22 X 1639 - 6 VI 1643).
" " 6227 f. 147v-207v (reg. SS ad F: 28 VII 1635 - 26 XII 1637).
" " 6234 f. 36r-44r (reg. SS ad F: 2 I 1642 - 27 XII 1643).

BV, Barb.Lat. 6236 f. 63r-67v (reg. SS ad F: 25 VII - 12 IX 1643).
" " 6590 ff. 361 (or. et cifr. F ad SS: 25 VIII 1635 - 2 II 1636).
" " 6591 ff. 263 (cifr. et decifr. F ad SS: 1 I 1635 - 2 II 1636).
" " 6592 ff. 335 (" " " " 14 I - 29 XII 1640).
" " 6593 ff. 453 (" " " " 5 I - 28 XII 1641).
" " 6594 ff. 457 (" " " " 4 I - 27 XII 1642).
" " 6595 ff. 247 (" " " " 2 I - 4 XII 1643).
" " 6596 ff. 415 (or. F ad SS: 19 VII 1635 - 29 III 1644).
" " 6598 f. 7r-347r ("avvisi" a F ad SS missi: 1635-1643).
" Vat.Lat. 8472 I/II ff. 450 (min. F ad div.: [...] X 1635 - 25 I 1643).
" " 8473 I/II ff. 642 (or. CPF ad F: 21 IV 1636 - 13 VI 1643).
APF, SOCG 60 f. 1r-89v (or. F ad CPF: 3 VIII 1641 - 21 XI 1642 s.o.c.).
" " 61 f. 30r-64v (or. F ad CPF: 29 VIII 1642 - 25 VII 1643 s.o.c.).
" " 81 f. 354r-397r (or. F ad CPF: 11 XII 1638 - 10 IX 1639).
" " 136 f. 326r-411v passim (or. F ad CPF: 19 VIII 1636 - 14 XI 1637).
" " 137 f. 273r-291r (or. F. ad CPF: 6 II - 21 VIII 1638, opace).
" " 139 f. 317r-346r (or. F ad CPF: 5 XI 1639 - 15 IX 1640 s.o.c.).
" " 164 f. 1r-29v (or. F ad CPF: 17 XI 1640 - 24 VIII 1641 s.o.c.).
" CP 22 f. 134r-149r (or. F ad CPF: 26 IV 1636 - 19 IX 1637).
" Istruzioni div. 1 f. 215r-239v passim (reg. CPF ad F: s.d.).
" Lett.Volgari 15-21 passim (reg. CPF ad F: 1636-1643).
Warszawa, AGAD, AN, olim 15 ff.323 (reg. actorum F: 1636-1638),combusta.
" " " " 16 ff.351 (" " 1638-1640) "
" " " " 17 ff. 42 (" " 1637-1642) "
Kraków, BPAN 8391, 8405-8406 (TR 50, 65-66: copiae et excerpta XIX saec.).

Editiones: Rykaczewski II 272-277 (Polonice); Theiner VMPL III 411, 418-421; Šmurlo ODK (1895) 230-236; Šmurlo SSOO 125-194 passim; Welykyj LPF I 137-168 passim; Welykyj LNA V 213-299, VI 5-169; Šeptyckyj II 262 et 272-273, XI 120-122, 183-339 passim, 609-627; Welykyj LE I 282-284 et 306-307, II 12 et 14-15; M. Brahmer, *Powinowactwa polsko-włoskie. Z dziejów włosko-polskich stosunków kulturalnych,* 2 ed., Warszawa 1980, p. 322-324.

ADIUTORES:
Auditores: Marcellus Filonardi (postea epus Aquinatensis).
Ioannes Rzepczyński IUD (Garampi SL 107br).
Cancellarius: Raymundus Ioannis.

Bibliogr.: Garampi SL 105ar-107br; Fabisz 241-243, 391; Abbé Granget, *Histoire du diocèse d'Avignon,* T. 2, Avignon 1862 p. 295-300; Wierzbowski SL 63; Czermak BIASC (1891) 357-359; Biaudet NAP 217, 232; *Gallia Christiana novissima,* par J.-H. Albanés, U. Chevalier, T. 7, Valence 1920, col. 649-662; Gauchat HC IV 105; Pastor SP XIII 718, 722; Beltrami 58.

Ed.contemporaneorum: Ranutius Scotti [nuntius in Helvetia 1630-1639], *Helvetia Sacra. Relatione de Vescovati, Abbatie et altre dignità subordinate alla Nuntiatura helvetica,* Macerata 1642; NF 10 (ut in Tab. XXIV); NC 1 (ut in Tab. XXIV); *La nunziatura di Fabio Chigi (1640-1651),* Vol. I/1, ed. V. Kybal, G. Incisa della Rocchetta, Roma 1943; ANG 5: *Correspondance du nonce en France Ranuccio Scotti (1639-1641),* par P. Blet SJ, Rome-Paris 1965; *Fabio Chigi apostolic delegate in Malta* (ut in Tab. XXIV).

pontifex	*a secretis status*	*protectores R.P.*	*rex Poloniae*
INNOCENTIUS X PAMFILI (el. 15 IX 1644)	CAMILLUS PAMFILI (1644 ad 1646)	CASPAR MATTEI (1644-1650)	VLADISLAUS IV VASA (†19 V 1648)
	IOANNES I.PANCIROLI (1646-1650)		
	CAMILLUS ASTALLI-PAMFILI (1650-1651)	VIRGINIUS ORSINI (compr. a 11 VI 1647)	IOANNES CASIMIRUS VASA (el. 20 XI 1648)
	FABIUS CHIGI (a 7 I 1651)	(protector a 9 IV 165)	

TOMUS XXVI

IOANNES DE TORRES, aepus Adrianopolitanus (1645-1652)

Natus Romae 1605; card. Cosmi de Torres ex fratre nepos, eiusque in administranda ecclesia Montis Regalis vicarius (ad 1642); doctor utr. iuris in universitate studiorum Perusina promotus; 1628-1645 Utr. Signaturae referendarius; 30 I 1645 aepus tit. Adrianopolitanus; 1 IV 1658 translatus ad ecclesiam metropolitanam Salernitanam, in qua a. 1661 synodum celebravit et reformationi vitae clericorum animum intendit. Obiit Salerni 6 V 1662; sepultus ibidem in ecclesia cathedrali.

Designatus: ante 27 I 1645 (AV, AC, Proc.Datariae 24 f. 51r).
Instructio: 30 IV 1645 (Roma, ADLP, F.Archiviolo 159 f. 49r-63v).
Credentiales: 30 X (!) 1645 (Theiner VMPL III 434-435).
Facultates: 16 II 1645 (AV, Sec.Brev. 998 f. 970r-990v).
Relatio: non invenitur.
Venit (Cracoviam): 19 VIII 1645 (AV, Nunz.Pol. 52 f. 46r).
Discessit (e confinibus Poloniae): 4 X 1652 (AV, Nunz.Pol. 60 f. 352r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 52 ff. 168 (or. T ad SS: 28 V - 30 XII 1645).
" " 53 ff. 332 (decifr. T ad SS: 1 VII 1645 - 17 XII 1651).
" " 54 ff. 643 (or. T ad SS: 6 I - 29 XII 1646).
" " 55 ff. 552 (or. T ad SS: 5 I - 26 XII 1647).
" " 56 ff. 415 (or. T ad SS: 2 I - 26 XII 1648).
" " 57 ff. 422 (or. T ad SS: 2 I - 25 XII 1649).
" " 58 ff. 445 (or. T ad SS: 1 I - 31 XII 1650).
" " 59 ff. 375 (or. T ad SS: 7 I - 30 XII 1651).
" " 60 f. 1r-353v (or. T ad SS: 6 I - 4 X 1652).
" " 178 ff. 158 (reg. SS ad T: 10 VI 1645 - 30 XII 1651).
" Nunz.Napoli 39A f.123r-153v (reg.cifr. SS ad T: 24 VI 1645 - 19 XI 1650).
" Nunz.Div. 148 ff. 84 (reg. decifr. T ad SS: 1 VII 1645 - 24 VIII 1652).
" " 296 f. 219r-227v (reg. SS ad T: 6 I - 19 X 1652).
" Arch.Nunz.Vars. 168 ff. 168 (reg. actorum T: 1645-1648).
" " " " 169 ff. 159 (reg. actorum T: 1648-1652).
" AC, Proc.Consist. 46 f. 147r-161r, 364r-379r (proc.inf. 2 eporum: 1646).
" " " 48 f. 378r-386v (proc. inf. 1 epi: 1649).
" " " 49 f. 314r-323v , 232r-242v (proc. inf. 2 ep.: 1645, 1650).
" " " 50 f. 201r-891v passim (proc. inf. 6 eporum: 1649-51).
" " " 51 f. 54r-59v, 1267r-1276v (" " 2 eporum: 1651-52).

AV, AC, Proc.Consist. 53 f. 1323r-1339v (proc. inf. 1 epi: 1649).
" " " 55 f. 25r-36v (proc. inf. 1 epi: 1652).
BV, Barb.Lat. 6660 f. 62r-77v (or. T ad F.Barberini: 20 IX 1645 - 2 XII 1651).
" Chigi A.II.29 f. 119r-141r (cop. F. Chigi ad T: 28 VII 1645 - 10 II 1652).
" " B.I.3 f. 662r-759v (or. T ad F. Chigi: 23 IX 1645 - 19 VIII 1651).
APF, SOCG 63 f.123r-149v (or. T ad CPF: 26 IX 1645 - 3 IX 1646 s.o.c.).
" " 64 f. 3r-78v, 172r (or. T ad CPF: 3 IX 1646 - 13 XI 1647).
" " 65 1r-79v (or. T ad CPF: 3 IX 1647 - 26 IX 1648).
" Istruzioni div. 2 f. 71v-88v (reg. CPF ad T: 26 II - 17 III 1645).
" Lett.Volgari 24-28 passim (reg. CPF ad T: 1645-1652).
Roma, AS, Arch.Santacroce 767 sf passim (or. T ad G. Mattei: 24 VI 1648 - 14 VIII 1649).
L'Aquila, Arch.Dragonetti de Torres (or.div. ad T, cfr. EFE V 11) inaccessibile.
Warszawa, AGAD, AN, olim 18 ff.434 (reg. actorum T: 1645-1648), combusta.
Kraków, BPAN 8366-8369, 8371, 8407, 8414-8416, 8418 (TR 20-23, 25, 67, 74-76, 78: copiae XIX saec.).

Editiones: Rykaczewski II 286-288 (Polonice); Theiner VMPL III 453-454, 467-468; *Donesennia rims'kich nunciiv pro Ukrainu 1648-1657*, wyd. S. Tomaśivs'kyj, Lviv 1919 p. 1-154; Śmurlo SSOO 125-194 passim; Welykyj LPF I 177-205; Welykyj LNA VI 172-322, VII 5-329, VIII 5-62; Šeptyckyj II 335-336, XI 372-477 passim et 627-628; Wyhowska RAO II 3, 26, 28, 31 (summaria); Meysztowicz-Wyhowska DPAP II 39-40; Welykyj LE II 93-94, 99-100.

ADIUTORES:

Auditor: Iacobus Fantuzzi (Elephantuccius) IUD, Ravennatensis, protonotarius apost. (postea epus Caesenatensis). Cfr. eius Itinerarium (Roma, Arch.Santacroce, ms. 75), eplas ad Alexandrum L. Radziwiłł 1646-1650 (Warszawa, AGAD, Arch. Radziwiłłów, V 3678) et relationem de modo eligendi regem Poloniae (multae copiae, ed. in M. Giustiniani, *Lettere memorabili dell'Abbate Michele Giustiniani*, T. 2, Roma 1669 p. 24-38). Cfr. P. Marchesani (ut in Tab. XVI).

Cancellarius: Titus Luciani Asculanus.

Mgr domus: Iosephus Chiarizio Placentinus.

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: **SCIPIO DE ILICIS,** aepus Pisauriensis, designatus 1648 (Wierzbowski SL 63).

Bibliogr.: Garampi SL 107bv-109br; Moroni LX 267; Fabisz 253-256, 391-392; Bartoszewicz EPO XXV 394-396; Wierzbowski SL 63; Czermak BIASC 1891p. 360; Biaudet NAP 232; Kartunnen NAP 3; Katterbach 303, 316; Gauchat HC IV 68, 301; W. Czapliński, *Dwa sejmy w r. 1652*, Wrocław 1955; Repertorium I 384; S. Ochman, *Sejm koronacyjny Jana Kazimierza w 1649 r.*, Wrocław 1985; A. Kersten, *Stefan Czarniecki, 1599-1665,* Warszawa 1963 p. 145-159 passim; G. Crisci, *Il cammino della Chiesa Salernitana nell'opera dei suoi vescovi*, Vol. 2 *(1630-1834)*, Napoli-Roma 1977 p. 61-76.

Ed.contemporaneorum: *Aus der Aktenmappe des Monsignore Francesco Boccapaduglio, Nuntius in der Schweiz,* ed. K. Haid, "Zeitschrift für Schweizerische Kirchengeschichte", 38 (1944) 121-153; *La nunziatura di Fabio Chigi (1640-1651)*, Vol. I/1 (ut in Tab. XXV), Vol. I/2, Roma 1946.

pontifices	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
INNOCENTIUS X PAMFILI († 7 I 1655) ALEXANDER VII CHIGI (el. 7 IV 1655)	FABIUS CHIGI (ad 7 I 1655) FLAVIUS CHIGI et IULIUS ROSPIGLIOSI (a 7 IV 1655)	VIRGINIUS ORSINI	IOANNES CASIMIRUS VASA

TOMUS XXVII

PETRUS VIDONI, epus Laudensis (1652-1660)

Natus Cremonae 18 XI 1610 in familia patricia Cremonensi marchionum S. Ioannis in Cruce; studiis iuris et theologiae in universitatibus Papiensi, Bononiensi et Romana vacabat; 1632 Romam a patruo, card. Hieronymo Vidoni, vocatus, Utr. Signaturae referendarii, deinde gubernatoris Arimini, Urbis Veteris, Spoleti ac vicelegati Romandiolae et Marchiae Picenae munere functus est; 13 VII 1644 epus Laudensis (Lodi in metrop. Mediolanensi); 5 IV 1660 a rege Poloniae commendatus fit SRE cardinalis; 17 IV 1662 legatus Bononiae. Obiit Romae 5 I 1681, sepultus in ecclesia S. Mariae "della Vittoria" nulla funebri memoria relicta.

Designatus: 11 V 1652 (AV, Nunz.Div. 296 f. 222v).
Instructio: non invenitur.
Credentiales: 30 V 1652 (AV, Eplae ad Principes 57 f. 186r).
Facultates: 28 V 1652 (AV, Sec.Brev. 1085 f. 620r-637v).
Relatio: verbalis successori data 27 VIII 1660 (AV, Nunz.Pol. 71 f. 384r).
Venit (Ratiboriam): paulo post 4 IX 1652 (AV, Nunz.Pol. 60 f. 329r).
Discessit (e Lipowiec): paulo ante 7 IX 1660 (AV, Nunz.Pol. 71 f. 393r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 22 f. 203r-247v (or. et decifr. V ad SS: 30 III 1654 - 22 XII 1659).
" " 60 f. 296r-435v (or. V ad SS: 4 IX - 12 XII 1652).
" " 61 ff. 579 (or. V ad SS: 2 I - 28 XII 1653).
" " 62 ff. 570 (or. V ad SS: 4 I - 28 XII 1654).
" " 63 ff. 649 (or. V ad SS: 4 I - 18 XII 1655).
" " 64 ff. 398 (or. V ad SS: 1 I - 27 VI 1656).
" " 65 ff. 386 (or. V ad SS: 2 VII - 31 XII 1656).
" " 66 ff. 369 (or. V ad SS: 7 I - 20 VI 1657).
" " 67 ff. 386 (or. V ad SS: 27 VI - 27 XII 1657).
" " 68 ff. 353 (or. V ad SS: 2 I - 24 VI 1658).
" " 69 ff. 448 (or. V ad SS: 1 VII - 29 XII 1658).
" " 70 ff. 748 (or. V ad SS: 5 I - 29 XII 1659).
" " 71 f. 3r-412v (or. V ad SS: 5 I - 2 X 1660).
" " 179 f. 52r-74r (reg. SS ad V: 3 I - 26 XII 1654).
" " 180 f. 5r-354r (reg. SS ad V: 10 IV 1655 - 23 X 1660).
" " Add. 4, fasc. 5 sf. (min. SS ad V: 11 XI 1656 - 1658).
" Nunz.Germania 156 f. 5r-108v (or., decifr.V ad SS: 6 VI - 16 XII 1655).
" " " f. 112r-116v (reg. SS ad V: 19 VI - 30 X 1655).

AV, Nunz.Germania 158 f. 89r-258v (decifr. V ad SS: 1 I - 3 XII 1656).
" " " f. 261r- 269v (reg.cifr. SS ad V: 15 I - 3 XII 1656).
" " 161 f. 219r-223v (reg. cifr. SS ad V: 6 I - 22 IX 1657).
" " " f. 230r-378v (decifr. V ad SS: 19 I - 27 XII 1657).
" " 164 f. 63r-69v (reg. cifr. SS ad V: 2 II - 30 XI 1658).
" " " f. 78r-373v (decifr. V ad SS: 2 I - 29 XII 1658).
" " 166 f. 242r-256v (reg. cifr. SS ad V: 4 I - 20 XII 1659).
" " " f. 263r-431v (decifr. V ad SS: 5 I - 30 XI 1659).
" " 168 f. 80r-82r, 87r-94v (cop. ms. 168A, ut infra).
" " 168A f.172r-174r (reg.cifr. SS ad V: 17 I - 12 VI 1660)
" " " f. 186r-209r (decifr. V ad SS: 11 I - 25 IX 1660).
" Nunz.Div. 149 ff. 281 (cop. decifr. V ad SS et reg. SS ad V: 9 VIII 1655 - 29 XII 1658).
" " 150 f. 1r-97v, 106r-7v (cop. decifr. V ad SS et cifr. SS ad V: 4 I 1659 - 25 IX 1660).
" " 296 f. 226v-262r (reg. SS ad V: 7 IX 1652 - 27 XII 1653).
" Arch.Nunz.Vars. 170 ff. 44 (reg. actorum V: 1652-1657).
" " " " 171 ff. 65 (reg. actorum V: 1659-1660).
" Arm. 35, ms. 141 f. 5r-39r (min. CPF ad V: 12 IX 1658 cum annexis).
" Misc.Arm. I ms. 84 f. 46r-106r (scripta div.: 1656-1657).
" AC, Proc.Consist. 53 f. 439r-450r, 831r-840v (proc.inf. 2 eporum: 1654).
" " " 54 f. 577r-586v, 848r-852v (" " " 1655, 1657).
" " " 55 f. 459r-466r, 598r-609r (" " " " ").
" " " 57 f. 1224r-1231v (proc.inf. 1 epi: 1659).
" " " 58 32r-40r (proc. inf. 1 epi: 1659).
BV, Barb.Lat. 6660 f.78r-89v (or.V ad F. Barberini: 26 VII 1653-30 XI 1659).
APF, F.Vienna 17f. 7r-199v passim (or. V ad CPF: 25 III 1658 - 9 VII 1660).
" " 18 f. 5r-319v passim (or. V ad CPF: 1657-1660 s.o.c.).
" SC, Mosc.-Pol.-Ruteni 1 f.165r-340v passim (or.V ad CPF: 1658-1660 s.o.c.).
" Lett.Volgari 28, 32, 34, 42 passim (reg. CPF ad V: 1652-1660).
Roma, ACO, Arch.Orsini 205-211, 214, 244 passim (or. V ad V.Orsini: 21 IX 1652 - 9 V 1659).
Warszawa, AGAD, AN, olim 19 ff.140(reg.actorum V: 1652-1653), combusta.
" " " " 20 ff. 325 (" 1654-1655) "
" " " " 21 ff. 345 (" 1655) "
" " " " 22 ff. 147 (" 1657-1661) "
" " " " 23 ff. 148 (" 1656-1659) "
" " " " 24 ff. 208 (" 1659-1660) "
" " " " 25 ff. 227 (" 1660-1661) "
" " " " 177 ff.46 (Manuale inquisitionum in causis variarum personarum: 1656-1658), combustum.
Kraków, BPAN 8358, 8370-8371, 8417-8422 (TR 2, 24-25, 77-82: cop. XIX saec.).

Editiones: Bullarium Romanum XVI 304-311 (extensio facultatum 10 XI 1657); Rykaczewski II 298-299 (Polonice); Theiner MHR 1; Theiner VMPL III 476-477, 507-508, 519, 523-529, 565; *Die Nuntiaturberichte des Petrus Vidoni über den ersten nordischen Krieg aus den Jahren 1655-1658,* herausg. von Arthur Levinsohn, "Archiv für Österreichische Geschichte", 95 (1906); *Donesennia rims'kich nunciiv* (ut in Tab. XXVI) 155-235; Welykyj LPF I 211-220, 225-229; Welykyj EM II 219-220; Welykyj LNA VIII 69-317, IX 5-302, X 5-109; Šeptyckyj III 20-95 passim, XI 484-591 passim, XII 2-19; Wyhowska RAO I 86, II 32-57 passim, III 3 (summaria: EFE III, VII, X); Meysztowicz-Wyhowska DPAP II 45-46 (EFE XXIII); Welykyj LE II 112-190 passim.

ADIUTORES:

Auditores:	Fridericus Martinozzi IUD, 1652-1654 (postea archiepus Surrentinus), cfr. summaria eius eplarum apud Wyhowska RAO I et II passim (EFE III, VII).
	Alexander Bellentano de Polentanis, 1655-1660.
Cancellarii:	Zacharias Ioannes Szulc Polonus.
	Franciscus Poli.
Vicecancellarius:	Franciscus Maria Erba.
Secretarius:	Ioannes Baptista Damiani.
Mgr domus:	Matthaeus Testa Romanus.

Bibliogr.: Garampi SL 109bv-111r; *Cardinalium imagines* I 87; Moroni XCIX 246-247; Fabisz 259-261; Bartoszewicz EPO XXVI 197-201; Wierzbowski SL 63; Kartunnen NAP 3; Katterbach 305, 329; Gauchat HC IV 34, 216; W. Czapliński, *Dwa sejmy w r. 1652,* Wrocław 1955; idem, *Emigracja polska na Śląsku w latach 1655-1660,* "Sobótka", 10 (1955) 566-610; L. Samarati, *I vescovi di Lodi,* Milano 1965 p. 241-245; A. Kersten, *Szwedzi pod Jasną Górą 1655,* Warszawa 1975; idem, *Stefan Czarniecki* (ut in Tab. XXVI) p. 200-365 passim ; *Repertorium* I 384.

Ed.contemporaneorum: *Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe Leopolds I. (1657, Februar bis 1669, Dezember),* [herausg.] von A. Levinsohn, "Archiv für Österreichische Geschichte", 103 (1913) 547-841; *Die Finalrelation des Kölner Nuntius Sanfelice vom Jahre 1659,* herausg. von A. Franzen, RQ 50 (1955) 69-88.

pontifices	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
ALEXANDER VII CHIGI	IULIUS ROSPIGLIOSI	VIRGINIUS ORSINI	IOANNES CASIMIRUS
(†22 V 1667)	et FLAVIUS CHIGI	*comprotector*	VASA
CLEMENS IX	(ad 22 V 1655)	MARCELLUS SANTACROCE	
ROSPIGLIOSI	DECIUS AZZOLINI	(a 1660)	
(el. 20 VI 1667)	(a 20 VI 1667)		

TOMUS XXVIII

ANTONIUS PIGNATELLI, aepus Larissensis (1660-1668)

Natus 13 III 1615 in familia principum de Minervino in Italia meridionali; doctoratu in utroque iure in Collegio Romano obtento, 1639 a papa Urbano VIII referendarius Utr. Signaturae factus est, dein vicelegatus Urbini; 1646 inquisitor insulae Melitae, dein gubernator Viterbii; 14 X 1652 aepus tit. Larissensis et nuntius apud ducem Etruriae (ad 1660); 1668-1671 nuntius apud imperatorem; 4 V 1671 epus Lyciensis (Lecce); a 1673 secretarius Congr. Episcoporum et Regularium; 1 IX 1681 cardinalis; 12 I 1682 epus Faventinus et legatus Bononiae; 30 IX 1686 aepus Neapolitanus; 12 VII 1691 electus summus pontifex, nomen sibi imposuit Innocentii XII. Integritate vitae et caritate erga pauperes insignis. Obiit Romae 27 IX 1700; sepultus in basilica S. Petri.

Designatus: ante 10 IV 1660 (Roma, AC, Arch.Orsini 216 n. 187).
Instructio: non invenitur.
Credentiales: 29 V 1660 (Theiner VMPL III 555).
Facultates: 21 V 1660 (AV, Sec.Brev. 1212 f. 447r-465v).
Relatio: ad informationem successoris, s.d. (AV, Misc.Arm. I 84 f. 42r-v).
Venit (Cracoviam): 28 VIII 1660 (AV, Nunz.Pol. 71 f. 385r).
Discessit (Cracovia): paulo post 19 V 1668 (AV, Nunz.Pol. 81 f. 125r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 22 f. 248r-276r (or. P ad SS: 7 V 1663 - 30 XII 1665).
" " 71 f. 328r-499v (or. P ad SS: 22 VI - 24 XII 1660).
" " 72 ff. 359 (or. P ad SS: 1 I - 26 XII 1661).
" " 73 ff. 302 (or. P ad SS: 3 I - 18 XII 1662).
" " 74 ff. 274 (or. P ad SS: 1 I - 25 XII 1663).
" " 75 f. 5r-37v (reg.cifr. SS ad P: 3 II 1663 - 30 XII 1665).
" " " f. 42r-265v (decifr. P. ad SS: 8 III 1663 - 5 XII 1665).
" " 76 ff. 238 (or. P ad SS: 1 I - 23 XII 1664).
" " 77 ff. 243 (or. P ad SS: 30 XII 1664 - 23 XII 1665).
" " 78 ff. 344 (or. P ad SS: 6 I - 29 XII 1666).
" " 79 ff. 83 (decifr. P ad SS: 6 I - 29 XII 1666).
" " 80 ff. 289 (or. P ad SS: 4 I - 28 XII 1667).
" " 81 f. 2r-131r (or. P ad SS: 4 I - 19 V 1668).
" " 82 f. 3r-25r (reg.cifr. SS ad P: 19 I 1667 - 21 VI 1668).
" " " f. 128r-271v (decifr. P ad SS: 4 I 1667 - 4 IV 1668).
" " 180 f. 347r-377r (reg. SS ad P: 3 VII 1660 - 31 XII 1661).

AV, Nunz.Pol. 181 ff. 75 (reg. SS ad P: 7 I 1662 - 26 XII 1665).
" " 182 f. 5r-67v (reg. SS ad P: 2 I 1666 - 26 V 1668).
" " 193 f. 4r-45v (min. SS ad P: 7 I 1662- 8III 1664).
" " Add. 5, fasc. 4 sf. et s.ordine (min. SS ad P: 1662, 1666-1667).
" Nunz.Germania 168 f. 83r-85r, 94v-100r (cop. voluminis 168A, ut infra).
" " 168A f.174v-176r (reg.cifr. SS ad P: 26 VII-25 XII 1660).
" " " f. 210r-235v (decifr. P ad SS: 25 IX - 18 XII 1660).
" " 170 f. 283r-290v (reg. SS ad V: 15 I - 22 X 1661).
" " " f. 300r-398v (decifr. V ad SS: 1 I - 19 XII 1661).
" " 172 f. 318r-320v (reg. SS ad V: 7 I - 14 X 1662).
" " " f. 325r-396v (decifr. V ad SS: 3 I - 11 XII 1662).
" " 454A f. 142r-234v (or. et cifr. P ad nuntium Vindobonensem: 27 VII 1661 - 9 X 1663).
" Nunz.Div. 150 f. 98r-103v, 108r-300r (cop.cifr. SS ad P et decifr. P ad SS: 26 VII 1660 - 29 XII 1666).
" " " 151 f.1r-70v,142r-145r (cop. decifr. P ad SS et cifr. SS ad P: 4 I 1667-22 IV 1668).
" Arch.Nunz.Vars. 172 ff. 40 (reg. actorum gratiosorum P: 1666-1668).
" AC, Proc.Consist. 62 f. 356r-368r (proc.inf. 1 epi: 1663).
" " " 64 f. 324r-333r (proc.inf. 1 epi: 1666).
" " " 65 f. 183r-664v passim (proc.inf. 4 eporum: 1666-1667).
" " " 74 f. 863r-872v (proc. inf. 1 epi: 1666).
" Avvisi 29, 38-39, 41, 112-114, 135 passim ("avvisi" ad SS: 1663-1668).
BV, Chigi E.I.24 f. 129r-159v (reg.cifr. SS ad P et decifr. P ad SS: 7 I - 11 XII 1662).
" " E.II.34 f. 3r-23r (reg.cifr. SS ad P: 3 II 1663 - 5 XII 1665).
" " " f. 24r-151v (reg.decifr. P ad SS: 8 III 1663 - 30 XII 1665).
" " N.II.27 f. 127r-133v (reg.cifr. SS ad P: 15 I - 22 X 1661).
" " " f. 136r-191r (reg.decifr. P ad SS: 1 I - 19 XII 1661).
APF, SOCG 224 f. 43r-236r passim (or. P. ad CPF: 1665-1668 s.o.c.).
" " 225 f. 35r-265v passim (or. P ad CPF: 25 II 1661 - 10 XI 1665).
" " 378 f. 282r-335v passim (or. P ad CPF: 10 VIII 1662-2 XI 1667).
" F.Vienna 17 f. 27r-156r passim (or. P ad CPF: 4 IV 1662 - 4 IX 1667).
" " 18 f. 82r-345r passim (or. P ad CPF: 1661-1668 s.o.c.).
" " 19 f. 88r-224v passim (or. P ad CPF: 31 X 1661 - 13 I 1666).
" Litterae 42, 50 passim (reg. CPF ad P: 1660-1667).
Roma, ACO, Arch.Orsini 216-218, 223, 226 228 passim (or. P ad V. Orsini: 10 IV 1660 - 14 III 1668).
Warszawa, AGAD, AN, olim 26 ff.102 (reg.actorum P: 1660-1662), combusta.
" " " " 27 ff. 245 (" " 1661-1662) "
" " " " 28 ff. 184 (" " 1662) "
" " " " 29 ff. 289 (" " 1662-1663) "
" " " " 30 ff. 183 (" " 1663-1664) "
" " " " 31 ff. 274 (" " 1664-1665) "
" " " " 32 ff. 238 (" " 1665-1666) "
" " " " 33 ff. 270 (" " 1665-1668) "
" " " " 34 ff. 191 (" " 1660-1666) "
" " " " 35 ff. 338 (" " 1666-1667) "
" " " " 37 ff. 47 (" " 1668) "

Kraków, BPAN 8358, 8423-8424 (TR 2, 83-84: indices et cop. XIX saec.).

Editiones: Biaudet NAP 312-314; Theiner MHR 44-52; Welykyj LPF I 238-293 passim; Welykyj EM II 251-353; Welykyj LNA X 123-336, XI 5-186; Wyhowska RAO II 61-132 passim (EFE VII); Wyhowska CAO I 117-118 (EFE XIV); Meysztowicz-Wyhowska DPAP II 47-50 (EFE XXIII); Welykyj LE II 226-274 passim, III 53-56; Šeptyckyj III 123-293 passim, XII 28-189 passim.

ADIUTORES:

Auditor: Alexander Bellentano de Polentanis.
Cancellarius: Ioannes Franciscus Ciacca Pisauriensis.
Secretarius: Vincentius Riccio.

Bibliogr.: Garampi SL 111av-112bv; *Cardinalium imagines* I 139; Fabisz 261-262; Wierzbowski SL 63; Kartunnen NAP 18; Pastor SP XIV/2 p. 420-507; Katterbach 298; Gauchat HC IV 216; Ritzler-Sefrin HC V 18, 244, 283; A. Kersten, *Stefan Czarniecki* (ut in Tab. XXVI) 463-516 passim; *Repertorium* I 384; S. Ochmann, *Sejmy lat 1661-1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej,* Wrocław 1977.

Ed.contemporaneorum: *Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe* (ut in Tab.XXVI).

pontifices	*a secretis status*	*protector R.P.*	*reges Poloniae*
CLEMENS IX ROSPIGLIOSI	IULIUS ROSPIGLIOSI	VIRGINIUS ORSINI	IOANNES CASIMIRUS
(†9 XII 1669)	(ad 9 XII 1669)	*comprotector*	(abdic. 16 IX 1668)
CLEMENS X ALTIERI	FRIDERICUS BORROMEO	MARCELLUS	MICHAEL KORYBUT
(el. 29 IV 1670)	(a 29 IV 1670)	SANTACROCE	WIŚNIOWIECKI
			(el. 19 VI 1669)

TOMUS XXIX

GALEATIUS MARESCOTTI, aepus Corinthiensis (1668-1670)

Natus 1636 in Vignanello dioec. Civitatis Castellanae; presbyter 29 IX 1662; iuris utr. doctor; 1664-1668 Utr. Signaturae referendarius; gubernator civitatis Asculi; 26 V 1666 assessor Congr. S. Officii; 27 II 1668 aepus tit. Corinthiensis; 1670-1675 nuntius apud regem Hispaniae; 27 V 1675 cardinalis; 1679-1689 epus Tiburtinus, de dioecesi sua benemeritus; peritia in publicis rebus gerendis insignis. Obiit Romae 3 VII 1726; sepultus in ecclesia "Al Gesù".

Designatus: ante 14 II 1668 (AV, Nunz.Pol. 81 f. 56r).
Instructio: 21 VII 1668 (AV, Nunz.Pol. 182 f. 72r-75v).
Credentiales: 5 III 1668 (AV, Eplae ad Principes 67 f. 289r).
Facultates: 10 III 1668 (AV, Sec.Brev. 1399 f. 82r-97v).
Relatio finalis: sd. (AV, Nunz.Pol. Add.13, fasc.3 sf); alia ad informationem successorum, 1670 (*Vademecum*, vide infra).
Venit (Cracoviam): 17 V 1668 (AV, Nunz.Pol. 81 f. 124r).
Discessit (Cracovia): 18 VI 1670 (AV, Nunz.Pol. 84 f. 140r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 81 f. 108r-556v (or. M ad SS: 28 IV - 26 XII 1668).
" " 82 f. 25r -126r (reg. cifr. SS ad M: 30 VI 1668 - 23 XI 1669).
" " " f. 272r -799v (decifr. M ad SS: 28 IV 1668 - 25 XII 1669).
" " 83 ff. 448 (or. M ad SS: 2 I - 25 XII 1669).
" " 84 f. 3r-140v, 162r (or. M ad SS: 1 I - 12 VII 1670).
" " 85 f. 5r-11r (reg. cifr. SS ad M et Sarteschi: 17 V- 27 IX 1670).
" " " f. 56r-105v (decifr. M et Sarteschi ad SS: 16 IV-17 IX 1670).
" " 182 f. 67v -135r (reg. SS. ad M: 16 VI 1668 - 9 XII 1669).
" " 183 f. 3r-11r (reg. SS ad M et Sarteschi: 1 V - 13 IX 1670).
" " 184 f. 1r-15r (min. SS ad M et Sarteschi: 24 V - 27 IX 1670).
" " 193 f. 46r-60v (min. SS ad M: 2 II - 19 XII 1669).
" Nunz.Div. 151 f. 71r-144r, 202r-307r (reg. decifr. M ad SS: 28 IV 1668-25 XII 1669).
" " " f. 145v-199r, 310r-352v (reg. cifr. SS ad M: 30 VI 1668 - 25 XII 1669).
" " 152 f. 1r-3v (reg. cifr. SS ad M: 17 V - 5 VII 1670).
" " " f. 27r-44r (reg. decifr. M ad SS: 16 IV - 4 VI 1670).
" Arch.Nunz.Vars. 1 ff. 314 (*Vademecum*).
" " " 173 ff. 207 (reg. actorum gratiosorum M: 1668-1670).

AV, Arch.Nunz.Vars. 174 ff. 212 (copia praecedentis).
" Misc.Arm. I 84 f. 139r-170v (relatio et alia scripta M).
" AC, Proc.Consist. 68 f. 95r-417r passim (proc.inf. 3 eporum: 1669).
" " " 70 f. 883r-903r (proc. inf. 1 epi: 1668).
" Avvisi 39, 41, 115, 125 passim ("avvisi" ad SS: 1668-1670).
BV, Barb.Lat. 6660 f. 94r-105v (or. M ad F.Barberini: 5 IX 1668-16 VIII 1670).
APF, SOCG 224 f. 238r-350v passim (or. M. ad CPF: 27 VI -7 XI 1668).
" " 378 f. 313r-358v (or. M ad CPF: 13 VI - 19 XII 1668).
" SC, Moscovia-Pol.-Ruteni 1 f.405r-492v passim (or.M ad CPF: 1669-1670)
" CP 14 ff. 148 (or. et cop. M ad CPF: 6 XI 1669 - 9 IV 1670).
" Litterae 50, 53, 55, 56 passim (reg. CPF ad M: 1667-1670).
Roma, ACO, Arch.Orsini 228-232 passim (or.M ad V.Orsini: 19 V 1668-1 I 1671).
" " " 247-249, 251 passim (reg. V. Orsini ad M: 14 VII 1668 - 12 IV 1670).
" Arch. Altieri (non invenitur), or. SS ad M (informatio I. Albertrandi).
Warszawa, AGAD, AN, olim 38 ff. 229 (reg. acta M: 1668-1669), combusta.
" " " " 39 ff. 295 (" " 1669) "
" " " " 40 ff. 279 (" " 1669-1670) "
Kraków, BPAN 8425, 8456 (TR 85, 116: excerpta et cop. XIX saec.).
Austin (USA), University Library (documenta nuntiaturae M ex antiquo Arch.Ranuzzi ms. 12656, cfr. Janta 263).

Editiones: Marescotti Galeatius, *Oratio habita in Regiae electionis comitiis, Varsaviae die 4 Junii 1669,* s.l.d.; Niemcewicz IV 231-235; Rykaczewski II 361-410 (fragmenta relationis Polonice); Kluczycki I/1 p. 518-521; A. Kakowski, *Vademecum pro nuntiis apostolicis in Polonia a Galeazzo Marescotti exaratum*, Petropoli 1912; Welykyj LPF I 293-310, II 6-24 passim; Wyhowska RAO II 234-169, III 64-121 passim (summaria); Wyhowska CAO II 15-17; Welykyj LNA XI 187-280, XII 5-68; Šeptyckyj III 303, 313-373, XII 203-250 passim; Welykyj LE III 92-117 passim.

ADIUTORES:

Auditor:	Carolus Sarteschi IUD.
Cancellarius:	Andreas Fiefne, clericus Ultraiectensis.
Secretarius:	Ioannes Ludovicus Piccinardi Costa (eius eplas ed. Meysztowicz-Wyhowska DPAP II 50-81).

INTERNUNTIUS: **CAROLUS SARTESCHI** (11 VI - 20 IX 1670), eius et ad eum eplae in AV, Nunz.Pol. 84 f. 141r-232v (alias una cum Marescotti, vide supra); acta Warszawa, AGAD. AN olim 41 (ff.49, combusta); ed. Welykyj LNA XII 73-83, Šeptyckyj III 374. Cfr. App. N. 12.

Bibliogr.: Garampi SL 113ar-117av; *Cardinalium imagines* I 133; Moroni XLII 291-292; Bartoszewicz EPO XVIII 3-4; Fabisz 263-265, 393-395;Wierzbowski SL 63; Litta FCI IV [183]; Kartunnen NAP 18, 33; Katterbach 313, 321; G. Presutti, *Il card. Galeazzo Marescotti, vescovo di Tivoli,* "Atti e Memorie della Società Tiburtina di Storia ed Arte", 11-12 (1931-1932) 404 nn; R. Przezdziecki, *Diplomatie et protocole à la cour de Pologne*, Paris 1934 p. 50-59; Ritzler-Sefrin HC V 9, 173; *Repertorium* I 384.

Ed.contemporaneorum: *Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe* (ut in Tab. XXVI; *Die Kölner Nuntiatur nach einer Information des Uditore Fini von 1670,* herausg. von L. Just, "Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein", 155/156 (1954) 305-316.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS X ALTIERI	FRIDERICUS BORROMEO *"Card.Patronus"* PALUTIUS PALUZZI-ALTIERI	VIRGINIUS ORSINI *comprotector* MARCELLUS SANTACROCE	MICHAEL KORYBUT WIŚNIOWIECKI

TOMUS XXX

FRANCISCUS NERLI, aepus Adrianopolitanus (1670-1671)

Ex nobili familia marchionum Rassinae in Etruria; natus Romae 12 VI 1636; iuris utr. doctor universitatis studiorum Pisanae; 1654 canonicus ecclesiae Florentinae et 1661 basilicae S. Petri de Urbe; 1658 referendarius Utr. Signaturae; 1668 vicelegatus Bononiae; 1668-1670 secretarius Brevium ad Principes; 16 VI 1670 aepus tit. Adrianopolitanus; 22 XII 1670 aepus Florentinus (consecrationem episcopalem obtinuit Romae 6 VII 1671); 24 I 1671 nuntius extraordinarius Vindobonae; 1672-1673 nuntius apud regem Galliae; 12 VI 1673 cardinalis; 1673-1676 a secretis status; dimissa a. 1682 ecclesia Florentina, fit 1 X 1685 epus dioecesis Assisiensis, cui renuntiavit 12 XI 1689. Obiit Romae 8 IV 1708; sepultus in ecclesia S. Matthaei in via Merulana.

Designatus: ante 16 VI 1670 (promotio ad episcopatum ratione nuntiaturae, cfr. Ritzler-Sefrin HC V 69).
Instructio: partialis 11 X 1670 (AV, Nunz.Pol. 183 f. 12v-15r).
Credentiales: 15 VII 1670 (Theiner VMPL III 586).
Facultates: 27 VI 1670 (AV, Sec.Brev. 1450 f. 297r-313v).
Relatio finalis: 1671 (Kraków, BCz 1592 p. 123-155).
Venit (Varsaviam): 20 IX 1670 (AV, Nunz.Pol. 84 f. 234r).
Discessit (Cracovia): 10 III 1671 (AV, Nunz.Pol. 86 f. 117r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 84 f. 186r -386v (or. N ad SS: 29 VII - 31 XII 1670).
" " 85 f. 11r-25v (reg. cifr. SS ad N: 15 XI 1670 - 8 VIII 1671).
" " " f. 106r-238v (decifr. N et Grappi ad SS: 24 IX 1670-27 V 1671).
" " 86 f. 2r-119r (or. N ad SS: 7 I - 7 III 1671).
" " 183 f. 11r-51r (reg. SS. ad N et Grappi: 13 IX 1670 - 25 VII 1671).
" " 184 f. 16r-78v (min. SS ad N et Grappi: 11 X 1670-10 X 1671).
" Nunz.Div. 152 f. 7r-22r (reg. cifr. SS ad N: 15 XI 1670 - 8 VIII 1671).
" " " f. 51v-95r (reg. decifr. N ad SS: 24 IX 1670 - 11 III 1671).
" Arch.Nunz.Vars. 175 ff. 142 (reg. actorum N: 22 IX 1670 - 17 VII 1671).
" Avvisi 40, 115, 116 passim ("avvisi" ad SS: 1670-1671).
APF, SOCG 425, 426 passim (or. N ad CPF: 1670).
" CP 22 f. 154r-173v (or. N ad CPF: 7 I - 11 II 1671.
" SC, Moscovia-Polonia-Ruteni 1 f. 494r-570v (or. N ad CPF: 1670-71).
" Litterae 55-58 passim (CPF ad N: 1670-1671).
Roma, ACO, Arch.Orsini 231-233 passim (or. N ad V. Orsini: 11 VIII 1670 - 7 IV 1671).
" Arch. Altieri (non invenitur), relationes et or. SS ad N (inf. Albertrandi).

Warszawa, AGAD, AN, olim 42 ff. 228 (reg. acta N: 1670-1671), combusta. Kraków, BPAN 8460 (TR 120: excerpta et cop. XIX saec.).

Editiones: Welykyj LPF II 25-57; Welykyj LNA XII 84-128; Wyhowska RAO II 166-182, III 132-138 passim (EFE III, VII, X); Meysztowicz-Wyhowska DPAP II 68-69 (EFE XXIII); Šeptyckyj III 374-382, XII 250-291 passim.

ADIUTORES:

Auditores:	Carolus Vernini IUD,
	Carolus Grappi IUD.
Cancellarius:	Andreas Fiefne, clericus Ultraiectensis (ut in Tab. XXIX).
Secretarius:	Ioannes Ludovicus Piccinardi Costa (ut in Tab. XXIX).

INTERNUNTIUS: **CAROLUS GRAPPI** (4 III - 31 VII 1671),

cfr. eius et ad eum eplas in AV, Nunz.Pol. 86 f. 98r-284v, Add. 4 fasc. 5 sf, Add. 13 fasc. 1 s.f.; Nunz.Div. 152 f. 97r-103r; APF, SOCG 428 passim; APF, CP 22 f. 175r-180v. Ed. Welykyj LPF II 48-57; Welykyj LNA XII 133-150; Šeptyckyj XII 300-301.

Bibliogr.: Garampi SL 117br-118bv; *Cardinalium imagines* I 128; Moroni XLVII 293-295; Fabisz 266; Wierzbowski SL 63; Kartunnen NAP 33; Katterbach 321; Ritzler-Sefrin HC V 8, 69, 101, 203; *Repertorium* I 384.

Ed.contemporaneorum: *Francesco Buonvisi. Nunziatura a Colonia,* T. 1 *(13 settembre 1670 - 27 dicembre 1671)*, ed. F. Diaz, Roma 1959.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS X ALTIERI	FRIDERICUS BORROMEO (†19 II 1673)	VIRGINIUS ORSINI	MICHAEL KORYBUT WIŚNIOWIECKI
	FRANCISCUS NERLI (a IX 1673)	*comprotector* MARCELLUS SANTACROCE	
	de facto PALUTIUS PALUZZI-ALTIERI		

TOMUS XXXI

ANGELUS MARIA RANUZZI, aepus Damiatensis (1671-1673)

Natus Bononiae 19 V 1626; studiis iuris in universitate Bononiensi vacabat, ibique lauream in utroque consecutus est; 1658 Utr. Signaturae referendarius; 1659-1660 gubernator Arimini et 1660-1661 Reati, 1661-1664 vicelegatus Urbini, 1664-1665 gubernator Camerini et 1665-1666 Anconae; 1666-1668 inquisitor insulae Melitae; 30 IV 1668 aepus tit. Damiatae (consecratus 24 VI 1668); 1668-1671 nuntius apud ducem Sabaudiae; 1673-1678 vicelegatus Urbini et gubernator Marchiae Anconitanae; translatus 18 IV 1678 ad ecclesiam Fanensem et 17 V 1688 ad Bononiensem; 1683-1689 nuntius apud regem Galliae; 2 IX 1686 SRE cardinalis. Obiit Fani 27 IX 1689, sepultus ibidem in ecclesia cathedrali.

Designatus: 4 IV 1671 (AV, Nunz.Pol. 86 f. 176r, cfr. 175r).
Instructio: 1671 (pro instructione: BV, Ottob.Lat. 2206 f. 172r-173r).
Credentiales: 6 V 1671 (or. Bologna, AS, Arch.Ranuzzi, Nunz. di Polonia del Ranuzzi, 4 s.f., Theiner VMPL III 592 - e minuta cum dato 5 V).
Facultates: 13 V 1671 (AV, Sec.Brev. 1470 f. 25r-46v).
Relatio: non invenitur.
Venit (Cracoviam): 31 VII 1671 (AV, Nunz.Pol. 86 f. 285r).
Discessit (Cracovia): 17 IX 1673 (AV, Nunz.Pol. Add 2 s.f.).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 22 f. 281r-356r (or. R ad SS: 22 X 1672 - X 1673).
" " 85 f. 25v-45v (reg.cifr. SS ad R: 13 II 1672 - 10 VI 1673).
" " " f. 239r-391v (decifr. R ad SS: 12 VII 1671- 10 V 1673).
" " 86 f. 269r-388r (or. R ad SS: 12 VII - 30 XII 1671).
" " 87 ff. 296 (or. R ad SS: 6 I - 14 XII 1672).
" " 88 ff. 340 (or. R ad SS: 4 I - 18 XI 1673).
" " 183 f. 51r-171v (reg. SS. ad R: 25 VII 1671 - 7 X 1673).
" " 184 f. 80r-248v (min. SS ad R: 26 IX 1671 - 16 IX 1673).
" Nunz.Div. 152 f. 166r-209r (reg. cifr. SS ad R: 2 II 1672 - 12 VIII 1673).
" " " f. 104r-164r, 222r-242r (reg. deciphr. R ad SS: 12 V 1671 - 10 V 1673).
" Avvisi 40, 41, 116-117 passim ("avvisi" ad SS: 1671-1673).
" AC, Proc.Consist. 71 f. 780r-791r (proc. inf. 1 epi: 1672).
" " " 81 f. 713r-720v (cop. proc.inf. 1 epi: 1672).
APF, SOCG 432, 438-439, 442 passim (or. R ad CPF: 1671-1673).
" CP 22 f. 183r-204v (or. R ad CPF: 4 XI 1671 - 20 I 1672).(

APF, CP 24 f. 6r-130v passim (or. R ad CPF: 23 XII 1671 - 7 IX 1672).
" SC, Mosc.-Pol.-Ruteni 1 f. 577r-713v (or. R ad CPF: 1 VIII 1671- 4 X 1672).
" Litterae 57-61 passim (reg. CPF ad R: 1671-1673).
Bologna, AS, Arch.Ranuzzi, Nunz.Pol. di A. Ranuzzi:
" " " 1 (reg. R ad div.: 25 VI 1671 - 10 IX 1675).
" " " 2 (scripta div. ad nuntiaturam R spectantia).
" " " 3 (scripta et or. div. ad R: 2 IX - 11 XI 1673).
" " " 4 (or. SS ad R: 6 V - 26 XII 1671).
" " " 5 (or. SS ad R: 2 I - 31 XII 1672).
" " " 6 (or. SS ad R: 7 I - 11 XI 1673).
" " " " (or. CPF ad R: 21 VII 1670 - 18 IV 1673).
Roma, ACO, Arch.Orsini I 232-233, 239 passim (or. R ad V. Orsini: 19 VIII 1671 - 24 VIII 1673).
" " " I 252-257 passim (reg. V. Orsini ad R: 19 IX 1671 - 30 IX 1673).
" Arch. Altieri (non invenitur), or. SS ad R (informatio I. Albertrandi).
Warszawa, AGAD, AN, olim 43 ff. 276 (reg. acta R: 1671-1672), combusta.
" " " " 44 ff. 240 (" 1672-1673) "
" " " " 45 ff. 231 (" 1673) "
" " " " 46 ff. 85 (" 1673) "
Kraków, BPAN 8460 (TR 120: excerpta et cop. XIX saec.).

Editiones: Welykyj LPF II 58-91; Welykyj LNA XII 110-111, 151-275; Wyhowska RAO II 178-209, III 146-279 passim (summaria); Wyhowska CAO II 56-57, 62-70; Welykyj LE II 134-136, 155-156; Šeptyckyj XII 309-390 passim. Cfr. App. N. 14.

ADIUTORES:

Auditor:	Antonius Michalovius IUD, Urbinatensis, protonotarius apostolicus.
Cancellarius:	Andreas Fiefne, clericus Ultraiectensis (ut in Tab. XXIX).
Procancellarius:	Ioannes Dominicus Audiberti (1672).

Bibliogr.: Garampi SL 119ar-120av; Ughelli I 671; *Cardinalium imagines* I 156; Fabisz 266; Wierzbowski SL 63; Kartunnen NAP 33; Katterbach 322; Ritzler-Sefrin HC V 13, 124, 181, 198; Janta 262-263; Repertorium I 384; B. Neveu, introductio ad ANG 10 (ut in Tab. XXXIV), p. 20-43.

Ed.contemporaneorum: *Francesco Buonvisi*, T. 1 (ut in Tab. XXX) et T. 2 *(1 gennaio 1672 - 31 dicembre 1672)*, ed. F. Diaz, Roma 1959.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*reges Poloniae*
CLEMENS X ALTIERI	FRANCISCUS NERLI *de facto* PALUTIUS PALUZZI-ALTIERI	VIRGINIUS ORSINI *comprotectores* MARCELLUS SANTACROCE (†19 XII 1674) PETRUS VIDONI (a 15 VI 1675)	MICHAEL KORYBUT WIŚNIOWIECKI (†10 XI 1673) IOANNES III SOBIESKI (el. 19 V 1674)

TOMUS XXXII

FRANCISCUS BUONVISI, aepus Thessalonicensis (1673-1675)

Natus Lucae 16 V 1626; card. Hieronymi Buonvisi nepos, qui 1644 eum Romam vocavit; a 1656 in famulatu card. Flavii Chigi; 1664 basilicae S. Ioannis in Laterano canonicus; doctoratu in utr. iure in universitate studiorum Romana a. 1666 obtento, fit camerarius secretus Alexandri VII et 24 I 1668 Utr. Signaturae in Curia Romana referendarius; 16 VI 1670 aepus tit. Thessalonicensis; 16 VII 1670 nuntius "ad Tractum Rheni" Coloniae; 28 VII 1675 nuntius extraordinarius apud imperatorem; 1 IX 1681 SRE cardinalis; 27 IX 1690 aepus Lucanus, visitatione pastorali archidioecesim suam peragravit. Obiit 25 VIII 1700 Lucae, sepultus in ecclesia cathedrali.

Designatus: nuntius extraord.: 22 X 1672 (ACO, Arch.Orsini 254 f. 252r). nuntius ordinarius: 27 V 1673 (AV, Nunz.Pol. 91 f. 21r-v).
Instructiones: pro n. extraordinario: 29 X et 10 XII 1672 (F. Buonvisi. *Nunziatura a Colonia*, T. 1 p. 376-383 et 417-420); pro n. ordinario: 22 VII 1673 (AV, Nunz.Pol. 183 f. 216v-220v).
Credentiales: 17 XI 1672 (Kluczycki PS I/2 p. 1131-1132); 15 VI 1673 (Theiner VMPL III 620).
Facultates: 3 XI 1672 (AV, Sec.Brev. 1583 f. 158r); 20 VI 1673 (AV, Sec.Brev. 1516 f. 611r-632v).
Relatio: non fuit, ut videtur, exarata in scriptis.
Venit (Varsaviam): 27 I 1673 (AV, Nunz.Pol. 89 f. 15r).
Discessit (e confinibus Poloniae): 9 IX 1675 (AV, Nunz.Pol. 92 f. 470r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 89 ff. 629 (or. B ad SS: 3 I - 27 XII 1673).
" " 90 ff. 710 (or. B ad SS: 3 I - 26 XII 1674).
" " 91 f. 4r-92r (reg. cifr. SS ad B: 7 I 1673 - 31 VIII 1675).
" " " f. 98r-395v (decifr. B ad SS: 27 XI 1672 - 8 VIII 1675).
" " 92 f. 6r-487r (or. i "avvisi" B ad SS: 2 I - 10 IX 1675).
" " 183 f. 177r-381r (reg. SS. ad B et Tucci: 4 III 1673 - 26 X 1675).
" " 184 f. 160r-280r (min. SS ad B: 24 XII 1672 - 30 XII 1673).
" " 184A f. 2r-121v (min. cifr. SS ad B: 6 I 1674 - 31 VIII 1675).
" " 193 f. 62r-94v (min. SS ad B: 26 V 1674 - 24 VIII 1675).
" Nunz.Div. 152 f. 209r-221v (cop. cifr. SS ad B: 26 VIII - 8 XII 1673).
" " 153 f.1r-70v, 121r-172r, 185r-191v (cop.decifr. B ad SS: 27 XI 1672 - 8 VIII 1675).
" " 153 f. 75r-115r, 175r-180v (cop.cifr. SS ad B: 6 I 1674-1 VIII 1675).
" Arch.Nunz.Vars.176 ff. 116 (reg. act. B et Tucci: 3 IX 1673 - 13 XII 1675).

AV, Avvisi 117 f. 5v-630r passim ("avvisi": 7 XII 1672 - 21 XI 1674).
BV, Barb.Lat. 6660 f.116r-151v (or. B ad F.Barberini: 13 III 1673-7 VII 1675).
APF, SOCG 449 passim (singulae eplae B ad CPF: 1674).
" Litterae 61, 63 passim (reg. CPF ad B: 1674-1675).
Lucca, AS, Arch.Buonvisi II 8 ff.192 (reg. B ad div.: 3 I - 29 XI 1673).
" " " 9 ff. 264 (reg. B ad div.: 6 XII 1673 -26 XII 1674).
" " " 10 f. 1r-199v (min. B ad div.: 2 I - 28 VII 1675).
" " " " f. 204r-316v (or. SS ad B: 5 I - 3 VIII 1675).
" " " 28 ff. 278 (or. SS ad B: 7 I - 30 XII 1673).
" " " 29 f. 3r-228v (or. SS ad B: 11 IV - 29 XII 1674).
" " " 43 f. 39r-82v (or. SS ad B: 10 II - 31 III 1674).
Roma, ACO, Arch.Orsini 237, 239-240 passim (or. B ad V.Orsini: 26 IX 1674 - 17 IV 1675).
" " " 257-259 passim (reg.Orsini ad B: 15 VII 1673-15 VI 1675).
" Arch. Altieri (non invenitur), or. SS ad R (informatio I. Albertrandi).
Warszawa, AGAD, AN, olim 47 ff. 239 (reg.act. B: 1673-1674), combusta.
" " " " 48 ff. 223 (" 1674) "
" " " " 49 ff. 216 (" 1674) "
" " " " 50 ff. 310 (" 1674- 1675) "
" " " " 51 ff. 315 (" 1675) "
" " " " 52 ff. 54 (" 1675) "
Kraków, BPAN 8426-8427 (TR 86-87: excerpta et cop. XIX saec.).

Editiones: T. Trenta, *Memorie per servire alla storia politica del card. Francesco Buonvisi,* T. 1, Lucca 1818 p. 294-348 (Appendici); Niemcewicz IV 242-253 (excerpta); Theiner MHR 72, 80, 93; Theiner VMPL III 626-628 (oratio in comitiis, 5 V 1674); Kluczycki PS I/2 passim; *Lettere di Giovanni Sobieski a Francesco Buonvisi,* ed. D. Corsi, "Bollettino Storico Lucchese", 12 (1940) 25-42; Zawadzki n. 992; Welykyj LPF II 92-97; *Francisco Buonvisi, Nunziatura a Colonia* (ut in Tab. XXXI) II 368-455 passim; *Francisco Buonvisi, Nunziatura a Varsavia,* a cura di F. Diaz e N. Carranza, Vol. 1 *(3 I 1673 - 2 VI 1674),* Vol. 2 *(6 VI 1674 - 28 VIII 1675),* Roma 1965 (Istituto Storico Italiano per l'Età Moderna e Contemporanea); Welykyj LNA XII 244-342, XIII 5-43; Wyhowska RAO I 80, II 204-216, III 213-307 passim (summaria); Wyhowska CAO II 81-114 passim; Šeptyckyj XII 414.

ADIUTORES:
Auditor: Franciscus Tucci IUD.
Cancellarius: Andreas Fiefne, clericus Ultraiectensis.

INTERNUNTIUS: **FRANCISCUS TUCCI** (28 VII - 25 XII 1675),
cfr. eius eplas ad SS in AV, Nunz.Pol. 92 f.461r-669v, min. SS ad T in Nunz. Pol.193 f. 95r-131r, et reg.actorum in AGAD, AN, olim 53 (ff. 61, combustum).

Bibliogr.: Garampi SL 120br-123ar; *Cardinalium imagines* I 149; Moroni VI 166; Bartoszewicz EPO IV 631-633; Fabisz 266-271, 396; Wierzbowski SL 63; Kartunnen NAP 33; Katterbach 325; Pastor SP XIV/1 p. 646-651; E. Lazzareschi, *Nunziature del Card. Francesco Buonvisi a Colonia, Varsavia, Vienna,* "Notizie degli Archivi di Stato", 4 (1943) 124-129; *Repertorium* I 384; Ritzler-Sefrin HC V 11, 247, 376; A. M. Trevellini, *Il card. Francesco Buonvisi, nunzio a Vienna (1675-1689),* Firenze 1958; G. de Caro, DBI, XV 319-325.

Ed.contemporaneorum: ANG 15: *Correspondance du nonce en France Fabrizio Spada (1674-1675),* par Ségolène de Dainville-Barbiche, Rome 1982.

pontifices	*a secretis status*	*protectores R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS X ALTIERI	FRANCISCUS NERLI	VIRGINIUS ORSINI	IOANNES III
(† 22 VII 1676)	PALUTIUS PALUZZI-ALTIERI	(† 21 VIII 1676)	SOBIESKI
INNOCENTIUS XI	(ad 22 VII 1676)	*comprotector*	
ODESCALCHI	ALDERANUS CYBO	PETRUS VIDONI	
(el. 21 IX 1676)	(a 21 IX 1676)	(protector a 21 VIII 1676)	

TOMUS XXXIII

FRANCISCUS MARTELLI, aepus Corinthiensis (1675-1681)

Natus Florentiae 19 I 1633; 1648 canonicus ecclesiae Florentinae; 1656 utr. iuris doctor in universitate studiorum Pisana; 1662 gubernator Faventiae; 1663 vicelegatus Ferrariae; 1666 gubernator Spoleti; 8 IX 1675 sacerdotio auctus; 9 IX 1675 aepus tit. Corinthiensis; ponens Congr. Boni Gubernii; 21 VII 1698 patriarcha Hierosolymitanus; 17 V 1706 SRE cardinalis. Obiit Romae 28 IX 1717; sepultus in "avito sepulchro" in ecclesia S. Augustini.

Designatus: 1 VIII 1675 (AV, Nunz.Pol. 183 f. 372r).
Instructio: 7 XI 1675 (AV, Nunz.Pol. 91 f. 397v-398v).
Credentiales: 15 IX 1675 (Theiner VMPL III 635).
Facultates: 20 IX 1675 (AV, Sec.Brev. 1561 f. 7r-27r).
Relatio: s.d. (AV, Nunz.Pol. 184A f. 188r-198v).
Venit (Cracoviam): 24 XII 1675 (AV, Nunz.Pol. 92 f. 649r).
Discessit (Varsavia): paulo post 2 IV 1681 (AV, Nunz.Pol. 99 f. 217r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 91 f. 397r-413v (reg. SS ad M: 2 IX 1675 - 27 VI 1676).
" " " f. 414r-477v (decifr. M ad SS: 17 XI 1675 - 8 VII 1676).
" " 92 f. 556r - 676v passim (or. M ad SS: 26 X - 28 XII 1675).
" " 93 ff. 662 (or. M ad SS: 5 I - 30 XII 1676).
" " 94 f. 2r-39v (reg. cifr. SS ad M: 28 XI 1676 - 21 X 1680).
" " " f. 64r-330v (decifr. M ad SS: 28 X 1676 - 27 XI 1680).
" " 95 ff. 707 (or. M ad SS: 6 I - 27 XII 1677).
" " 96 ff. 668 (or. M ad SS: 3 I - 25 XII 1678).
" " 97 ff. 862 (or. M ad SS: 1 I - 27 XII 1679).
" " 98 ff. 722 (or. M ad SS: 3 I - 25 XII 1680).
" " 183 f. 381r-445r (reg. SS. ad M: 26 X 1675 - 18 VII 1676).
" " 183A f. 2r-434v (reg. SS ad M: 26 IX 1676 - 29 III 1681).
" " 184A f. 122r-198v (min.cifr. SS ad M: 2 XI 1675 - 27 VI 1676).
" " Add. 4, fasc. 5 sf (min. SS ad M: IV - XI 1676 s.o.c.).
" " Add. 6, fasc. 3 sf (min. SS ad M: 10 X 1676 - 5 XI 1680).
" Nunz.Div. 153 f. 195r-249r (cop. cifr. SS ad M et decifr. M ad SS: 2 XI 1675 - 8 VII 1676).
" " 210 f. 67r-139v (cop. cifr. SS ad M et decifr. M ad SS: 28 X 1676 - 20 XI 1677).
" " 212-216 passim (cop. Nunz.Pol. 94).

AV, Nunz.Div. 218 f. 139r-175r (cop.decifr. M ad SS: 24 I - 24 XII 1680).
" " " 219 f. 137r-173v (cop. cifr. SS ad M: 6 I - 30 XI 1680).
" AC, Proc.Consist. 75 f. 151r-164v, 371r-387v (proc.inf. 2 eporum: 1676).
" " " 77 f. 65r-77v, 465r-482r (proc.inf. 2 eporum: 1676).
" " " 79 f. 46r-719v passim (proc.inf. 4 eporum: 1677-1679).
" " " 81f. 70r-79v, 682r-724r (proc. inf. 2 eporum: 1678, 1680).
APF, SOCG 378 f. 398r-416v (or. M ad CPF: 17 III 1677 - 25 IV 1678).
" CP 25 f. 125r-171v passim (or. M ad CPF: 13 III 1679 - 13 XI 1680).
" SC, Mosc.-Pol.-Ruteni 2 f. 39r-66v passim (or. M ad CPF: 31 III 1677-2 XII 1678).
" Litterae 65-69 passim (reg. CPF ad M: 1676-1680).
Roma, AS, F.Camerale II, Nunziature 8, fasc. 15/1 ("Conto M...per li sussidi della Guerra contro il Turco 1675-1676").
Warszawa, AGAD, AN, olim 54 ff. 258+12 (reg. act. M: 1676), combusta.
" " " " 55 ff. 222+58 (" 1676) "
" " " " 56 ff. 300+57 (" 1676- 1677) "
" " " " 57 ff. 297+84 (" 1677- 1679) "
" " " " 58 ff. 262+64 (" 1679) "
" " " " 59 ff. 426+93 (" 1680) "
" " " " 72 ff. 302 (" 1676- 1680) "
Kraków, BPAN 8426, 8429-8432 (TR 86, 89-92: excerpta et cop. XIX saec.).

Editiones: Franciscus Martelli, *Oratio habita Varsaviae die 19 Junii a. 1689* [recte 1680] s.l.d; *Narratio rerum, quae post obitum Alexii Mikalovicz, Russorum imperatoris... gestae sunt Moscuae XI Kal. Octobris A. 1682, missa ex urbe Moscua ad archiepiscopum Corinthi Franciscum Martelli, nuntium apostolicum apud Joannem III...*, reperta et ex autographo... edita a Sebastiano Ciampi, Florentiae 1829; Theiner MHR 100-212 passim; De Bojani I 408-610, II 147-151, III 345-480 passim; Welykyj LPF II 99-117; Welykyj EM III 51; Zawadzki n. 921, 922; Šeptyckyj III 72-100, XII 422-480 passim; Welykyj LNA XIII 56-232; Welykyj LE III 181, 189-191.

ADIUTORES:

Auditores:	Carolus Zabrzeski Polonus (1675-1676), Iacobus Magliabecchi Florentinus (1677-1681).
Cancellarius:	Andreas Fiefne Ultraiectensis.
Procancellarii:	Franciscus Wąsowicz, can. Posnaniensis (1677-1678), Carolus Affaita Mediolanensis.

Bibliogr.: Garampi SL 123av-125bv; Guarnacci II 47-50; Moroni XLIII 161; Fabisz 271-273, 393; Wierzbowski SL 64; Litta FCI IV [202-203]; Kartunnen NAP 33, 48; Pastor SP XIV/2 p. 37-88 passim; Ritzler-Sefrin HC V 24, 173, 220; *Repertorium* I 384; Z. Wójcik, Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji, 1674-1679, Wrocław 1976, passim.

Ed.contemporaneorum: *Relationes Cardinalis Buonvisi in Imperatoris et Hungariae Regis Curia Nuntii Apostolici, Anno MDCLXXXVI exaratae,* ed. V. Fraknói, Budapestini 1886 (Monumeta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia, Series II, T. 2); *Innocentii papae XI epistolae ad principes,* ed. E. Berthier, T. 1-2, Romae 1890; De Bojani 1-3 passim.

pontifex	*a secretis status*	*protectores R.P.*	*rex Poloniae*
INNOCENTIUS XI ODESCALCHI	ALDERANUS CYBO	PETRUS VIDONI († I 1681) CAROLUS BARBERINI (a 7 VI 1681)	IOANNES III SOBIESKI

TOMUS XXXIV

OPITIUS PALLAVICINI, aepus Ephesinus (1680-1688)

Filius Pauli Pallavicini patricii Ianuensis, natus a.1632; presbyter; iuris utr. doctor; Utr. Signaturae referendarius; 1665 gubernator Asculi Piceni et deinde aliorum civitatum Status Pontificii; 27 III 1668 aepus tit. Ephesinus; 1668-1672 nuntius apud ducem Etruriae; 1672-1680 nuntius Coloniae Agrippinae; 2 IX 1686 SRE cardinalis; 12 VII 1688 legatus Urbini; 28 XI 1689 promotus ad ecclesias Spoletanam et Auximanensem (Osimo in Marchia Anconitana), dioeceses suas pluries visitavit, 1696 synodum Auximi celebravit, ibique ecclesiam cathedralem restauravit. Obiit Romae 11 II 1700 apoplexia correptus; sepultus in vestibulo ecclesiae S. Martini "ai Monti".

Designatus: 10 VIII 1689 (AV, Nunz.Pol. 183A f. 372v).
Instructio: oretenus facta ab antecessore (commissio SS, 10 VIII 1680: AV, Nunz.Pol. 183A f. 372v; habuit 13 XI 1680: AV, Nunz.Pol. 98 f. 544r).
Credentiales: 20 IX 1680 (Theiner VMPL III 677).
Facultates: 30 IX 1680 (AV, Sec.Brev. 1650 f. 311r-331v).
Relatio: non invenitur.
Venit (Varsaviam): 12 XI 1680 (AV, Nunz.Pol. 98 f. 544r).
Discessit (Varsavia): 2 X 1688 (AV, Nunz.Pol. 107 f. 371r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 94 f. 39r, 46r-59v (reg. cifr. SS ad P: 9 XI 1680 - 26 XII 1682).
" " " f. 331r-507v (decifr. P ad SS: 11 XII 1680 - 30 XII 1682).
" " 98 f. 498r-696r passim (or. P ad SS: 20 X - 25 XII 1680).
" " 99 ff. 797 (or. P ad SS: 1 I - 31 XII 1681).
" " 100 ff. 398 (or. P ad SS: 5 I - 31 XII 1682).
" " 101 ff. 577 (or. P ad SS: 1 I - 26 XII 1683).
" " 102 f. 2r-57v (reg. cifr. SS ad P: 2 I 1683 - 12 VI 1688).
" " " f. 74r-323v (decifr. P ad SS: 18 I 1683 - 19 V 1688).
" " 103 ff. 482 (or. P ad SS: 2 I - 26 XII 1684).
" " 104 ff. 422 (or. P ad SS: 2 I - 25 XII 1685).
" " 105 ff. 477 (or. P ad SS: 1 I - 31 XII 1686).
" " 106 ff. 324 (or. P ad SS: 7 I - 31 XII 1687).
" " 107 f. 2r-346r passim (or. P ad SS: 7 I - 9 XI 1688).
" " 183A f. 414r-505r (reg. SS ad P: 14 XII 1680 - 27 XII 1681).
" " 185 ff. 357 (reg. SS ad P: 3 I 1682 - 28 XII 1686).
" " 186 f. 5r-86r (reg. SS ad P: 4 I 1687 - 30 X 1688).
" " Add. 4, fasc. 1 sf (decifr. P ad P: 1680, 1688, sine ordine).
" " Add. 6, fasc. 3 sf (min. SS ad P, decifr. P ad SS: 1683-1688).
" " " " sf (or. P ad Favoriti: 1680-1684).

AV, Nunz.Div. 221 f. 82r-131r (cop. decifr. P ad SS: 8 I - 10 XII 1681).
" " 222 f. 77r-94v (cop. cifr. SS ad P: 11 I - 20 XII 1681).
" " 226 f. 1r-24r (cop. decifr. P ad SS: 21 I - 8 X 1682).
" " 229 f. 2r-9v (cop. cifr. SS ad P: 2 I - 18 XII 1683).
" " " f. 17r-40r (cop. decifr. P ad SS: 18 I - 12 XII 1683).
" " " f. 49r-79v (cop. decifr. P ad SS: 16 I -12 XII 1684).
" " 230 f. 101r-118r (cop. cifr. SS ad P: 1 I - 30 XII 1684).
" " 232 f. 35r-43v (cop. cifr. SS ad P: 6 I - 17 XI 1685).
" " " f. 45r-66v (cop. decifr. P ad SS: 9 I - 15 X 1685).
" Arch.Nunz.Vars. 177 ff. 194 (reg. actorum gratiae P: 1680-1685).
" AC, Proc.Consist. 81 f. 359r-368r, 503r-510v (proc.inf. 2 ep.: 1681-1682).
" " " 82 f. 228r-238v (proc. inf. 1 epi: 1683).
" " " 83 f. 452r-581r passim (proc.inf. 3 eporum: 1683-1684).
" " " 84 f. 91r-95v (proc. inf. 1 epi: 1685).
" " " 85 f. 305r-808r passim (proc. inf. 4 eporum: 1681-1684).
" Avvisi 44, 46, 48, 122 passim ("Avvisi" ad SS: 1681-1685).
BV, Barb.Lat. 6664 f. 1r-56v (or. P ad C.Barberini: 9 VII 1681 - 6 II 1689).
APF, SOCG 225-226 (Armeni) passim (or. P ad CPF:).
" CP 29 f. 66r-353v passim (or. P ad CPF: 19 VIII 1682-15 X 1687 s.o.c.).
" SC, Mosc.-Pol.-Ruteni 2 f. 76r-273r passim (or. P ad CPF: 1I 1681-5 V 1688).
" Litterae 69, 72-78 passim (reg. CPF ad P: 1680-1688).
Roma, AS, F.Camerale II, Nunziature 8, fasc. 15/2-3, 5 ("Conto P...per li sussidi della guerra contro il Turco": 1680-1688).
" " Arch.Santacroce 1229, fasc.4/1-5 (reg. SS ad P: 4 I 1687-12 V 1688).
Austin, University Library, antiquum Arch.Ranuzzi, ms.12794 (cop.: 1683-97).
Imola, Bibl.Comunale, ms. 64 f. 1r-57 ("Conto dei sussidi...rimessi...a P...et impiego de medesimi": 1684-1686).
Warszawa, AGAD, AN, olim 60 ff. 242+13 (acta M: 1680-1681), combusta.
" " " " 61 ff. 439+34 " 1681-1682) "
" " " " 62 ff. 414 " 1682-1683) "
" " " " 63 ff. 282 " 1683-1685) "
" " " " 64 ff. 267 " 1684-1686) "
" " " " 65 ff. 271 " 1685-1686) "
" " " " 66 ff. 363 " 1686-1687) "
" " " " 67 ff. 356 " 1687-1688) "
" " " " 73 ff. 147 " 1685-1688) "
" " " " 180 ff.108 (Rubricella actorum P: 1681) comb.
Kraków, BPAN 8426, 8433-8437, 8441 (TR 86, 93-97, 101: excerpta et cop. XIX saec.).

Editiones: Theiner MHR 219-331 passim; Theiner VMPL III 679-681; *Akta do dziejów Króla Jana III-go, sprawy roku 1683, a osobliwie wyprawy wiedeńskiej wyjaśniające,* wyd. F. Kluczycki, Kraków 1883 (Acta Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, 6) passim; De Bojani 3/1 p. 480-923 passim; L. Pukianiec, *Sobieski a Stolica Apostolska na tle wojny z Turcją (1683-1684)*, Wilno 1937, p. 123-131; Welykyj LPF II 117-158; Szostkiewicz (ut in Tab. XXXV) p. 54-267 passim; Welykyj EM III 118-129; Zawadzki n. 974; Meysztowicz-Wyhowska DPAP II 93; Šeptyckyj IV 102-175, XII 484-535 passim; Welykyj LB I 133-139; Welykyj LNA XIII 228-290, XIV 13-151; Welykyj LE III 203-4, 212-215, 282-285.

ADIUTORES:

Particeps:	Ascanius de Silvestris, protonotarius apostolicus.
Auditores:	Iacobus Meyl (1680-1681),
	Iacobus Maria ab Unda (1681-1688).

Cancellarius: Richardus Cody.
Procancellarius: Adalbertus Skwarczyński (ab a. 1683).

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: **AUGUSTINUS CUSANI** (postea epus Amasiensis), ad ferendum capellum cardinalitium Michaeli Radziejowski missus a. 1687 (cfr. I. Polverini Fosi, DBI XXXI 495-499).

Bibliogr.: Garampi SL 126ar-128bv; *Cardinalium imagines* I 155; Moroni LI 51-52; Fabisz 273-281; Wierzbowski SL 64; Litta FCI V [317]; S. A. Belokurov, *Jurij Križanić v Rossii,* "Izdanie Imperatorskago Obščestva Istorii i Drevnostej Rossijskich pri Moskovskom Universitete", Moskva 1901 passim; Kartunnen NAP 48; Katterbach 326; Pastor SP XIV/2 p. 89-166 passim; Pukianiec, ut supra; Ritzler-Sefrin HC V 12, 107, 195, 362; Janta 263; *Repertorium* I 384; I. Golub, *Gli ultimi anni di J. Križanić (1678-1683),* "Orientalia Christiana Periodica", 52 (1986) p. 378-407 passim.

Ed.contemporaneorum: *Zur Vorgeschichte des Orleans'schen Krieges. Nuntiaturberichte aus Wien und Paris, 1685-1688,* bearb. von M. Immich, Heidelberg 1898; *Innocentii papae XI...* (ut in Tab. XXIII); De Bojani, T. 3 passim; ANG 10-11: *Correspondance du nonce en France Angelo Ranuzzi (1683-1689),* par B. Neveu, T. 1: *1683-1686,* Rome 1973, T. 2: *1687-1689,* Rome 1973.

pontifices	*a secretis status*	*protectores R.P.*	*rex Poloniae*
INNOCENTIUS XI ODESCALCHI († 12 VIII 1689) ALEXANDER VIII OTTOBONI (el. 6 X 1689)	ALDERANUS CYBO (ad 12 VIII 1689)	CAROLUS BARBERINI	IOANNES III SOBIESKI

TOMUS XXXV

IACOBUS CANTELMO, aepus Caesariensis (1687-1689)

Natus Neapoli 23 VI 1640 in familia principum de Pettorano; studiis primum Romae, dein Bononiae vacabat; 14 XII 1675 Utr. Signaturae referendarius; 4 VI 1678 inquisitor insulae Melitae; 27 IX 1683 aepus tit. Caesariensis; 18 IV 1685 nuntius apud Helvetios; 15 X 1689 (adhuc in Polonia) nominatur nuntius extraordinarius ad comitia electionis regis Romanorum Augustae Vindelicorum; 13 II 1690 SRE cardinalis; 10 IV 1690 legatus Urbini; 27 IX 1690 promotus ad ecclesiam Capuanam; 23 VII 1691 translatus ad Neapolitanam; 3 II 1700 camerarius S. Collegii. Obiit Neapoli 11 XII 1702; sepultus in ecclesia cathedrali.

Designatus: nuntius extraord. 4 XI 1687 (AV, Nunz.Svizzera 246 f. 39v-40).
- ordinarius: 23 X 1688 (AV, Nunz.Pol. 186 f. 122v).

Instructio: oretenus data a praedecessore (Szostkiewicz 71).

Credentiales: 8 XI 1687 (AV, Eplae ad Principes 78 f. 20v-21r).

Facultates: 23 X 1688 (AV, Sec.Brev. 1748 f. 400r-418v).

Relatio finalis: 18 XII 1689 (AV, Nunz.Pol. 108 f. 424r, 427r-431r).

Venit (Varsaviam): 21 I 1688 (Szostkiewicz 70).

Discessit (Cracovia): 1 XII 1689 (AV, Nunz.Pol. 108 f. 392r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 102 f. 64r-68r (reg. cifr. SS ad C: 13 III - 23 VII 1689).
" " " f. 319r-352v (decifr. C ad SS: 9 II 1688 - 4 V 1689).
" " 107 f. 8r-510r passim (or. C ad SS: 8 I - 30 XII 1688).
" " 108 f. 3r-431r (or. C ad SS: 5 I - 18 XII 1689).
" " 186 f. 92r-167r (reg. SS ad C: 17 I 1688 - 10 XII 1689).
" " Add. 13, fasc. 6 sf (min. et cop. SS ad C: sine data).
" AC, Proc.Consist. 85 f. 798r-808v (proc. inf. 1 epi: 1689).
" Avvisi 122 passim ("Avvisi" 1688-1689).
BV, Barb.Lat. 6664 f. 43r-57v (or. C ad C.Barberini: 28 XI 1687 - 31 VII 1689).
Roma, AS, Arch.Santacroce 1229, fasc.4/4 passim(reg. SS ad C: 17 I- 9 X 1688).
" " " fasc.4/5 passim (cop. C ad SS: 7 I - 12 V 1688).
" " F.Camerale II, Nunziature 8, fasc. 15/6 ("Conto C... per li sussidi della guerra contro il Turco": 1689).
" Bibl.Angelica, ms. 1242 f. 48v-68r passim (cop. S.Collegium ad C: 27 VIII-14 IX 1689).
Warszawa, AGAD, AN, olim 68 ff. 380 (reg.actorum C: 1688-1679), combusta.
" " " " 178 ff. 56 (rubricella actorum C: 1688-1689), "
Kraków, BPAN 8437, 8441 (TR 97, 101: excerpta et cop. XIX saec.).

Kraków, BCz 182 p. 321-424 (cop. [Albertrandianae] C ad div.: 1688-1689).

Editiones: Iacobus Cantelmus, *Oratio... apud... Joannem III Poloniarum regem... nuncii apostolici, habita et... ad Generalia Regni Comitia dicta,* Varsaviae 1689; Rykaczewski II 457-584 (versio Polonica); Theiner MHR 337-349 passim; Theiner VMPL III 709-715; Welykyj LPF II 157; *Korespondencja arcbpa Cantelmiego, nuncjusza nadzwyczajnego na sejm grodzieński w 1688 r.*, przygotowana do druku przez ks. Zb. Szostkiewicza, in: *Sacrum Poloniae Millennium*, T. 3, Rzym 1956 p. 51-279; Welykyj LNA XIV 147-168.

ADIUTORES:

Auditor: Franciscus abbas Fasciae.
Cancellarius: Adalbertus Skwarczyński.

INTERNUNTIUS: **FRANCISCUS BONESANA,** clericus reg. Theatinus, rector Pontificii Collegii Armeniorum Leopoli, postea epus Caiacensis (20 XI 1689 - 24 VI 1690). Eius eplae ad SS in AV, Nunz.Pol. 108 f. 390r-434v passim et 109 f. 4r-231r; ad CPF in APF, CP 29 passim; responsa SS in AV, Nunz. Pol. 186 f. 164r-204v. Ed. Theiner VMPL III 721-724; Welykyj LNA XIV 172-179.

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: **IOANNES MAŁACHOWSKI,** epus Cracoviensis, 1690 ad comitia regni ab Alexandro VIII delegatus. Credentiales: 14 I 1690 (Theiner VMPL III 719-720). Eplae SS ad M: 14-21 I 1690 (reg. AV, Nunz.Pol. 186 f. 172r-v). Cfr. Załuski EHF I/1p. 1163, Garampi SL 130br). Cfr. H.E. Wyczawski PSB XIX 396-398.

Bibliogr.: Garampi SL 129ar-130av; *Cardinalium imagines* II 3; D. A. Zigarelli, *Biografie dei Vescovi e Arcivescovi della Chiesa di Napoli*, Napoli 1861 p. 198-205; Fabisz 281-283, 396-397; Bartoszewicz EPO IV 861-862; Wierzbowski SL 64; Litta FCI II 34-35; Ritzler-Sefrin HC V 16, 133, 141, 283; *Repertorium* I 384; V. I. Comparato DBI, XVIII 267-271.

Ed.contemporaneorum: ut in Tab. XXXIV.

pontifices	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
ALEXANDER VIII OTTOBONI († 1 II 1691)	IOANNES BAPT. RUBINI	CAROLUS BARBERINI	IOANNES III SOBIESKI
	de facto PETRUS OTTOBONI (6 X 1689 - 1 II 1691)		
INNOCENTIUS XII PIGNATELLI (el. 12 VII 1691)	FABRICIUS SPADA (a 12 VII 1691)		

TOMUS XXXVI

ANDREAS SANTACROCE, aepus Seleuciensis (1690-1696)

Romanus, card. Marcelli Santacroce, comprotectoris Poloniae, nepos; natus 22 XI 1655; doctor utr. iuris universitatis studiorum Romanae; gubernator Tiburis; vicelegatus Bononiae; 12 XII 1689 aepus tit. Seleuciensis in Isauria; 17 II 1696 nuntius apud imperatorem; 14 XI 1699 SRE cardinalis; 24 I 1701 epus Tusculanus et Viterbiensis; 21 II 1707 camerarius S. Collegii Cardinalium. Obiit Romae 10 V 1712, sepultus in ecclesia gentilicia S. Mariae in Publicolis.

Designatus: paulo post 19 XI 1689 (AV, Nunz.Pol. 186 f. 166r).
Instructio: a praedecessore in scriptis: 18 XII 1689 (AV, Nunz.Pol. 108 f. 427r-431r; cfr. Nunz.Pol. 186 f. 166r)..
Credentiales: 27 II 1690 (Theiner VMPL III 720).
Facultates: 7 I 1690 (AV, Sec.Brev. 1795 f. 33r-53v).
Relatio: non fuit exarata.
Venit (Częstochoviam): 18 VI 1690 (Biaggi, ut infra, p. 652).
Discessit (e confinibus Poloniae): 4 VI 1696 (AV, Nunz.Pol. 116 f. 285r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 109 f. 232r-588r (or. et avvisi S ad SS: 28 VI - 27 XII 1690).
" " 110 ff. 438 (or. S et Bentini ad SS: 3 I - 26 XII 1691).
" " 111 ff. 579 (or. S et Bentini ad SS: 1 I - 30 XII 1692).
" " 112 f. 3r-43r (reg. cifr. SS ad S: 11 X 1692 - 16 VI 1696).
" " " f. 80r-395v (decifr. S ad SS: 11 XI 1692 - 27 XII 1695).
" " 113 ff. 679 (or. S ad SS: 6 I - 27 XII 1693).
" " 114 ff. 518 (or. S ad SS: 5 I - 28 XII 1694).
" " 115 ff. 658 (or. S ad SS: 4 I - 27 XII 1695).
" " 116 f. 2r-285v (or. S ad SS: 3 I - 4 VI 1696).
" " 117 f. 2r-75v (decifr. S et Bentini ad SS: 3 I - 19 VI 1696).
" " 186 f. 190v-406r (reg. SS ad S: 17 VI 1690 - 27 XII 1692).
" " 188 f. 1r-314v (reg. SS ad S: 3 I 1693 - 23 VI 1696).
" " 354A nn. 162 (or. SS ad S: 2 I - 25 XII 1694).
" Arch.Nunz.Vars. 178 ff. 285 (reg. actorum gratiae S: 1690-1696).
" AC, Proc.Consist. 87 f. 235r-244r (proc. inf. 1 epi: 1693).
" Avvisi 57, 58, 122 passim ("Avvisi di Varsavia": 1693-1696).
" Arch.S.Croce 38 ff.10(reg.S ad div. Congregationes: 28 VI 1690 - 14 II 1691).
" " 48 s.f. (reg. S ad div.: 1689-1710 s.o.c.).

BV, Barb.Lat. 6664 f.62r-158v (or. S ad C.Barberini: 28 VI 1693 - 29 XI 1698).
APF, CP 29 f. 387r-395r, 662r-903r passim (or. S ad CPF: 27 IX 1690 - 4 I 1696).
" SC, Mosc.-Pol.-Ruteni 2 f. 310r-517r passim (or. et cop. S ad CPF: 14 II 1691 - 20 XII 1696).
" Litterae 79-85 passim (reg. CPF ad S: 1690-1696).
Roma, AS, F.Camerale II, Nunziature 8, fasc. 15/4, 7 ("Conto S...per li sussidi della guerra contro il Turco": 1690-1692).
" " Arch.SCroce 1167, fasc.2 f.1r-87r (reg.S ad SS: 18 V 1690-21 II 1691).
" " " " " f. 82r-103r (reg. S ad G. Passionei, secr. S. Collegii: 28 II - 27 VI 1691).
" " " " fasc. 3 ff.95 (reg. S ad SS: 2 VII 1692- 30 VI 1693).
" " " " fasc. 4 s.f. (reg. S ad div.: 16 XI 1690 - 11 VIII 1692).
" " " " fasc. 5 s.f. (or.div. ad S et min. S ad div: 1693, 1695).
" " " " fasc. 7 s.f. (reg.S ad Passionei: 4 VII 1691-25 VI 1692)
" " " " fasc. 8 s.f. (reg. S ad div.: 19 VII - 26 X 1690).
" " " " fasc. 9-10 s.f.(min. S ad div.: 6 IX 1690-22 IV 1693).
" " " 1222 fasc. 2 f. 33r-236v (or. S ad familiam Santa-croce:17 I-28 XII 1691).
" " " 1223 s.f. (or. S ad Ant. Santacroce: 1 I - 29 IX 1692).
" " " 1224 fasc. 2 s.f.(or.S ad A. Santacroce:1693-1696 s.o.c.).
" " " 1225 s.f. (or. SS ad S: 1690).
" " " 1228 fasc. 3 s.f. (or. SS ad S: 5 I - 27 XII 1692).
" " " 1229 fasc. 1 s.f. (or. et cifr. SS ad S: 7 I - 28 IV 1696).
" " " " fasc. 2 ff.239 (or.Bentini ad S: 24 VIII 1691-2 IV 1692).
" " " " fasc. 3 s.f. (min. S ad div.Congreg.: 1695 s.o.c.).
" " " " fasc. 6 s.f. (medici de salute S: 1694).
" " " " fasc. 7 s.f. (expensae S in adiutorium Poloniae).
" " " " fasc. 8 s.f. (or. Steiner SJ ad S: 1694-1695 s.o.c.).
" " " " fasc. 10 s.f.(cifr. SS ad S et S ad SS: 26 VIII 1690 - 17 I 1691).
Roma, Bibl.Angelica, ms. 1242 f. 92r-162r passim (S.Collegium ad S: 10 II - 7 VII 1691).
Warszawa, AGAD, AN, olim 69A ff. 395 (acta S: 1690-1691), combusta.
" " " " 69B ff. 344 (" 1695-1696) "
" " " " 70 ff. 345 (" 1695-1696) "
" " " " 74 ff. 416 (" 1691-1694) "
" " " " 75 ff. 424 (" 1692-1694) "
" " " " 76 ff. 390 (" 1694) "
" " " " 179 ff. 58 (rubricella actorum S: 1691-1693), combusta.
Kraków, BPAN 8426, 8438-8441 (TR 98-101: excerpta et cop. XIX saec.).

Editiones: Ciampi BC II 100-101; Theiner MHR 350-364 passim; Theiner VMPL III 725-767 passim; Šmurlo RDPG 1-77 passim; Welykyj LPF II 162-212 passim; V. Meysztowicz, *De litteris, quas card. Fabritius Spada, Secretarius Status, ad Andream Santacroce, nuntium apostolicum in Polonia a. 1694 scribebat,* "Antemurale" 9 (1965) 11-19 (summaria); W. Wyhowska De Andreis, *De documentis polonicis Archivi Marchionum Santacroce in Archivo Secreto Vaticano,* "Antemurale" 9 (1965) 23-39 (reg.); Šeptyckyj IV 181-238 passim, XII 545-571 passim; Welykyj LNA XIV 180-214, 234-265; Welykyj LE IV 141.

ADIUTORES:

Auditor: Franciscus Bentini IUD, Reatinus, protonotarius apostoli-

cus, gestor negotiorum nuntiaturae tempore convalescentiae nuntii (17 VIII 1691 - 4VI 1692), postea epus Comaciensis. Cfr. eius eplas ad SS et S in AV, Nunz.Pol. 110-111, APF Moscovia-Pol.-Ruteni 2 et Arch.Santacroce 1229 (ut supra, ed. partim Šmurlo RDPG 92-93 et Welykyj LNA XIV 215-226). Processus inf. 1 epi "ex mandato" in AV, AC, Proc.Consist. 90 f. 316r-324r (1692).

Cancellarius: Adalbertus Skwarczyński.

Secretarius: Ioannes Baptista Faggiuoli; eius diarium invenitur Florentiae in Bibl. Riccardiana ms. 2695 (ed. in versione Polona W. Kulczycki, supplementum ad "Czas" 11 (1858), fasc. 32 p. 237-306; cfr. L. Biaggi, *Giovan Battista Faggiuoli in Polonia*, "La Rassegna Nazionale", 90 (1896) 640-668.

INTERNUNTIUS: **FRANCISCUS BENTINI** (27 V - 22 VI 1696), cfr. eius eplas ad SS in AV, Nunz.Pol. 116 f. 273r-350v (29 V - 26 VI 1696), aliae una cum A. Santacroce. Vide etiam App. NN. 20-21.

Bibliogr.: Guarnacci I 501-504; Garampi SL 130bv-132bv; *Cardinalium imagines* II 37; Moroni LXI 61-62; Fabisz 283-285; Bartoszewicz EPO XXII 918-922; Wierzbowski SL 64; Kartunnen NAP 63; Ritzler-Sefrin HC V 21, 417, 352; Janta 263; *Repertorium* I 384.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*reges Poloniae*
INNOCENTIUS XII PIGNATELLI	FABRICIUS SPADA	CAROLUS BARBERINI	IOANNES III SOBIESKI (†10 VII 1696)
		comprotector FRANCISCUS BARBERINI (ab a. 1699)	AUGUSTUS II ELECTOR SAXONIAE (el. 27 VI 1697)

TOMUS XXXVII

IOANNES ANTONIUS DAVIA, aepus Thebarum (1696-1700)

Natus Bononiae 23 X 1660 e nobili familia, quae aliquando nominabatur etiam D'Avia et De Via; iuris utr. doctor universitatis studiorum Bononiensis; 1684 particeps expeditionis bellicae adversus Turcas in peninsula Balcanica; relicta militia Romae habitum clericalem recepit; 1687-1690 internuntius Bruxellis; 21 VI 1690 aepus tit. Thebarum in Graecia; 1690-1695 nuntius ad "Tractum Rheni" (Coloniae Agrippinae); 10 III 1698 aepus Ariminensis; 1700-1706 nuntius apud imperatorem; 18 V 1712 SRE cardinalis; 1715 legatus Urbini et 1717 Romandiolae; protector regni Angliae; praesumptus fautor Jansenistarum. Obiit Romae 11 I 1740, sepultus in ecclesia S. Laurentii in Lucina.

Designatus: 4 II 1696 (AV, Nunz.Pol. 116 f. 107r).
Instructio: oretenus data ab internuntio Bentini (commissio SS: 30 VI 1696, AV, Nunz.Pol. 188 f. 314r).
Credentiales: 3 III 1696 (Theiner VMPL III 762);
rege mortuo ad electores: 4 VIII 1696 (AV, F.Albani 193 f. 16r-20r).
Facultates: [...] II 1696 (AV, Sec.Brev. 1932 f. 15r-33v).
Relatio: de electione regis a. 1697 (ut infra); finalis pro successore: 14 VII 1700 (non conservata, cfr. AV, Nunz.Pol. 122 f. 312r).
Venit (Cracoviam): 16 VI 1696 (AV, Nunz.Pol. 116 f. 316r).
Discessit (Varsavia): paulo post 14 VII 1700 (AV, Nunz.Pol. 122 f. 311r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 112 f. 43v-72v (reg. cifr. SS ad D: 30 VI 1696 - 17 IV 1700).
" " 116 f. 217r-777v (or. D ad SS: 1 V - 25 XII 1696).
" " 117 f. 76r-152r (decifr. D ad SS: 17 VII 1696 - 25 VI 1797).
" " " f. 153r-282v, 360r-396r (or. et decifr. D ad SS: 2 VII 1697 - 24 III 1700).
" " 118 ff. 637 (or. D ad SS: 1 I - 31 XII 1697).
" " 119 ff. 660 (or. D ad SS: 1 I - 30 XII 1698).
" " 121 ff. 759 (or. D ad SS: 6 I - 29 XII 1699).
" " 122 f. 1r-312r (or. D ad SS: 4 I - 14 VII 1700).
" " 188 f. 314r-726r (reg. SS ad D: 30 VI - 7 VIII 1700).
" " 355 ff. 189 (or. SS ad D: 5 I - 28 XII 1697).
" " 356 ff. 250 (or. SS ad D: 11 I - 27 XII 1698).
" " 357 f. 5r-164v (or. SS ad D: 21 III 1699 - 31 VII 1700).

AV, Nunz.Pol., Add. 4 fasc. 7 s.f. ("Memorial di cose viste dal Card. De Via durante l'elezione del re di Polonia" 1697).
" Arch.Nunz.Vars. 179 ff. 151 (reg. actorum gratiae et catalogus eplarum D: 1696-1700).
" AC, Proc.Consist. 91 f. 85r-94r (proc. inf. 1 epi: 1696).
" " " 93 f. 105r-533v passim (proc.inf. 4 eporum: 1696-1698).
" " " 94 f. 150r-285r passim (proc.inf. 3 eporum: 1698-1700).
" Avvisi 58 f. 62r-432r ("Avvisi di Varsavia": 4 I - 18 XII 1696).
" " 60 f. 19r-195r (" " : 1 I - 22 X 1697).
BV, Barb.Lat. 6664 f.124r-185v (or. D ad C.Barberini: 4 III 1696 - 24 VII 1700).
" " 6672 ff. 332 ("avvisi di Polonia": 17 V 1697 - 17 III 1700 s.o.c.).
APF, SC, Mosc.-Pol.-Ruteni 2 f. 520r-578v (or. D ad CPF: 16 VII 1696 -19 VIII 1698).
" " " 3 f. 11r-24v (or. D ad CPF: 19 V - 16 VI 1700).
" Litterae 86-89 passim (reg. CPF ad D: 1696-1700).
Warszawa, AGAD, AN, olim 71 ff. 456 (acta D: 1696-1697), combusta.
" " " " 77 ff. 406 (" 1697-1698) "
" " " " 78 ff. 404 (" 1698-1699) "
" " " " 79 ff. 436 (" 1699-1700) "
" " " " 80 ff. 164 (" 1700-1701) "

Editiones: Ioannes Davia, *Oratio habita in regiae electionis comitiis Varsaviae, die 4 Junii 1697,* s.l.d.; Theiner MHR 368-381 passim; Theiner VMPL III passim; Šmurlo RDPG 105-639 passim; Welykyj LPF II 217-229; Welykyj EM III 199-200; Šeptyckyj IV 240-290 passim, XII 619.

ADIUTORES:

Socius: Augustinus Cati laicus, gestor negotiorum nuntiaturae nuntio Varsaviae absente (XII 1697 - I 1698); cfr. eius eplas in AV, Nunz.Pol. 118 f. 621r-636v.

Auditor: Caietanus De Ovis IUD, etiam gestor negotiorum nuntiaturae Varsaviae 20 X 1699 - 3 IV 1700; cfr. eius eplas ad SS in AV, Nunz.Pol. 118, 121, 122 (una cum Davia); ed. Welykyj LPF II 218-219.

Cancellarius: Adalbertus Skwarczyński.

Secretarius: Petrus Maria Ruggieri.

Mgr domus: Iosephus Augustinus Sardulus.

Bibliogr.: Garampi SL 133ar-134bv; Moroni XIX 162-163; Bartoszewicz EPO VI 814-817; Fabisz 285-286; Wierzbowski SL 64; P. Hildebrandt, *Die polnische Königswahl von 1697 und die Konversion August des Starken*, QFIAB 10 (1907) 152-215 passim; Ziekursch 94-112; Kartunnen NAP 63, 78; Pastor SP passim; J. Ruysschaert, DHGE XIV 113-114; Ritzler-Sefrin HC V 27, 99, 373; *Repertorium* I 385; M. Peroni Francini, *Da Clemente XII a Benedetto XIV: Il caso Davia (1734-1750)*, RSCI 37 (1983) 437-471.

Ed.contemporaneorum: *Die Finalrelation [1698] des Kölner Nuntius Fabrizio Paolucci*, [herausg.] von H. Raab, RQ (1960) 129-150.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*reges Poloniae*
INNOCENTIUS XII PIGNATELLI	FABRICIUS SPADA	CAROLUS BARBERINI	IOANNES III SOBIESKI († 10 VII 1696)
			AUGUSTUS II ELECTOR SAXONIAE (el. 27 VI 1697)

TOMUS XXXVIII

FABRICIUS PAULUCCI, epus Ferrariensis, nuntius extraordinarius (1698)

Natus 2 IV 1651 e celebri familia Foroliviensi marchionum Paulucci de' Calboli; studuit iuri in universitate studiorum Romana, in qua 23 II 1674 doctoratum in utroque iure obtinuit; 9 IV 1685 epus Maceratensis et Tolentinus; 27 II 1696 nuntius ad "Tractum Rheni" (ad 18 I 1698); 22 VII 1697 SRE cardinalis in pectore reservatus (declaratus 19 XII 1698); 27 I 1698 epus Ferrariensis (renuntiavit 1701); 1700-1721 et 1724-1726 a secretis status; 25 I 1706 camerarius Sacri Collegii Cardinalium; 11 V 1721 vicarius Urbis; 7 IX 1721 praefectus S. Congregationis Eporum et Regularium. Obiit Romae in palatio apostolico in Quirinali 12 VI 1726, sepultus in ecclesia S. Marcelli "al Corso".

Designatus: 18 I 1698 (AV, Nunz.Pol. 120 f. 1r).
Instructio: 20 I (AV, F.Albani 193 f. 11r-14r s.d., cfr. AV, Nunz.Pol. 120 f. 1r).
Credentiales: 22 I 1698 (AV, Eplae ad Principes 82 f. 70r-v).
Facultates: non habuit, ut videtur (desunt in AV, Sec.Brev.).
Relatio: oretenus facta post reditum.
Venit (Varsaviam): 18 III 1698 (AV, Nunz.Pol. 120 f. 16r).
Discessit (Cracovia): 17 IX 1698 (AV, Nunz.Pol. 120 f. 273r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
AV, Nunz.Pol. 117 f. 284r-294r (reg. SS ad P: 19 IV - 4 X 1698).
" " " f. 298r-360r (or. et decifr. P ad SS: 15 IV - 8 IX 1698).
" " 120 ff. 298 (or. P ad SS: 9 II - 13 XI 1698).
" " 187 ff. 42 (reg. SS ad P: 1 III - 11 X 1698).
" " Add. 4, fasc. 3 s.f. (min. P ad SS: 26 III - 8 IX 1698).
Coll.quaedam privata, fasc. Polonia s.f. (reg. cifr. P ad SS: 15 IV - 1 VII 1698).
" " " fasc. s.f. ("avvisi" ex Polonia a P. transmissi" 1698).

Editiones: F. Paulucci, *Replica alla risposta fatta al parallelo delle due elezioni in Pollonia*, 5 V 1698, s.l. (exstat Romae, Bibl.Vallicelliana, N.35 f. 495r - 517v).

ADIUTORES:
Auditor: Bernardinus Guinigi (AV, AC, Proc.Consist. 93 f. 528r).

Bibliogr.: Garampi SL 135ar-bv; Moroni LI 145; Fabisz 286; Wierzbowski SL 64; Ziekursch 107-112; P. Hildebrandt, *Die polnische Königswahl* (ut in Tab. XXXVII); F. Paulucci de' Calboli Ginnasi, *Cenni biografici dei cardinali della famiglia Paulucci de' Calboli,* Forlì 1926 p. 80-226; *Repertorium* I 385; Ritzler-Sefrin HC V 21, 201, 251.

pontifices	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
INNOCENTIUS XII PIGNATELLI	FABRICIUS SPADA	CAROLUS BARBERINI	AUGUSTUS II
(† 27 IX 1700)	(ad 27 IX 1700)	*comprotector*	ELECTOR
CLEMENS XI ALBANI	FABRICIUS PAULUCCI	FRANCISCUS BARBERINI	SAXONIAE
(el. 23 XI 1700)	(a 23 XI 1700)		

TOMUS XXXIX

FRANCISCUS PIGNATELLI, aepus Tarentinus (1700-1703)

Natus in loco Senise dioecesis Anglonensis in familia ducum Montis Leonis (in Italia Meridionali) 6 II 1652; 1665 ingressus est Neapoli ordinem clericorum regularium Theatinorum; lector philosophiae ac theologiae in seminariis sui ordinis Matriti et Barcinonae; 27 IX 1683 aepus Tarentinus; optimus pastor, dioecesim suam multoties visitavit, sacra aedificia restauravit, studia scientiarum ecclesiasticarum promovit; 19 II 1703 promotus ad ecclesiam Neapolitanam, quam etiam personaliter administrabat; 17 XII 1703 SRE cardinalis. Obiit Neapoli 5 XII 1734, sepultus ibidem in ecclesia XII Apostolorum Ordinis Theatinorum.

Designatus: 20 II 1700 (AV, Nunz.Pol. 122 f. 169r, cfr. 167r).
Instructio: in scriptis a praedecessore, 14 VII 1700 (non conservata, cfr. AV, Nunz.Pol. 122 f. 312r).
Credentiales: 12 IV 1700 (AV, Eplae ad Principes 82 f. 270v-271r).
Facultates: 20 III 1700 (AV, Sec.Brev. 2029 f. 48r-68v).
Relatio: oralis successori, 14 XI 1703 (AV, Nunz.Pol. 127 f. 339r).
Venit (Varsaviam): 9 VII 1700 (AV, Nunz.Pol. 122 f. 311r).
Discessit (Varsavia): 6 X 1703 (AV, Nunz.Pol. 127 f. 257r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 122 f. 227r-509v (or. P ad SS: 20 V - 29 XII 1700).
" " 123 ff. 1336 (or. et avvisi P ad SS: 5 I - 28 XII 1701).
" " 124 ff. 729 (or. et avvisi P ad SS: 2 I - 24 VI 1702).
" " 125 ff. 523 (or. et avvisi P ad SS: 1 VII - 28 XII 1702).
" " 126 ff. 633 (or. et avvisiP ad SS: 4 I - 26 VI 1703).
" " 127 f. 2r-452v (or., avvisi P et Paluzzi ad SS: 3 VII - 25 XII 1703).
" " 143 f. 1r-59v (decifr. P ad SS: XII 1700 - 23 XII 1703).
" " " f. 493r-503r (reg. SS ad P: 1701-1794).
" " 188 f. 708r-734v (reg. SS ad P: 29 V - 25 IX 1700).
" " 189 f. 3r-308v (reg. SS ad P et Paluzzi: 27 XI 1700 - 16 II 1704).
" " 201 f. 5r-24v (min. SS ad P: 29 I 1701 - 11 VIII 1703).
" " Add. 7 fasc. I s.f. (decifr. P ad SS: 1701 s.o.c.).
" " " " fasc. III s.f. (decifr. et min. SS ad P: 1702-1703).
" " " 21A fasc. 2 s.f. (or. P ad div. Congregationes: 1700-1703).
" Arch.Nunz.Vars. 180 ff. 105 (reg. actorum gratiae et catalogus eplarum P: 1700-1703).
" AC, Proc.Consist. 94 f. 376r-385v, 633r-644r (proc. inf. 2 eporum: 1701).

AV, AC, Proc.Consist. 96 f. 180r-190r, 386r-401r (proc. inf. 2 eporum: 1701, 1703).
BV, Barb.Lat. 6664 f.186r-202v (or. P ad C.Barberini: 2 II 1701 - 26 VI 1703).
APF, SOCG 543 passim (or. P ad CPF: 1702).
" SC, Moscovia-Pol.-Ruteni 3 f. 41r-129v passim (or. P ad CPF: 17 XI 1700 - 18 IX 1703).
" Litterae 89-92 passim (reg. CPF ad P: 1700-1703).
Roma, Bibl.Angelica, ms. 1242 f. 181r-207v (cop. S. Collegium ad P: 2 X - 20 XI 1700).
Napoli, BN, XIII.B.45-47(or.agentis P Romae, G.V.Gravina ad P: 1700 -1703).
Warszawa, AGAD, AN, olim 81 ff. 381 (reg. act. P: 1700-1702), combusta.
" " " " 82 ff. 383 (" " 1701-1703) "
" " " " 83 ff. 370 (" " 1703-1704) "

Editiones: Franciscus Pigantelli, *Epistula pastoralis,* Varsaviae 1703 (reimpressa Romae, 1703); Theiner MHR 388-392 passim; Theiner VMPL IV/1 17-18, 20-24; Šmurlo RDPG 642-646; Welykyj LPF II 229-251 passim; Welykyj EM III 203-205; Šeptyckyj IV 291-292, V 1-10, XII 624-631; Welykyj LE IV 242.

ADIUTORES:

Auditor:	Septimius Paluzzi IUD, Romanus.
Cancellarius:	Adalbertus Skwarczyński.
Mgri Camerae:	Ludovicus Fantini, canonicus Varmiensis (1701).
	Franciscus Libowicz IUD, can. Varsaviensis (1701-1704).
Advocati	Franciscus Włoszkiewicz (1701).
Causarum:	Matthias Kaliński (1701).

INTERNUNTIUS: **SEPTIMIUS PALUZZI** (6 X 1703 - 14 X 1704).
Cfr. eius eplas ad SS in AV, Nunz.Pol. 127 (una cum P) et 128 (1 I - 14 X 1704), et ad CPF in APF, SC. Moscovia-Pol.-Ruteni 3 f. 133r-134v.

Bibliogr.: Guarnacci 41-44; Moroni LIII 51; *Cardinalium imagines* III 202; Fabisz 287; Zigarelli (ut in Tab. XXXV) p. 206-215; Wierzbowski SL 64; Kartunnen NAP 78; Ziekursch 112-120; M. Sterzi, *G. Vincenzo Gravina, agente in Roma di Mons. Giovanni Francesco Pignatelli,* ASRSP 48 (1925) 201-390; *Repertorium* I 385; Ritzler-Sefrin HC V 24, 283, 368.

pontifex	*a secretis status*	*protectores R.P.*	*reges Poloniae*
CLEMENS XI ALBANI	FABRICIUS PAULUCCI	CAROLUS BARBERINI († 2 X 1704)	AUGUSTUS II (depositus 15 II 1704)
		vicesg. FRANCISCUS BARBERINI (a 2 X 1704 vacat)	STANISLAUS LESZCZYŃSKI (el.12 VII 1704)

TOMUS XL

HORATIUS PHILIPPUS SPADA, aepus Thebarum (1703-1706)

Natus e nobili familia Lucana, cardinalis Ioannis Baptistae Spada abnepos, ab ipso in puerili adhuc aetate Romam vocatus; camerarius secretus Innocentii XI; 1694 presbyteratu auctus, factus est canonicus basilicae S. Mariae Maioris; 1697 doctoratum utr. iuris in universitate studiorum Romana adeptus est; 15 IX 1698 aepus tit. Thebarum in Graecia; 31 X 1698 internuntius Bruxellis, 1699-1701 nuntius "ad Tractum Rheni" Coloniae; 28 I 1702 nuntius extraordinarius ad imperatorem (non admissus); 15 XII 1704 epus Lucanus; 17 V 1706 SRE cardinalis; 17 I translatus ad ecclesiam Auximanensem (Osimo), in qua assidui pastoris officia exercuit. Obiit Romae 28 VI 1724, sepultus in ecclesia S. Crucis "dei Lucchesi".

Designatus: ante 6 X 1703 (AV, Nunz.Pol. 127 f. 258r).
Instructiones: 8 XII 1703 (AV, Nunz.Pol. 189 f. 293v-294r), 6 VI 1704 (ibidem, f. 333v-340v), 3 VIII 1704 (ibidem, f. 350v-354v).
Credentiales: 22 XII 1703 (AV, Eplae ad Principes 84 f. 16v-17r).
Facultates: 17 XI 1703 (AV, Sec.Brev. 2124 f. 1r-21r).
Relatio: non invenitur.
Venit (Cracoviam): 20 I 1704 (AV, Nunz.Pol. 189 f. 308v).
Discessit (Opavia): 1 XI 1706 (AV, Nunz.Pol. 131 f. 628r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 127 f. 351r-445v passim (or. S ad SS: 21 XI - 19 XII 1703).
" " 129 ff. 887 (or. S ad SS: 1 I - 27 XII 1704).
" " 130 ff. 974 (or. S ad SS: 3 I - 28 XII 1705).
" " 131 f. 1r-661v (or., avvisi S et Vanni ad SS: 4 I - 15 XI 1706).
" " 189 f. 293v-552r (reg. SS ad S, Paluzzi et Vanni: 8 XII 1703 - 11 I 1706).
" " 201 f. 25r-27v (min. SS ad S: 3 III - 23 VIII 1704).
" " Add 7 fasc. III s.f. (min. SS ad S: 1704-1706 s.o.c.).
" Arch.Nunz.Vars. 181 ff. 64 (reg. actorum gratiae S: 1704-1706).
" F.Albani 194 f. 97r-192r (brevia ad S, or. et avvisi S ad SS: 1704-1706).
" AC, Proc.Consist. 99 f. 246r-263v, 619r-633v (proc. inf. 2 eporum: 1706).
APF, SC, Moscovia-Pol.-Ruteni 3 f. 137r-149v passim (or. S ad CPF: 16 IV 1704 - 26 IV 1705).
" Litterae 93-95 passim (reg. CPF ad S: 1704-1706).
Coll. quaedam privata, 4 vol. reg. S ad div.: 1704-1706).
Warszawa, AGAD, AN, olim 84 ff. 382 (reg. act. S: 1704-1707!), combusta.

Editiones: Theiner MHR 396-402 passim; Theiner VMPL IV/1 p. 26-33; Welykyj LPF II 253-258 passim; Wyhowska, *De documentis polonicis* (ut in Tab. XXXVI) 64-65 (summaria); Šeptyckyj V 10-11, 30-31, 34.

ADIUTORES:

Auditor: Ioannes Carolus Vanni IUD.
Cancellarius: Adalbertus Skwarczyński.
Secretarius: Franciscus Merenda (cfr. eius eplas e missione Dresdensi mense Februario 1705 in AV, Nunz.Pol. 130, una cum S, ut supra).

INTERNUNTIUS: **IOANNES CAROLUS VANNI** (25 X - 15 XI 1706).

Cfr. eius eplas ad SS (AV, Nunz.Pol. 131, una cum S) et responsiones SS ad eum (AV, Nunz.Pol. 189, ut supra). Ed. Theiner MHR 404-405.

Bibliogr.: Guarnacci II 81-84; Moroni LXVIII 21-22; *Cardinalium imagines* II 53; Fabisz 287-288; Wierzbowski SL 64; Kartunnen NAP 78; *Repertorium* I 385; Ritzler-Sefrin HC V 25, 108, 247, 373; J. Staszewski, *Stosunki Augusta II z Kurią Rzymską w latach 1704-1706 (Misja rzymska)*, Toruń 1965.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*reges Poloniae*
CLEMENS XI ALBANI	FABRICIUS PAULUCCI	VACAT supplent: FRANCISCUS PIGNATELLI FABRICIUS PAULUCCI	AUGUSTUS II ELECTOR SAXONIAE et STANISLAUS LESZCZYŃSKI

TOMUS XLI

IULIUS PIAZZA, aepus Nazarensis (1706-1708)

Natus Forolivii 13 III 1663; doctor utr. iuris in universitate studiorum Romana; 25 XI 1688 Utr. Signaturae referendarius,"secretarius ciphrae"; 1690-1696 internuntius Bruxellis; 2 XII 1697 aepus tit. insulae Rhodi; 7 I 1698 nuntius apud Helvetios; 23 XII 1702 nuntius "ad Tractum Rheni"; 13 IX 1706 translatus ad ecclesiam tit. Nazarensem; 15 XII 1709 nuntius apud imperatorem; 21 VII 1710 epus Faventinus; 18 V 1712 SRE cardinalis; 28 V 1714 legatus Ferrariensis. Obiit Faventiae 24 IV 1726, sepultus ibidem in ecclesia cathedrali.

Designatus: 5 VI 1706 (AV, Nunz.Pol. 189 f. 520r).
Instructio: s.d. [ante 13 IX 1706] (AV, F.Albani 195 f. 139r-146v).
Credentiales: 31 VII 1706 (AV, Eplae ad Principes 85 f. 128r).
Facultates: 15 VII 1706 (AV, Sec.Brev. 2188 f. 1r-8v).
Relatio finalis: s.d. (min. AV, Nunz.Pol. 132A f. 289r-301v).
Venit (Opaviam): 13 XI 1706 (AV, Nunz.Pol. 131 f. 653r).
Discessit (Opavia): 6 II 1708 (AV, Nunz.Pol. 133 f. 117r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 131 f. 560r-752r (or. P ad SS: 12 X - 27 XII 1706).
" " 132 ff. 860 (or. P ad SS: 3 I - 31 XII 1707).
" " 132A ff. 301 (reg. P ad SS: 15 XI 1706 - 6 II 1708).
" " 133 f. 2r-117v (or. et avvisi P ad SS: 2 I - 3 III 1708).
" " 143 f. 110r-131v (decifr. P ad SS: 6 I - 19 XII 1707).
" " " f. 506r-508v (reg. SS ad P: 19 III - 22 XII 1707).
" " 189 f. 539v-554v passim (reg. SS ad P: 16 X - 25 XII 1706).
" " 203A ff. 444 (or. SS ad P: 20 XI 1706 - 24 III 1708).
" " 220 f. 4r-68r (reg. SS ad P: 1 I 1707 - 3 II 1708).
" " Add. 7 fasc. III/2 s.f. (min. SS ad P: 1707 s.o.c.).
" Arch.Nunz.Vars. 182 ff. 46 (reg. actorum gratiae P: 1706-1708).
" F.Albani 194 f. 317r-340v (or. P ad SS: 2 - 23 I 1708).
APF, SOCG 559-561 passim (or. P ad CPF: 1707).
" Litterae 96 passim (reg. CPF ad P: 1707).

Editiones: Turgenev II 286-287 (excerpta); Theiner MHR 409-425 passim; Theiner VMPL IV/1 p. 38-44; Welykyj LPF II 259-265 passim; Šeptyckyj V 39-57 passim; Welykyj LE IV 251-263.

ADIUTORES:

Auditor:	Ioannes Carolus Vanni IUD (ad 23 I 1707)
	Ioannes Baptista de Nobilibus.
Cancellarius:	Adalbertus Skwarczyński.
Vicecancellarius:	Stephanus Skwarczyński (a 23 XI 1707).

Bibliogr.: Guarnacci II 175-178; Moroni LII 276-277; A. Strocchi, *Serie cronologica storico-critica de' Vescovi Faentini*, Faenza 1841 p. 228-231; Fabisz 288-289; Wierzbowski SL 64; Kartunnen NAP 78; Ziekursch 121-127; *Repertorium* I 385; Ritzler-Sefrin HC V 27, 199, 282, 333; J. Kopiec, *Cardinale Giulio Piazza (1663-1726), uomo della Chiesa e diplomatico papale*, "Bollettino Diocesano di Faenza-Modigliana", A. 75 (1988), N. 7-12, p. 117-123.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*reges Poloniae*
CLEMENS XI ALBANI	FABRICIUS PAULUCCI	VACAT supplet: FABRICIUS PAULUCCI	STANISLAUS LESZCZYŃSKI (dep. 24 IX 1709) AUGUSTUS II ELECTOR SAXONIAE (iterum a VIII 1709)

TOMUS XLII

NICOLAUS SPINOLA, aepus Thebarum (1707-1712)

Patricius Ianuensis; natus Matriti ibique 20 II 1659 baptisatus; 3 X 1706 sacerdotio auctus; 20 II 1687, studiis theologiae et iurisprudentiae expletis, iuris utr. doctor in universitate studiorum Romana promotus; ponens Signaturae; 20 IX 1695 praesidens Camerae Apostolicae; 4 X 1706 aepus tit. Thebarum in Graecia; 30 X 1706 nuntius apud magnum ducem Etruriae; 1 VII 1712 auditor generalis Camerae Apostolicae; 16 XII 1715 SRE cardinalis; 17 I 1724 camerarius Sacri Collegii. Obiit Romae 12 IV 1735; sepultus in ecclesia Collegii Urbani de Propaganda Fide.

Designatus: 20 VIII 1707 (AV, Nunz.Pol. 220 f. 43r).
Instructio: s.d. (min. AV, F.Garampi 250, fasc. L, s.f.).
Credentiales: ad primatem et episcopos Poloniae, 29 X 1707 (AV, Eplae ad Principes 86 f. 138r-150v).
Facultates: 6 IX 1707 (AV, Sec.Brev. 2216 f. 1r-20v).
Relatio finalis: non completa, in Congregatione Particulari 15 XII 1712 data (AV, Nunz.Pol. 220 f. 389r-394r).
Venit (Opaviam): 14 II 1708 (AV, Nunz.Pol. 133 f. 86r).
Discessit (Ruda Śląska): 24 IV 1712 (AV, Nunz.Pol. 137 f. 182r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 133 f. 6r-766r (or. et avvisi S ad SS: 7 I - 31 XII 1708).
" " 134 ff. 685 (or. et avvisi S ad SS: 7 I - 25 XII 1709).
" " 135 ff. 1013 (or. et avvisi S ad SS: 1 I - 31 XII 1710).
" " 136 ff. 703 (or. et avvisi S ad SS: 2 I - 26 XII 1711).
" " 137 f. 4r-182v (or. et avvisi S ad SS: 9 I - 24 IV 1712).
" " 143 f. 210r-221v, 509r-517r (decifr. S ad SS et reg. SS ad S: 10 IX 1710 - 11 V 1712).
" " 201 f. 28r-32v (min. SS ad S: 31 XII 1707 - 24 VIII 1709).
" " 220 f. 56r - 327r (reg. SS ad S: 5 IX 1707 - 12 II 1712).
" " 394 s.f.(proc. inf. nominati Smolenscensis: 20 II 1710).
" " Add. 1, fasc.1 f. 232r-240v (min. SS ad SS: 1711, s.o.c.).
" " Add. 7 fasc. III/2 s.f. (min. SS ad S: 1708-1709, s.o.c.).
" Arch.Nunz.Vars. 183 ff. 183 (reg. actorum gratiae S: 1708-1712).
" F.Albani 195 f. 49r-111v ("Speditioni a Mons. di Tebe": 23 IX 1709).
" " 196 f. 120r-203v passim (scripta div. S: 1708-1711).

AV, AC, Proc.Consist. 101 f. 24r-35r, 146r-158r (proc. inf. 2 eporum: 1710).
APF, SOCG 563-582 passim (or. S ad CPF: 1708-1712).
" SC, Moscovia-Pol.-Ruteni 3 f. 205r-400v passim, 521r (or. S ad CPF: 27 II 1708 - 9 IV 1712).
" Litterae 97-101 passim (reg. CPF ad S: 1708-1712).
Warszawa, AGAD, AN, olim 85 ff. 426 (reg. act. S: 1707-1709) combustum.
" " " " 86 ff. 426 (" 1710-1711) "
" " " " 88 ff. 141 (" 1711-1712) "

Editiones: Turgenev II 297 (excerpta); Theiner MHR 427-455 passim; Theiner VMPL IV/1 p. 47-68; Welykyj LPF II 266-305, III 8-58 passim; Welykyj EM III 262-263; Šeptyckyj V 76-210 passim; Welykyj LE IV 273-274, V 102-103.

ADIUTORES:

Auditor: Ioannes Carolus Vanni IUD (!)
Cancellarius: Adalbertus Skwarczyński.
Vicecancellarius: Stephanus Skwarczyński.

NUNTIUS EXTRAORDINARIUS: **HANNIBAL ALBANI**,
a. 1710 ad regem Poloniae Dresdam missus (Wierzbowski SL 64).

Bibliogr.: Guarnacci II 293-295; *Cardinalium imagines* II 101; Moroni LXVIII 297; Fabisz 289-291; Wierzbowski SL 64; Kartunnen NAP 78, 93; Ziekursch 128-135; *Repertorium* I 385; Ritzler-Sefrin HC V 30, 374.

Ed.contemporaneorum: *Las instrucciones de la nunciatura de Barcelona (1710-1713)*, ed. J. Marques, "Antologia Annua", 24-25 (1977-1978) 681-802.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS XI ALBANI	FABRICIUS PAULUCCI	HANNIBAL ALBANI (a b a. 1712)	AUGUSTUS II ELECTOR SAXONIAE

TOMUS XLIII

BENEDICTUS ODESCALCHI-ERBA, aepus Thessalonicensis (1712-1713)

Abnepos Innocentii papae XI; Livii Odescalchi, thronum regni Poloniae a. 1697 appetentis, ex sorore nepos; natus Mediolani 7 VIII 1679; 23 II 1700 iuris utr. doctor in universitate studiorum Papiensi promotus; Utr. Signaturae in Curia Romana referendarius; vicelegatus Bononiae et Ferrariae; 18 X 1711 sacerdotio auctus; 5 X 1712 aepus tit. Thessalonicensis; 5 X 1712 promotus ad ecclesiam Mediolanensem; 30 I 1713 SRE cardinalis. S.Caroli Borromaei in regenda archidioecesi imitator indefessus. Obiit Mediolani 13 XII 1740; sepultus ibidem in ecclesia cathedrali.

Designatus: paulo ante 12 X 1711 (AV, Nunz.Pol. 220 f. 351r).
Instructio: 20 II 1712 (AV, Nunz.Pol. 220 f. 337r-350v).
Credentiales: 26 I 1712 (AV, Eplae ad Principes 88 f. 105r).
Facultates: 25 I 1712 (AV, Sec.Brev. 2313 f. 1r-22v).
Relatio finalis: successori, 2 XII 1713 (cfr.AV, Nunz.Pol. 138 f. 687r).
Venit (Varsaviam): 22 IV 1712 (AV, Nunz.Pol. 137 f. 183r).
Discessit (Częstochovia): 6 XII 1713 (AV, Nunz.Pol. 138 f. 689r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 137 f. 127r-132v, 183r-813v (or. O ad SS: 26 III - 28 XII 1712).
" " 138 f. 4r-694v (or. et avvisi O ad SS: 4 I - 11 XII 1713).
" " 143 f. 222r-246v (decifr. O ad SS: 6 VII 1712 - 17 XI 1713).
" " " f. 517v-523r (reg cifr. SS ad O: 11 VI 1712 - 9 IX 1713).
" " 201 f. 33r-40v (min. SS ad O: 11 VI 1712 - 9 IX 1713).
" " 220 f. 336r-398r (reg. SS ad O: 12 X 1711 - 31 XII 1712).
" " 372 s.f. (or. et decifr. O ad SS: 1713 s.o.c.).
" " Add. 7 fasc. I s.f. (elenchus eplarum perditarum O ad SS).
" Arch.Nunz.Vars. 184 ff. 184 (reg. actorum gratiae O: 1712).
" F.Albani 195 f. 256r-321v (or., reg. SS ad O et O ad SS: 31 I - 13 IX 1713).
APF, SOCG 583-590 passim (or. S ad CPF: 1712-1713).
" Istruzioni div., ms. B f. 137r-165v (reg. CPF ad O: 6 II - 31 XII 1712).
" SC, Moscovia-Pol.-Ruteni 3 f. 205r-400v passim, 521r (or. S ad CPF: 27 II 1708-9 IV 1712).
" Litterae 101-102 passim (reg. CPF ad O: 1712-1713).
Warszawa, AGAD, AN, olim 87 ff. 211(reg. act. S: 1712-1713) combustum.
" " " " 89 ff. 293 (" 1713) "

Editiones: Theiner MHR 456-465; Theiner VMPL IV/1 p. 68-80; Welykyj LPF III 61-82 passim; Šeptyckyj V 211-262 passim.

ADIUTORES:

Auditor: Ioannes Carolus Vanni IUD.
Cancellarius: Adalbertus Skwarczyński.
Vicecancellarius: Stephanus Skwarczyński.

Bibliogr.: Guarnacci II 253-256; I.A. Saxius (Sassi), *Archiepiscoporum Mediolanensium series historico-chronologica*, T. 3, Mediolani 1755 p. 1184-1200; *Cardinalium imagines* I 44; Fabisz 291; Wierzbowski SL 65; Kartunnen NAP 93; *Repertorium* I 385; Ritzler-Sefrin HC V 29, 263, 376; E. Cazzani, *Vescovi e arcivescovi di Milano*, Milano 1955, p. 267-270.

Ed.contemporaneorum: *Las instrucciones* (ut in XLII).

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS XI ALBANI	FABRICIUS PAULUCCI	HANNIBAL ALBANI	AUGUSTUS II
(† 19 III 1721)	(ad 19 III 1721)		ELECTOR SAXONIAE
INNOCENTIUS XIII CONTI	GEORGIUS SPINOLA		
(el. 8 V 1721)	(a 8 V 1721)		

TOMUS XLIV

HIERONYMUS GRIMALDI, aepus Edessensis (1713-1721)

Natus Ianuae 15 XI 1674 in familia patricia Ianuensi; 26 VI 1705 doctoratum in utr. iure Avenione assecutus est; 1706-1712 internuntius Bruxellis; 7 IV 1709 sacerdotio auctus; 5 X 1712 aepus tit. Edessensis; 21 VI 1720 visitator generalis Armeniorum et 22 VI 1720 Ruthenorum unitorum in regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae; 1720-1730 nuntius apud imperatorem (designatus 15 XI 1720); 2 X 1730 SRE cardinalis; 1730-1733 legatus Bononiae. Obiit 18 XI 1733 navigando versus Ianuam, ibique sepultus in ecclesia gentilicia S. Philippi Neri.

Designatus: ante 5 X 1712 (AV, Sec.Brev. 2337 f. 1r).
Instructio: oretenus facta ab antecessore, 2 XII 1713 (AV, Nunz.Pol. 138 f. 687r).
Credentiales: 30 XII 1712 (AV, Eplae ad Principes 89 f. 35r-v).
Facultates: 20 XII 1712 (AV, Sec.Brev. 2337 f. 1r-24v).
Relatio finalis: deest.
Venit (Częstochoviam): 1 XII 1713 (AV, Nunz.Pol. 138 f. 681v).
Discessit (ex Wieruszów): 2 IX 1721 (AV, Nunz.Pol. 150 f. 213r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 138 f. 670r-735v (or. G ad SS: 20 XI - 27 XII 1713).
" " 139 ff. 624 (or. G ad SS: 3 I - 26 XII 1714).
" " 140 ff. 747 (or. G ad SS: 2 I - 25 XII 1715).
" " 143 f. 248r-492r (decifr. G ad SS: 3 I 1714 - 27 XI 1720).
" " " f. 523v-570r (reg. cifr. SS ad G: 21 IV 1714 - 30 XII 1720).
" " 144 ff. 619 (or. G ad SS: 1 I - 24 VI 1716).
" " 145 ff. 727 (or. G ad SS: 1 VII - 30 XII 1716).
" " 146 ff. 646 (or. G ad SS: 6 I - 25 XII 1717).
" " 147 ff. 464 (or. G ad SS: 1 I - 28 XII 1718).
" " 148 ff. 422 (or. G ad SS: 4 I - 27 XII 1719).
" " 149 ff. 530 (or. G ad SS: 3 I 1720 - 12 II 1721).
" " 150 f. 5r-216v (or. G ad S. Collegium et SS: 30 IV - 21 IX 1721).
" " 201 f. 41r-93v (min. SS ad G: 16 I 1714 - 9 V 1716).
" " 221 f. 3r-6v (reg. SS ad G: 10 V - 5 VIII 1721).
" " 372 s.f. (or. G ad SS: 1716-1720, s.o.c., cum additamentis).
" " Add. 1, fasc.1 f. 232r-240v (min. SS ad SS: 1711, s.o.c.).
" " Add. 7 fasc. III/2 s.f. (min. SS ad S: 1708-1709, s.o.c.).
" F.Albani 196 f. 163r-190v (or. et cop. G et SS: 3 X 1714 - 4 VI 1715).

AV, AC, Proc.Consist. 104 f. 25r-427r passim (proc. inf. 3 eporum: 1714-15).
" " " 105 f. 368r-562r " " 2 eporum: 1715-16).
" " " 106 f. 87r-422r " " 3 eporum: 1716).
" " " 107 f. 50r-210r " " 3 eporum: 1717-18).
" " " 108 f. 88r-350v " " 4 eporum: 1718-19).
" " " 109 f. 1r-390v " " 3 eporum: 1721).
APF, SC, Mosc.-Pol.-Ruteni 3 f.481r-498v (or. G ad CPF: 14 II - 5 XII 1714).
" " " 4 f. 19r-210v (or. G ad CPF: 17 I 9 IX 1720).
" Litterae 103-109 passim (reg. CPF ad G: 1714-1720).
Warszawa, AGAD, AN, olim 90 ff. 483(reg. act. G: 1713-1714) combustum.
" " " " 91 ff. 565 (" 1715-1716) "
" " " " 92 ff. 441 (" 1716) "
" " " " 93 ff. 442 (" 1717-1718) "
" " " " 94 ff. 386 (" 1718-1719) "
" " " " 95 ff. 414 (" 1719) "
" " " " 96 ff. 435 (" 1720-1721) "
" " " " 97 ff. 101 (" 1721-1722?) "

Editiones: Turgenev II 306-308 (excerpta); Theiner MHR 466-540 passim; Theiner VMPL IV/1 p. 81-86, 91-95; Welykyj LPF III 83-178 passim; Welykyj EM IV 74-75, 172-174; Welykyj LE V 176-178, 182; Šeptyckyj V 275-305 passim et 340-345.

ADIUTORES:

Auditores:	Nicolaus Guarini (1714-1716).
	Antonius Maria Merenda IUD, protonotarius apostolicus (1717-1721).
Cancellarius:	Adalbertus Skwarczyński.
Vicecancellarius:	Stephanus Skwarczyński.
Secretarii:	Raymundus Accaramboni, protonotarius apostolicus (1714-1716).
	Iacobus Bussi (1716-1721).
Notarius:	Ioannes Loga.

Bibliogr.: Guarnacci II 611-614; *Cardinalium imagines* II 151; Moroni XXXIII 32-33; H. Laemmer, *In decreta Concilii Ruthenorum Zamoscensis animadversiones theologico-canonicae*, Friburgi Br. 1865; Bartoszewicz EPO X 718-720; Fabisz 291-302; Wierzbowski SL 65; Ziekursch 246-280; Kartunnen NAP 93, 108; Katterbach 270; Ritzler-Sefrin HC V 191, VI 5; J. Bilanych, *Synodus Zamostiana an. 1720*, Romae 1960; R. Aubert DHGE XXII 249-250.

Ed.contemporaneorum: NF 12: *Correspondance de Vincenzo Santini, internonce aux Pays-Bas (1713-1721)*, ed. J. Thielens, Bruxelles-Rome 1969.

pontifices	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS XI ALBANI († 19 III 1721)	FABRICIUS PAULUCCI (ad 19 III 1721)	HANNIBAL ALBANI	AUGUSTUS II ELECTOR SAXONIAE
INNOCENTIUS XIII CONTI (el. 8 V 1721)	GEORGIUS SPINOLA (a 8 V 1721)		

TOMUS XLV

HIERONYMUS ARCHINTO, aepus Tharsensis (1720-1721)

Natus Mediolani 8 VI 1672; utr. iuri studuit primum Papiae, deinde Ingolstadii, ubi etiam doctoratum adeptus est; 1696 abbas commendatarius monasterii S. Mariae in Vico, dioecesis Comensis; Romae factus est praelatus domesticus Clementis XI et deinde vicelegatus Romandiolae ac Utr. Signaturae referendarius; 1X 1710 aepus tit. Tharsensis; m.Martio 1711 nuntius Florentiae; 1 XII 1711 nuntius Coloniae Agrippinae (usque ad 1721). Obiit Varsaviae 1 X 1721 phtisi consumptus; sepultus ibidem in ecclesia Clericorum Regularium Theatinorum.

Designatus: 21 XI 1720 (AV, Sec.Brev. 2501 f. 17r);
confirmatus: 21 V 1721 (AV, Sec.Brev. 2553 f. 293r).
Instructio: verbalis a praedecessore: 1 IX 1721 (AV, Nunz.Pol. 150 f. 167r).
Credentiales: 26 XI 1720 (AV, Eplae ad Principes 94A f. 363r-v).
Facultates: 21 V 1721 (AV, Sec.Brev. 2553 f. 293r-316v).
Relatio finalis: non fuit exarata.
Venit (Dresdam): 9 VIII 1721 (AV, Nunz.Pol. 150 f. 181r),
in Wieruszów: paulo ante 1 IX 1721 (ibidem f. 234r).
Obiit Varsaviae: 1 X 1721 (AV, Nunz.Pol. 150 f. 234r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
AV, Nunz.Pol. 150 f. 123r-219v passim (or. A ad SS: 8 VII - 24 IX 1721).
" " 221 f. 7r-11r (reg. SS ad A: 12 VII - 18 X 1721).
APF, Litterae 110 passim (CPF ad A: 1721).

Editiones: Welykyj LPF III 183-184.

ADIUTORES:

Auditor:	Ludovicus Favini IUD.
Cancellarius:	Adalbertus Skwarczyński.
Vicecancellarius:	Stephanus Skwarczyński.
Nepos:	Albericus Archinto (cfr. Tab. XLIX).

INTERNUNTIUS: LUDOVICUS FAVINI (1 X 1721 - 8 III 1722), cfr. eius or. ad SS in AV, Nunz.Pol. 150 f. 221r-263v et 151 f. 5r-124v passim; responsa SSad F in Nunz.Pol. 221 f. 11r-27r.

Bibliogr.: Bartoszewicz EPO II 103; Fabisz 302; Wierzbowski SL 65; Kartunnen NAP 108; E. Forte, *Archintea laus,* Milano 1932 p. 168-170; Ritzler-Sefrin HC V 370; E. Gencarelli DBI III 765.

Ed.contemporaneorum: NF 12 (ut in Tab. XLIV).

pontifices	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
INNOCENTIUS XIII CONTI (†7 III 1724)	GEORGIUS SPINOLA (ad 7 III 1724)	HANNIBAL ALBANI	AUGUSTUS II ELECTOR SAXONIAE
BENEDICTUS XIII ORSINI (el. 29 V 1724)	FABRICIUS PAULUCCI (a 29 V 1724, † 12 VI 1726)		
	NICOLAUS LERCARI (a 12 VI 1726)		

TOMUS XLVI

VINCENTIUS SANTINI, aepus Trapezuntinus (1721-1728)

Natus Lucae ibique 11 III 1676 baptisatus; iuris utr. doctor in universitate studiorum Romana (Sapientia) promotus; 1706 commissarius pontificius Civitatis Veteris; 1713-1721 internuntius Bruxellis; 28 V 1721 aepus tit. Trapezuntinus; 4 VI 1721 nuntius "ad Tractum Rheni" Coloniae Agrippinae; 31 VII 1722 visitator generalis Armeniorum et 3 VIII 1722 Ruthenorum unitorum in regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae. Obiit Varsaviae 5 VII 1728; sepultus ibidem in capella domus clericorum regularium Theatinorum.

Designatus: paulo post 25 X 1721 (AV, Nunz.Pol. 221 f. 11r).
Instructiones: 14 III 1722 (AV, Nunz.Pol. 221 f. 20r-22v); altera: 23 I 1723 (Roma, Bibl.Corsiniana 1186 f. 11r-25r).
Credentiales: 14 XI 1721 (AV, Eplae ad Principes 95 f. 123r-v).
Facultates: 19 XI 1721 (AV, Sec.Brev. 2564 f. 1r-23v).
Relatio finalis: non fuit exarata.
Venit (Varsaviam): 8 III 1722 (AV, Nunz.Pol. 151 f. 35r).
Obiit Varsaviae: 5 VII 1728 (cfr. descriptionem eius mortis, Theiner VMPL IV/1 p. 102).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 151 f. 15r-420v (or. S ad SS: 9 II - 30 XII 1722).
" " 152 ff. 409 (or. S ad SS: 6 I - 29 XII 1723).
" " 153 f. 12r-121v (decifr. S ad SS: 9 II 1722 - 22 III 1724).
" " 154 ff. 238 (or. S ad SS: 9 V - 27 XII 1724).
" " 155 ff. 447 (or. S ad SS: 3 I - 26 XII 1725).
" " 156 ff. 399 (or. S ad SS: 2 I - 25 XII 1726).
" " 157 ff. 633 (or. S et adiutorum ad SS: 1 I 1627 - 7 VII 1728).
" " 160 f. 4r-290v (decifr. S ad SS: 16 VIII 1724 - 16 VI 1728).
" " " f. 293r-337r (reg.cifr. SS ad S: 5 VIII 1724 - 10 VII 1728).
" " 162 f. 13r-45v (reg.cifr. SS ad S: 18 X 1721 - 15 I 1724).
" " 221 f. 14r-v, 17r-234v (reg. SS ad S: 3 I 1722 - 24 VII 1728).
" " 372 s.f. (or. S ad SS: I - XII 1724 et 18 VI 1725 - 30 VI 1728).
" " 386 s.f. (min. et instructio ad S ex a. 1727).
" " 394 fasc.1 s.f. (scripta ad querelas iurisdictionales spectantes).
" F.Garampi 150 fasc. K (informatio de querelis iurisdictionalibus).

AV, AC, Proc.Consist. 110 f. 417r-894r passim (proc.inf. 5 eporum: 1722-24).
" " " 111 f. 25r-635v passim (proc. inf. 5 eporum: 1723-1725).
" " " 112 f. 70r-80r, 252r-263v (" 2 eporum: 1724,1726).
" " " 113 f. 679r-689r (proc. inf. 1 epi: 1725).
" " " 114 f. 311r-319v, 340r-349v (proc. inf. 2 eporum: 1728).
APF, SC, Moscovia-Pol.-Ruteni 4 f. 405r-611v passim (or S ad CPF: 6 I 1723 - 23 IV 1725).
" " " 5 f. 26r-164r passim (or. S ad CPF: 6 III 1726 - 28 IV 1728).
" Litterae 112-114, 117-119, 121, 123, 126 passim (reg. CPF ad S: 1722 -1728).
Coll. quaedam privata, fasc. s.f. (min. cifr. SS ad S: 5 VIII 1724 - 13 V 1727).
Warszawa, AGAD, AN, olim 98 ff. 400 (reg.act. S: 1722-1723) combustum.
" " " " 99 ff. 494 (" 1723-1724) "
" " " " 100 ff. 404 (" 1724-1725) "
" " " " 101 ff. 438 (" 1725) "
" " " " 102 ff. 393 (" 1726-1727) "
" " " " 103 ff. 478 (" 1727-1728) "
" " " " 165 ff. 295 (reg.act.gratiae 1722-1728) "

Editiones: *Epistola Nuntii Apostolici ad amicum,* Varsaviae 1726; Theiner MHR 541-556 passim; Theiner VMPL IV/1 p. 96-102; Welykyj LPF III 188-314 passim; Welykyj EM IV 127-129, 176-177; Welykyj LB I 282-286, 300-303; Šeptyckyj V 348-421 passim; Welykyj LE V 195-198. Cfr. App. N. 24.

ADIUTORES:

Auditor: Iosephus Palma IUD; eius eplae ad SS in AV, Nunz.Pol. 157.
Procancellarius: Stephanus Skwarczyński.
Secretarius: Thomas Nattoli; eius eplae ad SS in AV, Nunz.Pol. 157.
Mgr Camerae: Philippus Giovagnoli Florentinus.

Bibliogr.: J. Bartoszewicz, *Ksiądz Wincenty Santino, nuncyusz w Polsce 1722-1728*, "Biblioteka Warszawska" 62 (1855), T. 4 p. 389-411; Idem, *Szkice z czasów saskich*, T. 1, Kraków 1880, p. 292-293; Fabisz 302-304; Bartoszewicz EPO XXII 925-929; Wierzbowski SL 65; Kartunnen NAP 108; M. Loret, *Życie polskie w Rzymie w XVIII w.*, Rzym 1934 p. 43-46; Ritzler-Sefrin HC V 386; J. Thielens, introductio ad NF 12 (ut in XLIV).

pontifices	*a secretis status*	*protector R.P.*	*reges Poloniae*
BENEDICTUS XIII ORSINI	NICOLAUS LERCARI	HANNIBAL	AUGUSTUS II
(† 21 II 1730)	(ad 21 II 1730)	ALBANI	(† 1 II 1733)
CLEMENS XII CORSINI	ANTONIUS BANCHIERI		STANISLAUS LESZCZYŃSKI
(el. 12 VII 1730)	(12 VII 1730 - 16 XI 1733)		(el. 12 IX 1733, abdic. 26 I 1735)
	IOSEPHUS FIRRAO		AUGUSTUS III
	(a 16 XI 1733)		(el. 5 X 1733)

TOMUS XLVII

CAMILLUS PAULUCCI-MERLINI, aepus Iconiensis (1728-1738)

Card. Fabricii Paulucci ex sorore nepos; natus in civitate Foroliviensi 9 XII 1692; iuris utr. doctor 4 XI 1718 in universitate studiorum Romana ("Sapientia") promotus; 23 XII 1719 sacerdotio auctus; canonicus basilicae S. Ioannis de Urbe et Utr. Signaturae referendarius necnon vicarius generalis card. Fabricii Paulucci pro dioec. Portuensi; 26 VI 1724 aepus tit. Iconiensis (consecratus 2 VII 1724); 20 V 1738 nuntius apud imperatorem; 9 IX 1743 SRE cardinalis; 19 IX 1746 legatus Ferrariae; 1 II 1751 camerarius S. Collegii. Obiit Romae 11 VI 1763; sepultus in ecclesia S. Marcelli "al Corso".

Designatus:
nuntius extraordinarius : 7 VII 1727 (AV, Nunz.Pol. 221 f. 242rv, 255r).
nuntius ordinarius: 31 VII 1728 (ibidem f. 273v, 276r).

Instructiones: 4, 14 IX 1727 (AV, Nunz.Pol. 386 s.f.; Nunz.Pol. 221 f. 238r-253r).

Credentiales: pro extraord.: 7 VII 1727 (AV, Nunz.Pol. 221 f. 245r-v, 156r); pro ordinario: 31 VII 1728 (ibidem, f. 274r).

Facultates: 2 VIII 1728 (AV, Sec.Brev. 2711 f. 21r-40v).

Relatio finalis: in scriptis ad informationem successoris, 12 IV 1738 (cfr. AV, Nunz.Pol. 228 f. 323v; estne idem ac instructio Serbelloni?, cfr. Tab. XLVIII).

Venit (Dresdam): 23 XII 1727, Częstochoviam 30 VI 1728, Varsaviam 9 VII 1728 (AV, Nunz.Pol. 158 f. 29r, 190r, 192r).

Discessit (Dresda): 26 V 1738 (AV, Nunz.Pol. 169 f. 141v).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 158 ff. 425 (or. et conf. P ad SS: 30 IX 1727 - 29 XII 1728).
" " 159 ff. 485 (or. et conf. P ad SS: 29 I 1729 - 25 I 1730).
" " 161 f. 4r-342v (decifr. P ad SS: 29 XII 1727 - 11 XII 1728).
" " " f. 350r-406r (min. SS ad P: 1 I 1729 - 11 II 1730).
" " 163 ff. 672 (or. et conf. P ad SS: 21 VI 1730 - 26 XII 1731).
" " 164 ff. 615 (or. et conf. P ad SS: 3 I - 30 XII 1732).
" " 165 ff. 713 (or. P et Giannini ad SS: 6 I 1733 - 29 XII 1734).
" " 166 ff. 396 (or. et conf. P ad SS: 1 I - 31 XII 1735).

AV, Nunz.Pol. 167 ff. 496 (or. et conf. P ad SS: 4 I - 27 XII 1736).
" " 167A ff. 400 ("Diario di negoziati in Polonia": 1 II 1733 - 27 XII 1736).
" " 168 ff. 594 (or. P et Giannini ad SS: 2 I - 30 XII 1737).
" " 169 f. 3r-405v (or. et avvisi P et Giannini ad SS: 6 I - 12 XI 1738).
" " 221 f. 237r-336r (reg. SS ad P: 7 VII 1727 - 18 II 1730).
" " 222 ff. 866 (or. SS ad P: 8 X 1727 - 30 XII 1730).
" " 223 ff. 748 (or. SS ad P: 6 I 1731 - 27 XII 1732).
" " 224 ff. 662 (or. SS ad P: 3 I 1733 - 24 XII 1735).
" " 225 ff. 605 (or. SS ad P: 6 I 1736 - 28 XII 1737).
" " 226 f. 1r-137v (or. SS ad P: 4 I - 10 V 1738).
" " 227 f. 3r-325r (reg. cifr. SS ad P et Giannini: 2 IX 1730-18 X 1738).
" " 228 f. 1r-33v (reg. SS ad P et Giannini: 15 VII 1730-8 XI 1738).
" " 244 ff. 532 (reg., min.cifr. P ad SS: 29 XII 1727 - 25 XII 1734).
" " 245 ff. 617 (min. cifr. P ad SS: 1 I 1735 - 27 XII 1738).
" " 246 ff. 764 (decifr. P ad SS: 8 II 1730 - 31 XII 1733).
" " 247 ff. 542 (decifr. P ad SS: 7 I 1734 - 31 XII 1735).
" " 248 ff. 543 (decifr.P et or.Giannini ad SS: 6 IV 1734-25 V 1735).
" " 249 ff. 477 (" " " 1 VI 1735-14 VIII 1737).
" " 250 f. 5r-573v (decifr. et conf. P ad SS: 6 I 1736 - 26 V 1738).
" " 251 ff. 244 (reg. P ad SS: 15 X 1727 - 26 XII 1731).
" " 252 ff. 329 (reg. P ad SS: 2 I 1732 - 26 V 1738).
" " 394 fasc. s.f. (responsio S accusatoribus eius: 1727).
" " Add. 7, fasc. I s.f. (min. SS ad P et decifr. P ad SS: 1730-1732).
" " Add. 8 s.f. (scripta electionem regis spectantia: 1733-1734).
" " Add. 9, fasc. I s.f. (" " " : 1734-1737).
" " " " fasc. II s.f. (or. P ad D. Passionei: 30 I - 25 XII 1734).
" " Add. 10, fasc. I s.f. (min. SS ad P et Giannini: 1736-1738).
" " Add. 22, fasc. II, partim s.f. (min. SS ad P: 1731-1732)
" Nunz.Germania 527 f. 1r-233v (or. P ad D. Passionei: 1 I - 31 XII 1735).
" AC, Proc.Consist. 115 f. 226r-603r passim (proc. inf. 5 eporum: 1728-29).
" " " 116 f. 116r-804r " " 3 eporum: 1730).
" " " 117 f. 275r-286v (proc. inf. 1 epi: 1730).
" " " 118 f. 136r-292r passim (proc. inf. 4 eporum: 1731-32).
" " " 119 f. 53r-495r " " 7 eporum: 1732-33).
" " " 122 f. 99r-352r " " 5 eporum: 1736).
" " " 123 f. 49r-485v " " 5 eporum: 1736-37).
APF, SOCG 674- 697 passim (singuli or. P ad CPF: 1732-1738).
" SC, Mos.-Pol.-Ruteni 5 f. 177r-543v passim (or. et cop. P ad CPF: 4 XI 1728 - 16 VI 1733).
" " " 6 f. 111r-222v passim (or. et cop. P et Giannini ad CPF: 10 IX 1735 - 11 VI 1738).
" Litterae 128-148 passim (reg. CPF ad P: 1728-1738).
Roma, Bibl.Corsiniana 1186 ff. 468 (or. P ad N. Corsini et alia scripta: 17 II 1733 - 9 V 1736).
Coll. quaedam privata, cod. s.f. (reg. P ad div.: 9 X 1728 - 23 XII 1737).
" " " cod. s.f. (reg. P ad SS: 28 IX - 2 X 1737).
" " " cod. pp. 279 (reg. P ad Polonos: 4 I - 27 XII 1731).
" " " cod. pp. 354 (" " 2 I - 31 XII 1732).
" " " fasc. s.f. (or., cifr., decifr. SS ad P: 1 VI - 8 XII 1736).
" " " fasc. s.f. (scripta P ad nuntiaturam Poloniae spectantia).
Warszawa, AGAD, AN, olim 104 ff. 514 (reg. act. P: 1728-1729) combustum.
" " " " 105 ff. 345 (" 1730-1731) "
" " " " 106 ff. 319 (" 1731-1732) "
" " " " 107 ff. 370 (" 1732-1733) "
" " " " 108 ff. 283 (" 1733-1734) "

Warszawa, AGAD, AN, olim 109 ff. 526 (reg. act. P: 1734-1737) combustum.
" " " " 109A ff. 133 ("Acta commissionum trinarum in Confraternitate Stauropigiana Leopoliensi ritus Graeco-Rutheni uniti": 1732-33),comb.
" " " " 110 ff. 327 (reg. act. P: 1737-1738) "
" " " " 166 ff. 582 (reg.act. gratiae P: 1728-1738) "

Editiones: *Concordatum initum et Apostolica Constitutione confirmatum inter SS.mum D.num Nostrum Clementem XII Sanctamque Sedem et Sacram Maiestatem Augusti III Poloniae regis Serenissimamque Rempublicam Poloniae super Monasteriis eiusdem Regni,* s.l.d. (exemplar in AV, Arch.Nunz.Vars. 93 f. 11r-26v; textus Italico idiomate impressi inveniuntur in AV, Nunz.Pol. Add. 5, fasc. 5); Camillus Paulutius, *Copia litterarum ad Serenissimum Poloniae Regem scriptarum..., Varsaviae die 3 Decembris A.D. 1733,* s.l.d.; Theiner VMPL IV/1 p. 103-129; Welykyj LPF III 316-337, IV 5-71 passim; Welykyj EM IV 157-170, 190-200; Šeptyckyj VI 1-78 passim.

ADIUTORES:

Auditor: Petrus Franciscus Giannini IUD, Foroliviensis, protonotarius apostolicus. Cfr. eius or. et decifr. ad SS in AV, Nunz. Pol. 249 ff. 477 (1 VI 1735 - 14 VIII 1737); or. SS ad eum Toleti, Arch.Capitular, C.111, N. 1-2; proc. inf. 4 eporum ab eo producti in AV, AC, Proc.Consist. 123 f. 555r-600r et 124 f. 64r-79v, 774r-786v (alia una cum P, vide supra).
Cancellarii: Adalbertus Skwarczyński (ad 1737), Stephanus Skwarczyński (a 1737).
Vicecancellarii: Stephanus Skwarczyński (ad 1737), Petrus Jastrzębski (nominatus 13 II 1737).
Mgr Domus: Philippus Cavallini.

INTERNUNTIUS: PETRUS FRANCISCUS GIANNINI (4 IV-12 XI 1738). Cfr. eius eplas (ut supra) et AV, Nunz.Pol. 250 f. 575r-635v (or. et decifr. 2 VII - 5 XI 1738); ed. Welykyj LPF IV 75,79; Šeptyckyj 80-86. Acta olim in Warszawa, AGAD, AN 111 ff. 116 (combusta).

Bibliogr.: Fabisz 305-308; Wierzbowski SL 65; Kartunnen NAP 108, 123; F. Paulucci de' Calboli Ginnasi, *Cenni biografici dei cardinali Paulucci de' Calboli,* Forlì 1926, p. 231-298; J. Ostrowski, *La commende en Pologne et le concordat de Wschowa en 1737,* in: *La Pologne en VIII Congrès International des Sciences Historiques,* T. 2, Warszawa 1933, p. 175-193; M. *Loret, Życie polskie w Rzymie w XVIII w.,* Rzym 1934, p. 46-59; *Repertorium* II 264; Ritzler-Sefrin HC V 226, VI 12.

Ed.contemporaneorum: *Die Relation des Kölner Nuntius Gaetano de' Cavallieri von 1732,* [herausg.] von H. Raab, RQ 58 (1963) 71-88; *Die Instruktion für den Kölner Nuntius Jacopo Oddi [1732]* , [herausg.] von H. Raab, RQ 62 (1967) 36-69.

pontifices	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS XII CORSINI	IOSEPH US FIRRAO	HANNIBAL	AUGUSTUS III
(† 6 II 1740)	(ad 6 II 1740)	ALBANI	ELECTOR
BENEDICTUS XIV LAMBERTINI	SILVIUS VALENTI GONZAGA		SAXONIAE
(el. 17 VIII 1740)	(a 17 VIII 1740)		

TOMUS XLVIII

FABRICIUS SERBELLONI, aepus Patracensis (1738-1746)

Natus Mediolani 4 XI 1695 in familia patricia; studiis incubuit in Collegio Clementino Romae, deinde in universitate Papiensi, ubi 19 VII 1718 utr. iuris doctoratum adeptus est; 27 VIII 1721 Utr. Signaturae referendarius; vicelegatus Ferrariae; 7 V 1726 inquisitor insulae Melitae; 1730 gubernator civitatis Lauretanae; 1 VII 1731 presbyteratu auctus; 6 VIII 1731 aepus tit. Patracensis; 1 IX 1731 nuntius apud magnum ducem Etruriae; 5 II 1735 nuntius "ad tractum Rheni" Coloniae Agrippinae; 1 III 1746 nuntius apud imperatorem; 26 XI 1753 SRE cardinalis; 16 IX 1754 legatus Bononiae. Obiit Romae 7 XII 1775, sepultus in ecclesia S. Caroli "al Corso".

Designatus: 12 VII 1738 (AV, Nunz.Pol. 228 f. 330v).
Instructio: s.d. (AV, Nunz.Pol. Add.10, fasc. II s.f.).
Credentiales: 28 VII 1738 (ibidem, s.f.).
Facultates: 8 VIII 1738 (AV, Sec.Brev. 2926 f. 1r-21v).
Relatio finalis: deest.
Venit (Varsaviam): 7 XI 1738 (AV, Nunz.Pol. 169 f. 405r).
Discessit (Dresda): 15 IV 1746 (AV, Nunz.Pol. 259A s.f.).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 169 f. 353r-521v (or. S ad SS: 18 X - 31 XII 1738).
" " 170 ff. 650 (or. S ad SS: 4 I 1739 - 15 II 1740).
" " 228 f. 340r-391r (reg. SS ad S: 11 X 1738 - 29 I 1740).
" " 229 s.f. (or. SS ad S: 13 IX 1738 - 13 VIII 1740).
" " 230 s.f. (or. SS ad S: 6 VIII 1740 - 15 IV 1741).
" " 231 s.f. (or. SS ad S: 5 V 1740 - 5 III 1746).
" " 232 s.f. (or. CPF ad S: 30 V 1739 - 29 I 1746).
" " " " (or. Congr. S. Offitii ad S: 5 VIII 1741 - 18 VII 1744).
" " " " (or. div. cardinalium ad S: 17 III 1742 - 18 IX 1745).
" " " " (or. div. ad S: 27 II 1741 - 19 XI 1743).
" " 233 s.f. (min. cifr. SS ad S: 7 XI 1740 - 10 XII 1746).
" " 234 f. 1r-50r (reg. cifr. SS ad S: 5 XI 1740 - 12 III 1746).
" " " f. 116r-286v (decifr. S ad SS: 19 XII 1740 - 28 III 1746).
" " 235 f. 2r-225r (reg. SS ad S: 20 VIII 1740 - 28 IV 1746).
" " 250 f. 638r-647r (or., decifr. S ad SS: 4 III 173 - 15 VII 1740).
" " 253 ff. 457 (or. S ad SS: 22 II - 26 XII 1740).
" " 253A s.f. (conf. S ad SS: 30 V 1740 - 25 XII 1741).
" " 254 ff. 475 (or. S ad SS: 2 I - 25 XII 1741).

AV, Nunz.Pol. 254A f.2r-355v (or. et decifr. S ad SS: 2 XI 1740 - 24 V 1745).
" " 255 ff. 443 (or. S ad SS: 1 I - 31 XII 1742).
" " 255A s.f. (conf. S ad SS: 1 I 1742 - 30 XII 1743).
" " 256 ff. 400 (or. S ad SS: 7 I - 30 XII 1743).
" " 257 ff. 404 (or. S ad SS: 6 I - 26 XII 1744).
" " 257A s.f. (conf .S ad SS: 6 I 1744 - 17 I 1746).
" " 258 ff. 347 (or. S ad SS: 2 I - 29 XII 1745).
" " 259 ff. 282 (or. S et Salari ad SS: 3 I - 14 IX 1746).
" " 259A s.f. (or. S et Salari ad SS: 24 I - 11 IV 1746).
" " 358 ff. 343 (or. et cifr. SS ad S: 15 IV 1741 - 29 XII 1742).
" " 362 s.f. (min. S ad SS: 27 III 1741 - 28 III 1746).
" " " s.f. (reg. S ad SS: 12 XI 1738 - 21 III 1746).
" " " s.f. (reg. S ad div. Congregationes: 12 XI 1738 - 7 III 1746).
" " " s.f. (reg. S ad div.: 13 XI 1738 - 19 III 1746).
" " 374 ff. 485 (or. et cifr. S ad SS: 5 I 1743 - 23 IV 1746).
" " Add. 10, fasc. I(pars 2), II, s.f. (or. ad div. et acta S: 1740-44).
" Nunz.Germania 783 f.2r-28v (reg. cifr. C. Paulucci ad S: 11 IV 1741 - 6 IX 1742).
" " " " f.38r-54v (decifr. S ad C.Paulucci: 15 IV 1741 - VII 1742).
" AC, Proc.Consist. 125 f. 56r-762r passim (proc. inf. 8 eporum: 1738-39).
" " " 126 f. 255r-629r passim (proc. inf. 3 eporum: 1739-40).
" " " 127 f. 425r-437r (proc. inf. 1 epi: 1741).
" " " 128 f. 446r-455r, 497r-508r (proc. inf. 2 eporum: 1741).
" " " 129 f.146r-156v, 596r-605r (proc. inf. 2 eporum: 1741).
" " " 131 f. 2r-10r, 231r-249r (proc. inf. 2 eporum: 1743-44).
" " " 132 f. 705r-715r (proc. inf. 1 epi: 1744).
" " " 133 f. 256r-268v (proc. inf. 1 epi: 1746).
BV, Vat.Lat. 8684 passim (or. et cop. S ad SS et SS ad S: 1742-1743).
APF, SC, Mosc.-Pol.-Ruteni 6 f. 247r-707r passim (or. S ad CPF: 12 XI 1738 - 29 X 1744).
" " " 7 f. 10r-48v (or. S ad CPF: 2 I - 11 V 1745).
" Litterae 150-166 passim (reg. CPF ad S: 1738-1746).
Coll. quaedam privata, fasc. s.f. (or. S ad C. Paulucci: 21 VIII 1739 - 2 VII 1741).
Warszawa, AGAD, Arch.Radziwiłł V, n. 14166 (or. S ad div. Radziwiłł: 1738-1743).
" " AN, olim 112 ff. 344 (reg. acta S: 1738-1739) combustum.
" " " " 113 ff. 353 (reg. acta S: 1740) conservatum.
" " " " 114 ff. 404 (reg. acta S: 1741) combustum.
" " " " 115 ff. 389 (" 1742) "
" " " " 116 ff. 377 (" 1743) "
" " " " 117 ff. 392 (" 1744) "
" " " " 118 ff. 380 (" 1745) "
" " " " 119 ff. 549 (" 1738-1746) "
" " " " 119A ff. 284 " 1746-1747!) "

Editiones: Welykyj LPF IV 84-180 passim; Welykyj EM IV 202-216 passim; Šeptyckyj VI 87-166 passim; Welykyj LE V 345-346.

ADIUTORES:

Auditores: Petrus Franciscus Giannini (ad 1740),
Hieronymus Salari IUD, protonotarius apostolicus; cfr. eius eplas ad A. Załuski 1742-1743 (Warszawa, BN III 3223 f. 136-145 et 3224 f. 173-178); 11 processus inf. eporum ab eo producti inveniuntur in AV, AC, Proc.Consist. 126-133 (vide supra, una cum Serbelloni).
Ioannes Pennacchi (1744-1746), cfr. Roma, AS, F.Camerale

II, Nunziature 1, fasc. 2 f. 2r.
Cancellarius: Stephanus Skwarczyński.
Vicecancellarius: Petrus Jastrzębski.
Secretarius: Franciscus Wałęcki (1745-1746).
Mgri domus: Iulius Girami (1738).
Chrysogonus Salmi (1739-1746).
Socius: Carolus Coliati, protonotarius apostolicus.

INTERNUNTIUS: **HIERONYMUS SALARI** (20 IV - 14 IX 1746), cfr. eius eplas ad SS (una cum S, ut supra) et ad CFP (ed. Welykyj LPF IV 181-186).

Bibliogr.: Moroni LXIV 173; Fabisz 308-309; Wierzbowski SL 65; M. Skibiński, *Europa a Polska w dobie wojny o sukcesję austriacką w latach 1740-1745*, T. 1, Kraków 1913 p. 14-19; Kartunnen NAP 123, 138; *Repertorium* II 264; Ritzler-Sefrin HC VI 16, 330.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
BENEDICTUS XIV LAMBERTINI	SILVIUS VALENTI GONZAGA	HANNIBAL ALBANI († 21 X 1751)	AUGUSTUS III ELECTOR SAXONIAE
		IOANNES FRANCISCUS ALBANI (a 21 X 1751)	

TOMUS XLIX

ALBERICUS ARCHINTO, aepus Nicaenus (1746-1754)

Natus Mediolani 8 XI 1698; nepos Hieronymi Archinto, quem sequebatur in Galliam, Belgium et Poloniam; 1723 dr utr. iuris in universitate studiorum Papiensi promotus; 1724 Utr. Signaturae referendarius et vicelegatus Bononiae; 26 V 1736 sacerdotio auctus; 30 IX 1739 aepus tit. Nicaenus; 17 XI 1739 nuntius apud ducem Etruriae; 14 IX 1754 gubernator Urbis; 5 IV 1756 SRE cardinalis; 20 IX 1756 secretarius status (usque ad mortem) et vicecancellarius SRE; in agendis rebus publicis valde habilis. Obiit subitanea morte 30 IX 1758; sepultus in basilica S. Laurentii in Damaso.

Designatus: ante 1 III 1746 (vide facultates).
Instructio: 13 VIII 1746 (AV, Nunz.Pol. 234 f. 52r-54v).
Credentiales: 12 III 1746 (Theiner VMPL IV/1 p. 133).
Facultates: 1 III 1746 (AV, Sec.Brev. 3113 f. 36r-52v).
Relatio finalis: non invenitur (cfr. 3 X 1753: AV, Nunz.Pol. 266A s.f.).
Venit (Dresdam): 25 VIII 1746 (AV, Nunz.Pol. 259A s.f.), Varsaviam 14 IX 1746 (ibidem s.f.).
Discessit (Dresda): 25 VI 1754 (AV, Nunz.Pol. 266A s.f.).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 233 s.f. (min.cifr. SS ad A: 13 VIII 1746 - 22 X 1749, 22 XII 1753).
" " 234 f. 52r-101v (reg.cifr. SS ad A: " " ").
" " " f. 287r-434r (decifr. A ad SS: 21 IX 1746 - 25 VIII 1749).
" " 235 f. 226r-380v (reg. SS ad A: 14 V 1746 - 25 XII 1749).
" " 236 f. 1r-193r (reg. SS ad A: 3 I 1750 - 29 VI 1754).
" " 259A s.f. (or. A ad SS: 29 VIII 1746 - 25 XII 1747).
" " 260 ff. 412 (or. A ad SS: 13 VIII 1746 - 25 XII 1747).
" " 261 ff. 335 (or. A ad SS: 1 I - 30 XII 1748).
" " 261A s.f. (or. A ad SS: 1 I 1748 - 29 XII 1749).
" " 262 ff. 258 (or. A ad SS: 6 I - 29 XII 1749).
" " 263 ff. 264 (or. A ad SS: 5 I - 28 XII 1750).
" " 263A s.f. (conf. A ad SS: 5 I 1750 - 27 XII 1752).
" " 264 ff. 263 (or. A ad SS: 4 I - 27 XII 1751).
" " 265 ff. 311 (or. A ad SS: 3 I - 27 XII 1752).
" " 266 ff. 429 (or. A ad SS: 3 I 1753 - 24 VI 1754).
" " 266A s.f. (conf. A ad SS: 22 I 1753 - 24 VI 1754).
" " 363 ff. 357 (or. Buti ad A: 30 XI 1746 - 30 XII 1747).

AV, Nunz.Pol. 364 ff. 286 (or. Buti ad A: 3 I - 28 XII 1748).
" " 365 ff. 298 (or. Buti ad A: 1 I - 31 XII 1749).
" " 366 ff. 357 (or. Buti ad A: 3 I 1750 - 29 XII 1751).
" " 367 ff. 353 (or. Buti ad A: 1 I 1752 - 30 VI 1753).
" " 368 ff. 267 (or. Buti ad A: 4 VII 1753 - 12 VI 1754).
" " 369 ff. 260 (reg. A ad Buti: 14 XII 1746 - 19 VI 1754).
" " 370 ff. 540 (reg. A ad SS: 6 VIII 1746 - 24 VI 1754).
" " 375 ff. 210 (or. et cifr. SS ad A: 7 V - 31 XII 1746).
" " 376 ff. 548 (or. S ad SS: 7 I - 30 XII 1747).
" " 377 ff. 512 (or. et cifr. SS ad A: 7 I - 30 XII 1748).
" " 378 ff. 422 (or. et cifr. SS ad A: 4 I - 27 XII 1749).
" " 379 ff. 352 (or. et cifr. SS ad A: 3 I - 26 XII 1750).
" " 380 ff. 394 (or. et cifr. SS ad A: 2 I - 25 XII 1751).
" " 381 ff. 401 (or. et cifr. SS ad A: 1 I - 30 XII 1752).
" " 382 ff. 659 (or. et cifr. SS ad A: 6 I 1753 - 20 VII 1754).
" " 383 ff. 474 (or. CPF ad A: 5 III 1746 - 11 V 1754).
" " 390 ff. 324 (reg. A ad div.: 13 IX 1746 - 8 VI 1754).
" " 393 ff. 532 (scripta div. A: 1746-1754).
" " Add. 10, fasc. 3 s.f. (reg. SS ad A: 1749, 1754).
" " Add. 12, fasc. 7 s.f. (or. et cop. A ad SS: 22 I - 13 VIII 1753).
" AC, Proc.Consist. 135 f. 164r-172v (proc.inf. 1 epi: 1746).
" " " 136 f. 318r-358r (proc.inf. 2 eporum: 1748).
" " " 137 f. 156r-229v passim (proc. inf. 2 eporum: 1748).
" " " 138 f. 317r-328r (proc. inf. 1 epi: 1750).
" " " 140 f. 601r-612v (proc. inf. 1 epi: 1752).
" " " 141 f. 163r-389r passim (proc. inf. 2 eporum: 1752-53).
" " " 142 f. 74r-116r passim (proc. inf. 2 eporum: 1752-53).
" " " 146 f. 210r-221r (proc. inf. 1 epi: 1752).
APF, SC, Mosc.-Pol.-Ruteni 7 f. 70r-733v passim (or. S ad CPF: 27 II 1747-24 XII 1753 s.o.c.).
" " " 8 f. 4r-61v passim (or. A ad CPF: 7 I - 3 VI 1754).
" Litterae 166-183 passim (reg. CPF ad S: 1746-1754).
Warszawa, AGAD, AN, 120 ff. 489 (reg. act. A: 1746-1747) conservatum.
" " " 121 ff. 476 (" 1748-1749) conservatum.
" " " olim 122 ff. 469 " 1749-1750) combustum.
" " " " 123 ff. 658 " 1750-1751) "
" " " " 124 ff. 684 " 1751) "
" " " " 125 ff. 598 " 1752-1753) "
" " " " 125A ff. 707 " 1746-1754) "
" " " " 126 ff. 557 " 1753) "
" " " " 127 ff. 348 " 1754) "

Editiones: Welykyj LPF IV 187-292 passim; Welykyj EM IV 255-257, 272-274, 290, 293-294, V p. XVII-XXXV; Šeptyckyj VI 195-243 passim. Cfr. App. N. 27.

ADIUTORES:

Auditores: Hieronymus Salari (1746-1747).
Andreas Vincentius Buti IUD, protonotarius apostolicus, etiam gestor negotiorum nuntiaturae Varsaviae (1647-1654), cfr. supra, eius eplas ad A et *Decisio Tribunalis Nuntiaturae coram Andrea Butio in causa Varsaviensi matrimonii*, 25 Octobris Varsaviae 1749 (impr.). Cfr. proc. informativi eporum ab eo ex commissione producti, ut supra (una cum A).

Cancellarius: Stephanus Skwarczyński.
Vicecancellarius: Petrus Jastrzębski (cancellarius a 14 I 1754).
Secretarius: Nicolaus de Georgiis.
Mgr Domus: Nicolaus de Georgiis.

Bibliogr.: *Cardinalium imagines* III 58; Bartoszewicz EPO II 103; Fabisz 309-310; Wierzbowski SL 65; Kartunnen NAP 138, 153; F. Forte, *Archintea laus,* Milano 1932 p. 176-183; *Repertorium* II 264; Ritzler-Sefrin HC VI 18, 308; J. J. Winckelmann, *Lettere italiane*, ed. G. Zampa, Milano 1961; E. Gencarelli DBI, III 757-759.

pontifices	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
BENEDICTUS XIV	SILVIUS VALENTI GONZAGA	IOANNES FRANCISCUS	AUGUSTUS III
LAMBERTINI	(†28 VIII 1756)	ALBANI	ELECTOR
(†2 V 1758)	ALBERICUS ARCHINTO		SAXONIAE
CLEMENS XIII	(20 IX 1756 - 30 IX 1758)		
REZZONICO	LUDOVICUS MARIA TORRIGIANI		
(el. 6 VII 1758)	(a 31 IX 1758)		

TOMUS L

NICOLAUS SERRA, aepus Mitylenensis (1754-1760)

Natus Ianuae 17 XI 1708; studiis iurisprudentiae vacavit in universitate studiorum Romana, ubi 23 III 1730 dr in utr. iure promotus est; iam vicelegatus Urbini, dein gubernator Camerini, Anconae, Viterbii et Perusiae; 1743 clericus Camerae Apostolicae; 1751 "praeses viarum" Status Pontificii et Utr. Signaturae referendarius; 28 XII 1753 sacerdotio auctus; 14 I 1754 aepus tit. Mitylenensis in insula Lesbo in partibus infidelium (consecratus Romae 20 I 1754); 17 XI 1760 auditor generalis Camerae Apostolicae; 26 IX 1766 SRE cardinalis; 1 XII 1766 legatus Ferrariae. Obiit Ferrariae 14 XII 1767, ibique sepultus.

Designatus: ante 12 XI 1753 (AV, Nunz.Pol. 266A s.f.).
Instructio: a praedecessore in scriptis, post 3 X 1753 (non invenitur, cfr. AV, Nunz.Pol. 266A s.f).
Credentiales: 10 II 1754 (Theiner VMPL IV/1 p. 142).
Facultates: 9 II 1754 (AV, Sec.Brev. 3294 f. 33r-49v).
Relatio finalis: ante 5 VII 1760, desideratur (cfr. AV, Nunz.Pol. 384 f. 302r).
Venit (Dresdam): 15 VI 1754 (AV, Nunz.Pol. 267 f. 3r).
Discessit (Varsavia): 25 VI 1760 (AV, Nunz.Pol. Add. 11 fasc. s.f.).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 233 s.f. (min. cifr. SS ad S: 17 VIII 1754 - 2 IV 1757).
" " 234 f. 103r-110r (reg. cifr. SS ad S: 17 VIII 1754 - 2 IV 1757).
" " " f. 439r-488r (decifr. S ad SS: 29 VII 1754 - 4 V 1757).
" " 236 f. 194r-417v (reg. SS ad S: 6 VI 1754 - 29 IV 1758).
" " 237 f. 2r-125v (reg. SS ad S: 10 VII 1758 - 12 VII 1760).
" " 238 f. 1r-4v (reg. cifr. SS ad S: 28 IV 1759 - 3 V 1760).
" " 267 ff. 250 (or. S ad SS: 16 VI - 25 XII 1754).
" " 268 ff. 356 (or. S ad SS: 1 I - 29 XII 1755).
" " 269 ff. 303 (or. S ad SS: 5 I - 29 XII 1756).
" " 270 ff. 400 (or. S ad SS: 5 I 1757 - 10 V 1758).
" " 271 ff. 347 (or. S ad SS: 12 IV 1758 - 25 IV 1759).
" " 272 ff. 414 (or. S ad SS: 2 V 1759 - 27 VII 1760).
" " 277 f. 4r-19r (or. et decifr. S ad SS: 30 V 1759 - 4 VI 1760).
" " 384 f. 1r-311r (min. SS ad S: 10 VII 1758 - 19 VII 1760).
" " 395, fasc. III s.f. (scripta div. 1760).
" " Add. 11, fasc. s.f. (or. S ad SS: 18 II 1754 - 10 VI 1760 s.o.c.).

AV, Nunz.Pol. Add. 14, fasc "1758" s.f. (min. SS ad S: 7 I - 29 IV 1758).
" Arch.Nunz.Vars. 41("Ristretto di vari punti del carteggio di Mons. Serra": 1758-1759).
" Arch.Nunz.Vienna 145 f. 3r-20v (cop. facultatum: 9 II 1754).
" AC, Proc.Consist. 145 f. 57r-655v passim (proc.inf. 3 eporum: 1754-55).
" " " 148 f. 53r-254r " " 4 eporum: 1758-59).
" " " 149 f. 69r-614r " " 5 eporum: 1760).
APF, SC, Mosc.-Pol.-Ruteni 8 f. 78r-681v passim (or. S ad CPF: 30 X 1754-29 VIII 1759).
" Litterae 183-196 passim (reg. CPF ad S: 1754-1760).
Warszawa, AGAD, Arch.Radziwiłł, V, n. 14170 (or. S ad Radziwiłł: 1755-1760).
" " AN, olim 128 ff.314 (reg. act. S: 1754-1755) combustum.
" " " " 129 ff. 699 (" " 1755-1756) "
" " " " 130 ff. 527 (" " 1756-1757) "
" " " " 131 ff. 446 (" " 1757) "
" " " " 132 ff. 432 (" " 1758-1759) "
" " " " 133 ff. 470 (" " 1759-1760) "
" " " " 134 ff. 277 (" " 1760) "
" " " " 168 ff. 386 (reg.act. gratiae: 1754-1760)"

Editiones: *Iura decisionis S. Tribunalis Nuntiaturae in causa nullitatis matrimonii ex errore qualitatis personae,* Varsaviae 1757 (impr.); Theiner VMPL IV/1 p. 151-165; Welykyj LPF IV 295-337, V 7-26 passim; Welykyj EM IV 354-355, V 9-11, 20-23, 37-38.

ADIUTORES:

Auditores: Carolus Transoni (1754), cfr. Roma AS, F.Camerale II, Nunziature 1, fasc. 2 f. 2r.
Ioannes Evangelista Stefanini IUD (postea epus Civitatis Plebis).
Cancellarius: Petrus Jastrzębski.
Secretarius: Nicolaus Carozzo.

Bibliogr.: Moroni LXIV 186; Fabisz 310-311; Wierzbowski SL 65; A. Kraushar, *Frank i Frankiści polscy, 1726-1816. Monografia historyczna,* T. 1, Kraków 1895 p. 138-229 passim; Kartunnen NAP 153; Meysztowicz ANV 10-12; *Repertorium* II 265; Ritzler-Sefrin HC VI 24, 292.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*reges Poloniae*
CLEMENS XIII REZZONICO	LUDOVICUS MARIA TORRIGIANI	IOANNES FRANCISCUS ALBANI	AUGUSTUS III SAXO (†23 II 1763) STANISLAUS AUGUSTUS PONIATOWSKI (el. 7 IX 1764)

TOMUS LI

ANTONIUS EUGENIUS VISCONTI, aepus Ephesinus (1760-1767)

Natus Mediolani 17 VII 1713; studiis iurisprudentiae Papiae vacabat, ubi 19 XII 1737 utr. iuris dr promotus est; 1740 adscriptus Collegio Nobilium Iurisconsultorum Mediolanensium; 1742 Romae Utr. Signaturae referendarius et secretarius Congr. Indulgentiarum; 22 XII 1759 charactere sacerdotali insignitus; 28 I 1760 aepus tit. Ephesinus, consecratus a Clemente XIII 16 II 1760; 22 XI 1766 nuntius apud imperatorem (usque ad 1773); 17 VI 1771 SRE cardinalis in pectore reservatus (publicatus 19 IV 1773); 1774 regis Poloniae ad summum pontificatum candidatus; 20 III 1780 camerarius S. Collegii. Obiit Romae 4 III 1788; sepultus ibidem in ecclesia S. Crucis Hierosolymitanae.

Designatus: 8 X 1759 (AV, Nunz.Pol. Add. 11, fasc. s.f.).
Instructio: de religione in Curlandia (AV, Nunz.Pol. 237 f. 80r-97r) ipsi a Serra tradita (cfr. ibidem f. 124r).
Credentiales: 1 III 1760 (AV, Eplae ad Principes 138 f. 76v-78r).
Facultates: 22 II 1760 (AV, Sec.Brev. 3459 f. 23r-39r).
Relatio finalis: 24 IX 1766 (Theiner VMPL IV/2 p. 93-100).
Venit (Varsaviam): 20 VI 1760 (AV, Nunz.Pol. 273 f. 14r).
Discessit (Varsavia): paulo post 12 VIII 1767 (AV, Nunz.Pol. 280 f. 159r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 237 f. 124r-268v (reg. SS ad V: 12 VII 1760 - 25 XII 1762).
" " 238 f. 5r-160r (reg.cifr. SS ad V: 28 VI 1760 - 15 VIII 1767).
" " 239 f. 3r-307v (reg. SS ad V: 1 I 1763 - 15 VIII 1767).
" " 240 s.f. (min. SS ad V: 7 I 1764 - 19 XII 1767).
" " 273 ff. 509 (or. V ad SS: 5 IV 1760 - 30 XII 1761).
" " 274 ff. 406 (or. V ad SS: 6 I - 29 XII 1762).
" " 275 ff. 500 (or. V ad SS: 5 I 1763 - 25 XII 1765).
" " 276 ff. 323 (or. V ad SS: 1 I 1766 - 30 XII 1767).
" " 277 f.21r-470v (or. et decifr. V ad SS: 30 VII 1760-27 III 1765).
" " " f. 471r-507r (min. SS ad V: 22 X 1763 - 26 I 1765).
" " 278 ff. 363 (or. et decifr. V ad SS: 2 I 1765 - 31 XII 1766).
" " " " (min. SS ad V: 26 I - 14 XII 1765).
" " 280 f. 1r-161v (cifr., decifr. V ad SS: 7 I - 12 VIII 1767).
" " 373 s.f. (diarium V: 1763-1767).
" " 384 f. 292r, 307r-364v (min. SS ad V: 24 V - 27 XII 1760).

AV, Nunz.Pol. 385 ff. 332 (min. SS ad V: 3 I 1761 - 31 XII 1763).
" " 388 s.f. (min. V ad div.: 5 I 1760 - 5 VIII 1767).
" " 389 s.f. (min. V ad div. Congregationes: 13 VIII 1760 - 1767).
" " 395, fasc. III s.f. (Index causarum contentiosarum V: 1767).
" " Add. 9, fasc.III s.f. (min. V ad SS: 29 VII 1761 - 31 X 1764).
" " Add. 10, fasc.IV s.f. (min. V ad SS: 31 X 1764 - 17 IX 1765).
" " Add. 11, fasc. s.f. (decifr. SS ad V: 23 VIII 1760 - 27 VI 1767).
" " " " s.f. (min. V ad SS: 2 VII - 3 XII 1760).
" " " " s.f. (min. V ad SS: 17 XII 1760 - 15 VII 1761).
" " " " s.f. (min. V ad SS: 14 XI 1763 - 28 III 1764).
" " Add. 12, fasc.III, IX s.f. (scripta V tempore comitiorum 1766).
" " Add. 16 s.f. (min. cifr. SS ad V: 11 X 1766 - 3 XII 1768).
" Arch.Nunz.Vars. 13 ff. 295 (scripta div. ad nuntiaturam V spect.:1760-67).
" " 38 f.1r-176v (scripta ad res Saxoniae spect.: 1760-1761).
" " 40 ff. 143 (decifr. SS ad V: 1760-1767).
" " 41 ff. 236 (or. et cifr. SS ad V: 1760-1761).
" " 42 ff. 269 (or. et cifr. SS ad V: 1763-1765).
" " 43 f. 1r-339r (or. et cifr. SS ad V: 4 I 1766-29 VIII 1767).
" " 55 ff. 418 (reg. cifr. V ad SS: 1760-1767).
" " 56 ff. 464 (reg. V ad SS: 1760-1767).
" " 68 f. 2r-67v (or. instructiones CPF ad V: 1760).
" " " f. 120r-267r (or. et cop. CPF ad V: 1 XII 1761 - 25 VII 1767).
" " 74 f. 1r-206v (reg. V ad CPF: 1760-1766).
" " 79 ff. 513 (reg. V ad Polonos: 1760-1767).
" " 89 f. 9r-57r, 74r- 140v, 281r-371v (or., cop. SS, CPF et alii ad V: 23 VII 1761 - 8 II 1767).
" " 90 f. 1r-29v (or. div. ad V: 23 II 1763 - 16 V 1767).
" " 93 f. 41r-379r (or SS ad V et alia scripta: 1761-1767).
" " 94-99, 107-124, 136-144 passim (or. et scripta thematice disposita, una cum scriptis Durini et Garampi).
" F.Garampi 250 B s.f. ("Réflexions sur les prétensions des dissidents en Pologne").
" AC, Proc.Consist. 150 f. 1r-602v passim (proc. inf. 5 eporum: 1761-1762).
" " " 151 f. 219r-573v passim (proc.inf. 3 eporum: 1762-63).
" " " 152 f. 20r-33r (proc. inf 1 epi: 1764).
" " " 153 f. 106r-388v passim (proc. inf. 6 eporum: 1763-65).
" " " 154 f. 115r-430r (passim (proc. inf. 4 eporum: 1766).
" " " 155 f. 1r-539r (passim (proc. inf. 3 eporum: 1766-67).
APF, SC, Mosc.-Pol.-Ruteni 8 f. 703r-749v passim (or. V ad CPF: 16 IV - 26 XI 1760).
" " " 9 f. passim (or. V ad CPF: 1762-1766).
" Istruzioni 3 f. 118r-178v, 280r-309v (scriptum V et instructio CPF ad V: III 1760).
" Litterae 196-210 (mss. nro pares) passim (reg. CPF ad V: 1760-1767).
Warszawa, AGAD, AN, olim 135 ff. 271 (reg. act. V: 1760-1761) combustum.
" " " " 136 ff. 546 (" 1761-1762) "
" " " " 137 ff. 513 (" 1762) "
" " " " 138 ff. 496 (" 1763-1764) "
" " " " 139 ff. 376 (" 1764-1765) "
" " " " 140 ff. 299 (" 1765-1766) "
" " " " 141 ff. 365 (" 1766-1767) "
" " " " 142 ff. 132;196 " 1767-1768) "
" " " " 169 ff. 487 (reg.act.gratiae: 1760-1767) "

Editiones: *Mowa Jaśnie Wielmożnego Imci Xiędza Antoniego Eugeniego Vis-*

conti, Arcybiskupa Efezkiego, od S. Stolice Apostolskiey do Nayiaśnieyszego Stanisława Augusta, króla Polskiego y do Nayiaśnieyszey Rzeczypospolitey Nuncyusza, na Seymie Ordynaryinym Warszawskim, Roku 1766. Dnia 12 Listopada, z łacińskiey przetłumaczona, s. anno et loco; Theiner VMPL IV/2 p. 20-128; Welykyj LPF V 28-128 passim; Welykyj EM IV 408-412, V 53-138 passim; Šeptyckyj VI 277-315 passim; App. N.N. 28-30, 32.

ADIUTORES:

Auditor: Paulus Aloysius Silva IUD, protonotarius apostolicus.
Cancellarius: Petrus Jastrzębski.
Secretarii: Caietanus Ghigiotti (1760-1762), postea secretarius regis Poloniae († 1796).
Petrus Canelli (a 1762).

Bibliogr.: Moroni CI 72-74; Litta FCI VIII [281]; Bartoszewicz EPO XXVI 232-234; Fabisz 311-314; Wierzbowski SL 65; Kraushar (ut in Tab. L) p. 229-230; M. Loret, *Kościół Katolicki a Katarzyna II,* Warszawa 1910 p. 77-78; Kartunnen NAP 168; Pastor SP XVI/1 p. 510-523; Meysztowicz ANV 13-17; Repertorium II 265, III 293; Duda 144-150; Ritzler-Sefrin HC VI 27, 209; A. Ellemunter, *Nuntius Antonio Eugenio Visconti und die Anfänge des Josephinismus*, Graz-Köln 1963; I. Lindeck-Pozza, introductio ad "Publikationen des Österreichischen Instituts" (ut in Tab. LII) p. XVII; G. Platania, *La Polonia e la crisi del 1764,* "Il Contributo" 5-6 (1972) 67-72; idem, *Instrukcje dworu polskiego w związku z konklawe po śmierci pap. Klemensa XIV (1774),* "Informationes" 2 (1980) 43.

pontifices	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS XIII REZZONICO (†2 II 1769)	LUDOVICUS MARIA TORRIGIANI (ad 2 II 1769)	IOANNES FRANCISCUS ALBANI	STANISLAUS AUGUSTUS PONIATOWSKI
CLEMENS XIV GANGANELLI (el. 19 V 1769)	LAZARUS OPITIUS PALLAVICINI (a 19 V 1769)		

TOMUS LII

ANGELUS MARIA DURINI, aepus Ancyranus (1767-1772)

Natus Mediolani 29 V 1725 in familia comitum Modiciae (Monza); studiis iuris operam dabat in universitate studiorum Romana ("Sapienza"), ubi 9 VI 1757 utr. iuris doctor promotus est; 1744-1755 card. Caroli Durini in nuntiatura Parisiensi comes et 1753-1754 inibi internuntius; 1756-1759 Utr. Signaturae referendarius; 1759-1766 inquisitor insulae Melitae; 20 XII 1766 presbyteratu auctus; 22 XII 1766 aepus tit. Ancyranus (consecratus 28 XII 1766); 1773 gubernatoris Urbis munus exercuisse fertur; 22 I 1774 vicelegatus Avenionensis; 20 V 1776 SRE cardinalis. Poeta non vulgaris, multos libros Bibliothecae Publicae Braidensi Mediolani testamento legavit. Obiit in villa sua in Babbiano ad lacum Comensem 28 IV 1796.

Designatus: circa 26 IX 1766 (translatio A. E. Visconti ad nuntiaturam Vindobonensem, AV. Arch.Nunz.Vars. 43 f. 126r).
Instructio: 11 XII 1766 (AV, Nunz.Pol. 238 f. 125v-145r).
Credentiales: 31 XII 1766 (Theiner VMPL IV/2 p. 129-130).
Facultates: 16 I 1767 (AV, Sec.Brev. 3608 f. 764r-782r).
Relatio finalis: non invenitur (cfr. AV, Nunz.Pol. 240A f. 171r).
Venit (Varsaviam): 24 VII 1767 (AV, Nunz.Pol. 280 f. 142r).
Discessit (Varsavia): paulo post 7 IX 1772 (AV, Nunz.Pol. 283A f. 248r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 238 f. 165r-217r (reg. cifr. SS ad D: 29 VII 1767 - 31 XII 1768).
" " 239 f. 234r-358r (reg. SS ad D: 18 II 1767 - 28 I 1769).
" " 240A f. 1r-172r (reg. SS ad D: 31 V 1769 - 3 X 1772).
" " 254A f. 358r-425v (or. D ad SS: 29 VII 1769 - 30 XI 1771).
" " 280 f. 142r-376r (decifr. D ad SS: 29 VII - 30 XII 1767).
" " 281 ff. 259 (or. et decifr. D ad SS: 6 I - 14 XII 1768).
" " 282 ff. 343 (or. D ad SS: 6 I 1768 - 30 XII 1769).
" " 283 ff. 279 (or. D ad SS: 6 I - 29 XII 1770).
" " 283A f. 2r-250r (or. D ad SS: 5 I 1771- 27 X 1772).
" " 311 f. 3r-63v (or. et decifr. D ad SS: 7 IV 1770 - 11 VII 1772).
" " Add, 12, fasc. XI s.f. (or. et decifr. D ad SS: 1768).
" " Add. 14 fasc. [2-6] s.f. (min. SS ad D: 2 I 1768 - 3 X 1772).
" " Add. 18, fasc. 1 s.f. (or. D ad SS: 28 VI 1769 - 8 XII 1770).
" Arch.Nunz.Vars. 43 f. 236r-547r (or. SS. ad D: 1 IV 1767 - 15 II 1772).
" " 68 f. 268r-275v (or. CPF ad D: 17 XI 1770 - 16 V 1772).

AV, Arch.Nunz.Vars. 74 f. 207r-245v (reg. D ad Congregationes: 1767-1772).
" " 89 f. 141r- 156r (or. div. ad D: 1 VI 1768 - 15 I 1772).
" " 90 f. 30r-268v passim (or. div. ad D: 20 VI 1767- 25 X 1771).
" " 94 f. 274r-400v (cop."De regicidio" a. 1771).
" AC, Proc.Consist. 156 f. 21r-345v passim (proc. inf. 5 eporum: 1768).
" " " 157 f. 187r-194r, 231r-238v (proc.inf. 2 eporum: 1769).
" " " 158 f. 188r-198r (proc. inf. 1 epi: 1770).
" " " 160 f. 163r-362r passim (proc. inf. 3 eporum: 1770).
" " " 163 f. 88r-100r (proc. inf. 1 epi: 1772).
APF, SC, Mosc.-Pol.-Ruteni 10 f. 13r-338v passim (or. D ad CPF: 9 III 1768- 7 XII 1771).
" Litterae 210-220 (mss. pares) passim (reg. CPF ad D: 1767-1772).
Roma, AS, F.Camerale II, Nunziature 8, fasc. 15/8 s.f. (rationes et expensae D: 1767-1772).
Warszawa, AGAD, AN, olim 143 ff. 403 (reg.act. D: 1749-1750) combustum.
" " " " 144 ff. 416 (" 1769-1770) "
" " " " 145 ff. 355 (" 1770-1771) "
" " " " 146 ff. 385 (" 1771-1772) "
" " " " 147 ff. 266 (" 1772) "
" " " " 170 ff. 265 (reg.act.gratiae: 1767-1772) "

Editiones: A. M. Durini, *Carmina,* T. 1-2, Varsaviae 1768-1769; idem, *Selectorum epigrammatum liber,* Varsaviae 1770; idem, *Epistola pastoralis ad clerum ordinis S. Basilii,* Varsaviae 4 Decembris 1771; idem, *Poetarum elegiographorum par nobile Simon Simonides... Raymundus Cunich... nobili iuventuti Polonae propositi in exemplum,* Varsaviae 1771; Theiner VMPL IV/2 p. 182-184, 217-465; Welykyj LPF V 129-177 passim; Duda 181-207 (appendix); Welykyj EM V 165-219 passim; Šeptyckyj VI 324-327.

ADIUTORES:

Auditor: Aloisius Fabbri IUD.
Cancellarius: Petrus Jastrzębski.

Bibliogr.: *Cardinalium imagines* III 143; Moroni XX 306; Bartoszewicz EPO VII 687-692; Fabisz 314-323; F. Calvi, *Durini,* in: *Familie notabili milanesi,* T. 1, Milano 1875 (*Supplemento alla Tavola III*); Wierzbowski SL 65; De Benedetti, *La diplomazia pontificia e la prima spartizione della Polonia,* Pistoia 1896; Kartunnen NAP 168, 183; Meysztowicz ANV 18-23; M. Loret, *Kościół katolicki* (ut in Tab. LI); idem, *Zamach na Stanisława Augusta w świetle źródeł watykańskich,* "Biblioteka Warszawska", An. 71 (1911) T. 1 p. 541-551; Pastor SP XVI/1p. 523-532, XVI/2 p. 291-299; Wł. Konopczyński, *Konfederacja Barska,* T. 1, Warszawa 1936; *Repertorium* III 293; Duda 150-180; Ritzler-Sefrin HC VI 31, 82; D. Caccamo, *Il nunzio Durini (1767-1772) e la prima spartizione della Polonia,* in: *Italia, Venezia e Polonia tra Illuminismo e Romanticismo,* Firenze 1973 p. 37-68; S. Graciotti, *Il nunzio Durini e la Polonia letteraria del tempo di Stanislao Augusto,* ibidem p. 69-105.

Ed.contemporaneorum: Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts in Rom II/II: Nuntiaturberichte 1: *Der Schriftverkehr zwischen dem päpstlichen Staatssekretariat und dem Nuntius am Kaiserhof Antonio Eugenio Visconti, 1767-1774,* bearb. von A. Cornaro [et alii], Wien 1970 (summaria).

pontifices	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
CLEMENS XIV GANGANELLI († 22 IX 1774) PIUS VI BRASCHI (el. 15 II 1775)	LAZARUS OPITIUS PALLAVICINI (confirmatus 15 II 1775)	IOANNES FRANCISCUS ALBANI	STANISLAUS AUGUSTUS PONIATOWSKI

TOMUS LIII

IOSEPHUS GARAMPI, aepus Berythensis (1772-1776)

Natus Arimini 29 X 1725; presbyterio auctus 31 V 1749; canonicus S. Petri de Urbe; 1751 praefectus archivorum secretorum Vaticani et Castri S. Angeli; 1761 nuntius extraordinarius in Germania; 1766 arcanarum notarum in Secretariatu Status referendarius; 16 I 1772 iuris utr. dr "per rescriptum apostolicum" renuntiatus; 27 I 1772 aepus tit. Berytensis (Beyruth in Phoenicia); consecratus 9 II 1772 Romae; 16 III 1776 nuntius apud imperatorem et reginam Hungariae et Bohemiae; 20 V 1776 epus Montis Falisci et Corneti; 14 II 1785 SRE cardinalis. Vir maxime eruditus et multorum librorum auctor. Obiit Romae 4 V 1792; sepultus in basilica sua titulari SS. Ioannis et Pauli.

Designatus: paulo ante 7 III 1772 (AV, Nunz.Pol. 285 f. 11v).
Instructio: partialis 30 V 1772 (AV, Nunz.Pol. 239A f. 15r-16v, F.Garampi 59 fasc. VIII s.f.).
Credentiales: 15 IV 1772 (Theiner VMPL IV/2 p. 415).
Facultates: 20 III 1772 (or. AV, F. Garampi 85, fasc. S, s.f.).
Relatio finalis: desideratur.
Venit (in Biała in Silesia): 16 VIII 1772 (AV, Nunz.Pol. 311 f. 179r), Varsaviam: 1 IX 1772 (AV, F.Garampi 69 p. 269).
Discessit (e confinibus Poloniae): 11 V 1776 (QFIAB, 5: 1903 p. 239).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 239A ff. 631 (cifr. et or. SS ad G: 2 V 1772 - 25 XII 1773).
" " 239B ff. 644 (cifr. et conf. SS ad G: 1 I 1774 - 25 V 1776).
" " 240A f. 157v-271v (reg. SS ad G: 4 VII 1772 - 18 V 1776).
" " 241 ff. 471 (reg. cifr. SS ad G: 8 VI 1772 - 11 IX 1774).
" " 242 f. 13r-240r (reg. cifr. SS ad G: 4 III 1775 - 6 IV 1776).
" " 283A f. 212r-306r (or. G ad SS: 15 VI 1772 - 6 X 1773).
" " 284 ff. 288 (min. G ad SS: 8 VI - 31 XII 1772).
" " 285 ff. 207 (min. G ad div.: 2 II - 31 XII 1772).
" " 286 ff. 272 (min. G ad div.: 2 I - 29 III 1773).
" " 287 ff. 392 (min. G ad div.: 1 IV - 30 VI 1773).
" " 288 ff. 236 (min. G ad div.: 1 VII - 14 VIII 1773).
" " 289 ff. 197 (min. G ad div.: 15 VIII - 30 IX 1773).
" " 290 ff. 379 (min. G ad div.: 2 X - 30 XII 1773).
" " 291 ff. 349 (min. G ad SS: 2 I - 30 VI 1773).
" " 292 ff. 350 (min. G ad SS: 7 VII - 29 XII 1773).

AV, Nunz.Pol. 293 ff. 283 (min. G ad div.: 3 I - 28 II 1774).
" " 294 ff. 323 (min. G ad SS: 5 I - 27 IV 1774).
" " 295 ff. 255 (min. G ad div.: 16 V - 30 VI 1774).
" " 296 ff. 454 (min. G ad SS et div.: 4 V - 28 XII 1774).
" " 297 ff. 179 (min. G ad div.: 2 - 31 III 1774).
" " 298 ff. 213 (min. G ad div.: 4 IV - 15 V 1774).
" " 299 ff. 430 (min. G ad div.: 2 VII - 29 IX 1774).
" " 300 ff. 303 (min. G ad div.: 3 X - 29 XII 1774).
" " 301 ff. 319 (min. G ad SS: 4 I - 28 VI 1775).
" " 302 ff. 247 (min. G ad SS: 5 VII - 29 XII 1775).
" " 303 ff. 524 (min. G ad div.: 2 I - 29 IV 1775).
" " 304 ff. 338 (min. G ad div.: 1 V - 30 VI 1775).
" " 305 ff. 223 (min. G ad div.: 1 VII - 30 VIII 1775).
" " 306 ff. 510 (min. G ad div.: 7 IX 1775 - 8 I 1776).
" " 307 f. 4r-221v (cop. CPF ad G: 23 IX 1772 - 5 III 1776.).
" " 308 ff. 301 (min. G ad CPF: 28 IX 1772 - 25 V 1774).
" " 309 ff. 357 (min. G ad CPF et alias Congr.:1 VI 1774-10 V 1776).
" " 310 ff. 189 (min. G ad div. Congr.: 29 V 1773 - 21 II 1776).
" " 311 f. 64r-415r (or. et decifr. G ad SS: 15 VI - 30 XII 1772).
" " 312 ff. 446 (or. et decifr. G ad SS: 2 I - 30 VI 1773).
" " 313 ff. 538 (or. et decifr. G ad SS: 7 VII - 29 XII 1773).
" " 314 ff. 552 (or. et decifr. G ad SS: 5 I - 29 VI 1774).
" " 315 ff. 483 (or. et decifr. G ad SS: 6 VII 1774 - 11 X 1775).
" " 316 ff. 546 (or. et decifr. G et Caleppi ad SS: 1 IV - 27 XII 1775)
" " 317 f. 14r-249v (or. et decifr. G ad SS: 3 I - 1 V 1776).
" " 327 f. 3r-23v, 42r-v (or. G ad SS: 25 I - 11 IV 1775).
" " 372 s.f. (i.a. scripta div. ad nuntiaturam G spectantia).
" " 395, fasc. II s.f. (scripta ad nuntiaturam G spectantia).
" " Add. 11 fasc. s.f. (min. G ad div.: 5 VI 1773 - 16 II 1774).
" " Add. 12, fasc. II s.f. (scripta div. G).
" " " " fasc.VI s.f.(or. G ad G. Benavides: 14 I 1771-30 XII 1772).
" " Add. 14 fasc. [6-9] s.f. (min. SS ad G: 19 VIII 1772-30 XII 1775).
" " Add. 16 fasc. II s.f. (min. SS ad G: 1 VIII 1772 - 28 XII 1776).
" " Add. 18 fasc. I-III s.f. (or. G ad SS et alia scripta: 1772-1776).
" Arch.Nunz.Vars. 2-5 (G: "Index rerum Polonicarum").
" " 7 ff. 338 (scripta ad Collegia Braunsbergense et Craslaviense spectantia).
" " 8 ff. 570 (" ad CollegiaVilnense et Sverznense "
" " 16 ff. 251 (" ad comitia Poloniae a. 1771-1773 "
" " 17 ff. 219 (" " a. 1774-1775 "
" " 29 ff. 482 (" ad dissidentes a. 1762-1775 "
" " 30 ff. 339 (" " a. 1753-1775 "
" " 31 ff. 298 (" ad Eccl.Ruthenam a. 1748-1774 "
" " 32 ff. 235 (" " a. 1768-1774 "
" " 33 ff. 297 (" " a. 1771-1773 "
" " 34 ff. 390 (" " a. 1774-1775 "
" " 35-39 (varia scripta ad terras a Polonia a. 1772 avulsas spectantia, a G collecta).
" " 44 ff. 290 (or. et cifr. SS ad G: 1772-1773).
" " 45 ff. 368 (or. et cifr. SS ad G: 1774-1775).
" " 46 f. 1r-69v (or. SS ad G: 6 I - 18 V 1776).
" " 57 ff. 704 (reg. G ad SS: 8 VI 1772 - 25 VIII 1773).
" " 58 ff. 775 (reg. G ad SS: 1 IX 1773 - 27 VIII 1774).
" " 59 ff. 807 (reg. G ad SS: IX 1774 - IV 1776).
" " 68 f. 70r-107v (or. instructio CPF ad G: 8 IV 1772).
" " " f. 276r-410r (or. CPF ad G: 31 X 1772 - 24 II 1776).

AV, Arch.Nunz.Vars.74 f. 246r-438v (reg. G ad Congr.Romanas: 1772-1773).
" " 75 ff. 433 (reg. G ad Congr. Rom.: 1 XII 1773-IV 1776).
" " 80 ff. 842 (reg. G ad div.: 1772-1773).
" " 81 ff. 974 (reg. G ad div.: 1774).
" " 82 ff. 468 (reg. G ad div.: 1775).
" " 83/I ff. 398 (reg. G ad div.: I-IV 1776).
" " 89 f. 65r-67v, 158r-280v (or. div. ad G: 17 XI 1772 - 18 VIII 1775).
" " 90 f. 277r-367v (or. et cop. div. ad G et G ad div. de Ruthenis: 14 XII 1772 - 1 II 1773).
" " 91-92 (or. et scripta G de F. Wołodkowicz: 1772-1775).
" " 93-99 ("Miscellanee ecclesiastiche" a G coll.: 1753-1775)
" " 104 ff. 314 (scripta super missionibus a. 1760-1775 a G collecta).
" " 107-124 (quaesita et or. div. regularium Polonorum ad G: 1772-1776, per singulos ordines disposita).
" " 136-143 (quaesita et or. div. epatuum Poloniae ad G: 1760-1775, per singulas dioeceses disposita).
" F.Garampi 12 fasc. C (inventarium Archivi Nuntiaturae Varsaviae).
" " " fasc. D s.f. (reg. G ad div. Polonos: 13 IX 1772-15 III 1775).
" " " fasc. E s.f. (cop. div. ad G: 1772-1776).
" " 23 (secunda redactio "Synopsis Legatorum").
" " 31 fasc. I-IV (prima redactio "Synopsis").
" " 69-73, 191 (Diarium legationis Polonicae: 3 VI 1772 - 17 III 1776)
" " 145 s.f. (claves notarum arcanarum G).
" " 150, 243 (scripta div. ad Poloniam spectantia).
" " 183 s.f. (reg. G ad div: 1 I - 3 V 1776).
" " 192, 242 s.f. (scripta ad historiam Poloniae spect. a G collecta).
" " 245 fasc. B s.f. (continuatio mss. 31).
" " 250 fasc. B-T (scripta div. a G exarata vel collecta: 1772-1776).
" " 272-286 passim (or. div. ad G, alphabetice disposita).
" " 287-289 passim (min. G ad div. , alphabetice).
" Arch.Nunz.Vienna 145 f. 93r-109v (or.cop.cifr. G ad A.E.Visconti: 1773).
" AC, Proc.Consist. 164 f. 272r-288r, 376r-388v (proc.inf. 2 eporum: 1773).
" " " 166 f. 84r-168v passim (proc.inf. 3 eporum: 1773-74).
" " " 167 f. 333r-460v (proc. inf. 4 eporum: 1775).
" " " 168 f. 17r-190v passim (proc. inf. 3 eporum: 1775).
" " " 169 f. 53r-222v passim (proc. inf. 3 eporum: 1775).
" " " 172 f. 240r-257v (proc. inf. 1 epi: 1776).
" Indici 190-191 ("Index rerum").
BV, Vat.Lat. 12550 f. 316r-500v (or. div. Pol. et Kressner ad G: 1772-1791).
" " 12551 f. 40r-200v (or. canonici Smittner ad G: 1772-1776).
APF, SC, Mosc.Pol.Ruteni 10 f. 500r-595r passim (or.G ad CPF: 23 IX 1772 -3 IV 1773).
" " " 11 ff. 875 passim (or.G ad CPF: 6 I 1773 - 21 XII 1774).
" " " 12 f. 6r-509v passim (or. G ad CPF: 12 I 1775 - 24 VI 1776).
" Istruzioni 3 f. 310r-373v (instructio CPF ad G: IV 1772).
" Litterae 220-228 (mss. nro pares) passim: (reg. CPF ad G: 1772-1776).
Roma, AS, F.Camerale II, Nunziature 8, fasc. 15/8s.f. (rationes et expensae G: 1772-1776).
Warszawa, AGAD, AN, olim 148 ff. 449 (reg.act. G: 1772-1774) combustum.
" " " " 149 ff. 243 (" 1774-1775) "
" " " " 150 ff. 346 (" 1775-1776) "
" " " " 171 ff. 423 (reg.act.gratiae: 1772-1776) "

Editiones: J. Garampi, *Litterae scriptae ad capitulum provinciale Congregationis Scholarum Piarum congregatum Gorae die 31 Julii 1774,* [Varsaviae 1774]; idem, *Epistola... ad Adm. Rev.dos Patres Priores Provinciarum et Conventuum Ordinis Praedicatorum in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae existentium, data Varsaviae die 16 Martii 1775,* [Varsaviae 1775]; idem, *Epistola... ad Ill.mos et Rev.mos Dominos Archiepiscopos et Episcopos, data Varsaviae die 30 Junii Anni 1775,* [Varsaviae 1775]; idem, *Justa Catholicorum adversus Dissidentes in Polonia a religione expostulatio,* Varsaviae 1776; *Zbiór pamiętników do dziejów polskich,* wyd. W. Broel-Plater, T. 4, Warszawa 1859 p. 214-221; Theiner VMPL IV/2 p. 515-561, 580-612, 620-632; Ehrenberg IB 109-125; M. Loret, *Kościół katolicki a Katarzyna II, 1772-1784,* Kraków 1910 p. 209-265 passim (fragmenta); Welykyj LPF V 184-314 passim; Welykyj EM V/VI 211-486 passim; Beiersdorf 16-46 (fragmenta); Septyckyj VI 352-371 et VII 1-136; App. N.N. 31-32.

ADIUTORES:

Auditores:	Franciscus Guglielmi IUD, Verulanensis.
	Laurentius Caleppi IUD (cfr. eius eplas in AV, F.Garampi 191).
Cancellarius:	Petrus Jastrzębski.
Secretarius:	Abbas Ioannes Egisti.

Bibliogr.: *Cardinalium imagines* III 168; Marianus de Romanis, *Bibliothecae Josephi Garampii Cardinalis catalogus,* T. 1-5, Romae 1796; Bartoszewicz EPO IX 605-608; Fabisz 323-328; Wierzbowski SL 65; M. Loret, *Dwaj nuncjusze w Warszawie za Stanisława Augusta: Garampi i Archetti, 1772-1784,* "Biblioteka Warszawska" 260 (1905), T. 4 p. 47-60; idem, *Przyczynek do pobytu nuncjusza Garampiego w Warszawie,* KH 20 (1906) 502-511; idem, *Kościół katolicki a Katarzyna II* (ut supra, in editione); Pierling RSS V 15-80 passim; Kartunnen NAP 183; Wł. Konopczyński, *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej,* Kraków 1917; Pastor SP XVI/2 p. 299-312, XVI/3 p. 162-184; Ł. Kurdybacha, *Kuria Rzymska wobec Komisji Edukacji Narodowej w latach 1773-1783,* Kraków 1949; Ritzler-Sefrin VI 34, 121, 395; *Repertorium* III 293; L. Bieńkowski, *Ankieta zakonna Garampiego z 1773 r.,* in: *Zakony męskie w Polsce w 1772 r.,* Lublin 1972; J. Poplatek SJ, *Komisja Edukacji Narodowej,* Kraków 1973 passim; I. Lindeck-Pozza, *Der Präfekt des Vatikanischen Archivs, Conte Giuseppe Garampi, in Wien 1772,* "Römische Historische Mitteilungen", 17 (1975) 77-101; J. Flaga, *L'activité pastorale des réguliers en Pologne à la lumière de l'enquête du nonce apostolique Giuseppe Garampi (1773-1774),* "Revue d'Histoire Ecclésiastique" 77 (1982) 454-461.

Ed.contemporaneorum: *Die Finalrelation des Kölner Nuntius Giovanni Battista Caprara* [1775, herausg.] von H. Raab, RQ 50 (1955) 207-229; Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts (ut in Tab. LII).

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PIUS VI BRASCHI	LAZARUS OPITIUS PALLAVICINI	IOANNES FRANCISCUS ALBANI	STANISLAUS AUGUSTUS PONIATOWSKI

TOMUS LIV

IOANNES ANDREAS ARCHETTI, aepus Chalcedoniensis (1776-1784)

Natus Brixiae in dominio Venetorum in familia marchionum Formigariae 11 IX 1731; utr. iuris dr in universitate studiorum Romana 16 V 1754 promotus; 1756 vicelegatus Bononiae; Utr. Signaturae referendarius; 10 IX 1775 sacerdotio auctus; 11 IX 1775 aepus tit. Chalcedoniensis (consecratus Romae 17 IX 1775); 14 VI 1783 - 13 VI 1784 "orator" Sanctae Sedis ad imperatricem Russiae Petropolim; 20 IX 1784 SRE cardinalis; 5 VII 1785 legatus Bononiae; 1 VI 1795 epus Asculanus, quam dioecesim usque ad mortem personaliter gubernabat; 1798 detentionem et deportationem a militibus Galliarum perpessus est. Obiit Asculi 5 XI 1805, sepultus ibidem in ecclesia cathedrali.

Designatus: ante 14 IV 1775 (AV, Nunz.Pol. 242 f. 84r, 118v).
Instructio: s.d. (AV, Nunz.Pol. 242 f. 244r-263v).
Credentiales: 31 X 1775 (AV, Eplae ad Principes 175 f. 193r-194r).
Facultates: 18 IX 1775 (AV, Sec.Brev. 3826 f. 93r-113r).
Relatio finalis: desideratur.
Venit (Cracoviam): 16 IV 1776 (AV, Nunz.Pol. 327 f. 40r).
Varsaviam: 29 IV 1776 (AV, Nunz.Pol. 317 f. 234v).
Discessit (e confinibus Poloniae): 30 XI 1784 (AV, Nunz.Pol. 329 f. 113r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 240A f. 259r-336v (reg. SS ad A: 9 XII 1775 - 25 XII 1779).
" " 242 f. 244r-613v (reg.cifr. SS ad A: 27 IV 1776 - 25 XII 1779).
" " 243 s.f. (min. SS ad A: 2 I 1779 - 29 XII 1781).
" " 317 f. 253r-435v (or. et decifr. A ad SS: 8 V - 31 VII 1776).
" " 318 ff. 462 (or. et decifr. A ad SS: 7 VIII - 25 XII 1776).
" " 319 ff. 352 (or. et decifr. A ad SS: 1 I - 25 VI 1777).
" " 320 ff. 381 (or. et decifr. A ad SS: 2 VII 1777- 7 I 1778).
" " 321 ff. 278 (or. et decifr. A ad SS: 14 I - 24 VI 1778).
" " 322 ff. 381 (or. et decifr. A ad SS: 8 VII - 30 XII 1778).
" " 323 ff. 331 (or. et decifr. A ad SS: 27 I - 29 XII 1779).
" " 324 ff. 355 (or., conf. et decifr. A ad SS: 5 I - 28 VI 1780).
" " 325 ff. 379 (or. et decifr. A ad SS: 5 VII - 27 XII 1780).
" " 326 ff. 586 (or. et decifr. A ad SS: 3 I 1781 - 26 VI 1782).
" " 327 f. 24r-325v (or. A ad SS: 2 XII 1775 - 29 XII 1779).
" " 328 ff. 483 (or. A ad SS: 5 I 1780 - 29 XII 1783).
" " 329 f. 3r-153v (or. A et Guglielmi ad SS: 5 I 1784 - 6 I 1785).
" " 331 ff. 129 (reg. A ad SS: 2 XII 1775 - 25 XII 1776).

AV, Nunz.Pol. 332 ff. 315 (reg. A ad SS: 1 I 1777 - 29 IV 1778).
" " 333 ff. 305 (reg. A ad SS: 6 V 1778 - 28 IV 1779).
" " 334 ff. 270 (reg. A ad SS: 5 V 1779 - 26 IV 1780).
" " 335 ff. 334 (reg. A ad SS: 3 V 1780 - 29 XII 1781).
" " 336 ff. 326 (reg. A ad SS: 2 I 1782 - 11 VI 1783).
" " 337 ff. 420 (reg. SS ad A: 25 V 1776 - 30 IV 1783).
" " 338 ff. 293 (reg. A ad SS: 13 VI 1783 - 3 II 1784).
" " 339 ff. 343 (reg. A ad div. Congreg.: 15 V 1776 - 27 XII 1780).
" " 340 f. 2r-147v (reg. A ad div. Congreg.: 3 I 1781 - 6 VI 1783).
" " " f. 202r-271v (reg. A ad div.: 19 V 1776 - 5 II 1783).
" " 344/V, s.f. (conf. A ad card. Antonelli: 17 VII - 22 VIII 1784).
" " 371 ff. 185 (reg. A ad SS: 11 VI 1783 - 11 VI 1784).
" " 386 s.f. (reg. SS ad A et alia scripta: 1778-1783).
" " 395, fasc. II s.f. (rationes expensarum et alia scripta A: 1782).
" " Add. 15 s.f. (min. SS ad A: 6 I 1776 - 18 IX 1784).
" " Add. 17 fasc.I s.f.(min.SS ad A et Guglielmi: 4 I 1777 - 4 XII 1784).
" " Add. 19 s.f. (or. A ad SS et CPF: 3 VI 1778-28 VI 1783; reliqua de legatione Petropolitana A illiusque "Commentaria").
" " Add. 21 f. erronea (reg. SS ad A et Guglielmi: 1 I 1780 - 4 IX 1784).
" " Add. 22, s.f. (conf. A ad SS: 19 III 1777 - 4 VI 1783 s.o.c.).
" Arch.Nunz.Vars. 9-10 (or. et scripta ad Collegia Pontificia Poloniae spectantia, ab A collecta: 1775-1784).
" " 18-22 (or. et scripta ad comitia Poloniae spectantia, ab A collecta: 1776-1782).
" " 46 70r-506v (or. SS ad A: 25 V 1776 - 27 XII 1777).
" " 47 ff. 431 (or. SS ad A: 3 I 1778 - 29 XII 1779).
" " 48 s.f. (or. SS ad A: I 1780 - XII 1781).
" " 49 s.f. (or. SS ad A: I 1782 - IV 1783).
" " 60 ff. 331 (reg. A ad SS: V 1776 - IV 1777).
" " 61 ff. 266 (reg. A ad SS: V 1777 - IV 1778).
" " 62 ff. 354 (reg. A ad SS: V 1778 - IV 1779).
" " 63 s.f. (reg. A ad SS: V 1779 - IV 1780).
" " 64 ff. 366 (reg. A ad SS: V 1780 - XII 1781).
" " 65 ff. 533 (reg. A ad SS: I 1782 - VI 1783).
" " 69 ff. 619 (or. CPF ad A: III 1776 - IV 1783).
" " 72 s.f.(or. div.Congr.,praeter CPF,ad A: III 1776-IV 1783).
" " 76 f.1r-442v (reg. A ad div. Congr.: V 1776-XII 1780).
" " 77 f.443r-734v (reg. A " " I 1781 - VI 1783).
" " 83/2 ff. 329 (reg. A ad div.: V 1776 - XII 1777).
" " 84 foliatio erronea (reg. A ad div.: I 1778 - XII 1780).
" " 85 ff. 224 (reg. A ad div.: 1 I 1781 - 9 VI 1783).
" " 100-102 ("Miscellanea" a. 1767-1784 ab a collecta).
" " 105 ff. 470 (or. et scripta super missionibus ab A collecta: 1775-1784).
" " 125-128 (scripta super regularibus ab A coll.: " ").
" " 128-131 (or. div. regularium Pol. ad A: 1775-1784, ordine alphabetico).
" " 144-145 (scripta super dioec. ab A. collecta: 1775 - 1784).
" " 146-147 (or.eporum ad A: 1775-1784, per dioeceses disposita).
" " 150-151 ("Affari sospesi" (misc.) A: 1775-1784, s.o.c.).
" AC, Proc.Consist. 173 f. 358r-375r (proc. inf. 1 epi: 1777).
" " " 175 f. 271r-286r, 446r-463r (proc. inf. 2 eporum: 1778).
" " " 176 f. 235r-248v (proc. inf. 1 epi: 1778).
" " " 178 f. 204r-216v (proc. inf. 1 epi: 1779).

AV, AC, Proc.Consist.179 f. 7r-17r, 141r-150r (proc. inf. 2 eporum: 1780).
" " " 180 f. 32r-43r (proc. inf. 1 epi: 1780).
" " " 181 f. 86r-325v passim (proc. inf. 7 eporum: 1780-81).
" " " 182 f. 40r-413r passim (proc. inf. 3 eporum: 1782).
APF, SC, Mosc.Pol.Ruteni 12 f. 495r-591v passim (or. A ad CPF: 29 V - 25 XII 1776).
" " " 13 ff. 633 passim (or. A ad CPF: 5 III 1777-8 XII 1779).
" " " 14 ff. 668 " (or.A ad CPF: 2 II 1780-18 XII 1782).
" " " 15 f. 60r-425r passim (or. ad CPF et acta A: 8 I 1783 - 23 XI 1784).
" Istruzioni 3 f. 382r-407v (instructiones CPF ad A: 24 IX 1775).
" " " f. 507r-544v (instructio pro missione Petropolitana: 1783).
" Litterae 228-244 (mss. nro pares) passim (reg. CPF ad A: 1775-1784).
Roma. Bibl.Angelica 1727 f. 1r-37v (cop. "Commentaria de legatione Petropolitana ab Ioanne Andrea A.. administrata" 1784).
Bergamo, Bib.Civica, Arch.Archetti, passim (or. div. ad A: 1775-1797).
Warszawa, AGAD, Arch.Ghigiotti 31a-c, 236, 806 (or. A ad Ghigiotti et alios, min. Ghigiotti ad A: 1777-1791).
" " AN, olim 151 ff.517 (reg.act. A: 1776-1777), combustum.
" " " " 152 ff. 421 (" 1778-1780) "
" " " " 153 ff. 451 (" 1780-1781) "
" " " " 154 ff. 335 (" 1782-1783) "
" " " " 172 ff. 982 (reg.act.gratiae: 1776-1781) "

Editiones: A. Archetti, *Epistola ad superiores Provinciarum, Congregationum, Monasteriorum et Conventuum ordinum regularium in regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae exsistentium,* s.l. 1776; idem, *Litterae ad Ven. Capitulum datae Scholarum Piarum provinciae Polonae, die 31 Julii A.D. 1777,* s.l.d.; idem, *Oratio habita Petropoli in ecclesia catholica die 18 Januarii... propter impositionem palii Rev.mo Stanislao Bohusz Siestrzeńcewicz, Archiepiscopo Mohileviensi,* Varsaviae s.d.; idem, *Actus erectionis metropolitanam Mohileviensem Catholicam Ecclesiam concernentes,* Petropoli 1784; Ehrenberg UA 582-654; Ehrenberg IB 128-198; Loret, *Kościół katolicki a Katarzyna II* (ut in Tab. LIV) p. 264-315 (fragmenta); *Monumenta Ecclesiae Petropolitanae,* ed. M. Godlewski, Fasc. 1, Petropoli [1909], p. 13-20, 27; Rouet de Journel NR 1: *Nonciature d'Archetti 1783-1784,* Città del Vaticano 1952; Welykyj LPF V 317-351 et VI 5-184 passim; Beiersdorf 46-55; Šeptyckyj VII 142-168.

ADIUTORES:

Auditor: Franciscus Guglielmi IUD, abbas Cepranensis Verulanae dioecesis.
Cancellarius: Petrus Jastrzębski.
Vicecancellarius: Iosephus Dzieszkowski (a 1782).
Secretarius: Iacobus Massa (cfr. eius posteriores eplas Varsaviae, AGAD, Arch.Ghigiotti 434a-b).
Mgr Domus: Camillus Lucchi (eius eplae Bergomi, Bibl.Civica, Arch. Archetti, n. 316).

INTERNUNTII:

CHRISTOPHORUS SZEMBEK, epus auxiliaris Plocensis, "Administrator Nuntiaturae" tempore commorationis A in Russia, 14 VI 1783 - 13 VI 1784. Nominatio: 29 V 1783. Acta in Płock, Arch. Dioec. ms. 100 ff. 145; proc. inf. 2 eporum in AV, AC, Proc.Consist. 185 f. 401r-416v et 186 f. 40r-58v; alia olim in AGAD, AN 154-155. Ed. Welykyj LPF VI 162-163. Cfr. Fabisz 331.

FRANCISCUS GUGLIELMI, "delegato della Nunziatura" mensibus VI-IX 1784; cfr. eplas SS ad eum in AV, Nunz.Pol. Add. 17; aliquas eplas CPF ad G ed. Welykyj LPF VI 185.

Bibliogr.: *Cardinalium imagines* III 167; J. Gagarin, *Un nonce du Pape à la cour de Catherine II. Mémoires d'Archetti*, Paris-Bruxelles 1812; Bartoszewicz EPO II 91; G. Rosa, *Notizie del Cardinale Andrea Archetti, Nunzio Apostolico in Polonia,* "Archivio Storico Italiano", Serie III, T. 1, Firenze 1865, Parte I; Fabisz 328-331; Wierzbowski SL 66; M. Loret, *Kościół katolicki a Katarzyna II* (ut in Tab. LIII); idem, *Dwaj nuncjusze* (ut in Tab. LIII); Pierling RSS V 81-176 passim; Kartunnen NAP 183, 198; M. Tarnawski, *Kodeks Zamoyskiego na tle stosunków kościelno-państwowych za czasów Stanisława Augusta*, Lwów 1916 p. 144-209; G. Locatelli, *L'Archivio Archetti*, "Bergomum", Parte speciale, An. 19-21 (1926-1927); P. Guerrini, *La casa del Carmagnola,* Brescia 1931, p. 97-120; Pastor SP XVI/3 p. 130-237; Rouet de Journel NR I p. IX-LXXVI; Meysztowicz ANV 31-34; Ł. Kurdybacha, *Kuria Rzymska* (ut in Tab. LIII); L. Pásztor, DBI III 754-756; *Repertorium* III 293; Ritzler-Sefrin VI 34, 161.

Ed.contemporaneorum: *Berichte des Nuntius Garampi über Böhmen 1776,* herausg. von I. Ph. Dengel, Prag 1902; *Nuntius Garampi in Preussisch Schlesien und Sachsen im Jahre 1776*, herausg. von I. Ph. Dengel, QFIAB 5 (1903) 223-268; *Zwei Berichte des Wiener Nuntius Garampi über die kirchlichen Verhältnisse um 1776,* [herausg.] von L. Toth, RQ 34 (1926) 330-354.

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PIUS VI BRASCHI	LAZARUS OPITIUS PALLAVICINI (†23 II 1785) IGNATIUS BUONCOMPAGNI (23 II 1785 - 13 X 1789) FRANCISCUS ZELADA (a 13 X 1789)	IOANNES FRANCISCUS ALBANI	STANISLAUS AUGUSTUS PONIATOWSKI

TOMUS LV

FERDINANDUS MARIA SALUZZO, aepus Corinthiensis (1784-1794)

Filius Iacobi, ducis Coriolani (Corigliano prope Neapolim), et Mariae Iosephae Pignatelli; natus Neapoli 20 XI 1744; 11 II 1767 doctor in utr. iure in universitate studiorum Romana; vicelegatus Ferrariae; Utr. Signaturae referendarius; 26 V 1784 presbyter ordinatus; 25 VI 1784 aepus tit. Theodosiensis, translatus 13 VII 1784 ad sedem tit. Corinthiensem; 14 III 1794 praesidens Status Urbini, quem 1797 ab exercitu Gallico defendit; 23 II 1801 SRE cardinalis. 1809-1814 Seduni in Gallia a Napoleone Bonaparte detinebatur. Obiit Romae 3 XI 1816; sepultus in ecclesia sua titulari S. Anastasiae.

Designatus: ante 26 V 1784 (AV, AC, Proc.Consist. 184 f. 344).

Instructio: s.d. (or. AV, Arch.Nunz.Vars. 50 f. 1r-24r).

Credentiales: 21 VIII 1784 (AV, Eplae ad Principes 180 f. 209v-210v).

Facultates: 30 VII 1784 (or. AV, Arch.Nunz.Vars. 103 s.f.).

Relatio finalis: "Riflessioni", 28 XII 1793 (AV, Arch.Nunz.Vars. 54 f. 295r-298r).

Venit (Cracoviam): 5 XI 1784 (AV, Nunz.Pol. 329 f. 99r).

Discessit (Varsavia): paulo post 9 IV 1794 (AV, Arch.Nunz.Vars. 78 f. 234v).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 329 f. 88r-392v (or. S ad SS: 11 X 1784 - 20 XII 1786).
" " 330 ff. 297 (or. S ad SS: 3 I 1787 - 31 XII 1788).
" " 359 ff. 122 (reg. SS ad S: 27 X 1784 - 29 XI 1788).
" " 360 ff.144 (reg. S ad div. Congregationes: 14 XI 1787 - 9 IV 1794).
" " 386 s.f. (or. et div. scripta SS ad S: 1784-1789).
" " Add. 20 s.f. (or. S ad SS et alia scripta: 11 IX 1784 - 2 VI 1790).
" " Add. 21 f. 332r-410v (reg. SS ad S: 1 I 1785 - 27 XII 1788).
" Arch.Nunz.Vars. 11 s.f. (or. et scripta div. ad S ad collegia Vilnense et Leopoliense spectantia: 1784-1794).
" " 12 s.f. (or. et scripta div. ad collegium Braunsbergense spectantia: 1784-1794).
" " 23-28 s.f. (scripta ad comitia Poloniae spectantia, a S collecta: 1784-1794).
" " 50 ff. 517 (or. SS ad S: 27 X 1784 - 30 XII 1786).
" " 51 s.f. (or. et cifr. SS ad S: I 1787 - XII 1788).

AV, Arch.Nunz.Vars. 52 s.f. (or. et cifr. SS ad S: I 1789 - XII 1790).
" " 53 s.f. (or. et cifr. SS ad S: I 1791 - XII 1792).
" " 54 ff. 305 (or. et cifr. SS ad S: 5 I 1793 - 25 I 1794
" " 54AA f. 1r-41r (or. SS. ad S: 1 II - 22 III 1794).
" " 66 s.f. (reg. S ad SS: X 1784 - 9 XII 1789).
" " 67 s.f. (reg. S ad SS: 10 XII 1789 - 31 III 1794).
" " 70 s.f. (or. CPF ad S: 1784-1786).
" " 71 s.f. (or. CPF ad S: 1787-1793).
" " 73 s.f. (or. div.Congr.Rom.,praeter CPF,ad S: 1784-1794).
" " 78 ff. 247 (reg. S ad CPF et alias Congr. Romanas: 17 XI 1784 - 9 IV 1794).
" " 86 ff. 174 (reg. S ad div.: XI 1784 - I 1788).
" " 87 ff. 345 (reg. S ad div.: II 1788 - III 1794).
" " 88 s.f. (or. div. Polonorum ad S: 1784-1794 s.o.c.).
" " 103 s.f. (misc. ad nuntiaturam S spectantia: 1784-1794).
" " 106 s.f. (misc. S ad missiones spectantia: 1784-1794)
" " 132 s.f.(misc.ad regulares Pol. spect.:1784-1794, per ord.)
" " 133 s.f. " " " " " "
" " 134 s.f. " " " 1784-1789 "
" " 135 s.f. " " " " " "
" " 148 s.f.(misc..ad dioec.Pol.spect.:1784-1794, per dioeceses).
" " 149 s.f. " " " " "
" " 152 s.f. ("affari sospesi", acta et doc.: 1784-1794).
" AC, Proc.Consist. 186 f. 127r-138v (proc. inf. 1 epi: 1785).
" " " 187 f. 373r-388r, 436r-457r (proc. inf. 2 eporum: 1786).
" " " 188 f. 184r-209r (proc. inf. 1 epi: 1787).
" " " 191 f. 383r-397v (proc. inf. 1 epi: 1788).
" " " 192 f. 78r-459r passim (proc.inf. 5 eporum: 1790).
" " " 193 f. 323r-340r, 384r-404r (proc. inf. 2 eporum: 1791).
" " " 196 f. 110r-123r (proc. inf. 1 epi: 1793).
" " " 198 f. 287r-294r (proc. inf. 1 epi: 1794).
" " " 199 f. 402r-412r (proc. inf. 1 epi: 1794).
APF, SC, Mosc.Pol.Ruteni 15 f. 408r-672v passim (or. Sad CPF: 17 IX 1784 - 21 XII 1785).
" " " 16 ff. 560 passim (or. S ad CPF: 18 I 1786 - 4 XII 1790).
" " " 17 f. 28r-246v passim (or. S ad CPF: 2 III 1791- 9 IV 1794).
" Istruzioni 3 f. 408r-506v (instructio CPF ad S: IX 1784).
" Litterae 244, 246, 248, 250, 252, 255, 258-260, 262, 264 passim (reg. CPF ad S: 1784-1794).
Warszawa, AGAD, Arch.Ghigiotti 96c, 490, 646a-c, 800c, 884 (or. S ad C. Ghigiotti et ad alios, min. Ghigiotti ad S: 1785-1796).
" " AN, olim 156 ff. 296 (reg.act. S: 1784-1785), combustum.
" " " " 157 ff. 356 (" 1786-1787) "
" " " " 158 ff. 402 (" 1787) "
" " " " 159 ff. 228 (" 1788) "
" " " " 160 ff. 249 (" 1789) "
" " " " 161 ff. 295 (" 1790) "
" " " " 162 ff. 294 (" 1791) "
" " " " 163 ff. 247 (" 1792) "
" " " " 164 ff. 137 (" 1794) "
" " " " 173 ff. 502 (reg.act.gratiae: 1784-1791) "
" " " 174 ff. 620 (reg. act. gratiae: 1784-1794) conservatum!

Editiones: [F. M. Saluzzo], *Note du Nonce apostolique,* Warszawa 1789 (aliae: Warszawa 1789, Grodnae 1793); Welykyj LPF VI 185-321 et VII 6-84

passim; Beiersdorf 59-62 (fragmenta).

ADIUTORES:

Auditor:	Marcus Antonius Moscardini IUD (cfr. eius et ad eum eplae Warszawa, AGAD, Arch.Ghigiotti 475a-b).
Cancellarii:	Iopsephus Dzieszkowski (1784-1785).
	Iosephus Czerwski (ab a. 1791).
Vicecancellarius:	Iosephus Czerwski (1786-1791).
Secretarii:	Carolus Macciocchi (eius or. ad Ghigiotti, ibidem ms. 417).
	Carolus Benvenuti IUD.

Bibliogr.: *Cardinalium imagines* IV 8; Moroni LX 303; Bartoszewicz EPO XXII 856-859; Fabisz 331-336; Wierzbowski SL 66; Litta FCI II [413]; Kartunnen NAP 198, 213; Meysztowicz ANV 35-38; *Repertorium* III 293; Ritzler-Sefrin VI 150, 402, VII 7.

Ed.contemporaneorum: *Correspondance secrète de l'abbé de Salamon, chargé d'affaire du Saint-Siège pendant la Révolution*, par De Richemont, "Mélanges d'Archéologie et d'Histoire" 18 (1898) 419-450; G. Bourgin, *La France et Rome de 1788 à 1797. Regeste des dépêches du cardinal secrétaire d'Etat*, Paris 1909; *Die Finalrelation des Kölner Nuntius Carlo Bellisoni (1785-1786)*, [herausg.] von H. Raab, RQ 58 (1963) 72-124; F. Diaz de Cerio SJ, *Regesto de la correspondencia de los obispos de España en el siglo XIX con los nuncios, según el fondo de la Nunciatura de Madrid en el Archivo Vaticano (1791-1903)*, Vol. 1-3, Città del Vaticano 1984 (Collectanea Archivi Vaticani, T. 18-20) passim (dispositio secundum dioeceses).

pontifex	*a secretis status*	*protector R.P.*	*rex Poloniae*
PIUS VI BRASCHI	FRANCISCUS ZELADA	IOANNES FRANCISCUS ALBANI	STANISLAUS AUGUSTUS PONIATOWSKI (abdicavit 25 XI 1795)

TOMUS LVI

LAURENTIUS LITTA, aepus Thebarum (1794-1797)

Natus Mediolani 23 II 1756 in nobilissima familia Litta Visconti Arese; iuri studuit Romae, ubi 28 I 1780 doctoratu in utroque insignitus est; 1782 protonotarius apostolicus; 1785 ponens Consultae et Utr. Signaturae referendarius; 6 VI 1789 sacerdotio auctus; 23 IX 1793 aepus tit. Thebarum (consecratus Romae 6 X 1793); 11 II 1797 constituitur "orator" Sanctae Sedis apud Imperatorem Russiae; residebat Petropoli usque ad a.1799; 23 II 1801 SRE cardinalis in pec tore reservatus (publicatus 28 IX 1801); 1809-1814 in Gallia detinebatur; 1414-1418 praefectus Congregationis de Propaganda Fide; 1818-1820 gubernator Urbis. Obiit Flavioduni (Monteflavio) in Sabinis 1 V 1820; sepultus Romae in ecclesia SS. Ioannis et Pauli "iuxta eius extremam voluntatem".

Designatus: 5 VIII 1793 (AV, Arch.Nunz.Vars. 54 f. 147r).
Instructio: oretenus a praedecessore, 9 IV 1794 (AV, Arch.Nunz.Vars. 78 f. 243v).
Credentiales: 8 II 1794 (AV, Eplae ad Principes 188 f. 163v-165r).
Facultates: 15 XI 1793 (AV, Sec.Brev. 4243 f. 136r-162v).
Relatio finalis: 1799 (AV, Nunz.Pol. 344/I, fasc. "40", n. 1 pp. 64).
Venit (Cracoviam): 15 III 1794 (AV, Arch.Nunz.Vars. 54AA f. 42r).
Discessit (Varsavia): 13 III 1797 (AV, Nunz.Pol. 344/I, fasc. "16" n. 1).

COLLECTIONES PRINCIPALES:

AV, Nunz.Pol. 343A s.f. (or. SS ad L: 2 XI 1793 - 15 IV 1797).
" " 344/III s.f.(or. eporum Pol. ad L: 31 I 1795-15 III 1797).
" " 344/IV s.f.(or. eporum Pol. ad L: 12 VIII 1795-15 III 1797 ").
" " 344/V s.f. (or. Siestrzeńcewicz ad L et alia scripta: 31 V 1795 - 15 III 1797 et postea).
" " Add. 23 s.f. ("Carte della Congregazione per gli affari di Polonia": 1795-1797).
" Arch.Nunz.Vars. 12AA s.f. (or. div. ad L: missiones et collegia pontificia: 1795-1797).
" " 54AA f. 10r, 34r-253v (or. SS ad L: 12 II - 27 XII 1794).
" " 54BB ff. 285 (or. SS ad L: 3 I - 26 XII 1795).
" " 54CC ff. 258 (or. SS ad L: 2 I - 31 XII 1796).
" " 73A s.f. (or. Congregationum Rom. ad L: 1794-1796).
" " 103AA s.f. (scripta ad nuntiaturam L spectantia: 1794).
" " 103BB s.f. (or. div. ad L et alia scripta: 1795-1796).
" " 135AA s.f.(or. div. regularium Pol. ad L: 1795-1796).
" " 149AA s.f. (or. div. eporum Poloniae ad L: 1794-1796).

AV, AC, Proc.Consist. 200 f. 153r-168r (proc. inf. 1 epi: 1796).
APF, SC, Mosc.-Pol.-Ruteni 17 f. 251r-332r passim (or. L ad CPF: 2 VII 1794 - 13 VII 1796, sequentes e Petropoli, nuntiatura Russiae).
" Litterae 266, 268, 270 passim (reg. CPF ad L: 1794-1797).
Warszawa, AGAD, Arch.Ghigiotti 394a (or. L ad Ghigiotti: 1794-1795).
Kraków, BCz 1180 passim (singulae eplae L: 1794-1797).
" BPAN 8447-8454 (TR 107-114: cop. inito XX saec.).

Editiones: Litta Laurentius, *Actus ad Ecclesiam Metropolitanam Mohilevien-sem,* Petropoli 1798; *List Kościuszki do Mons. Litta nuncyusza,* wyd. S. Kętrzyński, KH 17 (1903) 276-278; Rouet de Journel NR II 6-8 (credentiales ad imperatorem Russiae, 11 II 1797); Welykyj LPF VII 91-92, 97-105; App. N. 33.

ADIUTORES:
Auditor: Carolus Benvenuti IUD.
Cancellarius: Iosephus Czerwski.

Bibliogr.: *Cardinalium imagines* IV 17; Moroni XXXIX 25; Bartoszewicz EPO XVII 169-173; Fabisz 336-339; Wierzbowski SL 66; G. Greppi, *Un gentil-uomo Milanese, 1763-1839,* Milano 1896; Pierling RSS V 177-288 passim; Kartunnen NAP 213; Rouet de Journel NR II: *Nonciature de Litta, 1797-1799,* Città del Vaticano 1943 p. V-VII; Meysztowicz ANV 39-42; *Reper-torium* III 294; Ritzler-Sefrin VI 400, VII 8.

Ed.contemporaneorum: Bourgin (ut in Tab. LV); Diaz de Cerio (ut in Tab. LV).

pontifex	*a secretis status*	*praeses Reipublicae Polonae*
BENEDICTUS XV DELLA CHIESA	PETRUS GASPARRI	IOSEPHUS PIŁSUDSKI (el. 14 XI 1918)

TOMUS LVII

ACHILLES RATTI, aepus Naupactensis (1918-1921)

Natus in loco Desio prope Mediolanum 31 V 1857; sacerdotio insignitus 1879; studiis in Academia Nobilium Ecclesiasticorum et in Pontificia Universitate Gregoriana Romae operam dabat, dr theologiae et iuris canonici 1882 promotus; a quo anno theologiam in Seminario Maiore Mediolanensi docebat; 1888-1907 doctor et 1907-1911 director Bibliothecae Ambrosianae; 1911-1914 propraefectus et 1914-1918 praefectus Bibliothecae Vaticanae; 3 VII 1918 aepus tit. Naupactensis (Lepanto); 19 IV 1921 translatus ad sedem tit. Adanensem; 13 VI 1921 aepus Mediolanensis et SRE cardinalis; 6 II 1922 summus pontifex, qui sibi nomen Pii XI imposuit. Obiit Romae 10 II 1939; sepultus in basilica S. Petri de Urbe.

Designatus: visitator apostolicus: 25 IV 1918 (AAS 10: 1918 p. 227-228).
nuntius ordinarius: 6 VI 1919 (AAS 11: 1919 p. 301).
Instructio: 4 V 1918 (AV, Arch.Nunz.Vars. 191 f. 1117r-1130r).
Facultates: 14 V 1918 (AV, Arch.Nunz.Vars. 191 f. 1099r-1115v).
Relatio finalis: manu H. Pellegrinetti: VII/VIII 1921 (ibidem, 193 f.426r-498v).
Venit (Varsaviam): 29 V 1918 (ibidem, 192 f. 344v).
Credentialium praesentatio: 19 VII 1919 (MPP 14: 1919 p. 89-90).
Discessit (Varsavia): 4 VI 1921 (ibidem, 197 f. 1014r).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
AV, Arch.Nunz.Vars. 190-207 ff. 15895 (or. SS et div. ad R, min. R ad SS et diversos).

Editiones: AAS 12 (1920) 268-271 (acta); *Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego,* T. 2: *1919-1921*, oprac. W. Stankiewicz, A. Piber, Wrocław 1974 p. 304-305, 307, 331-332; *Listy bł. Jerzego Matulewicza do nuncjusza Achillesa Rattiego,* wyd. J. Bukowicz, T. Górski, "Ethos" 1 (1988) 45-63.

ADIUTORES:

Auditor:	Hermenegildus Pellegrinetti, postea SRE cardinalis.
Secretarius:	Antonius Farolfi.

GESTOR NEGOTIORUM NUNTIATURAE:
HERMENEGILDUS PELLEGRINETTI (4 VI - 10 X 1921). Cfr. M. Giusti,

Il Card. Ermenegildo Pellegrinetti che fu collaboratore di Pio XI, "L'Osservatore Romano", 27 III 1976 p. 5-6.

Bibliogr.: AAS 11 (1919) 260, 301; 13 (1921) 260, 284, 325; AP 1921 p. 285, 667; A. Bogdański, *Achilles Ratti nuncjusz w Polsce,* "Ateneum Kapłańskie" 23 (1929) 109-120; L. Salvatorelli, *Pio XI e la sua eredità pontificale*, Torino 1939; E. Pellegrinetti, *Pio XI. L'Uomo nel Papa e il Papa nell'Uomo,* Roma 1940; J.Jurkiewicz, *Nuncjatura Achillesa Ratti w Polsce*, Warszawa 1953 (multae falsificationes); Jurkiewicz WP 477-502; De Marchi 209; Mysłek 6-210 passim; W. Meysztowicz, *La nunziatura di Achille Ratti in Polonia*, in: *Pio XI nel trentesimo della morte,* Milano 1969 p. 177-203; L. Hass, *Le Vatican et l'Ukraine dans les années 1919-1920*, "Acta Poloniae Historica" 35 (1977) 189-207; Wyczawski NA 23-24; O. Cavalleri, *L'Archivio di Mons. Achille Ratti, visitatore apostolico e nunzio a Varsavia (1918-1922). Inventario*, Città del Vaticano 1989 (Collectanea Archivi Vaticani, T. 23).

pontifices	*a secretis status*	*praesides Reipublicae Polonae*
BENEDICTUS XV DELLA CHIESA († 22 I 1922) PIUS XI RATTI (el. 6 II 1922)	PETRUS GASPARRI (confirmatus 6 II 1922)	IOSEPH US PIŁSUDSKI (ad 9 XII 1922) GABRIEL NARUTOWICZ (9-16 XII 1922) STANISLAUS WOJCIECHOWSKI (20 XII 1922 - 14 V 1926) IGNATIUS MOŚCICKI (el. 1 VI 1926)

TOMUS LVIII

LAURENTIUS LAURI, aepus Ephesinus (1921-1927)

Natus Romae 15 X 1864; sacerdotio auctus 1887; eodem anno doctoratum in theologia adeptus est et docere eam in Seminario Romano coepit; 1911 ablegatus apostolicus in Hispania; 4 I 1916 internuntius in Republica Peruviana et - nuntiatura instituta - 8 I 1917 primus in ista natione nuntius apostolicus (ad a. 1921); 5 I 1917 aepus tit. Ephesinus; 10 II 1925 tamquam plenipotentiarius S. Sedis concordatui cum Republica Polona subscripsit; 20 XII 1926 SRE cardinalis, biretum cardinalitium Varsaviae a I. Mościcki 2 I 1927 recepit; 31 VII 1927 Poenitentiarius Maior. Obiit Romae 8 X 1941.

Designatus: 25 V 1921 (AAS 13: 1921 p. 324).
Instructio: nondum accessibilis.
Venit (Varsaviam): 10 X 1921 (KP 11 X 1921).
Credentialium praesentatio: 14 X 1921 (KP 15 X 1921).
Discessit (Varsavia): initio 1927 (Wyczawski NA 25).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
Città del Vaticano, Arch.Secretariatus Status (nondum accessibile).

Editiones: AAS 14 (1922) 350-351 (acta); AAS 17 (1925 273-287 (concordatum).

ADIUTORES:

Auditor: Carolus Chiarlo (AP 1926 p. 515), postea SRE cardinalis.
Secretarii: Carolus Colli (AP 1927 p. 521), tempore conflictus nationum (1939-1945) consiliarius Nuntiaturae Berolinensis, cfr. ADS II passim.
Ioannes Baptista Montini, postea summus pontifex Paulus VI (V-X 1923), cfr. H. Weryński, *G. B. Montini w Polsce,* "Przewodnik Katolicki", 1 I 1967; M. Wrzeszcz, *Paweł VI. Szkice do portretu wielkiego papieża*, ed. 3, Warszawa 1988, p. 36.

Bibliogr.: AAS 18 (1926) 524; AAS 19 (1927) 328; AAS 33 (1941) 438; AP 1921 p. 271; z.t., *Dookoła naszej nuncjatury,* "Kurier Poznański", 25 I 1926; "Przegląd Powszechny" 173 (1927) 254-255; Jurkiewicz WP 502-518; "Civiltà Cattolica" 92 (1941), T. 4 p. 144; "L'Osservatore Romano" 6-12 X 1941; De Marchi 205, 209; Mysłek 27, 156-157; Wyczawski NA 24-25; T. Włodarczyk, *Konkordaty,* T. 2, Wyd. 2, Warszawa 1986 p. 295.

pontifex	*a secretis status*	*praeses Reipublicae Polonae*
PIUS XI RATTI	PETRUS GASPARRI (ad 7 II 1930) EUGENIUS PACELLI (a 9 II 1930)	IGNATIUS MOŚCICKI

TOMUS LIX

FRANCISCUS MARMAGGI, aepus Adrianopolitanus (1928-1936), legatus a latere (1936)

Natus Romae 31 VIII 1876; 14 IV 1900 sacerdotio auctus; 1904 "minutans" in Secretariatu Status; 1 IX 1920 aepus tit. Adrianopolitanus in Emimonte et nuntius in Romania; 30 V 1923 nuntius in Bohemia (ad 1925); 16 XII 1935 SRE cardinalis (biretum cardinalitium e manibus praesidis I. Mościcki Varsaviae 4 I 1936 recepit); legatus a latere ad Synodum Plenariam Ecclesiae Polonae Częstochoviae celebratam, cui praefuit diebus 25-26 VIII 1936; 1936 membrum diversarum congregationum, i.a. Pro Ecclesia Orientali et Negotiorum Ecclesiae Extraordinariorum. Obiit Romae 3 XI 1949, sepultus in ecclesia S. Mariae trans Tiberim.

NUNTIUS:
Designatus: 13 II 1928 (De Marchi 209).
Instructio: nondum accessibilis.
Venit (Varsaviam): 14 III 1928 (KP 15 III 1928).
Credentialium praesentatio: 17 III 1928 (KP 18 III 1928).
Discessit (Varsavia): 4 VI 1936 (MPP 31: 1936 p. 276).

LEGATUS:
Nominatus: 1 VIII 1936 (AAS 28/2: 1936 T. 3 p. 490-491).
Venit (Częstochoviam): 24 VIII 1936 (MPP 31: 1936 p. 398).
Discessit (Varsavia): 30 VIII 1936 (ibidem p. 426).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
Città del Vaticano, Arch.Secretariatus Status (nondum accessibile).

Editiones : AAS 22 (1930) 165, 392, 454, 489; 24 (1932) 379; 27/2 (1935) T. 2, p. 409 (acta et vota); MPP 31 (1936) 393-394, 400-405.

ADIUTORES:
Auditor: Carolus Chiarlo, postea SRE cardinalis.
Secretarius: Carolus Colli (cfr. Tab. LVIII).

GESTOR AD INTERIM NEGOTIORUM NUNTIATURAE: ALAFRIDUS PACINI, 4 VI 1936 - 15 V 1937 (AAS 29/4: 1937 p. 213); ablegatus apostolicus ad

ferendum biretum cardinalitium nuntio Marmaggi, 16 XII 1935 (AAS 28/3: 1936 p. 85).

Bibliogr.: AAS 15 (1923) 381, 28/2 (1936) T. 3 p. 206-207, 246, 276, 312, 483, 486, 490-491, 497; AP 1921-1949 passim; MPP 31 (1936) 393-405; "L'Osservatore Romano", 4-8 XI 1949; "Civiltà Cattolica" 100 (1949), T. 4 p. 420; J. Woźniak, *Śp. ks. kard. Franciszek Marmaggi,* "Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie" 33 (1949) 332-335; Mario de Camillis, EC VIII 168-169; De Marchi 83, 209, 225; Jurkiewicz WP 518-546; Mysłek 112-556 passim; Wyczawski NA 25; S. Kosiński, *Synod plenarny polski w 1936 roku,* "Studia Claromontana", 8 (1987) 17-18.

Ed.contemporaneorum: *Der Notenwechsel zwischen dem Hl. Stuhl und der Deutschen Reichsregierung*, herausg. von D. Albrecht, Bd 1-2, Mainz 1965, 1969; *Kirchliche Akten über die Reichskonkordatsverhandlungen 1933,* herausg. von L. Volk, Mainz 1969.

pontifices	*a secretis status*	*praesides Reipublicae Polonae*
PIUS XI RATTI	EUGENIUS PACELLI	IGNATIUS MOŚCICKI
(† 10 II 1939)	(ad 10 II 1939)	(renuntiavit 17 IX 1939)
PIUS XII PACELLI	ALOISIUS MAGLIONE	VLADISLAUS RACZKIEWICZ
(el. 2 III 1939)	(a 10 III 1939, † 22 VIII 1944)	(el. 29 IX 1939)

TOMUS LX

PHILIPPUS CORTESI, aepus Siracensis (1936-1947)

Natus 8 X 1876 in loco Alia, dioec. Cephaludensis in Sicilia; 1912-1915 secretarius delegationis apostolicae in Columbia; 25 XII 1914 cubicularius secretus Benedicti XV; 1916-1917 auditor nuntiaturae in Argentina; 1918 auditor nuntiaturae in Republica Brasiliae; 30 V 1921 primus nuntius apostolicus in Republica Venetiolana (ad 1926); 13 VI 1921 aepus tit. Siracensis in partibus infidelium; 1926-1936 nuntius in Argentina et (ab a. 1928) in Paraguay; 4 VI 1936 nuntius designatus in Hispania, in quam ob bellum civile non est profectus; relicta Polonia residebat Bucarestae usque ad 25 III 1940, postea Romae. Obiit Cryptaeferratae 1 II 1947, sepultus ibidem in ecclesia Sororum Missionariarum S. Francisci.

Designatus: 14 XII 1936 (AAS 29/4: 1936 p. 39).
Instructio: nondum accessibilis.
Venit (Varsaviam): 15 V 1937 (KP 16 V 1937).
Credentialium praesentatio: 20 V 1937 (KP 21 V 1937).
Discessit (e Zaleszczyki): 17 IX 1939 (ADS I 308-309).

COLLECTIONES PRINCIPALES:
Città del Vaticano, Arch.Secretariatus Status (nondum accessibile).

Editiones: AAS 31/6 (1938) p. 262, 345 (vota); *Le Saint Siège et la guerre en Europe. Mars 1939 - Août 1940*, ADS I 104-535 passim; *Le Saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les Pays Baltes, 1939-1945*, I partie: *1939-1941*, ADS III/1 p. 67-71, 179-182; *Le Saint Siège et les victimes de la guerre, Mars 1939 - Décembre 1940*, ADS VI 150, 156.

ADIUTORES:
Auditor: Alafridus Pacini, postea SRE cardinalis. Eius et ad eum eplae in ADS I (ut supra) 204-424 passim (cfr. etiam ADS III/1-2 passim).

GESTOR AD INTERIM NEGOTIORUM NUNTIATURAE:
GULIELMUS GODFREY, delegatus apostolicus S. Sedis in regno Angliae, nominatus 14 V 1943 "chargé d'affaires" S. Sedis apud gubernium Po-

loniae Londini. Eius et ad eum eplae in ADS III/2, VII et XI passim.

Bibliogr.: AAS 39/14 (1947) p. 72; AP 1921 p. 572, 666; AP 1926 p. 338, 516; AP 1932 p. 577; AP 1947 p. 765; P. Duclos, *Le Vatican et la seconde guerre mondiale. Action doctrinale et diplomatique en faveur de la paix*, Paris 1955; Jurkiewicz WP 546-556; De Marchi 42, 200, 210, 263; Mysłek 126-535 passim; A. Martini, *Polonia 1939: Prima tappa di una guerra crudele*, "Civiltà Cattolica" 111 (1960), T. 2, p. 353-371 passim; Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, T. 2, Warszawa 1970, p. 197-207 passim; *Diariusz i teki Jana Szembeka (1935-1945)*, oprac. A. Komarnicki, J. Żarański et alii, T. 3-4, London 1972 passim; Wyczawski NA 25.

Ed.contemporaneorum: *Der Notenwechsel* (ut in Tab. LIX); ADS I et III (ut supra); *Lettres de Pie XII aux évêques allemands 1939-1944* (ADS II, 2 ed. Città del Vaticano 1970).

APPENDICES

N. 1.

Sigismundus I rex Poloniae
Erasmo Ciołek, oratori suo Romae
de facultatibus nuntii

[Torunii, post 29 VI 1520]

Petit, ut efficiat, quo nuntio Zachariae Ferreri, qui diutius in Polonia commorari debeat, concedantur a pontifice tales facultates pro Polonia, quales iam pro Lithuania et Moscovia habet.

Min.: Warszawa, BN, BOZ, Theca Górski 24 f. 10r-v (n. 2867).
Reg.: Warszawa, AGAD, LL 5 f. 135r-136r.
Ed.: AT V 283.

Episcopo Plocensi[1], [a-post discessum Magistri[2] a rege-a].

Commendatio nominati epi Plocensis. Victoriae de Turcis et Tartaris necnon de Ordine Theutonico reportatae. [10v] Quia vero legatum hunc, Rev.dum Dominum Episcopum Gardiensem[3], quem illius Sanctitas[4] ad nos misit propter multa negocia conficienda, tam cito dimittere a nobis non possumus, volumus ut Paternitas V.ra agat apud ipsum Sanctissimum Dominum Nostrum, ut quemadmodum illius Sanctitati prius scripsimus, conferre dignaretur eidem Legato tales facultates in Regno nostro, quales illi ad ducatum Lithuaniae et Moscoviae concessit[5], ut et illum non peniteat apud nos id temporis exegisse, et subditi nostri hoc levamen habeant, quod illa, quae foris querere oporteat, domi haberi possint. Curetque V.ra Paternitas, ut quam celerius hanc facultatem expediat. Et bene valeat.

[a-a] *Adscriptum eadem manu posterius.*

---

[1] Erasmus Ciołek (1474-1522), epus Plocensis ab a. 1503, orator regis Poloniae Romae 1518-1522.

[2] Albertus Hohenzollern (1490-1568), magnus Ordinis Theutonicorum magister a. 1510-1525, dux in Prussia a. 1525-1568, qui tunc bellum adversus regem Poloniae gerebat. Fuit Toruniae pacis petendae causa diebus 18-29 VI 1520.

[3] Zacharias Ferreri (1479-1524), cfr. Tab. II/1.

[4] Leo X, pontifex maximus annis 1513-1521.

[5] Breve harum facultatum, 1 XI 1519 concessarum, invenitur in AV, Reg.Vat. 1200 f. 283v-290v.

N. 2.

Samuel Maciejowski, Regni Poloniae Cancellarius Martino Kromer, oratori ad Summum Pontificem destinato de nuntio in Poloniam mittendo

Cracoviae, 26 VI 1548.

Mandat, ut postulet a card. Protectore, quo nuntius apostolicus quam primum in Poloniam mittatur.

Or.: Kraków, BJ 60 f. 1151r (adscriptum ad litteras commendaticias).
-Ed.: Hipler-Zakrzewski HE I 261-262.

A me[6] fiunt hic omnia diligenter, ut Sanctae Sedi Apostolicae qui debetur honos habeatur. Sed quam sim hac in re ope aliorum destitutus, deinde qui sint hic motus concitati, non opus est locupletiore teste quam sitis vos[7]. Quamobrem agetis meo nomine cum Rev.mo D.no Cardinale Protectore[8], quo auctoritatem suam interponat, quo mittatur huc aliquis a Ss.mo Domino Nostro[9], qui nostros in fide et auctoritate Sedis huius retineat. Virum aliquem gravem, doctum, prudentem, qui ab omni levitate, ab omni sit cupiditate remotus, mittendum censerem. Ostendat Ss.mus Dominus Noster sibi Regnum hoc esse curae, nam si omnem nostri sollicitudinem abiecerit, metuendum est, ne qua fiat mutatio.

N. 3.

Capitula Cathedralia Poloniae de necessitate stabilis nuntiaturae apostolicae in Polonia instituendae

S.l. [1556]

In scripto, nuntio Aloisio Lippomano praesentato, petunt i.a., ut stabilis nun-

[6] Samuel Maciejowski (1499-1550), epus Cracoviensis ab a. 1545, magnus cancellarius ab a. 1547.

[7] Martinus Kromer (1512-1589), canonicus Cracoviensis ab a. 1544, secretarius regius ab a. 1545, postea epus Varmiensis, historiographus.

[8] Alexander Farnese (1520-1589), cardinalis ab a. 1534, protector regni Poloniae ab a. 1544.

[9] Paulus III, pontifex maximus annis 1534-1549.

tiatura apostolica in Polonia instituatur, enumerantque qualitates, quibus futurus nuntius ornatus esse debeat.

Cop.: AV, F.Borghese I 825-827 f. 40v-60r.
-Ed.: Rykaczewski I 48-49.

Enumeratis iis, quae in Ecclesia Polona reformationem requirunt, proponunt remedia, quibus eis mederi possit. [47v] Primum igitur remedium esse videretur, quod Sancta Apostolica Sedes hoc in Regno, sicut et apud [48r] alios principes facit, Nuntium continue haberet vel legatum; virum doctum, bonum et Deum timentem, rerum gerendarum scientia peritum; qui familiam haberet exemplarem, qui munera non diligeret, qui forti et masculo esset animo et in curia resideret, semperque Regis lateri adhaereret, atque eum officii sui admoneret. Hic Catholicam fidem atque libertatem ecclesiasticam tueretur et Sedis Apostolicae oboedientiam et reverentiam in Regno conservaret; et ad eum, tanquam ad asillum [sic], viri boni semper pro iusto patrocinio confugere possent. *Sequuntur alia remedia: concilii oecumenici convocatio, beneficiorum ecclesiasticorum recta distributio etc.*

N. 4.

Card. Alexandri Farnese promemoria de iis, quae nuntius in Poloniam mittendus scire debeat

[Romae, II 1560]

Describit suos conatus, ut tandem in Polonia nuntiatura apostolica instituatur, in memoriam revocat errores commissos ab epo Veronensi et dat consilia, quibus innixus novus nuntius illos in posterum vitare possit, quae sunt: bona particularitatum status et regiminis Poloniae cognitio, amicitiae cum rege eiusque consiliariis (praesertim cum cancellario et vicecancellario, epo Premisliensi) conservatio, reformationis generalis et concilii oecumenici celebrandi promissio, communis cum epis adversus haereticos apud regem, in synodo et comitiis regni actio, maiorum haeresum fautorum - epi nominati Vladislaviensis et palatini Vilnensis - ad Ecclesiam Catholicam reductio vel, si fieri non possit, apud regem existimationis deminutio.

Cop: AV, Arm. 64, ms. 29 f. 51r-53r. In f. 53v alia manu: "Raccordi per Polonia".
-Ed.: Wierzbowski U IV 218-223; Ehrenberg UA 77-82; Lanckorońska DAM II 6-8 (in parte).

Ill.mo Monsignore[10].

Il Sommo Iddio, si vede chiaro, lascia incorrere molte cose a nostro essempio, che a chi mira qua giù solo paiono disordini. Così aviene di Polonia. Ecco io da XIII anni in qua ho instato sempre, come sanno tanti Illustrissimi di questo Sacro Collegio, che si provedesse a la Polonia, inclinante a la ruina, col mandarli Nuntio, che desse ne la conventione et sollecitasse l'Arcivescovo Legato Nato colà, co' i Vescovi, instando uniti con la Maestà Sua e col Senato, cacciandone li auttori di così gran peste. Né però mi venne mai fatto sino al tempo di Pavol [sic] IIII[11], che vi mandò la buona persona di Verona[12], certo ottimo Medico a i mali già molto radicati di quello largo Regno. E s'egli havesse conosciuto la buona natura de l'infermi et il paese, et non havesse creduto troppo a se stesso, et havesse usato i remedii convenevoli al male di quel Regno libero con benignità et piacevolezza, et non con rigore et severità dura, che alterò di modo quei liberi animi, che non solo l'infetti si disperorno, ma altri si scandalizarono et altri si alienorno. L'arte, Monsignore Ill.mo, sempre più felicemente aiuta la natura, conosciute le qualità d'essa.

Bisogna adunque ch' il Legato o Nuntio che deve andare in Polonia sia gentilhuomo, ben nato; habbia che dare alle genti avare et lo sappia fare; habbia summa auttorità et la sappia usare; et si metta davanti per suo oggietto Dio et non le richezze Polache, non sprezzando però alcune reali demostrazioni, o di alcuni principali, di che stato si sia, religioso o seculare.

Deve non di meno il Nuntio sapere la natura del Regno, che è liberrimo e de diverse sette et leggi; et che il Re viva a leggi anche egli; a cui però pochi ardiscono contradire, chi per natura et chi per speranze, veduto ch'egli voglia una cosa. Il Re è di natura benigno et clemente, sì che dà tutto; et è inclinato al bene, et teme Dio, et vive catholicamente, come si vede, né crede a se istesso. Così havesse egli ascoltato meno alcuni, che gli sono sempre a i fianchi et lo suchiano a fatto. Ha non di manco appresso il Rev.mo Premisliense, Vicecancelliere moderno[13], catholico et prudente, che rapresenta tutto il Senato et è integro et ritiene in strada la Maestà Sua, che per essere il Regno larghissimo et che è antimuraglia a i potentissimi infideli et scismatici, è costretto

[10] Scriptum hoc non habet nomina auctoris et destinatarii. Alium fuisse cardinalem nepotem Pii IV, Carolum Borromaeum, alium vero protectorem regni Poloniae, card. Alexandrum Farnese, probo in *Papiestwo-Polska*, p. 266-269.

[11] Paulus IV, pontifex maximus annis 1555-1559.

[12] Aloisius Lippomano, nuntius annis 1555-1557, cfr. Tab. III/1.

[13] Philippus Padniewski († 1572), vicecancellarius regni ab a. 1559; epus Premisliensis ab a. 1560, postea Cracoviensis (ab a. 1562).

patire nel suo Regno (et così hanno fatto l'antecessori suoi) et scismatici et infideli, sì come è Russia[a)], dove gran parte sono di greca fede, et in Lituania, dove et Greci, Tartari et altri si sono ridutti. E' costretto, dico, patire heretici ancora, com'è in Prussia, raccommandata già tanto a[b)] i Re di Polonia, et di dove è nato parte la peste del Regno. Bisogna poi che il Nuntio o [51v] legato sappia la libertà Pollacca, il Re esser capo d'un Senato di diverse leggi et sette. A l'Arcivescovo et Vescovi, che hanno l'una et l'altra spada, et che sono la più potente parte del Regno, si dà il primo luogo; poi seguentemente a i Pallatini et Castellani et altri, che hanno indefferentemente voto in Senato.

Deve il Nuntio[c)] nel tempo de la Conventione, alcuni dì prima, fare che l'Arcivescovo faccia il Sinodo et tratti con i Vescovi de i remedii opportuni a ridur[r]e il Regno, o almeno a conservarlo, che sono molti, ma tra l'altri la speranza dell'Ecumenico Concilio. Ma sovra tutto sia cauto non dire ciò che sa, ma ascoltare altri; et poi, accompagnato da i Vescovi, andare a la Maestà Sua alla Conventione et seco et con i Senatori fedeli trattare de i remedii et provigioni; poi deve osservare se la Maestà Sua tenga più conto che non se gli conviene d'alcuno Heretico, con destrezza operare che non li faccia almeno buono viso, che vederà giovarà più non si crederebbe. Non deve il Nuntio ricusare alle volte[d)] la conversatione di alcuno heretico Senatore; né potrà fare di meno che ancora alle volte si trovarà a mense, dove[e)] ne serà alcuno, et in altri luoghi. Non deve mai in publico disputare con loro, ma con piacevolezza dirli alcuna buona cosa. Se da quei più potenti serà visitato, o usatali alcuna demostratione, non li deve disprezzare, anci [sic] edificarli, potendo con auttorità.

Deve il Nuntio portar seco, oltre a i Vescovi et le persone Reali, lettere a i primi, come è il Palatino di Cracovia[14], il Conte di Tarnoth[15] et altri. Seria ancora di animo che al Palatino di Vilna[16], alienato da l'austerità di Verona[17] col suo bravarlo, maledirli, et da la fama del Papa Pauol IIII°, scrivendoli amorevole breve Sua Beatitudine, et parlando seco alle volte[d)], il Nuntio lo riducesse; et così alcuni altri, col mezzo de i Vescovi loro, usando seco ogni benigna arte et larghezza; et seco portasse bolla che si perdonasse in generale a chi si riducesse. Et è necessario che il Nuntio inviti, lui ancor, hor questo hor quello; o pur ritrovandosi con alcuni de i Prelati, con loro fare alcuna volta il buon compagno et alle volte il cacciatore col Re, o simili; ma tutto con la convenevole auttorità. Et più che p[u]ole deve seguitare la Maestà Sua, ammonendola benignamente di quei che più li paiono scandalosi: et operare che quei forestieri, che sono ansa a tanti mali, escano di Regno: Ismaini[18], Stan-

14 Stanislaus Tęczyński († 1561), palatinus Cracoviensis ab a. 1556.

15 Ioannes Tarnowski (1488-1561), comes in Tarnów, supremus dux exercitus, castellanus Cracoviensis ab a. 1536.

16 Nicolaus Radziwiłł dictus Niger (1515-1565), palatinus Vilnensis ab a. 1551.

17 Lippomano.

18 Franciscus Lismanino (1504-1566), apostata ex ordine fratrum minorum, eiusque sectatores, doctrinae reformatae in Polonia propagatores.

oari[sic][19], Vergerii[20], Traiani[21], Battisti[22], Geronimi[23] et simili pazzarelli. Questo si potrà fare con poco rumore con i loro Vescovi et col Re, che lo puole far lui.

I magiori capi [52r] sono: il Vescovo Ladislaviense nominato[24], il Vilna[25] et questi vaganti. Al Vescovo nel Sinodo si farà sentire che vita sia la sua et che dottrina; et se si troverà luogo a penitentia, con l'auttorità de la Sede che si possa in gratia di Sua Maestà tutto confirmarlo, il Nuntio con prudentia lo farà, hautone [sic] sovra ciò auttorità da Sua Beatitudine, o ritorni a Chelmense[f] con buona gratia di Sua Maestà, o di sua voluntà se li proceda contra con quei mezzi et vie che li pareranno necessarie di consenso di tutti i Prelati. Questo caso è degno di molta consideratione, sì per l'auttorità de la Sede, et sì per i molti disordini et scandali che possono nascere in quello Regno, così pericoloso et libero.

Il Vilna non è di minore consideratione, che è onnipotente, che usa ogni sorte di larghezza et ogni mezzo a i più alti honori. Il Nuntio usi le sue arti, lui ancora, col mezzo del Re, parlare seco, indolcirlo, darle qualche gran speranze; retirati insieme, sgannarlo etc, prometterli fare tutto che si puole, come seria che Sua Maestà si retirasse da lui alquanto, o metterli sospetto, o con altri mezzi et con la conscientia istessa. Se poi si vede non si puole ridurlo, farli su gli occhii Cardinale, un figlio del cugino Trochi[26], catholico et amato più di lui et valoroso et d'auttorità colà, si come meco dissegnò Paulo IIII° di farne tre: l'Arcivescovo in Polonia[27], Varmiense in Prussia[28], il terzo in Lituania, un figlio di questo Trochi, che lo mandarà presto qua in pegno a Sua Beatitudine de l'osservantia che ha a questa Sede et a Sua Beatitudine. Questo mezzo tenerà il Vilna in cervello, o a invidia lo mutarà; ma più il Re come li faccia mal occhio.

Hor per ridur[r]e in somma, dico che il Nuntio o legato bisogna sappia che il larghissimo Regno di Polonia è un corpo liberrimo de diverse leggi et sette. Il capo è ottimo Re catholico e di bellissimo ingegno, solo pecca in troppo [sic] bontà. Fa egli tutte le altre membra, però pendono da lui, come l'Arcivescovi,

---

19 Franciscus Stancaro (1501-1574), olim linguae Hebraicae in universitate Cracoviensi professor, novae doctrinae *De Christo mediatore* conditor.

20 Petrus Paulus Vergerio (1497-1565), olim epus Iustinopolitanus (1536-1546) et nuntius apostolicus; apostatavit a. 1546; fuit in Polonia a. 1559.

21 Traianus Provana († 1568), Italus, secretarius regius, a. 1559 introduxit ministrum Calvini in ecclesiam villae suae Łękowice prope Cracoviam.

22 Verisimiliter anabaptistas in mente habet.

23 Hieronymus Mare, Italus, apostata ex ordine fratrum minorum conventualium Cracoviensium, tunc postarum regiarum magister.

24 Iacobus Uchański (1502-1581), epus Chelmensis ab a. 1551, nominatus Vladislaviensis 1557 (confirmatus 1561), aepus Gnesnensis ab a. 1562.

25 Nicolaus Radziwiłł Niger.

26 Nicolaus Radziwiłł dictus Rufus (1512-1584), palatinus Trocensis ab a. 1549.

27 Nicolaus Dzierzgowski (1490-1559), aepus Gnesnensis ab a. 1545.

28 Stanislaus Hosius (1504-1579), epus Varmiensis ab a. 1551, postea S.R.E. cardinalis (1561).

Vescovi, Palatini, Castellani, Cancellieri, Capitani, Starosti[29] et Giudici; tutto un corpo, che conviene ogni anno, intimatoli dal Re, a Publico Conseio, nel quale si trattano tutte le cose necessarie al Regno. Et a questi vi si aggiungono i Nuntii de le Città. Il Re giudica i Nobili in essa Conventione. Convinti li condanna, fuori, se non si fa decreto, non mai. I Prelati e Senatori Catholici col Re, che di niente l'innalza, possono tutto in Conventione, ne la quale, dando Nuntio un galant'homo, fuggendo i tumulti, farà ciò che vor[r]à (così me havesse udito[g)] Verona, come Polonia saria libera da simil pesti). Ma se vorrà procedere[h)] hor in Conventione [52v] con rigore, actum est. Absit, che i pericoli sono in casa et fuori grandissimi.

Deve il Nuntio, se il Re sarà in Polonia, fare capo a lui col mezzo del Vicecancelliere: salutarlo a nome di Sua Beatitudine con ogni piacevolezza; prometterli, et ne le cose di Bari[30] e del Regno di Polonia, ogni auttorità di Sua Beatitudine; et farlo capace; l'ami et confidi ecc.; trattare seco de i remedii; poi dirli che se ne andrà allo Arcivescovo a fare convocare il Sinodo con licentia di Sua Maestà.

Se [il Re] non serà in Regno, se l'Arcivescovo non lo va, o non manda a incontrarlo, vada egli a l'Arcivescovo a Loviza[31], o dove serà; faccia subito il Sinodo, nel quale si tratti d'ogni cosa, ma sovra tutto del Vescovo[32], come la cosa più importante. Bisogna che il Nuntio, con consenso de i Prelati, trovi rimedio che si conservi l'auttorità de la Sede Apostolica et senza tumulto si proveda con farli fare penitentia del peccato enorme fatto; et se è tale che si possa confermare, farlo in gratia di Sua Maestà et de li Vescovi et Senatori, che pregano; s'egli sta ritroso, procederli contra, ma con quella destrezza [che] si conviene a un simil caso et a questi tempi, servando sempre il decoro a la Sede.

Il Vilna[33] ci darà poi che fare. E' dire assai ch'è il capo de l'heresie in Lituania et p[u]ole ciò che v[u]ole. Però bisogna usare ogni arte che il Nuntio o legato lo riduca. La Maestà Sua, è vero, per i vicini et perché l'ama assai, patisce[i)] alcuna cosa, che per l'auttorità che ha nella Lituania gli potria provedere, se non con altro, almeno col mostrarli cattivo viso. Però o l'Nuntio gli vieti quella taverna che fa presso Vilna, dove concorrono le ree genti[34]. Et se non si vede più movimento in lui, facciasi in faccia un Cardinale che lo mutarà o per una via o per un'altra, che è più amato il Trocco[35] di lui.

Il Conte di Tarnolth[36] si tenga in via.

---

29 Praefecti locorum, qui etiam capitanei vocabantur.

30 Negotium Barense, lis de dote et praetiosis reginae Poloniae Bonae Sforza, retentis post eius mortem (Barii 1557) a regimine Hispanico viceregni Neapolitani.

31 Łowicz in Masovia, residentia aeporum Gnesnensium.

32 Id est de Uchański.

33 Nicolaus Radziwiłł Niger.

34 Locus orationis sectatorum Calvini in Łukiszki prope Vilnam, fundatum a Radziwiłł a. 1557.

35 Nicolaus Radziwiłł, palatinus Trocensis.

36 Ioannes Tarnowski.

Il Re ne mandi con destrezza i forestieri infetti, che questo da se lo puole. La difficoltà[è] che sono mantellati da nobili grandi. Chiami il Re a se i nobili et gli lo commandi in segreto, o presente il Nuntio, etc. Io non manco con certa strada di fare questo col Re, etc. Et forse lo farò[j] prima, etc. Ne ha deposto alcuno a mia istantia, ma sono pure in Regno, etc. Et non patisca li altari contra altari, che lo p[u]ole fare col Vescovo [sic] loro. Sostenga ognuno con la speranza del Concilio.

[53r] Il Nuntio stia con auttorità, ma sia benigno, gratioso etc, conversi etc, segua il Re più che puole etc, sappia dare del suo etc, et se non ha da se, Sua Beatitudine glene [sic] proveda lei etc, prometta et nutrisca alcun gentil huomo etc, sia trattevole et faccia a certi tempi il buon compagno etc. La prudentia gle [sic] insegnerà il resto. Ne i Vescovi sta la summa, che non attendono che a suoi ap[p]etiti et a lo accumulare; riformili con destrezza et benignità etc. Se di colà lui mi aiuterà, io col mio scrivere continuo a Sua Maestà l'aiutarò lui, che sempre lo persuaderò a cose ottime, secondo che avisarà il Nuntio; né mai ho mancato farlo et in Polonia et in Inghilterra[37] con mio molto dispendio et gran pericolo, a conservatione di questa Santa Sede, sola gloria de Dio et del nome Romano.

Il Gran Cancelliere[k)38] è prudentissimo et gran persuasore e di molta auttorità, ma è cupido d'honore e d'havere; promettali etc, lo lodi, mostri volere pendere da lui etc. Il Vicecancelliere[l)39] al simile. Che questi dui [sic] per[m)] i sigilli possono quanto vogliono; et sono cattholici.

Dio ci metta Egli la santa mano a consolatione di così santo e buono Pastore[40], datoci forse da Dio a salvezza di così largo Regno.

a) *In ms.* Prussia
b) *In ms.* ha
c) *Sequitur in ms.* dare
d) *In ms.* volti
e) *In ms.* deve
f) *In ms.* chel mense
g) *Sequitur in ms.* me
h) *Sequitur in ms.* procederà
i) *In ms.* patisse
j) *In ms.* farà
k) *In ms.* Cancellieri
l) *In ms.* Vicecancellieri
m) *In ms.* por

N. 5.

Ignoti (card. Ioannis Moroni?) consilia nuntiis apostolicis danda

37 Alexander Farnese fuit protector regnorum Poloniae et Angliae.
38 Ioannes Ocieski (1501-1563), magnus cancellarius regni ab a. 1552.
39 Philippus Padniewski.
40 Pium IV, electum ad summum pontificatum die 26 XII 1559, in animo habet.

[Romae, 1564?]

Scribit de necessitate vitam nuntii moribus et usibus loci, quantum fieri poterit, accommodandi; de prudentia, modestia, patientia cum omnibus adhibenda; de suavitate in adversarios; de amicis et "informatoribus" assidue quaerendis; de iis, cum quibus ei publice agendum erit, citra adulationem laudandis et extollendis, deque ipsorum benevolentia sibi concilianda; de mandatario suo apud exteros diligenter commendando et de fideli ipsi servitio in rebus eius agendis praestando.

Or.(?): AV, F.Borghese I 56 f. 70r-75r.

Sommario d'alcuni ricordi generali,
che si possono dare a Nuntii et Ministri publici che negotiano per signori etc.

1. Mostrarsi verso i Principi et Populi universalmente catholico et devoto Christiano, amator della giustitia et del ben publico, et usar sempre modestia in ogni attione sua et gravità con volgari; et nondimeno farsi domestico et familiare, quanto con dignità si può, non solo con i Principi, ma con i mediocri, et massimamente con quelli che hanno authorità et familiarità con Principi; et accomodarsi in parte a i costumi del paese, secondo che hanno fatto gli altri.

2. Appresso magnificare et laudare le persone, la potenza, il paese, i costumi [70v] et tutte le cose loro, con tal modestia però, che non paia adulatione; et essaltare i fatti et gesti loro, et massimamente i moderni et recenti; et magnificare la vista et la fortuna de principali.

3. Studiarsi per ogni modo et via di levar ogni sospetto che si possi havere di se stesso; et fare intendere l'ottima[a)] dispositione sua verso di loro, iscusando le cose passate con honesti modi, senza dar carico al Padrone.

4. Quando vegga qualche indispositione et contradittione a quel che ricercherà, non contrastar troppo gagliardamente, ancor che vi fusse ragione evidente, ma più presto con destrezza far buone le ragioni loro in qualche parte et cercar di venir all'intento suo per altri mezzi, se possibil sarà. [71r]

5. Quando pur bisogni dire o fare cosa alcuna contra l'opinion loro, scusarla di sorte che si comprenda non venir da se, ma da superiori; et malvolon-

tieri farla, vedendo che non piace; giustificando però la cosa al meglio si può et dando speranza d'altre cose che siano a lor grate, in modo che non resti mai in sospetto, né in mala opinione con loro.

6. Quando pur vegga non poter ottener quel che desidera per una via, lasciarlo così per qualche giorno maturare, aspettando qualche occasione che essi habbino bisogno o desiderio d'alcun altra cosa, et all'hora porger quella con destrezza; et in quel mezzo persuaderla gentilmente et con bel modo a chi può aiutare. [71v]

7. Quando occorra di dovere ottenere qualche cosa importante da loro, non metter tempo in mezzo a farla spedire, ma sollicitar con gratia et con modestia l'espeditione; et se consiste in sola promessa per le cose future, far che si metta in scritto; et per contrario haver mente d'obligare il Padrone et se stesso il manco sia possibile; et massimamente

8. Studiarsi per ogni via d'havere avvisi spesso da ogni banda et comunicar quel che sia grato d'intendere a i maggiori, con dar sempre qualche ricordo amorevole et utile per loro in tutte l'occorrenze, acciò che si comprenda la buona mente con la prudenza. Et con l'industria insieme et per simili mezzi haver sempre modo et occasione [72r] di venire in parlamento con Principi et con grandi delle cose a lor grate et ch'si odono volentieri se sono buone et favorevoli per allegrarsi, se contrarie per provedersi. Et per poter far questo bisogna scrivere et rispondere spesso ad ogni banda et non guardare a spesa.

9. Con gli altri Agenti o Ambasciatori, sia chi si voglia, non si scoprir mai di tutto, ma cercar più tosto di cavar da loro, che lasciarsi tor del suo, affine che egli sia sempre il primo a dar le nuove delle cose grate. Et quando ben le cose non andassero a modo suo, mostrar sempre a gl'altri buon volto. Et non si diffidar di cosa alcuna, né haver mala opinione de Principi et di Governatori.

10. Quando sarà ricercato di far loro qualche piacere, cercar di farlo stimare più che [72v] si può. Et nondimeno farlo con quella maggior prontezza et liberalità che sia possibile, tanto che si comprenda, che e[gl]i desidera sopra ogni cosa di sodisfare et di piacer loro.

11. Intendere gl'andamenti della Corte et chi ha l'auttorità grande, chi[b)] mediocre, chi minore, et in che consiste in reputatione et honore, o vero in effetto; et sodisfare a ciascuno secondo il grado suo. Et guadagnarsi per amici i domestici et favoriti di quelli c'hanno auttorità.

12. Essaltar sempre le cose del Padrone suo, così temporali come spirituali,

in ogni luoco, imperò con modestia et con destrezza, accioché non entri in sospetto con esso per via d'altri. Et a questo bisogna haver grande advertentia d'andar con quelli che si trovano là in qualche grado d'auttorità [73r] o maneggio, di modo che non si venga in divisione, discordia o sospetto, massimamente con quelli che potrebbono nuocere al Padrone.

13. Sopra ogni cosa guardarsi d'esser colto in bugia, massimamente in cose de importantia, perciò che a questo modo presto si perderebbe il credito. La onde bisogna havere advertenza di non esponer le cose dubie per certe, né sopra il parlar d'altrui fidarsi del tutto, ma allegar testimonio over dire d'haverlo di buon luogo quando non si può nominar la persona. Et anco delle cose che se havranno a dire parte del Padrone, quando siano di sorte che si dubbiti non siano secure, o pur che s'habbino a variare, parlarne con tanta circonspettione che mai non possa dire d'essere stato [73v] ingannato per opera sua. Et quando pur per disgratia accadesse di non potere in qualche cosa scusar la variatione, scusarla quanto al Padrone per tutte le vie et mezzi possibili, et nondimeno giustificarsi nel particolar suo di non haver fatto cattivo offitio; né essere stato ministro di alcuno inganno.

14. Per una conclusione generale, non sperar mai troppo di quelli con chi si ha da negotiare, né anche disperarsi mai del tutto di loro per cosa veruna, perciò che facilmente si mutano le cose et gl'animi secondo l'occorrenze; et spesse volte quel che pareva impossibile ad un tempo, dopo devien molto facile ad un'altro; et così al contrario.

Tutti questi ricordi sono generali ad ogni occorrenza circa le cose che s'hanno [74r] a trattare ne i paesi dove si negotiarà; ma di modi che s'hanno a tenere col Padrone, non se ne parla, perciò che chi è sul fare delle faccende, meglio le può conoscere per se stesso. Deve però sempre havere risguardo a questo di non scriverli cosa alcuna per certa di quelli con chi si negotia, che non ne habbia testimonio di lettere o d'huomini, a quali il Padrone presti fede, perciò che molte volte la variation loro potrebbe causare sdegno et mala opinione al Padrone: et quando mai non si havesse sospetto di fede[c)], s'haverebbe sinistra opinione di leggierezza o di poca providenza. Però sempre sarà laudato di far più che non iscrive et dar buona speranza dov'è espediente, [74v] prima che dar la cosa per ferma.

E' anchora molto necessario d'haver persone fidate, non solo appresso il Padrone, ma etiamdio appresso gl'altri che possono aiutare et nuocere, per mezzo delle quali s'intenda spesso ogni cosa, anchora che paia volgare. Et in oltre che magnifichino l'attioni di chi negotia, non meno verso i grandi et cortigiani del Padrone proprio, che ver[s]o di lui.

Et anco si studii di fare scrivere per diverse vie et da huomini che non paiano praticati al Padrone et ad altri, che gli sono intorno, in questa sostanza,

laudando l'industria, la destrezza et la faticha[sic]. Et sopra tutto faccia che'l Padrone intenda che'l Ministro è grato alla [75r] Corte; et all'incontro, che la Corte conosca ch'egli è grato al Padrone. Et a questo giova molto l'havere spesso[d] littere et nove da esso. A che bisogna haver huomini solleciti et amorevoli appresso di lui, etc.

a) *In ms.* ottema
b) *In ms.* che
c) *Sequitur in ms.* te
d) *Adscriptum supra.*

N. 6.

Petrus Maria Vulcanio
Card. Petro Aldobrandini
de necessitate nuntii in Poloniam mittendi

Cracoviae, 17 VIII 1591.

Petit, ut quam primum mittatur nuntius in Poloniam ob necessitatem instaurandi tribunal nuntiaturae et ad pacandos animos Polonorum, regi suo valde adversorum.

Autogr.: AV, Lett.Principi 50 f. 486r-487r. In f. 487v adnotatio de contento. Deest folium cum inscriptione.

Ill.mo et Rev.mo Signor Padrone Col.mo.

Spinto da Prelati devoti di cotesta Santa Sedia, quali desiderano per buono effetto che Sua Santità mandi quanto prima nuovo Nuncio a questa Corte, et animato da la benignissima natura di V.ra Signoria Ill.ma, prendo ardire de scriverle gl'infrascritti particolari, ancora che non appartenghino al negotio, per il quale sono qua.

Dicono di non ricordarsi mai che questo Regno fosse senza Nuntio apostolico, come dal primo di Maggio in qua che Mons. Arcivescovo di Napoli[41] partì. Onde, se bene i giuditiosi non dubitano che con ragionevole causa sin'hora Sua Santità habbia differito destinare Nuntio nuovo, nondimeno gli interessati, soliti da le sentenze et gravami de gli Ordinarii ricorrere all'authorità del Nuntio nelle 2e e 3e instanze, hora non ritrovando rimedio in questo Regno, né

41 Hannibal de Capua, nuntius in Polonia 1586-1591, cfr. Tab. XIII.

potendo per debolezza ricorrere a Roma, si dolgono a guisa de gli oppressi et afflitti; altri ricorrono a la potestà secolare.

Ne le vacanze de beneficii reservati, soliti conferirsi dal Nuntio, et specialmente de curati, hora, non vi essendo il Nuntio, i Signori de luoghi col braccio dell'Ordinario, overo senza, pongono in possesso chi loro pare, in pregiuditio de la Santa Sedia Apostolica et con pericoloso essempio.

La Maestà del Re[42], alienatasi dal Cancelliero[43], et adherendo alla fattione che seguì le parti di Massimiliano[44], per tal novità, et per haver trattato di maritarsi senza intervento de Senatori di questo Regno, et per haver nominato al Vescovato di Cracovia l'Ill.mo Card. Radczivil, Signore Lithuano[45], ha da se alienato gli animi de la Nobiltà Polacca et [486v] Lithuana. Onde vanno a torno Pasquini seditiosi et s'odono voci piene di veleno. Essendo poi impresso ne le menti loro, non so come, un gagliardo sospetto che Sua M.tà, dopo le nozze[46] se ne debba passare in Suetia, lasciando questo Regno in poter dell'Austriaco[47], al quale si devrà maritare la Ser.ma sua Sorella[48], che in breve s'aspetta qua di Suetia, s'attende solamente l'occasione per far mille mali. Che il Nuntio, se sarà stimato neutrale, cioè (come dicono) né Spagnolo, né Cancellerista, potrià molto giovare col mitigare, chiarire et comporre gli animi exasperati [sic], alterati. Sua M.tà, se bene è di santa mente et conscia de la sua candida intentione, s'è sforzato più volte con viva voce persuadere loro, et alienati per le cause sopradette che queste sono tutte calunie e trame de' suoi malevoli. Nondimeno non gli viene creduto a fatto.

Gli Heretici in tanto machinano diverse cose, gli giorni passati havendo congregato un loro generale conventicolo 50 miglia lontano di qua in Kremnicz[49], Città del Ossolinski, signore heretico[50]. Spedirono Ambasciatori a Sua M.tà con quattro dimande, non meno arroganti, che pregiudiciali a la nostra Santa Fede. A quali da Sua M.tà fu risposto con gran cuore e da Principe zelantissimo de la Religione Catholica. Quello sia poi stabilito in detto Conventicolo, non è facile sapere per la peste, quale sparsa per questi contorni, ci ha privato del trafico de le lettere.

Sua M.tà, per molte ragioni urgenti, oltre a l'esserne stata pregata dal Senato nell'ultima Dieta[51], desidera maritarsi quanto prima, ma il maligno

---

42 Sigismundus III Vasa (†1632), rex Poloniae ab a. 1587.

43 Ioannes Zamoyski (1545-1605), magnus cancellarius regni ab a. 1578, supremus dux exercitus ab a. 1581.

44 Maximilianus Habsburg (1558-1617), archidux Austriae, qui regnum Poloniae ambiebat a. 1587, a multis Polonis adiutus.

45 Georgius Radziwiłł (1556-1600), episcopus Vilnensis ab a. 1580, nominatus Cracoviensis a. 1591 (confirmatus 1593).

46 31 V 1592 rex nupsit Annae (1573-1598), filiae Caroli Habsburg, archiducis Styriae.

47 Id est Maximiliani.

48 Anna Vasa (1568-1625), filia Ioannis III et Catharinae Iagellonidis.

49 Evidens error. A. 1591 synodus reformatorum celebrata fuit in Włoszczowa.

50 Verisimiliter Sbigneus Ossoliński (1555-1623), fautor Calvinistarum usque ad a. 1592.

51 Comitia regni, celebrata Varsaviae 2 XII 1590 - 15 I 1591.

spirito non manca seminare ne le menti de gentil'huomini mille sospetti, riducendo queste nozze a ragione di stato per interesse de la Republica loro. Che se bene Dio, Signore Nostro, fautore de le buone menti, aiutarà sempre il santo pensiero di Sua Maestà Ser.ma, nondimeno compiacendosi la Maestà Divina d'operare col mezzo de le seconde cause, il Nuntio, essendo come di sopra, confidente et grato, può molto aiutare. Et perciò supplico humilmente V.ra Signoria Ill.ma acciò resti servita inviarlo quanto prima, essendo il tardare nocivo, specialmente perché presto devrà essere la Dieta generale del Regno.

Supplico humilmente V.ra Signoria Ill.ma, acciò resti servita ricevere in buona parte quello che da devotissimo servitore et vassallo di Sua Santità le vien scritto goffamente et forse con troppo ardire, riguardando a buona mente mia. Con la quale per fine humilmente le bascio le mani. Di Cracovia, li XVII Agosto 1591.

Di V.ra Signoria Ill.ma et Rev.ma

humil.mo et aff.mo servitore
Piermaria Vulcanio

N. 7.

Ignoti (G. Malaspinae?) consilia nuntio in Poloniam mittendo danda

[Romae, initio 1599]

Enumerat qualitates nuntii eligendi et quomodo is agere debeat cum rege, episcopis et senatoribus de catholicis adversus haereticos in status administratione promovendis, de concordia cum Domo Austriaca et Transilvanis pro bello adversus Turcas unitis viribus movendo ineunda, de missionibus apud Moscovitas, Tartaros, Moldavos et Suecos instaurandis, de unione Ruthenorum cum Ecclesia Romana promovenda et defendenda et de ulteriore reformatione Ecclesiae Polonae postulanda (visitationes dioecesium, recta beneficiorum - praesertim curatorum - distributio, seminariorum in dioecesibus et collegii nationalis Romae fundatio, episcopi Vilnensis nominatio et tandem card. Andreae Bathory coactio, ut se in episcopum consecrari faciat).

Autogr.: BV, Vat.Lat. 9427 f. 176r-179r.

Per la Nunciatura di Polonia.

1. La persona che s'ha da mandare per Nuncio deve essere di molte qualità, isperimentata in parte nelli negotii, sendo che di continuo ne tratta con li Senatori ecclesiastici et secolari, li quali sempre conferiscono con esso tutte le cose del Regno, pertinenti et alla Religione et al [sic] Stato, tenuto da [tutti][a] come mediatore fra il Re et li Senatori, il che in molte altre Nunciature non c'è.

2. Il Nuncio deve procurare ben volersi dal Re mostrandoseli sempre in tutto confidente, aquistandosene autorità presso esso Re, per il che vien aquistarsene tal reputatione nel Regno, che vengano poi comunemente tutti per le mani sue ottenere gratie dal Re, et così esso Nuncio [potrà][a] promovere, mezzo Re, le cose della Religione et altre in quel Regno per beneficio della Republica Christiana.

3. Deve guardarsi il N[uncio] molto bene di non tenersi a qualche parte (che vi sono molte e potenti), ma sempre, come padre di tutti, mostrarsi a tutti equale.

4. Deve avere per confidente Jesuita, confessore del Re, per mezzo dello quale potrà in molte cose guadagnare il Re.

5. Deve portare conseco una lettera hortatoia [sic] scritta di pugno del Papa al Re,perché non conferisca in [176v] avenire li Palatinati né Capitaneati alli heretici; né che promova simil persone in Senato, né meno nelli officii di Magistrato per le Provincie.

6. Che il N[uncio] porta seco l'ordine del Papa per effettuare tutto quello che Sua Santità ha promesso alli Ruteni per la unione fatta di quella Natione[52].

7. Deve menar conseco fra gl'altri soi [sic] familiari una persona isperimentata in Theologia et Canoni per la Sinodo che l'Arcivescovi et Vescovi di quel Regno sono per fare, più generale che si è stata fatta in detto Regno, et per molti altri gran bisogni.

8. Che Sua Santità per esso N[uncio] essorti il Re a maritarsi, proponendoli a levarsi boni partiti, perché non lo facessero più i Polacchi maritare in qualche persona non molto cattolica, a che già hanno at[t]eso[53].

---

52 Unio Brestensis nuncupata, a. 1596 inter Ecclesiam Catholicam Romanam et aliquot episcopos Ecclesiae Orientalis Orthodoxae in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae inita.

53 Mortua 10 II 1598 prima uxore Anna, Sancta Sedes proponebat Sigismundo III, ut in matrimonium duceret sororem iuniorem defunctae, Constantiam († 1631), timebat enim, ne rex nuberet "hae-

9. Havendo animo il N.ro Signore di tener viva la trattatione della Lega fra li Prencipi Christiani contro il Turco, seria bono far ciò intendere per esso N[uncio] al Re et al Senato, con dare a esso N[uncio] qualche commissione perché lui ne tratta secretamente. Che questa nova trattatione causarebbe a meno far loro diferire la pace col Turco, per il che si ve[r]rebbe molto a giovare alla Christianità.[177r]

10. Se volessero i Polachi renovar la pace col novo Gran Duca di Moscovia[54], in tal caso seria ispediente com[m]ettere al Nuncio perché ne trattasse presso il Re di far scrivere fra li novi capitoli questo, che esso Gran Duca voglia permettere una Chiesa latina, che sia in Mosqua per li Jesuiti, overo per gli altri.

11. Che esso Nuncio insta presso il Re perché si contenta tenere il suo Ambasciatore presso Imperatore[55], et che l'Imperatore ne tenga il suo presso esso Re; cosa che causarebbe fra queste due Nationi migliore confidenza.

12. Che si dia commissione al N[uncio] di trattare l'accordo e la pace fra l'Imperatore et Transilvano[56] con li Polachi, per le pretendenze delle Valachie, perché non si venga poi a guerregiare tra loro.

13. Che esso Nuncio visita alle volte in persona alcune Chiese Cathedrali, al meno le più vicine alla residenza; et alle altre più lontane mandi visitare la sudetta persona di qualita, che menarà conseco.

14. Che porta un breve apostolico al Re hortativo, che in avenire esso Re dia li beneficii curati per il concorso; et un'altro simile breve alli Vescovi. [177v] Et che anco esso Nuncio dia li beneficii curati sempre per il concorso[57].

15. Che si dia particolare commissione a esso N[uncio] di rivedere tutte le speditioni di questi, che hanno havuto gratia di poter tenere beneficii incompatibili, per rimediare alli gran abusi che vi sono in questo.

16. Com[m]ettere a esso Nuncio che ne habbi particular cura di ricuperare presso il Re li beni ecclesiastici, usurpati da particulari, et op[p]onersi gagliardamente che in avenire non s'usurpassero.

---

reticae" Christinae, filiae ducis Holsatiae, sicuti ante matrimonium cum Anna ipsi proponebatur. Sigismundus nupsit tandem Constantiae 11 XII 1605.

54 Boris Godunov († 25 IV 1605), regens pro sorore sua Irene, uxore imperatoris Theodori I, defuncti 7 I 1598.

55 Rodulphus II Habsburg († 1612), imperator ab a. 1576.

56 Sigismundus Bathory (1572-1613), princeps Transilvaniae annis 1581-1599.

57 Modus conferendi beneficia, praescriptus a Concilio Tridentino (Sessio XXIV, cap. 18 de reformatione) et confirmatus constitutione Pii V "In conferendis" ex a. 1567.

17. Che il N[uncio] habbia special ordine da Sua Santità di fare che tutti i Vescovi, secondo l'entrata che hanno, mantenessero loro seminarii di chierici.

18. Che al Nuncio si dia commissione da Sua Santità per accomodare col Re il negotio del Vescovo di Vilna, che ne patisse quella diocese [sic] grandemente, usurpandosi continuamente li beni di detto Vescovato[58].

19. Che si dia particular commissione a esso N[uncio] per difendere la iurisditione della Santa Sede Apostolica per il Vescovato di Moldavia, dominata[a)] da Polachi Valachia, presso il Re, che pretende di nominare quello come gli altri di Polonia; faciendo sapere a esso [178r] Nuncio per informatione, che sempre, e non solamente il moderno Vescovo di detta Moldavia, è stato fatto dalla Santa Sede Apostolica, senza altra nominazione di detto Re[59].

20. Che il Nuncio porti un breve Apostolico al Sig. Cardinal Battori di mettersi in altri ordini sacri et si consecri Vescovo, o almeno che faccia un Suffraganeo, perché non patisca quella Diocese[60].

21. Che si commetta a esso N[uncio] di persuadere al Re, che l'entrate di Bari, le quali si [trovano][b)] in Napoli[61], si contentasse aplicare, almeno in parte, per un Collegio da farsi per quella Natione in Roma, et un altro in Polonia, con aplicatione della prima vacantia di qualche bona Abbatia per quelle Nationi.

22. Se li Polachi volessero componer la pace perpetua col Mosco, che il Nuncio faccia ciò sapere in tempo al Papa et s'adoperasse presso il Re, che essa pace si trat[t]asse per mezzo, o almeno col intermedio d'un ministro della Santa Sede Apostolica.

23. Che il Nuncio s'avertisca di restare sempre a tempo di Comitii presso il Re et gl'altri, perché non si conceda quella libertà, nominata Confederatione, alli heretici, sendo in grande preiuditio della religione Catholica[62]. [178v]

---

58 Episcopatus Vilnensis vacabat ab a. 1591 propter oppositionem capituli cathedralis adversus nominationem regiam Bernardi Maciejowski, tamquam legi de non nominando ad istum episcopatum nisi indigena Lithuano contrariam. Lis finita est nominatione Benedicti Wojna a. 1600.

59 Dioecesis Seretensis, postea Bacoviensis nuncupata, restaurata a. 1591 (primus episcopus Bernardinus Quirinus, 1591-1604), pertinebat ad metropolim Leopoliensem, ideo reges Poloniae sibi ius patronatus super hoc episcopatu vindicabant.

60 Andreas Bathory († 3 XI 1599), S.R.E. cardinalis ab a. 1584, episcopus Varmiensis ab a. 1589, non accepit nisi ordines minores, ambiebat enim principatum Transilvaniae.

61 Cfr. supra, notam 30.

62 Confoederatio Varsaviensis nuncupata, a. 1572 conclusa, qua diversae confessiones religiosae in Polonia exsistentes, se invicem non amplius oppugnare promittebant.

24. Che il Nuncio, per mezzo del Re, co[n]tenda che Gieronimo, moderno Principe di Moldavia[63], dia obedientia con il suo stato alla Santa Sede Apostolica, che già detto Principe ne ha di ciò bon animo. Il che vedendo quel di Valachia[64], anche faccia il medesimo, di modo che, unendosi i Valachi et Moldavi et li Ruteni di Polonia con la Santa Chiesa Romana, si ver[r]ebbe non poco sperare del Mosco.

25. Che al Nuncio si dia commissione, acciò ne tratta con il Re, con li Vescovi, Abbati, Prepositi et altri Ecclesiastici, che in avenire loro non diano ad af[f]itto i loro beni all heretici.

26. Che si scriva al Re, perché non conceda alle Città sue edificare le Chiese per li heretici et le edificate prohibire.

27. Che si scriva al Re et alli Vescovi, che difendano li Vescovi Ruteni Catholici dalli scismatici, et che protegano l'unione, fatta dalla Santa Sede, di Ruteni.

28. Che si commetta al N[uncio], che ne insta presso il Re [acciò][b] si predichi la Santa Fede alli Tartari, sudditi in Lituania. [179r]

29. Che si dia commissione al Nuncio, perché ne faccia ogni opera per pacificare li Signori Battori Catholici [Andrea] et Steffano col Principe di Transilvania[65].

30. Che si commetta al Nuncio, che impatronandosi il Re del Regno di Suetia[66], ne piantasse subito in esso la vera predicatione del Santo Evangelio.

[a] *Textus illegibilis.*

N. 8.

Ignotus
de iis, quae nuntii in Poloniam mittendi
scire debeant

---

63 Ieremias Mohila (1555-1606), princeps Moldaviae 1596-1606, foederatus cum rege Poloniae.

64 Michael Viteazul (Strenuus, † 1607), princeps Valachiae 1593-1601.

65 Card. Andreas Bathory, qui tunc tandem principatum Transilvaniae a cognato suo Sigismundo Bathory, qui a. 1599 abdicavit, assecutus est, eiusque frater Stephanus († 1601), capitaneus Varadiensis.

66 Sigismundus III Vasa adeptus est regnum Suetiae a. 1592 et potitus est eo usque ad a. 1599 (abdicavit a. 1605).

[Romae, 1606]

Describit peculiaritates regiminum Venetiarum, Hispaniae, Galliae, Germaniae et Poloniae et indicat modos, quibus nuntii in illas partes mittendi agere debeant, naturae et moribus illarum regionum sese accommodantes. Res in Polonia tractandas subicit negotio societatis bellicae adversus Turcas instituendae.

Cop.: BV, Ottob.Lat. 1853 f. 18r-19r.

Instruttione et relationi delle qualità et maniere
che devon havere i Nuntii Apostolici o altri offitiali di Sua Santità
in Venetia, Spagna, Francia, Alemagna et Polonia.

Per ubedire io a Nostro Signore dirrò brevemente la natura et costumi de i sopradetti Principi et delli loro Stati, secondo una longa esperienza et [. . .][a] che ho fatta; et conforme a quelli si cavarà facilmente dir che conditioni et qualità devono aver li Ministri dei Principi [sic], et in particolare... *Sequitur descriptio personarum principum gubernantium et regiminis Venetiarum, Hispaniae, Galliae et Germaniae additis consiliis pro nuntiis in illas partes mittendis (fere illegibilis).*

[19r] Il Re di Polonia[67], Principe catholicissimo, mansueto, dolce, di soave conversatione, spirituale et più atto alla Chiesa che all'arme; et per legge del Regno è più fatto servo che patrone, non [essendo] egli altro che mero esecutore delle resolutioni stabilite ne i Comitii, che spesso per negotii gravi si fanno in [...][b], i quali son composti de i Palatini, che sono i principali del Regno, et di altri primati et Vescovi et de Gran Cancellieri et del Re. L'Imbasciatori de Principi che hanno negotii in questa Corte, negotiano prima col Re, il quale poi tutti li negotii gravi porta nelli Comitii et qui si pigliano le resolutioni. Et però chi vuole concludere, bisogna negotiare co i Palatini in quello stesso modo che ho detto dell'Allemani, essendo dell'istessa qualità et costumi.

E' ben vero che il Re, come capo, può più d'ogni altro et ha gran seguito, massime de i Catholici. Et il Nuntio del Papa o altro ministro, se si conformarà con l'humore del Re, massime in esser spirituale, dimostrarsi zelante della fede Catholica, otterrà ogni cosa.

Di questo Regno la Sede Apostolica ha più bisogno di qualsivogl'altro per distruggere il Turco, contro il quale può[c] commodamente metter in campagna 300 mila cavalli et per terra arrivare sino in Costantinopoli. Il che sapendo bene il Turco et temendo più di questo che di qualsivoglia altro per la vicinan-

67 Sigismundus III Vasa.

za et potenza per terra, son 300 anni in circa che ha lega con i Pollacchi, con i quali fugge ogni occasione di rompersi per timor che non s'unissero con altri Principi Christiani alla loro destruttione, alla quale i Pollacchi più volte sono stati invitati da i Pontefici, et in particolare da Papa Gregorio XIII nel tempo del Re Stefano, il quale haveva conclusa la lega con i Principi Christiani, ma la morte sua interroppe[68]. Cercò poi Clemente VIII di concludere di nuovo col mezzo del Card. Gaetano et Mons. Malaspina[69], ma non ne fu fatto altro per mancamento di danari, perché i Pollacchi domandavano 300 mila scudi et conditioni che in caso che doppo questa lega il Turco movesse l'arme contro di loro, tutti i Principi Christiani tenessero obligo d'aiutarli. Et questa lega sarebbe conclusa, se non fusse stato il Gran Cancelliere[70], che s'offrisse con il suo seguito. Il quale, inimico di Casa d'Austria et della sua grandezza, s'attraversò. Et hora che questo è morto[71], sarebbe cosa facilissima con l'istesse conditioni concluderla.

a) *Sequitur in ms. verbum illegibile.*
b) *In ms. sequuntur duo verba paene destructa in margine dextro.*
c) *Sequitur in ms. expunctum:* commodare

N. 9.

Postulatum Conventus Generalis Maioris Poloniae de nuntiis apostolicis amplius in Polonia non admittendis

[Koło], 2 I 1643.

Committitur nuntiis, a conventu nobilitatis Maioris Poloniae ad regem mittendis, ut postulent nuntii apostolici expulsionem et ut nullus missus a Sede Apostolica in posterum in Polonia admittatur, ne iurisdictioni archiepiscoporum Gnesnensium derogetur.

Cop.: BV, Barb.Lat. 6596 f. 310r-v, addita ad litteras eporum ad nuntium Filonardi de die 30 I 1643 et ab ipso ad card. Franciscum Barberini die 20 III 1643 transmissa (cfr. ibidem f. 311r).

---

68 Tractationes de foedere adversus Turcas ineundo, a nuntiis I.A. Caligari et A. Bolognetti promotae, interruptae erant morte regis Stephani Bathory a. 1586.

69 De legatione card. Henrici Caetani (1596-1597) et nuntiatura Germanici Malaspina (1592-1598) vide in Tab. XV et XVI.

70 Ioannes Zamoyski.

71 Zamoyski obiit 3 VI 1605.

Ex Conventu Maioris Poloniae
secunda Ianuarii 1643 celebrato nobilitatis postulatum.

Nimium quantum praeiudicii inde patitur Equester Ordo, quod causae et lites per appellationem a loci Ordinariis ad Nuntium Apostolicum, et inde ad ipsam Sedem Apostolicam, devolvantur. Quare, quandoquidem in hoc Regno Archiepiscopum Gnesnensem Legatum Natum habemus, urgebunt Nuntii nostri, imprimisque a Sacra Regia Maiestate, Domino Nostro Clementissimo[72], petent, ut Nuntium Apostolicum modernum[73] hinc abire iubeat, neque alium admittat, causae vero omnes ad Archiepiscopum Gnesnensem devolvantur, ibidemque terminentur, praecisa ulteriori appellatione. Petent praeterea a Sacra Regia Maiestate, ut Spirituales in causis facti et iniuriarum coram Iudicio Terrestri respondeant, neque illis provocare fas sit.

N. 10.

Ignoti
"promemoria" de modo agendi nuntii in Poloniam destinati

[Romae], 1663.

Scribit de personis, quas novus nuntius, antequam proficiscatur, de sua missione edocere debet; de itinere, quod commodius in Poloniam facere potest; de nuntii residentia et de aula regia sequenda; de modo audientias publicas faciendi et quomodo in illis vestiendum sit; de tribunali nuntiaturae ordinando; de "familia" et de domo nuntii apparanda; de nuntiaturae expensis et reditibus.

Autogr.: BV, Ottob.Lat. 2206 f. 167r-169r.
- **Ed.:** Biaudet NAP 312-314 (cum omissionibus).

1663.
Relatione della Nuntiatura di Polonia.

Il Prelato dichiarato Nuntio deve parteciparlo a drittura alla M.tà del Re et avisandolo però al Sig. Cardinale Padrone[74] o altro Ministro di Sua San

[72] Vladislaus IV Vasa (1595-1648), rex Poloniae ab a. 1632.
[73] Marius Filonardi, cfr. Tab. XXV.

tità.

Circa il tempo, che deve consumarsi per il viaggio da Roma, sarà da 40 giorni. Sino a Vienna si ritrovano commodità d'hosterie e letti. Per il restante del viaggio bisogna haver seco le proprie commodità, tanto per il dormire, come per il mangiare. Se il Re si ritroverà nella Città, dove suole riseder, dovrà il Nuntio procurarsi anticipatamente l'habitatione, non havendola permanente. E quanto a questa, crederei che se la potesse intendere con il Nuntio che deve partire. E se il Re si ritrovasse altrove con la Corte, dove il nuovo Nuntio volesse portarsi, gli sarà assegnato il quartiere dal Quartier Magistro della Corte. Arrivato che sarà, e volendosi portare dalle M.tà, sarà mandato a levare con la carrozza regia, et accompagnato da qualche Cavaliere di Corte, che potrà trattare con il "Vostra Signoria" e riceverlo a la sala de Staffieri.

Non solo la Città della Residentia, ma tutto il Regno riesce d'aria rigida, costumandosi per il verno le pelli ed il berettone per la testa in cambio di cappello. La Residentia del Nuntio suole esser sempre presso la M.tà del Re. Et uscendo in campagna, deve il Nuntio esibirgli la di lui assistenza, lasciandolo poi la M.tà in libertà di farlo, o di fermarsi presso la M.tà della Regina; et andando questa pure, deve anche il Nuntio seguitare la Corte.

[167v] Dopo giunto al luogo della sua Residentia, dovrà attendere il tempo che gli sarà prefisso dalle M.tà per portarsi a fare i primi complimenti; e per la prima volta, come s'è detto, sarà mandato a levare.

Il Nuntio suole andare all'audientia di Sua M.tà, in habito con sottanna, rocchetto, mantelletta e mozzetta, una volta la settimana. E la giornata et hora dovrà darsi dalla M.tà Sua, per la quale il Nuntio dovrà mandare un suo gentilhuomo dal Cameriere Maggiore della M.tà Sua, avvertendo che dopo la M.tà del Re è solito anche andarsi dalla M.tà della Regina, dalla quale dovrà pure mandarsi anticipatamente per haver l'hora. Le materie e negotii li porta a drittura il Nuntio a Sua M.tà. Et alle volte conviene ancora trattarli con i Ministri del Regno, come sarebbe il Gran Cancelliere o Vice Cancelliere, i quali sogliono risedere presso il Re.

L'habito, quando va in publico, deve essere il detto di sopra, et in privato la zimar[r]a e mantello. Per ricever le visite ordinarie in casa puo servirsi della detta zimarra. Venendo Vescovi Senatori deve mettersi in habito, cioè sottanna, rocchetto e mozzetta; dandosi a questi la mano dritta in casa propria, come pure a gl'altri Senatori secolari e Ministri principali del Regno.

Il Vescovo della Città, dove suole risedere Sua M.tà, è quello di Posnania, avendovi un Vicario Generale[75]. Et essendo il Vescovo Senatore, deve trattarsi come sopra; né mai vi è sorta dif[f]erenza per occasione di giurisditione.

---

[74] Card. Flavius Chigi († 1693), nepos Alexandri VII, vel card. Iulius Rospigliosi, secretarius status eiusdem pontificis.

[75] Varsavia et archidiaconatus Varsaviensis pertinebant ad dioecesim Posnaniensem usque ad erectionem dioecesis Varsaviensis a. 1798.

Dentro l'istessa Città non vi sono altri Vescovi. Uno però di quelli [168r] del Regno suole risedere alla Corte alternatamente per sei mesi; come pure secondo l'alternativa il Gran Cancelliere o Vice Cancelliere devono essere Vescovi o Prelati. Tutti li Vescovi e Ministri sono li primi a visitare il Nuntio, et a tutti deve rendere la visita in habito con rocchetto scoperto, facendosi alzar sempre la coda, fuori che alla presenza delle M.tà. I Vescovi et altri Senatori secolari si trattano col titolo di "Illustrissimo", anche in voce, come pure il Gran Cancelliere, quando sia Prelato; et essendo secolare, se gli dà dell'"Eccellenza", come pure al Gran Maresciallo et alli Generali del Regno. E questo si deve servare anche con li Ministri del Gran Ducato di Lituania.

La giurisditione del Nuntio è di conoscere tutte le cause del Regno, che per appellationem deducantur ad Tribunal Nuntiaturae. Li Ministri, che suole tenere presso di se sono: l'Auditore, Secretario e Cancelliere, che deve esser Notaro, solendoli il Nuntio eleggere a suo beneplacito. Il resto della famiglia può pure pigliarla come gli pare, dovendo procurare d'haver un Maestro di Casa, che sia robusto e che possa resistere a i viaggi et al freddo.

A Roma deve partecipare tutte le materie rilevanti, servendosi a drittura all'Eminentissimo Padrone, avvertendo che ogni negotio richiede un foglio appartato. E si suole anche ogn'ordinario aggiungervi quello delle notitie correnti[76].

Quanto al Titolario, si può regolare con quello si dice nel capitolo che comincia "Dentro l'istessa Città". Ai Vescovi Suffra[168v]ganei si dà solo del "Vostra Signoria" in corpo, e si ricevono in occasione di visita in zimarra; né se gli rende la visita.

Oltre all'Auditore, Secretario, Cancelliere e Maestro di Casa, vi vogliono almeno due Cappellani, il Scalco et qualche Gentilhuomo di Cappacurta e 6 Staffieri. Le quali persone tutte, toltene della famiglia bassa, si devono condurre seco d'Italia. Le carrozze devono essere almeno due, mentre quando va in publico suole usarne due a sei. Ma dei cavalli deve tenerne almeno 20; et in occasione di viaggi non bastano, perché tanto per lui, come per la famiglia deve portar seco tutto il necessario.

Nel suo arrivo dovrà provedersi di tutt'i mobili e commodità per suo uso e della famiglia, o almeno rilevar quelli che potesse già haver provisto il Ministro passato, col quale se ne potrà intendere anticipatamente prima che li venda. Le camere sono ordinarie, tanto nell'altezza, quanto nella grandezza; et almeno 3 o 4 sogliono pararsi. E gl'apparati deve portarli seco, perché a fargli colà costarebbero al doppio.

Del frutto della carica non si può dar regola certa. Tuttavia si può calcolare intorno a cento tallari il mese, e ne' tempi di Dieta qualcosa più, avertendo però che quando non dà la provisione ferma al Auditore, converrebbe accordar con questo il di lui salario.

---

[76] "Avvisi" nuncupati.

Quanto alla spesa è difficile il darne regola certa, perché dipende [169r] dal star fermo e dal viaggiare e conforme al passeggiar, che si fa. Quando si sta fermo, può importar da 500 Tallari il mese, più o meno, conforme la stalla e famiglia che si tiene. Nel viaggio però molto più assai.

Al Auditore si dà 25 Scudi il mese, tavola per lui e un servitore, o pur conforme l'accordo, che si fa col predetto.

Al Notaro si lascia certo [...][a] dall'espeditioni, che par di loco. Qualcuno ancora ha usato dar una provisione, fatta al fine d'anno, e pigliar tutto per se. Ma [...][a] accadere, che pure faciendo così, [...][a] qualcosa di più di quello li provide.

[a] *Verbum illegibile.*

N. 11.

Ignotus de titulis a nuntiis dignitariis Polonis dandis et quomodo ipsi salutari debent

[Romae, 1668-1670].

Enumerat titulos, quos dabant variis dignitariis Polonis nuntii Pignatelli et Marescotti et quomodo illi ab ipsis salutabantur. Explicat, cur episcopis Ruthenis unitis non idem honor competat ac episcopis ritus Latini.

Cop.: AV, Misc.Arm. I 84 f. 42r-v.

Trattamenti
che pratticò nella Nuntiatura di Polonia nell'1668 Mons. Marescotti[77]
per relatione havutane da Mons. Pignatelli,
suo Antecessore[78].

Li Senatori Secolari, Duchi e Principi: in scritto coll' "Ill.me et Exc.me D.ne observandissime", o "Ill.mo et Ecc.mo Signor mio Sig. osservandissimo"; et in persona con l' "Eccellenza", mano dritta, incontrasi alla carrozza et accompagnasi alla medesima.

L'Arcivescovo di Gnesna et il Vescovo di Cracovia: in scritto coll' "Ill.mo e

[77] Nuntius annis 1668-1670, cfr. T. XXIX.
[78] Nuntius annis 1660-1668, cfr. T. XXVIII.

Rev.mo Signor mio, Padrone osservandissimo"; et in persona con l' "Ill.mo" e nel rimanente come li Senatori secolari, Duchi e Principi.

L'altri Vescovi Latini: perché sono tutti Senatori, in scritto coll' "Ill.me et Rev.me Domine, D.ne observandissime"; et in persona con l' "Ill.mo" e nel rimanente come li Senatori secolari, Duchi e Principi.

Il Metropolita di Russia unito: perché è Metropolita, benché non Senatore, in scritto come li Vescovi Latini; et in persona con l' "Ill.mo", con la mano dritta, ma incontrato a capo le scale, et accompagnato alla carozza.

Li Vescovi Ruteni uniti: in scritto col "Perillustris et Rev.me Domine observandissime"; et in persona con l' "Rev.mo", mano dritta, incontrato fuori dell' anticamera et accompagnato al fine delle scale.

Li Castellani Maggiori (che non habbiano titolo di Eccellenza) e sono tutti nobili: in scritto coll' "Ill.me"; et in persona con l' "Ill.mo", mano dritta, incontrasi alla s[c]ala et accompagnasi a capo le scale.

Li Castellani Minori, che sono tutti nobili: in scritto con l' "Ill.me" et in persona con l' "Ill.mo", mano manca, incontrasi fuori dell'anticamera et accompagnasi a capo le scale.

Li Nuntii Terrestri, Deputati delle Provincie et altri nobili: in scritto ..... [sic]; et in persona col "V.ra Illustritas" o "Magnificentia V.ra", con la mano manca, incontrasi fuori dell'anticamera et accompagnasi a capo le scale.

Dalla sudetta nota si ricava che:

Il Metropolita di Russia unito, che per esser Metropolita, benché non Senatore, si dava in scritto lo stesso trattamento che alli Vescovi Latini Senatori, ma in persona più scarso trattamento nell'incontro.

Alli Vescovi Ruteni uniti, che quantunque nobili, non sono Senatori, nel titolo di "Perillustris et Rev.me D.ne observandissime" si dava trattamento minore che alli Castellani Maggiori e Minori, a quali si dava dell' "Ill.mo", nell'incontro si dava trattamento minore che alli Castellani Maggiori e Minori, ma nella mano e nell'accompagnamento si dava trattamento maggiore che alli Castellani Minori, e nel titolo, mano et accompagnamento si dava trattamento maggiore che alli Nuntii Terrestri, Deputati di Provincie et altri nobili, che non fossero di case grandi.

[42v] Quando dunque dal 1668 in qua non sia stato accresciuto a gl'altri il trattamento, non pare che debba accrescersi alli Vescovi Ruteni uniti, perché se se gli accrescesse il titolo, pretenderebbono poi il trattamento anche in persona uguale al loro Metropolita, e per conseguenza maggiore di quello si usa alli Castellani Maggiori, e si sconcertarebbe anche il cerimoniale con li secolari.

Né fanno forza le ragioni adotte nel Memoriale[79], cioè:

[79] Memoriale hoc non invenitur. Erat scriptum a duobus minus notis episcopis Ruthenis, cfr. infra in eodem documento.

Non la prima e la 2ª della loro nobiltà, perché sono nobili egualmente a loro tutti li altri nobili che non sono di case grandi, o Senatori, o Castellani, e pure si contentano di trattamento inferiore a loro.

Non la 3ª, perché essi non hanno il grado senatorio, che gli uguagli a gl'altri Vescovi Senatori; né devon esser trattati del pari col loro Metropolita, et anche il Nuntio est in proprio suae Nuntiaturae come essi del loro Vescovato.

Non la 4ª dell'ampla Diocesi che governano, perché l'ampiezza maggiore o minore della Diocesi non gli altera il carattere che hanno di semplici Vescovi.

Non la 5ª della voce che hanno nelle Dietine delli Palatinati, perché ne l'ha ugualmente ogni semplice nobile.

Non la 6ª della egreferenza delli loro sudditi per vederli trattati così scarsamente, perché milita la stessa ragione di tutto il tempo passato e non è stato mai essaudito dalla Republica il loro desiderio di vederli assunti al grado senatorio.

Non la 7ª che vengano da gli altri, sì ecclesiastici come secolari, trattati scarsamente con l'essempio della prattica della Nuntiatura, perché non mutarebbono stile, quando anche lo mutasse la Nuntiatura. Et in tal caso questa scapitarebbe di credito e di auttorità.

Non l'8ª del Breve scritto da Clemente 8° alla Republica al tempo dell' Unione, perché non operò il suo effetto[80].

Non l'ultima, che potrebbono darsi a loro dalla Nuntiatura li medesimi titoli che alli altri Vescovi Latini Senatori, toltone quello di Padrone, perché sarebbe un uguagliarli al loro Metropolita, perché come sopra, il titolo di Padrone non si dava a tutti li Vescovi Latini Senatori, ma alli soli Arcivescovo di Gnesna e Vescovo di Cracovia.

A ciò si aggiunge, che essendo molti li Vescovi Ruteni uniti, l'instanza vien fatta a Nostro Signore da soli due, perché soli due si vedono sottoscritti al Memoriale trasmesso a Sua Santità[81].

N. 12.

Carolus Sarteschi
Card. Palutio Paluzzi-Altieri
de translatione nuntii Poloni in Hispaniam

Varsaviae, 10 IX 1670.

---

[80] Breve ad regem Sigismundum III, 7 II 1596 datum, quo petebatur, ut episcopi Rutheni uniti in Senatum Regni admitterentur, publicatum a Theiner VMPL III 250.

[81] Vide supra, notam 79.

Refert de colloquiis, quos habuit cum rege, vicecancellario et quodam ecclesiastico: de translatione nuntii Marescotti e nuntiatura Polona ad Hispanam, quod rex tanquam derogativum dignitati Poloniae arbitrabatur, et quomodo ipse convincere illos tentaverit rem aliter se habere; de aliis prorsus causis dignitatis huius deminutionis et de sua, tanquam internuntii, iurisdictione.

Autogr.: AV, Nunz.Pol. 84 f. 219r-224r.

Eminentissimo e Rev.mo Signore, Padrone mio col.mo.

Ad effetto di rendere il Breve di N.ro Signore[82], trasmessomi l'ordinario passato da V.ra Signoria, al Re[83], e con tal congiontura licenziarmi prima che egli si trovasse ingolfato ne' gravi affari, che è verisimile sian per vertere nella presente Dieta[84], mi portai Venerdì[85] da Sua Maestà, a cui presentai il Breve sudetto, che ricevè col consueto termine di dovuta riverenza. Prima d'aprirlo espresse sentimenti di particolar obligazione verso Sua Beatitudine per l'ottima disposizione che disse haver rimostrata in riflesso delle sue suppliche per la canonisatione del B[eato] Stanislao Kosta [sic][86]. Apertolo poi e terminato di leggerlo, disse: Mi partecipa Sua Santità d'haver destinato alla Nunziatura di Spagna Mons. Marescotti, a cui veramente io desidero ogni bene e vantaggio maggiore per le sue in ogni parte commendabili qualità (e qui si diffuse in ampie lodi del medesimo), ma nondimeno è ciò ridondato in mio gran pregiudizio, perché essendo tutte le Corone eguali, N.ro Signore con [219v] mandarlo di qua in Spagna viene a dichiarare quella Corona superiore a questa; di che ho havuto gran motivo di dispiacere e me ne sono anche doluto con Sua Santità, non meritando questo Regno d'esser posposto a verun'altro.

Io, dopo aver premesso non dover mai cadere in pensiero alla Maestà Sua, che N.ro Signore - tutto svisceratezza et amore verso questo Regno da esso stimato, e per zelo della Cattolica Religione, e per esser felicitato dal dominio d'un Re di tanta pietà e virtù - al pari d'ogni altro, habbia inteso con tal' elettione d'arreccare minimo pregiudizio alle prerogative del medesimo, dissi che dal non haver ordine alcuno di parlare sopra di ciò, deducevo esser stata intenzione di Sua Santità, con destinare Mons. Marescotti ad altra carica egualmente cospicua, rimostrare alla Maestà Sua la stima grande in che haveva quel Prelato in considerazione, anche dell'espressioni benigne con le quali

82 Clemens X, pontifex maximus annis 1670-1676.

83 Michael Coributus Wiśniowiecki (1638-1673), rex Poloniae a. 1669-1673.

84 Comitia generalia regni, celebrata Varsaviae 9 IX - 31 X 1670.

85 Id est 5 IX.

86 Stanislaus Kostka SI (1550-1568). 16 VIII 1670 Clemens X permisit, ut commemoraretur publice in liturgia in universo regno Poloniae. Canonisatus 31 XII 1726.

s'era degnata Sua Maestà di proprio moto accompagnarlo. [220r] Haver perciò Sua Beatitudine creduto farle cosa gratissima con dar campo al medesimo, tanto dalla Maestà Sua commendato, di potere con questo nuovo impegno render maggiore il proprio merito verso la Santa Sede. Che in ordine al passare da una ad altra Nunziatura Regia pareami che ciò, dall'uso, sì antico come recente, fosse qua stato senza controversia ammesso, mentre in tempo di Sigismundo 3° Mons. Malaspina, Vescovo di San Severo, passò di qua Nunzio in Germania[87]; dove pochi anni sono fu dalla santa memoria di Clemente 9° trasferito Mons. Pignatelli[88], senza che si siano giamai per tal rispetto sentite doglianze di quei Re, sotto quali essercitarono i medesimi in questo Regno il Ministero Apostolico.

Mi replicò a questo Sua Maestà, che non milita in questo caso la medesima ragione, perché l'Imperatore vien' riconosciuto da ogni Re per suo maggiore. Aggionsi alhora, che supplicavo la Maestà Sua permettermi, che formassi [220v] un dilemma, e fu che o la Corona di Spagna veniva qua stimata per superiore o per eguale a questa. Se superiore: per la ragione accennata da Sua Maestà, non v'esser motivo di doglianza; se eguale: come poter Sua Maestà dolersi, che un benemerito Prelato e così grato alla Maestà Sua fosse stato impiegato appresso un Re eguale? Ripromettermi senza dubio dalla sua singolare prudenza e avvedutezza, che ella non credeva che con un atto implicito e disparato potesse venir decisa una questione di superiorità fra i Re, che ricerca così alta indagine.

Aggionsi in oltre che, posta l'egualianza fra le Corone, non perciò seguiva che fossero eguali le Nunziature, misurandosi la qualità di queste da quella della Giurisdizione Apostolica, che in Spagna era indubitatamente maggiore di quella de gl'altri Regni; et in consequenza dal passare un Prelato da una ad altra Nunziatura poter ben sì dedursi (ancorché non sempre) la maggioranza di quella alla quale egli passa in ordine alla giurisdizione maggiore [221r]. Ciò però niente influire alla superiorità fra i Re, la quale si lasciava in quello stato che era. Parve che Sua Maestà si quietasse a queste ragioni, tuttoché facesse qualche piccola replica. Passò indi ad altro discorso indifferente e dopo qualche tempo mi diè benigna licenza.

Mi trasferii poi il giorno seguente all'effetto sudetto di licenziarmi da Mons. Vice Cancelliero[89], che dopo il complimento entrò ben presto e seriamente su la stessa materia, stendendosi in rappresentar esser questo Regno circondato da tanti nemici della Cattolica Fede, che per diffenderla convenivagli essere e Sentinella e Bastione insieme del Christianesimo, havendo a tal effetto con sì gran danno della Reppublica tralasciato di concordare con i Co-

---

87 Germanicus Malaspina translatus est a. 1599 ex nuntiatura Polona ad Transilvanam; munus vero nuntii apud imperatorem gessit annis 1584-1586. Cfr. Tab. XV.

88 Antonius Pignatelli, nuntius in Polonia a. 1660-1668, nuntius apud imperatorem a. 1668-1671. Cfr. Tab. XXVIII.

89 Andreas Olszowski († 1677), epus Culmensis ab a. 1661, vicecancellarius regni annis 1666-1676, postea aepus Gnesnensis et primas Poloniae (ab a. 1674).

sacchi per non arreccare pregiudizio all'Unione de Rutheni, senza il quale non poteva seguire la concordia; meritare però il medesimo Regno di non esser tenuto [221v] da Sua Santità in minore estimazione de gl'altri, né di ricevere pregiudizii che le diminuissero le sue prerogative, come era seguito nell'haver fatto passare Mons. Marescotti (Prelato, disse, stimato da me per altro al più alto segno, capace e degnissimo d'ogni maggior impiego) da questa alla Nunziatura di Spagna.

Io, commendato prima sommamente il Regno per gl'istessi rispetti da esso accennati e per altri capi, risposi parermi strano che non essendosi qua mai fatte doglianze che varii Nunzii Apostolici dopo di questa Nunziatura fossero rimasti senza impiego, o pure che a i medesimi fosse conferita carica inferiore, si facesse hora tanto strepito perché Mons. Marescotti fosse stato trasferito ad un posto eguale, e che potendo qualsisia Prencipe disporre d'un suo Ministro a gusto suo, non havesse ad esser ciò lecito a N.ro Signore. Qui, dopo haver reiterati i motivi toccati di sopra, passai a dirle che poteva assicurarsi esser riguardato [222r] con occhio di Padre benigno quest'inclito Regno, non inferiormente ad ogn'altro, e questa pia e generosa Nobiltà, che de proprii petti faceva argine e scudo in difesa della nostra Santa Religione a gl'inimici del Catholicismo. Che lo pregavo nondimeno a darmi licenza di dire ex me, che la guerra co'i Casacchi non mi pareva per causa di Religione, ma per altro politico interesse. Atteso ché io havevo fatto riflesso, che poco riguardo s'era in altri tempi havuto di pregiudicare a i Rutheni Uniti alla Santa Sede per aggiustarsi con essi, come manifestamente appariva da i Patti co'i medesimi, stabiliti al tempo d'Vladislao 4°, ne' quali furon' levate a gl'Uniti e date a i Scismatici molte Archimandrie con cinque Vescovati[90]; e da quelli che al tempo del Re passato[91] fermati sotto Sbarasz et Hadiacz nella Russia, che furon' tanto pregiudiziali a gl'Uniti[92].

Mi rispose che la calamità de tempi havea talhora costretto a far quello, che [222v] per salvare il restante era stato fatto, da ché però non doveva arguirsi diffetto di zelo.

Presa di qui congiontura (havendo a tal' effetto questa digressione) raccommandai efficacemente a sua protezione gl'interessi de medesimi Uniti, et a servirli di scudo contro l'arti e violenze de Scismatici, a lui ben note. Disse di farlo. E rientrato nel particolare suddetto, havendo io aggionto qualche altra ragione, rispose che egli diceva a me ciò che in simil proposito fu detto ad un antico Oratore: Non persuadebis, etiamsi persuaseris. A che replicai dovermi

---

90 Decreta annorum 1632, 1633 et 1641, quibus restituebatur hierarchia Ecclesiae Graeco-Orthodoxae in locis, quae post a. 1596 in unionem cum Ecclesia Romana transierunt. Substitutiones episcoporum unitorum videntur locum habuisse nonnisi tempore regni Ioannis Casimiri.

91 Ioannes Casimirus Vasa (1609-1672), rex Poloniae a. 1648-1668.

92 Tractatus recte non in Zbaraż, sed in Zborów a. 1649 et in Hadziacz a. 1659 conclusi, quibus religio Graeco-Orthodoxa declarabatur religio status in sic dicto principatu Rutheno (palatinatus Kioviensis, Braclaviensis et Czernihoviensis).

bastare, che col superiore suo finissimo giudizio conoscesse i motivi esser atti a persuadere in questa materia; dalla quale egli a poco a poco uscì, passando ad altro men' serio ragionamento. Dopo di che mi partii.

Ad un Ministro Ecclesiastico di Corte, che mi riferì essersi per due rispetti scritto a N.ro Signore sopra di ciò dal Re, per impulso però d'altri: uno perché [223r] pretendeva, che sicome si promovevano al Cardinalato i Nunzii alle Corone di Francia e Spagna, il simile doveva farsi di quello che risiedeva in questa Corte; l'altro perché Sua Maestà havea giurato ne' Patti Conventi di riporre il Regno in quel grado di stima, che era avanti il Re Giovanni Casimiro. Risposi al primo, che le promozioni che si fanno de Nunzii alle suddette Corone dependono dal gusto de Sommi Pontefici, che promovono talhora uno e non l'altro, e talvolta niuno; sopra di che v'eran' recentissimi essempi ne[l] Pontificato d'Urbano 8°, Innocenzo X et Alessandro 7° di santa memoria[93]. Dissi oltre di ciò, che poteva a questo rispondersi quello stesso che fu detto quando si pretese ch'io non essercitassi qua giurisdizione come Internunzio, cioè che se bene era solito in altri Regni, non era solito in questo. Aggionsi anche esser stata mera beneficenza de Pontefici l'haver qua [223v] ammessa la nomina insieme con l'altre Corone, perché io havevo osservato, che alcuni Pontefici non havevano voluto ammetterla, come Sisto V e Paolo V, che ad istanza del Re di Polonia niuno promossero, e Clemente 8° solo nell'ultima promozione fe' Cardinal il Vescovo di Cracovia Macieoschi[94].

Al 2° dissi, che per rimettere il Regno nell'antico stato di grandezza e riputazione, io speravo che, tralasciate queste cose, haverebbe Sua Maestà per l'ingenita sua virtù e generosità fatto ciò che fecero il Re Stefano Battori, che dalle mani del Moscovita ricuperò la Livonia, perdutasi al tempo del suo Antecessore Sigismundo Augusto[95]; Sigismundo 3° et Vladislao 4° - quello con la conquista della Ducea di Smolenscho, e questi con l'haver dilatato i confini del Regno sino nelle viscere della Moscovia[96]. Imprese con le quali et immortalorono se stessi, e resero il Regno glorioso e temuto appresso [224r] le Nazioni Straniere. Concorse il medesimo ne miei sentimenti e disse saper di certo che Sua Maestà voleva assolutamente a primo tempo portarsi alla testa dell'essercito in Ukraina.

Ho stimato mio debito dar di tutto ciò ad ogni buon fine minuto ragguaglio all'Eminenza V.ra. Che supplico condonarmi il tedio della longhezza, mentre

---

93 Summi pontifices annis 1623-1667.

94 Dicti pontifices obstiterunt, quominus Claudius Rangoni, Ioannes Baptista Lancellotti et Honoratus Visconti, a rege Sigismundo III postulati, ad dignitatem cardinalitiam promoverentur (cfr. supra, p. 6), et proponebant, ut eorum loco Poloni assumerentur, quos tamen reges minime volebant. Bernardus Maciejowski (1548-1608) promotus est ad cardinalatum a. 1603.

95 Stephanus Bathory (1533-1586), rex Poloniae a. 1576-1586, extendit a. 1579 dominium regni ad universam Livoniam. Sigismundus Augustus (rex Poloniae annis 1548-1572) perdidit sub finem regni sui ex illis terris, quas bello Livonico nuncupato post a. 1557 acquisivit, solum aliquot castra.

96 Sigismundus III occupavit ducatum Smolenscensem tempore expeditionis bellicae adversus Moscovitas a. 1609-1611, eius vero filius Vladislaus IV (electus czar Moscoviae a. 1610) vicit Moscovitas in expeditione a. 1632-1634.

con la rassegnazione de miei humilissimi ossequi, le faccio profondissimo inchino. Varsavia, li X Settembre 1670.

Di V.ra Eminenza

humil.mo e dev.mo Servitore obligatissimo
Carlo Sarteschi[97]

N. 13.

Informatio Card. Petri Vidoni de iis, quae novus nuntius scire debeat, antequam in Poloniam proficiscatur.

[Romae], 1671.

Respondet ad interrogationes de tribunali nuntiaturae, de personis, cum quibus et quomodo agendum erit, de caerimoniis primae audientiae apud regem et de titulis diversis personis dandis, de itinere in Poloniam, de servis et adiutoribus, de domo et indumentis, de donis, de viatico, salario et expensis.

Or.(?): BV, Ottob.Lat. 2206 f. 172r-173r.

Nuntiatura di Polonia.
Notitie che ha date il Card.Vidone[98] l'Anno 1671.

Come camini il Tribunale e che sorte di cause si conoscono.

Si conoscono le cause d'appellatione da Arcivescovi, Vescovi e loro Vicarii.

Che sorte di negotii più ordinari si trattino col Re.

Di questo non si può dar regola certa, dependendo dalla qualità de negotii che corrono e da gl'ordini di Roma. Et il maggiore è quello della Religione Catholica e di non lasciar avanzare l'Eretici più di quel che sono.

Se si dia avviso della carica, oltre al Re e Regina, anco al Arcivescovo Primate et altri; e se si faccia in Latino o in Italiano.

Si da, oltre[a)] alle M.tà et a Ministri principali, a Mons. Arcivescovo Prima-

[97] Auditor Galeatii Marescotti, internuntius a.1670; vide Tab.XXIX.
[98] Olim nuntius in Polonia (1652-1660), S.R.E. cardinalis ab. a.1660; cfr. Tab. XXVII.

te et ad altri Vescovi di Chiese più insigni, e si scrive in Italiano [!].

Con quali Ministri si tratti più spesso, che sia meglio di stringer amicitia.

Con quelli, che sono più accetti a Sua M.tà et hoggi si sente, che sia Monsignor Vescovo di Culma, Vice Cancelliere del Regno[99], benché convenga far lo destramente per non ingelosir altri.

Come si faccia il primo publico ingresso in Varsavia.

Si va ordinariamente con tre carozze a 6 con tutta la sua famiglia in habito con rocchetto, mantelletta e mozzetta; e si parla in Italiano, sup[p]onendosi che quelle M.tà intendino molto bene.

Come si vada alla udienza delle M.tà, e particoralmente la prima volta, e se si esponga la carica in Latino, o in Italiano.

Sua M.tà suole mandarli incontro loro persona di qualità, che lo suol poi condurre alla prima udienza, conforme al concerto, che si fa.

Formulario de i trattamenti con tutti gl'ordini di persone.

Alli Vescovi col' "Illustrissimo et Reverendissimo Signor, Padrone Osservantissimo", "Vostra Signoria", "Vostra Paternità" nel corpo. A Ministri secolari dell' "Eccellenza", et ad altri dell' "Illustrissimo", conforme la qualità delle cariche.

Se si essercitino spesso i pontificali, e se sia necessario d'haver seco tutti gl'habiti per tal funtione, o vero quali solamente.

E' conveniente d'haverli tutti, occorrendo tal volta di dover far consecrationi di Vescovi e cantar anco la messa, invitato dalle M.tà.

[172r] **Che strada sia meglio di tenere per andare da Venetia a Varsavia**[b)]

Sono due le strade che si sogliono fare: per il Tirolo con l'imbarco in Ala d'Ispruch[100] sino a Vienna, dove si giunge in poche giornate e con molta comodità; et è meno dispendiosa. E l'altra per la Stiria e Carintia, ma riesce più difficile e laboriosa.

Quel che si pratichi nel passar per la Corte di Vienna, come per l'altre de' Prencipi di Germania.

Secondo gl'ordini ch'haverà di Roma, per i quali si suole dare anche Brevi particolari e qualche instruttione.

---

[99] Andreas Olszowski.

[100] Hodie Salbad Hall prope Oenipontem (Innsbruck).

Per che strada sia meglio di mandar la roba, e se occorre portar portiere e coperte di velluto per sedie, o sia meglio provedersi colà.

Già si è detto che sia meglio mandarle per aqua. Si ponno portare le copertine di velluto o di damasco per sedie, si come ogn'altra cosa di seta, essendo i drappi colà assai cari.

Quante Cappe Nere e quanti Staffieri si tengono, e quanti cavalli.

Più e meno, secondo gli piace. E li Staffieri non devono esser meno di sei. Li cavalli dovranno esser almeno tre mute stando fermo, e maggior numero, se occorre andar in campagna.

Se ai cavalli della carozza del Nuntio si mettono le husse, o vero le copertine.

Alli cavalli non si mette altro ornamento che li finimenti, che devono essere alquanto nobili per la carozza, almeno del Nuntio.

Come si trattino li Staffieri di provisione e salario.

Questo dipende se si vorrà dare il tinello, o no. E' ben vero che in quelle parti pretendono salari esorbitanti.

Se sia bene condurre Coco Italiano et un Cocchiero, o vero provedersi nel Paese.

Il Coco sarà necessario condurlo di qua, ma quanto ai Cocchieri è meglio di valersi di quelli del Paese; li quali sono impertinenti al maggior segno, e però non è se non bene haver tra servitori alcuno che in un bisogno sappi guidar la carozza.

Come si proveda di cavalli e carozze.

Si può far la provisione a Vienna, tanto per l'uno, quanto per l'altro.

[173r] **Se sia meglio portar la livrea fatta, o farla far in Varsavia.**

Li panni sono miglior menato in Varsavia che in Italia, ma la seta, bottoni e trine è meglio portarle[c].

Se la livrea si faccia alla Romana, o alla Francese.

Potrà regolarsi conforme a quello si usa.

Se in sala si tenghi il baldachino.

E' arbitrario; et il Sig. Card. Vidone dice non haverlo tenuto.

Se vi sia habitatione della Nuntiatura, o vero la proveda il Nuntio.

Bisogna provederla con pagar la piggione, e non vi è casa precisa.

Quanti paramenti di stanza occorre portare, e di che grandezza; e se metta conto portar le biancherie fine, o provederle in Paese.

Conforme al habitatione che si prende, ma almeno deve haverli per quattro o cinque stanze, le quali per lo più sogliono esser basse. Le biancherie sono in quelle parti di buona qualità et al buon prezzo.

Che sorte di regali et a chi sia solito farsi; e che cosa sia più stimato in Polonia per far regali.

Qualche quatro [sic], guanti, came et altre galanterie ad arbitrio, più e meno, secondo pare.

Quanto dia la Camera[d] per il viaggio, quanto d'assegnamento annuo, e quanto sia necessario aggiungere del proprio con quel più che pareva alla benignità.

Per il viaggio pare che siano intorno a 700 scudi. La provisione 230 scudi il mese. Quanto al aggiunger del proprio, standovi fermo, si puo star onorevolmente con 500 scudi il mese in tutto di spesa, ma se si debba andare in campagna, molto più; e da ciò si può raccogliere quanto converrà supplire del proprio.

Le speditioni della Nuntiatura ponno importare da cinquanta tallari il mese e qualche cosa d'avantaggio in tempo delle Diete.

[a] *In ms.* altre
[b] *In ms.* Versavia
[c] *In ms.* portarla
[d] *Sequitur repetitum* la Camera

N. 14.

Decretum S. Officii, quo enumerat facultates nuntio in Polonia concessas

Romae, 27 VIII 1671.

Notum fit summum pontificem Clementem X, in congregatione generali S. Officii, die 27 VIII 1671 habita, concessisse nuntio in Polonia, Angelo Mariae Ranuzzi, facultates absolvendi ab haeresi et aliis casibus reservatis, legendi libros prohibitos, dispensandi super variis impedimentis et delegandi ac communicandi supradictas facultates, gratuito et in locis suae nuntiaturae tantum.

Cop.: BV, Ottob.Lat. 2206 f. 176r-177r. In capite textus adnotatio alia manu: "La S. Congregatione del Santo Officio concede per decreto le infrascritte facoltà a novo Nunzio", et item alia manu:"Nunziatura di Polonia".

Facultates concessae a SS.mo Domino N.ro D.no Clemente, Divina Providentia Papa X, Rev.mo Patri D.no Angelo Ranuzio, Archiepo Damiatae, Nuntio Apostolico in Polonia[101]

1. Absolvendi de haeresi et apostasia et a schismate quoscumque, etiam Ecclesiasticos, tam saeculares, quam regulares; non tamen eos, qui ex locis fuerint, ubi Sanctum Officium exercetur, nisi in locis missionum, in quibus impune grassantur haereses, deliquerint; nec illos, qui iudicialiter abiuraverint, nisi isti nati sint, ubi impune grassantur haereses, et post iudicialem abiurationem illuc reversi, in haeresim fuerint elapsi; et hos in foro conscientiae tantum.

2. Tenendi et legendi libros prohibitos haereticorum ad effectum eos impugnandi, et alios quomodolibet prohibitos, praeter opera Caroli Molinei[102], Nicolai Machiavelli[103] et libros de Astrologia Judiciaria[104], principaliter aut incidenter, vel alias quovis modo de ea tractantes; ita tamen, ut libri ex illis Provinciis non efferantur.

3. Dispensandi in 3° et 4° simplici, et mixto tantum [gradu], cum pauperibus in contrahendis [matrimoniis]; in contractis vero cum haereticis conversis, etiam in 2° simplici et mixto, dummodo nullo modo attingat primum gradum.

4. Dispensandi super impedimento publicae honestatis [et] iustitiae ex sponsalibus provenientibus.

5. Dispensandi super impedimento criminis, neutro tamen coniugum machinante, et restituendi ius petendi debitum amissum.

6. Dispensandi in impedimentis cognationis spiritualis, praeterquam inter levantem et levatum.

7. Illae[a)] vero dispensationes matrimoniales, videlicet 3ª, 4ª, 5ª et 6ª, non concedantur, nisi cum clausula; dummodo mulier rapta non fuerit, et si rapta fuerit, in potestate raptoris non existat. Et in dispensationibus tenor hu[176v]iusmodi facultatum inseratur cum expressione temporis, ad quod fu-

---

101 Angelus Maria Ranuzzi, nuntius annis 1671-1673, cfr. T. XXXI.

102 Carolus De Moulin (Molinaeus, 1500-1566), iurisperitus Gallicus, fautor gallicanismi; eius opera omnia damnata sunt a Clemente VIII 21 VIII 1602 et iterum decreto S. Officii 9 VII 1658.

103 Nicolaus Macchiavelli (1469-1527), eius opera (*Il Principe* et alia) inveniebantur in *Indice librorum prohibitorum* ab a. 1559.

104 Astrologia, quae secus ac astrologia naturalis (nunc astromomia vocata), docebat vitam humanam ab astris esse determinatam.

erint concessae.

8. Dispensandi in irregularitatibus ex delicto occulto tantum provenientibus, excepta ea, quae ex homicidio voluntario contrahitur.

9. Dispensandi et commutandi vota simplicia in alia pia opera, exceptis votis castitatis et religionis.

10. Absolvendi ab omnibus casibus reservatis, etiam in Bulla Caenae Domini, in locis tamen, ubi impune grassantur haereses.

11. Delegandi simplicibus Sacerdotibus potestatem benedicendi paramenta et alia utensilia ad Sacrificium Missae necessaria, ubi non intervenit sacra unctio; et reconciliandi Ecclesias pollutas aqua ab Episcopo benedicta, et in casu necessitatis etiam aqua non benedicta ab Episcopo.

12. Communicandi harum facultates, in totum vel in partem, prout opus esse secundum eius conscientiam iudicaverit, Sacerdotibus idoneis in Conversione Animarum laborantibus, in locis tamen haereticorum, ubi prohibetur exercitium Catholicae Religionis.

13. Utendi eisdem facultatibus in locis suae Nuntiaturae tantum.

14. Et praedictae facultates gratis et sine ulla mercede exerceantur, duraturae quousque munere Nuntiaturae huiusmodi in Polonia fungetur.

Feria quinta, die 27 Augusti 1671.

In Congregatione Generali Sanctae Romanae Ecclesiae Universalis Inquisitionis, habita in Palatio Apostolico apud Sanctam Mariam Maiorem, Sanctissimus Dominus Noster Clemens Papa Decimus praedictus, concessit supradictas facultates praefato Patri, Rev.do D.no Angelo Ranuccio, Ar[177r]chiepiscopo Damiatae, Nuntio Apostolico in Polonia.

Franciscus Card. Barberinus[105]

Loco + Sigilli

Franciscus Riccardus
Sanctae Romanae et Universalis
Inquisitionis Notarius

a) *In ms.* Ne

105 Franciscus Barberini (1597-1679), nepos Urbani VIII, cardinalis ab a. 1623, S. Collegii decanus ab a. 1666.

N. 15.

Ignotus (Petrus Vidoni?) de instructione et brevibus Nuntio in Polonia dandis

[Romae, 1675]

Laudat relationes de nuntiatura Polona a. 1670 a G. Marescotti et a. 1673 ab A. Ranuzzi compilatas et disserit de brevibus facultatum, quae ipse olim nuntio Ranuzzi apparanda curavit, et de pretio, quo emi debebant.

Autogr.: BV, Ottob.Lat. 2206 f. 173r.

Nunziatura di Polonia.

Nell'Anno 1670, che Mons. Marescotti fu Nunzio in Polonia, fece una relatione di essa Nunziatura, tanto piena e tanto precisa, che di vantaggio non si può desiderare, poiché non solo specifica tutte le prerogative di detta Nunziatura, ma porta di vantaggio le notitie del viaggio, le spese, le provisioni, li trattamenti, et ogni altro lume che si possa desiderare, oltre che istruì detto Prelato ad esercitar detta carica, non solo in tempo dell'Inter[r]egno, ma pur nell'elettione, che fu fatta del Re Michele, et ancora s'incontrò in tempo della Sede Vacante di Papa Clemente 9° et dell'elettione di Papa Clemente Decimo, di modo che si trova espresso in detta Relatione tutto quello che occorse per causa di detti accidenti[106]. Di essa io mandai una copia a Mons. Ranuzzi, eletto Nunzio, l'Anno 1671[107], ma non ne ho tenuto per me altra copia, essendo la scrittura molto voluminosa.

Per detto Mons. Ranuzzi, dopo eletto per detta Nunziatura, oltre alli dispacci e speditioni che li furno trasmesse dalla Segretaria di Stato, io li feci spedire in Segretaria di Brevi l'infrascritti Brevi, necessarii per la sua carica, cioè:

Breve amplo, assai longo, che contiene le solite facoltà della Nunziatura; e questo importa di spesa 20 ducati d'oro di Camera, di gti [!] 16 et un quarto per ciascun ducato.

Altro, che li dà facoltà promovendi extra tempora et dispensandi super natalibus ad ordines et beneficia; e questo importa di spesa ducati d'oro 7.

Altro con facoltà concedendi 50 nobilibus licentiam celebrandi domi, et aliis 50 nobilibus altare portatile; et importa di spesa ducati d'oro 7.

---

106 De hac relatione (*Vademecum pro nuntiis*) vide supra, p. 39.

107 Ranuzzi designatus erat ad nuntiaturam Polonam mense Maio 1671, vide Tab. XXXI.

Altro, che habet extensionem suarum facultatum ad exercitum contra Turcas; e questo importa pur di spesa ducati d'oro 7.

Altro, che ha la facolta exercendi pontificalia; et importa ducati d'oro 7.

Altro, che [dà][a] facoltà creandi sex protonotarios; et importa di spesa ducati d'oro 7.

Altro passus, seu transitus, in forma solita; e questo si dà gratis.

Oltre alle accennate facoltà, quando si tratta di dispense matrimoniali, nuovo Nunzio suol mandare alcuni fogli in ordine alli gradi et alle carte [?], per li quali se li concede poi le facoltà di poter dispensare, o in forma pauperum o in altra forma, secondo i casi. Ma sopra di queste dispense non si dà breve particolare.

Il medesimo Mons. Ranuzzi fece egli un'altra relatione di detta Nunziatura di Polonia, anco più diffusa di quella sopranominata di Mons. Marescotti, poiché dechiara legarsi col carico del viaggio, le spese, e tutto quel di più che si può desiderare in tal proposito. Ma nemeno di detta relatione io ho tenuto copia, contenendo un volume intero[108].

[a] *Atramento corruptum, illegibile.*

N. 16.

Ioannes III Sobieski rex Poloniae
Stanislao H. Lubomirski Marescalco Regni
de internuntio non admittendo

In castris ad Leopolim, 29 VIII 1675.

Mandat, ut intimet se omnino contrarium esse iurisdictioni exercendae ab internuntio, quem Franciscus Buonvisi ex Polonia discedens reliquit, et poenas comminare iis, qui ad tribunal nuntiaturae se conferrent.

Cop.: AV, Nunz.Polonia 92 f. 479r.

Ioannes III, Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Livoniae, Kijoviae, Smolensciae, Volhyniae, Podoliae, Podlachiae, Severiae, nec non Czernichoviae.

---

[108] Relatio haec deperdita esse videtur.

Magnifice, sincere nobis dilecte[109]. Venit ad nostram notitiam, quod Nuntius Bonvisi, discedendo ex Polonia ad Nuntiaturam Viennensem, praeconcepit pro interim relinquere Internuntium cum potestate exercendae iurisdictionis[110]. Quod est contra dignitatem nostram regiam et in praeiudicium Rev.mi in Christo Archiepiscopi Gnesnensis, Legati Nati, et Episcoporum Regni nostri. Opponimus igitur huic auctoritatem nostram regiam et exemplo Antecessoris nostri[111], prout in deputationem Internuntii nullo modo consentimus, ita et contra Advocatos, qui causas proponere aut tractare privatim vel publice auderent, et contra Notarios Actorum, toties quoties poenam carceris per tres menses et pecuniariam et alias arbitrarias graviores imponimus. Quod, ut Sinceritas V.ra de scitu et expressa voluntate nostra et vigore praesentis commissionis intimet committimus et quam diligentius expostulamus, apprecando interim Sinceritati V.rae bonam a Deo sanitatem. Datta [sic] in Castris ad Leopolim, die 29 Mensis Augusti, Anno D.ni 1675, Regni nostri II.

N. 17.

Aepus Andreas Olszowski
de praerogativis primatum Poloniae
respectu nuntiaturae

Squernieviciis, 5 IX 1675.

Notum facit, se post discessum nuntii Buonvisi iurisdictionem legati a latere exercere velle et invitat omnes, qui causas iudiciales habent, ut se ad tribunal suum, non vero internuntii, conferant, non obstante exemplo in contrarium antecessoris sui, archiepiscopi Nicolai Prażmowski.

Cop.: AV, Nunz.Polonia 92 f. 477v-478r.

Andreas Olszowski, Dei et Apostolicae Sedis gratia
Archiepiscopus Gnesnensis, Legatus Natus, Regni Poloniae et Magni Ducatus
Lithuaniae Primas Primusque Princeps et Procancellarius.

---

[109] Destinatarium huius epistulae fuisse sine dubio arbitror marescalcum aulae regiae (cfr. infra, p. 384), quo munere ab a. 1673 fungebatur Stanislaus Heraclius Lubomirski (1642-1702).

[110] Franciscus Buonvisi, nuntius ab a. 1673, discessit Varsavia 2 VIII 1675, impertitis auditori suo, Francisco Tucci, praerogativis internuntii usque ad adventum successoris sui; cfr. Tab. XXXII.

[111] Michael Coributus Wiśniowiecki, cfr. App. N. 12 (p. 372).

Universo Clero Saeculari et Regulari per et intra Regnum Poloniae et Magnum Ducatum Littuaniae, fratribus charissimis et observandis, Vobis in Christo dilectis, salutem in Domino. Innotuisse haud dubie existimamus Fraternitatibus V.ris, quod etiam nos per praesentes innotescimus, Ill.mum et Rev.dum D.num Franciscum Bonvisium, Archiepiscopum Thessalonicensem, Nuncium hactenus cum facultatibus de latere apostolicum, acceptis SS. D.ni N.ri Clementis X Papae mandatis, Viennam se conferre atque iam Varsavia die 2da mensis currentis profectum, Regni Poloniae fines hisce diebus excessurum vel excessisse. Quo casu absentiae memorati Nuncii Apostolici cum ad nos, Archiepiscopum Gnesnensem, Legatum Natum, vigore iurium nostrorum et antiqui ac continui pacificique usus iuris dicendi auctoritas et iurisdictionis in hac Provincia apostolicae exercitium devolutum, conveniens duximus Fraternitatibus V.ris intimare, nos ea, quae muneris nostri sunt et quae praeclarae memoriae Antecessores nostri, Archiepiscopi Gnesnenses, auctoritate et iure Legationis Natae exercuerunt, pariter exercere velle ac debere.

Praemissis itaque ad Ill.mos et Rev.mos D.nos Episcopos Confratres nostros atque ad Sedium Vacantium Administratores seorsivis litteris nostris, Fraternitates V.ras praesenti edicto nostro hortandas duximus, prout hortamur, ut in omnibus iudicialibus causis, controversiis et actionibis suis, quocunque modo vertentibus, etiam in Nunciatura inchoatis et pendentibus, ad nos et Tribuanal nostrum recursum habeant, quibus iustitiam administrare in loco residentiae nostrae parati et obligati erimus. Non obstante exemplo, quod in sequelam trachi [sic] minime potest, tollerantiae unius dumtaxat Archiepiscopi Gnesnensis, piae memoriae Nicolai Prazmowski, ex certis eius privatis motivis[112], quandoquidem inaudito ad id tempus in Polonia Inter Nuntii nomine et tentamento, non solum voce reclamavimus, sed etiam publica epistola ad Ss.mum D.num N.rum Clementem X a Collegio Episcoporum in Comitiis Varsaviensibus congregatorum scripta, quae ab ipsomet praememorato Nicolao Archiepiscopo cum aliis subscripta fuit, de non inferendo praeiudicio, humillime supplicavimus. Pluribus rationes contra novitatem Inter Nuncii, ex quibus per dignitatem Sacrae Regiae Maiestatis, per Statum Regni Ordinisque nostri episcopalis ac ecclesiastici, per antiquissimam Archiepiscopi Gnesnensis Legati Nati praerogativam practicari in Polonia non potest, in scripto Romam misimus et multis communicavimus.

In quorum fidem ac robur praesentes, manu nostra subscriptas, sigillo nostro communiri et publicari mandavimus. Datum Skernieviciis, die V Mensis Septembris, Anno D.ni MDCLXXV.

Andreas Archiepiscopus Gnesnensis

---

[112] Nicolaus Prażmowski (1617-1673), aepus Gnesnensis et primas Poloniae ab a. 1666, protegebatur a papa Clemente X et eius nuntio Angelo Ranuzzi adversus non paucos Polonorum, qui depositionem eius postulabant.

N. 18.

Informatio nomine aepi Andreae Olszowski card. Palutio Paluzzi-Altieri transmissa qua describuntur conatus internuntiaturam apostolicam in Polonia instituendi et dantur rationes cur id fieri non debeat

S.l., [mense Septembri 1675]

Describit conatus nuntii Nerli, qui a. 1671 ex Polonia discessurus, voluit auditorem suum Carolum Grappi, tanquam internuntium, plena iurisdictione instructum, relinquere, et quomodo rex id fieri non permiserit. Dat rationes huius regiae oppositionis: 1) rationes, Polonis offensivae, olim a nuntio Marescotti adductae, cum Carolum Sarteschi tentaret internuntium instituere; 2) antiquum usus, quo archiepiscopi Gnesnenses, tanquam legati nati, nuntiis cum potestate legati a latere absentibus, iurisdictionem ipsis competentem exercere solebant; 3) protestationes iam de hac re Romam transmissae; 4-5) consuetudo, quae vetat iurisdictionem exercere sine consensu principis et litterarum credentialium praesentatione; 6) praeiudicium ecclesiasticis illatum, cum internuntii, personae saeculares, iurisdictionem in eos exercerent; 7) usus in aliis regnis vigentes et aepi Prażmowski modus agendi, qui internuntios agnoverunt, praeiudicare non potest praerogativis Poloniae et caeterorum archiepiscoporum Gnesnensium. Omnes has rationes, olim adductas, modernus archiepiscopus iterum repetit et corroborat.

Cop.: AV, Misc.Arm. I 84 f. 201r-204v. In f. 201r in margine superiore alia manu: "1676"; in f. 204v manu copistae: "All'Eminentissimo e Rev.mo Signore, il Sig. Card. Altieri. Informatione di Mons. Arcivescovo di Gnesna circa l'Internuntio". Redactio Latina huius scripti, una cum annotationibus, a quadam persona (nuntio Francisco Buonvisi?) factis, invenitur in AV, Nunz.Pol. 92 f. 497r-507v. Brevior eiusdem scripti Latini redactio porrecta erat a.1696 ab archiepiscopo card. Michaele Radziejowski ad iustificandam coram Senatus Consilio petitionem tunc iterum prolatam (refertur a senatore Andrea Chrysostomo Załuski, epo Plocensi, in epistula ad amicum eius quendam confidentem, 17 VI 1696 data, cfr. eiusdem *Epistolae historico-familiares*, T. 2, Brunsbergae 1711, p. 2-5).

Narrazione
del fatto in proposito dell'Internuntiatura stata pretesa di erigere in Polonia nell'anno 1671.

In principio di detto anno 1671 viene Mons. Francesco Nerli, Arcivescovo di Fiorenza, Nuntio Apostolico in Polonia, revocato da questa Nuntiatura, con

ordine di portarsi a Vienna in qualità di Nuntio Straordinario[113], et avanti la sua partenza si dichiara di voler lasciar in Varsavia il Sig. Grappi, suo Mastro di Camera, in qualità d'Internuntio[114] e con facoltà di esercirtare la giurisditione ordinaria de Nuntii Apostolici; et nel licentiarsi da Sua Maestà[115] volse presentargliela et dichiararli la qualità et facoltà, con la quale lo lasciava. Il Re nega di ammetterlo per non introdur novità, allegando che nella partenza de Nuntii mai è stato usitato in Polonia che lascino in lor luogo alcuno Internuntio.

Nel mese seguente di Marzo, nel passaggio del medesimo Nuntio da Cracovia verso Vienna, havendo trovato la Maestà del Re in quella Città, et havendo preso audienza dalla Maestà Sua[116], li significò haver lasciato il Sig. Grappi in Varsavia col sopradetto carattere et con la suddetta facoltà.

Replicò il Re che lui non poteva permettere che tale insolita novità, non praticata da gl'altri Nuntii a tempo de gl'altri Re, adesso s'introducesse. Per toglier dunque, in quanto si fosse potuto, l'occasione a maggiori impegni, ordinò al Sig. Maresciale di Corte[117] che parlasse in nome di Sua Maestà et del Consiglio Regio [201v] con Mons. Nuntio et lo disponesse a desistere da quella sua impresa, et quando non lo trovasse disposto a desistere, inhibisse a tutti li Avvocati et Procuratori di non proponere né difendere cause alcune avanti il preteso Tribunale dell'Internuntio. Et essendo parso al Maresciale che il Nuntio s'impontasse nel suo proposito, diede fuora l'inhibizione alli Avvocati e Procuratori di non proponere né difendere cause avanti il preteso Internuntio, sotto pena di tre mesi di carcere et di cento ungari d'oro ogni volta che contravenissero, e sotto altre pene ancora arbitrarie più gravi. Fu questa inhibizione publicata nel Palazzo della propria habitazione del preteso Internuntio in sua presenza e delli Avvocati e Procuratori ancora.

Verso la Domenica delle Palme[118], essendo il Re alla sua residenza di Varsavia, dimandò il Sig. Grappi d'esser ammesso all'audienza per riverirlo. Sua Maestà si scusò dell'audienza e li fece intendere che se voleva riverire la Maestà Sua, insieme con li altri della Corte, come Grappi, non come Internunzio, che lo haverebbe benignamente ammesso. Di che essendosi egli contentato, fu ammesso insieme con li altri a riverire Sua Maestà.

Il medesimo giorno volse dar la visita a Mons. Vice Cancelliere del Regno[119]. Et havendo incontrato in tempo che l'Ablegato Straordinario dell'Imperatore[120] era all'audienza, si trattenne nell'anticamera sino a tanto che uscis-

113 Franciscus Nerli, nuntius in Polonia ab a. 1670, nominatus nuntius extraordinarius apud imperatorem 24 I 1671, cfr. Tab. XXX.

114 Cfr. Tab. XXX.

115 Michael Coributus Wiśniowiecki.

116 Audientia haec fuit die 4 Martii 1671, cfr. Roma, ACO, Arch. Orsini 232 n. 169.

117 Ioannes Clemens Branicki († 1673), marescalcus aulae regiae ab a. 1662.

118 Die 22 Martii 1671.

119 Andreas Olszowski, cfr. supra, notam 89.

120 Christophorus Leopoldus Schaffgotsch, legatus ad coronationem reginae Eleonorae?

se. Partito che fu l'Ablegato, fu egli subito ammesso. Lo ricevè Mons. Vice Cancelliere con ogni cortesia, senza far menzione alcuna del suo preteso carattere. Dopo essersi licenziato, mandò subito Mons. Vice Cancelliere da lui il Canonico Affaita, suo domestico[121], a significarli quanto [202r] fosse stata grata la sua visita, et nel medesimo tempo li fece dire, che non havendo domandato al solito l'hora dell'audienza, non dubitava che fosse venuto come privato Cavaliere Grappi e non come Internuntio, non potendo per tale essere da lui ricevuto contro la volontà del suo Re. Et questa è la serie del fatto con tutte le sue circonstanze.

Le ragioni poi
per le quali Sua Maestà ha ordinato la inhibizione
et non puole, né vuole ammettere la novità della carica d'Internuntio
sono le seguenti:

Prima, perché Mons. Nuntio Marescotti, disgustato di non haver spuntato il negotio della nomina [al cardinalato], stata domandata da lui col consenso espresso della santa memoria di Papa Clemente Nono[122], disse in certa occasione che in avvenire, senza che la Sede Apostolica si prendesse la briga di mandar Nuntii in Polonia, poteva molto bene supplire un Internuntio, con tutto che non fosse mai stato in uso. Et il suo Cancelliere[123], a questo proposito, soggiunse che già che non era mai stato in uso, bisognava introdurlo. Il che fu de facto praticato da Mons. Marescotti, che alla sua partenza pretese di lasciare il Sig. Carlo Sarteschi, suo Auditore, con carattere di Internuntio. Ma neanche questo fu approvato dal Re, né da i Vescovi del Regno riconosciuto per tale, non ostante la toleranza del solo Mons. Prazmowski, Arcivescovo di Gnesna, per privato suo interesse ben noto[124]. [202v]

2ª, Perché nella partenza de gl'altri Nunzii mai è stato lasciato Internunzio, ma è stato pratticato che gl'atti della Nunziatura si consegnavano a qualche persona ecclesiastica, a fine che li tenesse in custodia appresso di se e li consegnasse poi al nuovo Nunzio al suo arrivo. Et in questo mezzo li Mons. Arcivescovi di Gnesna, come Primati di Polonia e Legati Nati della Sede Apostolica, essercitavano la totale giurisdizione sino all'arrivo del nuovo Nuntio cum facultatibus Legati de Latere.

3ª, Perché la medesima inhibizione fu fatta anco all'Auditor Sarteschi dopo la partenza di Mons. Marescotti. Et Mons. Arcivescovo Primate, vedendo gl'altri Vescovi in ciò uniti et concordi, sottoscrisse insieme con essi una lettera, scritta collegialmente a Sua Santità nella Dieta Generale del Regno, impug-

121 Carolus Affaita († 1692), Italus, canonicus Varmiensis ab a. 1660.
122 Summus pontifex annis 1667-1669.
123 Andreas Fiefne Ultraiectensis, cancellarius plurium nuntiorum a. 1668-1680.
124 Vide supra, App. N. 17.

nando insieme con gl'altri la sostituzione fatta del sudetto Auditore[125].

4ª, Perché nessuno può qualificarsi per persona publica, e molto meno essercitare giurisdizione, senza i debiti requisiti, uno de quali, senza dubio il più importante, è il consenso del Prencipe, nel Dominio del quale pretende esercitarlo.

5ª, Perché gl'istessi Nuntii Ordinarii, prima di cominciar a esercitar giurisdizione, sogliono in ricognizione della Sovranità Regia, presentare il Breve Pontificio della loro Legatione a Sua Maestà, a i principali Ministri di Stato e anco a qualche principal Senatore secolare, residente al fianco reale di Sua Maestà; et prendono dal Re la licenza di aprire il Tribunale. La quale consuetudine si perderebbe, se la giurisdizione passasse successivamente di mano in mano, senza mai interromperla, dal Nunzio a un Internunzio, e in luogo poi dell'Internunzio [203r] pretendesse di riassumerla et continuarla il Nuntio susseguente, senza prender la licenza da Sua Maestà, Sovrano del suo Stato.

6ª, Perché sarebbe molto pregiudiziale, se s'introducesse che un secolare giudicasse le cause de gl'Ecclesiastici, poiché tanto nelle Diete, quanto ne' Tribunali Generali del Regno pretenderebbero i Giudici secolari di poter giudicare le cause de gl'Ecclesiastici et allegherebbero l'esempio de Sarteschi et de Grappi, persone meramente secolari, che haverebbero esercitato giurisdizione sopra persone e materie ecclesiastiche. In tale caso gl'Ecclesiastici si opporebbero con diverse questioni et distinzioni, et ne i congressi publici turberebbero la quiete del Regno con le lor querele; al che vuole Sua Maestà tempestivamente ovviare.

7ª, Perché non può darsi luogo alle ragioni che adduce in contrario Mons. Nerli, una delle quali è che in altre Corti si prattica che, partendo i Nuntii Ordinarii, lasciano uno Internunzio. A questo però si risponde, che varie sono le usanze di tutte le Corti, come varii sono li loro interessi, li quali persuadono ben spesso a i Prencipi di permettere qualche cosa; l'esempio della quale non può pregiudicare ad un altra Corte, che sia fondata in altra forma di governo, et dove militano altre massime et altri usi, come per esempio la Nunziatura di Spagna usa di più prerogative, che non usa quella di Francia, et questa di Polonia ne usa più di quella di Vienna. Et così anco altre, che per le sudette cause fra di loro diversificano; per il che l'esempio loro non può dar legge.

L'altra è che Mons. Arcivescovo[126] ha accettato e riconosciuto l'Internuntio. Al che si risponde, che Mons.[a)] Arcivescovo [203v] non può validamente allegarsi, quando si trova contrario al suo proprio fatto, essendo positivamente vero che concordemente con gl'altri Vescovi ha impugnato l'Internuntiatura dell'Auditore Sarteschi, come appare per la sopra accennata lettera, stata in quel proposito collegialmente scritta a Sua Santità. Et poi Mons. Arcivescovo

[125] Non invenitur haec epistula.

[126] Prażmowski.

ha proceduto in ciò come privato, con fini et interessi privati, descendenti dalla Corte di Roma. Per il che può con il suo consenso obligare la sua persona e la sua Diocesi, ma non può necessitare la persona e la Diocesi de gl'altri Vescovi, come per la sua persona e Diocesi di Culma ha dichiarato Mons. Vice Cancelliere a Mons. Nerli in Craccovia. Dove, per il contrario, Sua Maestà impugna questa materia con fini publici di mantenere il suo Regno nella sua quiete et nelle sue ragioni, massime che viene di ciò supplicato dai Prelati, che tengono nel Regno i primi luoghi dopo Mons. Arcivescovo, et da altri principali Senatori ancora.

Con ragion dunque si spera che, quando la Santità di Nostro Signore sarà informata di quello che move la Sua Maestà Reale a non permettere in questo proposito alcuna novità, si compiacerà benignamente di prendere quegli espedienti, che stimerà poter esser di comun sodisfazione, et habili a toglier via per tempo da una parte e dall'altra l'occasioni di venire a impegni et inconvenienti, havendosi l'esempio di quello che è stato pratticato da altri Re, Predecessori di Sua Maestà, in materie dell'annate, de i Cortegiani Romani[127] e dell'elettione capitolare de Vescovi et Abbati.

Questa premessa Informazione serviva al caso di quel tempo. Alla quale Mons. Arcivescovo moderno[128] soggiunge le seguenti ragioni:

Che li suoi Antecessori, cominciando dall'anno 1515, nel qual tempo ottennero la prerogativa di Legati Nati[129], sono sempre stati in possesso della totale giurisdizione, senza che ci sia stato esempio de gl'Internuntii.

L'esempio di Mons. Arcivescovo Prazmowski non può pregiudicare a suoi Successori, né poteva lui renuntiare alla prerogativa che serviva non alla persona, ma alla dignità archiepiscopale.

Et si come Nuntio Bonvisi si è dichiarato con sua lettera di non voler seguitare l'esempio di Mons. Torres, suo Antecessore[130], così Mons. Arcivescovo moderno si dichiara di non dovere né poter seguitare l'esempio di Mons. Prazmowski, suo Antecedaneo.

Milita per gl'Arcivescovi di Gnesna, oltre il loro particolare ius et uso continuo et pacifico di 160 anni, che Mons. Arcivescovo moderno si esibisce provarlo sufficientemente, et prega Mons. Nuntio Bonvisi di volerlo ascoltare. Ne parla il ius comune et l'Historie di Polonia lo testificano che, in absentia de' Nuntii cum facultatibus Legati de Latere, hanno gl'Arcivescovi di Gnesna esercitato la fonzione di Legati Nati.

[a] *Sequitur in ms. expunctum* Nuntio

127 Poloni, qui Romae degentes, plura beneficia Polona provisione pontificia adipiscebantur.

128 Andreas Olszowski.

129 Titulum et praerogativas legatorum natorum, pro se et suis successoribus, archiepiscopis Gnesnensibus, obtinuit a Leone X pontifice maximo aepus Ioannes Łaski, tempore Concilii Lateranensis V.

130 Ioannes de Torres, nuntius in Polonia a. 1645-1652, vide Tab. XXVI.

N. 19.

Instructio a S. Congregatione Consistoriali danda pro instruendo a nuntio processu informativo supplementari de persona nominati in episcopum

[Romae], 2 IV 1678.

Suadet, ut nuntius postulet ab episcopo Cracoviensi accuratam relationem de vita et moribus canonici Wojeński (postulati ad episcopatum Camenecensem) et de his 8 testibus, qui de praesumptis eius reatibus Romam scripserunt; dein examinet istos testes de iis, quae dicto canonico obiecerunt (incitatio Hungarorum ad rebellionem contra imperatorem, lectio librorum prohibitorum, necromantea, sortilegia, errores de fide et moribus, mores corrupti); in his agendis utatur etiam auxilio promotoris fisci (iustitiae).

Or.: AV, Misc.Arm. I 84 f. 343r-344r. In f. 344v alia manu: "1678, a dì 2 di Aprile se ne mandò copia a Mons. Nunzio in Polonia".

Instruttione per il Processo da farsi da Mons. Nunzio di Polonia[131] della vita e costumi del Sig. Canonico Stanislao Woienschi[132].

1. Che con ogni segretezza possibile esamini li testimonii sopra l'articoli, e col giuramento, non solo de veritate dicenda, ma anco de silentio servando, acciò non si penetri quello si cerca per il buon servizio di Dio.

2. Mons. Nunzio scriva al Vescovo di Cracovia[133] due lettere. In una lo preghi che in Domino, con segretezza, li dia distinta relazione della vita e costumi del detto Canonico Stanislao e l'avisi chi altro potria darlene notizia. In un altra lettera lo preghi parimente che le mandi una copia dell'informatione pigliata da otto testimonii e mandata a Roma sopra il medesimo sogetto. E quando il Vescovo di Cracovia non la mandasse con li nomi di testimonii, li replichi che almeno esso Vescovo dalli medesimi otto testimonii si facci dire le persone date da loro per informate delli reati, sopra quali han deposto, e fra l'altro tutti li Gesuiti che avennano [sic], e l'altre persone, in presenza delle quali il Canonico ha fatto o detto quelle cose che li medesimi otto testimonii

131 Munere nuntii hoc tempore fungebatur Franciscus Martelli (1675-1681), cfr. Tab. XXXIII.

132 Stanislaus Wojeński († 1685), canonicus Cracoviensis, postulatus epus Camenecensis, quem episcopatum tandem adeptus est a. 1680.

133 Andreas Trzebicki († 1679), epus Cracoviensis ab a. 1658.

depongono.

3. Tanto questi testimonii, quanto quelli che forse av[v]isarà il Vescovo di Cracovia, o saranno dati per informati dalli otto sudetti, e specialmente li Gesuiti, e quelli che forse nominarà il Promotore Fiscale[134] (da usarsi come si dirà appresso)[a)], et altri verisimilmente informati della vita del Canonico per la continua prattica con lui, dovranno essere esaminati da Mons. Nunzio immediatamente sopra l'articoli seguenti:

Sopra la fama che corre della vita e costumi del Canonico Stanislao; con far sempre assegnar a ciascuno in ogni articolo la causa della scienza, e se [è] il testimonio a che esso Canonico sia alcun nemico, chi, e per qual causa. Et in ogni articolo dimandi se altri ne son informati.

Se sa che sia stato cooperatore nella ribellione dell'Ungari dall'Imperatore al Turco[135], e come lo sa, e quale è stata la cooperatione.

Se sa, e come, che il Canonico tenga e legga libri proibiti, quali, et a qual effetto.

[343v] Se sa che si diletti di negromanzia o astrologia giudizziaria[136], et in che materia, e se l'ha esercitata, et in che occasione.

Se sa che si diletti di sortilegii e vane osservazioni, coll'ammazzamento di animali (e quali), coll'osservanza di aspetti di pianeti e mescolamento di sangue di fanciullo.

Se sa che habia tenuto demonii legati in anello, o habia vantato di tenerli, et a che fine.

Se sa che habia proferito proposizioni hereticali o malsonanti[b)], assertivamente difendendole o pure per modo di disputa; e particolarmente, se ha proferito o propugnato le seguenti:

che la fornicatione non sia peccato,

che una moglie, in assenza del marito, per suo solazzo, può godersi d'un altro huomo.

Se queste dottrine son state cagione di rilassamento nelle madrone et altre donne.

Se ha tenuto e detto che l'anima non è immortale, o pure che non si può provare l'immortalità; e con qual maniera di prove.

Se ha negato l'eternità delle pene.

Se ha tenuto o detto che ogn'uno si può salvare nella sua legge: Turco, Scita, eretico etc.; in presenza di chi e con che occasione, in che luogo e tempo (il che deve Mons. Nunzio far esprimere in ogni articolo).

---

134 Usque ad a. 1918 officium promotoris iustitiae in tribunalibus ecclesiasticis (fiscus hic significabat universalitatem legum societatis ecclesialis, quas promotor tueri debebat).

135 A. 1678 pars exercitus Hungarorum, a Turcis adiuta, insurrexit, I. Thököly duce, adversus dominium imperatoris in Hungaria (nisi agitur de anteriore seditione contra Domum Austriacam, a F. Vesselény apparata a. 1670).

136 Vide supra, notam 104.

Se ha tenuto prattica sospetta con donne, e quali, e dove.

Se [c-]ha [da]to[-c] scandalo col non vestire l'habito clericale spesso et in publico, e dove.

Se ha dato scandalo con giocare publicamente, in che gioco, e dove, e con chi, e spesse volte.

Che è negligente in recitare il Divino Officio, così in coro come fuori; la causa della scienza e lo scandalo, se vi è stato.

Se ha indotto testimonii a giurare il falso per prova della sua nobiltà, acciò fusse ammesso al canonicato.

Se di questi difetti, o di alcuni di loro, sia stato talvolta ripreso da alcuno; da chi e quando, e chi altro n'è informato.

[344r] Il medesimo Mons. Nunzio dovrà far citare il Promotore Fiscale ad deducendum (sicut alias protestatus est), si quae habet contra Canonicum Stanislaum, assignando testes informatos, assignandoli un termine competente. E per non perder tempo, questa citazione la facci far subito. Ma senza aspettare la comparsa del Promotore, eseguisca in tanto nell'esaminare sopra l'articoli sudetti. E se fra tanto [d-]o poi[-d] il Promotore esibisce altri articoli e nomina altri testimonii, esamini questi sopra l'articoli che produrrà.

Si ricordarà Monsignore, nel trasmettere questo nuovo processo, di mandare anco la lettera estragiudiziale, che li scriverà il Vescovo di Cracovia sopra la vita e costumi del Canonico.

fra Lorenso di Lacora

[a] *Sequitur in ms. verbumexpunctum.*
[b] *Sequitur in ms.* e se
[c-c] *In ms.* hato.
[d-d] *Adscriptum supra eadem manu.*

N. 20.

Decretum Senatus Consilii Reipublicae de suspensione iurisdictionis auditoris tempore vacationis nuntiaturae

[Varsaviae], 2 VI 1696.

Committitur magno regni marescalco, ut interdicat auditori nuntiaturae exercitium iurisdictionis, tamquam regio patronatui detrahentis, nec sinat alios ad eius iudicia accedere.

Cop.: AV, Nunz.Pol. 116 f. 301r.

Excerptum ex Senatus Consilio 2da Junii 1696 celebrato.

Quod punctum circa Propositionem Ser.mi Regis[137] insinuatum est respectu usurpationis Ven.lis Auditoris praeteritae Nuntiaturae[138]. [...][a] characteris alicuius Nuntii cum executione iurisdictionis et iudiciorum.

Quoniam hoc sit cum summa laesione Authoritatis Regiae, non praemissa Ser.mae Maiestati denuntiatione, nullisque praesentatis credentialibus litteris, nec charactere publicato, inhoare iurisdictionem, immo videtur esse in elusionem resolutionis Ser.mi Regis, qui declaraverat non prius futuro Nuntio dandam audientiam, nisi Breve Sanctissimi, pro satisfactione Iurispatronatus Regii promulgatum, realiter effectuaretur[139], [b-ideo Magnificus D.nus Mareschalcus Supremus Regni[140] illum pro munere suo conveniet [et postulabit], quatenus a tali iurisdictione abstineat-b]; et, si post requisitionem eandem usurpationem continuare ausus fuerit, [b-Cancellario Nuntiaturae, nobili Skwarczynski[141], et omnibus aliis Ecclesiasticis, non tantum comparere in hoc iudicio, sed et recognoscere illud pro legitimo iudicio interdicet, sub poenis in Iudicio Mareschalcali irrogandis-b]. Hoc totum fiet praesentis Senatus Consilii vigore.

a) *Hic sunt omissa a scriptore aliquot verba.* b-b) *In ms. lineasubductum.*

N. 21.

Relatio de querela super tribunali nuntiaturae post editum Senatus Consilii decretum

S.l.,[circa 10 VI 1696]

---

137 Ioannes III Sobieski (1629-1696), rex Poloniae ab a. 1674. Cfr. supra, App. N. 16.

138 Franciscus Bentini, auditor Andreae Santacroce, internuntius a 27 V usque ad 26 VI 1696, cfr. Tab. XXXVI. Circumstantiaejn quibus ortum est hoc decretum, describuntur infra, in App. 21.

139 De loco, quem obtinebant in litibus super iurisdictione internuntiorum requisitiones agnitionis iuris patronatus regii super monasteria Poloniae, vide fusius infra, in App. 22 et 23.

140 Stanislaus Heraclius Lubomirski (cfr. notam 109), magnus regni marescalcus ab a. 1676.

141 Adalbertus Skwarczyński, cancellarius nuntiaturae a. 1688-1721 (procancellarius annis 1683-1688).

Narrat, quomodo ortum sit decretum senatus consilii (cfr. App. N. 20) et quid auditor (Bentini) cum magno regni marescalco, eius exsecutore, egerit, ne exsecutioni mandaretur; quomodo diebus sequentibus ex-cancellarius comprehensus sit et domus nuntiaturae a militibus occupata, et quomodo instaretur, ut auditor ab exercenda iurisdictione abstineret, ad quod ipse consentire se non posse longiore explicatione affirmabat; deinde quomodo, cancellario Vilnensi apud regem intercedente, milites revocati sint et excusationes factae nomine regis a secretario eius maiore, cui auditor rem totam oretenus et per epistulam regi ostendendam iterum explicavit.

Autogr.: AV, Nunz.Pol. 116 f. 302r-306v.

Relazione
di ciò che è seguito nella Corte di Polonia circa il Tribunale della Nunziatura Apostolica doppo la partenza di Mons. Nunzio Santa Croce et avanti l'arrivo di Mons. Davia.

Dovendo Mons. Santa Croce, nunzio in Polonia, passare alla Nunziatura di Vienna[142] e lasciare d'ordine di N.ro Signore persona che in suo luogo supplisse all'incombenze del Ministero che lasciava, sino all'arrivo di Mons. Davia[143], deputò nella forma solita il proprio Auditore[144], e publicata et inserita questa deputazione secondo il [sic] stile usitato negl'atti della Nunziatura, esercitò il Ministro deputato la giurisdizione commessali, con far varie spedizioni per alcuni giorni, senza che si sentisse per parte, né della Corte, né d'altri, il minimo richiamo; anzi che il Venerdì, giorno giuridico e quinto doppo la partenza di Mons. Nunzio[145], ricevè una raccomandazione a nome del Re[146] per una causa da giudicarsi in quell'Udienza. E la medesima raccomandazione fu anche fatta a nome del Sig. Prencipe Giacomo e del Sig. Prencipe Alessandro[147] con particolare Ambasciata.

Convocatosi poi il Sabato il Senatus Consulto, chiamato dalla Maestà del Re per sentire il parere et il placito del Senato circa la di lui andata a i Bagni d'Acque Calde e per dar regolamento a certa sorte di Monete, che eran i punti preventivamente, secondo il solito, assegnati da Sua Maestà, nel procinto di

142 Andreas Santacroce, nuntius in Polonia a. 1690-1696, designatus est nuntius apud imperatorem 17 II 1696, cfr. Tab. XXXVI.

143 Ioannes Antonius Davia, cfr. Tab. XXXVII.

144 Franciscus Bentini, cfr. supra, notam 138.

145 Santacroce discessit Varsavia 27 V 1696.

146 Ioannes III Sobieski.

147 Filii regis Ioannis III Sobieski: Iacobus Ludovicus (1667-1737) et Alexander Benedictus (1677-1714).

cominciarsi il Consiglio fu dal Sig. Card. Arcivescovo[148] fatta gagliardissima istanza perché nel medesimo Consiglio si proponesse anche un'altro [302v] punto, cioè circa la giurisdizione che il detto Ministro esercitava. Alla quale istanza non potendo Sua Maestà non condescendere, benché non fosse mai stata sua mente di parlare di tal' materia, fu proposto anche questo punto. Et il medesimo Sig. Cardinale e gl'altri Vescovi tutti furono di parere che ciò non dovesse in modo alcuno tolerarsi. Onde fu risoluto che dovesse ordinarsi alSig. Gran Maresciallo del Regno[149] che facesse intendere al suddetto Ministro di dover desistere; et in caso di contravenzione, dovesse il medesimo Sig. Gran Maresciallo inibire al Cancelliere della Nunziatura[150] et a tutti gl'altri Ecclesiastici, non solo di comparire avanti il medesimo, ma anche di riconoscerlo per legittimo Giudice, sotto le pene da irrogarsi dal Giudizio Marescialcale. E questo a punto è il tenore del Senatus Consulto in questo particolare[151], intorno al quale i Senatori Secolari dissero ciò non spettare a loro, ma a i Signori Ecclesiastici, quali dovevano sapere il proprio ius e le proprie leggi. E la Maestà del Re niente disse in tal materia, permettendo solo, a nuove istanze del Sig. Card. Arcivescovo, che ciò s'inserisse tra le risoluzioni di quel Senatus Consulto.

Il giorno seguente di Domenica fu dal medesimo Sig. Gran Maresciallo, mediante il proprio Instigatore, assistito da i soldati, proibito solennemente, non solo a ciaschedun de Procuratori che non comparissero più nel Tribunale della Nunziatura,[303r] ma anche all'istesso Cancelliere (benché nel Senatus Consulto non si faccia alcuna menzione de Procuratori e dell'inibizione da farsi al Cancelliere, non si parli che in caso che il Ministro Apostolico non desistesse doppo l'intimazione). E doppo di ciò il Gran Maresciallo istesso, per mezzo del suo Segretario, fece intendere al detto Ministro la risoluzione del Senatus Consulto, e che però dovesse desistere dall'esercitare giurisdizione. Rispose il Ministro, esercitare egli, o più tosto continuare l'esercizio di quella giurisdizione d'ordine di Sua Beatitudine, da cui dependendo unicamente, non dubitava che la Maestà Sua, con l'infinita sua prudenza, non fosse per conoscere, che non era in potere del Ministro il disporne; aggiungendo non potersi persuadere, che Sua Maestà et il Consiglio avesse potuto apprendere ciò per inconveniente, mentre era questo un' stile inveterato, non solo in tutte l'altre Corti, ma in questa istessa, come mostrano gl'atti publici di quattro Internunzii continuati, e mentre s'era la Maestà Sua compiaciuta di farli raccomandare una causa nell'Udienza antecedente; e che tutto ciò era pronto di rappresentare alla Maestà Sua medesima, quando si fosse compiaciuta di sentirlo, dolendosi in tanto dell'inibizione fatta a i Procuratori et al Cancel-

---

148 Augustus Michael Radziejowski (1645-1705), S.R.E. cardinalis ab a. 1686, aepus Gnesnensis ab a. 1687.

149 Stanislaus Heraclius Lubomirski.

150 Adalbertus Skwarczyński.

151 Cfr. supra, App. N. 20.

liere della Nunziatura, in pregiudizio della libertà et Autorità Apostolica, sempre venerata in questo Regno.

Riportatesi queste ragioni al Sig. Gran [303v] Maresciallo, fece egli replicare al Ministro medesimo, esser sua incombenza solo d'eseguire e non di rappresentare ragioni al Re, onde non potere sopra di ciò darli altra risoluzione, se non quella di confermarli d'ordine del Senatus Consulto l'intimazione già fattale. Procurò per tanto il Ministro Apostolico di far insinuare a Sua Maestà le cose suddette per mezzo del Sig. Card. d'Arquijan[152], del Sig. Ambasciator di Francia[153] e del Padre Votta[154], ma non ritraendo da questi, che risposte che mostravano la difficoltà di poter parlare, non che profittare in tal materia.

E sovragiungendo in tanto il Lunedì, giorno giuridico, comparvero all'ora dell'Udienza le parti con fare instanza che si giudicassero le loro cause. Il che non potendo il Ministro Apostolico ricusare per non darsi per inibito in pregiudizio della Santa Sede e della Giurisdizione Apostolica, tanto più essendo solito che in absenza de Procuratori si sentano le parti istesse, et essendosi ciò praticato sempre, quando a punto si è preteso, con l'inibire di Procuratori, d'impedire l'esercizio della giurisdizione, giudicò le cause medesime. E perché il Cancelliere, per timore delle pene minacciateli, s'era absentato, deputò un'altro in luogo suo, perché il Tribunale non vacasse in questa parte. Il giorno seguente, per gl'officii gagliardissimi, fatti con il Gran Maresciallo, fu arrestato in casa propria, d'ordine del medesimo, quello che prima era Cancelliere[155], benché né fosse più tale, né avesse assistito [304r] all'ultima Udienza.

Et il Mercordì doppo pranzo, benché si sapesse publicamente che il Ministro Apostolico non era per tenere Udienza in quel giorno per l'occupazioni della Posta, nondimeno, per le solite calorosissime istigazioni, il medesimo Gran Maresciallo mandò i proprii soldati al Palazzo Apostolico (del che mai s'era parlato nell'istesso Senatus Consulto, che solo in caso di contravenzione aveva disposto che s'inibisse al Cancelliere et agl'altri Ecclesistici di comparire al Tribunale Apostolico). I quali, non solo occuparono la porta del Palazzo istesso, ma penetrarono il medesimo, con l'occupare et il cortile et le scale, e con proibire a chiunque si fosse l'adito al medesimo. E poco doppo si presentorono l'Instigatore et il Notaro del Maresciallo, et esposero di nuovo, con longhe esagerazioni, la risoluzione del Re e del Senatus Consulto, con ammonire il Ministro replicatamente che si dovesse astenere da questa usurpazione et innovazione, che non poteva permettersi, non essendosi presentate al Re le

---

152 Henricus de la Grange d'Arquien († 1707), pater reginae Mariae Casimirae Sobieski, "cardinalis coronae" ab a. 1695.

153 Melchior de Polignac (1661-1742), postea S.R.E. cardinalis (ab a. 1712).

154 Mauritius Carolus Vota SJ (1629-1715), Pedemontanus, confessor et consiliarius Ioannis III Sobieski ab a. 1684.

155 Agitur fortassis de Francisco Wąsowicz, olim procancellario nuntii Martelli a. 1676-1677, cfr. Tab. XXXIII.

lettere credenziali.

E fecero istanza, perché il Ministro Apostolico si dichiarasse sopra due punti: uno, se aveva un pieno carattere d'Internunzio, e l'altro, se intendeva di proseguire l'esercizio della sua giurisdizione. Rispose il Ministro, venerare egli con profondissimo rispetto la Maestà del Re e che, sì come egli non commetteva alcuna usurpatione o innovatione, ma solo eseguiva la mente di Sua Beatitudine in continuare [304v] l'esercizio della Giurisdizione Apostolica, così non poteva supporre che la Maestà del Re e la Republica intendessero di violare et impedire il corso della medesima, che fin'ora in questo Regno era stata libera e venerata; che il suo carattere non era che la deputazione fatta della di lui persona d'ordine di N.ro Signore da Mons. Nunzio fino all'arrivo del Successore, publicata nella Cancelleria Apostolica secondo il stile praticato fin qui, con piena toleranza dei Re e della Republica, come che non ordinato che al benefizio del Regno tutto, che in tanto non restava privo delle Grazie Apostoliche; onde non dover parere strano, se con tal fondamento e secondo il solito, intendesse di continuar l'esercizio della giurisdizione commessali, quale non poteva di sua elezione, ma solo (a-d'ordine-a) di Sua Beatitudine deporre; che pratticandosi però violenza, come vedeva che senza alcun ritegno si pratticava, con la publica invasione a mano armata del Palazzo Apostolico, a cui pendevano attualmente l'Arme Pontificie, et in cui si trovava egli, di qualunque nome fosse, Ministro Apostolico, non poteva opporsi alla medesima, anzi che, quando anche avesse potuto opporsi con la forza, se ne sarebbe certamente astenuto, non caminando per queste vie la Sede Apostolica, che per sostenere il proprio decoro non si serve d'altre armi, che della venerazione che suol' trovare ne' Cuori Cattolici, e che fin'ora anche in questo Regno aveva servito di forte muro contro [305r] qualunque insulto, che si fosse potuto intentare contro d'essa e suoi dritti; che, se questa mancava e si faceva prevalere la violenza, egli si sarebbe avuto passive.

Aggiungendo poi, che sì come egli non aveva lettere credenziali da presentare a Sua Maestà, non essendo il suo Ministero che una pura continuazione di ciò che si faceva per l'avanti, et essendo egli persona nota già da sei anni, et a punto in esercizio della medesima giurisdizione al Re et alla Republica tutta, così non poteva credersi necessario, né s'era mai pratticato per il passato, il presentarsi a Sua Maestà; tanto più, attesa la suddetta raccomandazione, fattali a nome regio nella prima sua Udienza. E che tutta via, se questo era il desiderio del Re, era prontissimo, come fin' da principio s'era offerto, di presentarsi e di raccommandare alla Regia assistenza e protezione il suo ministero.

Licenziatisi in tal maniera i suddetti, non solo non si vidde alcuna moderazione, ma di più fu ordinato che i soldati medesimi si trattenessero per la notte dentro il Palazzo medesimo; che così restava in loro potere, facendovisi per tutta la notte le sentinelle e veglie formali. Il giorno seguente, consideran-

do il Ministro Apostolico che tutto ciò seguiva per non esservi chi, togliendo gl' equivoci, informasse il Re sinceramente e rappresentasse il scandalo che seguiva, ricercò il Cancelliere della Cattedrale di Vilna[156], che qui risiede e che suole aver l'accesso a Sua Maestà, acciò volesse [305v] rappresentarli il tutto; et in particolare che egli non aveva mai ricusato di presentarsi a Sua Maestà, anzi, che fin da principio s'era offerto di farlo; nel qual caso anche non sarebbe stato lontano d'esibire di soprassedere da i giudizi, se tale fosse stato il desiderio di Sua Maestà, fin tanto che avesse l'onore d'inchinarla. Onde, portatosi il detto Cancelliere alla Corte, et avendo procurato di far insinuare al Re quanto gl'era stato commesso, la Maestà Sua, all'udire l'invasione fatta del Palazzo della Nunziatura, detestò in tal fatto e fece ordinare al Gran Maresciallo di far rimuovere i soldati e gradì insieme la suddetta esibizione come fatta presentemente.

Onde furono rimossi i soldati et il medesimo Gran Maresciallo mandò il suo Segretario ad esporre al Ministro Apostolico il rammarico, che haveva provato di dovere, in esecuzione delle risoluzioni del Senatus Consulto, fare quanto era seguito e che ben volentieri obediva agl'ordini della Sua Maestà con rimuovere i soldati; tanto più, che sentiva che si sarebbe soprasseduto da i giudizi per l'avvenire. Al che il Ministro Apostolico rispose, che nel'aver egli fatto insinuare alla Maestà del Re la propria prontezza avuta fin' da principio di presentarsi, s'era anche espresso, che in tal caso non averebbe ancora avuto repugnanza per una più ampia testimonianza del suo rispetto verso Sua Maestà di soprassedere da i giudizi, se così avesse desiderato, finché avesse l'onore [306r] d'inchinarla; e che vedeva che ciò s'era gradito da Sua Maestà come esibizione fattasi presentemente; al che non s'opponeva tutta via, protestandosi solo che o soprassedesse da i giudizi per la violenza che vi s'opponeva, o per quest' atto di convenienza verso la Maestà Sua non intendeva di pregiudicare in conto alcuno, né al libero esercizio della giurisdizione che li compete, né al Tribunale, né alla Santa Sede. E richiese il detto Segretario che facesse a suo nome la protesta medesima al Sig. Gran Maresciallo. Il che fu accettato dal Segretario e susseguentemente eseguito.

Il giorno seguente il Ministro Apostolico fu visitato dal Gran Segretario del Regno[157], che confermò non esser mai stata mente della Maestà Sua e del Senatus Consulto che s'venisse a tal' eccesso, e perciò s'era subito ordinato che vi si rimediasse con rimuovere i Soldati. A che rispose il detto Ministro, esser pienamente persuaso della retta intenzione della Maestà Sua, a cui mai si sarebbe contravenuto se dal Consiglio, invece di cominciare dall'inibizioni, si fosse risoluto di far richiedere esso Ministro delle ragioni che aveva d'esercitare la giurisdizione che se li voleva controvertere, poiché essendo queste chiarissime, non v'era alcun dubio che sarebbero state conosciute et approvate

156 Ioannes Zgierski, postea epus auxiliaris Vilnensis?

157 Stanislaus Antonius Szczuka(1654-1710).

da Sua Maestà e da ogn'uno, ma che avendo voluto diversamente i consigli di quelli che in tal risoluzione nascondono e promovono i fini proprii, ad essi ancora, e non ad altri, doveva attribuirsi la colpa d'un fatto [306v] che, come raro et a pena credibile, aveva cagionato un scandalo universale e memorabile per sempre; che in tanto, se era ancora mente della Maestà Sua d'accordarli l'onore di sentirlo, egli conservava tutta via la medesima prontezza di presentarsi, almeno per rimostrare gl'equivoci, con quali erano proceduti quelli che avevano informato la Maestà Sua et il poco fondamento che avevano di pretendere che s'impedisse il corso de Giudizii Apostolici, che sempre deve esser' libero, replicando qui la protesta già fatta con il Segretario del Gran Maresciallo nella forma di sopra descritta.

Promise il Gran Segretario di riferire il tutto alla Maestà Sua e di procurare che la medesima accordasse l'Udienza e d'avvisare poi ciò che n'avesse ritratto. Ma passando alcuni giorni senza che comparisse di ciò alcuna notizia, il Ministro Apostolico, per maggior diligenza e per togliere il pretesto delle difficoltà che s'incontrano per ricevere Udienza dalla Maestà Sua, scrisse al medesimo Gran Segretario una lettera, ostensibile al Re medesimo, nella quale si restringeva tutto ciò che averebbe potuto esporre nell'Udienza da darseli, e mostrava gl'equivoci presi in tal materia. Ma fin'ora non si è avuta alcuna risposta, non trovandosi in tanto chi non detesti con orrore un' simil fatto irragionevole e scandaloso in tutte le sue parti.

[a-a] *Adscriptum supra.*

N. 22.

Constitutio comitiorum Grodnensium de legatione ad Sanctam Sedem mittenda cum postulato restrictionis iurisdictionis nuntiaturae apostolicae in Polonia

Grodnae, 28 IX 1726.

Designatur orator ad Sanctam Sedem Ioannes Tarło, postulaturus restrictionem iurisdictionis nuntiaturae apostolicae in Polonia, praesertim in causis iurispatronatus regii super monasteria, et abrogationem usuum iuribus et constitutionibus patriis contrariorum.

Ed.: *Konstytucye Seymu Walnego Ordynaryinego Sześćniedzielnego w Grodnie R.P. MDCCXXVI dnia 28 Września złożonego*, in: *Prawa, Konstytucye y przywileie*

Królestwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, w Drukarni J.K.Mci y Rzeczpospolitey w Collegium Warszawskim Scholarum Piarum sumptem publicznym przedrukowane R. P. 1739, p. 407-408 [*Volumina legum*, T. VI].

Poselstwo do Oyca Swiętego z Reassumpcyą Praw pro Iure Patronatus y pro Indemnitate Iurisdictionis Reipublicae contra Cortesanos.

Jakośmy zawsze Naywyższych Pasterzow Kościoła Swiętego y Zwierzchność Stolicy Apostolskiey od Przodków Naszych do tych czas szanować y wenerować zwykli, tak y teraz tę naszą y Rzeczpospolitey ku Stolicy Apostolskiey chcąc świadczyć rewerencyą, naznaczamy do Oyca Swiętego Poselstwo, na które Wielmożnego Jana z Tęczyna [sic] y Czekarzewic Tarła, Woiewodę Lubelskiego, Grabowieckiego, Medyckiego, Jasielskiego Starostę, Generała Leytnanta Infanteryi woysk naszych[158] ordynuiemy y przez tego Posła Naszego upraszać Oyca Swiętego będziemy, aby nam, wolnym Narodom, in Iuribus Cardinalibus Maiestatis et Reipublicae, necnon Patronatus, ubliżać nie pozwalał, oraz te praeiudicia et gravamina, które tak od Zakonników wdzierających się w Opactwa, jako y innych Duchownych, uzurpuiących Beneficia bez Prezent Naszych Królewskich ponosiemy; tudzież w aggrawacyach Woyewodztwa Krakowskiego y innych Woiewodztw y Ziem prowizyami do Summ Wyderkowych, w pociągnieniu spraw świeckich do swego Duchownego Sądu, w Appellacyach, Inhibicyach Sądom Swieckim z Konsystorzów y Nuncyatury często założonych, y inne abusus Iurysdykcyi Nuncyaturskiey internam quietem tego Królestwa wzruszając, aby świątobliwie odwrócić y oddalić raczył, circumscribendo Trybunał Nuncyaturae ad instar innych Nuncyatur w Państwach Katolickich znayduiących się, oraz abrogando wszystkie abusus y exorbitantias teyże Nuncyatury, cum summo gravamine et praeiudicio Status Saecularis et Ecclesiastici, a oraz praerogativae Legati Nati. Gwoli czemu o rewokacyą teraźnieyszego Nayprzewielebnieyszego w Bogu Xiędza Nuncyusza[159] serio et indilate instabimus.

Przytym reassumuiemy wszystkie Prawa y Statuta, któremi Iura Patronatus Nostri Regii są warowane, tak w Koronie, jako y w Wielkim Xięstwie Litewskim, osobliwie Statut Albrechta anni 1496[160], Alexandra 1505[161], Zygmunta Augusta 1550[162], Konstytucyą 1641[163] et Pactis Conventis[164] y ostat-

158 Ioannes Tarło (1684-1750), palatinus Lublinensis a. 1717-1736, generalis dux (leytnant) exercitus regni ab a. 1717.

159 Vincentius Santini, nuntius in Polonia annis 1721-1728, cfr.infra App.N. 23-24 et Tab. XLVI.

160 Cfr. ,*Volumina legum*, I p.293 (De dignitatibus et officiis).

161 Ibidem, I p. 306 (De impetrantibus beneficia iuris poatronatus).

162 Ibidem, II p. 599 (Ut collationi).

163 Ibidem, IV p. 12-13 (Iura patronatus).

164 Sunt pacta conventa inter Status regni Poloniae et regem Augustum II a. 1699; locus citatus

nim Traktatem anni 1717[165] ubeśpieczone. Statut także de Cortesanis anno 1538 et 1540 postanowiony[166], Konstytucyą anni 1641 reassumowany[167], odnawiamy i według opisania iego in contravenientes, aby poenae irremissibiliter extendantur mieć chcemy. Opactwo y innych Beneficia Duchownych Prezentacyi Naszey, nikomu bez prezenty y nominacyi naszey dzierżeć nie pozwolemy y do egzekucyi to Prawo Wielmożnym Ministrom Status et Hetmanom przywodzić zlecamy, aby ad amovendos usurpatores et cohibendos abusus Nunciaturae, gdy tylko będzie potrzeba, ludzi dodali, nieposłusznych y przeciwnych dawnieyszym Prawom y tey Konstytucyi, tak same osoby, jako też dobra cum praeiudicio Patronatus Nostri uzurpowane sekwestrowali, facta factis opponendo.

N. 23.

Gravamina Comitiorum Grodnensium super iurisdictione nuntiaturae Summo Pontifici praesentanda

[Grodnae, 1727]

Enumerant praesumptos abusus nuntiaturae in Polonia: 1) nominationem auditoris Iosephi Palma, contra legem Decretalium a nuntio Santini factam; 2) conatus Palmae et antecedentium auditorum iurisdictionem nuntii exercendi, nuntio in Polonia absente (rationem, cur id fieri non debeat, probant exemplis libertatum Ecclesiae Gallicanae et fato olim auditorum Bentini et Favini; reiciunt rationes a nuntio Santini in eius epistula ad epos Poloniae adductas); 3) illicitum exercitium iurisdictionis, olim a nuntiis Spada et Piazza, extra fines Poloniae Opaviae residentibus, contra legem factum; 4) praxim, decreto Urbani VIII contrariam, a nuntio Santini introductam, causas in tertia instantia (nuntiaturae) iudicandi, omissa secunda instantia (metropolitani); 5) quod maioris momenti causae non iudicantur a nuntio, uti moris est, sed a solo eius auditore; 6) quod auditor Palma pluries egit contra leges et iura tribunalium regni, nuntius vero Santini, ad probandum ius suum, multos testes veritatis ignaros adduxit; 7) usurpationem a notario nuntiaturae tituli cancellarii, quod in Polonia solis duobus supremis regni ministris competit; 8) absentiam nuntii Santini in

---

invenitur in: *Volumina legum*, VI p. 35.

165 *Tractatus Varsaviensis, die 3 Novembris 1716 conclusus*, constitutioni, a comitiis generalibus regni a. 1717 editae, annexus; vide *Volumina legum*, VI p. 231-271.

166 *Volumina legum*, I p. 526 et 561-562. "Cortesani" vocabantur, qui, Romae habitantes, beneficia Polona immediata provisione pontificia adipiscebantur.

167 Vide *Volumina legum*, IV p. 13.

comitiis Grodnensibus, ad latus regis, quem semper sequi deberet; 9) excessivam taxam cancellariae nuntiaturae, quae ad merum arbitrium auditoris percipitur; 10) protectionem a nuntiatura praestitam monachis, qui ius patronatum regium et antiquam praxim nominandi abbates in Polonia convellunt; 11) enumerantur aliquot casus convulsionis iurium episcoporum; 12) abusivam fulminationem excomunicationum (casus Dąbrowski).

Cop.: AV, Nunz.Pol. 394, s.f. Copia haec addita fuisse videtur ad secundam instructionem nuntio Camillo Paulucci a. 1728 datam, de quo inscriptio in capite textus "Litt. C" et scriptura testantur.

Abusus et praeiudicia
a Nuntiatura Apostolica Iuribus Maiestaticis et Reipublicae Polonae
nec non Primatialibus Metropolitanis ac aliorum illata

Primus abusus Nunciaturae ponitur, quod Ill.mus D.nus Santini, Aepus Trapezuntinus (an in contemptum Collegii Episcopalis et Cleri authoritatisque Metropolitanae Legationis Natae praeiudicium), Rev.mum D.num Ludovicum Favini[168], Auditorem a principio Nunciaturae suae assumptum, Presbyterum et natum, Iudicii (an ex respectu sanguinis sui) ab Auditorio amovit et in locum illius personam iuvenem et laicam, Rev.dum D.num Iosephum Palma, assumpsit[169], licet alias Sacerdotes et Praelatos, aliasque personas, in dignitate ecclesiastica constitutas, viros practicos, non scholasticos, ac graves, conformando se [v] ad cap. Statutum, lib. primo, cap. 3 De rescriptis in Sexto Decretalium[170], exemploque Celsissimi Primatis et Illustrissimorum D.norum Episcoporum (qui semper Praelatos Cathedrales, Officiales et Auditores Curiarum suarum creare solent; et alii etiam Notarios Consistoriorum suorum in vestitu clericali exeuntes habent) Ill.mi D.ni Nuntii constituere deberent et praedictus Ill.mus D.nus Santini assumere debuit. Quale vero dedecus, an iniuria cleri et saecularium personarum, iurisdictionumque ex eiusmodi assumptione abusiva subsequuta fuit, infra patebit. In futurum vero ne fiat eiusmodi abusus praecavendum.

Secundus abusus, quod antecedanei Rev.mi D.ni Auditores Nunciaturae et modernus Rev.mus Palma praesumpserunt [r] et praesumpsit sibi Ius quoddam exercendae Iurisdictionis, extra Regnum existente vel abscedente Ill.mo D.no Nuntio, Vicesgerentes se subscribendo. Cum vero in Legatione ele-

168 Auditor antecessoris Santini, Hieronymi Archinto, cfr. Tab.XLV.

169 Cfr. Tab.XLVI.

170 "Sancimus, ut nullis, nisi dignitate praeditis, aut personatum obtinentibus, seu ecclesiarum cathedralium canonicis, causae, auctoritate litterarum Sedis Apostolicae, vel legatorum eiusdem, de caetero committantur", *Liber sextus decretalium* Bonifatii VIII, liber I, cap. XI (!) *De rescriptis*.

cta est industria personae et a suscipiente acceptata, ideo in bullis ponitur, ut per se exerceat Legationem, non per alios. Unde etiam Curia Galliae anno 1519 admisit quidem Legationem Cardinalis Ambrosii[171], ut tamen ipse nequeat dare in sua absentia, aut altero praetextu, alium Vicarium aut Substitutum cum pari authoritate et facultate, ut habetur tomo 2° Libertatum Ecclesiae Gallicanae, cap. 23, n° 27[172].

In nostra quoque Polonia Rev.mus D.nus Bontini, Auditor Nunciaturae, post discessum olim extra Regnum Eminentissimi D.ni SanctaCrucis [sic][173], impeditus fuit in exercitio praetensae Iurisdictionis [v], quae cessaverat cum Ill.mo suo Principali, per Ill.mum et Magnificum olim Stanislaum Lubomirski, Supremum Regni Marescalcum, de tempore Ser.mi olim Ioannis III, Regis Poloniae; et dum contempsisset mandatum regium et marescalcale, imposita fuit custodia et Militia Marescalcalis, debuitque intra 24 horas sequi suum Principalem[174]. Post fata quoque Ill.mi D.ni Archinti[175], Auditor ipsius, praefatus Rev.mus D.nus Favini, non est ausus exercere iurisdictionem, licet ipsam sibi delegatam per litteras transmissam habuerit ab Ill.mo D.no Santini Nuntio et Sede Apostolica, quousque Versaviam [sic] non venerit, et ab eo, ad quem missus, acceptus non fuerit.

Monet quoque [r] Hoppinus libro 2° de Sacra Politia, tit. 4, n° 3, adiectum fuisse Senatus Consulto Gallicano, Legatum de latere tamdiu potestate usurum, quamdiu ageret in Provincia dumtaxat, non si Regno Francico semel exisset, aut quousque placuisset Principi[176]. Immo, Legati in Regno Galliae iurare consueverunt, quod Legatione non utentur in Regno, nisi quamdiu regiae libuerit voluntati; adeo, ut cum primum certiores efficientur, quod regiae voluntatis est, ut amplius illa non utantur, statim cessare et desistere illa debebunt, ut describit Zegerus loco citato[177].

Quod modo Ill.mus D.nus Santini, Archiepiscopus Trapezuntinus, aegre fert in litteris suis circularibus ad Celsissimum Primatem[178] et Ill.mos D.nos Episcopos de die secunda [v] Ianuarii anno currenti 1727 scriptis, quod per novellam legem publicam Grodnensem[179] Maiestas Regia[180] et Respublica supplicare commisit, ut revocetur, executioque respectu abusuum Nunciatu-

171 A. 1519 legati munere in Gallia fungebatur card. Bernardus Bibbiena († 1520); nemo cardinalis illius temporis utebatur nomine Ambrosii.

172 Cfr. opus praecipui fautoris gallicanismi, quem vocant, Petri Pitou, *Les libertés de l'Eglise Gallicane*, Paris 1594.

173 Andreas Santacroce discessit Varsavia 27 V 1696.

174 Cfr. supra, App. N. 21.

175 Hieronymus Archinto, nuntius a. 1720-1721, mortuus est Varsaviae 1 X 1721, cfr. Tab. XLV.

176 Auctor et opus ignorantur.

177 Iacobus Zegers, *Humilis et supplex querimonia adversus libellum r.p.s.I. regiae capellae Bruxellensis concionatoris et theses Patrum Societatis, Lovanii A. 1641, 22 Martii disputatas;* libellus spiritu gallicano, quem vocant, imbutus et ideo in *Indice librorum prohibitorum* collocatus a. 1641, citatus hic in supramemorato opere Hoppini.

178 Theodorus Potocki (1664-1738), aepus Gnesnensis et primas Poloniae ab a. 1723.

179 Cfr. supra, App. N. 22.

180 Augustus II Saxo († 1733), rex Poloniae ab a. 1697.

rae Ill.mis D.nis Regni Marescalcis commissa est, qui occurrendo abusui, multoties etiam de recenti commisso, inhaerendo eidem Novellae Legi et Resultato Senatus Consilii, Conferentiarumque Grodnensium, illud ad executionem deduxerunt, denunciando Generoso Cancellario Nuntiaturae[181] et Procuratoribus Causarum, quod iam cessaverit officium seu ministerium Ill.mi D.ni Nuncii, cessante consensu Suscipientium, et quod sic placuit Maiestati et Reipublicae, cum expressa, ne accedant ad iudicia, inhibitione, [r] vi consuetudinis aliorum Regnorum, in quibus in simili casu non ausi sunt Ill.mi D.ni Nuncii querelari coram Sede Apostolica, prout eo fine modernus Ill.mus D.nus Santini conquisivit erronea testimonia a Procuratoribus noviter admissis et iura aliorum Regnorum ac Statum Politicum ignorantibus, atque contra Maiestatem, Rempublicam et Ministerium Regni deponere testimonia non valentibus, super ac si praedicta iurisdictione, quae iam ipso facto post latam legem et ad notitiam deductam cessavit.

Tertius, quod non solum Rev.mi D.ni Auditores Nunciaturae praesumunt sibi ius exercendae iurisdictionis, extra Regnum existente Ill.mo D.no Nuntio, vel abscedente, verum etiam et ipsimet Ill.mi D.ni [v] Antecedanei Nuncii, posthac Eminentissimi nuper defuncti Spada et Piazza[182], praesumpserunt extra Regnum, in Silesia Opaviae, exercere iurisdictionem suam et causas a Regni Poloniae Consistoriis evocarunt. Quod ne amplius, etiam stantibus guerris et bellorum tempestatibus, fiat, serio praecavendum.

Quartus. Breve Urbani Papae VIII anni 1634 de Foro in criminalibus, in Constitutionibus Synodalibus Wenzykovianis, per Sanctam Sedem Apostolicam approbatis, insertum, sat clare edisserit, ut tres tantum sint instantiae: prima Ordinarii, secunda Metropolitani, tertia Nunciaturae[183]. Et Constitutio Regni anni 1635, fol. 9 l.: Forum personarum Equestris Ordinis cum Spiritualibus in personalibus criminalibus Regni et Magni Ducatus Lituaniae, ne in criminalibus per appellationes [r] post Curiam Romanam aggraventur Poloni, praescripsit intra Regnum trinarium instantiarum, ad tenorem eiusdem Brevis[184].

Huic tamen Brevi, Constitutionibus Synodalibus et Legi Regni derogavit moderna Nunciatura iudicando causam criminalem inter Magnificum Krasnodębski [sic], Iudicem Terrestrem Drohiciensem, et Perillustrem Krassovski, Canonicum Varsaviensem, omissa secunda instantia Iudicii Metropolitani Gnesnensis, et deferendo appellationi ad Curiam Romanam anno 1724.

---

181 Adalbertus Skwarczyński , vel eius nepos Stephanus Skwarczyński, qui tunc cancellariam regebat tanquam procancellarius, cfr. Tab. XLVI.

182 Nuntii annorum 1704-1708, qui re vera Opaviae, in dominio imperatoris, residebant; cfr. Tab. XL, XLI.

183 Cfr. *Statutum circa causarum criminalium in Regno Poloniae cognitionem*, breve Urbani VIII de die 5 I 1634, in: Bullarium Romanum XIV 360-361; insertum in collectionem constitutionum synodalium Ecclesiae Polonae, ab aepo Ioanne Wężyk a. 1630 Cracoviae editam.

184 Cfr. *Volumina legum*. III p. 857.

Et in altera causa inter Perillustrem Humanski, Canonicum Varsaviensem, et Rev.dum Fortunski, licet 1722 observaverit instantias in variis Consistoriis Curiae Romanae, aliquot annis agitata fuit. In posterum [v] supplicandum pro observantia legis sub poenis contra Cortesanos[185].

Quintus. Ill.mus D.nus Nuncius Santini nunquam visus est sedens pro Tribunali suo, sed praedictus Rev.mus D.nus Auditor eius omnimodam habuit potestatem exercendae iurisdictionis, cum tamen maioris importantiae causas Ill.morum Episcoporum et eorum Fiscalium Senatorumque Regni iudicare debuisset, et Succedanei Ill.mi D.ni Nuncii deberent; et quidem non solius Auditoris consilio freti, sed adhibitis Adiunctis, praesertim in causis criminalibus, iurium et consuetudinum Patriae gnaris, ex Capitulis Cathedralibus assumendis. Et a minori ad maius Sacrum Concilium Tridentinum, sess. 25, cap. 6, [r] iuremerito applicandum et a Sanctitate sua declarandum est[186].

Sextus. Rev.mus D.nus Palma Auditor (parcendo calamo de Antecessoribus suis) leges Regni publicas convulsit, connivente Ill.mo D.no Nuncio, in cognitionem Privilegiorum et Decretorum Regiorum, Commissariorum Reipublicae intravit; causas mere civiles et quae concernunt Privilegia, Decreta Regia et Leges Regni iudicavit; iurisdictiones omnes saeculares, etiam supremas, confudit; decreta Supremi Tribunalis Saecularis Iudicii, partim explicite, partim implicite cassavit et pro nullis declaravit, usurpando sibi supra Regem et Rempublicam potestatem maiorem, praesumendo sibi omnia [v] licere ex vinculo cum Ill.mo suo Principali habito et ex peculiari ipsius conniventia. Et non solum confudit iurisdictiones, verum et collisiones fecit et ad indignationes provocavit. *Sequuntur 23 casus violationis iurium Regni ab auditore Palma commissae (qui publicabuntur in volumine actorum nuntiaturae Santini).*

Et haec sufficiant ad probandum abusum convulsantem iurisdictionum saecularium, a Nunciis Terrestribus liberis vocibus, non sermonibus maledictis et falsis, obiectum, prout Ill.mus D.nus Santini, Archiepiscopus Trapezuntinus, libertatem et authoritatem Reipublicae in circularibus suis literis ad Ill.mos D.nos Episcopos scriptis, superius [v] mentionatis, iniuriose circumscripsit et pacem internam inter Statum Spiritualem et Saecularem turbare videtur tali suo facto, Illustrissimosque D.nos Episcopos, alios semper ab Aula absentes, alios raro residentes, multos in Comitiis Grodnensibus non existentes et non ita pridem ad Episcopatus promotos, actorum omnium Nunciaturae notitiam non habentes, ad testimonia favore sui danda ad Sanctam Sedem Apostolicam, contraria Reipublicae et deductioni praesenti stimulat.

Septimus abusus iurisdictionis Nunciaturae est, quod Notarios Tribuna-

---

185 Cfr. supra, notas 127 et 166.

186 Cap. 6 de reformatione, loquitur i. a. de non admittendo, in absentia episcopi, eius vicario ad iudicandas causas, sed ut id fiat "ab iis de Capitulo".

lis sui vocare et appellari [r] mandavit titulis attributis Ill.mis D.nis Cancellario Supremo et Vice Cancellario Regni et Magni Ducatus Lithuaniae. Quod siquidem est contra praxim aliorum subselliorum spiritualium Regni huius et derogat authoritati Ill.morum Ministrorum Status Regni et Magni Ducatus Lithuaniae, qui soli in Regno et Magno Ducatu Lithuaniae Cancellarii et Vice Cancellarii, per Statuta et Constitutiones Regni circumscripti, eodem titulo uti debent. Hoc ideo, ne in futurum similia fiant, titulique Cancellarii et Vice Cancellarii abrogentur, verum, ut se tamquam Notarii subscribant et a Nunciatura [r] nuncupentur, pro honore Reipublicae et Ministeriorum eius apud Sanctissimum instandum est.

Octavus abusus. Quod Ill.mi D.ni Antecedanei Nuncii soliti erant sequi Curiam Sacrae Regiae Maiestatis, ubicumque in Regno et Magno Ducatu Lithuaniae constituta fuit, praesertim actibus et congressibus publicis assistebant, quid ni iudicia etiam Cracoviae celebrabant, prout acta de tempore Ser. morum Regum[a)] Michaelis[187] ac Ioannis III[188], in Nunciatura existentia, testantur et ipsemet Generosus Skwarczynski, Cancellarius nunc[189], optime meminit. Immediatique Ill.mi D.ni Nuncii Apostolici, SanctaCrucius [sic][190] anno 1693 et Grimaldus[191] [r] anno 1718, in Comitiis Grodnensibus praesentes fuerunt. Modernus vero Ill.mus D.nus Santini, nescitur qua de causa (sed, ut supponitur, quod male informaverit Sanctam Sedem Apostolicam de eventu Comitiorum, qui a Deo solo, prout et omnia, dependebant, incitatus existens a Sacra Regia Maiestate et ab Ill.mo Supremo Regni Marescalco[192]), contempsit Consilia Reipublicae, deditque occasionem condendae legis ad personam suam; alias, si praesens fuisset, avertere et attendere eis, quae ad officium et ministerium suum spectant, debuisset[b)], exemplo aliorum Ill.morum D.norum Legatorum, ab externis Principibus omnibus [v] ad eadem Comitia Regni et latus Sacrae Regiae Maiestatis missorum. In futurum, ut vigilantiores fiant illius Rev.mi D.ni Successores praecavendum, et ut iudicia Nunciaturae in praesentia Rev.mi D.ni Nuncii, ubique locorum in Regno et Magno Ducatu Lithuaniae existentis, celebrentur more veteri.

Nonus abusus. In taxa iurium Cancellariae Nunciaturae excessiva, quae ut in posterum non ad arbitrium Rev.mi Auditoris constituatur, verum ad instar Consistoriorum Poloniae taxae in Constitutionibus Synodalibus Nęzyhorianski[c)] expressae, modificentur et observentur, occurrendo extenuationi [r] personarum utriusque Status et depauperationi litigantium, supplicandum.

Decimus abusus Nunciaturae, quod Cortesanis ad violandum Iuspatronatus Regium[193] protectionem praebet, secundum Sedem Apostolicam favore

---

187 Korybut Wiśniowiecki, regnavit annis 1669-1673.

188 Sobieski, regnavit annis 1674-1696.

189 Adalbertus Skwarczyński, cfr. supra, notam 181.

190 Andreas Santacroce.

191 Hieronymus Grimaldi, nuntius a. 1713-1721, cfr. Tab. XLIV.

192 Iosephus Mniszech (1670-1747), magnus marescalcus regni annis 1713-1742.

ipsorum informat et institutionem Abbatum, vigore provisionum apostolicarum et praetensarum electionum, plerumque sine nuncio Regis, sine assistentia deputati, e Capitulis Cathedralibus expediri solitarum, sibi soli competere praetendit, contra expressa iura Patriae, quae sunt in novella lege publica De Annis mentionata, quibus mediantibus Abbates in Regno eligi debent per [v] Monachos genere nobiles ex utroque parente; in defectu capacitatis, ex Dioecesi illa, ubi Abbatia et Monasterium situatum, nobilis sacerdos postulari debet, qui pro more et consuetudine electionis, electioni diem praefiget et Commissarios designabit; post subsequutam autem nominationem, et electum in Abbatem instituere deberet et confirmare, ut praescribit Constitutio 1550, fol. 8 l. Ut collationi; 1588 fol. 469 l. De abbatiis; 1607 fol. 835 l. De dignitatibus, tum Statutum Regni apud Herbutum [sic] Latinum, tit. Abbas, fol. primo et sequentibus[194]; 1647 fol. 15 l. Iura Patronatus; 1699, fol. 25 l. Iura[r] Patronatus; in Pactis Conventis, fol. 48 l. Iuspatronatus[195].

Et quanvis modo ad instar Concordatorum de Episcoporum nominatione et confirmatione Summus Pontifex nominatum et electum in Abbatem per bullas pontificias approbat et de stylo Curiae Romanae litterae nominationis regiae ad Summum Pontificem diriguntur, in quibus pro conclusione petit Sacra Regia Maiestas, ut Sanctitas Sua eam nominationem ratam habere et authoritate sua suprema confirmare dignetur, et litterae ad Protectorem Regni, prout in materia Episcopatuum innotescientiales, ut promoveat nominatos apud Sedem Apostolicam, expediuntur, [v] ad Monachos quoque litterae hortatoriae a Sacra Regia Maiestate solent de antiqua praxi [d][...], ut[d] in eundem et non alium nominatum suffragia sua conferant, quod luculentius nomine regio Nuncius Regius, ad eum finem ordinatus et instructus, exponere ipsis debet in actu electionis. Attamen, quia saepissime Monachi, confisi protectioni Nunciaturae, leges et antiquam praxim quoad nominationem regiam convellunt, et ob informationes a Nunciatura datas Eminentissimi Protectores Regni saepissime pro iuribus Maiestatis nihil efficere possunt, hinc supplicandum, ut amplius Nunciatura futura se in praemissis [r] non ingerat, et executio Bullarum committatur Ill.mis Loci Ordinariis, ne praestitum ab Abbatibus iuramentum solitum coram Nunciatura rursus reiteretur coram Loci Ordinario.

Sumusque in bona spe, quod Sancta Sedes Apostolica tandem aliquando quaestionem istam, huc usque controversam, declarabit per Concordata, favore Regis et Reipublicae ineunda, ad instar nominationis Episcoporum, cum eadem ratio militet etiam ad Abbatias, quae fundata est in nominatione Episcoporum et iurispatronatus; et Maiestatis ac Reipublicae dignitas [v] prae-

193 Cfr. supra, notam 166.

194 Cfr. Ioannes Herburt († 1577), *Statuta Regni Poloniae, in ordinem alphabeti digesta*, Cracoviae 1563.

195 Omnes supra enumeratae constitutiones editae sunt in: *Volumina legum*, T. II p. 599 (cfr. supra, notam 162), 1221, 1603; IV 12-13 (cfr. notam 163); VI p. 35 et 58.

ferenda a Santa Sede Apostolica speratur privato Monachorum commodo, et describitur in Polianthea a Josepho Langio[196].

Undecimus abusus. Quod Constitutiones Synodales, Nunciatura, in motivis decreti inter Cives Nurenses[197] et Perillustrem Lacki, Praepositum Nurensem, anno 1723 in dubium vocavit, praesertim Lib. 1, 2, 3, 4, et 5, usu antiquo receptos, easdemque non observavit, dum ad electiones Abbatum, Praepositorum Conventus Cervenensis, Ordinis Canonicorum Regularium Lateranensium[198], se per Commissarios suos ingessit, iura episcopalia et Capituli Plocensis [r] convulsit, nec extendit datam ab Ill.mo D.no Episcopo Plocensi[199] informationem in electione Praepositi ad Sanctum Georgium Varsaviae[200], in Blonie[201] et in Krasne[202].

Duodecimus abusus. Quod Nunciatura non observat Concilium Tridentinum, sess. 23, cap. 3 de reformatione, dum in causis civiliter intentatis procedit in executione decretorum suorum ad fulminandas censuras ecclesiasticas, prout cum scandalo processit contra Magnificum Dambrovski, Equitem Melitensem, respectu debiti [non] ipsius, sed Pazoviani[203], quamvis ad formam Concilli Tridentini, ne contemnatur gladius Ecclesiae per abusum eius, prius procedere debuisset [v] ab intromissione in Palatium Pazovianum[204]; intuitu cuius proprietatis etiam derogatum est authoritati iurisdictionis saecularis. In quo casu, ut observetur forma consueta, urgendum est.

a) *In ms.* Regis
b) *In ms.* debuissent
c) *Sic in ms., recte* Węzykovianis
d-d) *In ms.* et

N. 24.

Vincentius Santini respondit ad accusationes contra se et nuntiaturam prolatas

[Varsaviae, IX 1727]

196 Cfr. Josephus Langius, *Novissima polianthea, in libros viginti distributa,* Genavae 1600; opus in *Indice librorum prohibitorum,* decreto 17 I 1626 edito, collocatum.

197 Nur, oppidum in Polonia septentrionali, tunc ad dioecesim Plocensem pertinens.

198 Praepositura in Czerwińsk in litore Vistulae sita, prope Plociam.

199 Andreas Stanislaus Załuski († 1758), epus Plocensis 1723-1736, postea Luceoriensis (ab a. 1736), Chelmensis (a 1739) et Cracoviensis (a 1748).

200 Ecclesia hodie non exsistens.

201 Błonie, oppidum et paroecia in archidiaconatu Varsaviensi.

202 Pagus et paroecia in dioecesi Plocensi, prope Przasnysz.

203 Videtur agi de debito 18 000 ducatorum Polonorum, quod Casimirus Pac († 1719), commendatarius ordinis equestris S. Ioannis Melitensis, solvere debebat conventui Carmelitarum Vilnensium. Dąbrowski agebat eius nomine.

204 Palatium Belvedere nuncupatum, a Casimiro Pac prope Varsaviam aedificatum.

Respuit accusationes Comitiorum Grodnensium (cfr. App. N. 23), respondendo ad singulas et iustificando actiones suas et Iosephi Palma, auditoris ad explendum munus suum bene instructi et notitia legum callentis.

Cop.: AV, Nunz.Polonia 394 s.f.; in margine referentiae ad scriptum antecedens: "C", "J". Cognomen Santini videtur esse introductum initio et in fine textus a copista in Secretariatu Status.

Risposta
alle accuse che sono state portate a Nostro Signore
contro Mons. Nunzio Apostolico e la Nunziatura di Polonia.

Mons. Santini aveva scelto per suo Auditore l'Abbate Giuseppe Palma, nobile della sua Patria e suo cugino, quando dalla santa memoria di Clemente XI fu designato Nunzio Apostolico in Colonia[205], e l'averebbe condotto immediatamente seco in Polonia, se non gli fosse stato ordinato di lasciarlo per Amministratore della Nunziatura in Colonia, fino all'arrivo colà di Mons. Cavalieri[206]. Et egli, al presente in età d'anni trentatre, Chierico Beneficiato già da molti anni e certamente non meno bene instruito di ogn'altro Auditore in Nunziatura [v] Apostolica di tutto quello che è necessario sapere per adempire alle obligazioni di un tale carico. Qual concetto abbiano avuto di lui il Sig. Card. di Sant'Agnese[207] et il Sig. Card. Paulucci di felice memoria[208] può vedersi dalla copia delle lettere, qui annesse[209]. Il Sig. Abbate Ludovico Favini non era che semplice chierico, e ben sapendo l'uso inveterato che tutti i Nunzii Apostolici conducono seco il loro Auditore, non pregò ne meno a farmi instanza alcuna di ritenerlo.

2° e **3°**. Fu impedito all'Abbate Favini l'esercizio di questa Giurisdizione Apostolica, perché essendo gionto in Polonia [v] doppo la morte di Mons. Archinto, di felice memoria[210], non aveva avuto da lui delegazione alcuna e non recava seco né Breve, né lettera di costì, che lo facesse conoscere, qualumque [sic] di queste cose avess'egli potuto mostrare. L'istesso Sig. Gran Cancelliere[211] mi disse, che averebbe potuto esercitare liberamente il suo ministero,

205 Santini destinatus quidem fuit nuntius in Colonia a Clemente XI († 19 III 1721), sed nominationem habuit iam ab Innocentio XIII, 4 VI 1721; cfr. Tab. XLVI.

206 Caietanus de' Cavalieri († 1738), nuntius Coloniensis a. 1722-1732, designatus est ad hanc nuntiaturam 4 V 1722.

207 Georgius Spinola († 1739), card. tituli S. Agnetis extra muros annis 1721-1734.

208 Fabricius Paulucci, olim nuntius in Polonia, mortuus est 12 VI 1726; cfr. Tab. XXXVIII.

209 Copiae litterarum amborum cardinalium, scriptae eadem manu ac praesens documentum, inscriptae sunt Abbati Palma diebus 24 X 1722 et 20 II 1725. Inveniuntur ante praecedens documentum in eodem manuscripto, sine foliatione.

210 Hieronymus Archinto mortuus est Varsaviae 1 X 1721, cfr. Tab. XLV.

211 Ioannes Szembek († 1731), magnus regni cancellarius ab a. 1712.

siccome V.ra Eminenza può vedere nella lettera da me scritta in data de 13 Maggio 1722 all'Eminentissimo Sant'Agnese. Subito che io ebbi avuto l'onore di esibire a Sua Maestà in Dresda il Breve della mia Nunziatura, vi fu chi mi propose di delegargli [v] per lettera la giurisdizione, perché in tal maniera, essendo io già riconosciuto per Nunzio, ancor egli senza alcuna difficoltà sarebbe stato riconosciuto per Auditore. Mi astenni di farlo, perché tra pochi giorni dovevo essere io stesso in Varsavia.

La giurisdizione che li Auditori esercitano essendo soli in Polonia in caso di partenza de Nunzii, o per la loro dimora in Sassonia, viene unicamente dalle loro delegazioni, il che è già più volte accaduto in tempo di Sua Maestà. Che il Tribunale Apostolico in Polonia sia stato tenuto qualche tempo a Ratibor o a Tropau in Slesia, non [r] è cosa che mi appartenga. Furono cagioni di ciò i noti torbidi di questo Regno. E mi giova credere, che la cosa fosse anzi desiderata che contrastata da quei Ministri e da tutti quegli che avevano bisogno dell' autorità di un Tribunale Apostolico.

Nel gran numero di Arcivescovi, che hanno honore di essere Legati Nati della Santa Sede Apostolica, non vi è, che io sappia, che l'Arcivescovo di Gnesna, il quale, passando i Nunzii di Polonia ad altro impiego, abbia preteso di esercitare la loro giurisdizione fino all'arrivo del Successore. Il mio stesso [v] Auditore ha avuto l'onore di esercitarla per molti mesi in Colonia sotto gl'occhi di quel Ser.mo Arcivescovo Elettore, Legato Nato della Santa Sede[212], non meno di qualsivoglia altro.

L'attestazione che io procurai da questi Procuratori, che è già in mano di V.ra Eminenza, non contiene cosa alcuna contro Sua Maestà o la Republica, dicendo eglino solo che il Sig. Makranorvski[213], doppo di aver dato loro i noti ordini, aveva aggionto che gli spiaceva di operare in tal maniera contro la presente Nunziatura, dalla quale aveva ricevuto anzi qualche favore, che torto; [r] e che se aveva parlato contro di me in Grodno, non aveva fatto ciò di proprio motivo, ma per obbedire a chi poteva commandargli. L'istesso ripetè egli di poi ad un personaggio per nascita, per grado e per probità a tutti ben noto, superiore ad ogni eccezione [sic].

4°. Si venera e si osserva da noi inviolabilmente la disposizione dell'accennato breve della santa memoria di Urbano VIII ogni qualvolta la parte appellata fa istanza che la causa sia rimessa al Foro Metropolitano; e perché così appunto seguì in quella del Fortunski, accusatore del Canonico Humanski, non so vedere per qual ragione se ne faccia ora doglianza, [v] tanto più, che non mi è ne meno noto quello che il Fortunski abbia di poi fatto et ottenuto costì. L'istesso si sarebbe anco pratticato nella causa tra il Sig. Canonico Krassorvski e il Sig. Krasnodebski, suo accusatore, se questi non avesse ac-

212 Iosephus Augustus e ducibus Bavariae († 1723), aepus et elector Coloniensis ab a. 1688.

213 Franciscus Constantius Mokronowski, vexillifer Varsaviensis et iudex officii marescalcalis, cfr. infra, App.N.26.

consentito immediatamente nel foro della Nunziatura. E la di lui appellazione alla Santa Sede fu da noi ammessa in conformità dell'accennato breve di Urbano, il quale ordina che non adempiendosi in questo Regno le tre instanze, o procedendo il Metropolitano in prima, debbansi dare di costì Giudici Commissarii [v] dimoranti nel Regno.

5°. Non è stato mai in uso de Nunzii di Polonia di tenere eglino stessi le udienze di questi Avvocati e Procuratori, se non per avventura in caso di assenza o infermità degl'Auditori, né questi hanno mai preso Aggionti o Assessori. Non tralisciano [sic] però gl'Auditori d'informare e di ragionare con i Nunzii circa le cause più gravi, communicando loro le sentenze o decreti, avanti che siano publicati; né si lascia di ricercare l'altrui parere qual'ora si stima utile o necessario. [v]

6°. Il proemio di quest'articolo è certamente concepito in termini gravissimi e per così dire spaventevoli, ma dall'esame de casi particolari, de quali si fa menzione, che per maggior chiarezza sarà in fine di questo foglio, apparirà la giustizia e la verità, che vi si contiene.

7°. Solo ora mi è accaduto di intendere, che il Cancelliere e Vice Cancelliere della Nunziatura fossero anticamente chiamati Notaro e Sotto Notaro. In questi nostri registri si vede, che i titoli di Cancelliere e Vice Cancelliere cominciorono [sic] ad essere in uso in tempo di Mons. Torres, Nunzio Apostolico [r] in Polonia, che vale a dire ottant'anni fà[214]. E per quanto intendo, non vi è Vescovo in Polonia che non abbia il suo Cancelliere. La dignità de Cancellieri e Vice Cancellieri della Corona o di Lituania è sì grande e tanto superiore a questi nostri, che qualsivoglia titolo ch'eglino prendano non può certamente far loro ombra alcuna.

8°. In qualsivoglia parte di questo Regno o del Ducato di Lituania, che i Ser.mi Re di Polonia stabiliscano per qualche spazio di tempo la loro residenza, sarà sempre di obligazione e di onore de Nunzii di Polonia il seguirli et aprire etiamdio in ogni luogo [v] il loro Tribunale qual'ora la cosa possa essere grata e commoda a litiganti. Il che non si stima molto facile, perché i Procuratori e li Avvocati, che patrocinano in esso le cause, non sogliono muoversi di Varsavia.

Non sono io il primo che abbia tralasciato di andare a le Diete Generali tenute in Lituania. E non sono intervenuto in quella dell'anno scorso; ciò è accaduto in primo luogo, perché la Santità Sua aveva per sua benignità rimessa la cosa al mio arbitrio, e secondariamente, perché oltre a quello che intendo di altri Nunzii, l'esperienza di due Diete vedute in Varsavia, mi haveva [r] fatto conoscere che in simili congionture questi Signori Senatori sono talmente occupati negli affari della Nazione, che non hanno ne pure un momento di tempo da negoziare con alcun Ministro Farerstiero [sic]. Questa mia considerazione, fondata sull'esperienza, fu approvata da molti che andando a Gro-

214 Ioannes de Torres fuit nuntius in Polonia a. 1645-1652; cfr. Tab. XXVI.

dno passorono[sic] per Varsavia; e l'evento l'ha pienamente verificata, poiché niuno de Ministri Forestieri che sono stati a Grodno, ha avuto occasione di conferire, nemmeno per pochi momenti, con quegli della Nazione. E' vero che Sua Maestà si compiacque di propormi per mezzo del Sig. Gran Maresciallo della Corona[215] di andare a Grodno, ma oltre alle [v] ragioni che non tralasciai di addurre per iscusarmi, mi sia anco lecito di dire che io ebbi assai validi motivi per credere che il benigno invito di Sua Maestà non aveva altra origine che il desiderio di compiacere a qualche Ministro che gliel'aveva insinuato; e più ancora di temere delle intenzioni di questo. L'evento ha pur troppo fatto conoscere non essere stato vano il mio timore, poiché si vuol pure che il solo zelo del ben publico abbia dato motivo a tutto quello, che vi si è fatto contro di me. Come potevo io lusingarmi, che la mia presenza colà averebbe persuaso ad abbandonarlo quell'istesso [r] che mi vi desideraria.

9°. La tassa de dritti della Cancelleria della Nunziatura è antichissima e moderatissima. E qual'ora si presenta qualche spedizione in essa non compresa, anzi che alzarla, si diminuisce al possibile; e ai poveri si dà tutto gratis. Perché poi si fa menzione di quella delle Costituzioni Sinodali, fatta da Mons. Venzyk, già Arcivescovo di Gnesna e Primate[216], essendo noto che ella non è osservata in alcuna di queste Cancellerie Vescovali.

10°. In ordine all'affare delle Abbazie, che oltre ho io fatto che obbedire ai commandi di Nostro Signore, facendogli nel tempo [v] istesso fedel relazione di quanto qui mi accadeva intorno ad esso, l'intenzione di quanto io vi ho operato, in voce o in scritto, è stata di dimostrare del preteso ius patronato, e che, quando anco sussistesse, non perciò si averebbe alcun dritto di dare le Abbazie in Commenda, non già a fine d'impedire, o l'esibizione di un Concordato, tanto vantaggioso, o le grazie singolarissime, che Nostro Signore ha in questo genere fatto a più d'uno, ma per tanto più facilmente indurre questi Signori a ricevere con gradimento l'effetti della paterna clemenza di Nostro Signore. V.ra Eminenza e tutta la Sagra Congregazione Concistoriale [r] ben sa qual sia stata l'infelice sorte di questa mia buona volontà e quanto sinistramente siano state interpretate le disposizioni fatte circa la Prepositura di Miekovia[217], unicamente per compiacere alle istanze di Sua Maestà ad ovviare ad ogni futuro contrasto.

11°. I motivi esposti nel decreto concernente la causa di Cittadini Nurensi, che si mandano qui annessi[218], non distruggono le Costituzioni Sinodali Provinciali della Polonia, ma osservano solamente che il libro primo, secondo, e terzo, e quarto delle medesime, non essendo, si come è fuor di dubio, approva

---

215 Iosephus Mniszech.

216 Ioannes Wężyk († 1638), aepus Gnesnensis et primas Poloniae ab a. 1627. De collectione constitutionum synodalium eius iussu edita, vide notam 183.

217 Praepositura canonicorum regularium S. Sepulchri in Miechów in Polonia meridionali.

218 Inveniuntur in eodem manuscripto una cum supradictis epistulis cardinalium ad auditorem Palma.

to da la Santa Sede [v], non può aver luogo in quella parte, in cui è direttamente contrario alla disposizione de Sagri Canoni. Pende tutt'ora avanti la Sagra Congregazione de Vescovi e Regolari la causa del Convento de Canonici Regolari Lateranensi di Czerwinsko contro Mons. Vescovo di Caminiecz[219], Abbate Commendatario, e contro Mons. Vescovo di Plosko, Ordinario del luogo[220], in ordine alla giurisdizione, che tanto l'uno quanto l'altro pretende di esercitare sopra di esso. La Nunziatura, anco per decreto del Sig. Card. Nicolò Spinola, Ponente della causa[221], ha esercitato [r] sopra il Convento quegl'atti di giurisdizione, che vi ha esercitato Mons. Grimaldi e i Nunzii passati nel medesimo caso di lite. E l'informazioni di Mons. Plosko sono state inviate alla Sagra Congregazione.

12°. Il rimedio delle censure, essendo sussidiario, la Nunziatura non lo mette in opera, se non quando non può in altra maniera far avere esecuzione ai suoi decreti. La Potestà Secolare, ricusando quasi sempre di concedere, non solo alla Nunziatura, ma anco ai Vescovi, la mano forte contro i ribelli, e pretendendo di conoscere de meriti e delle ragioni delle sentenze [v] e dei decreti che vengono a lui rimessi pro exequutione, non si può in Polonia non mettere in esecuzione [senza] il rimedio delle censure. Uno di questi casi è stato quello del Sig. Dombrowski, Cavalier di Malta, il quale, in virtù di due decreti, o siano rescritti della Signatura di Giustizia, fu obligato ad obbedire alla scomunica, fulminata contro di lui dalla Nunziatura, e a sodisfare al pagamento del debito, per il quale era stato convenuto. Da questa stessa causa apparisce se la Nunziatura [r] osservi o no la disposizione del Sagro Concilio di Trento nel cap. 3, sess. 25 De reformatione. *Sequuntur responsiones ad casus particulares relatos inter gravamina Comitiorum Grodnensium (cfr. N. 23, Abusus 6).*

Da tutto il già detto è manifesto che la Nunziatura, a riserva delle cause fra gl'esenti, conosce solo de meriti di quelle che gli vengono portate in grado di appellazione dai decreti de Giudici delle Prime [v] Istanze, e che a tre specie di cause si riducono le doglianze contro di essa, e più anco contro i Vescovi della Polonia: 1°, alle cause de beni, qui si chiamano terrestri, applicati perpetuamente a qualche fondazione ecclesiastica; 2°, alle cause de censi ecclesiastici; e 3°, alle cause delle decime. Ciò si vede anco più ampiamente ne' fogli che furono già preparati a Mons. Grimaldi e poi a Mons. Santini, subito doppo la Dieta dell'anno 1724. E dalle risposte che furono ad essi date [r] fino da quel tempo, ben potrà V.ra Eminenza conoscere se io potevo operare diversamente, senza mancare al mio dovere.

---

219 Stanislaus Iosephus Hosius (1674-1738), epus Camenecensis ab a. 1722.

220 Andreas Stanislaus Załuski, cfr. supra, notam 199.

221 Olim nuntius in Polonia, ponens Signaturae et auditor generalis Camerae Apostolicae; cfr. Tab. XLII.

N. 25.

Benedictus XIII declarat nullitatem actorum comitiorum Grodnensium adversus nuntiaturam in Polonia emanatorum

Romae, 25 IX 1728.

Habita notitia novellae legis, a comitiis Grodnensibus adversus nuntiaturam editae (cfr. App. N. 22), et quinque articulorum exsecutorialium, necnon tentaminum exsecutionis eorundem, denuntiat factum derogationis auctoritati et iuribus Sedis Apostolicae ac declarat omnia illa acta et facta nulla, irrita et invalida; in illos vero, qui ea emanarunt et exsecutioni mandarunt vel mandare auderent, censuras ecclesiasticas fulminat, sibi ipsi reservatas.

Ed.: Bullarium Romanum XXII 726-730.

Benedictus Papa XIII
Ad futuram rei memoriam.

In supremo Apostolicae dignitatis fastigio, meritis licet imparibus, per ineffabilem bonitatis abundantiam constituti, nostra et huius Sanctae Sedis iura, ecclesiasticamque libertatem, ex commissi nobis caelitus Pastoralis Officii debito, sarta tecta tueri et, si ea pravis quorumcumque ausibus violata esse novimus, ab eiusmodi violationibus asserere et vindicare tenemur, sicut omnibus maturae considarationis trutina perpensis, aequitati et iustitiae consentaneum esse in Domino arbitramur.

Alias siquidem per Nos accepto, quod Ordines Regni Poloniae in eorum Diaeta, sive Comitiis Grodnensibus, mense Octobri 1726 habitis, quamdam novellam legem, seu Constitutionem, non minus adversus bonae memoriae Vincentii, dum viveret, Archiepiscopi Trapezuntini, Nostri et Apostolicae Sedis apud Char.mum in Christo filium nostrum Augustum, Poloniae Regem Illustrem, tunc temporis Nuncii personam ac dignitatem et Nunciaturae Apostolicae in eodem Regno Tribunal, quam adversus ecclesiasticam libertatem, nostramque et dictae Sedis auctoritatem et iurisdictionem tulerant atque promulgaverant[222], ac subinde, nempe die 26 Mensis Novembris immediate subsequentis, quinque articulos, quos gradus executionis dictae novellae legis, seu Constitutionis vocant, ediderant, quibus inter alia sub carcerum, executionis militaris, aliisque atrocibus poenis et multis etiam pecuniariis dis

222 Vide supra, App. N. 22.

tricte inhibebatur omnibus et singulis Causidicis et Advocatis, ne de caetero coram eodem Vincentio Archiepiscopo et Nuncio, ac in Nunciaturae praefatae Tribunali causas et lites, ut moris erat, defendere et actitare, aut ab eis aliqua gratiae vel iustitiae remedia, negociorumve expeditiones obtinere auderent; parochi autem et Vicarii ac Superiores Monasteriorum et Conventuum censuras ecclesiasticas, quae a dicta Nunciatura Apostolica emanarent, in suis respective Ecclesiis publicare, sub poena sequestri bonorum, quae possidebant, prohiberentur; ac insuper, ut in domibus prope Nunciaturam praedictam Milites statuerentur, qui nedum Causidicos et Procuratores huiusmodi, sed etiam alios quoscumque, ad eamdem Nunciaturam recurrere volentes, inde arcerent et amandarent, expedire decernebantur; aliaque in maximum ecclesiasticae et pontificiae potestatis contemptum et iniuriam praescribebantur[223], perinde ac si Inclytae Nationi Polonae, ob cultum pietatis et constantem in Romanos Pontifices et hanc Sanctam Sedem devotionem per omnes aetates summopere commendatae, ignotae fuissent gravissimae, per Sacros Canones irrogatae, poenae ac censurae in eos, qui Arcam Dei sic attingere, sacraque Ecclesiae iura conterere non exhorrent.

Nos, praemissa omnia in amaritudine cordis nostri serio considerantes, tum paternis nostris literis, quas ad memoratum Augustum Regem, necnon Venerabiles Fratres nostros Archiepiscopos et Episcopos et Proceres Regni Poloniae conscripsimus, tum aliis adhibitis mediis, arguimus, obsecravimus, increpavimus, instantes opportune et importune in omni patientia, ut enarrati excessus, debita actorum rescissione, congruaque tantorum gravaminum reparatione sarcirentur, charitati interea Nostrae diuturniori longanimitate indulgentes, ut qui illa admirantur, ita [in] eam, a qua tam longe aberraverant, iustitiae viam tandem redirent. Quae dum praestolabamur, non sine novo animi nostri maerore, ad novellae legis seu Constitutionis ac quinque articulorum huiusmodi executionem per intimationem atque denunciationem, tum Cancellario dictae Nunciaturae, ne aliquem actum iurisdictionis ab ea dependentis exerceret, tum Causidicis et Advocatis praefatis, ne inibi ad causas ac negotia procuranda compararent, factam, processum fuisse[224], ex epistolis eiusdem Vincentii Archiepiscopi et Nuncii cognovimus; licetque subinde, postquam videlicet literae nostrae praedictae in Regnum Poloniae pervenerant, inhibitio Cancellario, Causidicis et Advocatis huiusmodi, sicut praemittitur, denunciata relaxata fuerit, non tamen ad novellae legis seu Constitutionis, cum quinque articulis praedictis, uti par erat futurumque sperabamus, abolitionem deventum est.

Quamobrem paterna nostra officia et monita interponere denuo non defuimus, ac demum Ven.lem Fratrem Camillum, Archiepum Iconiensem, ad eumdem Augustum Regem Polonamque Rempublicam Nostrum et dictae Sedis

223 Articuli isti inter documenta in *Voluminibuslegum* publici iuris facta desiderantur.
224 Cfr. supra, p. 408.

Nuncium Extraordinarium adlegavimus, ei specialiter iniungendo, ut omni studio ac animi contentione novellam legem seu Constitutionem praedictam antiquari et abrogari, hancque a Nobis molestiam et a nomine Polono labem depellere curaret[225].

Cum autem, sicut nuper accepimus, pravis eorum praevalentibus consiliis, qui ad tutelam et amplificationem saecularis potestatis pertinere arbitrantur, Ecclesiasticam Authoritatem modis omnibus impetere, quaecumque Nos hac in re, charitate suadente, hucusque peregimus, dictusque Camillus Archiepiscopus et Nuncius iussu Nostro sedulo praestitit, parandae optatae quieti adeo non profuerunt, ut, iis poenitus neglectis, perpetuam ac perintolerabilem iniuriam actorum rescissio hactenus teneri nequiverit, hinc est quod Nos, ne in tam aperta Apostolicae Authoritatis atque Ecclesiasticae Immunitatis oppugnatione torpescere videamur, tametsi notorii et explorati iuris sit, ea omnia, quae in praeiudicium Sedis Apostolicae ac Ecclesiae earumque Iurium quovis modo attentantur, nullius prorsus roboris esse et momenti; quinimo, felicis recordationis Urbanus Papa VIII, Praedecessor Noster, dictae Sedis Romanaeque et aliarum inferiorum Ecclesiarum ac Personarum Ecclesiasticarum iura, quaecumque a praeiudicialibus huiusmodi per quandam suam Constitutionem, die 5 Iunii 1641 editam, amplissime praeservaverit[226], nunc tamen, Ecclesiae et Sedis Apostolicae Iurium indemnitati peramplius providere volentes ac omnium et singulorum, quae in praemissis, seu eorum occasione, quovis modo decreta, iussa, ordinata, acta et gesta fuerunt, seriem, causas et circumstantias, etiam aggravantes, ac personarum quarumcumque in eisdem praemissis, quomodolibet culpabilium, qualitates, dignitates, nomina et cognomina, aliave quaecumque, etiam specificam et individuam mentionem et expressionem requirentia, praesentibus pro plene et sufficienter expressis et exacte specificatis habentes, motu proprio ac certa scientia et matura deliberatione Nostris, deque Apostolicae Potestatis plenitudine, novellam legem sive Constitutionem et quinque Articulos, gradus executionis nuncupatos, ac quaecumque in eis contenta, necnon alia quaelibet in praemissis, seu eorum occasione, in dictis Comitiis Grodnensibus, in praeiudicium libertatis, immunitatis et iurisdictionis Ecclesiasticae atque Authoritatis Apostolicae, respective, quovis modo emanata, edita, acta, gesta et praeparata, cum omnibus inde secutis et forsan quandocumque secuturis, penitus et omnino nulla, irrita, invalida, iniusta, damnata, reprobata, inania et a non habente potestatem damnabiliter attentata et de facto praesumpta, nullius plane roboris et momenti vel efficaciae esse et ab initio fuisse ac perpetuo fore, neminemque ad illorum observantiam teneri, imo nec ea a quopiam observari posse vel potuisse, nec ex illis cuiquam aliquod ius vel actionem aut titulum, etiam coloratum, aut possidendi, seu quasi possidendi vel praescri-

225 Camillus Paulucci, nominatus fuit nuntius extraordinarius 7 VII 1727, cfr. Tab. XLVII.

226 Constitutio "Romanus Pontifex", correcta et iterum publicata die 7 VII 1641 invenitur in Bullario Romano XV, p. 122-131.

bendi, causam acquisitam vel acquisitum fuisse vel esse, aut quandocumque acquiri vel competere posse, neque illa ullum statum facere vel fecisse, sed perinde ac si nunquam emanassent, facta fuissent, pro non existentibus et non factis perpetuo itidem haberi debere, tenore praesentium declaramus.

Et nihilo minus, ad maiorem et abundantiorem cautelam et quatenus opus sit, illa omnia et singula motu, scientia, deliberatione et potestatis plenitudine paribus, harum serie damnamus, reprobamus, revocamus, cassamus, irritamus, anullamus et abolemus, viribusque et effectu penitus et omnino vacuamus, ac pro damnatis, reprobatis, revocatis, cassatis, irritis, nullis, invalidis et abolitis, iuribusque et effectu penitus et omnino vacuis semper haberi volumus et mandamus.

Ad haec omnes et singulos, cuiuscumque status, gradus, ordinis et praeeminentiae et dignitatis ecclesiasticae et saecularis fuerint, qui novellae legi seu Constitutioni ac quinque Articulis huiusmodi subscripserunt, sive illorum executionem, publicationem, intimationem ac denunciationem mandarunt et ordinarunt, illosve executi sunt, publicarunt, intimarunt et denunciarunt, vel in eis consilium, auxilium, favorem vel quamvis aliam damnabilem operam praestiterunt, censuras omnes ecclesiasticas a Sacris Canonibus, Generalium Conciliorum Decretis ac Apostolicis Constitutionibus contra similia perpetrantes latas et inflictas, Archiepiscopos vero et Episcopos, in praemissis quomodolibet culpabiles, suspensionis a Divinis, exercitio Pontificalium eorumque iurisdictionis et interdicti ab ingressu Ecclesiae poenas eo ipso incurrisse, nec eos a censuris et poenis huiusmodi, post debitam et condignam Ecclesiae, realiter et cum effectu praestitam, satisfactionem, a quoquam, nisi a Nobis, seu Romano Pontifice pro tempore existente (praeterquam in mortis articulo, et tunc cum reincidentia in easdem censuras et poenas eo ipso quo convaluerint), absolvi et liberari posse aut valere harum serie statuimus ac itidem declaramus.

Decernentes easdem praesentes literas et in eis contenta quaecumque, etiam ex eo, quod praefati et alii quicumque, in praemissis, sive eorum aliquo, ius vel interesse habentes, seu habere quomodolibet praetendentes, cuiusvis status, gradus, ordinis, praeeminentiae et dignitatis existant, seu alias specifica et individua mentione et expressione digni, illis non consenserint, nec ad ea vocati, citati et auditi, causaeque, propter quas praesentes emanarint, sufficienter adductae, verificatae et iustificatae non fuerint, aut ex alia qualibet, etiam quantumvis iuridica et privilegiata causa, colore, praetextu et capite, etiam in Corpore Iuris clauso, etiam enormis, enormissimae et totalis laesionis, nullo unquam tempore de subreptionis vel obreptionis aut nullitatis vitio, seu intentionis Nostrae, vel interesse habentium consensus; aliove quolibet etiam, quantumvis magno et substantiali ac incogitato et inexcogitabili defectu notari, impugnari, infringi, retractari, in controversiam vocari, aut ad terminos Iuris reduci, seu adversus illas aperitionis oris, restitutionis in

integrum, aliudve quodcumque Iuris, facti vel gratiae remedium intentari vel impetrari, aut impetrato, seu etiam motu, scientia et potestatis plenitudine paribus concesso vel emanato, quempiam in Iudicio vel extra illud uti, seu se iuvare ullo modo posse, sed ipsas praesentes litteras semper firmas, validas et efficaces existere et fore, suosque plenarios et integros effectus sortiri et obtinere, ac illis, ad quos spectat et pro tempore quandocumque spectabit, inviolabiliter et inconcusse observari. Sicque et non aliter in praemissis per quoscumque Iudices Ordinarios et Delegatos, etiam Causarum Palatii Apostolici Auditores et Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinales, etiam de Latere Legatos et eiusdem Sedis Nuncios, aliosve quoslibet, quacumque praeeminentia et potestate fungentes et functuros, sublata eis et eorum cuilibet quavis aliter iudicandi et interpretandi facultate et auctoritate, iudicari et definiri debere; et irritum et inane, si secus super his a quoquam, quavis auctoritate, scienter vel ignoranter contigerit attentari.

Non obstantibus *(sequuntur solitae derogatoriae, in constitutionibus Pontificum Romanorum usitatae).*

Volumus autem, ut earundem praesentium Literarum transumptis, seu exemplis, etiam impressis, manu alicuius Notarii publici subscriptis et sigillo personae in ecclesiastica dignitate constitutae munitis, eadem prorsus fides, tam in Iudicio, quam extra illud, ubique adhibeatur, quae eisdem praesentibus adhiberetur, si forent exhibitae vel ostensae.

Datum Romae apud Sanctum Petrum, sub Annulo Piscatoris, die XXV Septembris MDCCXXVIII, Pontificatus Nostri Anno Quinto.

N. 26.

Relatio de caeremoniali primae audientiae a rege Poloniae nuntio concessae

Varsaviae, 2 VI 1729.

Describit, quomodo Varsaviae, die 2 VI 1729, nuntius Paulucci, episcopo Camenecensi Hosio et aliis dignitariis regni concomitantibus, sit sollemni pompa conductus a domo nuntiaturae ad palatium regale, ubi litteras credentiales regi praesentavit et deinde, eadem pompa, ad sedem nuntiaturae regressus est.

Cop.: AV, Nunz.Pol., Add. 13, fasc. 3 s.f.

Relation du cérémoniel[sic]
de l'audience publique de Son Excellence le Nonce Pauluci
en auprés de Sa Majesté à Varsovie le 2me Juin 1729.

Le Roi[227] demeuroit alors à son Palais, Fauxbourg de Cracovie. Lorsque Son Excellence le Nonce Pauluci[228], ayant fait demander cette audience environ huit jours auparavant par Mr le Grand Marechal de la Couronne[229] a Sa Majesté, il lui a plu la déterminer pour le jour susmentioné. Ce jour donc, vers les neuf heures du matin, tout ce qui se trouva pour lors en Ville des Sénateurs, Ministres d'Etat, Officiers de la Couronne et du Grand Duché de Lithuanie se rendit au Palais du Roi avec des suites nombreuses et en habits d'eclat.

De là ils mandèrent tous leurs equipages brillan[t]s pour faire cortage a Son Exc[elle]nce de la Nonciature jusqu'au Palais du Roi. Ces Car[rosses][a)] prenoient leur chemin par le Fauxbourg de Cracovie, suivant l'ordre decrit dans une feuille à part[230]. Et arrivant prés de la porte de la Ville, ils se tournèrent pour entrer dans la rue des Senateurs, d'où en passant par la rue du Miel, où est le convent [sic] des Capucins, ils se rendirent a la rue Large[231] par devant les Theatins, devant lesquels ils firent leurs cercles de conversion pour se mettre dans l'ordre de retour par le même chemin qu'ils étoient venus. Le seul Carosse de Mr le Grand Maréchal de la Couronne, dans lequel étoit Mr Mokranowski, Guidon de Varsovie et Juge de la Marechaussé[232], entra dans la Cour de la Nonciature et fut suivie d'une nombreuse Cavalcade Polonoise, composée des gens de guerre et de Cour, sous le commendement de Mr Siemianowski, Starosta de Sochaczow et Petit Maitre de Camp de l'Armée de la Couronne.

Aprés cette Cavalcade venoit le Carosse du Roi, [v] auquel se trouvoit Monsieur Hozijus, Evêque de Kamieniec[233]. Lorsqu'il descendit du Carosse, il fut complimenté par Mr l'Auditeur de la Nonciature[234], accompagné du Clergé de la Maison de Mons. le Nonce. Aiant monté le degres, precedé par tous les Gentilshommes de la Cavalcade, il trouva au haut de escalier Mons. le Nonce lui même, avec toute sa Maison, qui le reçut et le conduisit à ses appartemen[t]s avec toute la Suite. Aprés un entretien fort court, puisqu'on ne s'étoit pas seulement assis, on se mit en train de sortir et de descendre, en observant le même ordre qu'auparavant. Les Carosses, qui attendoient dans la rue, se mirent en marche; celui de Mr le Grand Marechal de la Couronne sortit de la

227 Augustus II Saxo.
228 Camillus Paulucci Merlini, cfr. Tab. XLVII.
229 Iosephus Mniszech.
230 Desideratur.
231 Via haec hodie vocatur Longa.
232 Franciscus Constantius Mokronowski, cfr. supra, notam 213.
233 Stanislaus Hosius, cfr. supra, notam 219.
234 Petrus Franciscus Giannini, cfr. Tab. XLVII.

avec Mr le Guidon de Varsovie, qui s'y étoit remis. La Cavalcade défila ensuite, précédant le Carosse du Roi, auquel Mr le Nonce étoit assis au fond et Mr l'Evêque de Kamieniec pardevant. Le premier Carosse de Mons. le Nonce, auquel se trouvoient l'Auditeur, le Sécrétaire, le Majordome et l'Ecuijer, suivoit dabord celui du R[oi] et un second ensuite, moins pompeux que le premier, o[ù ét]oient les Chapelains et les Valets de Chambre, venoient dabord aprés celui là. Aux cotez [sic] des Carosses, principalement des ceux du Roi, de Mons. le Nonce, du Grand Maréchal et du Grand Chancelier, marchoient les Heyduques; et devant les Carosses les Valets de pieds, habillés des riches livrées. Devant celui du Roi marchoit un Fourier à la tête des Valets de pied du Roi, aprés lequels venoient deux Pages de Sa Majesté.

Et dans cet ordre on s'acheminoit, en gardant une marche lente, au Palais du Roi par le même chemin et détours de rues, que l'on étoit venu[b)]. Lorsqu'on y fut arrivé, l'Ecuijer du Grand Maréchal, qui avoit reglé l'ordre de la marche des Carosses suivant le rang des Seigneurs, leurs aiant fait faire les cercles dans la Cour interieure du Palais, les faisoit sortir et se ranger [r] de nouveau pour retour et la reconduite de Son Excellence.

Devant le portique du Palais descendoient un chacun des Carosses, principalement ceux des Senateurs et Ministres d'Etat qui s'y trouvoient, et attendoient Mons. le Nonce avec toute la Suite des Gentilshommes de la Cavalcade, qui descendoient des chevaux. Ladessus le Carosse du Roi, s'etant avancé Son Excellence à la descente du Carosse, se trouva complimentée par Mrs les Gentilshommes de la Chambre, et en montant l'escalier, par Mrs les Chambellans du Roi. Dans la première antichambre ce furent Messieurs les Grands Officiers du Roiaume, comme Porte Epée et Echanson de la Couronne, dans la seconde Mr le Grand Chambellan, et dans la troisieme Messieurs les Senateurs et Ministres d'Etat, comme Mr le Grand Maréchal et Grand Chancelier de la Couronne[235], qui le recurent avant qu'il le fut avance jusqu'au milieu de la Chambre.

Le Roi, assis sur son Siège Roial, sous le dais, attendoit Mons. le Nonce. Lequel, introduit par Messieurs les Maréchaux de la [Couro]nne[236], fit[c)] dabord, selon l'usage, ses trois révé[renc]es[a)], [d)-sans ôter pertant la calotte-d)], en avancant au Thrône. Le Roi, aiant ôté [son c]hapeau, le tenoit à la main. Et Mons. le Nonce, [aiant] livré entre les mains de Sa Majesté ses Lettres de Croiance, recula en arrière, vers le Siège, qui lui avoit été preparé à l'opposite du Roi, et placé de sorte, qu'il pouvoit avoir ses jambes et se dresser sur le velours du paviment, sous le dais, qui repondoit à la bordure du dais en front. Mons. le Nonce s'étant assis sur son Siège, qui n'étoit pas tant riche que celui du Roi. Sa Majesté mit son chapeau sur la tête et l'ôta de suite. Mons. le

---

235 Ioannes Alexander Lipski (1690-1746), vicecancellarius regni a. 1724-1735, postea epus Cracoviensis (ab a. 1733) et S.R.E. cardinalis (ab a. 1737).

236 Iosephus Mniszech et Stephanus Potocki († 1730, marescalcus aulae regiae ab a. 1726).

Nonce mit pareillement son bonnet sur la tête et l'ôta d'abord. Puis, après un court compliment, s'étant licentié du Roi, il sortit en les mêmes révérences qu' en entrant, et il fut reconduit avec des semblables cérémonies. Les Gardes de la Couronne, rangées en haije, se tenoient sous les armes dans la Court intérieure du Palais, entre [v] lesquels on passa, tant en allant, qu'en revenant.

L'Audience finie, Mons. le Nonce fut conduit a son Carosse tout comme il avoit été reçu par les hauts Officiers de la Couronne, de Lithuanie et de Saxe, et reconduit à son Palais de la Nonciature avec le même Cortage des Carosses et de la Cavalcade et par le même chemin, que l'on a déja tenus en venant. Lorsqu'on fut arrivé devant les Theatins, le Carosse du Mr le Grand Marechal de la Couronne entra dans la Cour du Palais, comme auparavant. Puis toute la Cavalcade et ensuite le Carosse du Roi, ou etoit Mons. le Nonce avec Mons. l'Eveque de Kamieniec. Lorsqu'ils furent decendus de Carosse, ils montèrent avec toute la Suite aux appartemen[t]s de Son Excellence, où Mons. l'Eveque de Kamieniec, étant remercié de Mons. le Nonce de sa peine et des honneurs, qu'il a reçu, il fit encore son remerciment aux Gentilshommes du Cortage en leurs donnant la benediction papale et les appellant expressement Defenseurs de la Sainte Eglise Romaine.

a) *Textus in ms. atramento corruptus.*
b) *In ms.* venoit
c) *In ms.* fut
d-d) *Adscriptum supra alia manu.*

N. 27.

Ignotus (Albericus Archinto?)
de particularitatibus nuntiaturae Polonae

S. l.,[medio XVIII saec.]

Existimat nuntiaturam Polonam difficiliorem aliis. Describit facultates, a nuntiis concedi solitas; res, quae de more in Polonia tractantur (iuspatronatus super monasteria, haeretici,unio Ruthenorum); modum, quo tractari debent, considerata singulari Polonorum et Saxonum indole (dona danda, lautae epulae apparandae); "familiae" nuntii compositionem.

Or. (?): AV, F.Garampi 250, fasc. M, s.f.

Osservazioni
intorno la Nunziatura di Polonia.

La Nunziatura di Polonia per le facoltà è pari alle più illustri, per le materie non è forse inferiore ad alcuna, ma per la difficoltà di trattare è senza dubio superiore a qualsivoglia altro ministerio, che confidi la Santa Sede a suoi Prelati.

Le facoltà si riducon a due capi di giurisdizione contenziosa et a due di graziosa. I primi sono le facoltà di visitar tutte le Chiese del Regno, secolari e regolari, di qualsivoglia sorte e condizione, e giudicar in grado d'appellazione di tutte le cause agitate ne' Tribunali Ecclesiastici della Nunziatura. La graziosa riducesi alla collazione de beneficii, ch'altre volte si estendeva a tutti quelli che non fussero stati di dignità ecclesiastica, et a varie facoltà di dar indulgenze, dispensare da gl'interstizii gl'ordinandi e far altre spedizioni graziose.

Le materie, che m'immagino stan le medesime de gl'altri tempi, soglion versare; prima intorno alle pretensioni ch'hanno i Regii d'annullar l'elezioni de Monasterii, come hanno già distructa quella de Vescovati e come pareva avessero anco ottenuto delle Abazie più insigni per l'assenso datovi dalla Nazione[237]. Secondo, a far mantenere la legge ch'i Protestanti restin esclusi dalle dignità e posti onorifici de la Corta [sic] e del [v] Regno. Terzo, a mantener l'unione de Ruteni [a-di rito Greco-a] e dilatarla in quelle parti, ove dura pure anco lo scisma.

Il modo poi di negoziare non è fin'ora stabilito in Polonia, perché essendo il Governo misto di Monarchico e Democratico, non si può acquistar sì felicemente la grazia della Corte che non s'incorra l'indignazione de Popoli; né si può così ben conciliarsi la stima di questi, che non si dia sospetto alla Corte et a Ministri di quella. Presentemente poi s'era accresciuta la difficoltà della necessità di dover trattare le materie ecclesiastiche col Ministro Eretico di Sassonia[238], che non le sà e ne odia fin'il nome, per la velenosa impressione suchiata [sic] anche col latte nel sen di Lutero.

I Sassoni sono ignoranti nelle Canoniche Leggi e naturalmente nemici della Santa Sede e di tutto ciò che la riguarda. I Polacchi ancor essi, benché pieni in apparenza di zelo, non fan più caso della medesima di quello [che] porta il lor interesse; et essendo di natura inconstantissimi e volubilissimi, non han riguardo veruno ad improvisamente opporsi alle convenienze della Santa Sede, anco giustissime, anco doverose, dopo averla sostenuta in occasioni anco delle piu difficili. L'attenzione altre volte praticatasi fu di acquistarsi concet

237 Concordatum, super monasteria nuncupatum, a. 1737 inter Sanctam Sedem et Rempublicam Polonam conclusum, in mente habet; cfr. Tab. XLVII (Editiones).

238 Henricus von Brühl (†1763), regi Augusto III carus et acceptus, ab a. 1746 "Premier Minister" regiminis Polono-Saxonici.

to e farsi amici (se tali posson nominarsi quelli, che ordinariamente non hansentimento di gratitudine) in tutte le condizioni [a-di persona-a], dell'op[e]ra de quali si faceva caso, secondo [r] le congionture che nascevano d'impiegare or l'uno ora l'altro. Ciò pure anche serviva, perché mutandosi spesso i Commissarii che trattan i negozii col Ministro della Santa Sede, non era necessario sfiatarsi in far conoscenze, che già di longa mano s'erano preparate.

Il Nunzio, per avere la stima e della Corte e della Nazione, dovrà introdursi in Polonia con maniere piacevoli, ma non abiette; disinvolte, ma sostenute; e tali insomma da potere spiccar in un Paese, che suol chiamarsi de Contradittorii. I regali che si portan al Re, non solevan essere di gran valore; nel che però bisognarà regolarsi secondo il praticato da gl'ultimi [Nunzi] et osservar solamente di non regalare i Ministri e le Dame, perché essendo per l'ordinario il Polacco invidioso, non si può far distinzion ad uno, che non si eccitino le querele de molti. Quando però la convenienza, l'impegno, la necessità delle congionture volessero che si regalasse alcuno o alcuna in particolare, sarà sempre bene il farlo fuori del principio del Ministero ed in modo che apparisca nato dall'occasione, e mai da un premeditato disegno.

Il maggior regalo che possa farsi, così a Sassoni come a Polacchi, è quello di apprestar loro una buona tavola e provederli buon vino et in quantità. E' perché quelle Nazioni che amano infinitamente il bere, voglion però esser pregate [v] e stimolate con l'esempio del Padron della Tavola. E' bene aver un Credenziero esperto, che quando si trattano forastieri a pranso, prepari per il Padrone acque diverse del color de vini che si daranno a convitati. Se il medesimo saprà ben preparare i zuccari, e se si avrà un buon Cuoco per i cibi caldi, e vi sia che soprintende a procurar buoni vini dal Porto di Danzica per gl'usuali, e dall'Ungaria per i pransi di distinzione, riuscirà facilitato il buon incaminamento del Ministero e saran facti i tre quarti del trattamento domestico del Nuntio, perché la stalla con tuttoché di dodici, quatordici e fin a sedici cavalli non costa molto, e per l'abbondanza delle biade, e perché quegl' Ecclesiastici ne donan alle volte.

E l'resto della Famiglia si riduce a sei Staffieri e due Aiduchi, i quali fan anco da Fachino, ed ad un Mastro di Camera [e] Capellani, [b-che sono-b] gentilhuomini. Et altri il Paese ne provede con poca spesa. Le livree son state fatte da altri con argento ed oro, ma ciò è libero. E poi dovendosi mutare ogn' anno e donandosi gl'abiti vecchi alla servitù, si lascia ponderar ciò che convenga alla generosità del Nunzio. A gl'Aiduchi, sì che soglionsi dar i fornimenti delle sciable [sic], delle vesti e delle berette d'argento passiccio, ma questi poi si ricuperano, né vi è cosa perduta, se non fosse rubata da particolari, giacché quell'è una [r] Nazione, che ha un grandissimo affetto per la robba d'altrui.

[a-a] *Adscriptum supra alia manu.*

[b-b] *Alia manu supra expunctum*: perché se si vogliono; *improprius ordo verborum in hac ultima parte sententiae.*

N. 28.

Card. Ludovicus M. Torrigiani
Antonio Eugenio Visconti
de archivo nuntiaturae creando

Romae, 26 IX 1766.

Mandat, nomine summi pontificis, ut - tollendo abusus hucusque in nuntiatura Polona patratos - omne commercium epistulare, tam cum Romana Curia, quam etiam cum aliis personis intercedens, in tomos ligatum, in archivo cancellariae nuntiaturae in posterum conservetur.

Reg.: AV, Nunz.Polonia 239 f. 217r-218r.

E' venuto a notizia di N.ro Signore[239] il costume invaso in cotesta Nunziatura, che il Nunzio [217v] che ne parte non lasci veruna delle carte ministeriali, ma seco tutte le porti. Onde avviene che se in caso a qualche tempo ritorni in campo qualche affare trattato sotto l'Antecessore, non può il Successore averne la minima contezza. Troppo grave è l'abuso e troppo pregiudiziale al buon servigio della Santa Sede, sì che Sua Beatitudine possa lasciarlo sussistere più lungamente. Perciò sua espressa volontà è che, sì come si pratica nelle altre Nunziature, così in cotesta, ogni Nunzio prima di partire lasci legati in tanti tomi, quanti sarà di bisogno, da conservarsi nell'Archivio di cotesta Cancelleria Apostolica, non solo tutti i dispacci originali di questa Segretaria di Stato, sì in piano che in cifra, che avrà ricevuti nel tempo del suo ministero, e separatamente tutte le risposte che esso vi avrà fatte, insieme colla copia de documenti in quella citati, ma ancora [218r] in altri tomi distinti tutte le lettere originali, sì delle Congregazioni di Roma, come de Vescovi e anche delle persone particolari, de quali abbiano in qualche modo rapporto alli affari della Nunziatura, unitamente colle rispettive risposte.

Confida Sua Santità che V.ra Signoria Ill.ma[240], la quale nella grave controversia vertente tra Greci Uniti e Disuniti ha toccato con mano l'importanza della cosa, si presterà tanto più volentieri alla puntuale esecuzione d'un ordine salutare, e che anzi goderà dare il primo a suoi Successori l'esempio d'essattamente conformarvisi. E non avendo io che significarle di più su tal proposito, le auguro etc.

Roma, 26 Settembre 1766.

---

[239] Clemens XIII, pontifex maximus a. 1758-1769.

[240] Antonius Eugenius Visconti, nuntius in Polonia a.1760-1767, cfr. Tab. LI.

N. 29.

Card. Ludovicus M. Torrigiani
Antonio Eugenio Visconti
de eodem argumento

Romae, 15 XI 1766.

Laudat eius promptitudinem in exsequendo mandato de archivo nuntiaturae creando et consilium, ut istud in loco a cancellaria nuntiaturae separato collocetur.

Reg.: AV, Nunz.Polonia 239 f. 222v-223r.

E' rimas[t]o N.ro Signore estremamente sodisfatto, non tanto della pronta deferenza di Signoria V.ra Ill.ma ad eseguire l'ordine datole per la conservazione in cotesta Nunziatura di tutte le carte ministeriali, quanto [223r] della saggia avvertenza di collocarle in una stanza separata dalla Cancelleria, ove per l'importuna curiosità della Nazione potrebbe forse non essere abbastanza sicura la segretezza. Dia ella dunque sesto a tali carte nel luogo di cotesta residenza, che giudicherà più opportuno. Lo che accrescerà lode alla sua diligenza e servirà a suoi Successori d'incitamento per custodirle colla gelosia che esse meritano. E per fine le auguro etc.

Roma, 15 Novembre 1766.

N. 30.

Antonius Eugenius Visconti
de modo agendi nuntii in Polonia
munere suo fungentis

Varsaviae, 24 IX 1766.

Omissis quaestionibus, ad exercitium iurisdictionis spectantibus, describit modum agendi nuntii cum rege et eius ministris, illustrando facilitatem accessus ad regem ex una, et difficultates in concludendis negotiis ex altera parte, ex forma regiminis reipublicae provenientes. Extollit operam vicecancellarii et abbatis Ghigiotti. Disserit de difficultate colligendi informationes accuratas et veras et de industria in agendo cum personis necessaria, continuo variantibus in aula diversis factionibus. Inde suggerit diffidentiam, in omnibus servandam.

Or.: AV, Nunz.Polonia 278 f. 248v-252r (pars relationis finalis nuntii).
- **Ed.:** Theiner VMPL IV/1 p. 98.

Modo con cui si trattano dal Nunzio gli affari.

Passo ora a parlare del modo, con cui si trattano dal Nunzio gli affari. Non parlo già de' contenziosi, mentre questi sono interamente commessi all'Uditore, parlo degli affari politici ed economici. Quanto a politici, cioè quelli che risguardano direttamente [249r] la Corte, non essendovi presentemente chi faccia la figura di primo Ministro, puo il Nunzio trattarli o immediatamente col Re, o per mezzo de' Cancellieri, come meglio giudica in vista delle circostanze. Non può esservi Corte, ove il Re ed i Ministri siano più accessibili. Oltre che le udienze si hanno dal Re con somma facilità, si danno ancora frequenti incontri per potergli parlare senza prender udienza. Ogni Domenica i Ministri vanno a Corte, ed il Re[241] al ritorno dalla messa si trattiene con essi per qualche tempo. I pranzi, le cene, le conversazioni, alle quali interviene Sua Maestà, somministrano altresì delle occasioni proprie per parlarle. Le rappresentanze per lo più si fanno in voce, qualche volta in iscritto. Per il solito il Re non rende [249v] una risposta definitiva, ma si riserva a darla in appresso, lo che alle volte fa per mezzo di qualche Cancelliere. Alla facilità, colla quale si può parlare degli affari, non corrisponde la facilità di conchiuderli felicemente. Il Re non è dispotico per ragione di governo, e spesse volte fa valere questo motivo per iscusarsi della poca condiscendenza che mostra. Le risoluzioni dipendono da molti, ed il Nunzio non può contare sopra veruno.

Quanto agli affari economici, vale dire quelli che non risguardano direttamente la Corte, ma l'interesse privato di qualcheduno, spesso accade che la stessa Corte vi prenda parte. E ciò procede sì, perché il sistema di questo Governo obbliga il Re a formarsi piucché può de partiti: Tribunali, le Commissioni, le Dietine, li [250r] Consigli del Senato e le Diete; sì ancora per la somma facilità, colla quale ogni sorta di persone trova accesso al Re e ai primi Ministri e Signori del Paese, i quali tutti procurano di farsi degli amici. Questo metodo di prender facilmente parte negli affari delle persone private, era proprio ancora del Regno passato[242], ma con questa differenza, che non si agiva dalla Corte con gran vigore. Al contrario ora, per lo più si fa con sommo calore, impegno e costanza. Lo che proviene forse non tanto dal Re, quanto da qualche persona, che può rinovarne al Re, o ai Ministri, la memoria.

Il Vice Cancelliere della Polonia[243] da lungo tempo è accostumato a dar

---

[241] Stanislaus Augustus Poniatowski (1732-1798), rex Poloniae a. 1764-1795.

[242] Id est regis Augusti III (1733-1763).

[243] Andreas Młodziejowski (1717-1780), vicecancellarius regni ab a. 1764, epus Premisliensis a 30 XI 1766

protezione a questa sorta d'affari, e l'Abate Ghigiotti, Segretario delle Lettere Italiane[244], fa studio [250v] particolare anche per questo mezzo di[a)] trar profitto dal suo impiego e formarsi credito. In fatti egli è che spesso mi espone le premure ed i sentimenti di Sua Maestà per simili affari. La difficoltà che sovente incontra il Nunzio circa questi stessi affari consiste in far comprendere che l'impossibilità di conseguir l'intento deriva dall' essere la cosa che si chiede irragionevole ed irregolare, e non dalla cattiva disposizione e volontà di chi la deve concedere. Nessuno, senza eccettuarne l'Abate Ghigiotti, si può dire illuminato nelle materie ecclesiastiche. Dirò anche più: alle volte si chieggono cose giuste e impetrabili, ma non si sa dar all'affare la direzione che conviene. Onde è che costì s'incontrano degli ostacoli, che non s'incontrerebbero se l'affare fosse ben regolato.

E gli è altresì difficile per il [251r] Nunzio di trovar modo di prendere le informazioni, che gli vengono chieste negli affari che pendono avanti coteste Congregazioni. Si tratta spesso di luoghi lontanissimi, comunità e persone che il Nunzio non conosce e che non può personalmente conoscere. Deve per conseguenza dar commissione ad altri di procurargli que' lumi che desidera. Altrove è obbligato a prevalersi di soggetti ancor essi assai lontani dal luogo e dalle persone, sulle quali cade l'interesse, e che neppure conosce personalmente, in guisa che rimane incerto della loro capacità, esattezza e prudenza. Il segreto non è sperabile. E perciò il Nunzio deve esser ben cauto anche nel fare quelle parti che alle volte richiede il suo ministero; e ciò per il timore che riferita la cosa con qualche alterazione o imprudenza, come suole accadere, invece di far buon effetto, ne produce delle [251v] spiacevoli conseguenze.

Deve altresì il Nunzio cattivarsi piucché può la benevolenza della Corte e delle persone che vi hanno più di credito, senza però trascurare, molto meno offendere, quelle di diverso partito, giacché ancor esse possono in mille occasioni far del torto agli Ecclesiastici. Oltre di che, ogni giorno, per dir così, succedono delle mutazioni, rendendosi partegiano della Corte chi n'era più alieno, ed al contrario, alienandosene chi l'era più addetto.

Finalmente deve il Nunzio diffidarsi di tutto, non esser facile a credere ai rapporti, o aderire, prima d'aver documenti certi delle circostanze del fatto. Mentre, generalmente parlando, presso questa Nazione è il solo interesse e l'amor proprio che determina la verità e giustizia delle cose, e che regola l'inclinazioni e l'onestà delle persone. Dal che procede che gli stessi individui sopra [252r] gli stessi oggetti ragionano ora in un modo, ora in un'altro. Gli interessi spesso si cambiano. Per conseguenza si cambiano ancora le opinioni.

a) *Sequitur expunctum:* trattar

---

244 Caietanus Ghigiotti (1728-1796), Italus, venit in Poloniam cum Visconti; ab a. 1764 secretarius Stanislai Augusti et regens Sectionis (departamenti) Italicae in cancellaria regia.

N. 31.

Iosephus Garampi
de commercio epistulari
inter Curiam Romanam et Nuntiaturam Varsaviensem

[Romae, circa 1770].

Describit tempus impendi solitum in transmittendis litteris inter Romam et Varsaviam, utendo postis publicis Mantuana, Veneta et Vindobonensi.

Autogr.: AV, Nunz.Polonia 311 f. 2r (nota praemissa tomo epistularum originalium et decifratarum nuntii Angeli Mariae Durini ex a. 1770-1772).

Scrivendosi in Polonia per la via di Mantova dì 30 maggio in Roma, si ricevono in Varsavia ai 16 giugno. Ai 17 si può rispondere, e sarà la risposta in Roma per la via di Venezia agli 8 luglio.

Da Varsavia in Italia non v'è altra strada che quella di Venezia, perché la posta di Varsavia manda tutto il piego delle lettere d'Italia a Venezia.

Volendosi far tener la via di Vienna, bisogna dirigere la lettera ad alcuno in Vienna medesima.

Scrivendosi per la via di Venezia, e da Venezia tenendosi la via solita dell' Impero, la lettera di Roma dei 30 maggio arriva in Varsavia ai 23 giugno. Il Nunzio può rispondere nel dì 1° luglio, e la risposta giungerebbe in Roma ai 22 luglio.

Per la strada di Vienna arriverebbe ai 19 giugno, si risponderebbe ai 24.

Da Varsavia parte la posta per l'Italia il Mercoledì e Sabato a mezzanotte.

N. 32.

Ignotus socius nuntiaturae A. E. Visconti
de officialibus nuntiaturae Polonae

[Romae, III-VI 1772]

Describit munera officialium nuntiaturae Polonae tempore Antonii E. Visconti: auditoris, camerarii, secretarii, capellani et magistri domus.

Or.(?): AV, F.Garampi 250, fasc. P, s.f.

Memoriale

Il Nunzio di Polonia, che risiede sempre dove è la Residenza del Re, è obligato a tenere, oltre la Corte bassa, anche delle Cappe Nigre[245], o sian ecclesiastici o secolari, in abito d'Abbate.

Primo l'Uditore: l'officio del quale è di tenere l'Udienze, e di trattare e di spedire li affari della Nunziatura.

Deve avere un gentilomo [sic] col titolo di Maestro di Camera, il quale accompagni sempre Mons. Nunzio, tanto quando sorte in publico, che in privato; e del medesimo si suole servire in tutte l'Ambasciate e commissioni.

E quando non voglia tenere un gentilomo, sogliono li Nunzi dichiarare Maestro di Camera il Segretario, e dargli il distintivo di portare la Croce dello Sperondoro[246], o altra.

L'Uditore non puole servire di Maestro di Camera, sì perché non gli conviene, essendo il di lui carattere di molta considerazione e stima, sì perché le continue sue occupazioni non gli lo permettono. Deve in oltre avere un Sacerdote, che gli faccia da Capellano, e se vuole anche da Confessore e da Maestro di Casa.

Così praticava Mons.Visconti, allorché fu Nunzio in Varsavia.

N. 33.

Laurentius Litta
de nuntiaturae Polonae sublatione

[Romae, 1799]

In relatione sua finali scribit, inter alia, quomodo a. 1795, tota Polonia inter Austriacos, Pruthenos et Russos divisa, initio, cum Russi Varsaviam occuparent, munere nuntii fungi potuerit; postea vero, ab initio a. 1796, cum ista Poloniae pars Pruthenis cessisset, primum titulo, deinde et iurisdictioni nuntio competenti renuntiare coactus sit, munus ablegati pontificii apud imperatorem Russiae acceptaverit, 14 III 1796 Varsavia discesserit et se Petropolim contulerit.

---

245 Officiales superioris gradus, sic vocati ob vestes distinctorias, quas in publicis caeremoniis induebant.

246 Speron d'Oro (Crux Militis Aurati), supremum honoratum ministerium pontificium, quo personae saeculares ornabantur.

Or.: AV, Nunz.Polonia 344/I, fasc. "40", n. 1, p. 14-16 (in eodem fasciculo duo alia exemplaria non numerata).

Describit, quomodo ad divisionem Poloniae deventum sit. La Rivoluzione Polacca... terminò ne' primi giorni di Novembre dello stesso anno 1794, allorchè espugnato dal General Suwaroff il Borgo [15] di Praga, la città di Varsavia capitulò e vi entravano i Russi[247]. Rimasero questi, tenendo il governo militare e civile di questa città, fino al principio dell'anno 1796, che fu ceduta per Trattato[248], con una parte de Palatinati di Masovia e di Podlachia, a Sua Maestà il Re di Prussia[249], nel tempo stesso che la città di Cracovia, col suo Palatinato e con quello di Sandomir e di Lublino, furono ceduti alla Casa d'Austria.

Durante il soggiorno de' Russi in Varsavia, che fu di un'anno e qualche mese, continuò pacificamente la sua rappresentanza e le sue funzioni il Nunzio di Polonia, né occorse cosa di tale importanza che meriti d'esser registrata nella presente relazione. Entrati poi i Prussiani in Varsavia[250], si vide poco dopo abligato l'Arcivescovo di Tebe[251] ad astenersi dal titolo di Nunzio, sebbene continuasse in parte le sue incombenze, servendosi del titolo di Delegato Apostolico, non però senza qualche difficoltà per parte del Ministero di [16] Berlino.

I bisogni delle Chiese Cattoliche, situate nell'Impero Russo, mossero, come si dirà in appresso, la santa memoria di Pio VI[252] a proporre la missione d'un suo Ambasciatore alla Corte Imperiale di Pietroburgo. Quando fu accettata tale proposta, e che si degnò la stessa Santità Sua scegliere la persona dell'Arcivescovo di Tebe, partì egli finalmente da Varsavia, dopo tre anni incirca di residenza, cioè alli 14 di Marzo[253] del 1797, e recatosi ne' Domini della Russia, vi dimorò per due anni e qualche mese, essendone partito nel Maggio del 1799... *Sequitur descriptio condicionis Ecclesiae Catholicae in singulis regionibus Poloniae in tres partes divisae.*

N. 34.

Anonymi commentarius de nuntiaturae Polonae restauratione

[247] Alexander Suvorov (1729-1800) eiusque exercitus magnam stragem defensorum et populi huius suburbii perpetrarunt die 4 XI 1794.

[248] Tractatus inter tres status, Poloniae divisores, conclusus 24 X 1795 a. (definitive 2 VII 1796).

[249] Fridericus Gulielmus II († 16 XI 1797), rex Prussiae ab a. 1786.

[250] Initio m. Ianuarii a. 1796.

[251] Id est ipse Litta, cfr. Tab. LVI.

[252] Pius VI (Braschi) mortuus est Valentiae in Delfinatu 29 VIII 1799.

[253] Ipse Litta scripsit in epistula ad card. Franciscum Zelada, Grodnae 16 III 1797 a. data, se discessisse Varsavia die 13 eiusdem mensis, vide AV, Nunz.Polonia 344/I, fasc. "16", n. 1 (minuta).

Romae, 13 VI 1919.

Refert de restauratione relationum diplomaticarum inter Sanctam Sedem et regimen Reipublicae Polonae et de nominatione Achillis Ratti, hucusque delegati apostolici, ad munus nuntii ibidem adimplendum.

"La Civiltà Cattolica", A. 70 (1919), T. 2, p. 561-562.

Una [notizia] ufficiale, data dall'*Osservatore Romano* del 10 corrente, ci dice che il Santo Padre[254] ha creato Nunzio apostolico presso la repubblica di Polonia Mons. Achille Ratti, assegnandogli il titolo arcivescovile di Lepanto[255].

Già da qualche settimana si era annunziato l'avviamento di relazioni diplomatiche tra la nuova Repubblica e la Santa Sede, e la nomina che il governo polacco aveva fatto del suo rappresentante presso il Vaticano, scegliendo a tale ufficio il prof. Kovalski[256], che sta per arrivare a Roma. A questa nomina corrisponde ora quella del Nunzio fatta dal Papa.

[560] Mons. Ratti, prefetto della Biblioteca Vaticana, era in Polonia già fin dal maggio 1918, per una missione non diplomatica, ma puramente ecclesiastica, com'è quella di Visitatore apostolico, che fu appunto il titolo con cui egli vi venne mandato dalla Santa Sede. E quanto egli adempisse bene a quello ufficio si vide subito dal favore e dal gradimento onde la sua persona e la sua opera fu accolta dai polacchi. Intanto, col precipitar degli eventi, la Polonia, già smembrata, si ricostituiva ad unità e indipendenza di nazione, e il Pontefice Romano, che di questa ricostituzione aveva espresso il voto nella celebre nota ai belligeranti[257], ne significò subito la sua alta compiacenza con una lettera all'Arcivescovo di Varsavia, in cui lo promoveva all'onor della Porpora[258]. Tutto questo non poteva non trovare una profonda eco nell'animo della tanto cattolica nazione, e d'allora sorse il pensiero dei nuovi legami da stabilire con Roma e che ora appunto con la nomina del Ministro da un lato e del Nunzio dall'altro si sono felicemente stabiliti.

---

254 Benedictus XV (Della Chiesa), pontifex maximus a. 1914-1922.

255 Cfr. Tab. LVII.

256 Iosephus Wierusz Kowalski, qui litteras credentiales praesentavit summo pontifici die 2 VIII 1919.

257 Cfr. *Adhortationem ad populorum belligerantium moderatores*, 1 VII 1917, ASS 9 (1917), p. 420.

258 Epistula haec desideratur. Ceterum Alexander Kakowski (1862-1938), archiepiscopus Varsaviensis ab a. 1913, decoratus est sacra purpura nonnisi 15 XII 1919.

N. 35.

Nuntiatura Polona iterum instauratur

Vaticani, 17 VII 1989.

"L'Osservatore Romano", A. 129 (1989), n. 168 (17-18 VII 1989).

Sancta Sedes et Respublica Polona, plurium saeculorum traditioni innixae, iterum relationes diplomaticas inter se instaurant.

Comunicato congiunto

La Santa Sede e la Repubblica Popolare di Polonia, in considerazione della nobile tradizione plurisecolare di legami esistenti fra la Sede Apostolica e la Nazione Polacca e desiderose di sviluppare mutue relazioni amichevoli, hanno deciso quanto segue:

In data odierna si ristabiliscono le relazioni diplomatiche fra la Santa Sede e la Polonia a livello di Nunziatura Apostolica, da parte della Santa Sede, e di Ambasciata, da parte della Repubblica Popolare di Polonia.

Dal Vaticano, 17 luglio 1989.

INDICES

INDEX NOMINUM

(personarum, institutionum et locorum)

Omittuntur voces: Europa, Italia, Lithuania, Polonia, Roma, Sancta Sedes, Vaticanus (Archivum, Bibliotheca, Status etc.) necnon loca, ubi tabularia hic citata inveniuntur (excepta eorumndem tabulariorum descriptione) ac ubi libri hic citati editi sunt. Litteris cursivis auctores, exploratores et editores notantur, litteris vero crassis paginae, in quibus Tabulae singulis nuntiis dedicatae inveniuntur. Nuntiis et episcopis in Polonia adduntur referentiae ad eorum respectivos episcopatus, et vice versa. Ex Tabulis dantur tantum nomina nuntiorum et legatorum, quibus dicatae sunt, eorumque comitum et adiutorum necnon internuntiorum et nuntiorum extraordinariorum, qui eorum temporibus missiones suas in Polonia explebant. Cetera omittuntur.

Abraham Vladislaus: 76, 88, 92, 114-116, 128-130, 132, 144, 168.
Accaramboni Raymundus, secretarius Hieronymi Grimaldi: 299.
Adrianopolitani aepi: v. Marmaggi Franciscus, Nerli Franciscus, Torres Cosmas de, Torres Ioannes de.
Aegidius, epus Tusculanus, legatus: 93.
Affaita Carolus, canonicus Varmiensis, procancellarius Francisci Martelli: 276, 385.
Agnesi Hieronymus, cancellarius Ioannis B. Lancellotti: 251.
Agnetis, sanctae, titulus ecclesiae cardinalitiae: 407, v. Spinola Georgius.
Alaleone Paulus, mgr caerimoniarum Georgii Radziwiłł: 234.
Albani, familia eiusque bibliotheca: 66-67, 75, 105, v. etiam Clemens XI.
- Alexander, card.: 98.
- Hannibal, nuntius extraordinarius, card., protector Poloniae: 66, 75-76, 295.
- Ioannes Franciscus, card., protector Poloniae: 35, 66.
Albergati Andreas, nuntius Coloniae Agrippinae: 180.
Alberigo Ioannes: 179, 183.
Albertrandi Ioannes Baptista, explorator fontium historiae, decanus capituli Varsaviensis: 50, 98-102, 104-106, 109, 117, 133-134, 170, 172.
Albertrandianae Thecae: 79, 99-102.
Albertus Hohenzollern, marchio Brandenburgensis, dux in Prussia: XXII, 12, 178, 343.
Albertus Iagellonides, rex Poloniae: v. Ioannes I Albertus.
Aldobrandini, familia eiusque collectiones: 59-60.
- Cynthius, card., nepos Clementis VIII: 59-60, 233.
- Hippolytus, card. legatus: XIV, XXVII, 23, 25, 28, 31, 37, 59, 73-74, 78, 97, 122-123, 134, 160, 166-167, 171, **232-233**, v. etiam Clemens VIII.
- Petrus, card., nepos Clementis VIII: 32, 59, 65, 354.
Aldobrandini Borghese Pamfili Olympia: 59-60, 63.
Aleandro Hieronymus, nuntius in Germania: 177.

Alexander VII (Chigi), pontifex maximus: XXI, 59, 63, 364, 372.
Alexander VIII (Ottoboni), pontifex maximus: 65,
Alexander Iagellonides, rex Poloniae: 398.
Alexius Michajlovič Romanov, imperator Russiae: XVI, 108
Alfieri Martinus, nuntius Coloniae Agrippinae: 162.
Altieri (Altieri-Pasolini), familia eiusque bibliotheca: 99.
- Aemilius, auditor Ioannis B. Lancellotti: 251, v. etiam Clemens X.
- Palutius: v. Paluzzi Altieri Palutius.
Altinum (Mohács), oppidum: 111.
Amaduzzi Horatius, auditor Claudii Rangoni: 29, 242.
Ambrosiana Bibliotheca Mediolani: 105-106, 131, 136, 138, 152, 183.
Ambrosius, card. legatus (?): 401.
Amidenus (Ameyden) Theodoricus: 96-97.
Amman Albertus Maria: 171.
Ancyranus aepus: v. Durini Angelus Maria.
Andreucci Horatius, secretarius Vincentii Lauro: 222.
Angeli sancti arx Romae: 129.
Angeli sancti "ad Nilum" monasterium Neapoli: 99.
Angelica Bibliotheca Romae: 78, 113.
Anglia: 350.
Annae sanctae ecclesia Fratrum Minorum de Observantia Varsaviae: 5.
Antitrinitarii: v. Fratres Poloni.
Aquila, civitas: 67, 167.
Arcangeli Valerius, auditor Francisci Simonetta: 244.
Archetti, familia eiusque archivum: 76.
- Ioannes Andreas, aepus Chalcedoniensis, nuntius: XXIII, 11, 34, 44, 48, 71, 76, 82, 86, 95, 134, 136-137, 139, 146, 160, **323-326**.
Archinto Albericus, aepus Nicaenus, nuntius, card.: 8, 44, 73, 160, 300, **309-311**, 419-421.
- Hieronymus, aepus Tharsensis, nuntius: 84, 160, **300**, 400-401, 407.
Arezzo d', Thomas, nuntius Petropoli: 44, 146.
Argensis dioec.: 15, v. Bacoviensis.
Argenti Ioannes Baptista, secretarius pontificius a notis secretioribus: 31, 64.
- Maffeus, secretarius pontificius a notis secretioribus: 31, 64.
Ariminum (Rimini) in Romaniola, civitas: 130.
Arsento Iosephus: 64.
Armenii: 7, 17, 52-53.
Arquien, Henricus de la Grange d', pater reginae Mariae Casimirae: 394.
- Maria Casimira de la Grange d', uxor Ioannis III Sobieski: 394.
Audiberti Ioannes Dominicus, procancellarius Angeli M. Ranuzzi: 272.
Augusta Taurinorum (Torino), civitas: 117.
Augustini sancti ecclesia Romae: 78.
Augustus II Wettin, elector Saxoniae, rex Poloniae: XXII, XXVIII, 15, 16, 23,

398-399, 401, 412, 417-419.
Augustus III Wettin, elector Saxoniae, rex Poloniae: 16, 27, 420, 424.
Austin, civitas: 77.
Austiniana universitas studiorum (University of Kensas): 77.
Austria: XVIII, 113, 182.
Austriaca Domus: v. Habsburg.
Austriaci (editores): 111, 134, 161, 176, 178, 427.
Austriacum Institutum Historicum (Österreichisches Historisches Institut, nunc Österreichisches Kulturinstitut) Romae: 111, 118, 132, 135, 161, 178.
Avenionensis aepus: v. Filonardi Marius.

Babski Valentinus, cancellarius Germanici Malaspina: 236.
Bacciarelli Fridericus, secretarius regis Stanislai Augusti: 71, 103, 110.
- Marcellus, pictor: 71.
Bacoviensis dioec.: 15, 359.
- epus: v. Quirinus Bernardinus.
Baldisseri Laurentius: XVIII, 22, 163, 180.
Balneoregiensis epus: v. Ruini Laelius.
Balticum mare: 9.
Bałaban Maier: 17.
Bandura Vladislaus: XVIII, 121, 127, 129.
Baran Alexander: 17,
Barberini, familia eiusque bibliotheca: 61-62, 69, 77, 98, 101, 103, 105, 113, 115, 117, 124, 126-128.
- Carolus, card., protector Poloniae: 62, 69,
- Franciscus (senior), card., secretarius status: 32, 61-63, 362, 378.
- Franciscus (iunior), card. comprotector Poloniae: 69.
- Maffeus, card.: 61-62, v. Urbanus VIII.
Barbo Marcus, card., legatus: 90.
Barboncini Hieronymus, auditor et secretarius Germanici Malaspina: 236.
Bardini Cyprianus, auditor Antonii Santacroce, internuntius: 253.
Barense negotium: 349, 359.
Barium, civitas in Apulia: 349, 359.
Barnabei Alexander, cancellarius Honorati Visconti: 255.
Baroffi Caesar, secretarius Francisci Simonetta, internuntius: 60, 64, 244.
Baronius Caesar: XXV, 78, 89, 108.
Bartholomaeus Melitensis, auditor legati Marci Barbo: 90.
Bartoszewicz Iulianus: XVIII-XIX, 107-108, 154.
Barwiński Eugenius: 127.
Barycz Henricus: XIX, 102, 114, 116, 119, 124, 128, 131, 150-151.
Bascapè Iacobus: XIX, 76.

Basiliani (Ordo S. Basilii Magni): XVII, XVIII, 54, 163-165, v. Haluščyns'kyj Theodosius, Iosaphat sanctus, Welykyj Athanasius.
Bathory Andreas, epus Varmiensis, card.: 60, 356, 358-360.
- Sigismundus, princeps Transilvaniae: 358, 360.
- Stephanus, capitaneus Varadiensis: 360.
- Stephanus, rex Poloniae: v. Stephanus Bathory.
Battelli Iulius: 156.
Beiersdorf Otto: XII.
Belgae (editores): 135, 148, 159, 162, 178-180, 183.
Belgicum Institutum Historicum (Institut Historique Belge) Romae: 111, 148, v. Belgae.
Bellentano de Polentanis Alexander, auditor Petri Vidoni et Antonii Pignatelli: 263, 266.
Belletto Ioannes Maria, auditor Francisci Simonetta: 64, 244.
Belvedere, palatium familiae Pac Varsaviae: 406.
Benedictini (Ordo Sancti Benedicti): v. Mons Cassinus, Lubinum, Palmeri Gregorius, Tynecium, Witte Carolus Martialis de'.
Benedictus XIII (Orsini), pontifex maximus: XXVI, 25, 43, 75, 412-416.
Benedictus XIV (Lambruschini), pontifex maximus: 65,
Benedictus XV (Della Chiesa), pontifex maximus: 49, 429.
Bentini Franciscus, auditor Andreae Santacroce, internuntius: 283-284, 391-397, 399, 401.
Bentivoglio Hannibal, nuntius extraordinarius: 255.
Bentkowski Felix Ioannes: XIX, 27, 28, 50.
Benvenuti Carolus, auditor Ferdinandi M. Saluzzo et Laurentii Litta, nuntius Petropoli: 146, 329, 331.
Bergomum (Bergamo), civitas: 76.
Bernardini (Ordo Fratrum Minorum de Observantia): 5, 47, v. Cito Ioannes Franciscus, Wyczawski Hieronymus.
Berolinum, civitas: 428.
Berra Ludovicus: 67.
Berythensis aepus: v. Garampi Iosephus.
Berzosa (collectio manuscriptorum Septimancae): 81, 150.
Besarabia: 52.
Betti Iacobus, secretarius Antonii Santacroce: 253.
Bianchetti Laurentius, datarius Hippolyti Aldobrandini: 233.
Bianchi Nicomedes: 117.
Biaudet Henricus: XII, XIX, 20, 31, 58, 135, 157-158, 196, 363.
Bibbiena Bernardus, card., legatus in Gallia: 401.
Bielarussia: XVII-XVIII, 7, 17, 163.
Biela Iosephus: 125.
Bielski Martinus: 102.
Bieńkowski Ludomirus: XIX, 16, 47-50, 169, 183.

Biernacki Andreas: 105.
Bignami Odier Ioanna: XIX, 61, 64-65, 77-78.
Biliński Adalbertus: 68, 196.
Biliński Bronislaus: XIX, 109, 116, 140-141, 148.
Bittner Ludovicus: XXV, 157.
Bizarri Spinus, cancellarius Ioannis A. Caligari: 224.
Blet Petrus SI: XII, XIX, 3, 156-157, 159, 165.
Błonie, paroecia in archidiaconatu Varsaviensi: 406.
Bobrowicz Ioannes Nepomucenus: XV, 101.
Bodniak Stanislaus: XIX, 154.
Bohemi (editores): 148, 183.
Bohemoslovenicum Institutum Historicum Romae et Pragae: 148.
Bolognetti Albertus, epus Massensis, nuntius: XIV, XIX, 14, 65, 81, 97, 106, 108-109, 114-115, 118-119, 121, 124, 127, 132, 136-137, 141-142, 144, 147-148, 156-157, 160, 172, 185, **225-226**, 362.
Bona Sforza, regina Poloniae: XXV, 170, 349.
Bonelli Michael, card.: 153.
Bonesana Franciscus, internuntius: 281.
Bongiovanni Berardus, epus Camerinensis, nuntius: XXI, XXVII, 13, 14, 18, 35-36, 38, 43, 60, 65, 89, 98, 105, 109, 113-115, 122, 130, 143, 149-150, 160, 167, 170, 184, **211-212**.
Bonhomini Ioannes Franciscus, nuntius in Helvetia: 135, 181.
Bonifatius, sanctus: 97.
Bonifatius VIII (Caetani), pontifex maximus: 400.
Bononia, civitas: 74, 96, 136.
Boratyński Ludovicus: XII, XIX, 14, 81, 124, 126-127, 136-137, 140-144, 146, 160, 183, 185-186.
Borbonii (Bourbon), familia eiusque bibliotheca: 105-106.
Bordini Laurentius, cancellarius Germanici Malaspina et Francisci Simonetta: 236.
Bordino Franciscus, secretarius Hippolyti Aldobrandini: 37, 233.
Borghese, familia eiusque collectiones: 59, 64, 74, 115, 125-126 v. etiam Paulus V.
- Paulus, princeps: 59.
- Olympia: v. Aldobrandini Borghese Olympia.
Borghese (Caffarelli) Scipio, card., secretarius status: 8, 22, 43, 59-60, 62, 64.
Borromeo Carolus, card., nepos Pii IV: XIV, 13, 35, 101, 109, 113, 135-136, 150-151, 183, 346.
Braclaviensis palatinatus: 371.
Braidensis Bibliotheca Mediolani: 76.
Brancaccio, familia eiusque bibliotheca: 105-106.
Branda de Castilione, legatus: 20.

Brandenburgia: 134.
Branicki Ioannes Clemens, marescalcus aulae regiae: 384.
Brańska Eugenia: XIX-XX, 71.
Braschi Romualdus, card.: 44.
Braunsberga (Braniewo), collegium pontificium: 16, 53.
Brera, palatium et bibliotheca Mediolani: 105.
Bresta (Brześć), oppidum: 16.
Brestensis Unio Ecclesiarum Orthodoxae et Romanae (1596): XVII, 163-164, 356-357, 368, 371, 419-420.
Brettenorium, civitas et dioec.: 136.
Brettenoriensis epus: v. Caligari Ioannes Andreas.
Breves, Antonius de, socius Zachariae Ferreri: 198.
Brisighella, oppidum in provincia Ravennatensi: 136, 142, 167.
Brixia (Brescia), civitas: 96.
Brom Gisbertus: XX, 155.
Brühl, Henricus von, minister Augusti III: 420.
Brulez Winfridus: 162.
Bruxellenses nuntii (nuntiatura): 5, 162, 178-179, v. Ferrari.
Bruxellensis capella regia: 401.
Brzozowski Iacobus, sacerdos dioec. Plocensis: 27.
Buczek Carolus: 79.
Buda (Budapest), civitas: 112.
Budapestensis Academia Scientiarum: 111.
- quidam professor: 183.
Budka Vladimirus: 148-150, v. Kozłowska-Budkowa Sophia.
Bues Almut: 171.
Buffardi Adriana: 163.
Bukowska Christina: 58.
Bulgakov I. I., legatus Russorum Varsaviae: 101.
Buoi de' (Bovius), Hieronymus, epus Camerinensis, nuntius: 31, 94, 96, 132, 160, 193, **227-228**.
Buoncompagni, familia eiusque collectiones: 60, 64, 126, 128 v. etiam Gregorius XIII.
- Gregorius, princeps Sorae: 60.
- Hippolyta: v. Ludovisi Buoncompagni Hippolyta.
Buonvisi, familia eiusque archivum: 163.
- Franciscus, aepus Thessalonicensis, nuntius: XIII, 20, 33-34, 73-74, 101, 128, 160, 163, 185, **273-274**, 38:-381, 381-383, 387.
Buratti Matthaeus, secretarius Francisci Simonetta: 244.
Burgi (in Sicilia) baro: v. Pulleoni Ioannes.
Bussi Iacobus, secretarius Hieronymi Grimaldi: 299.
Buta Nicolaus: XIII, 15, 147.
Buti Alexander, cancellarius Cosmi de Torres: 249.

Buti Andreas Vincentius, auditor Alberici Archinto: 27, 44, 310.

Caccamo Dominicus: XX, 13, 102, 171.
Caesariensis aepus: v. Cantelmo Iacobus.
Caetani, familia eiusque archivum: 74.
- Antonius, nepos Henrici Caetani, nuntius Pragae: 148, 239.
- Bonifatius, nepos Henrici Caetani: 239.
- *Gelasius*: 74,
- Henricus, card., legatus: XXVII, 21, 23, 31, 35-37, 46, 59, 72-74, 77-78, 80, 98, 100, 106, 122, 139, 159-160, 171, **238-240**, 362.
Caiazza Petrus: XX, 57.
Caleppi Laurentius, auditor Iosephi Garampi: 322.
Caligari Ioannes Andreas, epus Brettenoriensis, nuntius: XII, XIX, 14, 28, 33, 46-47, 50, 65, 94, 104, 108-109, 113-115, 117-119, 121, 124, 132, 136, 139-143, 146-147, 157, 160, 167, 178, 183, 185, **223-224**, 362.
Callimachus Philippus: 124.
Calvin Ioannes, reformator: 12, 349.
Camenecenses epi: v. Hosius Stanislaus Iosephus, Wojeński Stanislaus.
Camerinenses epi: v. Bongiovanni Berardus, Buoi de' Hieronymus.
Campeggi Laurentius, card., legatus in Germania: 10, 177.
Canelli Petrus, secretarius Antonii E. Visconti: 316.
Canisius Petrus SI, theologus Camilli Mentovato: 13, 210.
Canobio Ioannes Franciscus, nuntius extraordinarius: 212, 214.
Canonici Regulares Lateranenses: v. Czerwińsk.
Canonici Regulares Sancti Sepulchri: v. Miechów.
Cantelmo Iacobus, aepus Caesariensis, nuntius: XVI, 68, 99, 102, 128, 160, 170, 184, **280-281**.
Canuti Franciscus: 67.
Cappelli Hadrianus: 196.
Capua, Hannibal de, aepus Neapolitanus, nuntius: XV, XVIII, 20, 28, 29, 31, 38, 41-42, 46, 65, 73, 94, 99, 106, 115, 122-124, 135, 143, 166, 172, 175, 183-184, **229-231**, 354.
Capucini (Ordo Fratrum Minorum Capucinorum): 80, 417.
Caracciolo Franciscus, cancellarius regni Neapolitani: 106.
Caraffa, familia: 62, v. etiam Paulus IV.
- Carolus, card., nepos Pauli IV: 117.
- Carolus, nuntius Vindobonae: 70.
- Ioannes, nepos Pauli IV: 117.
- Ludovicus, nuntius Coloniae Agrippinae: 180.
Cardinale Higinus: XX, 156.
Caresana Pompeius, auditor Laelii Ruini: 245.
Carinthia: 374.

Carmelitae (Ordo Carmelitarum): 406.
Carncovius Stanislaus: 85, 94.
Carolus IX Vasa, rex Suetiae: XVI.
Carozzo Nicolaus, secretarius Nicolai Serra: 313.
Carranza Nicolaus: XIII, 75, 163.
Casanate Hieronymus, card.: 78.
Casanatensis Bibliotheca: 78, 105-106, 113, 123.
Casertanus epus: v. Mandina Benedictus.
Casimirus Iagellonides, sanctus: 8, 102.
Castro Paulus, agens Berardi Bongiovanni Romae: 36.
Catharina II, imperatrix Russiae: XIV, 139.
Catharina Iagellonica, regina Suetiae: 15, 355.
Cati Augustinus, gestor negotiorum nuntiaturae: 286.
Cauchie Alafridus: 159.
Cavalieri, Caietanus de', nuntius Coloniae Agrippinae: 407.
Cavallieri Octavius: XX, 49.
Cavallini Philippus, mgr domus Camilli Paulucci: 305.
Celichowski Sigismundus: XII.
Cesi Bartholomaeus, card., praefectus Archivi Vaticani: 42.
Chalcedoniensis aepus: v. Archetti Ioannes Andreas.
Chelmenses epi: v. Uchański Iacobus, Załuski Andreas Stanislaus.
Chiarlo Carolus, auditor Laurentii Lauri et Francisci Marmaggi: 334, 336.
Chigi, familia eiusque bibliotheca: 63, 77, 98, 105, 115, 117, 119-120.
- Fabius, nuntius Coloniae Agrippinae: 10, 63, 70, v. etiam Alexander VII.
- Flavius, card., nepos Alexandri VII: 364.
Chiappafreddo F.: 56.
Chiarizio Iosephus, mgr domus Ioannis de Torres: 260.
Chmaj Ludovicus: 13.
Chmielnicki Bogdanus, dux Cosacorum: 146.
Chodkiewicz, familia: 73.
Christina, filia ducis Holsatiae: 358.
Ciacca Ioannes Franciscus, cancellarius Antonii Pignatelli: 47, 266.
Ciaconius Alphonsus: XX.
Ciampi Sebastianus: XX, 6, 71, 87-88, 102-103, 106-107, 110, 135.
Ciołek Erasmus, epus Plocensis: 343.
Cirioli Antonius Franciscus, auditor Cosmi de Torres, internuntius: 61, 249.
Cistercienses (Sacer Ordo Cisterciensis): 94, v. Sulejów.
Cito Ioannes Franciscus de Potentia OFM, nuntius: 10, 11, 39, 101, **202.**
Civitas Antiqua (Civitavecchia): 66-67.
Civitas Castelli: v. Tifernum.
Clemens VII (de Medicis), pontifex maximus: 12, 101, 135, 177.
Clemens VIII (Aldobrandini), pontifex maximus: XIV, XXI, XXIV, 21, 59, 62, 74, 103, 159, 362, 368, 372, 377.

Clemens IX (Rospigliosi), pontifex maximus: XXIII, XXVI, 370, 379, 385.
Clemens X (Altieri), pontifex maximus: XXII, 251, 369, 376, 378-379, 382.
Clemens XI (Albani), pontifex maximus: 23, 65-67, 407.
Clemens XII (Corsini), pontifex maximus: XXII, XXVI, 65.
Clemens XIII (Rezzonico), pontifex maximus: 47, 422.
Clementis Sancti Universitas Studiorum Catholica Ucrainorum Romae: 164.
Cochrane Ericus: 163.
Cody Richardus, cancellarius Opitii Pallavicini: 279.
Coliati Carolus, socius Fabricii Serbelloni: 308.
Colli Carolus, secretarius Laurentii Lauri et Francisci Marmaggi: 334, 336.
Collura Paulus: XIII, 67, 167.
Colonia Agrippina, civitas: 160, 408.
- aepus-elector: v. Iosephus Augustus.
- nuntii ("ad tractum Rheni" nuntii, nuntiatura)): 5, 6, 15, 156, 160-163, 178, 180, 407, v. Albergati Andreas, Alfieri Martinus, Buonvisi Franciscus, Caraffa Ludovicus, Cavalieri Caietanus, Chigi Fabius, Frangipani Octavius, Lucini Caesar, Santini Vincentius.
Commendone Ioannes Franciscus, card., epus Zacynthensis, nuntius, legatus: XIV, 6, 10, 14, 31, 39, 42, 46, 62, 73, 76-77, 83, 96, 99, 101, 104, 106, 113-114, 117, 120-122, 130-131, 134-135, 150-153, 161, 170-171, 176, 184, **213-214, 219-220**.
Constantinopolis, civitas: 361.
Corinthienses aepi: v. Marescotti Galeatius, Martelli Franciscus, Saluzzo Ferdinandus Maria.
Cornaro Andreas: 161.
Corsini, familia eiusque bibliotheca: 65, 77, 98, 105, 115, 127, v. etiam Clemens XII.
- Nereus, card., nepos Clementis XII: 65.
Cortesi Philippus, aepus Siracensis, nuntius: 4, 160, 165, **338-339.**
Cotura Ludovicus, cancellarius Claudii Rangoni: 242.
Cracovia, civitas et dioec.: XVIII-XIX, 5, 8, 38, 47, 71-73, 78-79, 86, 90, 100, 102, 115, 118, 121, 124, 129, 132-133, 140-142, 151, 154, 166, 344, 355-356, 384, 387, 428.
- Academia Scientiarum: 33, 88, 114, 118, 121, 123-126, 128, 131-132, 134-136, 138-139, 141-145, 147-148, 151-153, 172, 175-176, 178-179, 182, v. etiam Romanae Expeditiones.
- Archivum Regni: 105.
- arx: 105.
- canonici: v. Cromerus Martinus, Wojeński Stanislaus.
- castellanus: v. Tarnowski Ioannes.
- conventus et studium Fratrum Minorum Conventualium: 90, 348.
- epi: 366, 368, v. Lipski Ioannes Alexander, Maciejowski Bernardus, Macie-

jowski Samuel, Małachowski Ioannes, Radziwiłł Georgius, Trzebicki Andreas, Załuski Andreas Stanislaus, Zebrzydowski Andreas.
- palatinatus: 398, 428.
- palatinus: v. Tęczyński Stanislaus.
- universitas studiorum (Academia Cracoviensis, Universitas Iagellonica): 29, 73, 97, 114, 128, 153, 348.
Craslavia (Krasław), collegium pontificium: 16, 53.
Crimea: 52.
Crnić (Niger) Thomas, epus Scardonensis, nuntius: XXVII, 9-11, **199.**
Crucis sanctae ecclesia Varsaviae: 134.
Cromerus Martinus, epus Varmiensis: 72, 85, 344.
Culmensis dioec.: 387.
- epus: v. Olszowski Andreas.
Curioni Thomas, cancellarius Claudii Rangoni: 242.
Curlandia: 12.
Cusani Augustinus, nuntius extraordinarius: 279.
Cybo Alderanus, card., secretarius status: 64, 68.
Cyprianus Ernestus Salomon: XIII.
Czacki Thaddaeus, librorum amator: 78, 100, 133.
Czapliński Vladislaus: 166, 170.
Czartoryski, familia eiusque bibliotheca: 38, 72, 78-79, 100, 102, 133.
Czekarzewice, villa Ioannis Tarło: 398.
Czermak Victor: XX, 119-120, 122, 125, 128.
Czernihoviensis terra et palatinatus: 371, 380.
Czerwińsk, praepositura Canonicorum Regularium Lateranensium: 406, 411.
Czerwski Iosephus, cancellarius nuntiaturae: 329, 331.
Czuczyński Alexander: 126.

Dacia: v. Romania.
Daco-Romana Schola Romae (Scoala Română din Roma): 147.
Daco-Romani editores: 164, 184, v. Buta Nicolaus, Vasiliu Virginia.
Dal Portico Vincentius, nuntius: XXI, 12, 91, 113, 122, 129-130, 135, 152, 171, 214, **217-218.**
Damiani Ioannes Baptista, secretarius Petri Vidoni: 263.
Damiatensis aepus: v. Ranuzzi Angelus Maria.
Danzica: v. Gedanum.
Darowski Adamus: 130-131.
Davia Ioannes Antonius, aepus Thebarum, nuntius: 72, 145, 193, **285-286**, 392.
Dawidy, pagus prope Varsaviam: 92.
Dąbrowski, eques Melitensis: 400, 406.
De Bojani Ferdinandus: XIII, 147.
De Daugnon F. F.: XX, 103.

Delfino Ioannes, nuntius Vindobonae: 161-162, 176,
Delfino Zacharias, nuntius Vindobonae: 135, 162.
Del Re Nicolaus: XX, 57.
De Marchi Iosephus: XX, 158, 196.
De Moulin Carolus: v. Molinaeus Carolus.
Dembiński Bronislaus: XIII, XX, 54, 88, 114-117, 120, 168.
Dengel Ignatius Philippus: 17, 84, 93, 179, 183.
De Ovis (Deovis) Caietanus, auditor Ioannis A. Davia: 286.
De Pretis Petrus: 42-46.
De Romanis Marianus: XX, 85, 89-90.
Diaz Furius: XIII, 75, 163.
Diaz de Cerio Franciscus SI: 162, 179, 183.
Diotallevi Franciscus, epus Sancti Angeli Longobardorum, nuntius: 27, 35, 43, 49, 55-56, 59, 72-73, 127-128, 147, **246-247.**
DittrichFranciscus: 112
Dlugossius (Długosz) Ioannes: 85, 89, 93.
Dominicani (Ordo Praedicatorum): 78, v. Laurentius di Lacora, Ninguardia Felicianus, Thomas Bonaventura.
Doria Landi Pamfili, familia eiusque archivum: 60, 67, 120, 168.
Dragonetti de Torres, familia: XIII, 67, 167.
Drei Ioannes: 67.
Dresda, civitas: 44, 71, 93, 408.
Drohiciensis iudex: v. Krasnodębski.
Drohojowski Ioannes, epus Vladislaviensis: 131.
Duda Stephanus: XXI.
Durini, familia: 76.
- Angelus Maria, aepus Ancyranus, nuntius: XX-XXI, 40, 47, 71, 76, 93, 146, 171, **317-318.**
Dużyk Iosephus: XIII, 116-119, 121.
Działyński Titus: XII, 110.
Dzierzgowski Nicolaus, aepus Gnesnensis: 40, 73, 348-349.
Dzieszkowski Iosephus, cancellarius nuntiaturae: 325, 329.

Edessensis aepus: v. Grimaldi Hieronymus.
Egisti Ioannes, secretarius Iosephi Garampi: 322.
Ehrenberg Hermannus: XIII, 134, 346.
Ephesini aepi: v. Lauri Laurentius, Pallavicini Opitius, Visconti Antonius Eugenius.
Erba Franciscus Maria, vicecancellarius Petri Vidoni: 263.
Essen, Leo van der: 148.
Esternago Narcissus, decanus capituli Toletani: 144.
Eubel Conradus OFMConv: XXII.

Fabbri Aloisius, auditor Angeli M. Durini: 318.
Fabisz Paulus: XXI, 4, 88, 135.
Fabri Nicolaus, nuntius: 19, 58, 96, 115, **201**.
Faggiuoli Ioannes Baptista, secretarius Andreae Santacroce: 284.
Falaschi Ioannes: 178.
Fantini Ludovicus, mgr camerae Francisci Pignatelli: 289.
Fantone Ludovicus, secretarius regius: 25.
Fantuzzi Iacobus, auditor Ioannis de Torres: 106, 260.
Farnese, familia eiusque archiva: 67, 109, 122, 131, 167.
- Alexander, card., protector Poloniae: 8, 22, 35, 67, 109, 113, 131, 344-350.
Farolfi Antonius, secretarius Achillis Ratti: 332.
Favini Ludovicus, auditor Hieronymi Archinto, internuntius: 300, 399-401, 407.
Fennica Academia Scientiarum: 135.
Ferrariensis epus: v. Paulucci Fabricius.
Ferreri Ioannes, nuntius Pragae: 148.
Ferreri Zacharias, epus Guardiensis, nuntius: 3, 4, 8, 9, 11, 19, 21, 23-24, 26, 27, 31, 90, 92, 96, 102, 187-188, **197-198**, 343.
Fiefne Andreas, cancellarius nuntiaturae: 47, 268, 270, 272, 274, 276, 385.
Fieschi di Lavagna, familia eiusque bibliotheca: 99, 117.
Fijałek Ioannes: XXI, 15, 122-123, 143, 148-152, 178.
Filangeri di Candida Richardus: 67.
Filonardi Marcellus, auditor Marii Filonardi: 258.
- Marius, aepus Avenionensis, nuntius: 6, 28, 35, 37, 63, 70, 77, 80, 99, 108, 125, 130, **257-258**, 362-363.
Fini, auditor nuntiaturae Coloniensis: 5.
Fink Carolus Augustus: XXI, 111, 135, 155, 157.
Firrao Iosephus, card., secretarius status: 75-76, 81.
Fitych Thaddaeus: 74, 196.
Flaga Georgius: 169.
Flandria: 29, 159, 180.
- nuntii (nuntiatura): XXIV, 135, 159, 162, 178 v. etiam Colonienses nuntii.
Florentia, civitas: 103, 105-106, 125, 136, 151-152, v. Ginoriana, Magliabecchiana Bibliotheca,.
- aepus: v. Nerli Franciscus.
- nuntii (nuntiatura): XVIII, 5, 9, 22, 163, 180.
Fokciński Hieronymus SI: XXI, 28, 29, 41, 49, 168.
Fontana Scipio, auditor Claudii Rangoni: 90, 242.
Fonzi Faustus: 163.
Fornari Raphael, nuntius Bruxellis: 162.
Fortuński, sacerdos: 403, 408.
Forum Cornelii (Imola), civitas et bibliotheca: 9, 80.
Fraikin Ludovicus Iosephus: 135, 177.

Fraknói Guilelmus: XIII, 12, 111-112, 177.
Franciscani Conventuales (Ordo Fratrum Minorum Conventualium): 5, v. etiam Cracoviense studium, Eubel Conradus, Geryng Martinus, Kowalski Aegidius, Naroński Ioannes, Ritzler Remigius, Sefrin Pirminus.
Franciscus, abbas Fasciae, auditor Iacobi Cantelmo: 281.
Frangipani Fabricius Mirtus, nuntius in Gallia: 165.
- Octavius Mirtus, nuntius Coloniae Agrippinae: 148, 180-181.
Frank (Frenk) Iacobus Iosephus, antitalmudista: 17.
Frankiewicz Ceslaus: 149.
Frankistae: 17.
Fratres Poloni, fautores antitrinitarismi: 13.
Frauenburgum, sedes eporum Varmiensium: 152.
Frentanelli Iosephus, auditor Francisci Diotallevi, internuntius: 22, 247.
Fridericus Augustus I, elector Saxoniae: v. Augustus II, rex Poloniae.
Fridericus Augustus II, elector Saxoniae: v. Augustus III, rex Poloniae.
Fridericus Gulielmus Hohenzollern, rex Prussiae: 428.
Friedensburg Valtherus: 10, 112.
Fulginatensis epus: v. Simonetta Franciscus.
Fuligno Ludovicus, secretarius Alberti Bolognetti: 226.

Gabrielli Iosephus: 61.
Gaeta Franciscus: XIII, 163, 177, 185.
Galiciensis Dieta provincialis: 123, 125.
Galli Romeo: 80.
Galli (editores): 135, 176-178, 185.
Gallia: XVIII, 22, 24, 113, 165, 361, 401.
- curia regia: 401.
- nuntii (nuntiatura): XXV, 5, 9, 35, 135, 165, 372, 386, 401, v. Frangipani Fabricius, Garibaldi Antonius, Nardini Stephanus, Rucellai Ioannes.
- senatus consilium (parlamentum): v. Parisiense consilium.
Gallica Schola Romana (École Française de Rome): 111, 165.
Gallicanae Ecclesiae libertates: 399, 401.
Gallio Tolomaeus, card. secretarius status: XVIII, 42, 65, 113.
Gallus Anonymus: 85.
Garampi Iosephus, aepus Berythensis, nuntius: XX-XXI, XXIII, 5-6, 8, 18, 22, 24-25, 30, 37, 39-40, 43-48, 71, 73-74, 77, 79-98, 102, 105, 109-110, 130, 134, 137, 139, 143, 146, 169, 195, **319-322**, 426.
Garibaldi Antonius, internuntius in Gallia: 179.
Garstein Otto: 15.
GauchatPatritius: XXI.
Gavello Benedictus, secretarius Berardi Bongiovanni: 36, 211.
Gawlina Iosephus, aepus: 76.

Gedanum (Danzica, Gdańsk), civitas et portus: XV, 421.
Genua, civitas: 99, 117.
Georgii sancti praepositura Varsaviae: 406.
Georgiis, Nicolaus de, secretarius et mgr domus Alberici Archinto: 311.
Germani (editores): 85, 118, 134, 154, 159-162, 176-177, 179-180, 183-185.
Germania: XXII, 17, 22, 66, 99, 134, 159-160, 162, 180, 182, 361.
nuntii (apud imperatorem et in Germania): 35, 70, 85, 159-162, v. Aleandro Hieronymus, Campeggi Laurentius, Coloniae Agrippinae nuntii, Commendone Ioannes Franciscus, Graecii nuntii, Monaci nuntii, Morone Ioannes, Pragae nuntii, Vindobonae nuntii.
Germanicum Institutum Historicum (Deutsches Historisches Institut) Romae: 159, 161, 184.
Geryng Martinus OFMConv.: 90.
Ghigiotti Caietanus, secretarius A. E. Visconti, deinde regis Stanislai Augusti: XX, 71, 90, 103, 316, 423-425.
Giannini Petrus Franciscus, auditor Camilli Paulucci et Fabricii Serbelloni, internuntius: 30, 81, 305, 307.
Gierowski Iosephus: 33, 163.
Ginoriana Bibliotheca Florentiae: 105.
Gintel Ioannes: XIII, 170.
Giovagnoli Philippus, mgr camerae Vincentii Santini: 302.
Giovannini Paulus Aemilius, secretarius Ioannis F. Commendone: 39, 119, 214.
Girami Iulius, mgr domus Fabricii Serbelloni: 308.
Giusti Martinus: XXI, 162.
Giustiniani Michael, abbas: 106.
Giżycki Ioannes Marcus: 121.
Glemma Thaddaeus: XXI, 152-153, 182.
Gnesnense iudicium metropolitanum: 402.
Gnesnenses aepi: 24, 72, 362-363, 366, 368, 381-383, 385, 387, 398, 400, 402, 408-409, v. Dzierzgowski Nicolaus, Łaski Ioannes, Olszowski Andreas, Potocki Theodorus, Prażmowski Nicolaus, Radziejowski Michael, Uchański Iacobus, Wężyk Ioannes.
Godfrey Gulielmus, gestor negotiorum nuntiaturae: 338-339.
Godunov Boris, regens Magni Ducatus Moscoviae: 358.
Godunov Irene, uxor magni ducis Moscoviae, Theodori I: 358.
Goerresiana Societas (Görresgesellschaft): 111-112, 158, 161, 180.
Goetz Helmodus: XXI, 162, 176, 183, 185.
Golicyn Andreas, minister Russicus: 71.
Goritiensis dioec.: 97.
Górski Stanislaus: 73.
Grabowski Adalbertus, postulatus epus auxiliaris Posnaniensis: 55.
Graciotti Sanctius: XXI, 171.

Graecii nuntii (nuntiatura): 161, 178, v. Malaspina Germanicus, Possevino Antonius.
Graham Robertus SI: XII, XXII, 3, 156, 165.
Gramatowski Victor SI: XIII, XXII, 57,
Grappi Carolus, auditor Francisci Nerli, internuntius: 24-25, 270, 383-386.
Gravina Vincentius, agens Francisci Pignatelli Romae: XXVI, 75.
Graziani, familia eiusque archivum: v. Magherini-Graziani.
- Antonius Maria, secretarius Ioannis F. Commendone, internuntius: 76, 80, 83, 99, 129, 151, 214, 220,
Gregoriana (Pontificia) Universitas Studiorum Romae: 165.
Gregorius XIII (Buoncompagni), pontifex maximus: XVIII, 62, 108, 362.
Gregorius XIV (Sfondrato), pontifex maximus: 28, 30.
Gregorius XV (Ludovisi), pontifex maximus: XXVI, 51, 60-62, 79, 158.
Gregorius XVI (Cappellari), pontifex maximus: 105.
Grimaldi Hieronymus, aepus Edessensis, nuntius: **298-299**, 404, 411.
Grodna: 25, 397, 408, 410, 428.
Grodnensia comitia: XVI, 397-407, 411-412, 414.
Gross Lotharus: XXV, 157.
Grossé Ludovicus: 116, 118.
Gualdo Romanus: 32.
Guardiensis epus: v. Ferreri Zacharias.
Guarini Nicolaus, auditor Hieronymi Grimaldi: 299.
Guarnacci Marius: XXII.
Guasti Caesar: 31.
Gubrynowicz Bronislaus: 129.
Guglielmi Franciscus, auditor Iosephi Garampi et Ioannis A. Archetti, internuntius: 322, 325-326.
Guinigi Bernardinus, auditor Fabricii Paulucci: 287.
Gulik, Gulielmus van: XXII.

Habsburg, familia (Austriaca Domus): 9, 10, 161-162, 171, 356, 362, 389, 428, v. Rodulphus II.
- Anna, uxor Sigismundi III: 355, 357-358.
- Carolus, dux Styriae: 355.
- Constantia, uxor Sigismundi III: 357-358.
- Eleonora, uxor Michaelis Coributi Wiśniowiecki: 384.
- Maximilianus, archidux Austriae: 355.
Hadrianus VI (Florensz), pontifex maximus: 38.
Hadziacz, oppidum: 371.
Halban Alafridus: XXII, 133.
Halkin Leo: XXII, 41, 157.
Haller Ioannes, typographus Cracoviensis: 102.

Haluščyns'kyj Theodosius OSBM: XVII.
Hammermayer Ludovicus: 158.
Harvardiana Universitas Studiorum: 77.
Hausmann Fridericus: XXV, 157.
Hebdów, abbatia ordinis S. Norberti: 50.
Heidenstein Reinholdus: 85.
Heilsberga (Lidzbark Warmiński), residentia eporum Varmiensium: 13.
Helvetia: 5, 151, 181
Helvetici nuntii: 5, 135, v. Bonhomini Ioannes Franciscus.
Helvetii: 135.
Heracleensis aepus: v. Kowalczyk Iosephus.
Herburt Ioannes, iurisperitus: 405.
Hergenröther Iosephus, Arch. Vaticani praefectus: 88.
Hieronymi sancti ecclesia Romae: 103.
Hildebrandt Paulus: XXII, 16.
Hinojosa, Richardus de: XXII, 112.
Hipler Franciscus: XIII, 344.
Hispania: XV, 24, 81, 133, 141-142, 361.
- nuntii (nuntiatura): XXII, XXIV, 5, 6, 9, 35, 112, 181, 369-370, 372, 386, v. Sega Philippus, Tiberi Franciscus.
Hispani (editores): 162-163, 179.
Hispanica Ecclesia Nationalis (Iglesia Nacional Española) Romae: 162.
Hispanicum Institutum Historico-Ecclesiasticum (Instituto Español de Historia Ecclesiastica): 162-163.
Hohenzollern, familia: v. Albertus, Fridericus Gulielmus.
Holsatiae ducis filia: v. Christina.
Hoppinus quidam, iurisperitus: 401.
Horain Alexander, epus postulatus Smolenscensis: 55.
Hosianae Thecae: 116.
Hosius Stanislaus, card., epus Varmiensis: XIII, 72, 85, 116, 133, 135-136, 152, 348.
- Stanislaus Iosephus, epus Camenecensis, vicecancellarius regni: 411, 416-419.
Hostounsky Balthasar SI, theologus Ioannis F. Commendone: 214.
Humański, canonicus Varsaviensis: 403, 408.
Hungari: 111-112, 388-389
Hungaria: XIII, 10, 111-112, 389, 421.
Hungaricum Institutum Romae (Római Magyar Intézet): 111.
Hurtin Philippus, cancellarius Ioannis B. Lancellotti: 251.
Hutten-Czapski Emericus: 76.

Iagellonides, regia stirps Lithuaniae et Poloniae: v. Alexander, Casimirus, Catharina, Ioannes I Albertus, Sigismundus I, Sigismundus Augustus,

Vladislaus Iagello.
Iagellonica (universitatis studiorum) Bibliotheca Cracoviae: 97, 135, 147.
Iconiensis aepus: v. Paulucci Merlini Camillus.
Iesuitae (Societas Iesu): 13, 357, 388-389, 401, v. Blet Petrus, Canisius Petrus, Diaz de Cerio Franciscus, Fokciński Hieronymus, Graham Robertus, Gramatowski Victor, Hostounsky Balthasar, Lagomarsini Hieronymus, Martini Angelus, Menghino Dominicus, Poplatek Ioannes, Possevino Antonius, Rouet de Journel I. M., Salmeron Alfonsus, Schneider Burhardus, Stanislaus Kostka, Vitelleschi Mutius.
Ihnatowicz Irenaeus: 179.
Ilicis, Scipio de, nuntius extraordinarius: 260.
Imola: v. Forum Cornelii.
Innocentius X (Pamfili), pontifex maximus: 60, 63, 67, 158, 372.
Innocentius XI (Odescalchi), pontifex maximus: XIII, 9, 64, 81, 147.
Innocentius XII (Pignatelli), pontifex maximus: XVI, 75.
Innocentius XIII (Conti), pontifex maximus: 407.
Ioannes XXII (Duèse), pontifex maximus: XVI.
Ioannes Paulus II (Wojtyła), pontifex maximus: 49.
Ioannes I Albertus Iagellonides, rex Poloniae: 398.
Ioannes II Casimirus Vasa, rex Poloniae: 106, 119, 125, 371-372.
Ioannes III Sobieski, rex Poloniae: XIV, 105, 126-128, 380-381, 391-397, 401, 404.
Ioannes III Vasa, rex Suetiae: XVI, 15, 355.
Ioannis Baptistae sancti ecclesia et capitulum Varsaviae: 6.
Ioannes quidam: 96.
Iosaphat, sanctus: 164.
Iosephus Augustus, aepus et elector Coloniensis: 408.
Italicum Institutum Historicum (Istituto Storico Italiano per l'Età Moderna e Contemporanea): 163.
Iudaei: 7, 17, v. etiam Frank Iacobus, Frankistae.
Iulius III (Dal Monte), pontifex maximus: 149.
Iustinopolitanus epus: v. Vergerio Petrus Paulus.

Jadin Ludovicus: 29,
Jaitner Nicolaus: XIV, 21, 103, 159-160.
Janocki Daniel, praefectus Bibliothecae Załuscianae: 89.
Janta-Połczyński Alexander: XXII, 77, 101.
Jastrzębski Petrus, cancellarius nuntiaturae: 305, 308, 311, 313, 316, 318, 322, 325.
Jedin Hubertus: XXII, 28, 108, 157.
Joachim Ericus: XXII,
Jurkiewicz Iaroslaus: XIV, XXII, 168.

Just Leo: XXII, 5, 7, 14, 16, 17, 31, 156, 159, 176, 179-180, 183.

Kakowski Alexander, aepus Varsaviensis, card.: XVII, 39, 134, 429.
Kaliński Matthias, advocatus causarum: 289.
Kallenbach Iosephus: XXII, 116, 118, 131.
Karnkowski Stanislaus: v. *Carncovius Stanislaus*.
Kartunnen Elisabeth: XIV, XXIII, 20, 31, 58, 135, 157-158, 196.
Katterbach Bruno: XXIII, 41.
Kersten Adamus: 166.
Kętrzyński Adalbertus: 79.
Kieniewicz Stephanus: 185.
Kiovienses metropolitae Rutheni: XVII.
- epus Latinus: v. Załuski Iosephus Andreas.
- terra et palatinatus: 371, 380.
Kisten Zdenek: 148.
Kitowicz Andreas: 26, 27.
Kluczycki Franciscus: XIV, 20.
Kłoczowski Georgius: 16, 169, 182.
Kłodziński Abdon: 151.
Kołłątaj Hugo, rector universitatis Cracoviensis: 97.
Koło, oppidum: 362.
Komulović Alexander, abbas Nonensis, nuntius extraordinarius: 11, 72, 103, 159, 239-240.
Koneczny Felix: 124-125.
Kopiec Ioannes: 16, 196.
Kowalski, Iosephus Wierusz, legatus Polonus apud Sanctam Sedem: 429.
Korzeniowski Iosephus: XIII-XIV, 39, 79, 100, 106, 116-123, 125, 133, 138, 150.
Kościałkowski Stanislaus: 137.
Kowalczyk Iosephus, aepus Heracleensis, nuntius: 5.
Kowalski Aegidius OFMConv.: 90.
Kowalsky Nicolaus OMI: XXIII, 51-54.
Kozłowska-Budkowa Sophia: 148.
Kórnik (BPAN): 73.
Kramer Ioannes (Hans): XXIII, 4, 156-157, 179.
Krasne, paroecia in dioec. Plocensi: 406.
Krasnodębski, iudex terrester Drohiciensis: 402, 409.
Krassowski, canonicus Varsaviensis: 402, 408-409.
Kraus Andreas: XXIII, 21, 30, 32, 34-35, 41, 46, 61, 158.
Kraushar Alexander: 17.
Kremnicz, oppidum prope Cracoviam (?): 355.
Kromer Martinus: v. Cromerus Martinus.
Krzeczkowski Iosephus: 101.

Krzemieniec, oppidum: 100.
Krzyżanowski Stanislaus: 116, 118, 140.
Kumor Boleslaus: XXVIII.
Kuntze Eduardus: XIV, XXIII, 14, 33, 81, 132, 142, 147-148, 185-186.
Kurdybacha Lucas: 18.
Kutrzeba Stanislaus: 15, 79, 100, 133.
Kwiatkowski Vladislaus: XXIII, 50.

Lacki, praepositus Nurensis: 406.
Laderchi Iacobus: 108.
Lagomarsini Hieronymus SI: 99.
Lancellotti, familia eiusque archivum: 21, 74.
- Ioannes Baptista, epus Nolanus, nuntius: 6, 20, 21, 42, 53, 58, 63, 65, 73-74, 79-80, 96, 106, 126, **250-251**, 372.
Lancellotti Paulus: 74.
Lanckorońska Carolina: XIV, 12, 45, 154, 156, 167, 346.
Lanckoroński Antonius: 45, 151.
- Fundatio: 175.
Lando Hieronymus, legatus: 20, 22.
Lang Iosephus, iurisperitus: 406.
Larissenses aepi: v. Pignatelli Antonius, Visconti Honoratus.
Larramendi Maria Ludovica de: XV, 162.
Lateranense Concilium V: 387.
Laudensis epus: v. Vidoni Petrus.
Laurentius di Lacora (OP?): 390.
Lauri Laurentius, aepus Ephesinus, nuntius: 18, **334-335.**
Lauro Ioannes Baptista, secretarius Antonii Santacroce: 253.
Lauro Vincentius, epus Montis Regalis, nuntius: XVIII, 27, 28, 42-43, 45, 73, 78, 94, 108-109, 113-114, 118-119, 122, 130, 135, 138, 171, 184, 193, **221-222.**
Laurum (Lauro), villa in Campania: 21, 74.
Lefèvre Iosephus: 180.
Lefèvre Placidus: 180.
Leitsch Valtherus: XXIII, 6, 171.
Leo X (de Medicis), pontifex maximus: 9, 343, 387.
Leo XIII (Pecci), pontifex maximus: XXIII, 59, 111, 126.
Leodium (Liège), civitas et dioec.: 29.
Leopolis (Lwów, Lviv), civitas et collegium pont.: 16, 53, 79, 146, 380-381.
- archidioec. ritus Latini: XXI, 15, 143, 359.
- universitas studiorum: 139.
Lepszy Casimirus: XII, 153, 166.
Lestocquoy Ioannes: 5, 177.

Leszczyński Stanislaus, rex Poloniae: v. Stanislaus Leszczyński.
Lewicki Anatolius: 116.
Libowicz Franciscus, mgr camerae Francisci Pignatelli: 289.
Ligęza Nicolaus Spytek, castellanus Sandomiriensis: 73.
Linhartová Milena: 148.
Lippomano Aloisius, epus Veronensis, nuntius: XXI, XXVI, 4, 10, 13, 14, 23, 35, 39-40, 60, 62, 81, 83, 86, 98, 101-102, 105, 107, 117, 122, 131, 134, 138, 142, 149, 162, 170-171, 178, **208-209**, 345-347, 349.
Lipsia, civitas: 85, 89.
Lipski Ioannes Alexander, vicecancellarius regni, epus Cracoviensis, card.: 418.
Lisbona: v. Olissipona.
Lismanino Franciscus, protestantismi fautor: 347.
Litak Stanislaus: 169.
Litta, familia: XIX, 76,
- Laurentius, epus Thebarum, nuntius: 4, 44, 48-50, 52-53, 71, 76, 133, 137, 146, **330-331**, 427-428.
- *Pompeius*: XXIII,
Liurerio Iacobus, auditor Aloisii Lippomano: 209.
Livizzani Iosephus, card.: 45.
Livonia: 12, 15, 16, 29, 94, 372, 380.
Livonienses: 7.
Ljubovič Nicolaus: 120.
Locatelli Iosephus: 76.
Loga Ioannes, notarius Hieronymi Grimaldi: 299.
Londinium, civitas: 77.
Lorenzana Franciscus, aepus Toletanus, card.: 81.
Loret Matthias: XIV, XXIII, 37, 88, 136-137, 139, 146, 154.
Lovicium (Łowicz), residentia aeporum Gnesnensium: 72, 349.
Lubinum, abbatia OSB: 50.
Lublinensis palatinatus: 428.
- palatinus: v. Tarło Ioannes.
- Universitas Studiorum Catholica: 169-170.
Lubomirski Stanislaus Heraclius, marescalcus aulae regiae, deinde regni: 380-381, 391-397, 401.
Lucca, civitas: 74, 163.
Lucchi Camillus, mgr domus Ioannis A. Archetti: 325.
Luceoria (Łuck): 94.
- epus: v. Załuski Andreas Stanislaus.
Luciani Titus, cancellarius Ioannis de Torres: 260.
Lucini Caesar Albericus, nuntius Coloniae Agrippinae: 16.
Ludovisi, familia: 60-61, v. etiam Gregorius XV.
- Ludovicus, card., nepos Gregorii XV: 21, 22, 47, 60-62, 64.

Ludovisi Buoncompagni Hippolyta: 60.
Lukács Vladislaus: XXIII.
Lupi Thomas, prosecretarius Hippolyti Aldobrandini: 233.
Lusitana Academia Historiae (Academia Portuguesa da História): 165.
Lusitania: 165.
- nuntii (nuntiatura): 5, 165, 180.
Lutetia Parisiorum (Paris): 5, 54, 79, 100, 102.
Luther Martinus: 11, 12.
Lutz Georgius: XXIII, XXIV, 33-34, 159, 179-180, 195.
Lutz Henricus: XXIV, 156.
Luzjański (Loseinen) Fabianus, epus Varmiensis: 40.
Lynn Martin A.: 165.

Łaski Ioannes, aepus Gnesnensis: 387.
Łękowice, pagus prope Cracoviam: 348.
Łowicz, residentia aeporum Gnesnensium: v. Lovicium.
Łubowski Simon, cancellarius Vincentii Lauro: 222, 224.
Łukiszki, pagus prope Vilnam: 349.
Łysiak Ludovicus: 175.

Machiavelli Nicolaus: 377.
Macciocchi Carolus, secretarius Ferdinandi M. Saluzzo: 329.
Maciejowski Bernardus, epus nominatus Vilnensis, epus Cracoviensis, card.: 359, 373.
- Samuel, epus Cracoviensis, R.P. cancellarius: 344.
Maere Renatus: XXIV, 135, 159.
Maffei Marcus Antonius, nuntius: 46, 170, **207**.
Magalotti Carolus, nuntius extraordinarius: 251.
Magdalenae sanctae ecclesia patrum Camilianorum Romae: 45.
Magherini-Graziani, familia eiusque archivum: 76, 151-153.
Magliabecchi Iacobus, auditor Francisci Martelli: 276.
Magliabecchiana Bibliotheca Florentiae: 103, 105-106.
Mai Angelus: XX.
Malacrida Martius, nuntius extraordinarius: 240.
Malaspina Germanicus, epus Sancti Severi, nuntius: XV, 15, 31-32, 35, 42, 59-60, 65, 74, 78, 98-99, 127-128, 135, 159, 161, 183, **235-237**, 370.
Malinowski Nicolaus: XIV, 101, 184.
Małachowski Ioannes, epus Cracoviensis, nuntius extraordinarius: 281.
Mandina Benedictus, epus Casertanus, nuntius extraordinarius: 31, 159, 240.
Manteuffel Thaddaeus: XXVIII, 152.
Mantua, civitas: 426.
Mantuana posta: 426.

Mare Hieronymus, apostata: 348.
Marescotti Galeatius, aepus Corinthiensis, nuntius: XVII, 6, 8, 20, 24, 38-39, 48, 52-53, 65, 77, 80-81, 84, 94-96, 99, 101, 129-130, 134, 154, **267-268**, 366, 369-371, 373, 379-380, 383, 385.
Marani Albertus: 171.
Marini Callistus, archivista Vaticanus: 43-44, 89, 91, 96.
- Marinus, praefectus Archivi Vaticani: 104.
Marmaggi Franciscus, aepus Adrianopolitanus, nuntius, card., legatus: **336-337.**
Marques Iosephus Maria: 158, 163, 181.
Martelli Franciscus, aepus Corinthiensis, nuntius: 9, 30, 128, 147, **275-276**, 388-390.
Martinelli Antonius, secretarius Ioannis A. Caligari et Hippolyti Aldobrandini: XIV, 37, 167, 224, 233.
Martinengo Hieronymus, nuntius: 19, 22, 39, 96, 98, 101, 103, 108-109, 149, 170-171, 178, 183, **206**.
Martini Angelus SI: XII, 165
Martinozzi Fridericus, auditor Petri Vidoni: 106, 263.
Martinus V (Colonna), pontifex maximus: XXIII.
Masovia: 349, 380, 428.
Massa, civitas et dioec.: 64,
- epus: v. Bolognetti Albertus.
Massa Iacobus, secretarius Ioannis A. Archetti: 325.
Matritenses nuntii: v. Hispani nuntii.
Mattei Caspar, nuntius Vindobonae, card., protector Poloniae: 68, 70.
Matthieu Caesarius, aepus Bisuntinus: 179.
Mauritius Fridericus de Andreovia, cancellarius Francisci Simonetta: 244.
Medici de', familia eiusque archivum: , 105-106, 125 v. etiam Clemens VII, Leo X.
- Ioannes "delle Bande Nere": 102, 107.
- Iulianus, card. nepos Leonis X: 31,
- Matthias, princeps Etruriae: 106.
Mediolanum, civitas et dioecesis: XIX, XXII, 44, 76, 105-106, 131, 136, 138-139, 152, v. Ambrosiana, Braidense, Brera, Trivultiana Bibliotheca.
Meerbeeck, Luciana van: XXVI, 157.
Meister Aloisius: XXIV, 31, 35, 112.
Melitensis Ordo equester: v. Dąbrowski, Pac Casimirus.
Menghino Dominicus SI, theologus Camilli Mentovato: 210.
Mengo Bernardinus, mgr caerimoniarum Claudii Rangoni: 242.
Mentovato Camillus, epus Satrianensis, nuntius: 14, 19, 31, 46, 60, 64, 90, 99, 102, 107-108, 117, 122, 149-150, 170, **210.**
Mercati Angelus: XXV, 39, 67.
Merenda Antonius Maria, auditor Hieronymi Grimaldi: 299.

- Franciscus, secretarius Horatii Spada: 291.
Mergentheim Otto: XXIV, 22, 24.
Metzler Iosephus OMI: XXIII, XXVI, 51-55, 158.
Meyl Iacobus, auditor Opitii Pallavicini: 278.
Meysztowicz Valerianus: XIV, XXIV, 16, 18, 37, 40, 49, 67, 84, 121, 154-155, 166-168, 175.
Michael Coributus Wiśniowiecki, rex Poloniae: 6, 24, 99, 126-127, 129-130, 369-372, 381, 384, 404.
Michael Strenuus (Viteazul), princeps Valachiae: 360.
Michalovius Antonius, auditor Angeli M. Ranuzzi: 272.
Michałowski Iacobus: 73,
Michałowski Iosephus, comes: 144, 146.
Miechovia (Miechów), praepositura Canonicorum Regularium Sancti Sepulchri: 410.
Millini Ioannes Garsias, datarius Henrici Caetani: 239.
Mitylenensis aepus: v. Serra Nicolaus.
Młodziejowski Andreas, vicecancellarius regni, epus Premisliensis: 424.
Mniszech Iosephus, magnus marescalcus regni: 404, 410, 417-419.
Moglio Albertus, auditor Alberti Bolognetti: 226.
Mohács: v. Altinum.
Mohila Ieremias, princeps Moldaviae: 360.
Mokronowski Franciscus Constantius, vexillifer Varsaviensis: 408, 417-418.
Moldavi: 356, 360.
Moldavia: XVII, 15, 52, 147, 359.
- princeps: v. Mohila Ieremias.
Molinaeus Carolus, iurisperitus: 377.
Monacenses nuntii: 4.
Monacensis quidam professor: 183.
Monachus Iosephus, cancellarius Vincentii Lauro: 222.
Mondovì: v. Montis Regalis epus.
Mons Cassinus, abbatia Ordinis S. Benedicti: 43.
Montelupi Sebastianus, mercator Cracoviensis: 185.
- Valerius, mercator Cracoviensis: 185.
Montini Ioannes Baptista, secretarius Laurentii Lauri: 334, v. Paulus VI.
Montis Falisci et Corneti epus: v. Garampi Iosephus.
Montis Regalis (Mondovì) epus: v. Lauro Vincentius.
Moravia: 13,
Morcote, pagus in Helvetia: 151.
Morone Ioannes, card.: XIV, 98, 109, 112, 150, 162, 167, 350.
Moroni Caietanus: XXIV, 41-42, 59, 63.
Morstin, familia: 73.
Moscardini Marcus Antonius, auditor Ferdinandi M. Saluzzo: 329.

Moscati Rogerius: 68.
Moscovia (Magnus Ducatus): 9-11, 51, 52, 101, 106, 108, 121, 145, 187, 343, 372.
Moscovitae: 9, 120, 372.
Mucante Ioannes Paulus, mgr caerimoniarum Henrici Caetani: XXVII, 37, 72, 74, 100-101, 139-140, 154, 170-171, 239.
Mutina (Modena), civitas: 127, 136.
Müller Gerardus: 177.
Müller Vieslaus: XXIV, 46, 169.
Mycielski Georgius: 111-112, 114.
Mysłek Vieslaus: XXIV, 168.
Myszkowski Vladislaus: 73.

Nakielski Samuel: 85, 89.
Nanke Ceslaus: XIV, XXIV, 4, 14, 140-141, 143-144, 147, 186.
Nardini Stephanus, nuntius in Gallia: 22.
Naroński Ioannes Cantius OFMConv.: 90.
Naruszewicz Adamus, fontium historiae explorator: 79, 98, 100.
Naruszewiczianae Thecae: 79, 100.
Nattoli Thomas, secretarius Vincentii Santini: 302.
Naupactensis aepus: v. Ratti Achilles.
Nazarensis aepus: v. Piazza Iulius.
Neapolis, civitas, viceregnum et archidioecesis: XVI, 57, 67, 74-75, 99, 105-106, 109, 113, 117, 122, 131, 138, 150, 170, 172, 359.
- epus: v. Capua Hannibal de.
- nuntii (nuntiatura): XVII, XX, 8, 57, 163, 177.
- regni cancellarius: v. Caracciolo Franciscus.
Nerli Franciscus, aepus Adrianopolitanus (postea Florentinus), nuntius: 24, 99-100, 108, 130, **269-270**, 383-384, 386.
Neugebauer Salomon: 89.
Nicaenus aepus: v. Archinto Albericus.
Nicolaus I Romanov, imperator Russiae: 104.
Niemcewicz Iulianus Ursinus: XV, 100, 170.
Niger Thomas: v. Crnić Thomas.
Ninguardia Felicianus OP: 182.
Nitkiewicz Christophorus: 56.
Nobili, Thomas de', abbreviator Henrici Caetani: 239.
Nobilibus, Ioannes Baptista de, auditor Iulii Piazza: 293.
Nolanus epus: v. Lancellotii Ioannes Baptista.
Nonantula, abbatia: 127, 136, 141, 148.
Norberti sancti ordo (Norbertani): v. Hebdów.
Novariensis Universitas Studiorum: 162.
Nowodworski Adam, postulatus epus Posnaniensis: 28.

Nur, oppidum in Masovia: 406.
- oppidani: 406, 410-411.
- praepositus: v. Lacki.

Obertyński Zdzislaus: XXVIII.
Oblati Mariae Immaculatae: v. Kowalsky Nicolaus, Metzler Iosephus.
Ocieski Ioannes, regni Poloniae cancellarius: 350.
Odescalchi Erba Benedictus, aepus Thessalonicensis, nuntius: 23, 25, 26, 108, **296-297.**
Oenipons (Innsbruck), civitas: 374.
Olarra Garmendia, Iosephus de: XV, 162, 183.
Olech Lucianus: 12.
Olesnicia (Oleśnica), oppidum: 110.
Olissipona (Lisbona), civitas: 165.
Olstinium (Olsztyn), sedes eporum Varmiensium: 72.
Olszowski Andreas, epus Culmensis, aepus Gnesnensis: 24, 370, 374, 381, 383-385, 387.
Olšr Iosephus: XXIV.
Opaliński, familia eiusque archivum: 73.
- Andreas, magnus marescalcus regni: 73,
Opavia (Troppau), oppidum: 399, 402, 408.
Oratorium S. Philippi Neri: 78, 99, v. Baronius Caesar, Bordino Franciscus, Vallicelliana Bibliotheca.
Orgelbrand Samuel: 108.
Orlandelli Ioannes Franciscus: 74.
Orsini, familia: XVIII, 69, 167, v. etiam Benedictus XIII.
- Virginius, card. protector Poloniae: 25, 55, 69, 167
Ossoliński, familia eiusque bibliotheca: 79.
- Sbigneus, fautor Calvinianorum: 355.
Ostrovia (Ostrów), oppidum in Maiore Polonia: 110.
Ottoboni, familia eiusque bibliotheca: 65, 77, v. etiam Alexander VIII.
- Petrus, card., nepos Alexandri VIII: 65,
Ottoboniani codices: 65, 98, 101.

Pac Casimirus, commendator ordinis equestris Melitensis: 406.
Pacini Alafridus, consiliarius nuntiaturae Philippi Cortesi, internuntius: 165, 336-338.
Padniewski Philippus, epus Premisliensis, regni Poloniae vicecancellarius: 345-346, 349-350.
Pagliarino, auditor Vincentii Dal Portico: 218.
Palatina Bibliotheca Parmae: 105.
Pallavicini Opitius, aepus Ephesinus, nuntius: 9, 30, 64, 68, 81, 108, 128, 147,

277-279.
Palma Iosephus, auditor Vincentii Santini: 302, 399-400, 403, 407, 410.
Palmeri Gregorius OSB: 43.
Paluzzi Septimius, auditor Francisci Pignatelli, internuntius: 289.
Paluzzi Altieri Palutius, card.: 22, 368, 383.
Pamfili, familia eiusque archivum: 60, 67, v. etiam Doria Landi Pamfili.
- Camillus, nepos Innocentii X: 60, 63.
- Ioannes Baptista, card., comprotector Poloniae: 67, v. etiam Innocentius X.
- Olympia: v. Aldobrandini Borghese Pamfili Olympia.
Paprocki Venceslaus, postulatus epus auxiliaris Vladislaviensis: 56.
Parisella A.: 56,
Parisiense consilium (parlamentum): 24, 401.
Parisienses nuntii: v. Gallia, nuntii.
Parma, civitas: 67, 105, 131, 136, 138, 167, v. Palatina Bibliotheca.
Pärnänen I. A.: XV, 15, 135.
Pastor, Ludovicus von: XXIV, 15, 132.
Passionei Dominicus, nuntius Vindobonensis, card.: 45, 70, 80.
Pásztor Ludovicus: XXV, 45, 55-59, 65, 80.
Patracensis aepus: v. Serbelloni Fabricius.
Paulucci Fabricius, epus Ferrariensis, nuntius extraordinarius, card. secretarius status: 43, 66, 69, 75, 93, 108, 195, **287**, 407.
Paulucci Merlini Camillus, aepus Iconiensis, nuntius (Varsaviae, deinde Vindobonae): 25, 30, 34, 40, 44-45, 57, 65, 70, 75-76, 78, 82, 84, 108, 154, **303-305**, 413-414, 416-419.
Paulus II (Barbo), pontifex maximus: 32.
Paulus III (Farnese), pontifex maximus: 344.
Paulus IV (Caraffa), pontifex maximus: XXVI, 12, 86, 117, 149-150, 171, 346-347-348.
Paulus V (Borghese), pontifex maximus: XXVI, 6, 59-60, 62, 158, 372.
Paulus VI (Montini), pontifex maximus: 165.
Peculus Tarquinius, auditor Ioannis A. Caligari et Hieronymi de' Buoi: 224, 226.
Pellegrinetti Hermenegildus, auditor Achillis Ratti, gestor negotiorum nuntiaturae: 332-333.
Pennacchi Ioannes, auditor Fabricii Serbelloni: 307-308.
Peretti Alexander, card., protector Poloniae: 29, 59, 67,
- Andreas, card., protector Poloniae: 67,
Pernstein, Maximilianus de, nuntius extraordinarius: 234.
Petri sancti obulus: 3, 91-92.
Petropolis (hodie Leningrad): 4, 11, 45, 71, 104, 110, 133, 139, 146, 427-428.
Petropolitani (in Russia) nuntii: v. Archetti Ioannes Andreas, Arezzo Thomas, Litta Laurentius.
Petrowicz Gregorius: 17.

Petrus I (Magnus) Romanov, imperator Russiae: XVI, 108, 145.
Philippus Neri, sanctus: v. Oratorium S. Philippi Neri.
Philippus II, rex Hispaniae: XV, 134, 162.
Philippus III, rex Hispaniae: 162, 183.
Piasecki Paulus: 89.
Piazza Iulius, aepus Nazarensis, nuntius: 16, 43, 47, 108, **292-293**, 399, 402.
Piazzoli Ludovicus, secretarius Antonii Santacroce: 253.
Piccinardi Costa Ioannes Ludovicus, secretarius Galeatii Marescotti et Francisci Nerli: 268, 270.
Pielorz Iosephus: 16.
Pieper Antonius: XXV, 3, 24, 112.
Pieralisi Alexander: 61.
- *Sanctius*: 61.
Pierling Petrus SI: XV, XXV, 121, 125, 154.
Pietrzak Ioannes: XXV, 170.
Pignatelli, familia eiusque archiva: 75.
- Antonius, aepus Larissensis, nuntius: 47, 52, 54, 64, 75, 120, 122, 128, **264-266**, 366, 370, v. etiam Innocentius XII.
- (Ioannes) Franciscus, aepus Tarentinus, nuntius: XXVI, 69, 72, 75, 78, 109, 145, **288-289.**
Pignatelli di Cavaniglia Didacus: 75.
Pitou Petrus, fautor gallicanismi: 401.
Pius IV (de Medicis), pontifex maximus: 6, 115, 151, 346, 350.
Pius V (Ghislieri), pontifex maximus: XVI, 358.
Pius VI (Braschi), pontifex maximus: XVI, XXI, XXVI, 84, 86-87, 428.
Pius VII (Chiaramonti), pontifex maximus: 44.
Pius XI (Ratti), pontifex maximus: XIX.
Pius XII (Pacelli), pontifex maximus: 57.
Pius de Sabaudia Carolus, card.: 80.
Platania Caietanus: 6.
Plater Vladimirus: 40.
Plocia (Płock), dioec.: 406.
- capitulum: 406.
- epi: v. Ciołek Erasmus, Szembek Christophorus, Załuski Andreas Chrysostomus, Załuski Andreas Stanislaus.
- officialatus: 27.
Pociecha Vladislaus: XII, XXV, 73, 170.
Podlachia: 380, 428.
Podolia: 380.
Poggiani Iulius: 99.
Polentanis, Bellentanus Alexander de: v. Bellentano de Polentanis Alexander.
Poli Franciscus, cancellarius Petri Vidoni: 263.

Polignac, Melchior de, legatus regis Galliae: 394.
Polkowski Ignatius: 118.
Polonicum Institutum Historicum Romae: 155, 166-167, 175, 181.
Pomerania: 134.
Poniatowski Stanislaus Augustus, rex Poloniae: v. Stanislaus Augustus.
Pontificium Institutum Studiorum Ecclesiasticorum Romae: 168-169.
Poplatek Ioannes SI: 16.
Posnania, civitas et dioec.: 134.
- epi: 364, v. Grabowski Adalbertus, Nowodworski Adam.
- provincia: XIII, 134.
Possevino Antonius SI, nuntius extraordinarius: XV, XXIII, 11, 15, 31, 43, 104, 118-119, 121, 124-125, 132, 161, 171, 224, 226, 228.
Potocki, familia eiusque archivum: 72.
- Stephanus, marescalcus aulae regiae: 418.
- Theodorus, aepus Gnesnensis: 401.
Poupard Paulus: 179.
Powsiński (Powsinowski) Bartholomaeus, nuntius extraordinarius: XV, 106, 135, 159, 236.
Poznański Samuel: 17,
Praga, civitas in Bohemia: 146, 148.
- nuntii: v. Caetani Antonius, Ferreri Ioannes.
Praga, suburbium Varsaviae: 428.
Pratissolio Aloisius, cancellarius Claudii Rangoni: 242.
Prażmowski Nicolaus, aepus Gnesnensis: 381-383, 385-387.
Premislienses epi: 56, v. Młodziejowski Andreas, Padniewski Philippus.
Prodi Paulus: XXV, 9, 11.
Provana Traianus, secretarius regius, sectator Calvini: 348.
Prussia: XIII, 4, 8, 12, 16, 66, 102, 134, 343, 348, 380.
- Archivum Status Regiomonti: 134.
Prussicum Institutum Historicum (Preussisches Historisches Institut) Romae: 111, 141
Prutheni (Prussi): 7, 50, 134, 427-428.
Pulavia (Puławy), oppidum: 79, 100, 102.
Pulleoni Ioannes, baro Burgi, nuntius: 12, 111-112, 177, **200**.
Puteo Iacobus, cancellarius Laelii Ruini: 245.
Przasnysz, oppidum in Masovia: 406.
Przezdziecki Alexander: XV, XXV, 87-88, 104-107, 109-110, 116, 119, 158.
Przezdziecki Rinaldus: XXV, 3, 104-107, 154.
Przyboś Adamus: XV, 170.
Ptaśnik Ioannes: 132, 135, 140-142.
Pucci Aemilius: XXVII, 171.

Quirini-Popławska Danuta: 185.

Quirinus Bernardinus, epus Bacoviensis: 359.
Raab Heribertus: 160.
Radziejowski Michael, card., aepus Gnesnensis: 383, 393.
Radziwiłł, familia eiusque archivum: 72.
- Georgius, card., epus Cracoviensis, legatus: XIV, 159, 168, **234**, 355.
- Nicolaus "Niger", palatinus Vilnensis: 345-349.
- Nicolaus "Rufus", palatinus Trocensis: 348-349.
Raffaelli Marina: 68.
Rainer Ioannes: 161, 176.
Rangoni Alexander, nepos Claudii Rangoni: 242.
- Claudius, epus Regiensis, nuntius: XIII, XXIII, 6, 15, 21, 29, 31-33, 47, 56, 60, 72-73, 90, 104, 106, 127, 135, 147, 154, 159, 171, **241-242**, 372.
Ranuzzi, familia eiusque archivum: 74, 77, 96.
- Angelus Maria, aepus Damiatensis, nuntius: 22, 39, 74, 77, 96, 99, 108, 130, **271-272**, 376-377, 379-380, 382.
- Vincentius, nuntius in Poloniam destinatus, card.: 71.
Raphael, legatus (?): 93.
Ratiboria (Racibórz): 408.
Ratti Achilles, aepus Naupactensis, nuntius: XX, XXII, XXIV, 4, 18, 49, 131, 168, **332-333**, 429, v. etiam Pius XI.
Raymundus Ioannis, cancellarius Marii Filonardi: 258.
Raynaldus Odericus: XV, XXV, 89, 108, 149.
Rederowa Danuta: XV, XXV, 114-116, 119, 123-126, 129-133, 135-136, 139-140-141, 143-144.
Regiensis epus: v. Rangoni Claudius.
Regius Mons (Königsberg), civitas: 134.
Reinhard Valtherus: 60.
Reinhard Volfgangus: 180, 185-186.
Reinhardt Henricus: 135.
Repgen Conradus: XXV, 36-37, 158, 180.
Rheni tractus: v. Coloniae Agrippinae nuntii.
Ribboni Bartholomaeus, secretarius Cosmi de Torres: 249.
Riccardi Alexander, epus Sessae: 239.
- Franciscus, inquisitionis notarius: 378.
Riccardiana Bibliotheca Florentiae: 105.
Riccio Vincentius, secretarius Antonii Pignatelli: 266.
Richard Petrus: XXV, 3, 135.
Rimini: v. Ariminum.
Rinalducci Ioannes Baptista, secretarius Honorati Visconti: 255.
Ritzler Remigius OFMConv.: XXVI, 55,
Roberg Burchardus: 180-181.
Rodulphus II Habsburg, imperator: 358.

Romanae Expeditiones Academiae Scientiarum Cracoviensis: 88, 109, 111-154, 166, 172, 182.
Romanae (et Nuntiaturarum) Thecae: 119, 121-131, 137-154, 166, 170.
Romania: XIII, 147, v. Daco-Romana Schola, Daco-Romani, Moldavia, Valachia.
Romanini Ioannes Baptista, agens Italus in Polonia: 164.
Roncalli Dominicus, secretarius Ioannis B. Lancellotti: 251.
Rorario Hieronymus, nuntius: 10, 38, 89, 96, 98, **204.**
Roscius Paulus, cancellarius Antonii Santacroce: 253.
Rospigliosi Iulius, card. secretarius status: 364, v. etiam Clemens IX .
Rouet de Journel Ioannes Maria, SI: XV, 146.
Rubczyński Vitoldus: 116, 118, 122-123.
Rubeis, Bonaventura de, mgr domus Antonii Santacroce: 253.
Rucellai Ioannes, nuntius in Gallia: 178.
Rudnicki Simon, epus Varmiensis: 72.
Ruggieri Fulvius, secretarius Ioannis F. Commendone: 39, 214.
- Iulius, nuntius: 3, 8, 10, 26, 65, 83, 96, 99, 101, 105, 114, 122, 131, 152-153, 170, 182, **215-216.**
- Petrus Maria, secretarius Ioannis M. Davia: 286.
Ruini Laelius, epus Balneoregiensis, nuntius: 59, 108, 147, **245.**
Russi: 101, 427-428.
Russia: XV-XVIII, XX, XXIV, XXVI, 4, 11, 51, 101, 103-104, 108, 113, 124, 133-134, 139, 145-146, 371, 380, 428, v. etiam Moscovia.
Rutheni: 7, 17, 52-54, 357, 360, 366-368, 371, 420, 422.
Ruthenorum unio: v. Brestensis unio.
Rutkowski Ioannes: 139.
Ruysschaert Iosephus: XIX.
Rykaczewski Erasmus: XV, XVI, 8, 39, 83, 86, 100-102, 110, 149, 154, 170, 184, 345.
Rzepczyński Ioannes, auditor Marii Filonardi: 258.

Sabaudia, nuntii (nuntiatura) in: 9, 163.
Sacranus Ioannes, sacerdos dioec. Cracoviensis: 27.
Sadoletus Iacobus, card.: 12.
Salari Hieronymus, auditor Fabricii Serbelloni et Alberici Archinto, internuntius: 72, 307-308, 310.
Salbad Hall, pagus prope Oenipontem: 374.
Salmeron Alfonsus SI, theologus Aloisii Lippomano: 13, 209.
Salmi Chrysogonus, mgr domus Fabricii Serbelloni: 308.
Saluzzo Ferdinandus Maria, aepus Corinthiensis, nuntius: 50, 71, **327-329.**
Samogitia: 380.
Sancti Angeli Longobardorum epus: v. Diotallevi Franciscus.
Sancti Severi epus: v. Malaspina Germanicus.

Sandomiriensis castellanus: v. Ligęza Nicolaus.
- palatinatus: 428.
Sangro, Gundisalvus de, nuntius extraordinarius: 200.
Santacroce, familia eiusque archiva: XVIII, 68-69, 170.
- Andreas, aepus Seleuciensis, nuntius,: XXIV, 32, 57, 68-69, 72, 74, 103, 128, 145, 167, **282-284**, 392, 401, 404.
- Antonius, aepus Seleuciensis, nuntius, card., comprotector Poloniae: 21, 53, 58, 63, 68-69, 72-74, 96, **252-253.**
- Marcellus, card., comprotector Poloniae: 68-69.
Santini Vincentius, aepus Trapezuntinus, nuntius: XIX, 75, 81, 107-108, **301-302**, 398, 401-404, 406-413.
Sapieha, familia eiusque archivum: 73.
Sardulus Iosephus Augustinus, mgr domus Ioannis M. Davia: 286.
Sarteschi Carolus, auditor Galeatii Marescotti, internuntius: 24-25, 268, 368-373, 383, 385-386.
Satrianensis epus: v. Mentovato Camillus.
Savio Petrus: XXVI, 41, 43-45, 155, 194.
Saxones: 16, 71, 419-421, v. Augustus II, Augustus III, Brühl Henricus.
Saxonia: 15, 16, 93.
Sägmüller Ioannes Baptista: XXVI, 36, 112.
Scandinavia: 14, 16, 135
Scardonensis epus: v. Crnić Thomas.
Schaffgotsch Christophorus Leopoldus, ablegatus imperatoris in Polonia: 384.
Schellhass Carolus: 182.
Schenking Otto, postulatus epus Vendensis: 29.
Schletz Alphonsus CM: 98.
Schmittner, factor Iosephi Garampi: 77.
Schneider Burchardus SI: XII, 165.
Schramm Godefridus: XXVI, 13, 14, 151.
Sebastiani Andreas, cancellarius Hannibalis de Capua: 230.
Sefrin Pirminus OFMConv.: XXVI.
Sega Philippus, nuntius in Hispania: 65.
Seleucienses aepi: v. Santacroce Andreas, Santacroce Antonius.
Semmler Iosephus: XXVI, 158, 194.
Septimanca (archivum): 81, 133, 138, 150.
Serbelloni Fabricius, aepus Patracensis, nuntius, card.: 44, 50, 70, 72, 75, 82, 91, 108, **306-308.**
Seretensis dioec.: v. Bacoviensis.
Serra Nicolaus, aepus Mitylenensis, nuntius: 17, 73, 108, 155, **312-313.**
Sessae epus: v. Riccardi Alexander.
Severiae ducatus: 380.
Sforza, familia: v. Bona, regina Poloniae.

Siemianowski, capitaneus Sochaczoviensis: 417.
Siemieński Iosephus: XII, 166.
Sieniavia, oppidum: 79,
Sigismundus I Iagellonides, rex Poloniae: 3, 9, 11, 101-102, 112, 343.
Sigismundus II Augustus Iagellonides, rex Poloniae: XIV, XXVII, 3, 6, 12, 13, 23, 101, 117, 122, 136-138, 149, 152, 170, 372, 398.
Sigismundus III Vasa, rex Poloniae: XIV-XVI, XXIII, 6, 15, 37, 68, 106, 126-127, 135, 167-168, 171, 355, 357-358, 360-361, 368, 372.
Silesia: 93, 402, 408.
Silva Paulus Aloisius, auditor Antonii E. Visconti: 316.
Silvestris, Ascanius de, socius Opitii Pallavicini: 278.
Simon Aloisius: 162.
Simonetta Franciscus, epus Fulginatensis, nuntius: 21, 26, 43, 47, 60, 62, 64, 73, 96, 104-105, 108, 126-128, 146-147, **243-244.**
Siracensis aepus: v. Cortesi Philippus.
Sixtus IV (Della Rovere), pontifex maximus: XIX.
Sixtus V (Peretti), pontifex maximus: XVI, 28, 31, 124, 372.
Skierniewice, villa aeporum Gnesnensium: 381-382.
Skwarczyński Adalbertus, cancellarius nuntiaturae: 279, 281, 284, 286, 289, 291, 293, 295, 297, 299-300, 305, 391, 393-394, 402, 404.
Skwarczyński Stephanus, cancellarius nuntiaturae: 47, 293, 295, 297, 299-300, 302, 305, 308, 311, 402.
Slovaci: 148.
Smolarski Miecislaus: XXVI, 154.
Smolenscensis epus: v. Horain Alexander.
- ducatus: 372, 380.
Smolka Stanislaus: XIII, XIX, 111, 114-119, 121-132, 144.
Sobieski Alexander Benedictus, filius regis Ioannis III: 392.
- Iacobus Ludovicus, filius regis Ioannis III: 392.
- Ioannes, rex Poloniae, v. Ioannes III Sobieski.
Sobieski Venceslaus: XII, 166
Sobieszczański Franciscus: 108.
Sochaczoviensis capitaneus: v. Siemianowski.
Sokołowski Augustus: 118.
Sokołowski (Socolovius) Stanislaus: 85.
Solis Petrus, cancellarius Hannibalis de Capua: 230.
Spada Fabricius, card., secretarius status: XXIV, 32, 167.
- Horatius Philippus, aepus Thebarum, nuntius: 75, 133, **290-291**, 399, 402.
Spannocchi Horatius, secretarius Alberti Bolognetti et Hannibalis de Capua: 106, 119, 226, 230.
Spinola Georgius, card.: 407-408.
- Nicolaus, aepus Thebarum, nuntius: 55, 84, 105, **294-295**, 411.
Stancaro Franciscus, reformator: 348.

Stanislai sancti hospitium Polonorum Romae: 144.
Stanislaus Kostka SI, beatus: 369.
Stanislaus Leszczyński, rex Poloniae: 16.
Stanislaus Augustus Poniatowski, rex Poloniae: XIX, XXI, XXIII, 4, 6, 71, 78, 86, 90, 98, 100-102, 137, 146, 171, 187, 424-425.
Starowolski Simon: 90, 102.
Statilio Paulinus, secretarius Hippolyti Aldobrandini: 233.
Status Foederati Americae: 77.
Stebelski Adamus: XXVI, 50.
Stefanini Ioannes Evangelista, auditor Nicolai Serra: 313.
Stefanucci Bernardinus, auditor Hannibalis de Capua: 230.
Steffens Franciscus: 135.
Steinherz Sigismundus: 135.
Stella Aldus: 163.
Stephanus Bathory, rex Poloniae: XV, XXIII, 14, 20, 106, 113, 115, 117-119, 121-122, 125, 128, 131-132, 136, 138, 140, 362, 372.
Sternajolo Cosmus: 78.
Sternal Thaddaeus: 126.
Sterzi Marius: XXVI, 75
Strassoldo Pamphilus, nuntius: 77, 107, **203.**
Stutgardia, civitas: 49.
Styria: 374.
- dux: v. Habsburg Carolus.
Sueci: 73, 356.
Suetia: XII, XV, XVI, XXIV, 9, 15, 51, 100, 124, 135, 360.
Sulejów, abbatia SOCist.: 50.
Sułowska Sophia: XXVI, 170.
Sułowski Sigismundus: 169.
Suvorov Alexander, dux exercitus Russici: 428.
Szczepański Iosephus: 128.
Szczuka Stanislaus Antonius, regens cancellariae regiae: 396-397.
Szembek Christophorus, epus auxiliaris Plocensis, internuntius: 325.
Szembek Ioannes, regni Poloniae cancellarius: 78, 133, 408.
Szostkiewicz Sbigneus: XVI, 68, 170.
Szulc Zacharias Ioannes, cancellarius Petri Vidoni: 263.
Szydłowski Stanislaus, cancellarius Alberti Bolognetti et Hieronymi de' Buoi: 226, 228.

Świerżeń, collegium pontificium: 16.
Šeptyc'kyj Andreas: XVI, 52, 164.
Šmurlo Eugenius: XVI, XXVI, 43, 54, 135, 145-146, 184.

Tacchella Laurentius: XXVI, 171.
Talenti Thomas, agens Italus in Polonia: 164.
Tarentinus aepus: v. Pignatelli Franciscus.
Tarło Ioannes, palatinus Lublinensis: 397-398.
Tarnowski Ioannes, castellanus Cracoviensis: 347, 349.
Tarnowski Stanislaus, Academiae Scientiarum Cracoviensis praeses: 145.
Tarpatum (Dorpat), civitas: 145.
Tartari: 7, 9, 54, 343, 356, 360.
Tarvisium, oppidum: 97.
Tazbir Ianussius: 9.
Tedaldis, Ioannes de, socius Zachariae Ferreri: 96, 197.
Tempestini Antonius Franciscus, secretarius Honorati Visconti: 255.
Testa Matthaeus, mgr domus Petri Vidoni: 263.
Tęczyn, villa: 398.
Tęczyński Stanislaus, palatinus Cracoviensis: 347.
Tharsensis aepus: v. Archinto Hieronymus.
Theatini (Ordo Clericorum Regularium Theatinorum): 5, 47, 49, 99, 170, v. Bonesana Franciscus.
Thebarum aepi: v. Davia Ioannes Antonius, Litta Laurentius, Spada Horatius Philippus, Spinola Nicolaus.
Theiner Augustinus: XVI, 12, 17, 20-22, 40, 67, 108-110, 113-114, 125, 149, 154, 184, 368.
Theodorus I Rurikovič, magnus dux Moscoviae: 103, 358.
Theodorus III Romanov, imperator Russiae: XVI, 108.
Thessalonicenses aepi: v. Buonvisi Franciscus, Odescalchi Erba Benedictus,
Theutonicus Ordo Equester S. Mariae: 9, 12, 343.
Thomas Bonaventura OP, nuntius extraordinarius: 218.
Tiberi Franciscus, nuntius in Hispania: 162.
Tiepolo Ioannes, orator Venetus in Polonia: 125.
Tifernum (Civitas Castelli, Città di Castello), locus et dioec.: 76, 150, 153.
Tisserant Eugenius: 33.
Tököly Emericus, dux exercitus Hungarici: 389.
Tolesano Iacobus, secretarius Ioannis F. Commendone: 220.
- Ludovicus, cancellarius Hippolyti Aldobrandini: 233.
Toletum, civitas et dioec.: 142, 144, 148.
- aepus: v. Lorenzana Franciscus.
- capitulum cathedrale eiusque bibliotheca: 81, 141.
- - decanus: v. Esternago Narcissus.
Tomašivs'kyj Stephanus: XVI, 146, 164.
Tonini Iacobus Philippus, cancellarius Francisci Diotallevi: 27, 247.
Torre Franciscus, auditor Honorati Visconti: 255.
Torres, Cosmus de, aepus Adrianopolitanus, nuntius: 21, 22, 26, 51, 56, 61, 65, 67, 74, 79-80, 97, 105, 133, 167, 170, **248-249**.

Torres Ioannes de, aepus Adrianopolitanus, nuntius: XXV, 10, 25, 28, 43, 64, 67-70, 74, 99, 106, 120, 122, 125, 127-128, 146, 167, **259-260**, 387, 409.
Torrigiani Ludovicus Maria, card., secretarius status: 422-423.
Torrigiani manuscripti: 31.
Torunium, civitas: 102, 343.
Toscani Mutius, secretarius Claudii Rangoni: 242.
Toupin Robertus: 165.
Transilvania: 13, 358-360.
- nuntius: v. Malaspina Germanicus.
- principes: v. Bathory Andreas, Bathory Sigismundus.
Transoni Carolus, auditor Nicolai Serra: 313.
Trapezuntinus aepus: v. Santini Vincentius.
Tridentinum Concilium: XXII, 28, 56, 115-116, 135, 157, 358, 403, 406, 411.
Tridentum, civitas: 117.
Trivultiana Bibliotheca Mediolani: 131.
Trocensis palatinus: v. Radziwiłł Nicolaus "Rufus".
Troiani Dominicus: 56.
Trombelli, quidam: 96.
Truchsess a Waldburg Otto, nuntius: 113, **205.**
Trzebicki Andreas, epus Cracoviensis: 388-390.
Tucci Franciscus, auditor Francisci Buonvisi, internuntius: 274, 381.
Turagi Franciscus, cancellarius Francisci Diotallevi: 247.
Turcae: 3, 9-11, 38, 81, 103, 111, 124-125, 157, 343, 356, 361-362, 389.
Turgenev Alexander Ivanovič: XVII, 101, 103-104, 125, 164, 184.
Tusculanus epus: v. Aegidius.
Tygielski Adalbertus: 172, 175, 196.
Tynecium, abbatia OSB: 50.
Tyrolus: 374.

Uchański Iacobus, epus Chelmensis, Vladislaviensis, aepus Gnesnensis: XVIII, XXVII, 113-114, 345-348.
Ucraina: XVI-XVIII, 7, 17, 54, 146, 163-164, 181, 372.
Ucraini: 146, 163-164, v. Basiliani, Rutheni.
Ucrainorum Universitas Studiorum Catholica Romae: 164.
Ughelli Ferdinandus: XXVI, 89.
Ulanowski Boleslaus: 131, 140-141.
Ultraiectensis: v. Fiefne Andreas.
Unda ab, Iacobus Maria, auditor Opitii Pallavicini: 30, 278.
Urban Venceslaus: XII.
Urbanus VIII (Barberini), pontifex maximus: XXIII, 6, 41, 61-63, 78, 158, 372, 378, 399, 402, 408-409, 414.
Urbinates codices: 78, 98.

Urbinum, civitas: 67.
- duces (d'Este): 78.
Uvarov Sergius Semenovič, a publica institutione in Russia administer: 104.

Valachia: 15, 358-360.
- princeps: v. Michael Strenuus.
Valentia, civitas in Delfinatu (Gallia): 428.
Vallicelliana Bibliotheca Romae: 78, 99, 105, 127.
Vanni Ioannes Carolus, auditor Horatii Spada, Iulii Piazza, Nicolai Spinola et Benedicti Odescalchi, internuntius: 291, 293, 295, 297.
Vannozzi Bonifatius, secretarius Henrici Caetani: 106, 239.
Varadiensis capitaneus: v. Bathory Stephanus.
Varmiensis dioec.: 72, 152.
- epi: 50, 78, v. Bathory Andreas, Cromerus Martinus, Hosius Stanislaus, Luzjański Fabianus, Rudnicki Simon.
- canonicus: v. Affaita Carolus.
Varro Aurelius Maximilianus, secretarius Vincentii Lauro: 222.
Varsavia, civitas et (archi)dioecesis: XIX-XX, XXIII, XXVI, 6, 40, 44, 47-50, 72, 76, 83-85, 91, 93-94, 96, 99, 101-102, 105, 137, 143, 364, 368, 373-375, 381-382, 384, 390, 392, 401, 406-407, 409-410, 416-419, 423, 426.
- Academia Theologica: 171.
- aepus: v. Kakowski Alexander.
- archidiaconatus: 406.
- Bibliotheca Nationalis: 166.
- capitulum (canonici): 50, v. Albertrandi Ioannes Baptista, Humański, Krassowski.
- comitia regni: 92, 355, 369, 382, 409.
- consistorium (curia): 50.
- conventus Capucinorum: 417.
- nuntii: 6, 16, 27, v. sub vocibus (ordine chronologico in tabulis).
- universitas studiorum: 102, 120, 170.
- vexillifer: v. Mokronowski Franciscus Constantius.
Varsaviensis Confoederatio (1572): 359.
Varsaviensis Insurrectio (1944): 50.
Varsaviensis Tractatus (1716): 399.
Varugola Franciscusm cancellarius Aloisii Lippomano: 209.
Vasa, regia familia Poloniae et Suetiae: 125, v. Carolus IX, Ioannes III, Ioannes II Casimirus, Sigismundus III, Vladislaus IV.
- Anna, soror Sigismundi III: 355.
- Carolus Albertus, card.: 68.
Vasiliu Virginia: XVII, 15, 147.
Vendensis dioec.: 14.
- epus: v. Schenking Otto.

Venetia, civitas et status: XIII, XX-XXI, 36, 123, 125, 136, 151, 171, 361, 374, 426.
- cursores (posta): 31, 426.
- nuntii (nuntiatura): 5, 8, 10, 35-36, 163, 177
- senatus: 10,
Vergerio Petrus Paulus, epus Iustinopolitanus, nuntius in Germania, apostata: 10, 112, 177, 348.
Vernini Carolus, auditor Francisci Nerli: 270.
Verona, civitas et dioec.: 117,
- epus: v. Lippomano Aloisius.
Vespignani Martinus, antiquitatum amator: 80.
Vesselény Stephanus., dux exercitus Hungarici: 389.
Vian Paulus: 109.
Vidoni Petrus, epus Laudensis, nuntius, card.: 5, 14, 43, 52-55, 73, 106, 108, 110, 120, 122, 128, 146, **261-263**, 373-376, 379-380.
Vignodelli Rubrichi Renatus: 60, 68.
Villani Paschalis: XVII, 163, 177.
Vilna (Vilno), civitas, dioec. et collegium pontificium: 16, 53, 89, 359.
- conventus Carmelitarum: 406.
- epi: 356, v. Radziwiłł Georgius, Wołłowicz Eustachius, Wojna Abraham, Wojna Benedictus, Zgierski Ioannes.
- oppidani: 36.
- palatinus: v. Radziwiłł Nicolaus "Niger".
- universitas studiorum: 101.
Vindobona, civitas et archiva: 5, 44, 48-49, 54, 70, 83, 85, 93, 96-97, 110, 123, 152-153, 157, 164, 364, 374, 382, 384, 426.
- Academia Scientiarum: 135.
- cursores (posta): 31, 426.
- nuntii (nuntiatura): 4, 5, 9, 10, 15, 17, 35, 40, 49, 75, 88, 164, 381, 386 v. Caraffa Carolus, Delfino Ioannes, Delfino Zacharias, Garampi Iosephus, Malaspina Germanicus, Martinengo Hieronymus, Mattei Caspar, Nerli Franciscus, Passionei Dominicus, Paulucci Camillus, Pignatelli Antonius, Santacroce Andreas, Visconti Antonius Eugenius.
Vindobonensis Congressus (1815): XXVII, 156, 157.
Visconti Antonius, marchio: 44,
- Antonius Eugenius, aepus Ephesinus, nuntius: 17, 34, 40, 44, 47-48, 71, 73, 84, 95, 146, 161, **314-316**, 422-427.
- Honoratus, aepus Larissensis, nuntius: XXVI, 6, 8, 21, 32-33, 37-38, 53, 63, 70, 73, 125, 127, 170, **254-256**, 372.
Vislicia (Wiślica), oppidum: XVII.
Vistula, flumen: 406.
Vitelleschi Mutius, praepositus generalis SI: 70.

Vladislaus I Iagello, rex Poloniae: 116.
Vladislaus IV Vasa, rex Poloniae: 125-127, 363, 371-372.
Vladislavienses epi: v. Drohojowski Ioannes, Paprocki Venceslaus, Uchański Iacobus.
Volhynia: 380.
Vota Mauritius Carolus SI, confessor Ioannis II Sobieski: 128, 394.
Vratislavia, civitas: 79, 93,
- universitas studiorum: 170.
Vulcanius Petrus Maria, nuntius extraordinarius: 230, 354-356.

Wagner Valtherus: 158.
Walf Canutus: XXVII, 3, 19, 24, 156.
Wałęcki Franciscus, secretarius Fabricii Serbelloni: 308.
Wandruszka Adamus: 161.
Wąsowicz Franciscus, procancellarius Francisci Martelli: 276, 394.
Welykyj Athanasius OSBM: XVII, XVIII, 15, 17, 22, 51-52, 163-164, 181.
Westfaliensis Pax: XXV, 157.
Wettin, familia: 71, v. Augustus II, Augustus III, reges Poloniae et electores Saxoniae.
Wężyk Ioannes, aepus Gnesnensis: 28, 85, 402, 410.
Wierzbowski Theodorus: XVIII, XXVII, 67, 87-88, 102, 113-114, 116-119, 122, 135, 138, 149, 184, 346.
Wijnhoven Iosephus: 180, 185.
Wilk Stanislaus: 196.
Windakiewicz Stanislaus: 116-120, 122-124, 133, 141, 143.
Winter Otto: XXV, 157.
Wiśniowiecki Michael Coributus, rex Poloniae: v. Michael C. Wiśniowiecki.
Witte, Carolus Martialis de', OSB: 165, 180.
Włodarski Bronislaus: 196.
Włoszczowa, oppidum: 355.
Włoszkiewicz Franciscus, advocatus causarum: 289.
Wodka Iosephus: XXVII, 17, 68, 157, 196.
Wojeński Stanislaus, postulatus epus Camenecensis: 30, 388-390.
Wojna Abraham, postulatus epus Vilnensis: 28.
- Benedictus, epus Vilnensis: 360.
Wojtyska Henricus Damianus CP: XXVII, 5, 10, 11, 13, 20, 22, 24, 25, 31, 35, 38, 86, 138-139, 149, 162, 169-170, 182.
Wollek Christophorus: 4, 13,
Wołłowicz Eustachius, epus postulatus Vilnensis: 55.
Woreiński Ioannes, auditor Hannibalis de Capua, internuntius: 230.
Woś Ioannes Vladislaus: XVIII, XXVII, 37, 41, 99, 171-172, 182.
Wójcik Sbigneus: 9.
Wyczański Andreas: XII.

Wyczawski Hieronymus OFMObs: XXVII, 18, 170-171.
Wyhowska De Andreis Wanda: XIV, XVIII, 69, 166-167.

Zabrzeski Carolus, auditor Francisci Martelli: 276.
Zacynthensis epus: v. Commendone Ioannes Franciscus.
Zakrzewski Stanislaus: 136, 139-141.
Zakrzewski Vincentius: XIII, 129-135, 137-138, 140-143, 149, 152, 178, 182, 344.
Załusciana collectio manuscriptorum: 72-73.
- bibliotheca Varsaviae: 89, 102.
Załuski Andreas Chrysostomus, epus Plocensis, Varmiensis: XVIII, 85, 383.
- Andreas Stanislaus, epus Plocensis, Luceoriensis, Chelmensis, Cracoviensis: 72-73, 406, 411.
- Iosephus Andreas, epus Kioviensis: 72-73.
Zamojski Iosephus, cancellarius Berardi Bongiovanni: 211.
Zamoyski, familia eiusque archivum: 72.
- Anna: 72,
- Ioannes, regni Poloniae cancellarius: XII, 106, 166, 355, 362.
- Thomas, comes: 72.
Zator, paroecia in dioec. Cracoviensi: 90.
Zawadzki Conradus: XXVIII, 36.
Zbaraż, arx: 371.
Zborów, oppidum: 371.
Zdziech Theresia: XXVIII, 51-54.
Zebrzydowski Andreas, epus Cracoviensis: 131.
Zegers Iacobus, iurisperitus: 401.
Zelada Franciscus, card., secretarius status: 81, 428.
Zgierski Ioannes, epus auxiliaris Vilnensis: 396.
Ziekursch Ioannes: XXVIII.

Żebrowski Stanislaus, cancellarius Hieronymi de' Buoi: 228.
Żelewski Romanus: XV, 170.
Żukowski I. P.: universitatis Vilnensis professor: 101.
Żywczyński Miecislaus: XXVIII, 151-152.

INDEX RERUM

Praefatio V

Abbreviationes VII
1. Archivales VII
2. Ephemeridum et collectionum VIII
3. Textuales X

Bibliographia XII
1. Fontes typis editi XII
2. Lucubrationes XVIII

De fontibus, eorum investigatione et editionibus 1

I. De nuntiatura Polona et de scriptis ad illam attinentibus 3
1. De nuntiaturae Polonae origine et peculiaritate 3
2. De scriptorum generibus 18
1) Litterae (actus) nominationis 18
2) Litterae credentiales 19
3) Instructio 20
4) Facultates 22
5) Acta contentiosa et gratiosa 26
6) Acta processuum informativorum 28
7) Epistulae secretariatus pontificii ad nuntios et auditores 30
8) Litterae nuntiorum et auditorum ad secretariatum pont. 33
9) Litterarum commercium nuntiorum cum aliis 35
10) Novitates (avvisi) 36
11) Diaria, itineraria 37
12) Libri rationum 38
13) Relationes finales 38
14) Documenta annexa 40
3. De praecipuis documentorum collectionibus 40
1) Tabularium Secretariatus Status 41
2) Tabularium Nuntiaturae Varsaviensis 46
3) Tabularia Congregationum Romanarum 51
4) Tabularia gentilicia secretariorum status 58
5) Tabularia gentilicia Regni Poloniae protectorum 66
6) Tabularia, quae epistulare commercium nuntiorum cum aliis nuntiis conservant 70
7) Tabularia Polonorum, cum quibus nuntiis litterarum commercium intercedebat 71

8) Tabularia gentilicia legatorum et nuntiorum 73
9) Collectiones amatorum antiquitatis 77
II. De actorum nuntiaturae Polonae explorationibus, studiis, editionibus 83
1. De studiis Garampianis 83
2. A Garampio usque ad Archivi Secreti Vaticani apertionem 98
3. De primis Archivi Vaticani perquisitionibus et de expeditionibus Romanis Academiae Scientiarum Cracoviensis usque ad a. 1896 111
4. De Expeditionibus Romanis et primis editionum tentaminibus annis 1896-1928 susceptis 129
5. De paranda editione nuntiaturarum, quae Sigismundo Augusto rege fuerunt (1928-1939) 148
6. De studiis nuntiaturarum disparatis (1939-1989) 154

Instructio ad editionem 173

Praemissa 175
Instructio 187

Nuntiorum series chronologica 191

Prolegomena 193
Zacharias Ferreri 197
Thomas Crnić 199
Ioannes Antonius Pulleoni 200
Nicolaus Fabri 201
Ioannes Franciscus Cito 202
Pamphilus Strassoldo 203
Hieronymus Rorario 204
Otto Truchsess a Waldburg 205
Hieronymus Martinengo 206
Marcus Antonius Maffei 207
Aloisius Lippomano 208
Camillus Mentovato 210
Berardus Bongiovanni 211
Ioannes Franciscus Commendone 213
Iulius Ruggieri 215
Vincentius Dal Portico 217
Ioannes Franciscus Commendone 219
Vincentius Lauro 221
Ioannes Andreas Caligari 223
Albertus Bolognetti 225
Hieronymus de' Buoi 227

Hannibal de Capua 229
Hippolytus Aldobrandini 232
Georgius Radziwiłł 234
Germanicus Malaspina 235
Henricus Caetani 238
Claudius Rangoni 241
Franciscus Simonetta 243
Laelius Ruini 245
Franciscus Diotallevi 246
Cosmus de Torres 248
Ioannes Baptista Lancellotti 250
Antonius Santacroce 252
Honoratus Visconti 254
Marius Filonardi 257
Ioannes de Torres 259
Petrus Vidoni 261
Antonius Pignatelli 264
Galeatius Marescotti 267
Franciscus Nerli 269
Angelus Maria Ranuzzi 271
Franciscus Buonvisi 273
Franciscus Martelli 275
Opitius Pallavicini 277
Iacobus Cantelmo 280
Andreas Santacroce 282
Ioannes Antonius Davia 285
Fabricius Paulucci 287
Franciscus Pignatelli 288
Horatius Philippus Spada 290
Iulius Piazza 292
Nicolaus Spinola 294
Benedictus Odescalchi-Erba 296
Hieronymus Grimaldi 298
Hieronymus Archinto 300
Vincentius Santini 301
Camillus Paulucci-Merlini 303
Fabricius Serbelloni 306
Albericus Archinto 309
Nicolaus Serra 312
Antonius Eugenius Visconti 314
Angelus Maria Durini 317
Iosephus Garampi 319
Ioannes Andreas Archetti 323

Ferdinandus Maria Saluzzo 327
Laurentius Litta 330
Achilles Ratti 332
Laurentius Lauri 334
Franciscus Marmaggi 336
Philippus Cortesi 338

Appendices 341

1. Sigismundus I Erasmo Ciołek de facultatibus nuntii 343
2. Samuel Maciejowski Martino Kromer de nuntio in Poloniam mittendo 344
3. Capitula Cathedralia Poloniae de necessitate stabilis nuntiaturae apostolicae in Polonia instituendae 344
4. Alexandri Farnese promemoria de iis, quae nuntius in Poloniam mittendus scire debeat 345
5. Ignoti (Ioannis Moroni?) consilia nuntiis apostolicis danda 350
6. Petrus M. Vulcanio Petro Aldobrandini de necessitate nuntii in Poloniam mittendi 354
7. Ignoti (G. Malaspinae?) consilia nuntio in Poloniam mittendo danda 356
8. Ignotus de iis, quae nuntii in Poloniam mittendi scire debeant 360
9. Postulatum Conventus Generalis Maioris Poloniae de nuntiis apostolicis amplius in Polonia non admittendis 362
10. Ignoti promemoria de modo agendi nuntii in Poloniam destinati ... 363
11. Ignotus de titulis a nuntiis dignitariis Polonis dandis et quomodo ipisi salutari debent 366
12. Carolus Sarteschi Palutio Paluzzi-Altieri de translatione nuntii Poloni in Hispaniam 368
13. Informatio Petri Vidoni de iis, quae novus nuntius scire debeat antequam in Poloniam proficiscatur 373
14. Decretum S. Officii, quo enumerat facultates nuntio in Polonia concessas 376
15. Ignotus (Petrus Vidoni?) de instructione et brevibus nuntio in Polonia dandis 379
16. Ioannes III Sobieski Stanislao H. Lubomirski de internuntio non admittendo 380
17. Aepus Andreas Olszowski de praerogativis primatum Poloniae respectu nuntiaturae 381
18. Informatio nomine aepi A. Olszowski Palutio Paluzzi-Altieri transmissa, qua describuntur conatus internuntiaturam apostolicam in Polonia instituendi et dantur rationes cur id fieri non debeat 383

19. Instructio a S. Congregatione Consistoriali danda pro instrudendo a nuntio processu informativo supplementari de persona nominati in episcopum 388
20. Decretum Senatus Consilii Reipublicae de suspensione iurisdictionis auditoris tempore vacationis nuntiaturae 390
21. Relatio de querela super tribunali nuntiaturae post editum Senatus Consilii decretum 391
22. Constitutio comitiorum Grodnensium de legatione ad Sanctam Sedem mittenda cum postulato restrictionis iurisdictionis nuntiaturae apostolicae in Polonia 397
23. Gravamina comitiorum Grodnensium super iurisdictione nuntiaturae Summo Pontifici praesentanda 399
24. Vincentius Santini respondit ad accusationes contra se et nuntiaturam prolatas 406
25. Benedictus XIII declarat nullitatem actorum comitiorum Grodnensium adversus nuntiaturam in Polonia emanatorum 412
26. Relatio de caeremoniali primae audientiae a rege Poloniae nuntio concessae 416
27. Ignotus (Albericus Archinto?) de particularitatibus nuntiaturae Polonae 419
28. Ludovicus M. Torrigiani Antonio E. Visconti de archivo nuntiaturae creando 422
29. Ludovicus Torrigiani Antonio Visconti de eodem argumento 423
30. Antonius E. Visconti de modo agendi nuntii in Polonia munere suo fungentis 423
31. Iosephus Garampi de commercio epistulari inter Curiam Romanam et nuntiaturam Varsaviensem 426
32. Ignotus socius nuntiaturae Antonii E. Visconti de officialibus nuntiaturae in Polonia 426
33. Laurentius Litta de nuntiaturae Polonae sublatione 427
34. Anonymi commentarius de nuntiaturae Polonae restauratione 428
35. Nuntiatura Polona iterum instauratur 430

Indices 431

Index nominum (personarum, institutionum, locorum) 433
Index rerum 473

Stampato in Roma
Tipolitografia EDIGRAF - Via G. Chiarini, 10
Dicembre 1989